A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

BARTUCZ LAJOS

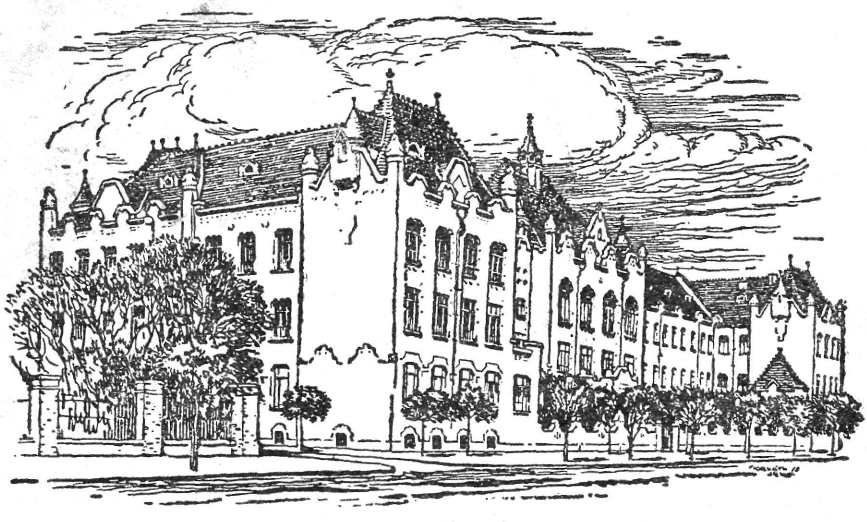

XXX. ÉVFOLYAM 1938. *1. SZÁM*

BUDAPEST 1938.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA

TARTALOMJEGYZÉK:

Bátky Zsigmond: Újabb adatok a magyar tűzikutyához ..... 1—11

Palotay Gertrud: A magyarországi női ingek egyik szabástipusa ..... 12—15

Vajkai-Wagenhuber Aurél: A paraszt-szőlőmívelés és bortermelés Veszprém déli részében ..... 15—48

Vámos Ferenc: A magyar parasztság köralaprajzú épületeinek etnológiai jelentősége ..... 48—73

Fél Edit: Néprajzi adatok Őrhalomból (Nógrád m.) ..... 73—85

Kiss Lajos: Vízimalmok a Nyírségen ..... 85—97

Palotay Gertrud: A gyimesi csángók himzései ..... 97—101

Végh József: Mézesbábsütőminták faragása a Tiszántúlon ..... 102—110

Kisebb közlemények: *Márkus Mihály*: Gomolya-készítés Nyíregyházán, *Márkus Mihály*: A magyarországi származású bukovinai népcsoportok történetéhez, *Dégh Linda*: Kiegészítő adatok Domanovszky Gy. cikkéhez 110—112

Könyvszemle ..... 112—130

Magyar folyóiratok szemléje ..... 130—132

Külföldi folyóiratok szemléje ..... 132—133

Múzeumi hírek. A Néprajzi Múzeum gyarapodása 1938. év első felében. *Fél Edit*: Ismertető múzeumi tárgyak kezeléséhez. *Palotay Gertrud*: A A néprajzi gyüjtemények ügye Ankarában. *Dornyay Béla*: A 25 éves Liptóvármegyei múzeum ..... 134—139

Beérkezett könyvek ..... 139—144

Kérdések és feleletek 144

Értesítés.

A Néprajzi Múzeum Értesítője

a Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárának folyóirata.

Előfizetési ára egy évre 12 pengő.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot ingyen kapják.

Minden érdeklődés, közlemény, kézirat, könyv, csere- és ismertetési példány *dr. Bartucz Lajos* igazgató, egyet. m. tanár címére küldendő.

Budapest, X., Könyves Kálmán körút, 40. Néprajzi Múzeum.

A szerzők tiszteletdíj fejében 50 példány különnyomatot kapnak. Minden cikkért a szerző felelős.

A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI

BARTUCZ LAJOS

XXXI. ÉVFOLYAM. 1939.

4 TÁBLÁVAL, 1 TÁBLÁZATTAL ÉS 250 ÁBRÁVAL.

BUDAPEST 1940.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA.

NÉPRAJZI MÚZEUM
F. 2579
KÖNYVTÁRA

TARTALOM. — INHALT.

Bátky Zsigmond irodalmi munkássága. Összeállította Gunda Béla, Krompecher Bertalan és Szendrey Ákos. (Die Bibliographie von Zs. von Batky) 363—374
Benedekfalvy Luby Margit: A szilva hazája (Die Heimat der Zwetschgen) 300—310
Csalog József: Talpas sövényházak a tolnamegyei Duna-szakaszon (Flechthäuser mit Holzaufsatz an der Donau im Kom. Tolna) 35—41
Dornyay Béla: A balatonparti Gyenesdiás régi fapincéi (Alte, aus Holz erbaute Keller von Gyenesdiás) 48—59
Fél Edit: A népkutatás kultúrföldrajzi feladatai a pannoniai térben (Kulturgeographische Aufgaben der Volksforschung im Pannonischen Raum) 65—72
Gönyey Sándor: Az abaújmegyei Pusztafalu népi építkezése, kendermunkája és népviselete (Die Volksbauten von Pusztafalu) 119—141
Gönyey Sándor: † szigeti és nádudvari Györffy István dr. 375—378
Gunda Béla: Összehasonlító néprajzi jegyzetek (Vergleichende ethnographische Notizen) 229—231
Gunda Béla: Néprajzi vonatkozások régi francia vadászkönyvekben (Ethnologische Beziehungen der Angaben alter französischer Jagdbücher) 247—260
Gunda Béla: A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése (Über die Vorarbeiten zum Atlas der ungarischen Volkskultur) 294—300
Györffy István munkássága. Összeállította dr. Kovács László. (Die Bibliographie von I. von Györffy) 378—382
Horváth Julia: A tápéi gyékényszövés (Die Tápéer Mattenweberei) 204—215
Kovács László: Néprajzi múzeológia (Ethnographische Museologie) 261—293
Krompecher Bertalan: Finnugor eredetű csapdáink kérdéséhez I. (Zur Frage der ungarischen Fallen finnisch-ugrischer Herkunft I.) 239—247
Lajtha László—Dincsér Oszkár: A tekerő (Die Drehleier) 103—111
Latabár Károly: A magyar népművészet és a magyar iparművészet (Die ungarische Volkskunde und das ungarische Kunstgewerbe) 59—62
Lükő Gábor: A magyar hímzőművészet eredete és története. I—III. (Ursprung und Geschichte der ungarischen Bauernstickereien. I—III.) 14—35, 310—354
Marót Károly: † Felsőbátkai Bátky Zsigmond dr. 355—363
Morvay Péter: A Néprajzi Múzeum jégpatkógyüjteménye (Die ungarländischen Steigeisen) 1—14
Némethy Endre: Népi hiedelmek és szokások Muraszemenyéről (Volksglaube, Sitten und Bräuche aus Muraszemenye) 62—64
Roska Márton: Az erdélyi halastavak őskori vonatkozásai (Die vorgeschichtlichen Beziehungen der siebenbürgischen Seen) 221—228
Br. Sólymosy László dr.: Adatok a nyomórúd lekötésének módozataihoz (Beiträge zum Niederbinden der Heustange) 216—221
Szendrey Ákos: Pusztafalusi néphagyományok (Sitten und Bräuche in Pusztafalu) 156—170
Szendrey Zsigmond—Szendrey Ákos: A néprajzi gyüjtések és a magyar babonaszótár terve (Die ethnologische Sammelarbeit und der Plan eines Wörterbuches des ungarischen Aberglaubens) 111—118
Tagán Galimdsán: Pusztafalu gazdálkodása (Wirtschaft von Pusztafalu, Kom. Abaúj) 142—156
Tagán Galimdsán: A gyapjú feldolgozása a kisázsiai törököknél (Verarbeitung der Wolle bei den Türken von Kleinasien) 231—238
Vajkai Aurél: Cserszegtomaj 170—204
Végh József: A kaskötés Békésen (Das Korbflechten zu Békés) 41—48

KISEBB KÖZLEMÉNYEK. — KLEINERE MITTEILUNGEN.

Fülöp Imre: Babonás szokások Endrődön és E.-Kondoros tanyán (Abergläubige Bräuche aus Endrőd) ..... 387—388
Gönyey Sándor: Juhászkampókészítés Balmazújvároson (Herstellung der Hirtenstäbe in Balmazújváros) 73
Gönyey Sándor: A tenyészállatvásár néprajzi tanulságai (Die Zuchtviehausstellung vom ethnographischen Standpunkt) ..... 74—75
Gönyey Sándor: Koborec (Wandernder Teig) ..... 388—389
Herkely Károly: A mezőkövesdi matyók rojtkötése (Das Fransenknüpfen der Matyós's von Mezőkövesd) ..... 73—74
Márkus Mihály: Adatok a „vótér" elterjedéséhez (Zur Verbreitung des „Voter": einer Art Weizen) ..... 390—391
Morvay Péter: Árva bornyú anyátlan (Ein Spruch) ..... 386—387
Palotay Gertrud: A díszítmények zsúfolása kérdéséhez (Von der Überhäufung der Ornamente) ..... 385—386
Papp László: Adalékok az alföldi ház és tüzelőberendezések történetéhez (Beiträge zur Geschichte der Haus- und Feuerungsanlagen vom Alföld) 389—390
Sinály Károly: A népi világítás eszközei a Borsava-völgyi ruszinoknál (Die Mittel der volkstümlichen Beleuchtung bei den Ruthenen des Borsavatales) ..... 383—385

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE. — BÜCHER- UND ZEITSCHRIFTENSCHAU.

Könyvszemle (Bücherschau) ..... 75—81, 391—414
Magyar folyóiratok szemléje (Rundschau der ungarischen Zeitschriften) 81—87, 414—415
Külföldi folyóiratok szemléje (Rundschau der ausländischen Zeitschriften) ..... 87—92, 415—417

MÚZEUMI HÍREK. — NACHRICHTEN AUS DEM MUSEUM.

Bartucz Lajos: Jelentés a Néprajzi Múzeum 1938. évi állapotáról és működéséről. Kimutatás a Néprajzi Múzeum 1939. évi első negyedében történt gyarapodásáról. (Bericht über den Stand des Ethnographischen Museums im J. 1938. Der Zuwachs des Museums im ersten Viertel des Jahres 1939.) ..... 92—97
Bartucz Lajos: Kimutatás a Néprajzi Múzeum gyarapodásáról az 1939. év második, harmadik és negyedik negyedében (Der Zuwachs des Ethnographischen Museums im zweiten, dritten und vierten Viertel des Jahres 1939.) 418
Fél Edit: Ismertető múzeumi tárgyak kezeléséhez (Ratschläge zur Behandlung von Museumsgegenständen) ..... 97—98
G. B.: Felhívás a népi ponyvairodalom gyüjtésére (Aufruf zum Sammeln volkstümlicher Druckwerke) 421
Gunda Béla: A Néprajzi Múzeum országos gyüjtőhálózatának és kézirattárának munkája (Über die Arbeit der Ethnologischen Sammelstelle und des Archivs des Ethnographischen Museums) ..... 421—422
Gunda Béla: Ujabb libériai gyüjtemény a Néprajzi Múzeumban (Eine neuere liberische Sammlung im Ethnogr. Museum) ..... 422—423
Kovács László: A társadalom a magyar népi kultúra és magyar mivoltunk megismerése szolgálatában (Die Gesellschaft im Dienste der ungarischen Volkskultur und unserer Selbsterkenntnis) ..... 419—420
Márkus M.: A visszacsatolt kárpátaljai múzeumok (Die zurückgekehrten Museen vom Karpathengebiet) ..... 98—99
Személyi hírek (Personalnachrichten) 419
Beérkezett könyvek (Eingänge für die Bibliothek) ..... 99—101, 424
Kérdések és feleletek (Fragen und Antworten) ..... 101—102

Ujabb adatok a magyar tűzikutyákhoz.

Az *Ért. 1909. évf.*-ban múzeumunk magyar tűzikutyáival foglalkoztam. Cikkemnek megmondottan kettős célja volt. Az egyik, hogy e népműveltségi szempontból rendkívül fontos, s napjainkban már végleg letűnőben lévő konyhaszerszámokra felhívja a gyüjtők figyelmét, s egyben használatuk módjának följegyzésére is serkentse őket, a másik pedig az, hogy európai elterjedésükhöz és alaksorozatukhoz magyar adalékokat szolgáltasson.

A közleménynek lett is némi eredménye. Annyi mindenesetre, hogy az azóta eltelt kerek harminc év alatt egyesek — bár kevesen — fölkutatták és múzeumba vitték a még itt-ott lappangó vasmacskákat, vagy följegyezték, hogy hol élnek még, vagy éltek emlékezet szerint.

Jóllehet tehát az így egybegyűlt anyag szerénynek mondható, mégis megérdemli, hogy olvasóink elé tárjuk.

A vasból való tűzikutyák az úri rend háztartásából szállottak le lassanként a polgári, majd paraszti rend közé, de a legalacsonyabb szintekig az ország nem minden részében jutottak el. Érthető ebből, hogy az új tüzelőkészületek, különösen a zárt tűzhelyek divatba jöttével együttjáró elmúlásuk is, nagyjában ezeket a fokozatokat járta végig. Általános érvényű szabály persze e tekintetben nincs, mint annyi más hasonlósorsú tárgy esetében sincs. A magunk tapasztalásából és mások értesítéséből is mondhatjuk, hogy sok faluból eltünt a tűzikutya ; az utolsó darabokat a rongyász és kovács szedte össze, vagy ha egy hányt-vetett példány elő is kerül, azt se tudják róla, mire való lehetett. Ezt írja pl. *Pável Á.* múzeumigazgató Szombathelyről, viszont pl. Sopronban és környékén még ma is használatban van gazda-polgár házakban, tudatja *Lauringer E.* ottani múzeumigazgató. *Seemayer V.* még működésben látta őket Dél-Somogy egyes községeiben *(Ért. 1933, 55, 58,* v. ö. : *u. o. 53*), *Ébner S.* az északi Bakonyban *(U. a. 1933, 12, 13.)*, *Gunda B.* Felső-Borsodban *(U. a. 1934, 13, 14.)* és Békésben, ahol (Borsodban és Békésben) még arra is emlékeztek, mi volt az elődjük s azt is állítják, hogy „a tűzi kutya használata nem volt általános." Az ungi Tiszahátról meg azt olvassuk, hogy a szabad tűzhelyet csak ünnepnapok alkalmával (lakodalom, keresztelő, aratás stb.) használják „s ilyenkor itt-ott még a tűzikutyák is előkerülnek." *(U. a. 1910. 192,* v. ö. : *U. a. 1912, 132,* Debrecen). Ugyanezt mondja *Ébner* is az északbakonyi füstös konyhák nagyobbfajta tűzikutyájáról *(i. h.)*. Mindenesetre tanulságos és példamutató feladat volna úgy lassú meghosodásukat, mint eltűnésüket nyomon követni és térképileg is szemléltetni. Ez azonban sajnos megvalósíthatatlan. Hogy mekkora országrészt hódítottak meg idők folyamán, s mely vidékeken hiányoznak vagy hiányoztak, csak úgy lehetne megállapítani, ha az egész országot faluról-falura végigkutatnánk, amiből az előfordulás intenzitása is

kiderülne.[1] Egyelőre ez is kivihetetlen s meg kell elégednünk a fölötte gyéren befutott adatokkal. Ezek egyrészt megerősítik azt a korábbi meg állapításunkat, hogy a tűzikutyák leginkább Dunántúl és Erdélyben otthonosak, másrészt kijavítják azt az állításunkat „hogy a Nagyalföldön, úgy látszik aligha használatosak." *(Ért. 1909, 82).* Mint a közölt ábrákból láthatjuk, előfordulnak itt is, de nem olyan általánosságban és gyakoriságban, mint a mondott vidékeken.

Az ábrákon az új lelőhelyek egy-egy példánya, vagy az új formák vannak képviselve. Lássuk most röviden, milyen új tanulságokkal szolgálnak ezek, alak vagy előfordulás tekintetében, a régiek mellett.

A háromlábú alakcsoportból 6 db.-ot mutatunk be. Az 1. számú Sopronból való. Az *Ért. 1909, 84.* lapján (2. á. 5. sz.) közöltünk egy hatalmas, háromlábú példányt Sopronból. (Ez páros tűzikutya, bizonyára úri kandallóból). Ennek termete azonban nem egyezik a mostaniéval, mert — egyebek mellett — harmadik lába, pálcaalakú törzséhez külön tagként van hozzáforrasztva s ezért törzse fölfelé kunkorodó farokban végződik, ami állatutánzat voltát, — a fején kívül — még jobban kiemeli. (Ebbe a típusba tartozik a 2. á. 4. sz.-ú, ismeretlen lelőhelyű példánya is. Társát l. : *Mitt. d. Anthrop. Ges.- Wien XXIX, 207,* a tűzhelyen, Besztercevidéki szász faluból). Szóbanforgó példányunk harmadik lába nem külön tag, hanem pálcaalakú törzsének begörbített vége, amint azt az *i. h.* 2. és 3. á. többi erdélyi darabjánál láthatjuk. Ez a primitív soproni vasmacska tehát e jellege, — de csakis e szerint — az erdélyiekkel rokon.[2]

A többi, ehhez hasonlólábú, háromlábú darab (2—6. sz.) mind Torockóról származik. A torockói vasverők úgy látszik változatos formákban gyártották és szállították szerte Erdélyben a tűzikutyákat, ami az itteni és a korábban közölt anyagból *(i. h.* 1. á. ; 2. á. 2. sz. ; 3. á. 8. sz. Brassó mellől, *Mitt. d. Anthrop. Ges. — Wien XXXIV, 140. l.* 16. á. u. onnan, 5. á. 15. sz., *U. a. XXIX, 107. l.)* is kiderül. Még talán ma se lenne késő ennek a mesterségnek ott, s a tűzikutyavilágnak Erdélyben, alaposan utánanyomozni.

A háromlábú paraszt tűzhely-tűzikutyák (tehát nem úri kandallószerszámok) földrajzi előfordulásáról ma is csak azt mondhatjuk, amit 30 évvel ezelőtt, hogy Sopron táján és Erdélyben otthonosak (ez utóbbi országrészben határozottan uralkodnak) s mindkét helyre minden valószínűség szerint német földről kerültek. A nyugati országszélre és Torockóra az Osztrák Alpokból, Erdélybe az Alsó-Rajna vidékéről a

[1] *Fényes D.* múzeumigazgató Balassagyarmatról pl. azt írja, hogy évek óta hiába kutatja őket Nógrádban, még csak emlékükre sem akadt Ezzel csak megbarátkoznánk. bár valószínűnek tartjuk, hogy egy-egy árva példány még mindig lappanghat valahol, de *Csallány D.* szegedi múzeumigazgató értesítéséből, hogy az ottani múzeumban tűzikutyák nincsenek, még egyáltalán nem szabad azt következtetnünk, hogy Szegeden és környékén sohase voltak. Csak véletlenségből nem kerültek a gyüjtő szeme elé. Annyit azonban úgy ebből a válaszból, mint egyéb adatokból szabad következtetnünk, hogy az Alföld közepén ritkák, vagy helyenként egyáltalán ismeretlenek. A szarajevói múzeum igazgatósága is azt válaszolja kérdezősködésünkre, hogy tűzikutyáik nincsenek, holott irodalmi közlésekből jól tudjuk, hogy Boszniában igenis vannak s elterjedésüket, sőt meghonosodásukat, a magasabb oszmán házkultúra és fémművesség is jócskán elősegítette.

[2] A 2. á. 4. sz.-nak megfelelő szász párja különben úgy látszik ritka alak ott. *(I. h. és 216. l. 65. á.)*

a szászok útján, akik közt a tűzikutya ősi neve a *willenstein* és *brantert* is fennmaradt.[3]

Háromlábú tűzikutyák azonban nemcsak a Keleti Alpokban vannak, hanem szórványosan a Balkán egész északi felében is s *Haberlandt* A. hajlandó azt hinni, hogy Szerbiában, Romániában és Ny. Bulgáriában az erdélyi szászok révén honosodtak meg. (*Buschan*, Illustr. Vkunde, II. 2. r. 458). Ezt mi épúgy nem tartjuk valószínűnek, mint azt a korábbi állítását, hogy a négylábú fajtákat a Balkán nyugati felének északi területeire, a horvát határőrvidéki német telepesek közvetítették a XVIII. sz.-ban. (*Kulturwiss. Beiträge etc.* Wien, 1917, 73). Háromlábú fajták vannak Itáliában (nevük *alare*, a latin *lares*-ből = háziszellemek), a Dalmát Tengerparton és Albániában is. Nem valószínű-e inkább, hogy nyugatról húzódtak azok kelet felé (esetleg már ró-

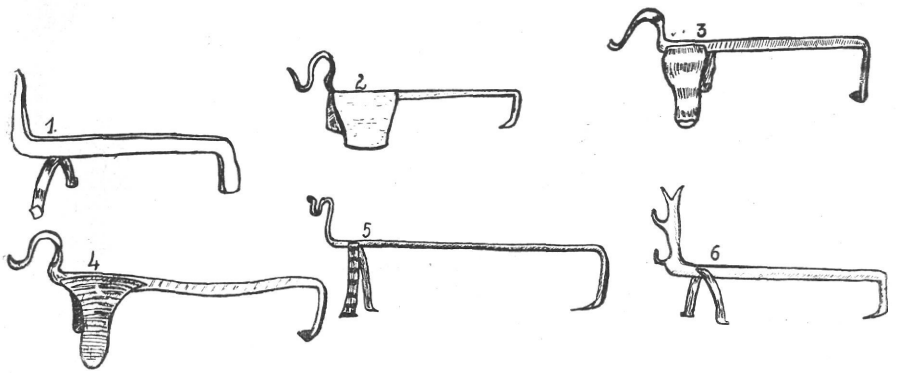

I. Tábla. Háromlábú tűzikutyák. — Dreifüssige Feuerhunde. — 1. Sopron, 2. Torockó, lsz. 70744, 3. Torockó, lsz. 70739, 4. Torockó, lsz. 70747, 5. Torockó, lsz. 25055, 6. Torockó, lsz. 83020.

mai közvetítéssel)?[4] Az is lehetséges, hogy innen is — tehát nemcsak német földről — eljuthattak Erdélybe, esetleg betelepülők vagy vándorcigányok közvetítésével. Sajnos ezeket a balkáni tűzikutyákat csak igen hézagosan ismerjük. A lentebb közölt három bolgár példány nincs szorosabb alaki kapcsolatban az erdélyi típussal. Több rajtuk a (négylábú) balkáni, mint az erdélyi vonás.

A négylábú alakcsoport részaránytalan és részarányos félre válik szét, de a kettő között olyan átmeneti formák vannak, hogy ide vagy odasorolásuk teljesen önkényes vagy lehetetlen.

Az előbbi csoportból bemutatott 17 példány elég változatos sorozatot képvisel. Vannak köztük egészen kezdetleges, az eredeti állatalakot utánzó formák — 1., 3., 6., 8. — (az 1. sz.-ú kaposvárinak csavart nyaka balkáni kovácsgyakorlatra emlékeztet; ilyen nincs több gyüjteményünkben), van olyan, amelyik szintén állatalak jellegű, de fejét már a nyárs fölvételére alakították — 2. —, vannak olyanok, ame-

[3] *Csalog J.* a szekszárdi múzeum vezetője közli velem, hogy a tolnai Bátán is látott háromlábú tűzikutyát. Majd később utánanéz honnan került oda.

[4] Mint utólag látom *M. Gavazzi* is azt mondja, hogy a háromlábú (kutya, kígyó, oroszlánfejű stb.), kandallóhoz való tűzikutyák a Horvát Tengerparton, Itáliából származtak át. (*Baessler-Archiv Bd. XX, Heft 3—4, 145).*

lyek farkukkal az ősi formára emlékeztetnek ugyan, de mellső felük már szarvakat és horgokat kapott a nyárs fölvételére — 4., 5., 7. (l. ehhez *i. h.* 4. á. 13. sz. befelé tekintő horoggal) s majd olyanok, melyeknek két egyforma száruk s ezeken horgok, illetve lyukak vannak — 10., 11. stb. számúak. A 17. sz. példány, párjával együtt állítólag egy úri kastély kandallójából való, holott nyilvánvalóan tűzhelyművelet számára készült. Példányaink a Dunántúlról s az Alföld északi feléből származnak, vagyis ezek, a szomszédos osztrák földön — legalább ma — elég ritka s inkább a Balkán felé mutató formák, az új lelőhelyek szerint nálunk nagy darab földön otthonosak.

A részarányos típusból az alakok és lelőhelyek szerint 29 darabot kell bemutatnunk. Ezek is nagyobbrészben a Dunántúlról, kisebbrészben az Alföldről származnak. Köztük is vannak egészen egyszerű formák — 1., 2. — aztán szarvakkal és horgokkal fölszerelt darabok. Ez a féleség az osztrák szomszédságban van elterjedve s nálunk is a nyugati részeken a legjáratosabb, bár benyúlik az Alföldre is (Kecskemét, Felső-Borsod, Belényes vidéke). Az utóbbi előfordulás aztán — mint mondottuk — jelentékenyen kiterjeszti kelet felé meghonosulásuk területét. Az új anyagnak ebből a csoportjából is ez a legfontosabb tanulsága.

Fent hivatkozott cikkünkben *(Ért. 1909, 78)* szóbahoztuk a tűzikutyák föltehető őseit is, mondván: „hogy ugyanazt a szolgálatot egy fahasáb is megteszi, melyre az apróbb fát keresztben reárakják. Valóban ez lehetett a tűzikutya őse, ezt követte az agyagból formált mozgatható, vagy tűzhelyhez ragasztott *poczok* s ezt jó későn a vasból csinált, szintén helyhez nem kötött tűzikutya." Ehhez a magyarázathoz már az előbbieknél becsesebb adatokat kaptunk hazai földről. Cikkünkben akkor csak a torockói *ponk*-ról (a német *bank*-ból?) szólottunk bővebben *Jankó I.* ismertetése alapján. Ehhez — kérésünkre — *Szilády Z.* volt szíves pótló és helyreigazító közléseket fűzni, kimutatván egyúttal, hogy a *ponk* (vagy ‚*puczok*, a nyilt tűzhely szélére alkalmazott, lépcsőalakú, 10—15 cm magasságú építmény') valóságos függvényi viszonyban áll a tűzikutyával, mert a kettőt (a leírásban mintának vett Torockón) együtt használják, rájuk rakva a tűzifát s velük párhuzamosan a nyársat, egyik végét a kutya orrára fektetve, másik végét pedig a fal (vagy ponk?) lyukába szúrva. *(Ért. 1910,* Nyárs, ponk, tűzikutya). Ugyancsak ő mutatott rá elsőízben arra, hogy a székely *pocok* és vasmacska is származási viszonyban áll egymással. *(Ért. 1909,* Erdély régi tűzhelyei). A *pocok (pocik, pócik?, pucok, pucék, pucik, pucuk, puckó, poncika, MTsz)* és *kocik (kucik, kucék, kucó, kuckó, kuszkó)* viszonyát tárgyi és nyelvi alapon mi próbáltuk tisztázni, azt állapítván meg, hogy a kettőnek a név összecsengésén kívül semmi köze sincs egymáshoz. *(Ért. 1934*: A ‚kucik' és ‚pocik' eredetéhez).

A *pocok* azonban eleinte nem lépcsős falacska, hanem a tüzelőfa alátámasztására való, alkalmatos, ide-oda helyezhető sár vagy kőhasáb volt (l.: *Ért. 1909, 1—2.),* s csak később rakták maradandólag sárból a tűzhely szögletébe. (L.: *Ért. 1931.* 19. l. 8. á.; 21. l. 11, 12, 14. á. stb. Székelyföldről). A falacskaalakú lépcsőzetes *ponk* aztán ennek továbbfejlett alakja. Érthető így, hogy a szilárdan épített *pocok* és *ponk* neve idővel a tűzhely emelkedettebb, főző részére (*Ethn. 1896,* 392. l. jegyzet: ‚pucék'), majd az egész tűzhelyre (l.: *Ért. 1931, 21. l.,* 11—15. á. stb. Székelyföld) átvonódott.

Ponk csak Erdélyben járja, de a ‚*pócik*', mint ‚kemenceelőtti sárlóca' megvan Vasban, Somogyban, Tolnában, Fejérben és Győrben *(MTsz)* s mint ‚kemence előtt lévő emelvény, más néven *sárvánkos*' a Balaton-Felvidéken is. *(NyF. 40 : 65)*. Ennek a *pócik*-nak kezdetleges formáját *Seemayer V.* rajzolta és írta le *(Ért. 1933*, 50. l. 5. á. és 51.

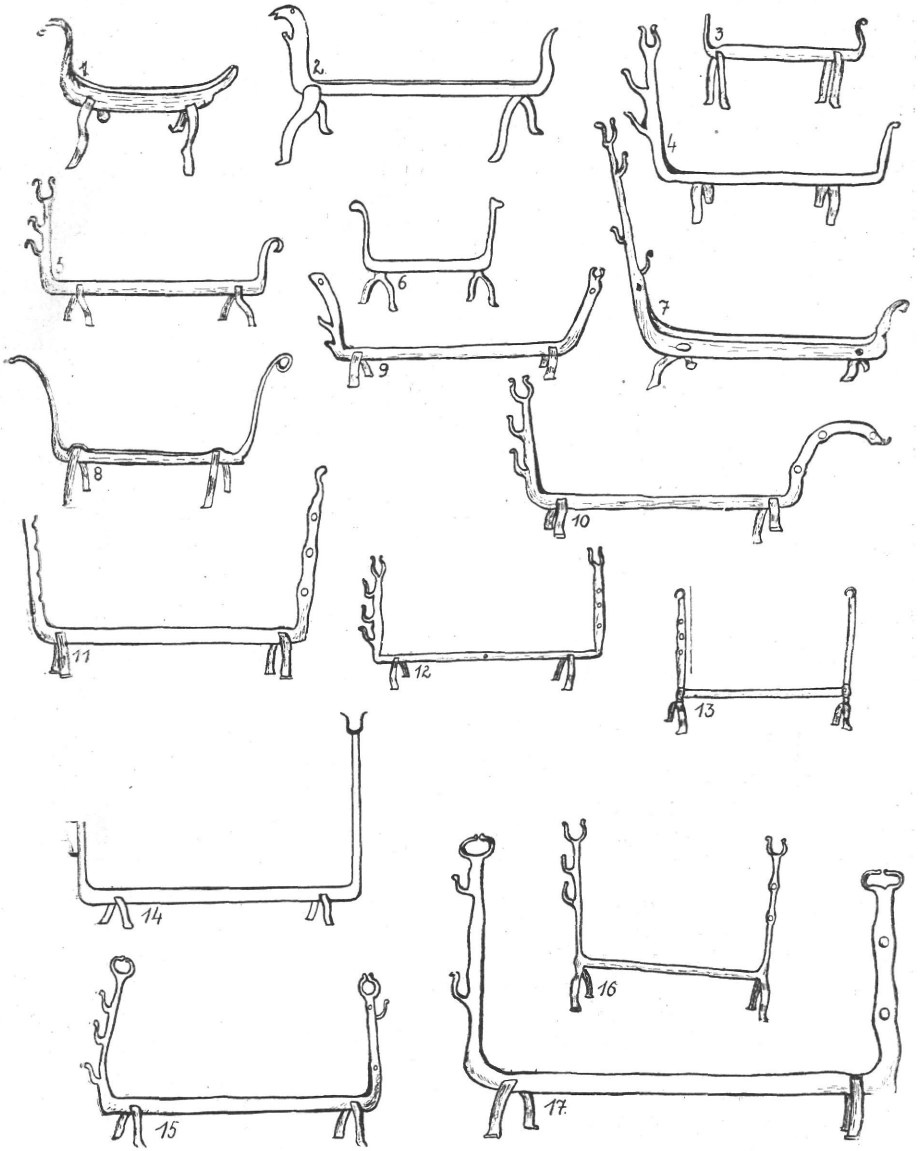

II. Tábla. Négylábú részaránytalan tűzikutyák. — Vierfüssige asymmetrische Feuerhunde. — 1. Kaposvár, 2. Tiszabercel, 3. Csicsó (Komárom m.), lsz. 91516, 4. Sopron, 5. Kórógy (Szlavónia), 6. Veszprém, 7. Nagyatád (Somogy m.), 8. Damak (Borsod m.), 9—10. Debrecen, 11. Ónad (Borsod m.), 12. Vajszló (Baranya m.), lsz. 133788, 13. Alföld, lsz. 50224, 14. Bakony, 15. Veszprém, 16. Tiszaszöllős, lsz. 78801, 17. Gibárt (Borsod m.)

l.) egy murakeresztúri horvát pince — korábbi lakóháztípus — présházából: „A tűzhely (*jogništje*) itt körülbelül 10 cm magas sáremelvény, 20 cm magas tüzpárkánnyal körülvéve. A tűzhely belső szélén kis párkányka emelkedik a *zglovnjik* (= ‚tűzvánkos'), amelyre tűzgyujtáskor a fát támasztották. Ez talán egybevehető az erdélyi szászok *ponk*-jával, *Ért. 1910, 62.*" Ugyanő azt írja, hogy a horvát lakosságú Berzencén a *pocik* ‚a kályha mellett sárból tapasztott kb. 10 cm magas és 20×25 cm méretű alkotmány, amelyen állítólag a gyerekek ülnek, más rendeltetése nincs'. (13. á.). Ilyen névátvonással lentebb a *tőcik*-kel kapcsolatban is találkozunk.

Pocikok, kezdetleges és haladottabb formában persze máshol is vannak. „A borsodi Szalonnán még emlékeznek arra a primitív főzési módra, mikor a kürtő alatt egy követ ferdén körülraktak fával s melléje állították a cserépfazekat. A követ később a ‚*vasmacska* helyettesítette. (*Gunda B.: Ert. 1934, 14).*

A matolcsi (Szatmár) tűzpadka oldalán „egy vaskos *vályogpadka*, az ú. n. *ászok* van, amire a nagyobb darab fát fektetik, hogy alatta a levegő elhúzódhasson és jobban égjen. Ez az *ászok* (a német *åsn*-ból *B. ?*) ősibb lehet mint a vasmacska, melyet itt egyáltalán nem találtam" írja *Ébner S. (Ért. 1931, 14., II. t. 3., 4. á.).* Ez a neve a békési Sárrét déli részében „a konyha tetejére tapasztott téglaformájú és nagyságú építménynek is. Ritkábban *tőcik*-nek is nevezték, de inkább a patkát hívják tőciknek. Az ászkot később a tűzikutya szorította ki, de ennek használata nem volt általános. Külön nevet nem is adtak a tűzikutyának, ezt is ászoknak nevezték, mondja *Gunda B. (N és Ny 1935, 18).* Ugyancsak *Gunda* írja az Ormányságból: „A tűzpadkán egy magasabb, táglanagyságú sárépítményt találunk, ez a *pévaj (pévó, févaj, févó,* azaz *fejalj)* vagy *zsat-fé* (azaz *zsarátfej).* Az égő fa alátámasztására szolgál, hogy jobban égjen. Régen a pévajokat vastagabb fa vagy tuskó *(pévaj-fa, pévaj-göcs,*[5] *zsunkó)* helyettesítette. Mindkettőt aztán a tűzikutyák szorították ki, amelyeket itt szintén *pévaj, févaj* (tűz-zsámoly, Vejti) néven ismernek." *(Ethn. 1936, 185)*

Ezek az adatok úgy nyelvi, mint tárgyi szempontból egyaránt nagyon fontosak. Nyelvi szempontból azért, mert a *kengyal*-hoz, *hónal*-hoz hasonlóan a *fej-al* is ősrégi, szemléleten alapuló összetételnek látszik. Az *Ért. 1931.* évf.-ban a 130. lapon említettük, hogy a fej alá rakott s nálunk is használatos fadarabot, vagy deszkából faragott vánkosfélét, némely finn-ugor nyelvben *fejfá*-nak mondják (rajzukat l. a 129. lapon), de mint említettük, hívhatnák *fejal*-nak, *fejalfá*-nak is. Most aztán *Beke Ö.* egyik cikkéből látjuk *(Nyr XLI, 70),* hogy több finn-ugor nyelvben csakugyan hívják *fejal*-nak, *vánkos*-nak. Kérdezhetjük tehát miért nem hívhatták volna így a tűzifa alá rakott vastagabb tuskót, amelyik épúgy alja volt a tűzrakás fejének, mint a favánkos az emberének? Ezt nagyon is valószínűvé teszi az, hogy amikor ezt a vasszerszámot oklevelesen legelőször említik nálunk (1494-ben, az Eger városában lévő tárgyak lajstromában), akkor annak neve nem tűziku-

[5] A *göcs* jelentése fatuskó, aztán az ilyenből készült ülőke. A *tőcik* (föltehetőleg a *tő*-ből) ‚átfűrészelt alacsony fatörzs' (*Csüry B.: Szamosháti Szótár*), a *pócik* szintén ugyanaz. *(U. o.).* Mindebből az derül ki, hogy az égőfa alátámasztására eleinte fatuskót használtak, de ilyenből készült a kezdetleges ülőke, a *szék* is.

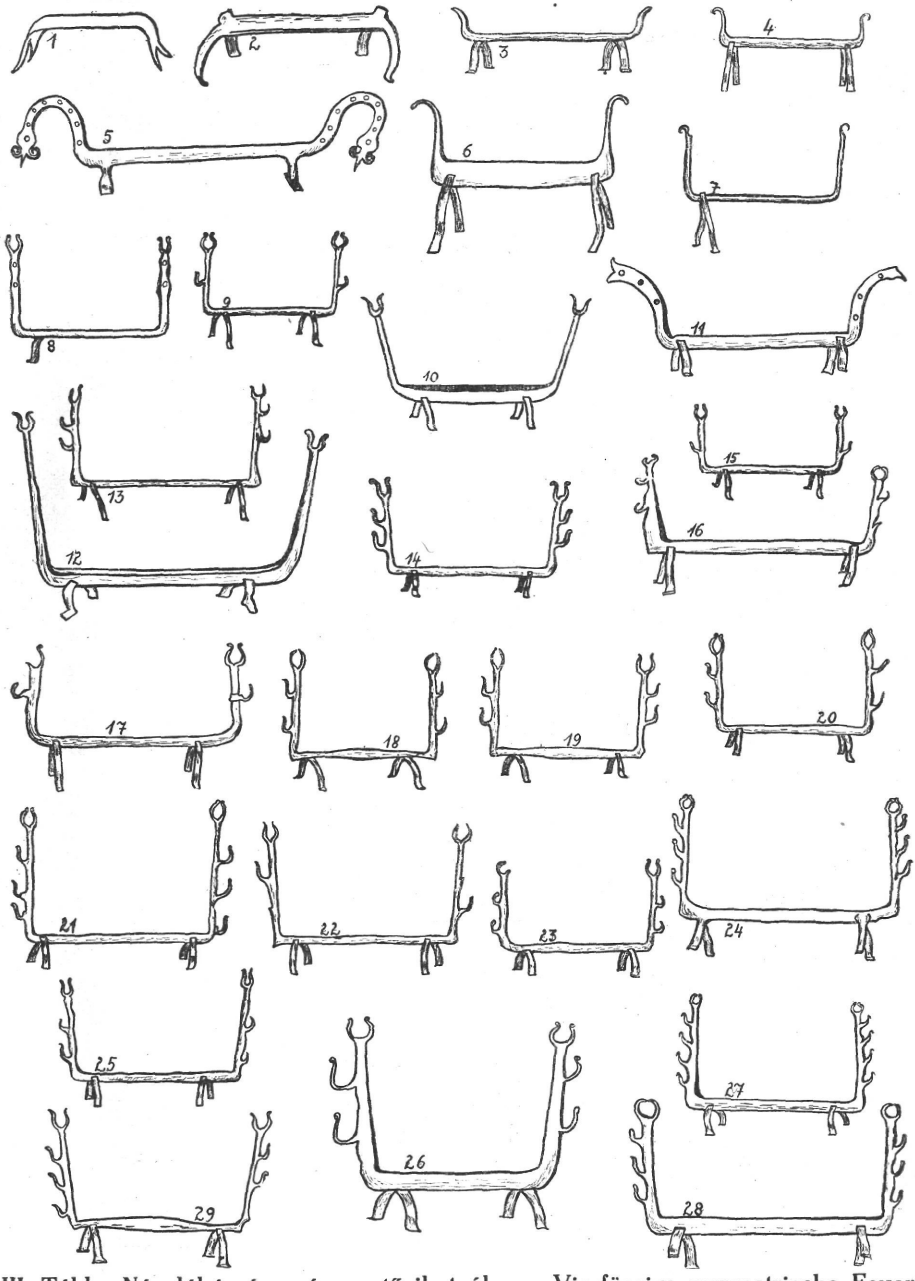

III. Tábla. Négylábú részarányos tűzikutyák. — Vierfüssige symmetrische Feuerhunde. — 1. Bakony, 2. Sopron, 3. Ziliz (Borsod m.), 4. Körmöcbánya, lsz. 131372, 5 Debrecen, 6. Csokva (Borsod m.), 7. Szuhány (Hont m.), 8. Czun (Baranya m.), lsz. 133791, 9. Veszprém, lsz. 23189, 10. Bakony, 11. Debrecen, 12. Nemesdéd (Somogy m.), 13. Zalagörbő, lsz. 69540, 14. Baranya, lsz. 93678, 15. Köröstárkány, lsz. 95141, 16. Debrecen, 17. Szászhalom (Zólyom m.), lsz. 35566, 18. Rohonc, lsz. 98592, 19. Hegykő (Sopron m.), 20. Kecskemét, lsz. 132674, 21. Körmöcbánya, lsz. 98005, 22. Zala, lsz. 69540, 23. Velem (Vas m.), lsz. 28247, 24. Debrecen, 25. Tihany, lsz. 130735, 26. Meszlen (Vas m.), 27. Czún (Baranya m.), lsz. 133790, 28. Debrecen, 29. Darufalva (Sopron m.), lsz. 10990.

tya vagy efféle, hanem *tűzfeal*, egy későbbi oklevélben *vas-fejal* (1550, *NytSz)*, még később pedig *vasvánkos* (a tűzhelyen Ecsed városában 1669-ben, Szatmár vm. mon.). *Gönyey S.* kollegám közli velem, hogy a szatmári Szamos-melléken, Porcsalmán ma is hallotta a *fialla* szót a tűzikutya megnevezésére. (Állítólag háromlábú volt). *Seemayer V.* kollegám pedig tudatja, hogy a *fial, fialla, fialvas* ma is járatos Délsomogyban, a *MTsz*-ból pedig látjuk, hogy a *fial* használatos Göcsejben is, mégpedig nemcsak a tűzgyujtáskor keresztberakott darabfa, hanem a fejvánkos megnevezésére is, sőt újabb kifejezéssel *fejall*-nak mondják ott a földnek keresztbeszántott végét is. Mindezek pedig tárgyi szempontból úgy látszik azt bizonyítják, hogy a *fejal*-nak nevezett fatuskó, a tűzikutya őse, nagyon is lehet finn-ugor örökségünk. Tehát aligha valószínű az, hogy a magyar *fejal* (‚vánkos') tükörszava a délszláv *zglavnik*-nak [‚vánkos'), mely az egri adat korában aligha lehetett e népeknél a *vasfejal*-nak a neve, melyet persze náluk is (másutt is) a kő vagy fagöcs előzött meg. (L. : *Mitt. d. Anthrop. Ges.— Wien, XXXVI. 17.).*

Annyi bizonyos, hogy a *tűzikutya, vasmacska, tűzló* stb. nevek a vasból való szerszám kései elterjedésével függenek össze, s úri, nem népi közvetítéssel, idegenből való fordítások, lévén ezek, mint mondottuk, az úri rend szerszámai. (A tűzikutya első említésére ‚két tűzkutyó' 1779-ből tudunk adatot felhozni Székesfehérvárról, *MNy X, 87).* Tárgyilag tehát alkalmasint úgy áll a dolog, hogy a tűzikutyák magyar őse *fejal*-nak nevezett tuskó volt s ez a név későbbb a vassal való tűzikutyákra (és fejvánkosokra is) átvonódott.

A tűzrakás szerszámainak ebből a tanulságos fokozatokat eláruló sorozatából pedig az a végső tanulság, hogy hazánkban a *nyilt tüzelők* — mert ezek szerszámai a tárgyaltak — úgy a multban, mint a jelenben általános elterjedésűeknek mondhatók, amire több alkalommal felhívtuk a figyelmet. Pocikok, ponkok, tűzikutyák persze ma már nálunk is ritkaságok ; az utóbbiakat mint láttuk, itt-ott csak nagyobb alkalmakkor szedik elő. Végleg kipusztítja őket a takarékos katlan és zárt tűzhely, ahol azok teljesen feleslegessé válnak. De mielőtt végleg a multé lennének, föl kellene jegyezni róluk mindent, rajzban és írásban, amit még összeszedni lehet.

Függelék.

Örvendetes kiegészítésképen bemutatjuk végül néhány tűzikutya rajzát a szófiai (1—4.) ; belgrádi (5—11.) és zágrábi (12—17.) múzeumokból, melyeket a gyüjtemények igazgatói voltak szivesek fölhasználás végett múzeumunknak rendelkezésere bocsátani, amiért ezúton is köszönetünket fejezzük ki.

Az 1—3. számú, kezdetleges technikával készült háromlábú darabok szinte megdöbbentően példázzák, milyen öntudatlan csökönyösséggel ragaszkodik ez a terület a hagyományos állatalakos formához (nevük : *mečka* = ‚medve'), szemben pl. Erdéllyel. Hogy az 1—2. példány állatfeje alatt lévő horgok nem nyárstartásra valók, hanem állatfejcsökevények, nagyon valószínű, s ez ugyancsak ősi jellegük tartozéka volna. (L. ehhez : *Ért. 1909, 88. l., 6. á.* a Kaukázusból). A 4. sz.-ban (‚potpiralka') szintén látni véljük az állatalakot. Úgy tetszik ez is bennszülött balkáni forma.

A belgrádi példányok közül négy darab — 5.—8. — Szerbiából való (nevük *mečka*, a 7.-é *zavala*). Mind a négy zoomorf, a 6.-on a fej világosan ismétlődik, a 8. részarányos forma, egyik szárán kivehető kígyófejjel. A 9. sz.-ú szlavóniai példány már a mi délbaranyai formáink csoportjába tartozik. A 10., 11. sz.-ú isztriai darabok (nevük :

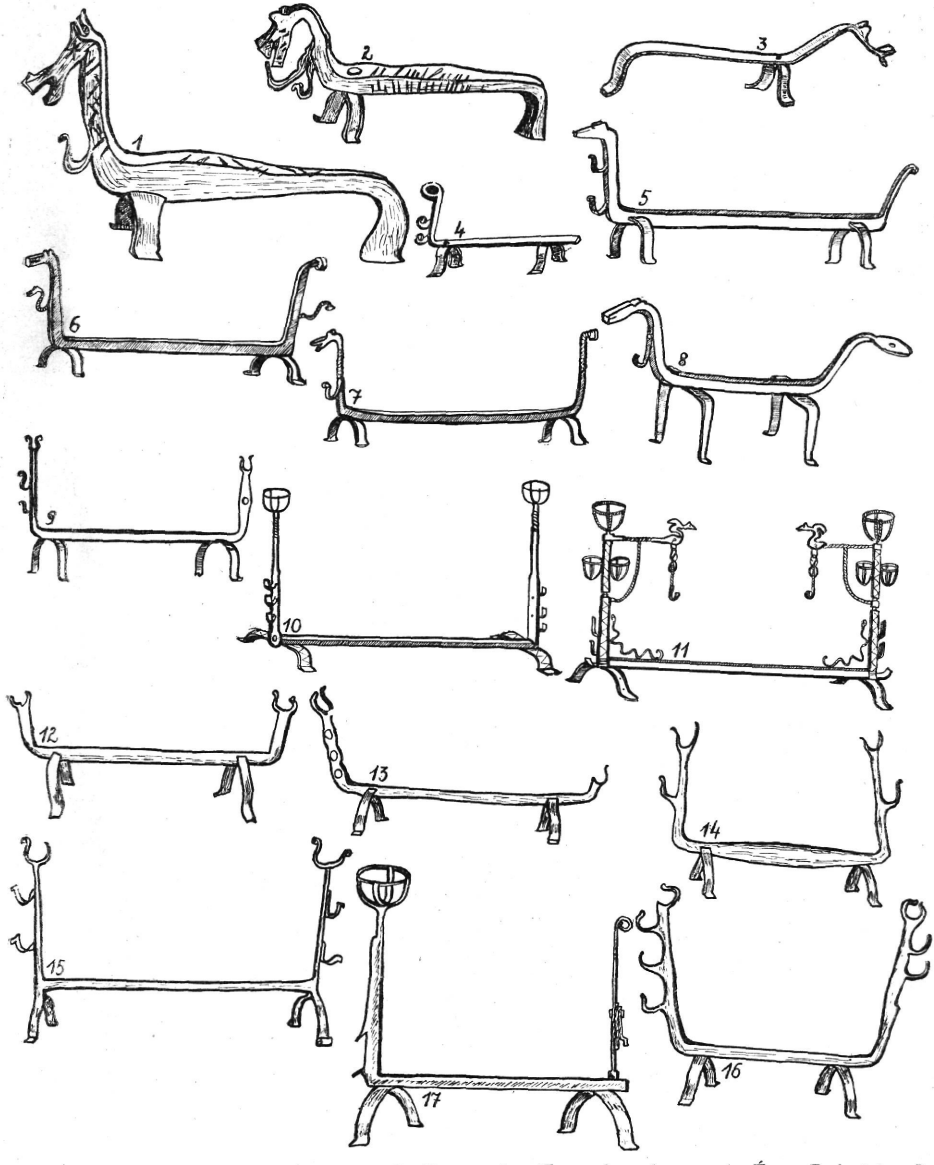

IV. Tábla. Balkáni tűzikutyák. — Balkanische Feuerhunde. — 1. Ény. Bulgária, 2. Ény. Bulgária, 3. Ék. Bulgária, 4. Rudopen, Bulgária, 5. Topola, Szerbia, 6. Szerbia, 7. Podrinja, Szerbia, 8. É. Szerbia, 9. Mirkovac, Szlavónia, 10. Isztria, 11. Isztria, 12. Szlavónia, 13. Szlavónia, 14. Szlavónia, 15. Goszpics, Horvátország, 16. Koprivnica, Horvátország, 17. Horvát partvidék.

panj) új típust képviselnek. (L. pl.: *Franič I.* Hrvatsko Primorje I, Zagreb 1937, 82. l.). A szárakon lévő kosarak forgácsvilágtartók. (Ilyenek a Stájer Alpokban is vannak). A 11. sz.-ú üsttartós példány valóságos kovácsremek, de a tűzkultusszal kapcsolatos állatok (madarak, kígyók) még rája kerültek.[6]

A zágrábi példányok közül a 12. *(uzglavanj)*, 13. *(prijeklad)*, 14. (?), 15. *(prijeklad)*, 16. elüt e balkáni formáktól s a mieinkkel rokon. A 17. sz.-ú pedig a 10.—11. formakörébe tartozik.

Bátky Zsigmond.

*

Neuere Beiträge zu den ungarischen Feuerhunden.

Verf. hat sich im *Jahrg. 1909 des Értesítő — Anzeigers* mit den Feuerhunden des Ethnographischen Museums befasst, um die Sammler auf dieselbe aufmerksam zu machen, und durch die Darstellung ihrer bedeutendsten Formen in ihrer europäischen Verbreitung ungarländische Daten festzuhalten.

Während den seither verflossenen rund 30 Jahren wurden in den ungarischen Museen und in der Literatur neuere Beiträge gesammelt, die wenngleich bescheiden, doch würdig erscheinen vor den Leser gebracht zu werden.

Die einst von den oberen Schichten übernommenen Feuerhunde gelangten nicht in jedem Gebiet des Landes zu den tiefsten Schichten des Volkes. Auch dort, wo sie einst vorkamen, sind sie in unseren Tagen verschwunden. Vielerorts, wo noch ein Exemplar vorkommt, kann man über seinen früheren Gebrauch kaum einen Bescheid geben. Mancherorts nimmt man sie nur bei grösseren festlichen Anlässen hervor (Hochzeit, Ernte, usw.), wo man für viele Leute zu kochen hat.

In der Soproner Gegend, im Bakony, in Borsod, Békés und in einigen Ortschaften Siebenbürgens sind sie noch — laut den spärlichen Angaben — gebräuchlich; von einigen palozischen Gebieten berichtet man wieder, dass sich dort ihrer niemand erinnert. Die neueren Beiträge vermehrten die Zahl der Fundorte im Alföld; dementsprechend haben wir unsere frühere Behauptung in derweise richtigzustellen, dass diese Geräte auch im nördlichen Teile des Alföld vorkommen, doch sind sie hier und noch mehr im südlichen Alföld von geringerer Bedeutung als im Westen, Transdanubien und im Osten Siebenbürgen. Dieser Zustand entspricht vollständig der Entfernung der verleihenden österreichisch-deutschen und sächsisch-deutschen Gebiete. Die Abbildungen stellen diejenigen Exemplare dar, die im Ért.—Anz. 1909 nicht abgebildet waren, da sie aus neuen Fundorten herstammen oder neue Formvarianten darstellen.

Aus der Gruppe des dreifüssigen Typus' haben wir deshalb 5 Stücke von Torockó (Siebenbürgen) mitgeteilt, damit wir auf den, von den Dorfschmieden vielfach nachgeahmten Formenreichtum dieses vortrefflichen, früher Eisenbergwerk und Eisenwerk betreibenden Ortes, wiederholt hinweisen. Die Heimat der dreifüssigen, im allgemeinen einfachen Feuerhunde ist Siebenbürgen, hier herrschen sozusagen nur diese vor, hingegen lassen sich solche auf anderen Gebieten des Landes kaum finden. Nach Siebenbürgen wurden sie aller Wahrscheinlichkeit nach durch die Vorfahren der Sachsen eingeführt. (Die Namen *willenstein* und *brantert* sind hier noch erhalten). Doch kommt diese Form auch im nördlichen Teile des Balkans und westlich der kroatischen Küste bis nach Bulgarien vor. Leider unterrichten uns darüber eher nur Beschreibungen als Abbildungen. A. *Haberlandt* meint, dass diese im östlichen Balkan (Serbien, Rumänien, Bulgarien) durch Vermittlung der Sachsen gelangten. Verfasser ist eher der Meinung, dass sie römischer oder späterer italischer Herkunft sind; er hält es sogar für möglich, dass sie nebst, durch die Sachsen, auch durch balkanische Einwanderer nach Siebenbürgen eingeführt werden konnten.

Aus der vierfüssigen Typengruppe ist die asymmetrische Untergruppe durch 17 neue Exemplare vertreten. Diese stellen — ganz im allgemeinen gehalten — anfängliche zoomorphe Formen dar, doch übergehen sie durch mittlere Formen gänzlich in eine symmetrische Untergruppe. Ihre Heimat ist Transdanubien und die nördliche Hälfte des Alföld, d. h. ein bedeutender Teil des Landes. Diese Form scheint beim alpenländischen Deutschtum selten zu sein, und zeigt sogar, nach einigen Anzeichen, eher eine balkanische Verwandtschaft. Doch sollten hierüber spätere Untersuchungen entscheiden.

[6] *Drobnjakovič* igazgató úr szíves közlése szerint Szerbiában csaknem mindenütt a négylábú tűzikutyák uralkodnak.

Die symmetrische Untergruppe ist durch 29 Feuerhunde vertreten, die von Transdanubien und vom Alföld herrühren. Diese Formgruppe, die am allgemeinsten verbreibreitet und mit ihren Hörnern, Hacken und Löchern zum Rösten und Braten am geeignetsten scheint, steht — wenigstens heute — mit den deutschen alpinen Formen in engster Verwandtschaft. Dies zeigen auch die einander entsprechenden Formpaare der benachbarten ungarischen und deutschen Gebiete. Einfache oder aus Notwendigkeit vereinfachte, bloss für Feuerlegen benützte Formen kommen unter ihnen auch in beträchtlicher Zahl vor.

Seinerzeit *(Ért.—Anz. 1909)* erinnerte sich Verfasser des mutmasslichen Vorfahrs der Feuerhunde: dem bewegbaren Holzklotz und der aus Lehm geformten, gleichfalls bewegbaren oder zur Feuerstelle befestigten kleinen Wand. Ausführlicher äusserte er sich aber nur über den Torockóer *ponk*, über einem 10—15 cm hohen Lehmbau, den man an den Rand des offenen Herdes stiegenförmig anpasste. Dies wird zusammen mit dem Feuerhund benützt, indem man das Brennholz und den Spiess darauflegt. Der *ponk* ist aber nur eine weiterentwickelte Form des, zum Stützen des Brennholzes dienenden beweglichen, steinernen oder aus Lehm geformten Scheites, des *pocik*. Der *ponk* (deutsch bank ?) ist nur in Siebenbürgen bekannt, doch ist der *pocik* (ung. *pocok* = ‚keil') mit der Bedeutung Kissen aus Lehm, Bank aus Lehm, auch in Transdanubien üblich. Die Skizze eines solchen siehe *Ért. — Anz. 1933, S. 50, Abb. 5* aus dem Presshause — früherer Wohnhaustyp — eines kroatischen Kellers aus Murakeresztúr. Die Feuerstelle ist hier eine cca 10 cm hohe Erhöhung aus Lehm umgeben von einem 20 cm hohen Feuergesims. Am inneren Rande der Feuerstätte befindet sich ein Gesims aus Lehm, der „Feuerkissen" *(zglavnjik)*; darauf legt man das Holz beim Feueranzünden. Laut anderen Angaben aus dem Alföld wird das Brennholz an ein Mäuerchen aus Lehm, Lehmziegelbänkchen, bzw. an einen Stein gestützt. die alle aber später von den Feuerböcken abgelöst wurden, und vielfach auch ihren Namen übernahmen.

Aus der südlichen Baranya teilt man mit, dass früher das Brennholz auf einen dicken Holzklotz, dann auf einen ziegelförmigen Lehmbau, schliesslich auf einen Feuerbock aus Eisen gelegt wurde und alle drei *févaj* (= ‚fejalj' = Kopfunterlage, Kopfkissen) hiessen. Vom *fejal* wies Verfasser nach *(Ért. — Anz. 1931. 130)*, dass er ein Analogon des Wortes *fejfa* = ‚kopfholzes' ist, das in einigen finno-ugrischen Sprachen und auch bei uns, ein unter den Kopf gelegten Holzklotz, eine Art hölzernen Kissen bedeutet, wovon sich schliesslich ergab, dass es bei einigen wolgafinnischen Sprachen tatsächlich *fejal* = ‚Kopfunterlage' und ‚Holzkissen' bildet. So haben wir keinen Grund nicht anzunehmen, dass man schon seit altersher einen, unter das Brennholz gelegten Holzklotz, den Vorfahr des Feuerhundes so genannt hat. In einer Angabe aus 1494 heisst der Feuerhund *tűzfeal* = ‚Feuerkopfkissen', eine spätere ‚Eisenkopfkissen'. Es ergab sich, dass dieses Wort auch anderswo im Lande als Name des Feuerhundes lebt und so ist das ung. *fejal* nicht ein Spiegelwort (calque) des südslav. *zglavnjik* (= ‚Kissen'), sondern es mag ruhig finno-ugrischen Ursprungs angenommen werden. Sicher ist, dass die Namen Feuerhund, Feuerross, etc. neu und deutsche Entlehnungen sind. Weitere Angaben sind natürlich noch sehr erwünscht.

Als Anhang stellt Verfasser die von der Leitung der Museen in Zagreb, Beograd, Sofia mit grosser Zuvorkommenheit zur Veröffentlichung zugeschickten Abbildungen der Feuerhunde dar. Die auf Abb. 1—3. mitgeteilten prächtigen, primitiven, dreifüssigen, zoomorphen Exemplare aus Bulgarien (‚mećka') sind mit den Formen aus Siebenbürgen nicht verwandt. Die Hacken unter dem Tierkopfe der Abb. 1—2 dürften weniger zum Halten des Spiesses dienen, sie sind eher Tierkopfrudimente. (Siehe dazu *Ért. — Anz. 1909, S. 88. Abb. 6* aus dem Kaukasus). Die Form 4 (‚potpiralka') scheint auch eine eingeborene zu sein.

Die Nummern 5—8 stammen aus Serbien (ihr Name ist ‚mećka', der von Bild 7 ‚zavala'). Alle vier sind zoomorphe, Nr. 6 mit wiederholenden Kopfe, Nr. 9. ist ein Exemplar aus Slawonien, das in unsere Gruppe aus Südbaranya gehört. Nr. 10—11 stammen aus Istrien (‚panj'). Aus den Zagreber Formen sind 12 (‚uzglavanj'), 13, 15 (‚prijeklad'), 14, 16 (?) mit den ungarischen Formen verwandt.

A magyarországi női ingek egyik szabástipusa.[1]

Hasonló címen a nálunk igen elterjedt női ingszabásformáról, az u. n. mellévarrott-ujjú ingről máshelyen már szólottam. A hazai s a rendelkezésemre álló külföldi anyag átvizsgálása után annakidején arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez a szabásforma a szlávság jellegzetessége, s hogy Észak- és Kelet-Európa népei minden valószínűség szerint a szlávoktól kapták ezt a formát, s ilymódon nálunk is szláv hatásra terjedhetett el. E feltevésemet támogatni látszik az is, hogy *Mützel*[2] ezen ingtipusnak érdekes változatait olyan vidékekről közli, ahol igen valószínűnek látszik a szlávoktól való átvétel. A kosztümtörténet e szellemes kutatója a szóbanforgó ingtipus eredetkérdéséhez sajnos nem szól hozzá, keletkezési idejének és elterjedési határainak vizsgálatával nem foglalkozik.

A kérdés más oldalról való megvilágítását szeretném alábbi sorokkal szolgálni, abból a gondolatból indulva ki, hogy egyes néprajzi jelenségek *földrajzi* vizsgálata, azaz elterjedésüknek megállapítása nem minden esetben vet fényt eredetkérdésükre. A *történeti* szemléletmód talán ez esetben közelebb fog hozni a felvetett probléma megoldásához. Ezt az eljárást követi *Helm* a német paraszti férfiöltözet egyes darabjainak eredetkérdését vizsgálva. Számunkra igen érdekesek e szabástipusnak a német népviseletben való előfordulására vonatkozó adatai.[3] Szerző kimutatja, hogy ez az ingforma nemcsak a női, hanem a férfiingeken is szerepel helyenként, mégpedig utóbbiban különösen ott, ahol régebbi korok polgári ruhatárából való alászállása kimutatható. Ide szerző szerint a renaissance-kor divatjának maradványaként került. E kor férfiruházatában ezek a nyakban körül ráncolt ingek — egykorú arcképek tanusága szerint — igen általános elterjedtségűek voltak. Hozzátehetjük, hogy nemcsak Németországból ismerünk számos példát, hanem a Nyugat jeles arcképfestészetében is igen sokat, női ingeket ábrázolókat is. Itt talán elegendő egy eredetiben fennmaradt a XV. sz. végéről való olasz gyermekingre hivatkozni, amelyet *Dreger*[4] mutat be, s amely a mellévarrott ujjú ingeknek egy olyan változatát képviseli, amely a mi parasztingeinken is előfordul. Nem nehéz föltételezni, hogy ez a renaissancekori európai divat nálunk is talált követőkre. Az ezen időszakból rendkívül gyér ábrázolásaink és még ezeknél is szerényebb számú tárgyi emlékeink között a véletlen megőrizte számunkra a mellévarrott ujjú ingek egy szép példányát abban a női ingben, amelyet *Höllrigl József*[5] igen meggyőzően II. Lajos feleségének, Mária királynénak menyasszonyi ruhájaként mutat be. Az 1520 körül Ausztriában készülhetett ing, ha nem is hazai termék, bizonyára nem maradt hatás nélkül a magyar főúri osztály ruházatára — ha a kor jelentékeny nyugati kapcsolatai, s a Mátyás király idején bebizonyíthatóan hozzánk

[1] L. ehhez: *Értesítő*, 1931. évf. 152. skv. l.

[2] *Mützel*, Hans: Vom Lendenschurz zur Modetracht. Berlin, 1925. 111, 112, 113. l.

[3] *Helm*, Rudolf: Die bäuerlichen Männertrachten im Germanischen National-Museum zu Nürnberg. Heidelberg, 1932. 39—41. és 146. l.

[4] *Dreger*, Moritz: Künstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei stb. Wien, 1904. 267. t. a.) á.

[5] *Höllrigl* József: Történelmi ruhák a Magyar Nemzeti Múzeumban. Magyar Művészet, 1929. 205. skv. l.

került olasz textilféle ellenére is fel akarjuk tételezni, hogy ez a forma nálunk addig ismeretlen volt. Az 1. á. világosan mutatja a felsőruha alól kilátszó, körülráncolt ing váll- és mellrészének azt a részét, ahol az ujjat az ing elejéhez és evvel együtt a nyakpánthoz varrták. A mellévarrott ujjú ingek szabása megköveteli ezt a köröskörül való ráncolást s e ráncoknak ezt a pántba való foglalását, ami a női parasztingeken is általános szokás. Mária királyné ingének nyakkörüli ráncolása a szabáson túl még egy érdekes párhuzamra mutat: a ráncokat ugyanolyan módon erősítették le himzéssel (2. á.), mint ahogy parasztingeinken látjuk.[6] A ráncokat Mária királyné ingén ezüstfonállal varrták át olyan mértanias mintában, amelynek változatai napjainkig élnek egyes vidékek népi ingráncolásain. A minta hasonlóságán túl analóg jelenség az is, hogy a vállakat keskenyebb, a mellrészt szélesebb mintával himezik át, aminek az a magyarázata, hogy az ing felett viselt ruhadarab csaknem elfedi az ing nyakmelletti oldalrészét (1. á.). A királyi ing ráncolás-leerősítése technikában meglehetősen egyszerű, s nem érdektelen megjegyezni, hogy a magyarországi női paraszingek ráncolás-áthimzésén ennél igen gyakran ötletesebb technikai megoldásokat, szélesebb, szebb kivitelű és gazdagabb mintát s eredeti színösszeállílásokat találunk. Nem gondoljuk, hogy e ráncolás-áthimzések a népi ingeken az úri ruhadarabok utánzatai volnának. Inkább azt tartjuk valószínűnek, hogy az azonos szabásból adódó ráncolást — egymástól függetlenül — technikai okokból erősítették le hasonló módon.

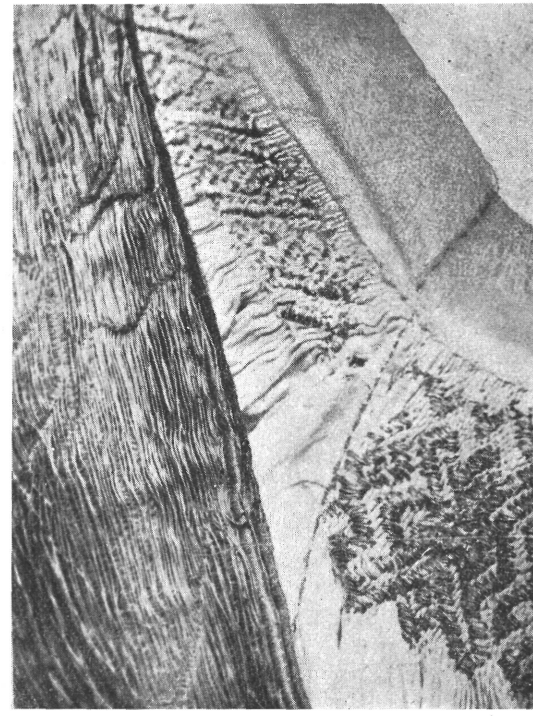

1. Mária királyné ingének a ruha alól kilátszó oldalrésze. — Hemd der Gemahlin König Lajos II. Der unter dem Kleiderrand hervorstehende Seitenteil.

Visszatérve a szabás-tipus eredetkérdéséhez, említsük meg *Dreger* azon megállapítását,[7] hogy a fehérvászon alsóruha viselésének divatja a keresztes háborúk idején terjedt el Kelet felől Európában. Ugyanő említi, hogy Merész Károly burgundi herceg hagyatéki leltárában is

[6] *Ferencz K.—Palotay G.*: Himzőmesterség. Budapest, 1932. — 121, 126, 146, 147, 157, 158. á. és VII. t. 3. á.

[7] i. m. 231. l.

szerepel 1467-ben egy himzéses szaracén női ing. Bizonyos, hogy a Kelettel folytatott kereskedelem és a keleti textilfélének a renaissance-korban Olaszországba való bevitele csak fokozta a divat általánossá válását. *Nicolai*, „a francia király geográfusa" 1580-ban Velencében kiadott, gazdagon illusztrált munkája, amely a szerző törökországi utazását írja le, további adalékkal szolgál.[8] Szerző a mű 119. lapján két Mekkából hazatérő, szegényesen öltözött mór zarándokot mutat be. Az egyik férfin térden alul érő, nyakban körül ráncolt, mellévarrott ujjú ing van. A XVI. századi Európa ruhatárába, úgy látszik, Kelet felől került ez a szabásforma, — a mi úri viseletünkbe pedig kétségtelenül nyugat felől érkezett.

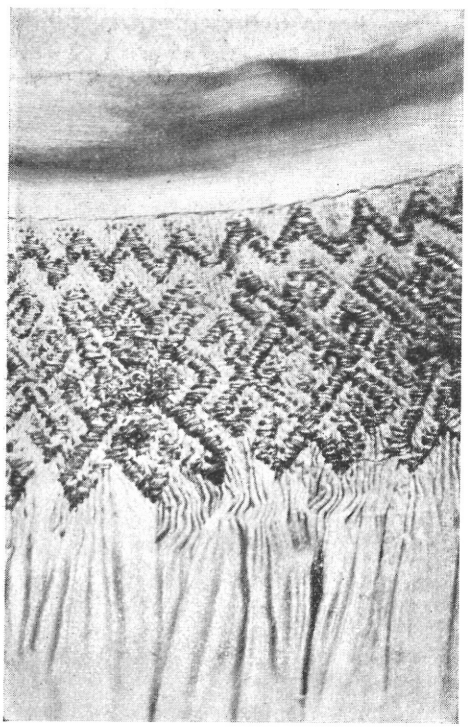

2. Ráncolásleerősítés Mária királyné ingének elején. — Überstickte Fältelung am Vorderteil dasselben Hemdes.

Lássuk most már, hogy milyen tanulságokat szürhetünk le fentiek alapján, a magyarországi női parasztingek e szabástipusának eredetkérdésére. A régebben bemutatott, földrajzi elterjedést jelző példák s a fennebb említett történeti, multbeli előfordulást kimutató egyezések után önként vetődik fel az a kérdés, vajjon a magyarság és a nemzetiségek a szomszédos és környező népektől vették-e át ezt a szabásformát, avagy magasabb társadalmi rétegek a néphez alászállt műveltségjavainak egyikét kell-e benne látnunk? Talán nem tévedünk, ha mindkét utat lehetőnek tartjuk, illetve mindkét beszivárgási módot valószínűnek fogadjuk el. Annyi bizonyos, hogy ez a szabásforma mind a történeti kosztümben, mind más népeknél és a mi viseleteinkben is csak mint hosszabb-rövidebb ideig élő divat szerepel. Nem tartjuk tehát kizártnak, hogy egyhelyütt mint a szomszédos népekével rokon viselet egyik tartozéka, e szomszédok ruhájával együtt jött be, másutt viszont (ahol ugyancsak az egész ruha jellege, s az ingen kívül más ruhadarab is erre mutat) csaknem bizonyosra vehető az „alászállás". Minden egyes esetben tehát nem az ingszabás egymaga, hanem a többi ruhadarabbal együtt az egész viselet megjelenési formája, avagy más esetben az ingen lévő díszítmények mivolta és elrendezése deríthet világot az ingszabástipus eredetére. Az a rendkívül sokféle és összetett befolyás, amely Magyarország közeli és távolabbi multjában érvényesült, a mai

[8] Le Navigationi e Viaggi fatti nella Turchia di Nicolo de Nicolai. Venetia, 1580.

néprajzi jelenségekben is kimutatható kell, hogy legyen. *Bátky* munkáiból tudjuk, hogy egyazon jelenség mily sokféle úton-módon, vidékek szerint különböző időben és eltérő hatások emlékeként keletkezhetett és élt nálunk. Ilyen többfelől hozzánk került s vidékek és időpont szerint különböző eredetre visszavezethető jelenségnek gondoljuk a nevezett szabásformát is.

Palotay Gertrud.

*

Ein Schnittypus der ungarländischen Frauenhemden.

Verfasserin besprach in einer früheren Nummer dieser Zeitschrift (1931. S. 152 ff.) eine Schnittform der ungarländischen bäuerlichen Frauenhemden u. glaubte damals, dieselbe auf einen slawischen Einfluss zurückführen zu können. Historische Nachforschungen ergaben seither, dass dieser Schnitt während der Renaissancezeit allgemein beliebt war, wie dies Männerporträts aus dieser Zeit beweisen. Viele Angaben sprechen dafür, dass diese Form vom Oriente her nach Westeuropa eingeführt wurde. — Das Hemd der Königin Maria (Gemahlin des Ungarkönigs Lajos II.), zeigt denselben Schnitt, sowie die auch auf Bauernhemden übliche Fältelung um den Halsausschnitt herum (Abb. 1. u. 2.). Dieses Hemd dürfte um 1520 in Österreich verfertigt worden sein. Die Falten wurden mit derselben Art von geometrischen Mustern überstickt, welche man auch heute noch an Hals- u. Ärmelkrausen unserer Bauernhemden sieht. — Die Vermutung ist also nicht von der Hand zu weisen, dass dieser Hemdschnitt beim ungar. Volke als abgelegtes Kulturgut höherer Gesellschaftsschichten verblieben ist. Andererseits aber steht fest, dass es bei den Nord- u. Ostslaven, ferner bei den Rumänen als primitives Gemeinschaftsgut vorhanden ist. Die Übernahme seitens des ungar. Volkes konnte also auf zweierlei Wegen erfolgt sein: einerseits durch eine Übernahme der Kleidung der höheren Schichten, andererseits als Auswirkung mancher Nachbarvölker, — also entweder direkt oder indirekt vom Osten her.

A parasztszőlőmívelés és bortermelés Veszprém megye déli részében.

A szőlő- és bortermelés Magyarország gazdasági életében jelentős szerepet játszik, a számítások szerint kb. 250—300,000-re becsülhető azoknak száma, akik nálunk a szőlőből élnek.[1] Ez a szám elsősorban a nagyobb gazdaságokra vonatkozik, az 1 holdnál kisebb szőlőföldek jövedelmi forrásként kevésbbé jönnek számításba. Ha azonban a túlnyomólag paraszti kézen lévő törpe szőlőbirtokokra gondolunk (— Magyarországon közel félmillió szőlőgazdaság van —), úgy lényegesen több embert hozhatunk közelebbi vonatkozásba a szőlővel; e kapcsolat néprajzi értéke pedig kétségtelen.

Bár parasztságunk életében a szőlő sokat jelent, a parasztszőlőmíveléssel és bortermeléssel a néprajz tudománya eddig mégis alig foglalkozott. A *Göcsej* szőlészetét fölvázoló *Gönczin* kívül egyedül *Jankó* írt a Balaton-melléki lakosság néprajzában a szőlőtermelésről, azonban művének szűkreszabott határai nem engedték meg az oly nagy területnek, mint a Balaton-mellék, feltétlen részletesebb tárgyalást megkövetelő feldolgozását; a könyv tárgyi néprajzból nem ad kellő felvilágosítást, mert ábrákat alig közöl. Pedig a szőlővel, mint a paraszti élet egyik lényeges kiegészítő részével való foglalkozás mindenkép há-

[1] *Magyar Statisztikai Szemle*, 1937: 635.

lás néprajzi feladat; a falusi műveltségjavak idővel kikopva a mindennapi használatból a szőlőhegyek pincéibe vándorolnak és tengetik ott tovább elsatnyult életüket, akár tűzhely, akár valami pincezár alakjában. Ma a tárgyunkkal foglalkozó kutatónak feladata elsősorban e szőlőbeli holmik, eszközök és használati módjuknak lehetőleg hű leírásából álljon; az eredet, különböző hatások bonyolult kérdését csak megfelelő nagy anyagismeret birtokában kísérelhetjük megoldani, ettől azonban mindeddig nagyon távol állunk. A szőlőmíveléssel kapcsolatban például a különböző metszőkésekről összefoglalás nálunk nem jelent meg, a régészet is meglehetősen elhanyagolta a gazdálkodással összefüggő egyszerű eszközök alapos feldolgozását.

A szóbanforgó tárgykör sokoldalúságából következik, hogy alapos részletkutatás csak egész kis területre korlátozódhat, ott azonban a szőlőmívelés és bortermelés, mint élettevékenység minden vonatkozásban feltárandó; így nem hanyagolható el a szőlőnek és az azzal járó tengernyi vesződségnek helyzete a parasztság életében és társadalmában.

Az alábbi sorokban lehetőleg egységes képet kísérelünk adni Veszprém vármegye déli részének paraszti szőlőmíveléséről.[2] Az egység alatt azonban nem a jelen állapotoknak mintegy keresztmetszetű leírását értjük — hisz pld. korszerű gyári borprésekkel eleve nem foglalkozunk —, hanem inkább azoknak a tárgyaknak és használati módoknak összesített rajzát, melyek az újkori, városi műveltségjavak elhatalmaskodása előtt éltek a parasztság kezén; ezeknek, mint pld. a régős préseknek, minden részében a parasztság a készítője. A gépgyárak árjegyzékéből jól kiválasztható jelenkori eszközök és más egyéb újszerű dolgok csak annyiban érdekelnek, amennyiben a parasztság körében elterjedve életükben több-kevesebb változást eredményeztek. Minket pedig a tárgyakon kívül az azzal bajlódó ember is érdekel.

I. A szőlő és a bor Veszprém vármegyében.

A Balatonpart régi művelődésterület és számtalan, még a római korból származó emlékeivel a hazai szőlőművelés történetében jelentős helyet foglal el. A bortermeléssel foglalkozó gazdaságtörténelmi értekezések[3] mind megemlékeznek *Probus* római császárról, aki vincellér fia volt és 276—282-ig uralkodván, Pannóniában a mocsarakat kiszárította és szőlőt ültetett. Igaz, kezdetben az anyaország borainak védelmére a pannóniai bortermelést tudatosan háttérbe szorították,[4] később azonban, különösen a szerémségi borok, európai hírnévre vergődtek. Szőlőfajták, mint a furmint, szerémségi származásúak;[5] onnan kerülhettek még a rómaiak idejében feljebb Dunántúlra, majd később messzibb vidékekre. Arra, hogy a rómaiak miféle szőlőművelést folytattak vidékünkön, határozott választ nem adhatunk. A Veszprém mel-

[2] Szőlészetre és borászatra vonatkozó kutatásokat 1937 augusztusától 1938 juniusáig végeztem, 38 ízben szállva ki az alább tárgyalandó szőlővidékekre.

[3] Pld. *Herczegh Mihály:* A bortermelés hazai fejlődése. *Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1894: 125.

[4] *Alföldi András:* Pannónia rómaiságának kialakulása és történelmi kerete. Bp. 1936, 67. old.

[5] *Természettudományi Közlöny*, 1937: 594. (Más kutató szerint vallon eredetű, *MNy XXVI. 181.)*

NÉPRAJZI MÚZEUM

letti *Baláca pusztán*[6] feltárt és a II—III. sz. fordulójára tehető római falfestményeken több szőlészeti, szüreti képet láthatunk.[7] A falfestmények lugasos vagy talán fára felfuttató szőlőművelést[8] ábrázolnak, az egyik falfestménytöredéken a szüretelő kétségtelenül létrára kúszik. Természetesen a falfestményekből nem következtethetünk az itteni szőlőművelés módjára, a falakat kifesthette római vándor mester, vagy pannóniai festő római minta után,[9] azonban kétségtelen, hogy egy bizonyos szőlőműveléstajtát a római korban itt, a megye területén falfestményekben ábrázoltak, e művelődési körnek tehát lélektani feltételei megvoltak.

Határozottan arra sem válaszolhatunk, mennyiben maradt fenn a rómaiak szőlőművelése a középkorban, mennyiben folytatása a mostani a réginek. Mindenesetre a dunántúli borról elég korai adataink vannak, így a pécsváradi apátság bortermeléséről Szent István korából ismerünk adatot, a szekszárdi borról 1061-ből.[10] A veszprémi püspöknek szőlője van 1079-ben Paloznakon, 1082-ben a következő helyeken: Beren (Vörösberény), Fok (Siófok), Sóly, Csopak, Ecser (ma Révfülöp), Endréd, Felsőörs, Gyulakeszi (Csobánc szőlőhegy). Hánta, Hegymagas (Szentgyörgy szőlőhegy), Kál, Kék (Kékkút), Kiliti, Kövesd, Lullya (Lelle), Merenye, Ocsmány, Paloznak, Peremarton, Nagyszőllős, Szerente, Túr, Vászoly; 1323-ban Kéren (Hajmáskér), 1363-ban Berhidán.[11] A Somló bortermeléséről 1135-ből van adatunk.[12] A hazai bortermelésben városaink fontos szerepet vittek, nagy határukban szőlőt műveltek, sőt erre a célra falvakat vásároltak és kapcsoltak magukhoz,[13] földesuraktól földeket béreltek. De voltak a földesuraknak jobbágybérlői is, kezdetben ugyan, még a XIII. században, kevesebb joggal a szőlőbérlő városi polgároknál.[14] Maguk a szőlőgazdasággal foglalkozó városi polgárok is részben falusiakkal végeztették a szőlőmunkát,[15] így parasztságunk már korán megismerkedhetett a szőlőműveléssel.

A szőlőterületek régisége kétségtelen, noha több szőlőről tudjuk, hogy csak a török után keletkezett;[16] valószínű, hogy annyi évszázad

[6] *Pákay Zsolt dr.* szóbeli közlése szerint *Baláca pusztának* (1271-ben *Balaccha)* a régi oklevelekben (1338) *Badacsony* a neve, sőt még 1749-ben is használják a Badacsony elnevezést Baláca mellett. A számtalan Badacsony nevű szőlőhegy nevét állítólag gúnyból kapta rossz boraiért, ahogy pld. Várpalotán is ismerünk *Józanhegyi szőlőt,* aminek borától még a részeg is kijózanodik. (V. ö. *Faller Jenő:* Adatok Várpalota történetéhez. Veszprém, 1936, 35. old.)

[7] *Rhé Gyula:* A baláczai ásatások eredményei. (Kiadta br. Hornig Károly, Veszprém, 1912). 14, 18. ábra és VI. tábla 1, VII. tábla 2. képe.

[8] A fára való felfuttatás római hagyományként Olaszországban ma is elterjedt művelési mód; de amig a lugasos, karós művelést a római művészet gyakran ábrázolta, addig a fára való felfuttatást meglehetősen ritkán. Ilyen tárgyú, Aquincum határából előkerült bronzszobrocskát ismertet *Láng Nándor* a *Budapest Régiségei* XII. kötetében (1937, 5. és köv. old.)

[9] *Nagy Lajos* falfestményeinket a korai római katakombafestészetből származtatja. *(Ludvig Nagy:* Die römisch-pannonische dekorative Malerei, Sonderabdruck aus Mitteil. des Deutsch. Arch. Inst., Röm. Abt. XLI. 1926, 92. és köv. old.)

[10] *Dvihally Anna Mária:* A budai szőlőművelés története. Bp. 1932, 3—4. old.

[11] Veszprémi káptalani országos levéltár (Pákay Zsolt dr. szíves közlése).

[12] *Dvihally,* id. műv. 4 old.

[13] *Dvihally,* id. műv. 5. old.

[14] *Dvihally,* id. műv. 8. old.

[15] *Dvihally,* id. műv. 19. old.

[16] A várpalotai szőlők keletkezéséről néhány adatot találhatunk a Veszprémvár-

folyamán szőlők ismételten kipusztultak, de ismételten újjá is teremtődtek. Azonban a számtalan pusztulás ellenére is tárgyak, eszközök alakja, szerkezete, mint pld. a később tárgyalandó metszőkés, meglehetősen változatlanul fennmaradt 2000 éven keresztül.

A szőlő fontosságát a falu életében bizonyítja számtalan szőlőmívelő falunak szőlőt vagy metszőkést ábrázoló pecsétje. Elég, ha megemlítem *Felsőörs* (1696), *Siómaros*, *Berhida*, *Lovas* (1726), *Bársonyos* és *Csopak* (1754) községek metszőkést, *Hidegkút* (1826), *Varsány* (1843), *Nagyszőlős-Doba-Oroszi* (1875) községek szőlőfürtöt tartalmazó pecsétjeit. (Az említett pecsétek metszőkés változatait l. a 28. ábrán, illetve a csopaki szőlőhegy pecsétjét a 66. ábrán).

Jelenleg Veszprémvármegye a szőlőtermelésben Dunántúl megyéi között a hetedik helyen áll. (*Zala* 26.855 kat. hold, *Tolna* 23. 926 k. h., *Baranya* 18.821 k. h., *Somogy* 19.604 k. h., *Fejér* 12.992 k. h., *Komárom és Esztergom* 6.933 k. h., *Veszprém* 5.331 k. h. *szőlőterület*. 1935. évi adatok). Ha tekintetbe vesszük, hogy Veszprém megye összes földbirtoka 686,933 kat. hold, úgy a szőlőre 1 % se esik. Ez a szőlőterület az évek során kisebb-nagyobb ingadozásokat mutat: az *1895. évi* mezőgazdasági összeírás a megye területén 4247 k. h. beültetett és 2.926 k. h. parlagon lévő illetve kiirtott szőlőt talált. *Keleti Károly* szőlészeti statisztikája (1860—1873) a községi kimutatások szerint 11.054 k. h. szőlőt tüntet fel. Az *1715. évi* összeírás 2409 kapás, az *1720. évi* 4.097 kapás, adózás alá eső szőlőterületet jegyez fel.[17]

Az egyes községekhez tartozó szőlőterületek hasonlóképen kicsinyek. A következőkben adjuk a 10 holdnál több szőlőfölddel rendelkező községek jegyzékét az 1935. évi mezőgazdasági összeírás alapján: *Devecseri járás*: *Ajka* 23,[18] *Ajkarendek* 15, *Csékút* 47, *Csögle* 23, *Devecser* 82, *Doba* 230, *Halimba* 10, *Kisjenő* 73, *Magyarpolány* 61, *Nagyszőllős* 207, *Noszlop* 59, *Somlóvásárhely* 256, *Tosókberénd* 15. — *Enyingi járás*: *Balatonfőkajár* 113, *Bozsok* 11, *Csajág* 64, *Dég* 54, *Enying* 146, *Balatonszabadi* 129, *Kenese* 248, *Küngös* 7, *Lajoskomárom* 123, *Lepsény* 168, *Mezőkomárom* 110, *Mezőszentgyörgy* 12, *Siófok* 92, *Siómaros* 36, *Szilasbalhás* 148. — *Pápai járás*: *Bakonytamási* 26, *Csót* 10, *Fenyőfő* 24, *Gecse* 22, *Homokbödöge* 27, *Lovászpatona* 54, *Nagytevel* 27, *Pápakovácsi* 10, *Pápasalamon* 12, *Pápateszér* 83, *Szűcs* 37, *Tapolcafő* 21, *Ugod* 33, *Vanyola* 12, *Vaszar* 41. — *Veszprémi járás*: *Almádi* 149, *Berhida* 70, *Litér* 61, *Mencshely* 57, *Ősi* 101, *Öskü* 53, *Papkeszi* 52,

megyei Múzeumban őrzött, Palota városnak 1781—86-ban feljegyzett urbarialis pöriratában. A palotaiak nem voltak hajlandók Palota földesurának, Zichynek a dézsmát megadni, amiből különböző bonyodalmak és pörök keletkeztek: a tanuvallomásokból kiderül, hogy Várpalota legrégibb szőlőhegye a *Lontsos*, ami az volt már a török alatt is, utána következik az *Ebhegy* nevű, ami szintén régi, majd a *Józan-hegyi*, amit kb. 1730 körül csináltak. „Az Palotai Határban az legelső szöllő hegy az Öreg hegy volt, mert azt még a Török is bírta Palotán laktában, s nem is volt tökélletes szöllő hegy, hanem tsak darabbal darabbal volt benne a szöllő, darabbal pedig erdős, és berkes volt, és leginkább tsak ez előtt 40, s 50 Esztendőkkel kezdett épülni, és tökélletességre menni a Deutralis Szöllőhegy annak előtte nem is volt valóságos szöllő formája, és ábrázattya" (463. old. V. ö. *Faller Jenő*: Adatok Várpalota történetéhez. Veszprém, 1936, 22. sköv. o.)

[17] Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában (Magyar Stat. Közlemények, XII. 1896).

[18] A községek neve után írt számok kat. holdakat jelentenek.

Peremarton 53, *Rátót* 34, *Sóly* 37, *Szentistván* 34, *Szentkirályszabadja* 37, *Várpalota* 70, *Vilonya* 28, *Vörösberény* 192. — *Zirci járás: Ácsteszér* 53, *Aka* 30, *Bakonyszombathely* 139, *Bakonyszentlászló* 53, *Bársonyos* 234, *Csatka* 16, *Csernye* 111, *Gicz* 12, *Gyirót* 75, *Hánta* 28, *Jásd* 10, *Lázi* 18, *Peterd* 32, *Réde* 27, *Románd* 26, *Sikátor* 17, *Súr* 56, *Szápár* 16, *Teleki* 33, *Varsány* 28. — *Veszprém* 21, *Pápa* 59.

A fenntebbiekből következik, hogy ha a szőlőterület kicsiny is, abból a megye községeinek több mint a fele részesül; voltakép csak az erdős Bakony hegyvidékén nincs szőlő. Még nagyobb jelentőséget fogunk ennek az aránylag kevés szőlőnek tulajdonítani, ha a szőlőföldek számát a gazdaságok számával vetjük össze. Az 1935. évi gazdasági összeírás szerint a *megyében 51.890 gazdaság van*, ugyanakkor a *szőlőgazdaságok száma 11.618*, vagyis minden ötödik gazdaságra esik egy szőlőgazdaság.

Természetesen a kis szőlőterület és nagyszámú szőlőgazdaság arányából következik az egyes szőlőbirtokok kicsiny volta, ami a következő összeállításból is kiderül. A megyében a *100—800 öles* szőlőgazdaságok száma *8,851* (2.160 kat. holdon), a *800 öl—2 kat. holdas* szőlőgazdaságok száma *2.566* (2.309 kat. holdon), a *2—5 kat. hold* szőlőgazdaságok száma *158* (464 kat. holdon), az *5—20 kat. holdas* szőlőgazdaságok száma *43* (398 kat. holdon); 20 kat. holdon felül nincs szőlőbirtok a megyében.[19] A statisztika adatai nem egészen megbízhatók, általában véve azonban a falusiak is így mondják, megjegyezvén, hogy a jobb szőlővidékeken a falu háromnegyed része szőlőbirtokos.

A túlkicsiny szőlőbirtok nem tekinthető nagy jövedelmi forrásnak, azonban ép azért, mert értelmes gondozást megkövetelő sorsával a lakosság nagy számának gondját, baját, örömét jelenti, néprajzi jelentősége nagyobb figyelmet érdemel.

Az alábbiakban Veszprém vármegye déli részének szőlőmívelését és bortermelését fogjuk tárgyalni. A címben megjelölt terület nem tekinthető egységesnek, amennyiben már a tárgyalt vidék egyes pontjainak, mint pld. a Somlóhegynek, a Balatonfelföldnek és a síkvidéki Mezőségnek más a földrajzi adottsága; a földrajzi adottságok pedig magukban foglalják az egymástól eltérő helyi művelésmódoknak és javaknak (mint pl. a pince) kialakulását. Tárgyalásunk folyamán igyekezni is fogunk e különbségekre utalni, amennyiben elegendő adat áll rendelkezésre. De a kutatás kivitele az alább tárgyalandó vidéken könnyebb volt. A megye északi részének hasonló tárgyú feldolgozását máskorra kell hagynunk. Viszont nem hagyhattuk ki néhány határmelléki, de idegen megye területére eső szőlőterület ismertetését, mint pld. a fontos Felsőörs szőlőit, amennyiben ezek is szervesen kapcsolódnak szőlőink életébe.

A bejárt falvak lakossága a német *Márkó* kivételével magyar.

[19] A szőlőgazdaságok átlagos nagysága tehát Veszprém vármegyében 0·5 k. h., ugyanakkor a magyarországi átlag 0·7, tehát nálunk átlagban kisebb szőlőföldek vannak, mint az ország más részében. A szőlőgazdaságok száma aránylag is kisebb, mert amíg az országban az összes gazdaságok 30·9 %-a szőlőgazdaság, addig a megyében csak 22·4 % (*Magyar Statisztikai Szemle*, 1937: 622 sköv. old).

II. A szőlőhegy.

Mezőgazdasági életünk csak nehezen változik, parasztságunk meglehetősen ragaszkodik a régi állapotokhoz és formákhoz. Így ha megfigyeljük a II. József császár alatt felvett térképeken a szőlőterületeket, azonnal szembetűnik, hogy a jelenlegi szőlők az akkoriaknak területileg egészen pontosan megfelelnek. Például az alább bemutatott, Balatonszabadi községhez tartozó, élősövénnyel körülhatárolt szőlő (1. ábra) ma pontosan ugyanolyan kiterjedésű, mint a XVIII. század végén. A falu népe, adott esetben, legalább is a legújabb időkig, se nem szaporította, se nem fogyasztotta az akkor kimért szőlőjét.

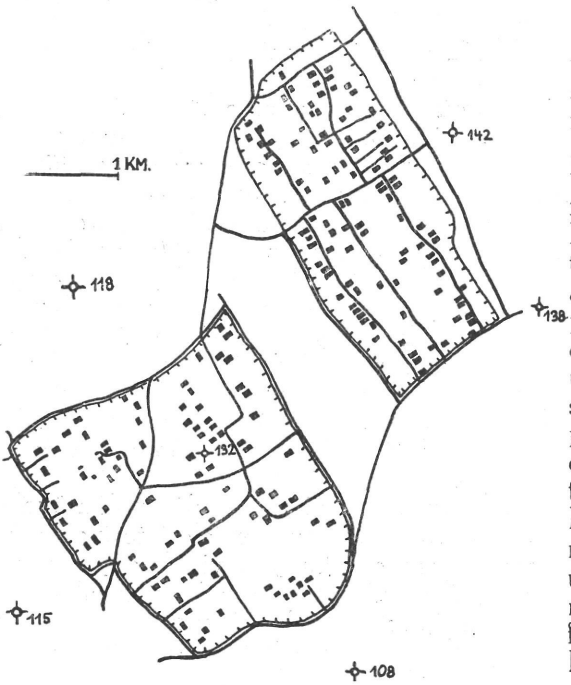

1. ábra. Pincék és a főbb utak helyzete Balatonszabadi község szőlőjében. — Lage der Keller und wichtigeren Wege im Weinberg des Dorfes Balatonszabadi.

Igaz, manapság elég szép számú szántóföldet, veteményest láthatunk szétszórva szőlőinkben. Gyakran így áll a föld évtizedekig, nagy részében szántókkal tarkítva; de aztán ismét kedve kerekedik valamelyik utódnak szőlőt ültetni ugyanarra a helyre, ahová ősei is rakták. Várpalota nagyközség Badacsony szőlője a filloxera utáni időkben meglehetős siralmas képet mutatott; a pincék még ma is rombadőlten hevernek, a szőlőterületek nagy része szántó. De néhány év óta új életnek indult a szőlőhegy: újra ültetik a venyigéket, a rommá lett pincéket kijavítják, fölépítik, valószínű, hogy a Badacsony a jövőben ismét egységes szőlőterület lesz, mint volt a filloxera előtt. Ebben talánsegítségére van a község fellendülő szénbányászata is: a lakosság nagy része földmívelő sorból a gyári munkások sorába lépett; az elvárosiasodott ember szívesen tölti vasárnapjait szőlőjében, aminek megmunkálása kevésbbé veszi igénybe testi erejét; ugyanakkor a föld szeretete is csak megmaradt az ipari sorba emelkedett földmívesben. Jellemző, hogy még az egész nincstelen napszámos, gyári munkás is arra törekszik, hogy valami kis szőlőföldet szerezzen. Ősiben láttam, hogy a legsanyarúbb tőzegmunkát végző munkás is kis szőlőföldjét művelgette a szőlőhegyen, természetesen csak szabad idejében, vasárnap. Ismerősei segítségével kis pincét épített fel, most tervezte meg a présházat, a hozzávaló köveket ki is hordatta a pince mellé. Az eliparisodás tehát inkább segítségére siet a szőlőmívelésnek, semmint hogy csökkentené a földmívelő kedvet.

A szőlők keletkezését és történetét itt nem nyomozhatjuk; elégedjünk meg a következőkben a mostani állapotok lehetőleg hű leírásával.

Jelenleg a szőlőbirtokok a faluhoz közel-távol (közvetlen mellette — 4 kilométerre), rendszerint összefüggő területen, domboldalon, hegyen helyezkednek el. Ahogy láttuk, Várpalotán négy szőlőhegy is van. A szőlőt, szőlőhegyet egységes élősövénnyel, tüskével *(gyepü; Gyulafirátót)*, árokkal körülkerítik; a közös gyepünek az egyes telkekre eső részét az illető szőlőtulajdonos csinálja (Gyulafirátót). A szőlőbe csak kevésszámú út vezet, az út szélén a bejáratnál gyakori a kereszt; pld. az élősövénnyel bekerített Csatári-szőlőhegy bejáratánál az út jobb oldalán ott találjuk a keresztet, a következő (a terméssel kapcsolatba hozható) felirattal: „Az a magvető aki az igét hinti. Akik pedig jó földbevettik a magot, ezek azok akik hallják az igét és beveszik és gyümölcsöt teremnek. Szt. Márk IV. 14. 20. Állította egy istenfélő hivő." (3. ábra). Csékúton a bejárathoz tilalomfát helyeztek e felírással: „Idegeneknek tilos a bemenet". A szőlőhegy tehát, noha számtalan birtokosa van, egységes területnek számít. Benn az egyes birtokok közt keritést nem is találunk, legfeljebb kis árkot, néhány bokrot.

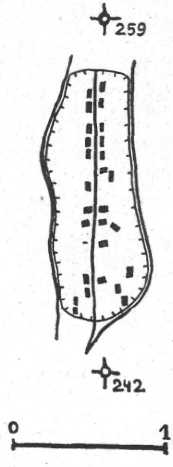

2. ábra. Pincék és a főbb utak helyzete Gyulafirátót község szőlőjében. — Lage der Keller und wichtigeren Wege im Weinberg des Dorfes Gyulafirátót

A település nagyobb területen, ahogy pld. Balatonszabadi község szőlőjében látjuk, rendszertelen (1. ábra), mig egy kisebb szőlőben (pld. Gyulafirátót, 2. ábra) soros, vagyis a présházak végig a szőlőt átszelő egyetlen út két oldalán sorakoznak egymás mellé. Általában véve a pincék déli fekvésűek.

3. ábra. A Veszprém melletti Csatár hegy szőlői. — Weinberg Csatár bei Veszprém. Dr. Vajkai A. felvétele.

A szőlőt sorba ültetik *(sor szőlő)*; a sorral párhuzamosan haladó gyalogösvény a *fejezet*; két fejezet közti terület a *pászta (= egy vágó szőlő.* Felsőörs). *Hat utas föld* = hat útja van (Ősi). A pincébe felvezető kocsiút a *sató út.*[20] Az elnevezéseket nem mindenütt használják egyformán, pld. Lepsényben a *fejezet* szó ismeretlen.

Itt kell megemlékeznünk a szőlőhegyi *szt. Donátus* kápolnákról és szobrokról is. A Veszprémi Egyházmegye 1926. évi sematizmusa szerint az egyházmegye területén a következő helyeken állanak szt. Donátus kápolnák: *Badacsony, Gyulakeszi, Kishegyszőllő, Lesencnémet-*

[20] *Sató útról* szólanak a régi szőlőhegyi jegyzőkönyvek is. (Pld. Fokszabadi hegyközség jegyzőkönyve a mult század elejéről. Ugyanott az egyes pincék és szőlők tartozékai közt a sató út mellett megemlítik a *forduló helyet, forduló gyöpöt* is.)

falu, Öreglak, Rezi, Somogyszil, Tapolca, Várpalota.[21] Somlóhegyen a Margit kápolna mellett halványan színezett, szőlőfürtös, barokk kő Donátus szobor áll (4. ábra); szőlőfürtöt faragtak a palotai, kb. a XVIII. sz. elejére tehető szt Donátus kápolna szemöldökkövére is. Szent Donátusnak, mint a szőlőhegyek védszentjének tisztelete valószínűleg német közvetítés révén került hozzánk.[22] Másik, a szőlészettel közelebbi

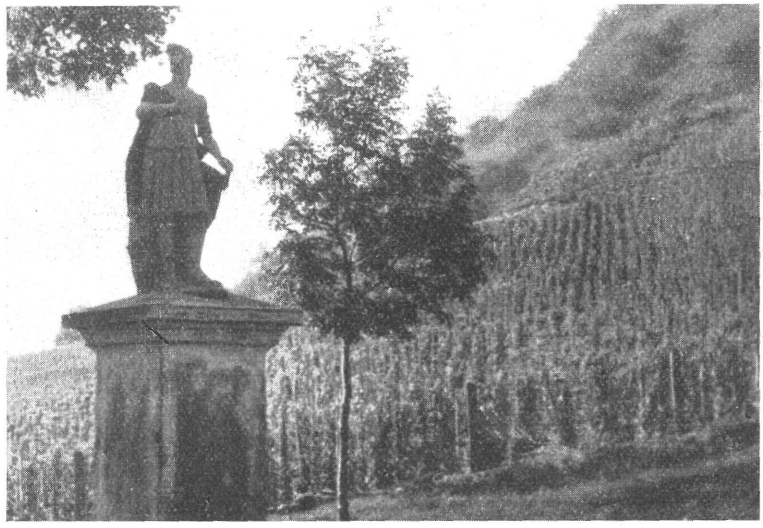

4. ábra. Szent Donátus szobra Somlóhegyen. (XVIII. sz.) — Statue des Hl. Donat auf dem Berge Somló. Dr. Vajkai A. felvétele.

vonatkozásba került szent Orbán,[23] akinek Marcali szőlőhegyén van kápolnája. Orbánról is több harangot neveztek el, elég, ha a régebben szintén szőlőbirtokos Kassa városának nagy, külön a számára épített toronyban lengő, szőlőfürtös díszítésű harangját említem meg.[24]

[21] *Schematismus* venerabilis cleri almae diocesis Wesprimiensis ... ad annum domini MCMXXVI. Wesprimii 1926.

[22] *Szt. Donatus* a Rajna mentén, Luxemburgban villámcsapás elleni védőszent; égi háborúkor Donátus harangot szólaltatnak meg, sok harangot Donátusról neveznek el; utóbb a villámcsapást elhárító szent hatásköre bővült, a szőlőhegyek védszentje lett, akinek tiszteletére szobrot, kápolnákat emeltek. Tisztelete részben ereklyéinek átszállításakor történt csoda (az ereklyéket átvivő jezsuiták ártalom nélkül érte a villám), részben tisztán névanalógia *(Donner-Donatus)* alapján alakult ki a németeknél *(Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens,* II: 310). Egyes szentek tiszteletének keletkezésében és fejlődésében a névanalógiának nagy szerepe van; így lett *Szt. Valentin* a németeknél az epilepsia gyógyító szentje kizárólag a két szó, *Valentin* és fallen (= esni; az epilepsia legszembeszökőbb tünete) hasonlósága alapján.

[23] *Orbán* napján (május 25) a jó időjárás előidézésére végeznek különböző varázslatos cselekedeteket *(Magyarság Néprajza,* IV: 331). Az Orbán nap mint jeles nap szintén időjósló jelentőségű. Pld. ha Orbán leszáll a kuckóról, végleg elűzi a hideget *(Ethn.* 1898: 84). Ha szt. Orbán napja szép fényes lészen, bősége lesz a bornak, ha eső esik, kevés *(Lippay J.:* Calendarium oeconomicum perpetuum, 1753, 26. old.). Orbán napig féltik a szőlőt, mert a hóharmat addig szokta leforrázni *(Jankó:* Torda, Aranyosszék és Torockó, stb. 238).

[24] A 100 mázsás kassai Orbán harangot az 1556. évi kassai nagy tűzvész után öntötték az akkor elolvadt harangokból. A harang felső szélén körülfutó domborműves

Sok szőlőhegynek külön *búcsújáró napja* van, így pl. Somlón a Margit kápolnában Margit napkor, a Csatár szőlőhegyen a híres csatári búcsú május első vasárnapján.[25]

Vidékünk viztelen terület, a szőlőkben csak kevés kutat találunk, úgy, hogy gyakran messziről, kocsival kell a hordómosáshoz stb. szükséges vizet odaszállítani. Somlyón egy urasági lak mellett még megvan a régi várbeli kutakra emlékeztető tiprókút; állitólag 100 m. mélyről húzzák fel a vizet (egyszerre egy akót, 15 perc alatt). A 265 cm. átmérőjű, 72 cm. széles tipródobban egy ember tapos, a forgást a 230 cm. hosszú fatengely fogas áttétel segitségével (hasonlóan a lóval hajtott olajütők áttételéhez) közvetíti a kút felhúzó szerkezetének. Az egész kút kis faházikóban áll.

A szőlőhegynek megvannak a maga állandó lakosai. Nem sokan; pld. Mencshelyen három család lakik kinn a hegyen, a Csatárhegyen is három, Felsőörs egyik szőlőhegyén hét család, nem egy közülük már 30 év óta. Legtöbbjük szegény ember, akinek csak kevéske (pld. 1400 öl) szőlője volt, egyebe se; a faluban árendás házat nem kaptak, így kimentek lakni a hegyre. A pincét úgy-ahogy átalakitották lakásnak, jól lepadlásolták; a présház egyszerre szoba is, konyha is, a pince megmarad boros pincének, amellett azonban kamrának is használják. Siralmas állapot, amit alig enyhít az a ház elé ültetett néhány szál virág és a falu világát, környezetét hazudó hitvány keritès, hidas, csirkeól. A kevés, 1—2 hold földből nem lehet megélni; egy részét szőlőnek meghagyják, más részében kerti veteményt, krumplit stb. termesztenek. Különben a szőlőbeli lakos napszámba jár dolgozni, mások szőlőjét kapálja, vasárnaponként üres óráiban vesszőből székeket és egyebet állít össze. Állandó szőlőhegyi lakosnak megy a körülményekhez képest nagyobb (pld. 8 holdas) szőlőbirtokos, akinek pld. nagy, volt urasági szőlőbeli háza van; az ilyen ház alkalmasabb lakóház a falusi házaknál, különösen, ha nincs mód házat a faluban szerezni, érthető, hogy abba költöznek, noha a falusi ember mindig szívesebben lakik falujában, mint akármilyen jól megépített urasági, de kinn a szőlőhegyen fekvő házban. Kimegy a hegyre lakni a tönkrement ember is, mert így megtakaritja a lakást. Kinn lakik néha a hegybiró, ami a kereskedelmileg fontos és forgalmas helyen, mint pld. Somló, érthető is. Természetesen a fejlődő Balaton-melléki fürdőélet is kicsalogatja az élelmesebb parasztembert a szőlőhegyre állandó lakosnak. Így Felsőörsön láttam, hogy egy szőlősgazda pincéjét borkimérésnek (butéliának = korlátolt kimérésnek) épitette át, a pince előtti füves darabon tekepályát csinált, számítva arra, hogy a közeli fürdőhely városi vendégei felsétálnak a szép kilátású hegyre.

díszítmény szüretelő, puttonos férfialakokat ábrázol. (Képét l. *Archaeológiai Közlemények*, 1871: 206.)

[25] A *Csatári hegyközség* artikulusait 1733-ban szerkesztették, amikor is az akkori földbirtokos, a *Tallián* család veszprémi polgároknak megengedte, hogy a hegyen szőlőt rakhassanak. 1762-ben telepszik le a hegyen *Hilárion* remete, akinek *Rinek József* timármester 108 forint értékű szőlőskertet ajándékozott a körülötte fekvő gyümölcsössel, présházzal, konyhával, szobával, pincével egyetemben, ugyanakkor a földesúr az épitendő kápolna javára a földesúri dézsmáról lemond; a kápolnát 1767-ben épitik fel; a Csatár hegy azóta növekedett híres búcsújáró hellyé. Hilárion remete az ingatlant végrendeletileg a hegyközségnek hagyományozta. (*Veszprémi Hirlap*, 1936, 9. és 12. sz.)

A szőlőben élő vadászgató életet is folytat; Somlón még emlékeztek a szőlőbeli ház oldalt elhúzható ablakára, ami mögül puffogtatta le a szőlőbéli lakos a szőlőjében hancurozó nyulakat.

III. Pincék.

Jankó J. a Balaton-melléki lakosság néprajzának tárgyalásában az építkezésről szólva kétféle pincét különböztet meg: magyar és német pincét (217—218. old.). A magyar pince ajtaja — szerinte — a hosszú falon, a német pincéé a csúcsfalon van; a magyar pincében rendesen csak a pince résznek van menyezete, a német pince padlásolt. Ezt a megkülönböztetést — legalább is ma — vidékünk népe nem ismeri és meglehet, hogy a pincék e feltételezett kétféle fajtája csak egy bizonyos fejlődésvonalnak két pontját jelenti és nem merőben eltérő tipusokat.

A pince elsősorban az elraktározandó boroshordók befogadására készült és csak másodsorban a szőlő feldolgozását, kisajtolását szolgáló helyiségül. A tárgyalandó terület pinceváltozatait áttekintve, azokat az 5. ábrán hosszmetszetben vázolt négy csoportba oszthatjuk. Az egymástól eltérő fajtákat elsősorban a vidék földrajzi adottsága alakította; fában bővelkedő helyen *boronyapincét* építettek, fátlan, lapos vidéken földbevájt *lyukpincét*.

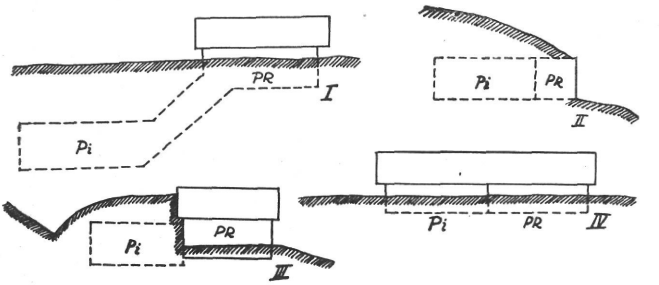

5. ábra. Főbb pinceváltozatok. (Hosszmetszet.) PR = présház, Pi = pince. I. Lepsény (földlyuk, lyukpince), II. Balatonfőkajár (lyukpince), III. Felsőörs, IV. Csékút. — **Kellertypen.** (Längsschnitt.) PR = Presshaus, Pi = Keller.

Ha a legegyszerűbb pinceformát keressük, úgy azt az egyenesen a puszta földbe vájt, ki nem boltozott *lyukpincében* találjuk meg (5. ábra, I. és II.). A lyukpincéknél kétféle eset lehetséges: vagy sima, lapos helyen építik, amikor a présházból meredeken lefelé haladva jutunk el a föld szine alá kb. 4 méter mélyre épített pincébe (5. ábra, I.), vagy a pincének szogáló lyukat a hegyoldalba építik; az utóbbi esetben a présház után vízszintes irányban folytatódik a pince (5. ábra, II.). A lepsényiek pincéjüket *(földlyuk, földpince)* száraznak, jó bortartónak tartják; hőmérséklete egyenletes, nyáron hűs, télen meleg. Csak az agyagréteg vizes benne, a homokréteg teljesen száraz. Szellőztető nyílása a pincének nincsen, azért a belső pinceajtót és az egyik présházablakot nyitva tartják. A lepsényi lyukpince 3 méter szélességű, átlagban 10—14 méter hosszúságú, magassága 230 cm. A pince kiásását az odavalósiak maguk végzik, három ember egy nap alatt egy ölet kiás. A lyukpincéhez csatlakozó présház (kis szobával) fala vályog és terméskő, a pince felőli oldalán tiszta kő.

A balatonfőkajári pincéket a temető földjébe vájták; keskeny,

hosszú alagútszerű járatok, minden boltozás nélkül. Külső részük kőfalas kis présházat képez, adott esetben (Bognár János pincéjénél) újabb, 1882-ből való, míg a pince földfalában az 1806 (?) évszámot találtam karcolva (6. ábra, I. és 7. ábra). A mezőségi Szilasbalhás tájilag az Alföldhöz tartozik, építkezésének fő alapanyaga a sár; itt is *ásott pincék* vannak vagy vályogtéglafalúak, míg a présházé vert fal. Egyszerűen a földbevájt, boltozatlan pincéket nagyobb, boltozatos pincék hátsó folytatásaként, másutt is találunk, így pld. a Veszprém mel-

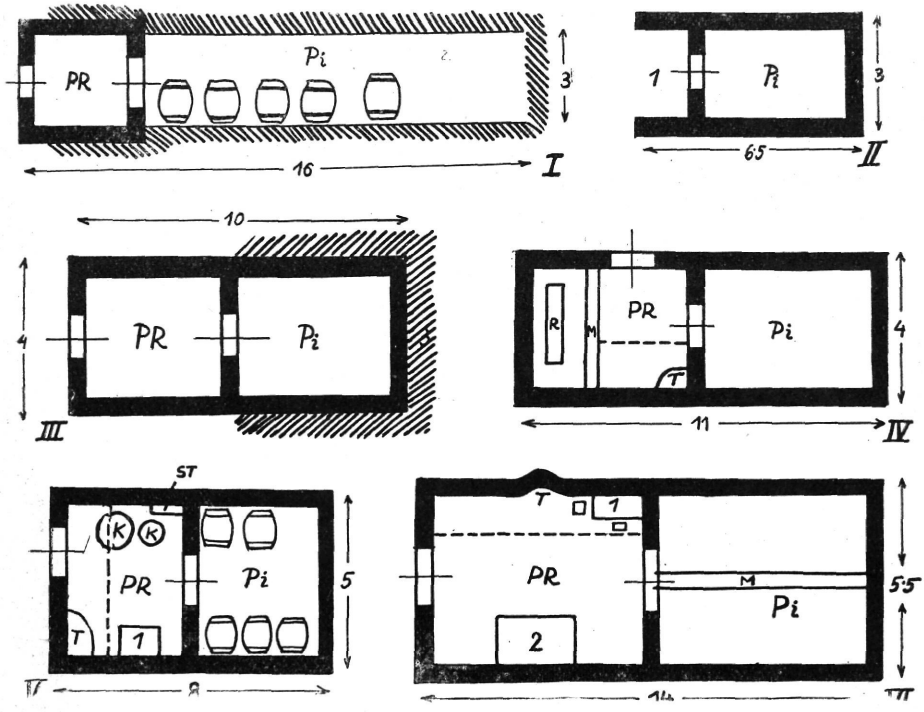

6. ábra. I. Lyukpince. (Balatonfőkajár.) PR = présház, Pi = pince boroshordókkal. **II. Pince.** (Gyulafirátót.) Pi = pince, 1 = tipróhely. **III. Présház.** (Felsőörs.) PR = présház, Pi = pince. **IV. Pince.** (Doba.) PR = présház (T = tűzhely; a tűzhely felőli oldal a szaggatott vonalig padlásolva. M = mestergerenda, R = régős prés), Pi = belső pince. **V. Pince.** (Doba.) PR = présház (T = tűzhely; a tűzhely felőli oldal a szaggatott vonalig padlásolva; K = kád, ST = stelázsi, 1 = prés), Pi = belső pince (boros pince) a hordókkal. **VI. Présház.** (Csékút.) PR = présház (T = tűzhely; a tűzhely felőli oldal a szaggatott vonalig padlásolva; 1 = asztal két székkel, 2 = prés), Pi = pince (M = mestergerenda 1791-ből). Méretek méterekben. — **Presshaus und Keller.** PR = Presshaus, Pi = Keller, T = Feuerstelle.

letti Csatári szőlőhegy egyik pincéjében az 5 m. hosszú présházat 7 m. hosszú kőboltozatos, majd 8 m. hosszú boltozatlan, földbevájt pince követi.

A földfeletti, illetve részben sülyesztett pincék legegyszerűbb alakját Gyulafirátótról mutathatom be (6. ábra, II. és 8. ábra). Gyulafirátót szőlői a XIX. sz. elején keletkezhettek, mert a II. József császár alatt készített térképeken szőlője még nem szerepel. A szőlő — ahogy már említettem — a soros település képét adja: egyetlen középút két ol-

dalán sorakoznak végig a pincék, illetve az azokhoz tartozó szőlőbirtokok (2. ábra); a falu egész szőlőjét egységes sövényfal veszi körül, a bejáratnál fakereszttel. A kis szőlőföldekhez természetesen egészen apró, 3x6 méteres, egyosztatú pincék tartoznak. A pince elején oldalfalaktól védett, betetőzött, kb. 2 méter széles ereszféle,[26] a *tipróhely* van. A tiprás tehát nem a helyiségben, hanem azon kívül az eresz alatt történik. Így épültek fel már a falak is, a tiprókád számára készített bemélyedéssel, ahogy ezt egy 1825. évszámú pincénél láthatjuk (20. ábra, 1. kép. Hasonló falbavájt bemélyedést találhatunk benn a pincében is, pld. Sólyon. 20. ábra, 2. kép). Maga a rátóti pince *bótpince*, vagyis terméskövekből bolthajtással építve, szelemenes, elől a Bakony vidékére jellemző, a tető szögéhez képest meglehetősen hegyesszögű ollóval.

A pincében foglalatoskodó embernek, főleg szüretkor, meleg ételre is kedve támadhatott; a legtöbb, különösen a falutól távoleső pincékben mindenütt találunk tűzhelyeket, noha ezeken ma már nem tüzelnek. Rátóton ilyen tűzhely nincsen; kinn tüzeltek a szabadban, földbeépített katlanon.

Ha feltesszük, hogy a kétosztatú pince az egyosztatúból fejlődött, úgy szükségszerűleg az előbb említett tipróhely falai meghosszabbodva, elől bezárúltak és az eddig nyitott eresz külön helyiséggé, a présházzá alakult. A kétosztatú pincének községenként eléggé változó az elnevezése. Pld Felsőörsön az elülső, földfeletti épület a *présház*, míg a hátsó, föld alá került boltozatos üreg a *pince* (6. ábra, III. és 9. ábra); a présház ma padlásolt, de régebben, hasonlóan az alább leírandó dobai, csékúti pincékhez, csak a tűzhely felőli oldalon volt kb. 1—1·5 m. szélességben padlásolva. Dobán, Somlóvásárhelyen viszont az egész épület *pince*, megkülönböztetve benne *présházat* és *belső pincét* (mindkettő földfeletti); Csékúton az épület neve *présház*, Ősiben *külső és belső pincéről* is tudnak. (L. az alaprajzokat.) Úgy látom, a présház elnevezés újabb keletű. Balatonszabadi (régebben Fokszabadi) hegyközségnek a Veszprémvármegyei Múzeumban őrzött hegyartikulusaihoz csatolt jegyzőkönyv többször felsorolja a szőlőbirtokok ingó és ingatlan tartozékait; az ingatlanok között a következők szerepelnek: 1823: *pintze, kőpintze. Szoba, konyha, félszer, kis hajlék, istálló.* 1826: *Pintze külsee, külső pintze.* 1845: *gunyhó.* 1870: *présház eszterje, présház salugátere.* Korábban tehát csak külső pincéről beszéltek, noha már akkor is megvolt a ma présháznak nevezett elülső helyiség.

A présháznak a pince előtti (eresz alatti) tipróhelyből való alakulása mellett szólana még az, hogy számtalan présház padlástalan. Doba, Csékút legtöbb pincéjének présháza padlástalan, illetve csak a tűzhely felőli oldalon van kb. 1—1·5 m. szélességben padlásolva (6. ábra, IV—VI. és 20. ábra, 6. kép). E keskeny padlás a tűzhely esetleg felcsapódó lángjaitól védi a tetőzet szarufáit. Eredetileg, ahogy hallottuk, Felsőörsön is így volt, a ma látható padlások később keletkeztek.

A szegényes körülmények úgyszólván szemünk előtt fejlesztik az

[26] Az egervidéki szőlőhegyekben *gunyhók* voltak; szintén egyosztatú (ha nem is ép a pince, de inkább a szoba szerepét betöltő) helyiség, meglehetősen kiugró eresszel *(nyitott födözöt)*, esős időben a szedőkád helye. *(Kubinyi-Vahot:* Magyar- és Erdélyország képekben, 1854, IV: 64.)

7. ábra. Lyukpincék — Lochkeller.
(Balatonfőkajár). Dr. Nagy Lászó felvétele.

8. ábra. Pince 1825-ből — Keller aus 1825.
(Gyulafirátót). Dr. Vajkai A. felvétele.

9. ábra. Présház — Keller.
(Felsőörs) Dr. Vajkai A. felvétele.

10. ábra. Pince — Keller.
(Várpalota.) Dr. Vajkai A. felvétele,

11. ábra. Kőbótpince — Keller.
(Várpalota.) Dr. Vajkai A. felvétele.

12. ábra. Présház — Keller.
(Csékút.) Dr. Vajkai A. felvétele.

egyosztatú pincét kétosztatúvá. Ősi szőlőjében láttam több helyen, hogy a szegény ember először csak a földbesűlyesztett kőbótos pincét építi fel és elől faajtóval elzárja; az ajtó elé kákából kis (2x2'5 m.) gunyhót épít, amit csak évek mulva, ha módja már megengedi, cseréli ki kőfalú nagyobb présházzal. Érdekes, hogy elhagyatott, rombadőlt présházak mellett a hozzátartozó pincét még használják, belüregüket erős faajtóval lezárják (Várpalota, Szentkirályszabadja). E rombadőlt présházú pincéknél a kőbót pincék bolthajtásának építési módját jól megfigyelhetjük. (L. 11. ábra, Várpalota; e pincéknél présház egyáltalában nincsen.)

A dobai vagy csékúti pince présházból és belső (boros) pincéből áll (6. ábra, V, VI. és 12. ábra). Mindkét helyiség földfeletti (5 ábra-IV. kép). Csékúton nem lehet mély pincét csinálni, mert víz jönne belőle. A tetőzet zsupszalmás, esetleg elől-hátul farazott; legalsó sora *segges gica*, feljebb *gicázás*, legfelül *szegés*. A présház csak a tűzhely felett, a pince végig padlásolt; fala kő. A tűzhely alacsony sárpadka (20. ábra, 6. kép)[27] vagy ahogy Csékúton láthatjuk, falbavájt bemélyedés (20. ábra, 8. kép); a füst szabadon jut a padlástérbe. A falbavájt tűzhely fölé kis padkát készítenek sárból, nehogy fölcsapjon a láng, a *perszok* (= pernye). A tűzhelyre került a vasháromláb és az üst; a tűzhelynek megfelelőleg a présház külső fala kidudorodik. E pincebeli tűzhelyeket ősszel, télen használták, ma a forgalmasabb helyeken, mint pld. Felsőörs, helyét a *sparhett* foglalta el; esetleg ősszel kinnt főznek. A pince padlására teszik a szénát és mindenféle divatból kiment haszontalanságot. Vakablakot *(vaklikat)* a pincében többet is találhatunk; így gyakran a tűzhely mellett a falban és úgyszólván minden esetben a pince hátsó végiben. A vaklik a kis fali szekrények *(falkászlik)* szerepét tölti be.

Sok dobai, csékúti pince elől-hátul farazott tetejével kis ház benyomását teszi. Faluk alig emelkedik a föld szine fölé; egy hasonló (de kőbótos) csatári régi pincének pedig úgyszólván csak néhány centiméter a fala kivülről (14. ábra).

Jankó szerint régebben boronavázas, sövényfalú pincék, *boronyapincék* voltak.[28] A boronyapince elnevezést ma is használják több helyen, ez alatt azonban nem a sövényfalú pincét értik, hanem olyan földfeletti pinceépületet, aminek vastag famenyezete van, a pince keresztmetszete tehát négyzet, ellentétben a félköríves bótpincével. (Boronyapincék vannak pld. Balatonszabadin, Vörösberényben; Ősiben *gerendás présház)*. A ma még álló présházak és pincék legtöbbje kőfalú vagy kőtelen vidéken vályog, tömés.

A pince fejlettebb alakjában kis szobával bővül. Erre a kis szobára különösen a jobbmódú gazdának van szüksége. Régebben is megvolt, ahogy a Balatonszabadi hegyközség jegyzőkönyvéből fentebb láttuk. Ilyen pincét mutatok be Balatonszabadiról, Vörösberényből és Somlóvásárhelyről (13. ábra, I—IV. kép, 15. ábra).

[27] Lényegében véve a dobaihoz hasonló pincebéli tűzhelyet ismertet *Gönczi (Gönczi F.*: Göcsej, 577. old.) és *Seemayer V.* a Mura mentéről *(Népr. Ért.* 1933: 49 sköv. old.); e tűzhelyek mindössze a más szerkezetű szikrafogóban és a tűzpárkányban térnek el a dobai alaktól.

[28] *Jankó* id. műv. 218. old.

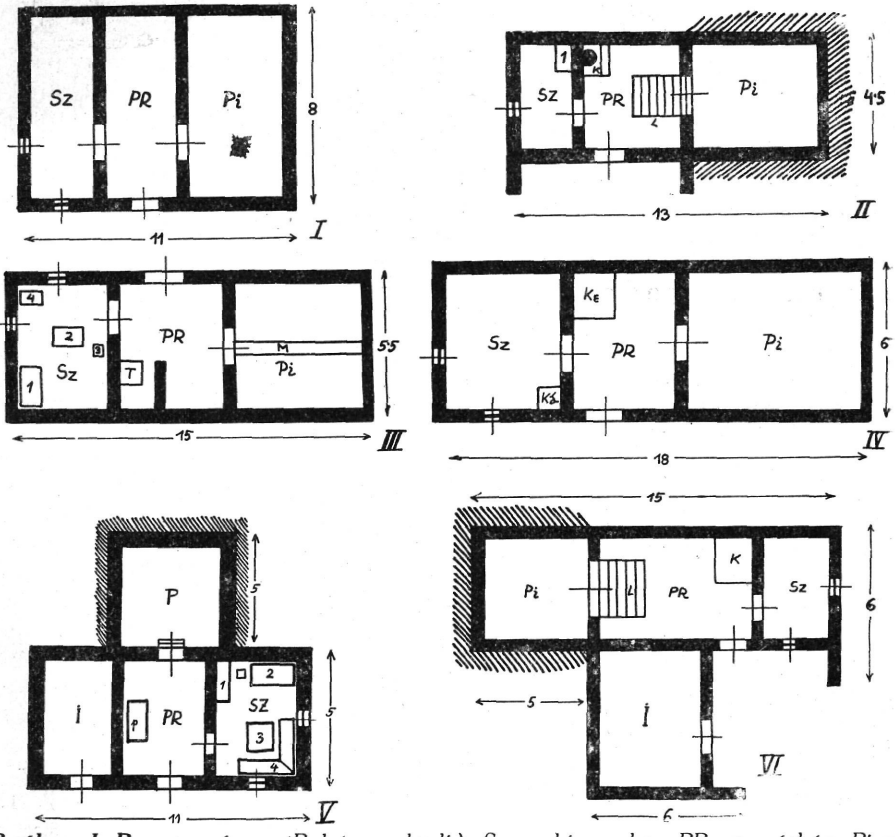

13. ábra. I. Boronyapince. (Balatonszabadi.) Sz = kis szoba, PR = présház Pi = boronyapince. **II. Présház.** (Balatonszabadi.) Sz = kis szoba 1 = sporhet), PR = présház (K = katlan, L = levezető lépcső a pincébe), Pi = pince. **III. Présház.** (Vörösberény). Sz = szoba, (1 = lésza, 2 = körtefaasztal, 3 = tölgyfaszék, 4 = tulipántos láda), PR = présház, (T = tűzhely), Pi = pince, (M = 42×28 cm. keresztmetszetű mestergerenda). **IV. Pince.** (Somlóvásárhely). Sz = szoba, (Ká = kályha), PR = présház (Ke = kemence), Pi = belső pince. **V. Pince 1924-ből.** (Csatári-hegy, Márkó), Sz = szoba (1 = sporhet, 2 = ágy, 3 = asztal, 4 = sarokpad), PR = présház, (p = prés), I = istálló, P = pince. **VI. Sarokpince.** (Balatonszabadi). Sz = kis szoba, PR = présház, (K = katlan, L = a bótpincébe levezető lépcső), Pi = bótpince, I = istálló. Méretek méterekben. — **Presshaus und Keller.** Sz = Zimmer, PR = Presshaus, Pi = Keller, I = Stall, T = Feuerstelle, K = Backofen, L = Treppe.

A bemutatott vörösberényi boronyapince földfeletti épület (v. ö. 5. ábra IV. rajzával), fala kő; a pince menyezetét feltűnően vastag és 50—60 cm. széles fadarabokból készítették; a mestergerenda keresztmetszete 28x42 cm.[29] Ma már ilyen famenyezetet pincékben nem csi-

[29] Nem is oly rég a Bakony erdőségei sokkalta nagyobb kiterjedésűek voltak a maiaknál. Balatonkenese és plébániájának történetében olvashatjuk a következő sorokat: „Hagyomány szerint a matacsi halmokat és völgyeket egykor óriási fák borították; e szerint a kenesei szőllőkben még most is található úgynevezett „boronya pinczék" ezen erdő fáiból készültek. A plébánia tulajdonát képező szőllőben szintén ily boronya pincze van; s ha abban az óriási tölgyfa gerendákat szemléljük, könnyen elhisszük, hogy

nálnak, helyette mindenütt a kőbótpince, sőt legújabban a betonbolthajtásos pince a divatos.

Megemlítem, hogy a legtöbb pincének kéményszerű szellőztető nyilása van, amit azonban télen eltömnek.

A közölt vörösberényi présház szobája és berendezése már megfelel a falusi szobák megszokott belsejének. Présházak szobáiban igen kedvelt fekvőhely a szalmafonatos ágy, a *lésza (krakszn,* Márkó. 19. ábra). A bútorok a falu szobáinak kiselejtezett ócskaságai, mint pld. a faragott támlájú székek, láda, stb. A németlakta területek pincéi feltünően rendesek, kis szobájuk fehérre meszelt, teleaggatva főleg búcsúkról hozott szentképekkel, az ágyban párna, ágynemű, falban falkászli, stb. a pincében meglehetősen szokatlan lakályosságot árulva el.[30] Sok más pincéről ezt különben nem mondhatjuk, mert amig a belső, boros pincék és a présházak eléggé rendesek, addig a présházak kis szobáját az elképzelhető legváltozatosabb ócskaságokkal és haszontalan lim-lomokkal tömik tele.

A kis szobában ma legtöbbször sparhett van, de régebben lehetett kályha is (Somlóvásárhely); ilyen kis szobás présházban a tűzhely is fejlettebb alakú, pld. hasonlóan a falusi lakóházak konyhájához, négyszögletes kemence van benne, (Somlóvásárhely; *„Bakofa"*, Csatár hegy Márkó), vagy katlan, láncon lógó rézüsttel. (Balatonszabadi, 20. ábra 5. sz. képe. Csatár hegy-Márkón: *Kessel).* Érdekes, hogy a pincebeli tűzhelynél a rézüst még láncon lóg. A tűzhely szabadkéményes; a kemence voltakép gyümölcsaszaló volt.

A szőlősgazda szőlőjébe többször kocsival jön ki, a lovakat fedél alá kell helyezni valami esetleges nyári zivatar elől stb., így érthető, hogy több helyen találhatunk a falusi lakóházaktól már alig különböző istállós présházakat, illetve pincéket. (13. ábra V—VI. sz. képe és 16. ábra). Régebbi istállókban *bödönjászol* volt (Csopak). A 13. ábra V. alaprajzú présháza új, 1924-ben épült, azonban az alaprajzot tekintve semmiben sem különbözik az ugyancsak a Csatár hegyen épült százéves pincéktől, pld. a 16. ábra oszlopos pincéjétől. Az utóbbi a mult századeleji klasszicizáló stílust árulja el; ehhez hasonló oszlopos présházakat szép számban találunk a Csatár hegyen, de másutt is pld. Ősiben. A Csatár hegy szőlőbérlői régebben veszprémi polgárok voltak, így könnyen kisziváróghatott a történeti stílus a szőlőhegyre; de megtaláljuk ezt az oszlopos présházat a parasztlakosságú Ősi szőlőhegyén is. A 13. ábra VI. sz. sarokpincéjében egy ideig laktak. (Ehhez a pincéhez tartozik a 20. ábra 4. és 5. sz. képe).

Az eddig felsorolt esetekben a többi helyiséghez mért nagy pincéhez csatlakozott a legtöbbször kisebb méretű présház és kis szoba. A következő pinceféleségnél a pince az egész épület alá kerül (pincére épül a ház), a présház lakószobája megnagyobbodik, az épület

ezek nem valami távoli helyről lettek ide hordva". *(Csontos Károly:* Kenese község s ezzel kapcsolatosan a kenesei plébánia történetének vázlata. *Veszprémi Hirlap,* 1899. április 23.) V. ö. *Faller Jenő:* Adatok a Bakony pusztulásához. Zirc, 1936.

[30] Még a pince külsejét is lakóházszerűen kezelik; pld. az egyik Csatár hegyi (Márkó) présház csúcsfalára ez van fekete gót betűkkel írva: „Dieses Haus kert mein und nicht mein, unt dernach mir komt hehrt auch nicht sein, Ich bin das laub im diesen Haus meine Zeit ist hierbalt aus. Gott Gib mir eine glükliche Wanter zeit, und auch di äwiche selich keit. Johan und Teresia Tewald".

14. ábra. Pince. — Keller. (Csatári-hegy, Veszprém mellett). Dr. Vajkai A. felvétele.

15. ábra. Présház. — Keller. (Balatonszabadi). V. ö. 13. II. ábrával. Dr. Vajkai A. felv.

16. ábra. Présház. — Presshaus. (Csatári hegy-Márkó). Dr. Vajkai A. felvétele.

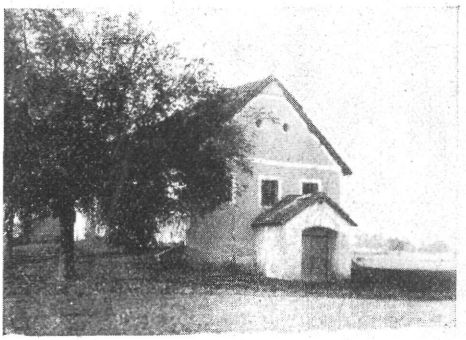

17. ábra. Pince. (Balatonkenese); v. ö. 21. ábrával. — **Presshaus und Keller.** (S. Abb. 21). Dr. Vajkai A. felvétele.

18. ábra. Pince a ház alatt a faluban. — Keller unter dem Haus, im Dorfinnern. (Alsóörs). Dr. Vajkai A. felvétele.

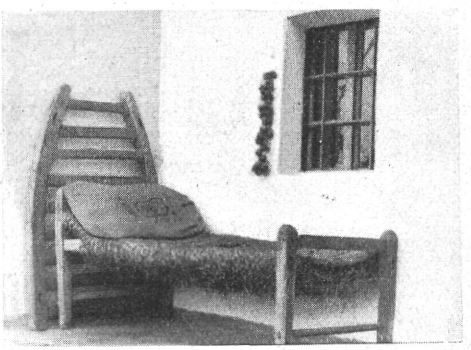

19. ábra. Disznóbontó cserény és lésza a pince előtt. — Vor dem Keller: Strohbett und Gerät zum Drauflegen des geschlachteten Schweins. (Vörösberény). Dr. Vajkai A. felvétele.

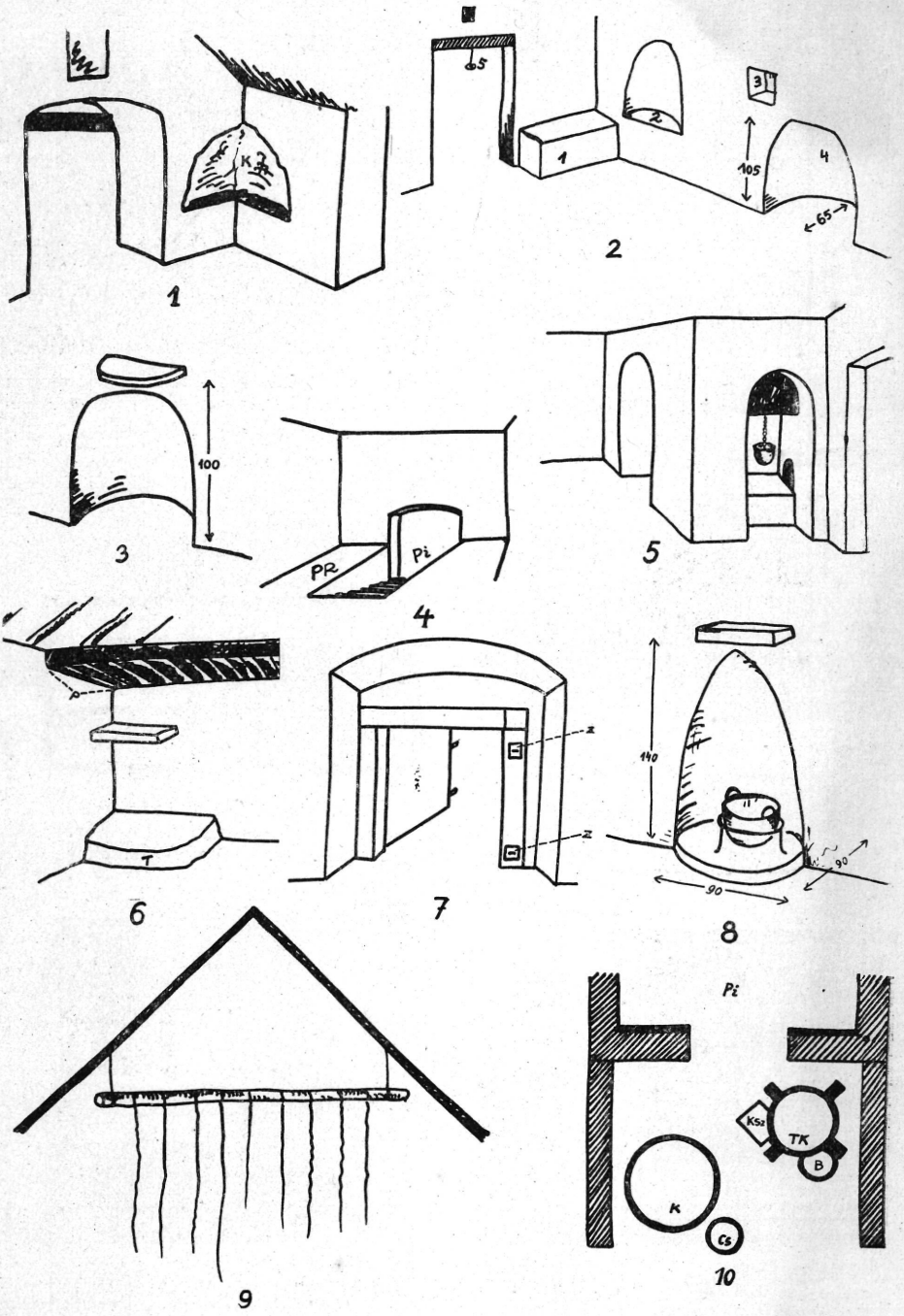

20. ábra. 1. Tipróhely a pince előtt. — Tretplatz vor dem Keller. (Gyulafirátót). K = A kád számára falbavájt bemélyedés (K = In der Wand Vertiefung für den Bottich). **2. 1782-ből való présház belső sarka. — Ecke eines Presshauses aus 1782.** (Sóly).

1 = kiugró polc; ide és a 2. bemélyedésbe került tipráskor a kád (2 = in der Wand Vertiefung für den Bottich); 3 = vakablak, 4 = kandalló (Feuerstelle), 5 = lámpatartó a pincebejárat felett. **3. Tűzhely a présházban. — Feuerstelle.** (Felsőörs). **4. A présházból a pincébe levezető lépcső. — Stufe, vom Presshaus in den Keller führend.** (Balatonszabadi). PR = présház, Pi = pince. **5. Katlan a présházban láncon lógó rézüsttel. — Kessel im Presshaus.** (Balatonszabadi). **6. Tűzhely a présházban. — Feuerstelle im Presshaus.** (Doba). T = tűzhely, P = padlásolt rész. **7. Egy 1789-ből való présház bejárata. — Eingang eines Presshauses aus 1789.** (Felsőörs). Z = az ajtófélfa zárja. **8. Tűzhely a présházban. — Feuerstelle im Presshaus.** (Csékút). A tűzhelyen háromlábon álló vasserpenyő. **9. Szőlőtartórúd felerősítése a padlástalan présház szarufáira**; a fürtöket a rúdról lelógó zsinegekre kötik. (Csékút). **Stange zum Aufhängen der Trauben im Presshaus. 10. Tipróhely a pince előtt. — Tretplatz vor dem Keller.** (Gyulafirátót). Pi = pince (Keller), K = kád (Bottich), Cs = csöbör (Zuber), TK = tiprókád a tiprószéken (Bottich zum Treten), B = bocska (Tonne), KSz = kisszék (Sessel). Méretek centiméterekben.

úgyszólván városi jellegű ház. (17. és 21. ábra. Balatonkenese). Hasonló pincéket találunk szép számmal a Csatári hegyen is, ahová egy részüket valószínűleg a veszprémi polgárság és urak építették nyaralóknak. Méretei sokszorosan meghaladják a mostani paraszttulajdonosok igényeit és lehetőségeit, valószínű tehát, hogy régebben gazdag szőlőbirtokosok tulajdona volt. Általában véve sok, régebben úri tulajdonban lévő pince került paraszti kézre; így pld. Lepsényben láttam egy óriási méretű bótpincét, amiben régente a *kolletta bort* (= dézsmát) gyüjtötték össze és ami ma szintén falusi ember tulajdonában van.

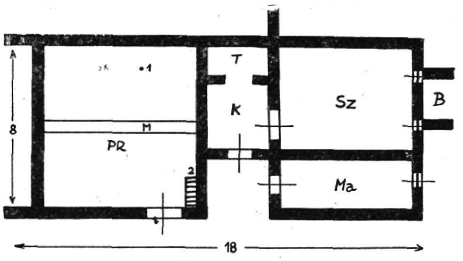

21. ábra. Pince. (Balatonkenese). Sz = szoba, K = konyha (T = tűzhely), PR = présház (M = mestergerenda, 1 = a présház alatti pincébe vezető rézcső, 2 = padlásfeljáró), Ma = kis magtár, B = bejárat a ház alatti kőbótpincébe. V. ö. 17. ábrával. Méretek méterekben. — **Presshaus.** Sz = Zimmer, K = Küche, T = Feuerstelle, PR = Presshaus. (S. Abb. 17.)

Végezetül megemlíthetjük még a falusi házak alá épített pincéket (18. ábra, Alsóörs). Vannak, akik szívesebben tartják otthon a bort, mint kinn a szőlőhegyen, mert állandóan kéznél van, nehezebben lophatják el, stb. Mások viszont azt mondják, hamarébb elromlik a bor a falubeli ház melegebb pincéjében (Balatonfőkajár). Megtörténik az is, hogy a szőlősgazda a falu közelében termett szőlőjét a távolabbi hegyen lévő pincéjébe viszi, mert ott van a szőlőprése és akkor természetesen ott is raktározza el borát.

A pincék elzárására mindenkor különös gondot kellett a pincetulajdonosoknak fordítaniok. Ez azonban nem mindig sikerült kielégítő módon, a pincéket gyakran feltörték és feltörik ma is. Balatonszabadi község említett jegyzőkönyvében is olvashatunk egy szőlőbeli borlopás esetet, amikor a tettes „jól tudván az ajtó zárását egy bugylival felnyitotta" és a bort megdézsmálta. Ujabban helyenként a pince padlását lecementelik, mert az élelmesebb borkóstoló azon keresztül tör be a pincébe.

A 22. ábrán a Veszprémvármegyei Múzeum pincekulcsgyüjteménye látható. Pincéink legtöbbjén a 23. ábrán vázolt zárószerkezetet ta-

láljuk, ennek megfelelő kulcs a 22. ábra 7. sz. kulcsa. Eléggé ismert az 1. sz. görbe kulcs is (teljes hossza 40 cm), amit az ajtó likján átvezetve a retesz eltolására használnak. A 8—12. és 14—15. sz. kulcs kölykes fazárhoz tartozik. Ilyen fazárat eddig csak Ősiben találtam egy 1754-ből való pince belső ajtajának félfájához erősítve ; a zár 140x21x27 cm. nagyságú és teljesen megfelel az *Ébner Sándor* közölte kölkes zárnak (Szilvásszentmárton, *Népr. Ért.* 1931 : 103), mindössze nem négy, hanem három vályús (vályú hossza 23 cm.). A hozzátartozó *farigli* 70 cm. hosszú. Ma már nem használják. Az 1. és 6. sz. kulcs (21, 15 cm hosszú) az ú. n. *nyilas zárhoz* tartozik ; a zár lényege, hogy a kulcs egy kétágú villaalakú vasrúgót feszít széjjel, mire a villából az ajtót

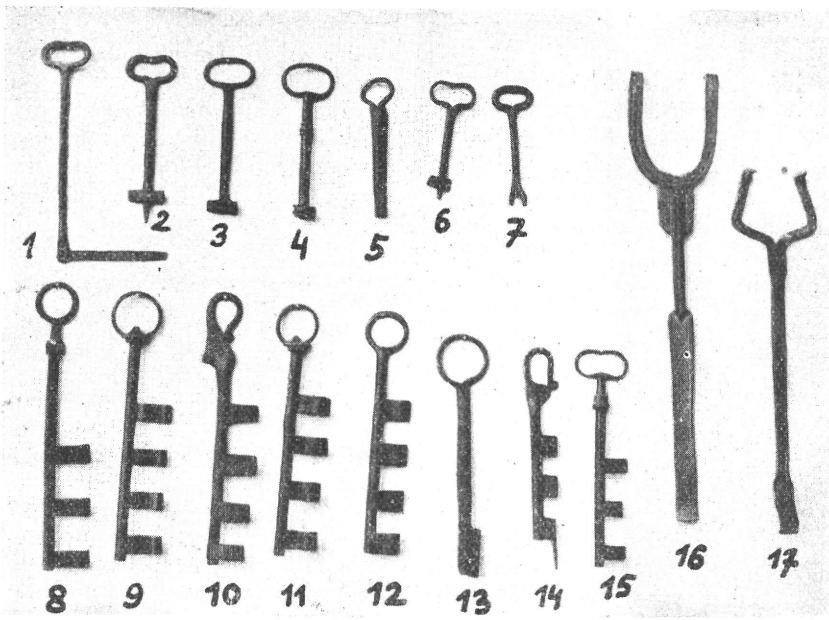

22. ábra. Pincekulcsok (1—15, **Kellerschlüssel) és hordófenékbehúzó vasak** (16—17. **Geräte zum Einziehen des Fassbodens).** 5, 6. Berhida, 3, 4, 12. Csajág, 1, 2, 9, 13, 15. Felsőörs. A többi ismeretlen lelőhelyről. (Méretek : a 8. sz. kulcs 34·5 cm., a 7. sz, kulcs 15 cm., a 16. sz. hordófenékhúzóvas 54·5 cm. hosszú). Dr. Vajkai A. felvétele.

rögzítő vasszeg kiszabadul. (Ilyen zár hiányos állapotban Dobán még található).

A fentebb felsorolt pincék eredetét kutatva kétféle eshetőségre gondolhatunk : az egyik esetben a pince önálló forma, már eredetileg is a hordók raktározására készült, a másikban voltakép lakóházak utánzata, régibb eltünt alakok csökevénye. Az utóbbi mellett szól sok pincének teljesen lakóház jellege, a tűzhely jelenléte, történeti stílusok utánzása. Ha ez igaz, úgy a felsorolt pincékben voltakép a legváltozatosabb lakóháztípusokat sikerült adnunk, amiben a legkezdetlegesebb lyukbavájt üregtől a mai lakóházainkhoz hasonló épületekig mindenféle fajta megtalálható. A pincefajták kialakulásában a környező természet adottságai elsőrangú tényezőként szerepelnek : fás helyeken boronya-

pincét építettek, alkalmas talajrétegbe lyukpincét vájtak stb. Egy forma kifejlődésében sokféle tényező játszik közre ; ezek bármelyikének (mint pld. a környék lakóinak megrögzött szokásai, lelki beállítottságuk, földrajzi adottság) elhanyagolása helytelen következtetésekre vezethet.

A pincék tanulmányozásából még a következő eredményeket vonhatjuk le : egy községnek vagy szűkebb környezetének pincéi meglehetősen azonos szerkezetet tárnak elénk ; Gyulafirátóton egy 1910-ben épült pince szerkezete teljesen megfelel az ugyanott 80 évvel ezelőtt épült pincének, a Csatár hegyen hasonlókép az elmult években épült présház a száz év előttinek. Kevésbbé követik a divat változásait a lakóházaknál; tartózkodóbbak és igénytelenebbek. Ha új nemzedék foglalja el az ősök készítette hajlékot és használja tárgyait, a régiek hagyományai tovább élnek, azokon nem szívesen változtatnak. A Csatár hegy pincéit veszprémi magyar polgárok építették ; ezt az építésmódot megtartották a hegyen az újabb birtokosok, a márkói németek is.

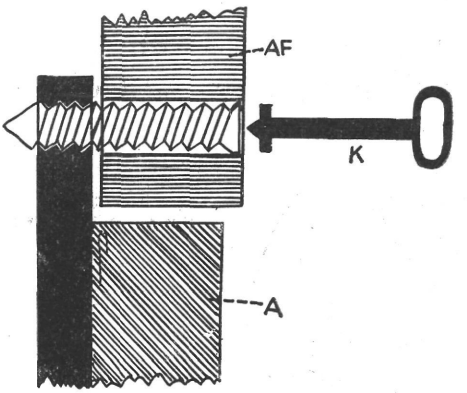

23. ábra. Pincezár. — Kellerschloss. (Felsőörs). AF = ajtófélfa, A = ajtó, K = kulcs.

IV. A szőlőmívelés eszközei nyitástól szüretig.

A szőlő megmunkálásáról, főleg a metszésről, különböző szőlőfajtákról, szaporítási eljárásokról részletesen beszámol *Jankó* többször idézett munkájában. A szőlő megmunkálásával foglalkozó következő sorok tehát inkább kiegészítései a régebbi szőlőmíveléshez időrendben is közelebb álló *Jankó* leírásának. Nem is kísérlem meg a régi állapotokat (pld. régen termesztett szőlőfajtákat) nyomozni, hanem inkább a használt eszközöket mutatom be, melyeknek leírását *Jankó* minden magyarázó kép nélkül adta könyvében.

Manapság szőlőhegyeinkben sokféle szőlőt termesztenek ; csak két helyről, 1—1 embertől hozok adatokat. *Lepsény* : Muskotály, Csaszla, Kadarka, Otelló, Cserszölő, Tökszőlő, Noha, Tulipiros, Fejér mézes, Rizling. Otelló és Noha inkább a szegény ember szőlője. *Ősiben* a kisbíró a következő fajokat sorolta el : Mézes, Hárslevelű, Szlankamenka, Oportó, Rizling, Madlin, Izabella, Manóbajor, Juhfarkú, Zsak, Otelló, Elvira, Noha, Szászoros, Magántermő, Afuzali, Kéknyelű, Csabagyöngye, Ezerévesmagyarország, Kiskőrös, Kövidinka, Kecskecsöcsű, Leányka, Piros csaszla, Fehér csaszla. — A filloxérás idők óta vad (amerikai) alanyba hazai nemes fajokat oltanak.

A szőlőmunkálatok tavasszal, márciusban kezdődnek a szőlő *kipirgálásával, nyitásával* („Tüke körül a földet kiverik, kipirgálják", Ősi). A szőlőmunkálatokhoz használatos eszközök közül megemlíthetem itt a különböző kapákat. A *nádolt kapa* széles kapa (24. ábra 2. sz.) ; a sok használattól lekopott széleit a falusi kovács régi acéldarabokkal,

pld. *avétt* ekevasakkal egészíti ki („*nádolja*" = vasra acélt forraszt).[31] Az egészen széles, *tehénorrú kapát* csak homokos, könnyű földben (pld. Lepsény) veszik igénybe. A *csákány* kettős szerepét elárulja két végének különböző elnevezése (24. ábra 5. sz.). A kapáknak általában véve 1 méteres a nyelük. Kapálást férfiak, nők vegyesen végzik. Jobb gazdák kapásokat fogadnak; napi bérük 60—80 krajcár, kosztal; amellett a bort is jócskán fogyasztják a vatalérból.

Nyitás után az így szabaddá tett tőkét megmetszik. A metszés a szőlőmívelés egyik legkényesebb, legtöbb gyakorlatot megkövetelő fon-

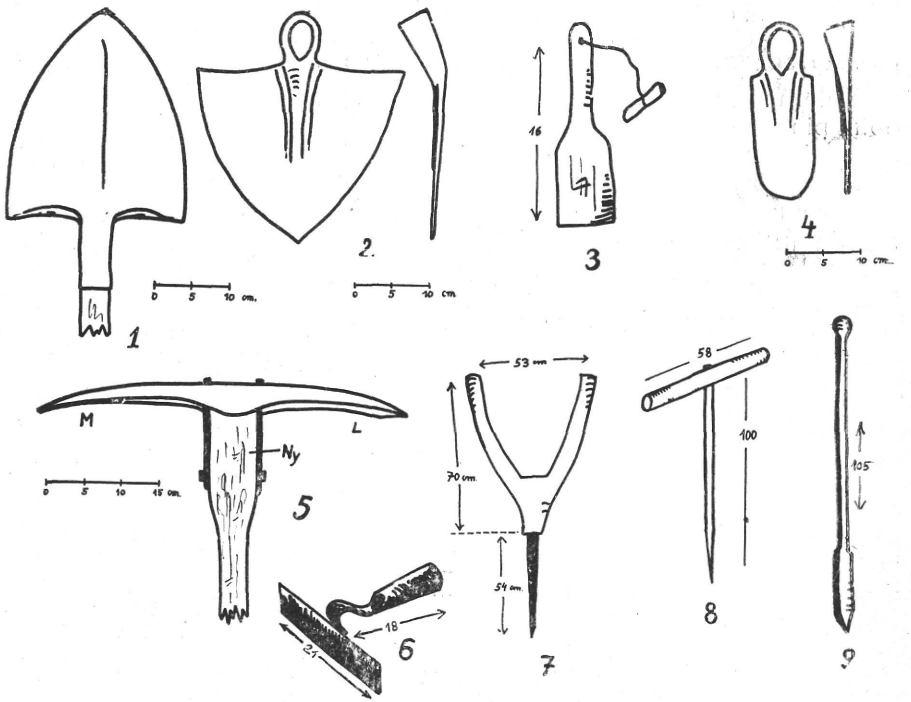

24. ábra. 1. Ásó. — **Spaten.** (Felsőörs). **2. Szőlőkapa.** — **Hacke.** (Felsőörs). **3. Kapatisztító fából.** — **Hölzerner Hackenreiniger.** (Csatári hegy). **4. Bujtókapa.** — **Hacke.** (Felsőörs). **5. Csákány.** — **Spitzhacke.** (Felsőörs). M = murvavágó (hegyes) vége, L = likvágó (éles) vége, Ny = nyaka. **6. Szőlőhuroló kapa.** — **Hacke.** (Felsőörs). **7. Furu 1878-ból. Bohrer.** (Balatonkenese). **8. Szőlőrakó furu.** — **Bohrer.** (Ősi). **9. Vasfuru.** — **Bohrer.** (Felsőörs). Méretek centiméterekben.

tos művelete. Metszés a férfiak dolga, de még azok között is igen nagy különbségek vannak; akinek nincs eleg ideje, annak ismerősei metszenek, a munkát visszasegíti (Ősi). Azonban úgy se jó a túlsok szőlő, mert nem tudja megdolgozni, „az a legjobb, amit az ember maga meg tud tenni." (Szentkirályszabadja).

[31] Az 1813. évi veszprémmegyei árszabás szerint a kovács díja „egy széles kapa tsinálásáért, a gazda vasából 36 kr., Irtó kapa tsinálásáért, a gazda vasából minden fonttól 5 kr., Hat fontos széles kapának nádlásáért, a gazda vasából 24 kr." stb. (Tekintetes Weszprém vármegyének árr-szabása, melly az 1813-dik esztendei februárius hónapnak 8-dik napján Weszprém mező városában tartatott közgyűlés alkalmatosságával megállapittatott.)

Metszés egész a multszázadvégi filloxerás időkig a metszőkéssel történt. E szerszámot vidékünkön csak *metszőkés* név alatt ismerik; igaz, Várpalotán *babukakés* névvel jelölték meg, Balatonedericsen állítólag *bicske* a neve, ez adatokat azonban csak feltételesen fogadhatjuk el. Várpalotán *döntőkésnek* is mondták, mert hegyes felét döntésnél használták. *Kacor* alatt a közönséges oltókést értik. Általában véve 25—30 cm hosszúságú, fanyeles szerszámok; *Jankó* még leírja a metszőkés részeinek parasztneveit,[32] ezek közül azonban ma már csak a *babukára* (a penge hátának négyszögletes, baltaalakú részére) emlékeznek.

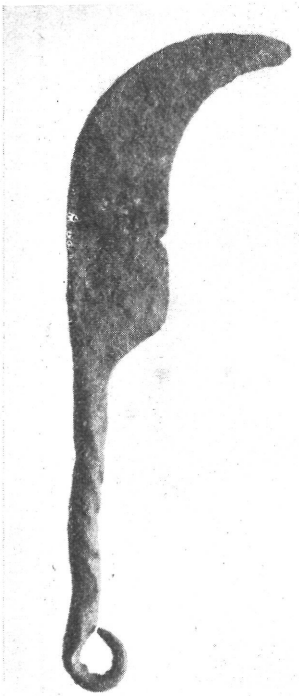

25. ábra. Római szőlőmetszőkés. — Römisches Beschneidemesser. (Balatonfüred). 152 mm hosszú. Veszprémvármegyei Múzeum. Lelt. sz. 5342. Dr. Vajkai A. felv.

A szőlőmetszőkés ősrégi gazdasági eszköz. Itt most nincs arra hely, hogy a metszőkés eredetét nyomozzuk, mindössze a tárgyalt vidékek területén talált, hasonló alakú régebbi késeket sorolom fel. A Veszprémvármegyei Múzeum több, a római korból származó metszőkést, illetve annak töredékét őrzi. (25—27. ábra). Természetesen e szerszámok rendeltetését egész határozottsággal nem állapíthatjuk meg és nem biztos, hogy minden esetben a szőlő metszésére szolgáltak.

De egy eszköznek a változó időben nem feltétlen ugyanaz a használati módja. Így a mult század végétől fogva, ahogy e kések a divatból kimentek, szőlőmetszőkéssel szőlőt többé nem metszenek; sok helyen azonban mégsem hajították el a parasztságtól annyira felmagasztalt acélú metszőkést, hanem galyat, sarjút, kukoricaszárat, káposztát, más egyebet vágnak vele. Az egyik csopaki ember a füvet sarlózza le bokros, fás, kaszával nehezen hozzáférhető helyen és erre kitűnőnek tartja. Az eszköz tehát, ha kisebb elterjedésben is, tovább a parasztság kezén maradt. A 26. ábrán látható római metszőkést *Rhé Gyula* ismertette a *Balácza* című díszmunkában „nádvágó sarló" címmel.[33] Meglehet, hogy e kést nádvágásra is használták, mégis alakja egyezik a legtöbb Silvanus emléken látható metszőkéssel.

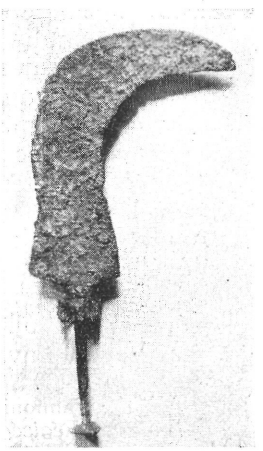

26. ábra. Római metszőkés. — Römisches Beschneidemesser. (Baláca puszta, Veszprém m.) 30 cm hosszú.

[32] *Jankó J.*: A Balaton-melléki lakosság néprajza, 266. old.
[33] *Balácza.* Kiadja br. Hornig Károly, 77. old.

Silvanus voltakép a régi illyr vallás főistene, akit — számtalan ránk maradt emléke alapján — Pannónia és Dalmácia legkedveltebb istenének kell tartanunk.[34] Silvanust, valószínűleg az akkori pannóniai parasztok öltözékében ábrázolták, jobbjában metszőkéssel, baljában faággal, lábainál kutyával. A pannóniai Silvanus-emlékeken látható metszőkések kétfélék: vagy sarlóalakúak,[35] vagy derékszögben megtörtek.[36] Az említett emlékművek mind *Aquincum* tájáról valók; általában véve Aquincum vidékén sok oltárkövet Silvanus tiszteletére emeltek, ami valószínűvé teszi, hogy a lakosság nagy része mezőgazdasággal foglalkozott.[37] Jó állapotban megtartott metszőkést szorongat a pusztasomodori rómaikorabeli kocsi bacchikus bronzcsoportjának egyik alakja is; ez a metszőkés sarlóalakú.[38] Metszőkéseket közöl *Kuzsinszky Bálint* is a Balaton partjáról,[39] sajnos, a közölt ábrák túlkicsinyek és minden méret nélküliek, így a pontosabb összehasonlításra alkalmatlanok.

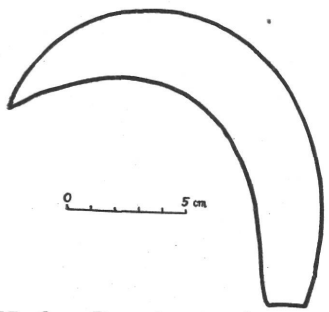

27. ábra. Római metszőkés töredéke. — Fragment eines römischen Beschneidemessers. (Baláca puszta, Veszprém m.)

Az említett római metszőkéseknek (úgy a Veszprémvármegyei Múzeumban lévő késnek, mint a Fenékről közölt, valamint a Silvanus emlékeken és a somodori bronzkocsi veretén látható metszőkésnek) baltaszerűen kiálló babukájuk nincsen, noha babukás római metszőkést ismerünk.[40] A rendelkezésre álló anyag hiányossága azonban gátat vet minden további következtetésnek és így nem foglalkozhatunk részletesen a babuka fejlődésével.

A metszőkések fejlődésének vizsgálásához szükségünk volna időbelileg pontosan meghatározható középkori és ujkori leletekre. Sajnos, a Veszprémvármegyei Mú-

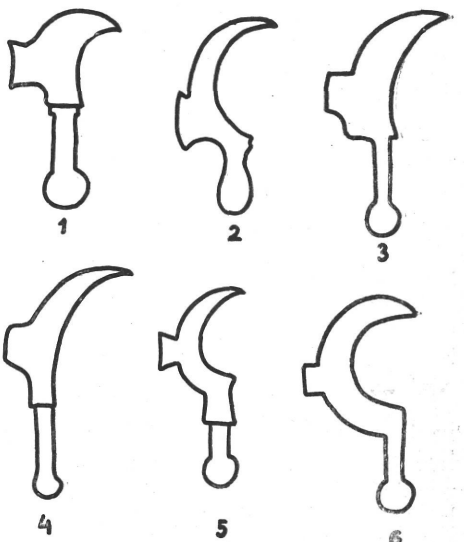

28. ábra. Szőlőmetszőkések régi községi pecséteken. — Beschneidemesser von alten Gemeindesiegeln. 1. Felsőörs, 1697. (a pecsétnyomó fogóján 1740. évszám). 2. Siómaros. 3. Berhida. 4. Lovas, 1726. 5. Bársonyos. 6. Csopaki szőlőhegy, 1754. (Veszprémvármegyei Múzeum).

[34] *Alföldi:* Pannonia stb. 6 old.

[35] *Budapest Régiségei,* III. 1891 : 70, V. 1897 : 126, IX. 1906 : 48.

[36] *Budapest Régiségei,* III. 1891 : 69, IX. 1906 : 49, XI. 1932 : 381.

[37] *Kuzsinszky Bálint:* A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei, XI. 1938 : 382.

[38] *Budapest Régiségei,* IV. 1892 : 50, és *Archaeologiai Értesítő,* XLVIII. 1935 : 198.

[39] *Kuzsinszky Bálint:* A Balaton környékének archaeologiája, Bp. 1920, 64, 65. oldalon vasszerszámok Fenékről.

[40] Elég, ha *Rich* könyvének (Illustriertes Wörterbuch d. Römischen Altertümer, Paris et Leipzig, 1862) a 254. oldalon látható ábrájára gondolunk.

zeum régészeti osztályának metszőkéseiről (29. ábra 3. 9. sz.) semmi biztosat sem tudunk. Néhány, a 29. ábra 9. sz. késéhez hasonló, igen rossz állapotban lévő, elrozsdásodott töredék még van a múzeumban Siófokról, Enyingről és Arácsról, de közelebbi adatokat erről se tudok.

Ha a multszázadbeli metszőkéseket (29. ábra 5—8, 11—16. sz.) összehasonlítjuk a XVII—XVIII. sz.-beli, a község szőlészetére utaló pecsétek metszőkés ábrázolásaival (28. 66. ábra), úgy a következő különbségeket állapíthatjuk meg: a régebbi kés közelebb állott a sarlóhoz, babukája kisebb; az újkori késnél viszont a babuka megnövekedett, a kés tömzsibb. Ennek alapján a terjedelmesebb, sarlóhoz kö-

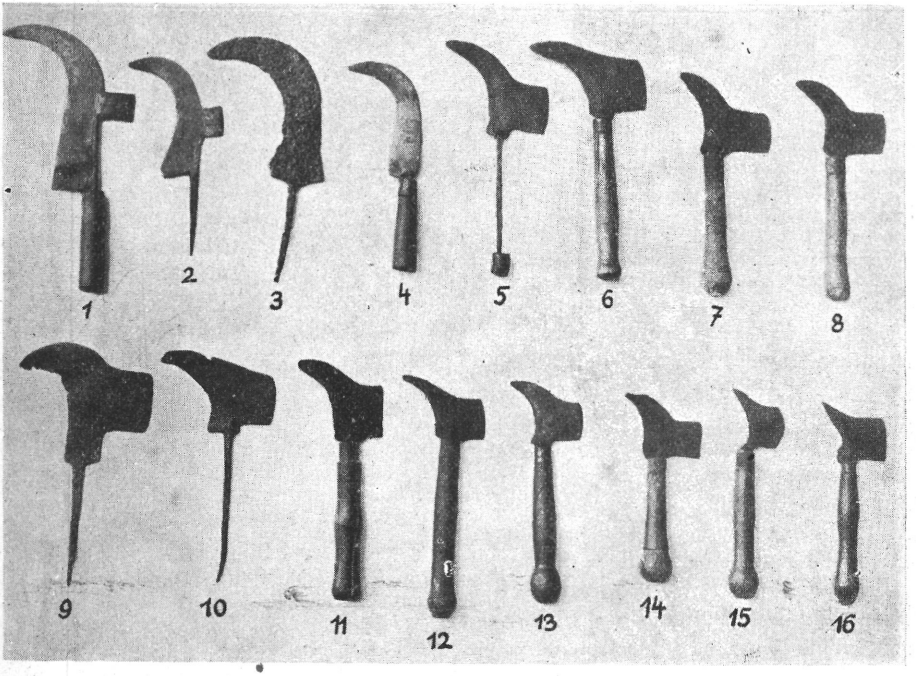

29. ábra. Metszőkések a Veszprémvármegyei Múzeumban. — Beschneidemesser im Besitze des Museums des Kom. Veszprém. 1. 10 Arács, 6. Balatonkenese, 2. Balatonkövesd, 11—12. Csatár hegy-Márkó, 13. Csopak, 5. 7. 8. 14. Felsőörs, 16. Sashegy-Veszprém, 15. Tihany. A többi ismeretlen lelőhelyről. Az 1. sz. 34·5 cm., a 14. sz. 23·5 cm. hosszú. Dr. Vajkai A. felvétele.

zelebb álló fajtákat a régebbieknek kell tartanunk a nagyobb babukájú, de kisebb vágójú késeknél.[41] Természetesen végleges eredményt itt se adhatunk.

[41] A régebbi kések terjedelmes nagysága mellett szólanak a következő sorok is: „. . . a . . . metszők ekint metszenek vidékemen (Somogy): fölfognak egy lábnyi hosszú kést, melyet a falusi czigány most nádolt meg, egy lábnyi hosszú fanyél levén rajta; neki állnak a szőlőrendnek, s egyenes álltukban neki akasztják a kést a szőlő veszszejének, s fölmetszik vele a szegényt nyárs formára! a hol pedig sok vesszőt találnak a tőkén . . . restelik mind nyársformára kihegyezni, hanem megfordítván font-nehézségű metszőkésük másik, boldog felét, mellyen bárdforma élesség van, azzal csapkodják le a szó szoros értelmében a vesszőt." (*Gaál Alajos:* A hasznos szőlő-mívelés

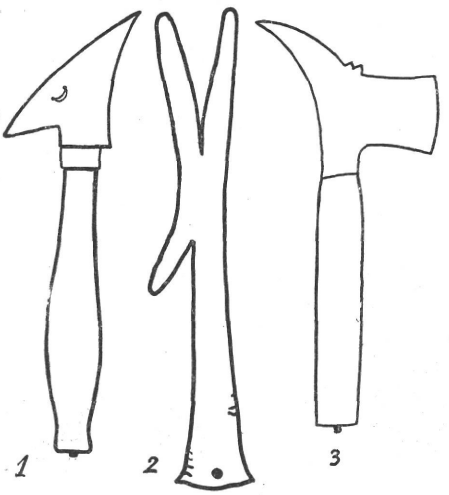

30. ábra. 1. Metszőkés. (Felsőörs). 27 cm. hosszú. **2. Hernyókés.** (Csatár hegy-Márkó). 20 cm. hosszú. **3. Metszőkés.** (Csatár hegy-Márkó). 25·5 cm. hosszú. — **Beschneidemesser** (1, 3) **und Raupenmesser** (2).

A Veszprémvármegyei Múzeum metszőkés gyüjteményére tekintve azonnal szembe ötlik a tömzsi kések nagy száma (pld. a 29. ábra 11.—16. sz.), amig a sarló alakú babukás késből csak két példányunk van (29. ábra 1.—2. sz.). Ha a sarlóalakú kés öregebb, úgy ritkább is és akkor ez az arány érthető. De összehasonlítva a Néprajzi Múzeum 88 drb metszőkésével, azok közt csak 6 drb-ot fogunk a mi tömzsi késeinkhez hasonlónak találni ; a hat darab pedig mind a Balaton környékéről való (Lelt. sz. 5812, Balatonfüred 130747, 130749 —130752, Tihany). Ez a metszőkésfajta tehát — legalább is az eddig átnézett anyag alapján —, elsősorban a Balaton mellékén terjedt el.[42]

A különböző fajta kések különböző művelődésmódokkal járnak együtt,[43] de ezek összefoglalásához az egész ország anyagának ismeretére volna szükségünk.

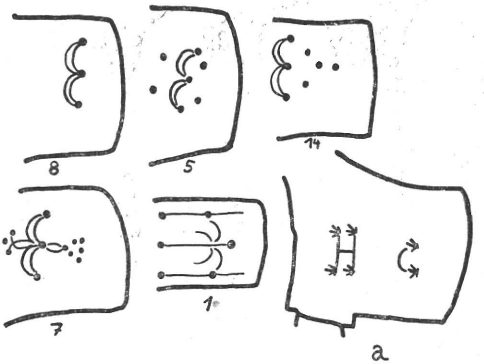

31.ábra. Metszőkések babukájának cifrázása. (A számok a 29. ábra számozásának felelnek meg ; a = metszőkés Sólyról). — **Verzierungen vom Eisen der Beschneidemesser.**

Az öreg szőlősgazdák a (29. ábrán) bemutatott kések közül az 5.—16. sz.-ra emlékeznek még, használati módjukat is tudják, az 1.—4. sz.-t nem ismerik. A múlt század második felének késfajtája az 5.—8. 11.—16. sz. volt, utolsó maradékaként a nagy múltra visszatekintő szőlőmetszőkéseknek. Az Amerikából idevándorolt filloxera, hasonlóan számtalan (és gyakran szintén Amerikából átszármazott) újszerű géphez, műszaki megoldáshoz, egyszerre vetett véget a több ezer éven át változatlanúl fennálló műveltségjavaknak.

gyakorlati módja. Pest, 1856, 51. old.) *Mártonffy Károly* azt írja az *Eger szöllőgazdászata* című értekezésében, hogy 20—30 évvel ezelőtt (vagyis 1820—1830 táján) a sarlóalakú (a 29. ábra 3. sz.-hoz hasonló) *görbe kés* volt a divatos, későbbi időkben azonban a *metszőkés* (a 29. ábra 1.sz.-hoz hasonló) lett általános. *(Kubinyi-Vahot :* Magyar- és Erdélyország képekben, Pest, 1854, IV. kötet, 65. old.) Azonban ép az említett pecsétek alapján tudjuk, hogy már régebben is babukás késeket használtak.

[42] Egyedül a *Magyarság Néprajza* II. kötetében látható ugyanez a fajta az Alföldről (235. old.).

[43] *Jankó* id. műv. 267. és *Bátky Zs.:* Szőlőmetszőkések a Néprajzi Múzeumban, *Népr. Ért.* 1927 : 113.

Lehetséges, hogy a 29. ábrán bemutatott kések közűl egyikükmásikuk nem is a szőlőmetszés eszköze volt; kétségtelen azonban, hogy az 1. sz.-t még a múlt században használták, mert ehhez hasonló kis töredéket egy régi rombadőlt várpalotai pincében találtam.

A metszőkés elsősorban férfiak szerszáma volt, noha a munka testi könnyedségét tekintve inkább női eszköznek felelne meg. Azonban a szőlő metszése nagy gondosságot, tapasztalatot, előrelátást, egyéni rátermettséget követel és úgy látszik, az értelmi feltételek fontosabbak egy szerszám, eszköz kialakulásában a tisztán testi adottságnál.

A 30. ábra 1. sz. kését kb. 60 évvel ezelőtt egy felsőörsi szőlősgazdakovács csinálta; a kés annyira bevált, hogy az illető pince jelenlegi tulajdonosa még ma is használja. Jellemző, hogy az uj tulajdonosok a pincében lévő szokatlan alakú holmikat is átveszik és tovább használják. A 30. ábra 3. sz. késének vasa a felső szélen a babuka töviben kettősen tövises. Effajta töviseket, kisebb-nagyobb kettős csúcsokat más metszőkéseken is ismerünk. (Néprajzi Múzeum, Lelt. sz 126821, Bodrogkeresztúr, 5812, Balatonfüred, 130747, Tihany), sőt tövises volt a római metszőkés, a *vinitoria* is. A Csatár hegyen azt hallottam, hogy a metszőkés e kettős csúcsú részével a felső (hajszál) gyökereket távolították el, taszító mozdulattal *„meggyükeredzik a tüké"*, mert így nem sérülhet meg a tüke.

32. ábra. Metszés a szőlőmetszőkéssel. — Beschneiden mit dem Beschneidemesser. (Csatár hegy-Márkó). Dr. Vajkai A. felvétele.

A metszőkéseket a falusi kovács csinálta, a megrendelő kívánsága szerint annak acéljából. A babukára beütötte a tulajdonos nevét, esetleg ki is cifrázta (31. ábra); a cifrázásnak részben az volt a célja, hogy a kovács még évek múlva is megismerhesse saját gyártmányát, tehát afféle mesterjegy volt. A metszőkés nyelét is a kovács csinálta, szilvafából, rövidebbre-hosszabbra, szintén a tulajdonos kívánságának megfelelőleg. Egy metszőkés ára 1.20 forint volt, napszámos ember akkori napszáma.[44] Ha nagyon igyekezett a kovács, rézkrajcárból karikát is szerkesztett a nyélre (Márkó).

A mostani öregek a metszőkésnek kétféle alkalmazási módját ismerik: a sarló alakú résszel metszettek (32—33. ábra), a babukával a vastagabb ágakat mintegy baltával leütötték, levágták (34. ábra). Volt,

[44] Az 1813. évi veszprémmegyei árszabás szerint a kovács díja „eggy mettző késnek tsinálásáért, a gazda vasából 15 kr."

aki azért, hogy szép kerekre vágja a vesszőt, hüvelykujját a levágandó vesszőre téve metszett (33. ábra); mások szerint azonban ezzel a módszerrel egy csipetnyit se volt jobb a metszés, sőt könnyen megvérezte az ujját az ember (Felsőörs).

33. ábra. Metszés a szőlőmetszőkéssel. — Beschneiden mit dem Beschneidemesser. (Felsőörs). Dr. Vajkai A. felvétele.

34. ábra. Vágás a szőlőmetszőkéssel. — Beschneiden mit dem Beschneidemesser. (Felsőörs). Dr. Vajkai A. felvétele.

A metszésről *Jankó* részletesen ír idézett művében, ezzel itt sokat nem foglalkozhatunk. Leggyakoribb a *sarkos művelés*, de ismerik a *bagófejre* való metszést is; a tőkét rendszerint 4 sarokra metszik. A metszést nagy körültekintéssel és szakértelemmel végzik, gondolva mindig a jövő évi termésre. A vesszőn megkülönböztetnek *sár* vagy

levélszemet (sárszem, mert alúl van és a földtől sáros; termést nem hoz) és *termő* vagy *látószemet*. Az egy éves tőkét sárszemre, a két évest sárszemre és 1 termőre (2 sarok), a három évest sárszemre és 2 termőre (3 sarok), a négy évest sárszemre és 2 termőre (4 sarok) metszik; az utóbbi metszési mód megmarad továbbra is, a jól gondozott tőke elél 30 és több évig (Csatár hegy). A jó metsző úgy metszi a vesszőt, hogy egy régi hatos megáll a metszésfelületen. A ferde metszés nem jó, mert a kicsorgó víz ráfolyik a szemre és az megvakúl (Felsőörs). A rossz metszőről mondják, hogy „sarlóval metsz" (Csatár hegy), „csak learatja a szőlőt" (Lepsény). Rámetszés: ha 6 vagy több szemet is hagynak a vesszőn; az ilyen tőke nagy termést ad, de hamar ki is merül.

Akad még ember, aki ujholdkor nem metsz: *ujján* nem jó metszeni, mert az akkor lemetszett vesszőt nem lehet kigyökeredztetni; metszeni csak *tőtén* vagy *fogytán* ajánlatos (Felsőörs). Aki ezt hiszi, búzát se vet újuláskor, mert üszögös lesz; nem trágyáz, mert megeszi a rossz féreg a trágyát; „még most is van ember, aki ujjákkor bele nem tenne egy vellával se trágyát" (Felsőörs).

35. ábra. Cserregő. — Ratsche. (Felsőörs). Dr. Vajkai A. felvétele.

Metszéskor teszik félre az ültetésre felhasználandó vesszőket. A földbe vermet ásnak és a „*gyökeredzőbe*" buktatva (vagyis fordítva, tő áll fölfelé, egy csomóba 200—300-at) beteszik; az egészet 2—3 ujjnyi földdel betakarják, langyos vízzel öntözgetik, mire a tő kigombásodik, gyökeret hajt; májusban elültetik (Felsőörs). Előzetesen a vesszőt 24 órára vízbe teszik (Sóly). Főleg így szaporítják a szőlőt, mert „csak Noé tehette meg, hogy magról ültette, neki volt ideje várakozni" (Felsőörs). Egy öreg lepsényi gazda szerint rákjegyben és oroszlánjegyben vesszőt rakni nem jó (viszont krumplit mérlegjegyben kell rakni). Ültetésnél („elrakom egy kis szőlővel." Felsőörs) a földbe különböző alakú *fúrúval* lyukat fúrnak. Régebbi alak a 24. ábra 7. sz. fúrúja: a fúrú két szarvát kézbefogták és térdükkel a fúrút lenyomva fúrták a lyukat; újabb a 24. ábra 8. sz. (Ősi) és a tiszta vasból készült 9. sz. fúrúja (Felsőörs).

Az uj szőlő csak 3 év mulva hoz termést, addig répát ültetnek közéje; így a csimasz a répára megy, nem a tűkére (Felsőörs).

Tavasszal hárítják el lúval a gazt a szőlőben (Felsőörs); meg is találhatjuk a pincében az ekéhez tartozó *kisafát* (Lepsény). A gazt különben a *szőlőhuroló kapával* (24. ábra, 6. sz.) szedik ki, a „a színit elkürmöli vele" (Felsőörs), a gazt *elhurrolja* (Lepsény).

A szőlőt többször kapálják. Ha a nyitást első kapálásnak vesszük, úgy másodszor áprilisban kapálják meg *félágra*, vagyis csak a sor egyik oldalán; a másik oldalnak *bakhátra* való kapálása kb. két

hét mulva következik. Egyesek februárban, márciusban karóznak, mások áprilisban; a szálvassal lyukat fúrnak, abba beigazítják a karót, majd a szálvas másik, tompa felével ledöngölik a karó körül a földet. Májusban *fattyazzák* a szőlőt, kézzel lecsipegetik a felesleges hajtásokat („tüke fakad, el kezdünk válogatni, fattyazni, oldalról a hajtást legyomlálni". Felsőörs.) Sokan fattyazáskor kötözik is a szőlőt, újabban ismét szalmazsuppal (nem géppel csépelt szalmával) vagy sással, ahogy régen is csinálták.[45] Május dereka felé a harmadolás, a harmadik kapálás (csak a bakhátat kapálják), május végén, június elején a *gyökeredzés*, amikor is a felső hajszálgyökereket távolítják el, régebben a fentebb leírt metszőkés tüskés részének taszításával. Június elején ismét kapálás (előrekapálnak), amit még az érés alá való kapálás követ.

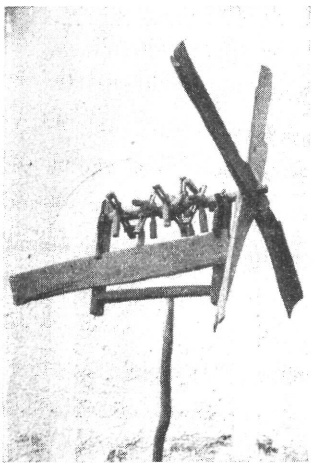

36. ábra. Kölykes kereplő. (Felsőörs. Veszprémvármegyei Múzeum). V. ö. 38, I—II. ábrával. — **Ratsche.** (S. Abb. 38, I—II).

A szőlőben veteményeket is raknak, zöldségfélét, paprikát, paradicsomot, káposztát, sárgarépát, petrezselymet, takarmányrépát. Ennek megmunkálása az asszonyok dolga.

A szőlőhegyben többféle kereplőt használnak. Általános a kézi kereplő, a *cserregő*, aminek berregő hangját a fogas hengerrel rezgésbe hozott rugalmas falemez adja (35. ábra, Felsőörs). Ugyanez a szerkezet, magas dúcra állítva forgásba hozható szélkerékkel is (38. ábra, IV. rajz; itt már egyszerre két falemez kerepel).

Szélkerekes szerkezete van a *kölykes kereplőnek* is (36. és 38. ábra, I—III. rajz). Ennél a szélkerék (a *pörgetőlevél*) forgatta tengelyre mozgékony, a forgáskor a verődeszkához verődő fadarabok (= kölykök) vannak erősítve (összesen 8 pár, a 38. ábra I. rajzán egyszerűségből csak 2 pár rajzolva). A kereplő tölgyből, a kölykök somfából, a pörgetőlevél hársfából készül. Maguk a falusiak faragják ki és állítják össze; az itt bemutatott kölykes kereplőt egy felsőörsi földmíves csinálta kb. 50 évvel ezelőtt. Figyelemre méltó és a régi repülőgéplégcsavarokra emlékeztető része a könnyű hársfából faragott pörgetőlevél. A nagyméretű (150 cm. hosszú) pörgetőlevelet félköralakban vájják ki (38. ábra, III. kép. K = a levél végének keresztmetszete), de úgy, hogy a levél egyik széle vastagabb a másiknál, ami különbség még szembeszökőbb a tengelynél (belépő éle széles, kilépő éle lekeskenyített). Az így elkészített pörgetőlevelet már kis szél is forgásba hozza. A

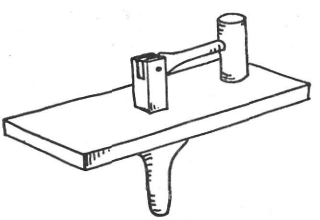

37. ábra. Kereplő. — Ratsche. (Felsőörs). 30 cm. hosszú.

[45] „Az Uraság szöleje kötözésére magok szalmáját adni, úgy nem különben az Uraság szöleire, Szántó-Földeire magok Trágyáját hordani a Jobbágyok ez után ne tartozanak." *(Urbariom,* Hajmáskér, 1768.)

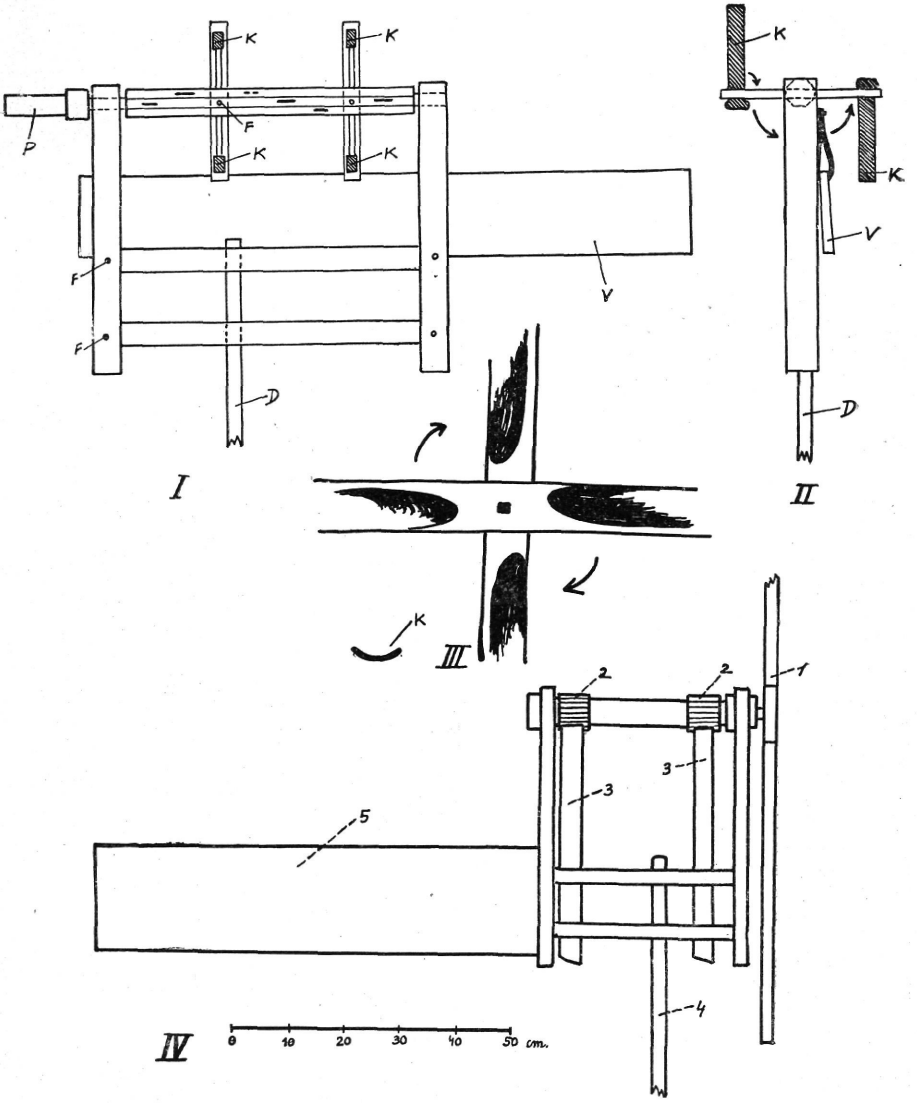

38. ábra. I. Kölykes kereplő. — Ratsche, Seitenansicht. (Felsőörs). Hosszmetszet; K = kölykek, D = dúc, V = verődeszka, P = pörgetőlevél tengelye, F = faszeg. **II. Kölykes kereplő. — Ratsche, Vorderansicht.** (Az előbbi keresztmetszete). **III. Kölykes kereplő pörgetőlevelének kiválya a tengelynél. — Ratschenflügel.** (Csatár hegy-Márkó). K = a pörgetőlevél végének keresztmetszete. **IV. Kereplő. — Ratsche.** (Veszprém, Sashegy). Hosszmetszet; 1 = pörgetőlevél egyik fele, 2 = rovátkolt henger, 3 = a hangot adó deszkalemez, 4 = dúc, 5 = szél irányát követő deszka.

pörgetőlevél kissé elcsavarodott, ahogy *Malonyay* közölte egyik erdélyi szélmutatónak lapátja is elcsavarodott;[46] ezt azonban csak az időközben beállott száradásnak és nem céltudatos alakításnak kell tulaj-

[46] *Malonyay D.:* A Kalotaszegi magyar nép művészete, 115. old.

donítanunk, ami utóbbi különben is ebben a formában helytelen volna. A kereplőre hátul még mindenféle gazból *söprüt* kötnek, hogy könnyebben állhasson a szél irányába. A kölykes kereplő hangja meszszire elhallatszik a szőlőhegyen, a „szél durrogtatja, csapja," elannyira, hogy nagy szélkor megkötik, különben tönkremegy (Felsőörs).

Felsőörsön láttam még egy, a templomi kereplőkre emlékeztető szerszámot (37. ábra); ezzel reggel és estefelé néhányszor végig lármázzák a hegyet.

Nem mindenütt van kereplő; pld. Balatonkenesén nincs, mert „nincs kánya se". Ösiben pedig már vagy 60 éve nincs *kereplyő*, mert „vadszőlő van, az pedig a fenének se kell".

(Folytatása köv.) *Dr. Vajkai-Wagenhuber Aurél.*

*

Der bäuerliche Weinbau im südlichen Teil des Komitats Veszprém (Transdanubien).

I. Trauben und Wein im Komitat Veszprém. Der Weinbau Transdanubiens reicht bis in die Römerzeit zurück. Der römische Kaiser Probus, Sohn eines Winzers, entwässerte um 276 Sümpfe und liess von seinen Soldaten in Pannonien Wein anbauen. Die römischen Wandmalereifragmente aus Baláca-puszta (unweit Veszprém) stellen Scenen einer Weinlese dar; der auf diesen Wandgemälden sichtbare Weinbau ist nach der Art der Laubenkultur. Auf den weitverzweigten Weinbau der Römer weisen mehrere, in der Umgebung des Plattensees gefundene Schneidemesser. Auf die Frage, wie weit, der in Transdanubien gegenwärtig verbreitete Weinbau ein Vermächtnis der Römer ist, können wir keine bestimmte Antwort geben. Gewiss ist aber, dass die Weinart „Furmint" pannonischen Ursprunges ist. Wir haben aber schon aus dem XI. Jh., dem ersten Jahrhundert der Ansiedlung der Magyaren, Beweise des Weinbaues in Transdanubien. Der Bischof von Veszprém ist am Ende des XI. Jhs. Besitzer von Weingärten an mehreren Orten im Komitat. In der Entwicklung des ungarischen Weinbaues fiel sowohl der Kirche, als auch den Städten eine bedeutende Rolle zu. Viele Weingebiete wurden durch Kriege wiederholt vernichtet, doch auch wieder neu angelegt. Nach dem Auszug der Türken im XVIII. Jh. und zuletzt am Ende des XIX. Jhs. nach der, ganz Europa heimsuchenden Verheerung der Filloxera wurden dieselben Gebiete neu mit Weintrauben bepflanzt. Die Wichtigkeit des Weinbaues in Ungarn beweisen auch solche Siegel, die Trauben oder Schneidemesser aufweisen, welche in zahlreichen Weinbau betreibenden Ortschaften aufzufinden sind (Abb. 28, 66). Gegenwärtig steht das Komitat Veszprém an Grösse des Weinbesitzes an 7-ter Stelle unter den transdanubischen Komitaten. Der gesammte Grundbesitz im Komitat beträgt 686, 933 Joch, wovon 5,331 Joch Weinland ist. An diesem, verhältnismässig kleinen Gebiet ist aber mehr als die Hälfte der Ortschaften des Komitates beteiligt, und dreiviertel der Einwohner der Weinbau betreibenden Ortschaften ist Weingartenbesitzer. Daraus ist ersichtlich, dass die Ausdehnung der einzelnen Weingärten recht gering ist, die durchschnittliche Grösse der einzelnen Weingärten beträgt 0·5 Joch. Es gibt im Komitat keine Weingärten über 20 Joch. Die zu kleinen Weingärten sind nicht nutzbringend. Da ein grosser Teil der Bevölkerung des Komitates sich mit Weinbau beschäftigt (auf 51,890 Wirtschaften fallen 11,618 Weingärten), verdient derselbe vom Gesichtspunkte der Volkskunde aus grosses Interesse. Die Bewohner des durchforschten Gebietes sind, die deutsche Gemeinde *Márkó* ausgenommen, durchwegs Magyaren.

II. Weinberge. Es ist bemerkenswert, dass die Ausdehnung des Weingebietes an mehreren Orten während der letzten Jahrhunderte sich nicht geändert hat, so dass die auf den Landkarten vom Ende des XVIII. Jhs. ersichtlichen Weingebiete heute dieselbe Ausdehnung aufweisen.

Diese Weingärten bilden zumeist ein zusammenhängendes Gebiet, an den Hängen, eines in der Nähe der Gemeinde liegenden Berges (Abb. 1, 2). Sie sind umgeben von Graben oder lebenden Zäunen. Die Keller liegen entweder unregelmässig zerstreut (Abb. 1.) oder hart an einem Hauptweg. In mehreren Weingärten stehen Kapellen oder Standbilder des hl. Donat (Abb. 4). Der Weinberg hat seine ständigen Bewohner, 3—7

[47] Hasonló kölykes kereplő képét l. *Kubinyi-Vahot*, id. műv. I: 117. old. Itt, ha jól kivehető, a kereplőt a pince tetejére állították fel.

Familien wohnen stets im Weingarten, es sind arme Leute, deren ganzer Besitz das kleine Weingut von 1—2 Joch und der zur Wohnung umgestaltete Keller ist. Ihren Unterhalt bestreiten sie vom Taglohn.

III. Keller. Die Presshäuser oder Keller sind nach Lage des eigentlichen, zur Aufbewahrung der Fässser dienenden Keller in 4 Gruppen zu teilen (Abb. 5). Die einfachste Art ist der ohne jedes Gewölbe einfach in die Erde gegrabene Lochkeller (Abb. 5. No. I—II, Abb. 6—7. No. I.). Unter den gebauten Kellern sind jene mit einem einzigen Raum die primitivsten. Hier werden die Trauben vor dem Keller, unter dem Dachvorsprung gestampft (Abb. 6. II, Abb. 8). Der zweiräumige Keller entstand wahrscheinlich aus dem vorerwähnten dadurch, dass der Dachvorsprung allmählich verlängert und geschlossen wurde (Abb 6. III—VI, Abb. 9—10). Der vordere Raum ist das Presshaus, in welchem der Wein gepresst wird und in welchem sich meist ein kleiner, primitiver Herd befindet (Abb. 20. No. 2, 3, 6, 8). Das Presshaus ist nur an der Herdseite (beiläufig 1—1·5 M breit) mit Dachboden versehen, im übrigen Teil ohne Dachboden, während der Keller gewölbt ist. Die Wände alldieser Keller oder Presshäuser sind aus Stein, in früheren Zeiten jedoch, als die damals noch reichen Waldbestände des Bakony das Baumaterial lieferten, waren sie aus Holz. Die Überreste dieser grossen Holzkultur finden wir in den mächtigen Holzdecken und in Gebälk mancher Keller.

In der entwickelteren Form der Keller ist auch ein kleines Zimmer vorhanden. Dies ist nach Art der ländlichen Wohnstuben mit allerhand ausgemustertem Gerät eingerichtet (Abb. 13, I—IV und Abb. 15). Wohlhabendere Besitzer ergänzen die Keller mit einem Stall (Abb. 13, V—VI). Der Herd (Abb. 20, 5) und der zum Dörren des Obstes dienende Ofen solcher Keller ist schon ganz denen des Dorfhauses ähnlich. In der Bauart der Keller sind auch städtische, historische Stylarten aufzuweisen (z. Bp. Klassizismus Abb. 16). Ein beliebtes Möbelstück in den Kellern ist das Strohbett (bei den Deutschen im Dorfe *Márkó : Kraxn* Abb. 19), Der Keller wird auch unter das Presshaus gebaut, in diesem Falle hat der Keller schon das Aussehen eines Bauernhauses (Abb. 17, Abb. 21). Solche werden von den wohlhabenderen Bauern, oder von den städtischen Bürgern gebaut. Im Allgemeinen sind viele grosse, früher im Herrschaftsbesitz gewesene Keller jetzt in Händen der Bauern. Zuletzt erwähnen wir die in den Dörfern selbst befindlichen, unter das Wohnhaus gebauten, gewölbten Keller (Abb. 18). Die Keller wurden früher mit Schlössern geschlossen, die Schlüssel dazu s. auf Abb. 22, No. 8—15. Von den Schlössern vom alten Typ wird heute noch das auf Abb. 23 sichtbare gebraucht. Der Baustyl der Keller ist keiner grösseren Änderung unterlegen und in jeder Gegend wird heute noch so gebaut, wie ebendort vor 100 Jahren.

In der einfacheren Form der Keller und Herde kann man einstige primitivere Wohnhäuser erblicken, welche sich in die Weinberge zurückgezogen haben.

IV. Geräte des Weinbaues von der Öffnung bis zur Weinlese. Die, Ende des vorigen Jahrhunderts auftretende Filloxera veränderte von Grund auf die frühere Art des Weinbaues. Neue Weingattungen werden gepflanzt, neue Arten des Weinbaues werden eingeführt (heute werden hauptsächlich einheimische edle Sorten auf amerikanische Wildlinge gepfropft), neue Geräte tauchen auf. Die Rebe wird heute in Reihen gepflanzt, mit Pfählen versehen und jeden Frühling zurückgeschnitten. Die Arbeit beginnt im Frühjahr mit dem Öffnen, der Entfernung der auf den Weinstock gehäuften Erde ; zu dieser Arbeit dient die Haue (Abb. 24, No. 2). In März werden die Weinstöcke mit der Schere zurückgeschnitten, — vor dem Auftreten der Filloxera mit dem Schneidemesser. Letztere sind uns ausser aus den römischen Funden (Abb. 25—27) auch von den Denkmälern des in Pannonien und Dalmatien beliebtesten Gottes (ursprünglich der Hauptgottheit des alten illyrischen Kultes) *Silvanus* bekannt. Das Messer in der Rechten des Gottes ist entweder sichelförmig, gleich den hier abgebildeten römischen Messern, oder im Winkel gebogen. Die auf den älteren Gemeindesiegeln sichtbaren Messer (Abb. 28) sind meist sichelförmig, am Rücken mit hackenartigem Vorsprung. (Verzierungen des letzteren s. auf Abb. 31). Allgemein verbreitet waren, in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts die auf Abb. 21, No. 5—8, 11—16 ersichtlichen Messer. Mit dem sichelförmigen Teil wurden die Reben geschnitten (Abb. 32, 33), mit dem rückwärtigen hackenartigen Teil wurden die gröberen Stämme abgehaut (Abb. 34). Auf Grund des bisher durchforschten Materials kann man annehmen, dass die grösseren sichelförmigen Messer älter seien, als die kleineren. Der doppelte sichelartige Ausläufer des Messers auf Abb. 30, No. 3, mit welchem die höher liegenden Wurzeln abgestossen wurden, entspricht vielleicht dem ähnlichen Stachel (mucro) der römischen Messer. Der ländliche Schmied verfertigte die Schneidemesser aus dem von dem Weinbauer gebrachten Eisen, nach dessen Wunsch und schlug sein Handwerkszeichen als Verzierung auf den hackenförmigen Vorsprung (Abb. 31).

Die Weinstöcke werden allgemein von Männern geschnitten. Am Weinstock belässt man 3—4 Reben, auf einer Rebe 2—3 Augen. Es gibt auch heute noch Leute, die zu Neumond weder schneiden noch düngen.

Die häufigste Art der Vermehrung der Weinstöcke ist heute das Pflanzen von Reben. Nach dem Schnitte werden die zu diesem Zwecke geeigneten Reben in einer Grube aufbewahrt. Beim Verpflanzen der Reben werden die Bohrer (Abb. 24, No. 7—9) verwendet.

Im April wird die Erde zum zweitenmal mit der Haue bearbeitet und werden die Pfähle aufgerichtet, im Mai werden die Wildlinge entfernt. An vielen Orten werden gleichzeitig auch die Reben an die Pfähle gebunden, früher und neuerdings wieder mit Stroh. Mitte Mai wird die Erde zum drittenmal bearbeitet, gleichzeitig werden die oberirdischen Wurzeln entfernt, vormals mit dem stacheligen Teil der obenerwähnten Messer. Bis zur Reife wird die Erde noch zweimal mit der Haue bearbeitet. Im Weingarten werden auch Küchengewächse gepflanzt: Gemüse, Paprika, Tomaten, Kraut, Möhren, Petersilie. Die Bearbeitung dieser obliegt den Frauen.

Zum Verscheuchen der Vögel werden verschiedene Ratschen verwendet. Allgemein gebraucht wird die auf Abb. 35 sichtbare Ratsche. Dieselbe kann auch mit dem Windrad in Betrieb gesetzt werden (Abb. 38, No. IV). Ein anderer, mit Windrad in Bewegung gesetzter Ratschentyp gibt ein kräftigeres Geräusch (Abb. 36 und Abb. 38, No. I—II). Selten ist die auf Abb. 37 sichtbare, den Kirchenratschen ähnliche Vorrichtung.

A magyar parasztság köralaprajzú épületeinek etnológiai jelentősége.*

A magyar ház történeti problémáját szövevényes kérdéshálózat csomópontjában kell elképzelnünk. *Ennek a problémaszövevénynek kristályosodási tere: Keleteurópa* A kérdéshálózat szálai: klíma-, talaj-, növényföldrajzi összefüggések, az építőanyagok és a belőlük alakítható épületszerkezetek között, a népi-törzsi gazdaságok szükségleteiből alakuló alaprajzi szervezetek, végül az építőanyagok, épületszerkezetek és az alaprajz hármasságából kikristályosodó formák. Ezeknek a tényezőknek szintézisében kell visszafelé rekonstruálnunk az ősi kultúra-egységeket. Még pedig — nagyrészben — a kivonási műveletnek egyik módján. A kutatómunka útja az ősinek a ma, vagy korábban meglévő anyagból való visszakövetkeztetése az építőanyag, épületszerkezet, forma összefüggésében. Az emlékanyag építészeti és háztörténeti lényegét kell mindenekelőtt megjelenítenie a kutatómunkának, hogy egyéb emlékréteggel való összehasonlítás lehetséges legyen. Ezt nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy a legkorábbi röghöz kötött fejlődés múlandó anyagokból épített. Pl. a nomádsátor, a löszépítmények. Ezek közül emlékek az ősi korból csak nagyon ritkán maradtak fenn. Elpusztultak. Reájuk csak olyan országok építésmódjából következtethetünk, melyekben ezek a múlandó anyagok és épületszerkezetek máig fennmaradhattak. Részben még az eredeti építőanyagban, részben pedig már időálló anyagba öltöztetve az ősi, eredetileg múlandó anyagban született szerkezeteket és formákat. Ez a helyzet pl. Arméniában, már a 6—9. században. Erről az alábbiakban bővebben.

A magyar építőművesség multját felderíteni igyekvő tudományos munka számára ezen az úton szükségszerűen az ősi sátorkultúrának, valamint egész problémakörének tisztázása adódik. Ennek a problémának tisztázásához mindenekelőtt ezt a tételt kell igazi jelentőségében átgondolnunk: a még ismeretlenül lappangó ősi magyar ház tárgyi anyagának egésze, a 10. század végéig, azonos a keleteurópai ház egyik csoportjának tárgyi egészével. A Du-

* Felolvasta a Magyar Néprajzi Társaság 1936. dec. 23-iki ülésén. Fejezet szerzőnek Az ősi magyar építőművesség c. monográfiájából.

nai-Magyarországon ez a helyzet — legalábbis egyik összetevőjében — a 14.—15. századig nem változott. Ezért a magyar házra ható erők seregszemléjét meg kell előzze, még pedig a tudományos munka egész terjedelmére szóló érvénnyel, a keleteurópai házra ható erők felderítésének. Ezen a módon kezdhető meg, tudományos alapon, annak az előbb említett szövevényes kérdéshálózatnak szétfejtése, melynek csomópontjában szunnyadnak a magyar házetnológia problémái.

A kutatómunka ilyen beállítása előtt elsősorban a körház kérdése kopogtat, a magyar sátorkultúrának és egész problémakörének tisztázását is kérve. A reá vonatkozó vizsgálatban előrebocsájtom a keleteurópai anyagot. Érdekes, hogy a magyar néptudomány ösztönös látású mestere, Huszka József, 1899-ben már a „magyar kerekgunyhó" fejezetcímet említi, mint amely megirandó lesz.[1-2]

I.

A keleteurópai körház. Szélesen elterjedt típusa a sátor. A pusztaságok eurázsiai nomád népeinek hajléka. Már ókori görög feljegyzések tudósítanak róla. Hippokrates a Kr. e. 4. században írta a szkítákról: „kocsikban laknak, ezek házak módjára vannak készítve, még pedig egyesek egyszeres, mások pedig még háromszoros tabulátummal is. És maguk a kocsik *felfelé összeszűkülően* vannak készítve, az eső, hó és szelek ellen." Ammianusz Marcellinusz a hunokról írja: „soha fedél nincs fejük felett; a házakat úgy kerülik, mintha a közhasználattól elvont sírok lennének. Még náddal fedett kunyhót sem lehet náluk találni. Idegen országokban is csak a legnagyobb szükségben lépnek be valamilyen házba, mert fedél alatt nem érzik magukat biztonságban." Az alánokról pedig ezt írja Amm. Marcellinusz: „nincsen semmiféle hajlékuk és nem foglalkoznak földmíveléssel, hanem hússal és tejjel élnek, szekereikre telepedve; ezek fölé pedig *fahéjból domború fedelet* raknak és így mennek keresztül a végtelen pusztaságokon. Ha fűtermő helyre érnek, körbeállítják szekereiket és vadállatok módjára táplálkoznak. Ha pedig elfogyott a takarmány, szekereikre rakják vándorló városukat."[3]

Ezekben a feljegyzésekben halvány, de az összehasonlító etnológia számára sokat jelentő nyom maradt, a Kr. e. századok nomád sátorának *alakjáról.* Ezek az adatok elevenebb körvonalat nyernek, ha kínai évkönyveknek elsőül Radloff által feljegyzett híradásához társítjuk: Kr. e. 107-ben, egy U-ssun fejedelemhez feleségül adott kínai hercegnő panaszolja: „Zur Gemahlin gaben mich Verwandte, zu dies weite, öde Land, gaben in ein fremdes Reich mich, diesem Fürsten der U-ssun, *lebe hier in runder Hütte, die mit dünnen Filz bedeckt nur.* Fleisch ist meine einzige Nahrung, Milch allein dient mir

[1] Huszka József, A magyarság háza. Ethn. 1899. 219. o.

[2] A magyar paraszthéz tárgyi anyagában a körházaknak különböző csoportjai éltek a legutóbbi időkig s élnek ma is, anélkül, hogy a magyar etnológia jelentőségéhez mérten felfigyelt volna erre a körülményre. A probléma etnológiai beállítása még ma is idegenszerűnek tűnik sokak előtt. Erre példa Gönyey Sándor megjegyzése, az Ért. 1936. 147. old.-án: jelen tanulmányomnak a Népr. Társaság 1936.-ki utolsó felolvasó ülésén való felolvasása után ezt írta: „A magyar körház csak mondvacsinált képzeleti alkotmány, feltevésének semmiféle induktiv alapja nincs... A magyar körház kifejezést sehol sem találjuk népünk nyelvében.." A házat sehol sem szavakból csinálják. A ház ethnológiai megítélését a ház épületszerkezeteiben, ép tőanyagaiban, alaprajzában és formáiban részes összetevők szerint lehet elvégezni. Ha a körház, Huszka elnevezése szerint „kerekgunyhó", azaz a köralaprajzú ház előfordul a magyar paraszti építkezés tárgyi anyagában, sem miképen sem elsősorban azt kell néznünk, vajjon „népünk nyelvében" megvan-e. Tökéletesen elegendő, ha népünk házanyagában megvan.

[3] Ammianus Marcellinus tört. iratai. Magy. kiadás XXXI. 2—4, 12—22.

zum Trunke. Wenn der Heimat ich gedenke, bricht das Herz vor Sehnen mir, wäre ich eine wilde Gans, doch flöge ich zurück zur Heimat." (Radloff fordítása).[4]

Hippokratesznek, Amm. Marcellinusznak, egymástól öt századnyi időtávolságban lévő rövid megjegyzése szerint a sátor „felfelé összeszűkül", „domború fedele van", fahéjból. Ezt egészíti ki a kínai adat: a sátor körház és nemez borítja. Ezek a fontos adatok jelentős kiegészítést nyernek a Turfan-anyagnak a 8. századból származó két sátorábrázolásából: tetőnyílásos, gazdagon díszített, köralaprajzú sátort állít elénk ez a két sátorábrázolás. Olyant, amilyen a kibitka, jurt mai típusában máig él Keleteurópa pusztaságain, egész Eurázsiában, Mongóliában. Ezeknek szerkezete mindig azonos: könnyű, a borítós kosár szerkezetéhez hasonló favázra nemez, bőr, vagy fakéregköpenyt feszítenek. Ennek a faváznak és a reáfeszített szálasanyagú köpenynek tökéletes kapcsolata miatt *az eurázsiai sátor: mindig körház*. Ez az összefüggése váznak és köpenynek ősrégi kapcsolatot rejt. Ebben a tekintetben a görög, a római és a kínai feljegyzések tökéletesen egybehangzanak egymással is, a Turfan-anyagbéli ábrázolások értelmével is. Ez utóbbiaknál a sátorfedélnek köralakú nyílása van. Tehát (bár ezt az ábrázolás nem mutatja, mert az ábrázolás a sátor külső formáját jeleníti meg, tehát nem mutathatja), a sátorfedél nyílását keretező köralakú abroncsot kellett a sátorszerkesztőnek készítenie, hogy a sátor fedelének felső részén az ábrázolt nyílás előállítható legyen. A mai kibitka-típusú sátoroknak is mindig van köralakú nyílásuk s csangarak, sangyrak-nak nevezett faabroncsuk.[5] A Turfan-sátor szerkezetére az alaki megjelenés egyéb tünetéből is következtethetünk: a sátoroldal és a fedél metszésvonalát feltüntető szegélydísz további szerkezeti összehasonlításra ad alkalmat. A szegélydísz, Strzygowski által lambrequin-motívumnak nevezett díszítő-elem, a fedélzet ugu-fáinak és az ollószerkezetű oldalfal-rácsozatának csatlakoztatása mentén, szerkezeti jelentőségű alakítást kísér.[6] Ezek mellett a lényeges szerkezeti párhuzamos tünetek mellett feltételezhető a tétel: 1.) az ókori és középkori sátornál (a kínai, görög és római feljegyzések összevetéséből látható ez) a sátor fedélhéjjazatának anyaga, alaprajza, alakja azonos volt. Ezért joggal feltételezhető, 2.) hogy az ókori és középkori sátor szerkezete is azonos volt egymással is, a mai eurázsiai kibitka-típusával is. *Körház az eurázsiai sátor már az ókor, sőt az őskor óta*, mióta csak állattartó törzsek élnek Eurázsia füves pusztaságain, pusztai erdőségein. Lényeges tulajdonságaiban a szkíták óta inkább visszafejlődött a sátor.

A sátorral szemben az ókori írók óta nagy az értetlenség. A mi Anonymusunk a „szkítákról" irja: „nem voltak mesterséggel épített házaik, csupán nemezből készült sátraik." (Pais D. ford. 23. o.). Mintha csak Hippokrateszt, avagy Amm. Marcellinuszt olvasnánk. Huntington, Ázsia kultúrájának kiváló mai ismerője is ezt írta a sátorlakó törzsekről: „Ez a nép nem tudott sokat az építészetről, sem a kerámiáról, de tudtak és örömüket találták benne, széles sávokban alkalmazott festéssel nagy felületeket díszíteni."[7] Hippokratesz nem kevesebb hozzáértéssel szemléli a sátorházat, mint akár Huntington. A sátor: körház. Építése magasszintű építőtevékenység eredménye: oly éghajlati viszonyok mellett, melyeknél az állattartó gazdaság csak folytonos vándorlással tudja magát fenntartani. A vándorló életmódnak ez a kényszere következményeket von magával: a vándorló életmódú pásztornépeknek szállítható házra van szükségük. Tehát a pusztaság mállott tellurikus anyagainak kikapcsolásával kell házukat felépíteni. Ebből a kényszerűségből adódott nemezkészítő kézműjük kialakulása. Ez a kézmű az állattartó gazdaságban gyö-

[4] Radloff, Aus Sibirien, I. 125. o.
[5] Vámos F. Nomadenzelt u. Magyaren. Ung. Jahrbücher, 1933. 238. kk.
[6] Vámos F. i. m. 241. o.
[7] Huntington, The pulse of Asia. 111. o.

kerezett, túlnyomórészben a házfalanyag előállítására. Huntington tévedése, éppúgy, mint Hippokrateszé, a koordinátarendszer azonos hibájában gyökerezik. Ebben a koordinátarendszerben a szilárd építőmód áll az előtérben, olyanmódon, hogy a kőfal, téglafal számít az építészet építőmódjai közé, de nem számít ezek közé sem a faépület, sem pl. a sátor. Holott építőtechnikai szempontból nincs különbség pl. a nemezfalból előállított ház és a kőfalból előállított ház között. Az építőanyag alapján nem lehet a paraszti építkezés egyik típusát sem alábecsülni.

A törzsi társadalom szellemi tevékenységére, különös módon hat ki a sátormívesség. Az építőanyag minőségén túl, nagyon magasfeszültségű építőkultúrát hoz magával a sátormívesség: a házépítés az embernek szinte mindennapos tennivalói közé tartozik. Milyen nagy erővel hat ki az építőmívesség a nomádembernek mindennapi életére, gondolkozására, lelkivilágára, egész mivoltára, szemben a települt ember építőkultúrájával, ki csak minden 100 évben épít, mert egyik nemzedék változtatás nélkül veszi át az előzőnek házát. A nomádembernél a házépítés mindennapos munkát jelent. Csak a téli hónapok települt élete jelent a nomád számára átmeneti nyugalmat, házépítő tevékenységében.

1. ábra. Sátorábrázolás. 8. sz. Kr. u. — Zeltdarstellung. 8. Jh. n. Chr. Bäzäklik. (A. v. Le Coq).

A magyar sátorra vonatkozó történeti adatokat Bátky Zsigmond állította össze, nagy jelentőségű munkát végezvén a sátorkultúra lényegét felderítő vizsgálat számára. Ezeknek a dolgoknak újból való ismertetése helyett az olvasót ehhez a kitűnő dolgozathoz irányítom.[8]

E helyütt, a történeti adatok helyett, a sátorház építészeti jelentőségét ismertetem. Építészeti szempontból a kúpsátor és az ú. n. kibitka-típus között (a tetőnyílásnál faabronccsal) — amint ezt Charuzin állapította meg — csak fejlődésfokozati különbség áll fenn. Mert az eurázsiai sátortípusok mindegyike, alaprajzi tekintetben, azonos: körház. Ezt a Radloff ismertette Kr. e. 107-ből való kínai adat, továbbá a 8. Kr. u. századból fennmaradt sátorábrázolás teszik kétségtelenné. Azonosságuk szerkezeti tekintetben folytatódik. Az eurázsiai

[8] Bátky Zs. A magyar sátor és emlékei Ért. 1930. 1. kk.

sátoroknak mindegyik típusa favázas szerkezetű, nemez-, fakéreg- vagy bőrfalanyaggal. Ez utóbbi falanyagot helyenként gyékény, vagy nádszövet teszi változatosabbá. Bátky nézetét, az általa idézett 1353-iki okl. adatban említett sátorról: „Lehet, hogy már nem nemez, hanem szövetsátor volt (s talán nem is gőmbölyű, hanem négyszögletes, mint pl. a bokarai sátor), amilyenről királyi, stb. ünnepségek alkalmából még jóval később is hallunk. (l. Takáts S. Törökvilág Magyarországon)"[9] épen a fenti okfejtés s adatok révén kétségbe kell vonnunk. Nem állhat meg a négyszögletes sátor gondolata, sem a szövetsátoré. Mindkettőt csak az oszmántörökök hozhatták a Duna-Tisza közére. A honfoglaláskorban, valamint ezelőtt, egyik típusról sem lehet beszélni: Keleteurópában. Egyébként a keleteurópai sátortípusokról bővebben írtam: Nomadenzelt und Magyaren c. dolgozatomban. Itt arra az eredményre jutottam, hogy a magyarság sátortípusai között a tetőnyilásos, abroncsos sátortípus is ismeretes volt.[10] A magyar parasztháznak e fejezetben ismertetendő körházcsoportja tanúságtevés az eredmény valószínűsége mellett. Erről alább. (1., 2. ábra).

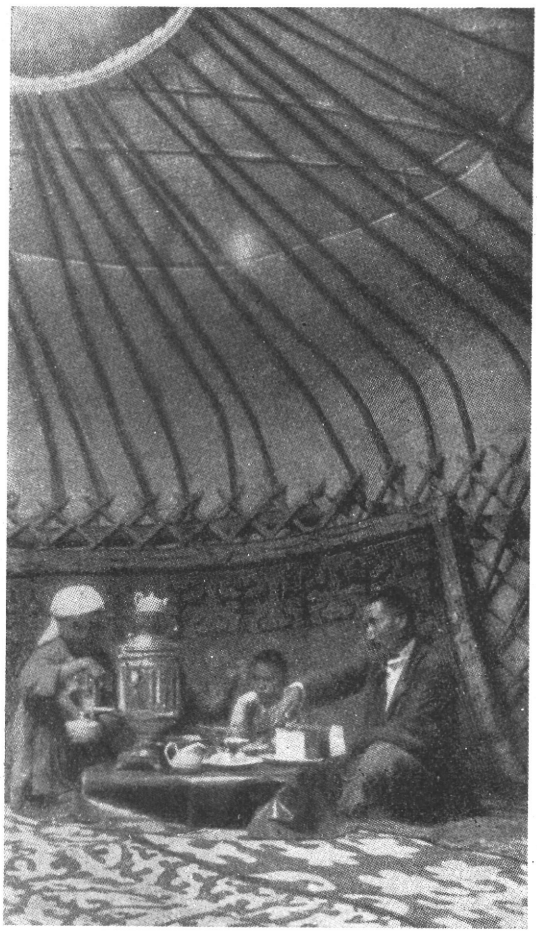

2. ábra. Mai kirgiz nemezsátor szerkezete. „Kibitka"-tipus. — **Konstruktion der heutigen Kirgisen-Zelte.** (G. Krist felv.)

A keleteurópai nomád törzsek, Európába kerülésükkor, a szkíták kora óta, mint a hegyipatak, mikor síkságra kerül s sebességének csökkenésével lerakja a síkságra, magával görgette hordalékanyagait, úgy rakhatták teli a nomád népek is, talán már a szkíták Keleteurópába vándorlása előtt, a germán, majd a szláv kultúrákba való ütközésükkor, a sátorkultúra különböző hatásait. Mikor kezdődött ennek az ilyen hatásnak igazi kora? Nem megválaszolható kérdés. Emlékek nem maradtak, csak néhány: ábrázolásban. A sátor anyagánál fogva nem maradhatott fenn. Mindamellett azonban *mai* szerkezete, alkatrészei, formája alapján nem mondhatunk le a korai középkor sátortípusainak rekonstruálásáról. Idevonatkozóan Strzygowski, Asiens Bildende Kunst műve alapvető.[11]

[9] Bátky Zs. i. m. 2. o.
[10] Vámos F. i. m. 229—259.
[11] J. Strzygowski Asiens Bildende Kunst. 1930. Augsburg. 167. o. kk passim.

A sátorban, az állattartó eurázsiai nomádoknak ebben a sajátságos házában, Eurázsia füves pusztáinak természetes építőanyagokban való hiánya jut a nomádok nemezkészítő kézmívessége útján, csodálatos áthidaláshoz.

A sátormívességnek rendkívül magasszintű textilművészet a melegágya. A szőnyeg, mind a csomózott, mind a szőtt, a nemezszőnyeg, a rátét munka, hímzés alakjában is, nélkülözhetetlen anyaga a nomádizmusnak. S ha a szőnyegek legrégibb emlékei alig nyulnak ugyan a 15. századon túl, a középázsiai szőnyegmívességnek rendkívül gazdag lelőhelyének számít a Turfan-anyag festményeken ábrázolt emlékeivel a 7—9. századból. Továbbá a Noin Ula-i textiltárgyak a Kr. szül. korából. A két csoport között a történeti kapcsolat kétségtelennek számíthat. Ennek a textilmívességnek ősisége a sátormívesség ősisége mellett természetes.

II.

A sátorkultúra építészeti jelentőségét az építészettörténet még eddig nem ismerte fel igazi méreteiben. Sokat tett ebben a tekintetben a tudomány számára Strzygowski. Nagyjelentőségű műveinek sorában említette a sátorkultúra nagyjelentőségű kihatását az építészet fejlődésére. Idevonatkozóan a részletes vizsgálat azonban még hiányzik. A sátorkultura építészeti jelentősége, azokon a területeken, melyeken a nomádság él, valamint azokon, melyek ezt a a területet határolják, rendkivül nagy. Ezeken a területeken közvetlenül látható, hogy *a sátorkultura által ezekre a területekre valósággal reászuggerált körház nem csak sátrakat jelent, hanem szilárd anyagokból épült házakat is.* E. Diez,[12] az oly korán elhunyt kitünő H. Glück[13] és J. Schwieger[14] hivták fel a tudomány figyelmét a sátor és a körház szoros kapcsolatára. A körház a steppéknek és mélyen a füves pusztaságok peremvidékeibe benyuló területeknek legjelentősebb házegysége.

Transzkáspia, a Kubán vidéke, Irán, Északszíria, Mezopotánia telve vannak körházzal: löszből. Mai nyelven kupolás háznak nevezi az építészet ezt a típust. Ez a meghatározás nem egészen elégséges. Sokkal jellemzőbb, ha ezt a házformát annál a jelleménél fogva ragadjuk meg, mely szorosan a sátorformához köti. Egyik részük nemcsak alakilag, hanem szerkezetileg is a sátorban való születését vallja. Eurázsia e körháztípusának egyik csoportja ugyanis nemcsak formában, hanem szerkezeti felépítésében is azonos a sátorral: vázra tett köpenyből áll. Csak épen a köpeny nem nemez, nem is bőr, hanem sártapasztás. A váz pedig sövényből fonott szerkezet. Másik csoportja (kővidéken) kőből készül. Minden csoport szerkezeti kialakításánál külön kell megemlíteni a köralakú tetőnyílás nagy szerepét.

A sátoralak és a sátorszerkezet formai kisugárzása az, amiről az említett tünetek esetében szó van. A sátoralaknak ez a kisugárzása számos fokozaton keresztül jutott el végül a kőépítészethez. E fokozatok kezdetei még a nomád törzseknek keretében születtek, löszbe formázva a sátoralakot. Ennek a fokozatnak adataiból sorolok fel néhányat.

Quintus Curtius Rufus az 1. században Kr. u. leírja a Herattól északra levű Paropamisus lakóinak házait, melyek kupolával vannak fedve. Ezek legszélesebbek a lábnál, felfelé fokozatosan szűkűlnek, hogy alakjuk csúcsban végződjék, középen — fénynyerés céljából — tetőnyílással.[15] Quintus Curtiusnak ez a leírása egyezik a Hippokrateszével. Az utóbbi sátrat ír le azonban, az előbbi házakat. Nyilvánvalóan sátoratavizmusról ad számot. Ez a leírás

[12] E. Diez, Österreichische Monatshefte f. d. Orient. 1916. 106—107.

[13] H. Glück, Türkische. Kunst, Mitt. d. ung. wiss. Institutes in Konstantinopel 1917. 11. o.

[14] J. Schwieger, Neue Wege zur Erforschung von Ursprungsfragen altarmenischer Kirchenbauten. 1927. 971. kk. o.

[15] Idézi Strzygowski Die Baukunst der Armenier u. Europa. Wien. 1918. II. 623. o.

arra mutat, hogy a felső sátortetőkarikában csúcsosodó sátortípus, melynek körét a Turfan-anyag sátorábrázolásai őrízték meg számunkra, a 7—8. Kr. utáni századból, a Kr. e. századokban már kialakult típus volt.

Transzkáspia, Irán, Mezopotámia északi és déli peremvidékei telve vannak ezzel a löszből készített kupolás, a sátorformát ismétlő típussal, máig. Telve van vele a füves pusztaság övezete is, Középázsiáig, Kináig. Böckh Hugó korán elhalt geológusunk beszélte Iránról: „Fars tartomány déli részén sajátságos kúpalakú építmények vannak, melyeket síroknak tartanak. Ezek 1·5 m magasak, 1 m átmérőjűek. Ugy néznek ki, mint egy felfordított teáscsésze. Tetejükön köralakú, oldalukon téglaalakú nyílás van, mely akkora, hogy azon be lehet tolni egy embert. Noha százával fordulnak elő egyes helyeken, sehol sem sikerült egyetlen csontmaradványt sem találnunk." (Magyarország, 1929. okt. 3-i száma. 7. o.). Diez[16] szerint Északkínát, Középázsiát sátoralakú, kupolás körházak uralják. De Groot[17] szerint ilyenek még mindig tízezrével vannak Kínában.

Prinz Gyula a Pamirról írja: „Ahol kevés a gyúrható föld, ott kő az építőanyag. A kődarabok közé sárt tömnek s igy alacsony, 2—3 m magas épületekhez elég jó falat nyernek. Ablaka az ilyen épületnek nincs, hanem a tetején hagynak egy kis nyílást. A tűzhely nyitott és füstje csak úgy a tetőnyíláson át távozik, akár a jurtból." „Még egy nagyon figyelembeveendő faj ta építmény van a pamirokon. Ez a kepe. Sárból vakolt boltozatok ezek, négyszegletes vagy kerek alapon. Talapzatuk átmérője 3—4 m. Tetején nyílás a füst számára. A tűzhely a középen van, a bejárat olyan alacsony, hogy szinte hason csúszva juthatunk a kunyhóba. Olyan, mint egy *sárból készített jurt*, vagy egy mauzoleum: gumbesz. Ha a kirgiz a jurtot utánozza a kepével, akkor bizonyára a kepe az alapja a gumbesznek is."[18] (3. ábra).

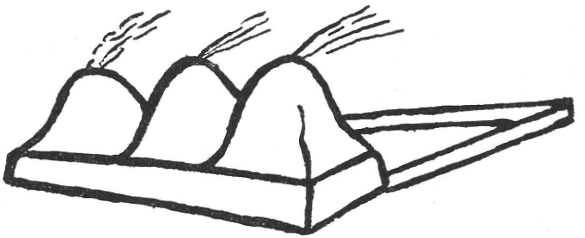

3. ábra. Kupolás házcsoport négyszögalapon. — Gruppe von Kuppelhäusern auf viereckigem Grund. Pamir. (Princz Gy. rajza.)

Prinz Gyula a szerkezetről nem emlit semmit. (Kétségtelennek számithat azonban, hogy a kepe a Pamiron sövényváz betapasztásával készül. A tetőnyilás látszik erre mutatni). A kepe alakja a sátor-alakkal azonos. A füves puszták területén és peremvidékein a sátor-alak az épületegység. Ez természetes. A népek nem egykönnyen vehetők rá, hogy elhagyják megszokott formáikat. Akkor sem, ha más anyaggal való elbánást ir elő számukra a természet; épületanyagváltozásokon át is a megszokott és meggyökeresedett formát viszik tovább. Erről példák alább.

Sirelius szerint az ufai baskirok lakóudvarán sövényből fonott, ganéjjal megtapasztott és külön szalmafedéllel ellátott körházat használnak. Bátky ehhez hozzáfűzi:[19] „semmi kétség, ez a hajlék tökéletes mása a baskir nemezjurtnak, helyesebben ez az ősi jurt, csakhogy más anyagból".[20]

[16] E. Diez, Persien. Islamische Baukunst in Churassan. Darmstadt. 1923. 17. o.
[17] J. J. M. de Groot, The religious system of China. II. 373. o.
[18] Prinz Gyula, Második Belsőázsiai utam néprajzi eredményei. Kny. Ért. 1911—13. évf.-ból. 16. o. Különnyomat.
[19] U. T. Sirelius, Über d. prim. Wohnungen d. finnischen u. ob-ugrischen Völker Finn.-ugr. Forschungen 1907. 62. o.
[20] Bátky, i. m. 4. o.

Bátkynak e megjegyzése mellé fűzöm: Sirelius által leirt e körház szerkezetével teljesen azonos a magyar paraszthéz körház-csoportjának szerkezete is. Erre vonatkozóan a következőkben bőven sorolom elő az anyagot. Sirelius szerint a nomád törzsek szilárd sátora már ősidőkben megvolt. Főleg a téli időjárás ellen való védekezés hozta magával, a téli szálláson. Sirelius felismerte a téli szükségletek változtán az éghajlat kihatását, a sátorhajléknak a téli szükségletekhez illő „átépitésénél". Ott azonban Sirelius hibás útra került, ahol a körháznak e réven négyszögletűvé való átalakulását látta a téli hajlék kialakulásában.[21] A köralak-négyszögalak „fejlődése" nem szemléltethető önmagában. Mert a köralak Keleteurópában s általában Eurázsiában a házépités során nem „fejlődik" négyszögalakúvá. A köralak a nomádizmus vázra feszitett köpenyű házának tartozéka. A négyszögalak pedig az erdővilág boronafalú házának alakja Eurázsiában. Ez az utóbbi az erdőföldrajzi hatások nyomán, de a körházban rejlő épitőtechnikai összetevőktől teljesen függetlenül alakult.

A sátor körház-voltából olyan formai adottságok következnek, melyeken más kürülmények, más épitőanyagok sem tudnak változtatni. Pl. a faépités formaösszetevőivel szemben a sátorlakó a körház mellett tartott ki akkor is, amikor már boronafalú házat épitett. Erre példa a boronaháznak a körház felé tett közelitése: a Radloff által ácsolt sátornak nevezett hat- vagy nyolcszögű boronaház esetében, melynek bőséges ismertetése van az irodalomban. Erről a boronaházfejezetben. Ez a példa ékes bizonyiték ahhoz, hogy az ú. n. formaérzék, a nomád népek körzetében, az épitőanyagváltozás dacára is, hogyan kitartott a köralak mellett. Mindezt csak kiegészitésül előlegezem Sirelius hibás következtetéséhez. A meggyökeresedett épitőtudás szerkezeti előfeltételeinek kihatására további példa Charuzin adata: fátlan vidéken a jurt vázát sövényfonásból készitik a nomád törzsek. Charuzinnak ezt az adatát kiegésziti Pallas:[22] az Amur mentén az időszakos karaulák sövényből fonott és vesszőkeritéssel körülfogott hajlékok voltak.

4. ábra. Körház kóta-fedéllel. — Rundhaus mit Kegeldach. (A. O. Heikel rajza).

Hasonló erők hatására mutat a Volga-könyök népeinél *Heikel A. O.*[23] (4. ábra). Előbb kerek alapot épitenek kőből, ebben a falban van a nyilás az ajtó számára. Fedélként rudak szolgálnak, melyek fent egy főágasfában futottak összse. Castrèn is hasonló esetről számol be: Utsjokiban fahiány miatt a sátor alsó részét kőből épitették, a melegtartás lehetősége miatt pedig az egész sátort turfával boritják. Itt a kunyhók formája nem piramidális, hanem legömbölyitett és majdnem félgömbhöz hasonlit. Nordische Reisen u. Forschungen- I. 39. o. Ezt a formát közli *Wl. K. Arsenjew*[24] az udechézek hajlékáról. Belső Mongóliából jelenti Ligeti Lajos: a szunitok ugyan már letelepedtek, „de föl-

[21] Sirelius i. m. 147. o.

[22] Pallas P. C. Reise durch verschiedene Provinzen d. Russ. Reiches. 1776/78 I. kötet, 7. tábla és III. 113. 371. 421.

[23] Heikel A. O., Die Gebäude der Ceremissen. Zsch. d. F—U. Ges. 4. H. 1888.

[24] Wl. K. Arsenjew. In der Wildnis Ostsibiriens. Berlin 1924. I. 277.

det nem művelnek, hanem tovább pásztorkodnak, házakat épitettek maguknak, de nem kinai mintára, hanem mongol módra : házuk tovább is sátorszerű, de nem nemezből, hanem földből, fából és esetleg valami kőből is."[25]

5. ábra. Nádkunyhó (körház). — Rundhaus aus Schilf. Afgán-Turkesztán). (O. v. Niemeyer felv.)

Almásy György úgy irja le a kirgizek téli szállását, hogy a sátort 4—5 m magas fallal veszik körül s a fent nyitott udvarba kerül a sátor.

Ideidézem még H. Bulle Kurdistánból közölt fényképét,[26] a paraszti körházak csoportjáról. Vályogkupolás kunyhókról, felül tetőnyílással. Uvarov felvételei közül J. Schwieger közöl körházat, Arméniából : vályogfalú, tetőnyílásos körház képét. Bartók Béla[27] is említi a délanatóliai yürükökről, hogy nyáron a Tauruszban nomadizálnak, télen pedig „nem sátrakban, hanem agyaggal bevont sövényből szerkesztett vityillókban laknak". Fedélnyílásról Bartók nem szól, csak annyit említ, hogy ezeknek a vityillóknak nem volt ablakuk. A sziriai határ közvetlen közeléből való adat ez. F. v. Schwarz az Amudarja mentén lakó turkménekről jegyezte fel : „építőfa és juhcsordák hiányában jurtot nem épithettek, ezért nádból fontak kunyhót maguknak, még pedig ugyanabban a méretben és formában, mint a kirgiz jurtok s ezeket télen sárral tapasztják be". Ehhez a leíráshoz Niemeyer szolgáltatott később kitűnő fényképet, Churassanból.[28] A kirgizek „nádsátorát" emliti G. Krist.[29] (5—6. ábra).

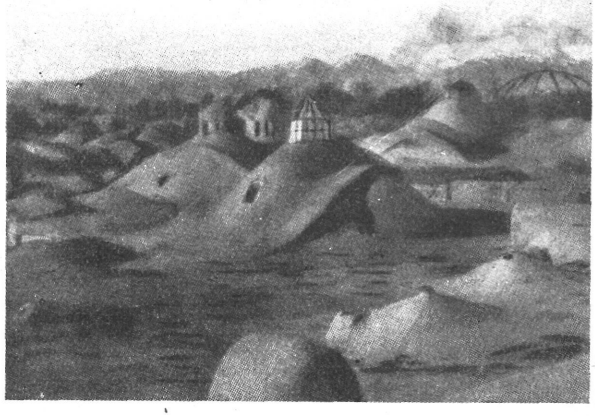

6. ábra. Kupolás házak csoportja. — Gruppe von Kuppelhäusern. Buchara. (G. Krist felv.)

Mindez a példa vég nélkül folytatható, ahhoz a témához, hogy a nemezanyagban gondolkozó és élő nomád törzsek körében ha életformaváltozás áll elő (pl. a téli szálláson lakóháznak már nem nemezből, vagy bőrből épít sátort, hanem sövényfonásos váz betapasztásával készít magának állandó jellegű hajlékot), az életformaváltozással együttjáró építőanyagváltozás esetében

[25] Ligeti Lajos, Három év a pusztuló Belső Mongoliában. Földgömb. 1932. 7. o.
[26] H. Bulle, Orchomenos I. Die ältern Ansiedlungsgeschichte. Abhgn. d. Bayr. Akad. d. Wissensch. philos.-philolog. Kl. XXIV. 2. München 1907. Ugyanerről J. Schwieger képet közöl a tifliszi Jermakov felvételeiből : 15. 993. és 16036. sz. felv. az arméniai Wsny és Novi Bajazed-ből. Armeniaca. 1926. 53—54. ábra.
[27] Bartók Béla, Népdalgyüjtés Törökországban. Nyugat. 1937. 174. o.
[28] O. v. Niemayer, Afganistan. Leipzig. 1924. 226. kép.
[29] G. Krist, Allein durchs verbotene Land 1937. 42. o. Wien.

hogyan hidalja át a sátorforma mellett tovább is kitartó nomád az új anyagból való sátorkialakítás elé tornyosuló szerkezeti nehézségeket. Ide sorolom még Kyzil egyik falfestményét: a festő körház-kunyhót ábrázolt, a 7. században.[30] Alsó hengerfelületén ívsorral. Az ábrázolásból láthatóan, a kunyhó oldalfala szilárd, azaz falazott anyagból (valószínűen löszből) készült. Az említett ívsor, az oldalfalon, párkányt hord. A párkányon fedél. A fedél azonban — eltérően az oldalfalaktól — nem falazott fedél, hanem textilanyagból készült, sátor-kupolafedél. Zsinórozva, rombuszháló szerint. A rombuszháló minden elemében körök. A fedél csomózott, vagy sajtolt (nemez) textilfelületének alapja sötét barna színű. A zsinórzás világos okker, a körök pedig harsogó zöld színűek.[31] (7. ábra).

Nevezetes adat ez, mely ezúttal elsőízben sorozódik be a hajléképítés történeti anyagába. Nevezetességét csak növeli, hogy egybehangzik ezzel az ábrázolással tökéletesen Ibn Fadlán egyik feljegyzése, mely szerint a kazár főváros hajlékain ismétlődő sajátosság: a nagyon terjedelmesen épült nyugati városban „az épületek *nemezzel fedett fakunyhók* s csak igen kevés ház épült agyagból".[32]

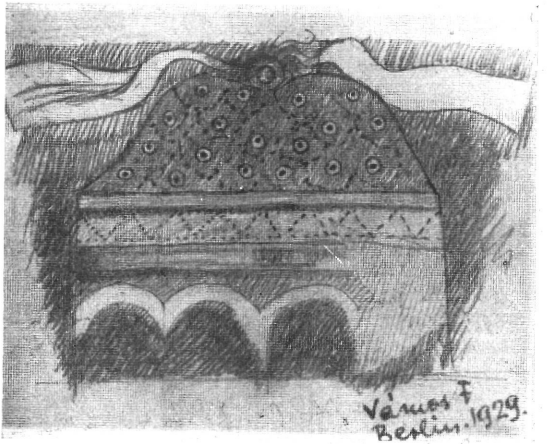

7. ábra. Körház-ábrázolás, a Turfan-anyagból. 7—8. sz. Kr. u. — **Darstellung eines Rundhauses.** 7—8. Jh. n. Chr. Turfan. Mus. f. Völkerkunde, Berlin.

Ezeknek a példáknak építészettörténeti jelentőségét nem lehet eléggé kiemelni. Az építészet fejlődése, ezeknél az ismertetett kezdetleges fokozatoknál is csak lassan, keresgélő, kisérletező módon, lépésről-lépésre történik. A nemezsátor formájának építészeti alkalmazása itt az építőanyagok első változásakor, még a nomád törzsek építőművességében, tette legelső lépését.

Ugyanehhez a fokozathoz példák: Északsziria gubab-kunyhói, köralapon, felfelé keskenyedő formával. Mielőtt ezt a tipust is ismertetném, még Arménia korai monumentális emlékeivel kapcsolatban kell egy és mást közbeiktatnom.

A legújabb háztörténeti vizsgálatok odamutatnak, hogy a kupola Arméniában a sátorra támaszkodik. Arra még nem gondolt senki azonban, hogy

[30] Turfan-anyag: „Fliegende Gottheiten." Mus. f. Völkerkunde, Berlin. Raum XXXV.

[31] Az ilyen korai épületábrázolásoknak építészettörténeti felhasználására, valóságértékére nézve idézem H. Glücknek megjegyzését: „Es braucht nicht erwähnt zu werden, dass auch in unseren Bildern dargestellten Architecturen im allgemeinen die Gestaltenwelt wiedergeben, die der Zeit und dem Ort der Entstehung der Malereien entspricht... Den Baugestalten in den Bildern immer nur ein relativer Wirklichkeitswert zukommt und zwar in dem Sinne, dass die Architekturen, wie im Allgemeinen auch die Menschengestalten, nicht in ihrer individuellen Erscheinung, sondern als Gattungsbegriff eingeführt werden. Es fehlt ein ganz bestimmter Standpunkt, von dem aus sie gesehen sind, es genügt, eine Ansicht, die die Zweckart des Gebäudes genügend klar kenntlich macht." H. Glück, Die indischen Miniaturen des Hamzah Romanes. Wien 1925. 127—28.

[32] MHK 213. o.

e kapcsolatok alapján az évezred előtti sátorformára lehet következtetnünk. Az ilyen következtetés eredménye: a legközvetlenebb kapcsolat feltételezése Arménia koraközépkori kupolaformája, valamint Hippokratesz, Ammianusz Marcellinusz adatai és a Turfankör sátorábrázolásai között. Meglepőnek tűnik talán az ilyen kapcsolatok feltételezése. E feltételezést a részletmunka lépésről-lépésre igazolni fogja. Arménia és Mezopotámia ősi népeit a kupolaalakra az az ősi művesség tanította, mely a kupolaalakot az általuk megmunkált anyagok természetében gyökerezetten állítja elő. A sátoralak, a faváz és a reá feszített nemeztakaró összjátékában gyökerező természeti erőknek eredője. Ez az alak begyökeresedik a törzsi társadalmak megszokottságai közé: formaerővé válik. A természeti erők szüleménye átalakul s az emberekbe évszázados formaerők hatására beoltódott belső erőkké válik. Ez az erő az, melynek révén a forma más körülmények, más építőanyag, más erők ellenére

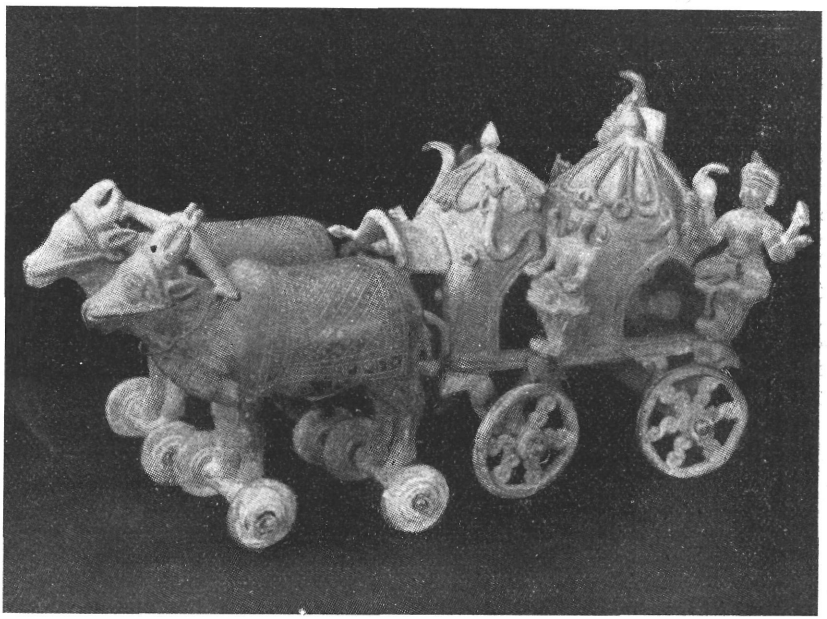

8. ábra. Bronz-szekér. Kr. u. 9—10. sz. — **Bronzener Wagen.** 9—10. Jh. n. Chr. Mus. für Völkerkunde, München.

is megmarad. Arménia kupolaalakja mögött lehetetlenség nem ilyen erők alakítónyomait látnunk. Káspia és Transzkáspia nomádizmusának formaalakító kihatása került bennük az építészettörténetben döntő szerephez. Ebből, ha következtetéseink helyesek, Káspia, Transzkáspia ősi sátortipusainak alakjára, szerkezetére, így viszont az ogurok, onogurok, türkök 4—8. századi sátortipusaira következtethetünk.

Északsziria körházai. Gubab-nak nevezik.[33] A Gubab-kunyhó építőanyaga Petermann, Helfer (Ritternél, Die Erdkunde, 1698. o.), Sachau[34] szerint is puha, plasztikus alluviális agyag, szalmával keverten, napon szárítva. Az épület magassága, Oberhummer szerint, 3—4 m. A köralap átmérője mintegy 3·5 m. A

[33] E. Banse, Die Gubab Hütte Nordsyriens u. Nordwestmesopotamiens. Orientalisches Archiv 1911—12. 173. o. kk.

[34] Sachau, Reise in Syrien, idézi Banse i. m. 64. o.

belső tér mindig osztatlan a gubabnál. Ha a család növekszik, megismétlik a kunyhót, esetleg többször is, egymás mellett, úgy, hogy a család mindegyik gubabja közlekedik egymással. Azonos a helyzet ebben a tekintetben Iránban. Hippokratesz „hármas tabulatuma" is ilyent jelent. Ennek a több „tabulaturájú" sátorcsoportnak ábrázolásban emléke maradt az indiai Mathura budhisztikus lelőhelyéről, kis kultikus bronzszekér alakjában (8. ábra). (A müncheni Mus. f. Völkerkunde gyüjt.). Rubruquis is említi, a déloroszországi tatárok kocsira épített sátraival kapcsolatban, hogy „egy-egy sátorhoz sok kisebb is tartozik". Csoportosan egymás mellett épített sátorkunyhót ábrázolt Prinz Gyula a Gez völgyéből.[35]

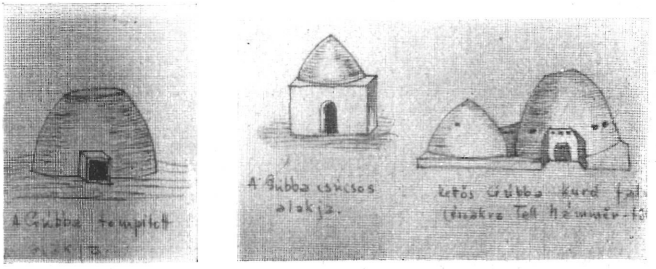

9—10. ábra. Gubab-tipusok. — Gubab-Häusertypen. Mezopotamia. (E. Banse után).

A gubab építőmesterei Sachau szerint, mindig nők (Sachau, Reise, 65. o.). Banse szerint[36] a gubab fejlődésének fokozatai: 1. legősibb, a talajon ülő kupola, felül csúccsal, 2. a kupola a talajon ül, de tompított csúccsal, a felülvilágító részére, 3. kis magasságú négyzetes alépítményen ülő gubab. A négyzetes alépítmény embermagasságú. Moltke azt vallotta, hogy a gubab szülőoka a fátlanság és kőszegénység. Ainsworth is azt hitte.[37] Igaza volt tökéletesen Javorskijnak, aki már 1885-ben felhívta a tudomány figyelmét arra, hogy nem elégséges klimatikus és növényföldrajzi tényezőkkel magyarázni a gubab kialakulásának rugóit. Mondván, hogy ezek a tényezők csak a gubab építőanyagát jellemezhetik.[38] Javorskij a növényföldrajzi okfejtés mellé etnikai okokat társít: *megkövesedett sátornak vallja a gubabot.* A Kujundsik-i alabástromlemezek gubabábrázolásai azt bizonyítják, hogy már az ókorban jelen van az Eufratesz mentén a gubab, úgy, mint ma és úgy, mint a felsorolt formákban ismeretes. Ezek a tények viszont azt bizonyítják, hogy a nomádizmus ókori övezete éppúgy hajtómotorja volt az építészet kezdeti fokozatának, éppúgy látta el formákkal az építészetet, mint 1000 évvel később, ott, ahol a klima- és növényföldrajzi, valamint a geológiai viszonyok azonosak. A sátor formakisugárzása: a gubab. (9—12. ábra).

11. ábra. Gubab-tipusok, ninivei alabástrom lemezről. 7. sz. Kr. e. — Gubab-Haustypen. 7. Jh. v. Chr.

További fokozatok: Korasszán sírtornyai. Ezek, Diez szerint,[39] Észak felől kerültek Iránba, vagy a Kaukázuson, vagy pedig Turkesztánon keresztül. Egy georgiai ballada szerint Amirán, mikor kisérőivel vadászaton megsebesült, szarvas nyomait követte, Balch lapályain téglából épített toronyra bukkant.

[35] Princz Gy. i. m.
[36] Banse i. m.
[37] Ainsworth, A Personal Narrative of the euphrates Expedition. 1888. I. 205.
[38] Javorskij I. L. Reise d. Russ. Gesandtschaft in Afganistan u. Buchara. 1878. 1885. I. 139. o.
[39] E. Diez, Isl. Baukunst in Churassan, 51. o.

Háromszor járták körül, anélkül, hogy ajtaját meglelték volna. Végre Amirán lábaival kidöntötte a torony falát. A kidöntött nyílás mögött koporsó állt, benne halottal. Ez a monda, az ajtó nélküli torony meséjével, több változatban ismétlődik. Köztük a torony egy szép leány *lakótornyaként* is előfordul. E mondák párhuzamos tüneteként ma is számos sírtorony van az oszszétek országában. Ezek, Diez szerint, valaha széles elterjedésben élő eurázsiai sírépítkezés szokására mutatnak, mely eredetileg Keleteurópa és Északázsia pusztaságaira határolódott. Rubruquis még számos ilyen emléket látott a kunok középkori országában, mely a Fekete tengertől, a Káspi tengertől keletre terjedő területekig húzódott. Rubruk ezekről kicsiny, csúcsos épületekként emlékszik meg, vagy égetett téglából épült nagy tornyokként. Ebből az utóbbi tipusból ma is megvan a Radkán-i és a Kismar-i sírtorony, a 11. század elejéről. Erről H. Glück és E. Diez egyértelműen mint téglaanyagba fordított sátrakról emlékeztek meg. Mindkettő égetett téglából épült, külső felületén színes, mázas keramikus díszítéssel. Alsó része közelítően hengerfelület, felső pedig kupolaszerkezetű kúpfelület.[40] (13—14. ábra).

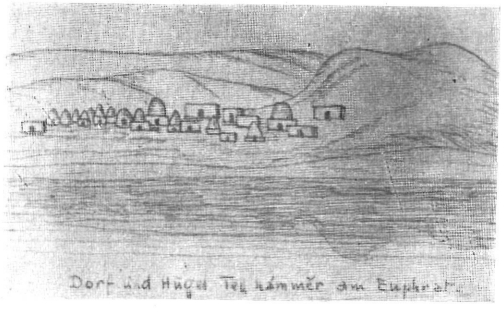

12. ábra. Falu az Eufrates partján. — **Dorf am Eufrates-Ufer.** (E. Banse után).

A Konstantinosz Porfirogennetosz szerint „fehér tanyának" fordított Sárkel (sary : fehér + käl : torony) nevét az orosz kútfők Bela vezának (fehér torony, sátor, védőháznak) fordítják.[41] Ez a kazár szóemlék arra a hasonlatra látszik utalni, hogy a helynév alakulása mögött (Sárkel esetében) szintén ilyen téglaanyagba fordított sátorház működhetett közre.

Összefoglalva az elmondottakat : a felsorolt körházak sajátságai : a) köralak, b) kupolaformájú fedél, c) közelítően hengerformájú oldalfal, d) köralakú tetőnyílás. Ezek a sajátosságok egyszersmind meghatározzák a körház szerkezetét is. Ezeket a sajátságokat kisugárzó adóközpontnak az eurázsiai sátor tekinthető. Ennek szerkezetében olyan formai következmények szunnyadnak, melyeket az építőanyag későbbi változásai sem képesek megváltoztatni. Az ősi formák mellett u. i. az ember kitartani igyekszik, akkor is, mikor az ősi formát eredetileg szülő épületanyagban és épületszerkezetben változások állanak be. Pl. már rámutattam, hogy a boronaszerkezet négyzetházával szemben a sátorlakó a köralakhoz igazodott, akkor is, mikor már boronaszerkezetű falból készítette házát, a Radloff által ácsolt sátornak,[42] Consten szerint

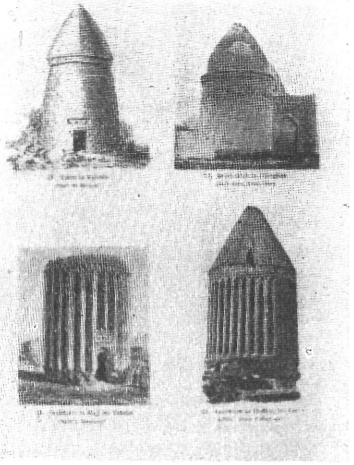

13. ábra. **Sírtornyok tipusai.** 8—10. sz. Kr. u. — **Grabtürme.** 8—10. Jh. n. Chr. Korasszán.

[40] E. Diez, Österr. Monatshefte f. d. Orient. 1916. 107. o. H. Glück, Türkische Kunst, Mitt. d. ung. wiss. Inst. in Konstantinopel. 1917. 11.

[41] Melich J., A honfoglaláskori Magyarország 9. o.

[42] Radloff, Aus Sibirien. I. 269. o.

boronasátornak[43] nevezett hat-, nyolcszögű boronaház esetében. Ezek a példák azt bizonyítják, hogy az u. n. formaérzék az építőanyagváltozás dacára is szinte korlátlanul továbbvetül a köralak atavizmusaiban felnőtt népek körében.

A sátor-körház tehát formakisugárzó központ Eurázsiában. A fent előadottak megerősítéséhez további tényeket sorol fel M. I. Kondratjeva, Külső-Mongólia jurta alakú épületei c. tanulmánya, melyet Tagán Galimdsán hosszabb cikkben ismertetett az Ért. 1936. 140—142. o.-in. Mindaz a nomádok körében kialakult építőgyakorlat, melyet minden tekintetben, tehát alaprajz, szerkezet és forma tekintetében, a sátor szerkezete, alaprajza és formája ural, számos fokozaton keresztül végül elért a kőépítészethez. E fokozatok elsőjéhez a legkülönbözőbb korokból idéztem példákat, a Kr. e. első évezredétől. Maga ez a fejlődés abból áll, hogy a favázra szerelt köpenyű sátorból előbb favázra tapasztott löszköpenyű sátor, majd vályog-, végül kőfalas sátor alakul. E fejlődés során a sátorfedélnek vályogból, vagy kőből való építéséhez végül a vázszerkezet elhagyása és új kőszerkezet feltalálása volt szükséges. Valószínű, hogy ez utóbbi szerkezetnek kialakítása a nomádoktól eltérő valamely kulturkörhöz fűződik. Ez a „fejlődés" ősidők óta változatlanul tart a nomádok körében. Amint-hogy ősidők óta tart ennek a fejlődésnek a nomádizmus övezetén túlérő szétsugárzása is.

14. ábra. Sírtorony. 11. század elejéről. — **Grabturm.** 11. Jh. n. Chr. Radkan. Transzkáspia. (E. Diez felv.)

III.

A magyar körházak 1. csoportjába *a magyar sátorkultúra* tartozik. Ebben a tekintetben történettudományi ténynek számíthat, az I. részben előadott emlékcsoport alapján, hogy a honfoglaló magyarság tárgyi szempontból elveszett sátorkultúrájához a köralakú sátor tartozott. Alak és szerkezet szempontjából mint ismert tárgycsoporttal számolhatunk a 8—10. századi magyar sátorral. Az a kérdés, hogy vajjon kúpsátor, vagy a 8 századi Turfan-anyagban már előforduló ú. n. kibitka-sátor volt-e a magyar sátor, egyelőre mellékes kérdésnek számítson. A választ erre a kérdésre talán az alábbi eredmények fogják megadni.

A magyar sátorkultúra emlékei elvesztek, itt maradt azonban a sátor említett formasugárzó hatásának, emlékeinek egész sora.

A sátor-körháznak formasugároztató hatásáról mondottak alapján számoljunk be a magyar körházak tipusairól, hogy levonhassuk majd a rajtuk megmutatkozó tünetek számbavétele alapján, etnológiai értelmezésüket.

2). Vermek. Kiváló néprajzi felvételt adott róluk Bartucz Lajos.[44] Alakjuk csonkakúp-oldalfalak, kúpalakú fedéllel. Oldalak, valamint fedél egyformán tapasztott kivitellel. (15. ábra).

Bartucz már 1910-ben ezt a megjegyzést fűzte ezekhez: „bizonyos támpontokat szolgáltatnak az alföldi ház fejlődésmenetének megismeréséhez", azt gyanítván, hogy ezek az ú. n. „búzás, vagy életes vermek" „bizonyos kapcsolatban vannak a régi falusi építkezéssel". Vert földből, vályogból, vagy tapasztott sövényfalból készülnek ezek „a boglyakemence alakú építmények".

[43] H. Consten, Die Weideplätze der Mongolen Berlin. I. 50. 1919.

[44] Dr. Bartucz Lajos, Adatok a Nagy Magyar Alföld népies építkezéséhez. Ért. 1910. 32—55.

Előfordultak 1910-ben még mint földalatti vermek. De előfordultak általában földfeletti építményekként is. Bartucz említi, a tárgy történetéhez, hogy Browne londoni orvos 1667-ben nagy területen látott, magyarországi utazásán, ilyen vermeket. Ehhez hozzáteszem, hogy Rogerius leírásában is nyoma maradt már ennek a tárgynak.

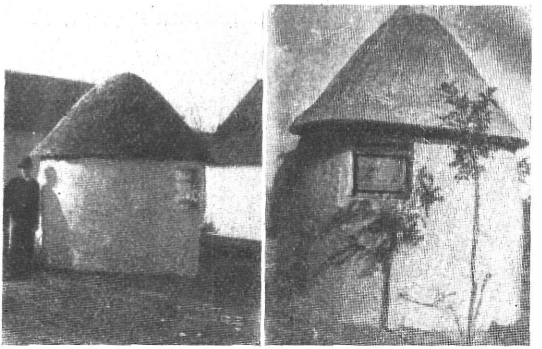

15. ábra. Körház, terményraktározásra. — Rundhaus als Kornbehälter. Szegvár. (Bartucz L. felv.)

3). Ólak. Csonkakúp alak, kúpalakú fedélidommal. Bartucz, i. m. 51. o. (16. ábra).

4). Gabonatartó hombárok. Bátky, Magy. Népr. I. 128. ábra, körtealakú körház, tetőnyilással, kúpalakú fedél fedi. (17. ábra).

5). Pásztorkunyhók. Győrffy István[45] külön tanulmányt szentelt ennek a nagyjelentőségű kérdésnek. Herman Ottó jelentős példáját mutatta be a biharmegyei Szt. Miklós pusztáról.[46]

6). Kemencék. Néprajzi irodalmunknak bőségesen megtárgyalt kérdése. Magy. Népr. I. köt. 167—169. 275. 321. 347. 587. kép. Ért. 1931. 18. o. 23—25. o. 1922. 6—7. o. 1935. 102. o. (18. ábra).

A felsorolt példacsoportok egyértelműen körházak. Csak rendeltetésük volt különböző: állat, ember lakásául, raktározó térül, valamint főző-sütő alkalmatosságul szolgált és szolgál még részben ma is. Az alak mindamellett minden esetben ugyanaz.

A felsorolt körháztípusok építő anyaga az 1). csoportbeli sátor esetében favázon textil, a 2). csoportnál vályog vagy tapasztott sövény, a 3). csoportnál, valamint a 4)-nél szintén, az 5)-nél nád, vagy szalma, úgy az oldalfalak, mint a fedél esetében: favázon, tapasztva, a 6)-nál két oldalt tapasztott sövényfal.

16. ábra. Körház. Ól. — Rundhaus als Schweinestall. (Bartucz L. felv.)

Ez a mai korra nézve érvényes tárgyfelvétel. Az alak azonosságához tehát az anyag és az anyaggal való eljárás, valamint a szerkezet azonossága társul.

Szerkezeti szempontból a felsorolt körházaknál nagy szerepet játszik a fedélnyilás.

1). A tetőnyilás a sátornál ősidők óta nagy szerepet tölt be. E kérdéssel a Nomadenzelt und Magyaren c. tanulmányom foglalkozott, anélkül, hogy akkor tudtam volna már, hogy a magyar néprajzban a tetőnyilás a körházak különböző típusainál jelentős szerepet játszik. Azt, hogy a keleteurópai és ázsiai sátortípusok e köralakú fedélnyilása milyen összefüggésben van a magyar sátorral, átmenetileg kapcsoljuk ki meggondolásainkból.

2). A vermek esetében a tetőnyilásnak szerkezetmeghatározó szerepe van. Bartucz ezeknek szerkezetéről írja: (i. m. 51. o.) ezeknek „a prémnél

[45] Győrffy István, Das Bauwesen der Hirten im ung. Tiefland. 1927.
[46] Herman Ottó, A magyar ősfoglalkozások köréből. Termtud. Közl. 1899. 357. füz.

(azaz a kúpfedél felfekvésénél) nagy kerek deszkarámájuk, vagy gyűrűjük van, mely egyszerűen rá van tapasztva a kerek vályogfalra. Hasonlóképen kis deszkaráma van a kúpos tető csonka csúcsánál is. A felső rámától az alsóig kivülről összekötő lécek futnak le (4, vagy 6), az alsó nagy rámának pedig két keresztgerendája van. Az alsó és felső deszkagyűrűt összekötő lécek közeit vályog tölti ki. Az egészet kivül-belül vastagon megtapasztják, kifüstölik, majd bemeszelik. Ezen egyszerű alaknak aztán vannak változatai". Ilyen „gabonás verem" mintára készült disznóólat emlit Bartucz annak jeléül, hogy a fenti 3). alatti vertfalú, vagy tapasztott falú ólak szerkezete is e gyezik a most leirtéval. Bátky is említi a „gabonások" csúcsán „az emberderék nagyságú nyilást".[47]

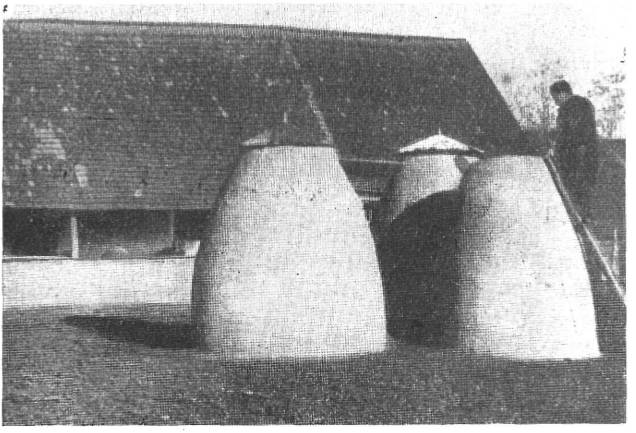

17. ábra. Körházak, terménytárolásra. — Rundhaus als Kornbehälter. Szegvár. Néprajzi Múz. felv.

Sövényvázas falszerkezetből, köralaprajzon készülnek a 3). alatti ólak, a 4). alatti gabonatartóhombárok.

Szerkezeti szempontból ehhez egészen hasonló körülményeket mutat a „boglyáskemence", „banyakemence", bubos kemence" néven ismert körház. Szétterjedése: az Alföld, Dunántúl nagy területein, Erdélyben, Palócföldön. Körház-voltánál ne tévesszen meg senkit, hogy ez a tárgy — egyik rétegében — benn van a mai házban. Párhuzamos tünet szerte Magyar országon, hogy külön, önállóan is épitik.

18. ábra. Búbos-kemence. — Backofen in der Stube. Debrecen. Déri Múzeum felv.

Leírását a magyar néprajzi irodalom széles terjedelemben adta. A történeti Magyarország szinte valamennyi részéről Bátky ezzel a kitűnő leírással határozza meg, egységbe foglalva minden mai leírását:[48]

Váza, vessző, nád, kóró, vagy léc. A bordákat fent egy szűkebb, lent egy tágabb, kerek abroncshoz kötik, azután a borítóalakú vázat a padkára helyezik, leverik s a váz a sárpadkán szilárdan megállt, keményre gyurt apró darabokra szaggatott sárral kivül-belül betapasztják. Mikor a tapasztással a váz tetejéig értek, fent néhány szál vasat tesznek keresztbe s kemény sárral azokat is alaposan bevonják. A tapasztásra a kemence szájának kivágása, majd a simítás, meszelés és kiégetés munkája következik. Vannak szögletes búbos, hordóformájú gömbölyű hátú kemencék is, pl. a Kisalföldön". Kiegészíti ezt a leírást Kiss Lajos:[49] „A boglyakemencé-

[47] Bátky Zs., Boglyakemencealakú gabonások a Nagyalföldről, Ért. 1903. 314. o.
[48] Bátky Zs., Magyar Néprajz. I. 295. o.
[49] Kiss Lajos, Ért. 1932. 5. o.

nek nádlészából volt a váza, melyben három erős fűzfaabroncs volt. A nádvázat a padkára ráállították, a tövénél kis cövekek tartják az abroncsot; a torok irányában volt a második, amit a suttorok fájához kötnek; a harmadik fent a tetején, rajta fadarabok, erre jött a sár".

Bátky említi még a „csonkagulaalakú kemencék" típusát, a Dunántúl. Gönyey Sándor a somogyi Zselicségben talált ezekből néhányat, még szobákban.[50]

A köralakú és a sokszögű kemencék ilyen szétválasztásának nincs szerkezeti alapja. Szerkezetileg úgy a köralaprajzú, mint a sokszög-alaprajzú kemence azonos beszámítás alá kell essen: mindkettő kupolaformát rejt s mindkettő azonos anyagból, azonos szerkezettel készül: a felső szűkebb és az alsó bővebb kerek abroncs a szerkezet leglényegesebb, legtöbbetmondó eleme. Sokat mondó és jellegzetes tünet, hogy Bátkynak ez a leírása, a kemencéknek erről a csoportjáról, tökéletesen fedi Bartucznak előbbidézett leírását a *gabonások* szerkezeti felépítéséről. (Bartucz, Ért. 1910. 51. o. Bátky, MNr. I. 167—169. kép, továbbá 275. 321. 347. 587. kép. Ért. 1935. 102. o. Ért. 1932. 6—7. o. Ért. 1931. 23—25. o.

A célbeli rendeltetés különbözősége mellett is, a kétoldalon tapasztott sövényfal, köralaprajz, kúpfedél a henger-oldalfalakon, a szerkezet és az alak azonossága mellett leglényegesebb a csúcsnyilás létezése és a Bartucz-féle anyagban ismert kiképzéssel teljesen azonos módon való kivitele. Azonos a Bartucz-féle anyagban ismertetett szerkezet is és alak is a boglyakemencéével.

A búbos kemence történeti számbavételéhez tartozik még a boglyakemence szerkezeti felépítésénél szereplő s vízszintes síkokban elhelyezett abroncsok kérdése. Ezeknek szerepét és jelentőségét mintha a boglyakemencék egyik típusa árulná el. A kemencéknek ennél a típusánál u. i. a csonkagúla, vagy a csonkakúp-alak jelentkezik. A csonkagúla, vagy csonkakúp felső lecsonkító zárólapja a szerkezetileg is szereplő csúcs-abroncs mentén van. Az alak és szerkezet e kétségtelen kapcsolatáról feltételezhetjük, hogy a kemencék füstnyilása eredetileg az említett zárólap helyében, a zárólappal kapcsolatban meglévő abroncs mentén kihagyott füstlyuknál volt, mint ez a helyzet a keleteurópai, ázsiai „csangarakos" sátoroknál ma is, a Turfan-anyagnál a 8. században.

A kemencék csúcsabroncsa kétségtelenül erre a fokozatra mutat: a tetőnyilás atavisztikus szerkezeti maradékára, a sátormívesség keretén belül. Kiss Lajos szerint a csonkakúpalakú boglyakemence uralta a paraszti házat. Ért. 1932. 4. o. De ugyanez a helyzet a magyar körházak felsorolt példáinál általában.

A kemence „csonkitott" felső részében Pápai Károly is a kürtő rudimentumát látja.[51]

A kimutatott szerkezeti és alaki hasonlóságok sorozatához tartozik: az alföldi szabad kémény is. (Hajlék, 1937.)

A körházak magyarországi történeti szerepéhez tartozik 1345-iki oklevél adat kerek épülete. (Uno lobio, vulgo kerek szín). Ugyanerről vall a Kerekegyház helynév is.

Szólnom kell Fr. Flornak Nomadenzelt und Magyaren c. dolgozatom végeredményével vitatkozó munkájáról.[52] Flor a koraközépkori forrásoknak a magyarok sátorkultúrájáról szóló feljegyzéseit a kota-típusú kúpsátorra korlátozza, mint amely „der Urform des ungarischen Hauses entspricht". A magyar néprajznak azokra a kisérleteire alapítja, általa egyébként meg nem okolt feltevését, melyek szerint a magyar pásztorok bóbitás nádkunyhói a kotával a-

[50] Gönyey Sándor, Ért. 1931.

[51] Pápai Károly, A palóc faház. Ethn. 1893. 24. o.

[52] Fr. Flor, Die Indogermanenfrage und die Völkerkunde, a Germanen u. Indogermanen, Festschrift für H. Hirt. 1936. müben, I. 106. o.

zonosak. A kota: rudas sátor. Rudakból egymásra támasztott vázra bőrt, vagy fahéjköpenyt kötöznek, rudakkal leterhelik a szél hatása ellen. A bóbitás kunyhó egyetlen anyaga a nád. Szerkezetileg két különálló réteg ez a két hajléktípus, ha alakilag ugyan mindkét típus: körház. A bóbitás kunyhónak évezredes multja van Mezopotámiában. Északkeleteurópában ellenben nem ismeretes. Flor összehasonlító módja nem tekinthető helytállónak. Az alak hasonlósága az etnológia számára nem nyújt elég alapot kapcsolat feltevésére, ha építőanyagban és épületszerkezetben a két réteg ellentmond egymásnak. A kóta = vázas szerkezetű építmény, a nádkunyhó váz nélkül készül, nádkévékből.

A kemence számbavétele tekintetében a körházak multjában jelentős láncszem az összehasonlító etnológia számára, az alaprajz, anyag és szerkezet szempontjából: a Csalogovits József által feltárt sárközi sövényvázas kemence, IV. István korából. Ez utóbbi, a középkorban adatszerűen megvolt típus, építőanyaga és szerkezete révén tartozik ide. „Falai sárga agyagból készültek s a gyakori tüzeléstől vörösbarnára égtek ki. A falak belső oldalán jól látszott még a sövényváz, melyre a kemence falait és a kürtőt alkotó sározást felrakták. Ugyancsak agyaggal volt kikenve a kemence feneke is".[53]

A magyar paraszti kemencéknek körház-, vagy nem körház szempont szerint való számbavétele eddig nem szerepelt etnológiai irodalmunkban. Ez a kettéválasztás igen jelentős heurisztikus szempontból. Az egyik ugyanis derékszögű négyszög-alaprajzú, dongaboltozatalakú befedéssel, a másik pedig körház, kúpola-alakú fedéllel. Ez a két típus, br. Schier szerint,[54] igen jelentékeny szerepet játszik Skandinávia nagy részén, Északkeleti Európának finn-ugor részén, Nagy-, Kis- és Fehéroroszföldön, Lengyelországban, Szlovákiában, természetesen Magyarországon, valamint a Keleti Alpok füstösházain és Szlavóniában. E területek egyik részén kőből falazzák, mint dongaboltozatot, a négyszögalapú kemencét, a körház-kemencét Keleteurópában mindenütt sövényvázra tapasztott falból, kupolaalakú fedéllel készítik.

Schiernek azt a megjegyzését, mintha Keleteurópa kemencéje a germán kőkemencét utánozta volna, itt nem cáfolom. Ez a cáfolat az alábbiakból következik. Ez a cáfolat azonban már Schiernek abból a megjegyzéséből is önként következik, mely szerint a kemencefőzésnek Oroszország földje a klasszikus hazája: itt túlnyomóan sövényvázon való sártapasztással állítják elő. Mig a német és szlovén keletalpesi füstház kemencéje a német által megváltoztatott keleteurópai főzőkemence.

A kemence kultúrföldrajzi elterjedéséről Schier tévesen úgy állítja be a valóságot, hogy „a szláv csak a kemencét ismeri, a tűzhelyet nem", „a germán csak a tűzhelyet ismeri, a kemencét nem".[55] Schiernek ez a megállapítása ott válik helyessé, ahol a faji meghatározás mellé a kultúrföldrajzi meghatározást, a „szláv" helyébe Keleteurópát, „germán" helyébe pedig Nyugateurópát helyettesítjük. A kemence eredetét *faji alapon* kutatnunk olyan cél lenne, mint a faszerkezet eredetének időbeli, vagy térbeli elhatárolása. Az ilyen témákat fejlődéstörténeti szempontból boncolgatni kilátástalan feladat. Az az állítás, melyet Schier így fogalmaz, a kemencekultúra hazája a szlávok őshazája, nem lehetetlen, de olyan összefüggésben, hogy a szlávoknál a kemence, szerkezetének és formájának a sátoréval fennálló azonossága révén nomád kölcsönzés, azaz a szlávok keleteurópai őshazája, a nomád kultúrák övezetének szomszédságában, természetesen a kemencekultúrkörhöz tartozik.

Schier ezt a kérdést egyszerűen a kemencének, mint tűzhelynek szem-

[53] Csalogovits József, Népi építkezés emlékei a tolnamegyei Sárközben. Ért. 1935. 1—2. o.

[54] Br. Schier, Hauslandschaften u. Kulturbewegungen im östl. Mitteleuropa 1932. 191. o.

[55] Br. Schier, i. m. 190. o.

pontjából ítéli meg. Nem veszi azonban számba, hogy négyszögű, vagy körkemencéről (donga, vagy kupolaalakú fedéllel) van-e szó. Módszerének értékét ez a tény szabja meg.

A kemence-alak és szerkezet kérdésében, fejlődéstörténeti szempontból, a megoldáshoz a gabona-, hús- stb. gyümölcsszárításra használatos aszalók vezethetnek. Keleteurópa népei erre a célra külön kunyhókat állítottak. Ez az aszaló, sátorkunyhó alakban fejlődhetett kemencévé. Sirelius és Bielenstein foglalkozott az aszalók néprajzi felvételével. A keleteurópai, nem pedig a szláv kemence szorosan összefügg az aszalóházzal és a keleteurópai fürdőházzal. A keleteurópai fürdőházról: A. O. Heikel szerint a mordvinok és a csuvasok Szimbirszk kormányzóságban a gabonát olyan aszalóban szárítják, mely „entweder auf ebenem Boden, oder in eine Grube aus kegelförmig aufgestellten Stangen gebaut."

Sirelius jutott[56] ahhoz a meglátáshoz, mely szerint a lakósátor, mikor hajlékul szolgált, egyszersmind aszaló is volt. Valószinű, hogy a gabonát primitiv korban, a lakósátorban magában raktározták. A magyar paraszt a gyümölcsaszalást ma is a búbosban végzi.

Amikor Schier filológiai kapcsolatokat igy magyaráz „Nach den Mitteilungen Sirelius ist aus dem Nebeneinander der syrj. gor. und wotj. gur zu schliessen, dass ein ofenartiges Bauwerk bereits vor der Trennung dieser Stämme (8. Jh.) den permischen Völkern bekannt war,"[57] a házarcheológia nem készülhet el a kérdés magyarázatával ilyen egyszerűen.

A „banja kemence" régi jelentésére nézve középkori oklevél ad felvilágositást: 1350-ből oklevéladat banja kemencét „domus balnearia"-ként magyarázza (Sopr. Okl. tár. I. 301.). Etnográfiai tény, hogy a nagyoroszok, fehéroroszok számára a sütőkemence fürdőkemence is. Nestor krónikájában szó van már erről. Herodotosnál szintén, a szkitákkal kapcsolatban. A „banja" kifejezést a nagyoroszok, balkánszlávok és a szlovének használják. Ez a filológiai tény nem jelentheti azonban, hogy a tárgyat is, a szónak megfelelően, a szlávoktól szereztük volna.

Az aszaló, „Ozolo" szó 1288-ból ismeretes a magyarban. 1347-ben: In villis Azalou, 1369: Vnam domum eorum wlgariter Azalou dictam, 1587: Az Zylwa azaló cheren, Apró azaló czerének, 1597: szilvaaszaló ház, 1638: Aszaló kemence. Okl. szótár.

Tény, hogy ma az ú. n. banjakemence, fürdőkemence Keleteurópában a sátor alapja, szerkezete és alakja szerint épül. Teljes joggal feltételezhetjük ezt az 1369-iki „azalou" házról is. Ne feledjük: a paraszt a gyümölcsaszalást ma is a búbosban végzi.

Keleteurópában a sátor szerkezete, anyaga és alakja, az egység. Ezt bizonyítja az is, mit Bátky Gönczi Ferencnek göcseji pálinkafőzőkunyhóinak ismertetéséhez fűz hozzá: „Ez a forma késői hirmondója egy valamikor általánosabban divatozott sátor-épületformának."[58]

Az ősi magyar ház egyik szélesen elterjedt alakja, a körház. Többféle anyagból, sok rendeltetéssel készül. Szerkezete, alakja mindannyiszor ugyanaz. Sövényfal, betapasztottan: kivül-belül. Rajta sövényfonásból készült, kasszerűen kupolaformájú fedél s ezen, fent, fedélkarika. Ebben fut össze a sövényfal sövényfonása. Ez a fedélgyűrű, a betapasztott sövényfal, a kör-alaprajz, a kupolaalak egységbefoglalva rendkívül nevezetes szerepet játszik. Belőle az egykori sátorkultúra késői hatásának körvonalai emelkednek ki. A szerkezeti és formai azonosság alapján.

Minden valószinűség szerint a sátor az ősi hajlék-egység a kora-középkori Keleteurópában. A sátor, a téli szállás állandósulásával löszsátor lett,

[56] Sirelius, i. m. FUF VII. 66.
[57] Br. Schier, i. m. 198.
[58] Bátky Zs., A magyar sátor és emlékei, Ért. 1930. és Ért. 1904. 100. o. 6. ábra.

tapasztott sövényfallal, fedélgyűrűvel. Ebben a szerkezetben, alakban élt tovább a fürdőházban, az aszalóházban: melyek minden valószínűség mellett a mai búbos kemence szerkezetével, formájával és rendeltetésével voltak azonosak. Az aszalóház, később mint főző-sütő, aszaló és fűtő alkalmatosság bekerült a házba.

Ezt a származtatást s helyességét kitűnően szemlélteti a magyar parasztház füst-háza. A füstházat eddigi néprajzi irodalmunk nem az őt jellemző igazi lényegnél ragadta meg. Hanem az alaprajzi elhelyezettségénél, mai kémény rendeltetésének külön szemléletével. Holott a füstház még ma is — a szabad kéménnyel egységesen — az ősi háztipus egységét tükrözi. Szemléljük átmenetileg a füstházat a maga formai egészében. Azaz távolitsuk el róla az idegen hatásra föléje borított oromfalas nyeregfedelet vagy a sátorfedelet. Pl. az alföldi pendelykéményes füstház esetében. Azonnal átlátjuk, hogy a pendelykéményes füstház ősi állapotot őriz. Négyszögalakú ez a hajlék-sejt: de a legszorosabban hozzátartozik az aszalóházról, fürdőházról és búboskemencéről mondottakhoz. A füstháznak bejáróajtaja van, de ablaka nincs. Ablaka valamikor a fedélnyílás volt, mely ma már csak kéményszerepet tölt be. A „pendelykémény" pedig, mind alföldi alakjában, hol ma is sövényből, vagy nádból fonják, sárral tapasztják, mind dunántúli alakjában, hol kőből boltozzák, nem kémény, hanem a ház egykori fedele, kupolaalakú házrésze, melyet a magyar paraszt — valószínűleg nem is nagyon régen — az oromfalas nyeregfedélbe, vagy sátorfedélbe bujtatott el. De csak a szó szoros értelmében: elbujtatta. Mert máig megőrizte eredeti formájában, csak fedelet épített föléje, épen a hosszabb időre szóló megtartás céljával. Mert a tapasztott sövényfalfedél mindennek nevezhető inkább, mint tartós építkező módnak. A magyar paraszt megteszi ennek a tapasztott kupolás fedél ilyen védelmét, a búboskemencénél is: ugyanigy: nyeregfedelet épit felette.

Ennek a háztípusnak egységes tartozéka a búboskemence, valamint mindaz a körház-féleség, melyet fent a magyar néprajzi irodalomból házarcheológiai egységben közöltünk.

A nagy szabad kéménynek ilyen értelmű beállítása a magyar házarcheológiának nagy fejlődéseket magában rejtő lehetőségeit jelenti. A szabad kéményt nem szabad mint kéményt látnia a vizsgálatnak, hanem abban az ősi állapotában kell vizsgálnunk, melyben füstnyílás és fénynyílás volt egyszerre: amint az volt a sátornál, löszsátornál, a boronaháznál, a georgiai boronaháznál ma is. Idevonatkozóan a tárgyi anyagot ismertettem könyvem más fejezeteiben.

A szabadkémény mai magyarországi körzetében van olyan fokozat, melynél a szabad kémény nincs meg, hanem a füst a padlásra kerül s innen, az oromfal nyílásain át, a szabadba. Ez talán a fejlődés közbenső fokozata. A fejlődésnek azt a sajátságos fokát mutatja, melynél a fedél fejlődése lépett egyet, a szabad kéménytől tovább. A padlás kialakulása kapcsán.

Az előadott feltevést igazolja az a rajz,[59] melyet Huszka József a deési Rákóczi-kéményről közölt. Ez a kép köralakú pendelykéményt ábrázol, de olyant, amely a ház fedélzetéből teljes terjedelmében kiáll, annak igazolásául, hogy a parasztházaknak egyik fejlődésfokozatában a „szabadkémény" a négyszögház és körház ötvözetét jelentette. Ezt is jelenti a házarcheológia számára ma is.

A dolgoknak ettől a szemléletétől a kutatást a német házetnológia terelte el. Ez a házetnológia, nyelvészeti vizsgálatok egyoldalú tanulmányozásába felejtkezve, azt tanította, amit R. Meringer vallott:[60] „Das Charakterische der osteuropäischen Hausformen ist die Entwicklung der Feuerstätten." Az előadottak alapján mondanunk sem kell, hogy ez a tan tévedés. A házformák

[59] Huszka J., Ethn. 1899. 219. o.
[60] R. Meringer, Das deutsche Haus. 1906. 21. o.

jellegzetes tényezőinek semmi érintkezése nincs a tűzhely fejlődésével. A ház anyaga, szerkezete, alaprajza, alakja, egészen más tényezőkhöz kapcsolódik. E tényezők körvonalai, lényege az előadottakból kirajzolódtak anélkül, hogy további magyarázásra szorulnának.

Tévedés Schier-nek az a beállítása is,[61] mely a házarcheológia kérdéseinek vizsgálatánál mindig újból a faji szempontoknak juttat vezető szerepet. A fedélnyílásnak füstkivezető és fénybevezető szerepéről is mint keleti germán találmányról emlékszik meg. Holott a sátorkultúrában már valószínűleg a Kr. e. századokig visszanyulóan él már ez a rendszer. A Turfan kör sarokfeletti gerendarácsában úgyszintén.

Sokak előtt feltűnik talán, hogy a paraszttelepüléseknek olyan házegységével foglalkozom, mely ma egészen alantas jelentőségűnek tűnik. A körházépítmények messzire esnek ma már a paraszttelep szükségleteitől. Ha valaki azonban a paraszthá z etnológiai vizsgálatánál csak a mai paraszthá z-típusokból indulna ki, súlyos hibát követne el. Mindenekelőtt az eredeti házformákat, az alaptípusokat kell rekonstruálnunk. Azokat a típusokat tehát, melyekből a magyar paraszthá z alakulása, a paraszkultúrák állandóan mozgásban lévő fejlődésének során a magyarságnak a Kárpátok medencéjébe kerülésekor elindult: részben idegen hatások, részben életkörülmények változásai, társadalmi átalakulások, a gazdasági keretek fejlődése stb. révén. Az is megvizsgálandó kérdés, hogy az eredeti házkultúrának szerkezeti és formai meggyökeresedettsége milyen ellenállást fejt ki, az idegen és egyéb gazdasági körülményekből következő hatásokkal szemben. A magyar paraszt az ilyen idegen hatásoknak, vérben gyökerező konzervativizmusánál, társadalmi életének öröklött megszokottságait nagy megtartó erővel őrző képességénél fogva, nagy erővel áll ellent. Ez lehet az oka, hogy a legutóbbi évtizedekig oly évszázados kultúrvagyonnal rendelkezik, amelyet évezredeken át is alig változottnak kell feltennünk. Bizonyos értelemben ez még a középkori magyar úri osztályra is áll. Erre mutat Simon pozsonyi főispán oklevélszerű adatokkal előttünk álló lakómódja 1359-ből. Ez egyébként arra is bizonyíték, hogy milyen későig sátorban lakott a magyar. A sátorból való végleges kiköltözését egyébként a 15. század végére kell tennünk, megközelítő pontossággal. A mai magyar paraszthá z kialakulásának megindultát is e korba kell tennünk, bár az egysejtű ház fejlődése különféle alakjában, Etelközbe, sőt Levediába nyúlik vissza. A sátor visszaszorulása, másfelől a körházak használati degradálódása ekkor indulhatott meg, a négyszögházak előtérbeszorulásával párhuzamosan. A négyszögházak néhány típusa már Levediában, különböző források egybehangzó állítása szerint, szerepet játszottak. Ezek a híradások arról szólnak, hogy a magyar sátorban és kunyhóban, valamint faházban lakik. Kunyhó, sátor, faház kifejezést használnak ezek a források. Nyilvánvaló, hogy a kunyhó a sátortól különböző hajléktípust jelentett. Valószínűleg a szilárd építmény jellemzésére szolgált. Azon, hogy vajjon a kunyhó körházat, avagy négyszögházat jelentett, nehéz döntenünk. Annál inkább nehéz, mert a leírásokból kimaradt az is, hogy a kunyhó milyen anyagból épült. Pillanatnyilag ne is erre helyeződjön a hangsúly, hanem arra a tényre, hogy a magyarnak a 9. században Levediában már faháza is volt, sátorkultúrája mellett. Eurázsiai párhuzamok alapján, továbbá talaj- és klímaföldrajzi okok révén állítható, hogy a sátor mellett löszből készített körházkunyhója is volt a magyarnak. Már a levediai hazájában is. Mert Eurázsiában mindenhol, a sátorkörzetben élt a körház-kunyhó is, löszből, sárból, vályogból. A Turfan-anyagban fennmaradt és fent említett ilyen kunyhóábrázolás is löszből épített kunyhót ábrázolt, nemezből, vagy talán csomózott szőnyegből készült, rendkívül színes, mélytüzű, szőnyegszerű hatást keltő fedéllel.

[61] Br. Schier, i. m. 254. o.

Az elmondottak összefoglalásául:

A magyar paraszthéz körzetében a körház-típusnak eddig kellően figyelembe nem vett csoportja élt a közelmultban és él ma is, a falun már nagy erővel hódító városi kultúra sodrában mindig csökkenő erővel. Ólak, vermek, földfeletti „gabonások", pásztorkunyhók, pendelykémények, kemencék jelentik ezeket a típusokat.

Célbeli rendeltetésének rendkívül nagy különbözősége ellenére a körházak közös tünete: köralaprajz, sövényfalszerkezet, továbbá a falszerkezet olyan felépítése, hogy a sövényfonásos fal vázának keretéül két, vagy több vízszintes síkban elhelyezett köralakú faabroncs szolgát, melyekre a sövényváz kapcsolódik. E faabroncsok közül, melyek e körházak felfelé szűkülő alakjához mérten különböző átmérővel készülnek, a legfelsőbbnek átmérője a legkisebb. Ez az utóbbi a fedélnyilás kialakitására való. A köralaprajz, tapasztott sövényváz, a sövényvázhoz több köralakú faabroncsra való fűzése, köralakú fedélnyilás egységesen jellemzik a felsorolt, különböző rendeltetésű körházakat. Ezeknek az egységes tüneteknek magyarázataként a sátor jellegzetességeivel kell ezeket összehasonlitanunk. Ebből az összehasonlitásból az ősi sátorkultúra késői hatásának körvonalai bontakoznak ki a magyar paraszti körházak tárgyi rétegéből. A sátor-körház az ősi hajlékegység a korai középkor Keleteurópájában. A sátor a téli szállás állandósulásával lösz-, tégla- vagy kősátorrá lett a nemezsátorból. A magyar paraszt épitőmivességében is a sátor szerkezete és formája az egység a körházakban, löszsátrakban. Bármit épit, minden célú épületét a sátorszerkezet, sátorforma rendszerében készíti.

A magyarság ősi sátortipusáról, a házetnológia visszaható erejű tételeként kimondhatjuk, hogy a Turfan-anyag sátortipusa, köralakú fedélnyilással, uralta.

Előlegezhetjük idevonatkozóan még Bátky egy megjegyzését a pásztorépitmények eredetének kérdésére nézve is. Bátky[62] ezzel a pásztorhajlék-tipussal kapcsolatosan erre az eredményre jutott: „magunk mondtuk ugyan, hogy pásztorépitményeink eredetének eldöntése egyelőre korai, sőt részben talán sohasem tisztázható kérdés, most újabb meggondolások alapján mégis azt hisszük, hogy ezek a nádkunyhók közvetlenül keletről öröklődtek ránk s ha ma alacsony rétegekbe sülyedtek is le, korábban (századokkal ezelőtt) lakóházai lehettek a szegényebb néprétegeknek s annak a pásztorságnak, amelyiknek nemezre, vagy csergére nem jutott."

Bátkynak ezt a feltevését az előadott házetnológiai vizsgálat, általában az előadott körháztipusok terjedelméig, biztos alapra helyezi.

Most még néhány szót a magyar nyelv „pest" szaváról.

Kemencejelentésű pest szavunk Melich János szerint[63] kétségtelenül bolgár-szláv eredetű. Melich szerint a szó már a 10. század első felében közszó volt a magyarban. Bátky ezt a kérdést fűzi Melichnek ehhez a megállapításához: mit jelentettek tárgyilag a bolgár-szlávoknak ezek a pestjei? Mészégetőt? Téglaégetőt, vagy kenyérsütőt?[64]

Ha tudjuk, hogy Keleteurópában a sátorszerkezet által kisugárzott alak az egység, feltehetjük, hogy a keleteurópai pest-nek alakja is benne gyökerezett. Bátky a pest meghonosulásának, vagy elterjedésének lehetőségeit keresi. Idevonatkozóan két lehetőséget említ: 1. a két nép, a magyar és bolgár közti kulturérintkezés hatásának tudható be, 2. Anonymus szerint Taksony korában nagyszámú bolgárföldi telepes nyert helyet főként Pesten. A kérdések harmadik lehetőségét nem említi Bátky: a pest nem 1. és nem 2. szerint terjedt el a magyarság között, hanem már a magyaroknak valamely keleteurópai hazájában szívódott fel kultúrájába. Amint a bolgárok is leginkább itt szerezhették ezt a kulturvagyont.

[62] Bátky Zs., Ért. 1929. 11. o.
[63] Melich János, i. m. 138. o.
[64] Bátky Zs., A ‚pest'-hez, Ért. 1932.

Mész-, vagy téglaégetőt Keleteurópában nehezen jelenthetett a pest. Arab írók említik, hogy a mikor a kazárok Theophilosz császártól kérték Patronasz építőmester kiküldését, a bizánci Patronasz munkája megkezdése előtt mész- és téglaégető kemencéket építtetett. Miért volt szükségük a kazároknak az idegen bizánci mesterre? Mert nem tudtak téglával és mésszel dolgozni. Ez kiderül Ibn Fadlán leírásából is, melyet a 10. század eleji kazár fővárosról ad: „A királyi kastély a folyóparttól távol fekszik, az épület téglából épült s a királyon kivül másnak nincsen téglából épült háza s a király meg sem engedi, hogy más is téglából építsen."[65] A téglaépület ritkasága, fejedelmi magasrendűsége csak azzal magyarázható, hogy ez a szokás, ez az építőmód a kazároknál ekkor ismeretlen volt. Nem csak a kazároknál, hanem Keleteurópában, mely a vályogból, löszből épült házakat ismerte csak, a nemez- és faházak mellett. Szuzdál, Vladimir építőmódja, az orosz évkönyvek szerint ugyanigy állott, a 10. században. Ide is bizánci mestereket hozattak az építkezésekhez. Ezeknek az adatoknak idézése mellett Bátky hivatkozása, mikor a dunai bolgár építkezéseket emliti, problémánk eldöntésére nincs egyértelmű kihatással. A dunai bolgár kánok építkezései is, Sumenben, Madarában, Preszlavban, ugyancsak erősen bizánci behatást árulnak el.

A pest szónak kemence fogalommal összefüggő tárgyköre bekerülhetett a magyarba Keleteurópában, anélkül azonban, hogy a tégla- vagy mészégetésre vonatkozott volna. A szó ilyen tárgyi fogalmi körének bővülése megtörténhetett a Kárpátok medencéjében, mely már különben is nyugati tégla és mész, továbbá a kőépitkezés körzetéhez is tartozott. Történhetett a Duna alsó szakaszán élő bolgároknál is.

Mindennél jelentősebb azonban az a tény, melyet Bátky említ: szabadban, vagy sütőházban földre, vagy alacsony talapzatra rakott gömbölyű sütőkemencék egészen közönségesek Erdélyben, oláhok és magyarok közt egyformán, s nem lehetetlen, hogy épen ezek a formák a régi pestek utódai."[66]

Az, hogy a pest szó a magyar nyelvben általánosan élő szó, bizonyítja az általa kifejezett ősi tárgynak eredeti ősiségét. A szó által kifejezett tárgy nyomozása Keleteurópa építőmívességéhez vezeti a vizsgálatot. Keleteurópa egyik ősi hajlékegységéhez: a körházhoz, sövényvázas, tapasztott kivitelben.

Az ismertetett háztipusok a magyar paraszti kulturában akkor, amikor a figyelem rájuk irányult, nem lakóházul, hanem gabonatárolásra s egyéb gazdasági célokra szolgáltak. Mindez azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy korábban lakás céljait szolgálták. Bielenstein, Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, 1907, Szt. Pétervár (84—85. o.) ismerteti azt az utat, melyen a népi hajlék az építőművesség alakulásával fokozatosan alacsonyabb szintű szükségleteknek ad szállást. Sirelius is, klasszikussá vált művében, számos példát sorol fel, erre a témára vonatkozót. (Über die primitiven Wohnungen der finnischen und ob-ugrischen Völker).

Aki a magyar paraszti építkezés formáit vizsgálja, tudományos értelemmel, annak mindenekelőtt absztrahálnia kell. Meg kell fontolnia, hogy körházak előfordulnak Európában máshol is. S meg kell fontolnia azt is, hogy az arab és bizánci feljegyzések alapján merőben elhibázott lenne az az eljárás, mely a kutatómunkát azzal kezdené, hogy egy kalap alá vonja a körházak magyar csoportját az Európaszerte meglévő körháztipusokkal, csak a formai hasonlóság miatt. A kutatásnak éles elhatárolással kell kezdenie kutatómunkáját. Ezt az elhatárolást terjedelmében és értelmében kellően megokolja az a híd, melyet a középkori magyar sátorkultura és a paraszti körházak ismertetett tipusai között építettem. Ez a hid kielégítően magyarázza a körháztipusok magyarországi népi előfordulásait. Azaz megokolhatóan elszigeteli Nyugateurópának egyházi használatban lévő körháztipusaitól. Mert a magyarországi

[65] MHK 213. o.
[66] Bátky Zs., A ‚pest'-hez, Ért. 1932. 31. o.

népi anyag építőanyagban, épületszerkezetben és formában különáll. Arra a fontos kérdésre tehát, hogy vajjon lehetséges-e a körháznak fennmaradása a paraszti építkezés világában, évszázados atavisztikumokként, feleletet csak Eurázsia emlékanyaga hozhat. Germánok nyugat felől nem adhatták a magyarnak, mert Nyugaton, a Kr. u. ezredben a négyszögalak az uralkodó tipus. Ha csak vissza nem mennénk az őskorba. Ilyen eljárás viszont az eurázsiai anyag ismeretében megokolhatatlan, felesleges és hibás lenne. A római Márkus-oszlop nádházaival, melyek körházformát mutatnak, nem tud a német tudomány mit elkezdeni. A szlávság is boronaházakban és földbe ásott „izikukban" lakik a levediai korban. Mindkét tipus pedig a négyszögalakkal jár együtt. A körház tekintetében csakis az eurázsiai anyag s az eurázsiai kapcsolatok végigvetítése hozhat eredményt.

A körház elterjedése Európában már az őskorban általános. A nomád népek Európába özönlése óta azonban, akár e kort megelőzően Európának népvándorláskor előtti népei között már el volt terjedve a körház, helyenként, akár nem, a nomádoknak Európába özönlése után a nomádok élettere, valamint ennek az élettérnek peremvidéke elárasztódott körházzal. Hiszen Diez, Strzygowski, Glück és Schwieger vizsgálatai, valamint a fent előadott okfejtés kétségtelenné teszik azt a feltevést, hogy a körháznak igen széles rétege élt a nomádok vándorlásának vonalán. Azaz épen azon az övezeten, mely a nomád és települt népek közötti peremen terült el. Magyarország ezen a területen volt.

Az őskort — tárgyi tényeivel egyetemben — párhuzamba állíthatjuk Transzkáspia s — általában — Eurázsia tárgyi tényeivel. Itt szemeink előtt láthatjuk azokat az erőket, melyek kihatnak egész Eurázsiában az őskor óta egyöntetűen előfordulo kupolás körházak eredetére. Strzygowskinak az az állásfoglalása (Altslawische Kunst, 19. o.), mintha „a köralak általában a kőanyaghoz lenne kapcsolva", formakeltő erők szempontjából, téves. A kőanyagtól a vizsgálatnak meg kell vonnia a formakeltő alapot. A favázas textilház, a sátor, a legfőbb köralakot kisugárzó erőközpont. A kőanyagnak ilyen szerepet azért nem lehet adnunk, mert — szerkezeti meggondolás szerint — nem vehetett részt olyan forma szülésében, mint amilyen a sátorfedél. A körháznak leghatékonyabb élesztője a nomádok vázas textilháza, jobbanmondva azok az okok, melyek ennek a háztipusnak anyagbéli és szerkezetbéli adottságaiból következnek. Erőtelen azonban a kőanyag ilyen formakeltő szerepének hangoztatása, akkor, mikor a fa boronás szerkezetiségének négyzetes házra vezető természetes és vitathatatlan kihatása, épen Strzygowski kutatásainak eredményeként, olyan tisztán áll előttünk, s mikor épen ezen az alapon a kőanyagot sem a fával, sem a textillel, ebben az értelemben közös nevezőn szerepeltetni nem lehet. Strzygowski írja: „Wir sehen allmählich mit mehr oder weniger Deutlichkeit, dass es der Rundbau und das Quadrat sind. die in Europa in vorromanischer Zeit vorwiegen." (Altslav. Kunst, 19. o.). Ez a felfogás megtámadhatatlan. Az eredet kérdése az, mely megoldást kíván.

Henning[67] szerint a nomádsátor formája a körház mintaképe. Már a legrégibb germán korban is, mikor a nomádok beáramlása Európába történt, a germánok körében már régen elfelejtődött forma volt. Ez nem jelentheti természetesen azt, mintha a körház elő ne fordult volna ekkor is, anélkül azonban, hogy ezt a körházat a nomádsággal, ennek körház-formájával összefüggésbe hozhatnánk. Ebből a tétel megfordítottja is igaz: nem lehet a mi körház-tipusunkat a germánságéval összefüggésbe hozni.

Vámos Ferenc.

*

Die ethnologische Bedeutung der ungarischen bäuerlichen Rundbauten.

Das geschichtliche Problem des ung. Hauses ist inmitten eines verwickelten Fragenkreises, dessen Kristallisierungsraum Osteuropa ist, zu suchen. Die Fäden des

[67] Henning R., Das deutsche Haus 1882. 21—22. o.

Fragenkreises sind klimatische, boden- und pflanzengeographische Zusammenhänge, der Baukonstruktionen, der Grundrissen, die aus den Bedürfniss der völkisch-stammlichen Wirtschaften entstehen, schliesslich die Formen, die sich aus der Dreiheit der Baumaterialien, Baukonstruktionen und Grundrissen kristallisiert haben. In der Synthese dieser Faktoren muss die alte Kultureinheit rekonstruiert werden.

Die wissenschaftliche Arbeit, die den Entwicklungsgang des ung. Bauernhauses zu erläutern bestrebt ist, hat die alte Zeltkultur und deren Problemenkreis zu klären. Ausgangspunkt der Untersuchung ist die Annahme, dass das derzeit noch unbekannte Sachgut des ung. Hauses, in seiner Gänze bis Ende des X. Jhs. mit einer Gattung des osteuropäischen Hauses übereinstimmt.

Am Anfange einer solchen Forschungarbeit steht die Frage des Rundhauses. Vor einer Untersuchung des ung. Rundhauses, erörtert Verf. das diesbezügliche osteuropäische Material. Im Abschnitt I. *Das osteuropäische Rundhaus* wird auf Grund griechischer, römischer und chinesischer Aufzeichnungen erörtert, vorausgesetzt, dass die alterümlichen und mittelalterlichen Zelte Eurasiens, in ihrer Konstruktion, sowohl miteinander, wie auch mit dem heutigen eurasischen sogen. Kibitka-Typus identisch waren. Das eurasische Zelt ist ein Rundhaus seit dem Altertum, ja sogar seit auf den grasigen Heiden Eurasiens viehzüchterische Stämme leben.

II. Nun wird die bisher unbeachtete bautechnische Bedeutung des Zeltes erörtert. Die Konstruktion eines jeden eurasischen Zelt-Typus besteht aus einem hölzernen Gerippe und einem Wandmaterial von Filz, Baumrinde oder Leder. Die Bedeutung der Zeltkultur erweist sich in den von Nomaden bewohnten Gebieten darin, dass nicht nur Zelte, sondern auch Häuser aus festem Material als Rundbauten errichtet wurden. Es werden die festen Bauten, die aus dem Zelt stammen untersucht. Die Ausstrahlung der Zeltform gelangte schliesslich stufenweise zum Steinbau. Auch werden Daten aus dem diesbezüglichen Materiat aufgezählt um zu sehen, wie die nomadischen Stämme, die einheitlich in Zeltkonstruktion denken und leben, bei veränderten Lebensverhältnissen, die auch eine Änderung des Baumaterials mit sich führen, die konstruktiven Schwierigkeiten, die sich vor ihrem Zeltbau erheben, überbrücken.

Verfasser erörtert die armenischen Kuppelbauten, die er auf eine Zeltform zurückführt, ferner die Rundhäuser Nordsyriens, Gubab genannt, die gleichfalls als eine Ausstrahlung des Zeltbaues aufzufassen sind.

Bestimmend für die untersuchten Rundhäuser ist die kreisrunde Form, das kuppelförmige Dach, die annähernd zylindrische Seitenwand und die runde Dachöffnung. Diese Eigentümlichkeiten bestimmen auch die Konstruktion des Rundhauses. Als Mittelpunkt dieser Eigentümlichkeiten ist das eurasische Zelt zu betrachten.

III. In die 1) Gruppe des ung. Rundhauses gehört die Zeltkultur. Die diesbezüglichen geschichtlichen Daten wurden von Zs. Bátky zusammengestellt. (Ért=Anz. 1930). Auf Grund des ersten Abschnittes ist es als geschichtliche Tatsache anzunehmen, dass das Zelt der Ungarn rundförmig war. Nun untersucht Verfasser auf den „formausstrahlenden" Einfluss des Zelt-Rundhauses sich stützend, die einzelnen vorhandenen Typen der ung. Rundhäuser. 2) Gruben in verstümmelter Kegelform, 3) Ställe mit einer Dachung von verstümmelter Kegelform, 4) Getreide-Speicher, 5) Hirtenhütten, 6) Backöfen. Verschieden in ihrer Bestimmung, haben diese Rundbauten als gemeinschaftliche Züge den runden Grundriss, die Flechtwandkonstruktion, ferner eine derartige Errichtung der Wandkonstruktion aufzuweisen, die als Sahmen der Flechtwand zwei oder mehrere, horizontal gelegte Reifen, an welche sich das ganze geflochtene Gerippe anschliesst, besitzen. Der oberste kleinste Reif dient zur Ausbildung der Dachöffnung. Auch gehört der offene Rauchfang des Alföld zu der oben beschriebenen Reihe der übereinstimmenden Merkmale. Zur Klärung dieser einheitlichen Eigentümlichkeiten haben wir sie mit denen des Zeltes zu vergleichen. Aus diesem Vergleich ergibt sich, dass das Zelt-Rundhaus die alte Wohneinheit des frühmittelalterlichen Ost-Europa war. Mit der Beständigkeit der Winterquartiere wird das Filz-Zelt zu einem lössernen. In der Frage der Backöfenformen und Konstruktionen sind es die Dörröfen die zum Trocknen des Getreides, des Fleisches und des Obstes dienen, aus entwicklungsgeschichtlichem Gesichtspunkte näher zu betrachten. Der osteuropäische nicht slavische Backofen, wie dies von Schier gemeint wird, hängt mit den osteuropäischen Dörröfen und Badehäusern zusammen. Sirelius ist es, der zur Feststellung kam, dass das Wohnzelt, wo es noch als Wohnort diente zugleich auch als Dörrstätte. Auch ist es wahrscheinlich, dass im primitiven Zeitalter, das Getreide im Wohnhause aufgespeichert wurde.

Der Gebrauch des Wortes *banja* zur Bezeichnung des kuppelförmigen Backofens *banyakemence* im Ungarischen, bedeutet nicht, dass man auch den Gegenstand selbst, gleich dem Worte, von den Slawen übernommen hätte. Das Wort *aszaló* Dörrstätte

ist schon aus dem J. 1288 bekannt. Tatsache ist es, dass der Badeofen in Osteuropa nach Form, Grund und Struktur des Zeltes erbaut wird.

Eine weit verbreitete Form des alten ung. Hauses ist das Rundhaus. Das Zelt wurde bei der Niederlassung der Nomaden wie schon erwähnt aus Löss, mit lehmbeschmierter Flechtwand und Deckelring erbaut. In dieser Form und Konstruktion lebt das Dörrhaus und Badehaus weiter, die aller Wahrscheinlichkeit nach mit dem heutigen *búboskemence* kuppelförmigen Backofen des ung. Volkes der Konstruktion, Form und Bestimmung nach übereinstimmen.

Das heutige ung. Rauchhaus, das bisher nur seinem Grundrisse nach untersucht wurde, widerspiegelt mit dem offenem Rauchfang die Einheit des alten Haustypus'; entfernen wir das fremde Satteldach, so verbleibt das fensterlose Rauchhaus, mit einem Eingang; als Fenster diente einst die Dachöffnung, die heute die Rolle eines Rauchfanges einnimmt. Auch über dieses lässt sich all das sagen, was von den Dörröfen, Badehäusern und Backöfen gesagt wurde. Ihr Rauchfang der *pendelykémény* ist eigentlich kein Rauchfang, sondern die einstige Bedachung des Hauses das heute vom Satteldach verdeckt wird. Zu diesem Haustyp gehört auch der ung. *búboskemence* kuppelförmiger Backofen, wie auch alle Rundhaus-Arten die im obigen besprochen wurden.

Verf. befasst sich noch mit der Herkunft der *pest*.

Betreffs des ung. Hauses schliesst er: die Ungarn besassen schon in Lebedien, nebst ihren runden Zelten, viereckige hölzerne Hütten; es ist vorauszusetzen, dass sie auch aus Löss errichtete Rundhütten hatten. Das ung. Volk verliess die Zeltwohnung endgültig im Laufe des 15. Jhs. Auch haben wir den Anfang der Ausbildung des ung. Hauses und die Verdrängung der Rundbauten in dieses Zeitalter zu legen. Verf. betont den Unterschied, der zwischen den allgemein europäischen und den ungarischen Rundhäusern besteht. Das Rundhaus der Ungarn kann nicht germanischen Ursprungs sein, da im Westen, im nachchristlichen Jahrtausend, die viereckigen Typen vorherrschend waren.

Néprajzi adatok Őrhalomból. (Nógrád m.).

A hagyomány szerint a régi Őrhalom a mai Drahi puszta helyén volt, „osz a templom lesüllyedt, osz minden hetedik évben messzólal a harang. Egyszer művészemberek gyüttek, hogy maj ökrökke kihúzzák a harangot, osz mindig no Jézus segijj, no Jézus segijj, osz gyütt is a harang, de utójára ekáromkotta magát, hogy az istenit neki, osz visszament az egész harang meg a négy ökör is vele“ . . .

Dűlői: Körpölye melléke, Csórés, Cőce, Tamás körtélye, Emerencia, Magyaróbukor, Hidegkút, Cseresznyefák, Forrás, Galagonyás, Szilvaszátok, Ujosztályok, Pástok, Iskolafőd, Szőlőkalj, Tölgyfák, Ürgevár, Kenderfődek, Tarnócok, Sóspást, Görbefőd, Tormásnavaló, Szálláskertek, Proletár, Szenvedők, Csicsókás, Nagymező, Pást, Ivácsony, Hoszszúrét, Zálogos, Körpölye, Majorság, Horka, Macskás és Kövecses tó.

Őrhalom kétbeltelkes csoportos település volt; magához a községhez a község határában ólak, pajták, azaz szálláskertek tartoztak.

A néha még ma is kerítetlen hosszú telkek végében rét vagy kertségi földek vannak. A lakóház állott: házból, konyhából (pitar és füstös) és komrából. A szomszédos házak elejükkel többnyire szembefordulnak egymással, — lakóik közös kutat használnak. Ugyanígy két egymással szomszédos ház háttal fordul össze; két ilyen ház között keskeny út, a *szoroska* van. A házzal egysorban, többnyire hozzáépítve következett az istálló, ól. Erre derékszögben állott a pajta. A kisebb melléképületek helye az óllal szemben volt. A lakóház úgy nagyobbodott, hogy vagy a hozzáépített istállót alakították át szoba-, konyha-,

kamrává, vagy pedig a lebontott istálló helyébe építették ugyanezt. Így keletkeztek az asó- és fősó szomszédok, akik osztatlan telken együtt élnek. Házépítéshez az őrhalmi ember vályogot veret a cigánnyal, 12× 6 colosat. A követ Szakálból hozza, a fát Balassagyarmatról a „fadopóból". Majd csépelt rozsszalmából háromféle babkát köt : sima, fejes és fecskés babkát (1., 2., 3. ábra). Egy-egy babka négy bábuból (egy bábu egy összmarék) áll. Kiássa a fundamentumot egy ásó nyomnyira, lerakja a követ fél méter magasan, ezután rakja a vályogot, mit homok és vörös földdel köt. Mikor a falat fölhúzta, fölteszi két oldalról a sárgerendákat, majd beépíti a mestergerendát. A sárgerendára fölrakja a körösztgerendákat s közeit fölépíti vályoggal. Ezután rakja föl a szelemengerendákat, mihez a szarufákat csapolja. A szarufákat fönn is

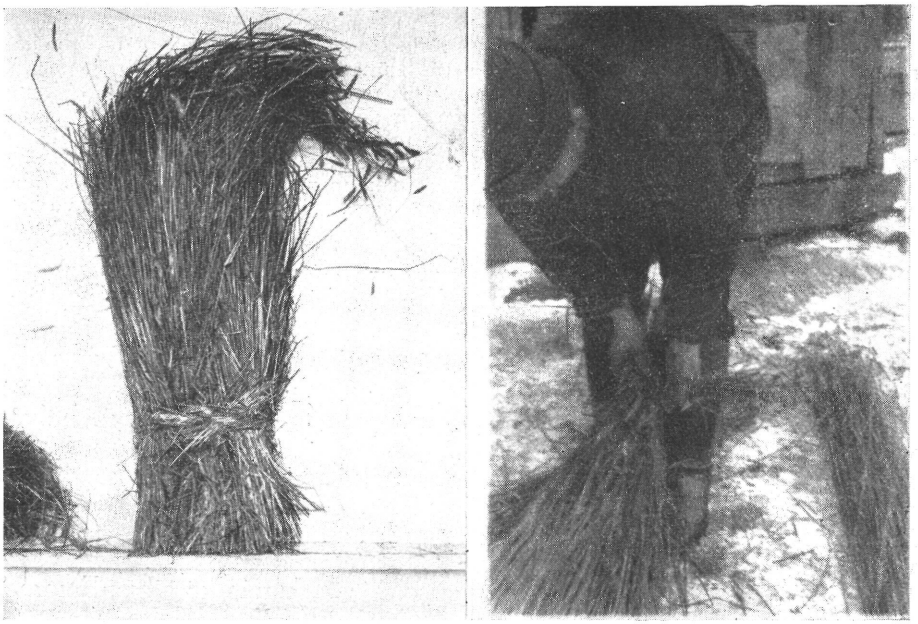

1. ábra. Sima babka és kötése. — Strohbündel für das Dach.

csapolással illeszti össze. Régebben kevesebb volt a szarufa, mint a keresztgerenda, ma ugyanannyi van. A szarufákat fönn kakasülő tartja össze. Farazatos tetőnél elől három szarufa van. A szarufákra poloznákat, léceket helyez többnyire tíz sorban. A babkát úgy erősíti a poloznához, hogy a szélső bábut kötés fölött és alatt felébe választja, ezeket a poloznán alulról és fölülről áthajtja, egymással kötőfa segítségével összeköti, majd végét a babka alá hajtja. Fejes babkát az alsó sorhoz használnak, a fecskés babka a sarkokhoz és a befejezéshez kell, míg a többi részt sima babkával fedik. A füstlyukat — szelelőlyuk — fejes babkával veszik körül.

A padláson a füstös konyha fölött épül a *bóthajtás*. A 4. és 5. ábrán közölt bóthajtás Lócból való, de az emlékezés szerint ilyen volt az őrhalmi is. Újabban e bóthajtás közepére épül a kémény.

A régi szoba — ház — akkora volt, *hogy szekervel is mellehetett vóna forduni benne.* Minden bútorzata egy asztal volt a sarokban, a falak mentén körülfutó lóca, a konyhafalnál magas patkával körülvéve a búb, — kemence, — esetleg vacok. Az újabb házberendezés a következőképpen alakult : az ajtóval, a bejárattal szemben levő közfal a főhely, a legszebb, a legjobban tisztelt, megbecsült holmik kerülnek erre a falra felakasztva vagy alá állítva. Ennek a falnak az udvarra néző fallal alkotott szöglete az asztalszög, az első a szobaszögletek közt. Az étkezés, ünnepi aktusok mind az ebbe a szögletbe állított asztal körül zajlanak le. Az ezzel párhuzamos, vagyis a közfal és szomszéd udvarára néző házfal által alkotott szög az ágyszög. Ágy van itt díszesen fölvetve, melyben többnyire eladó lány, vagy vendég,

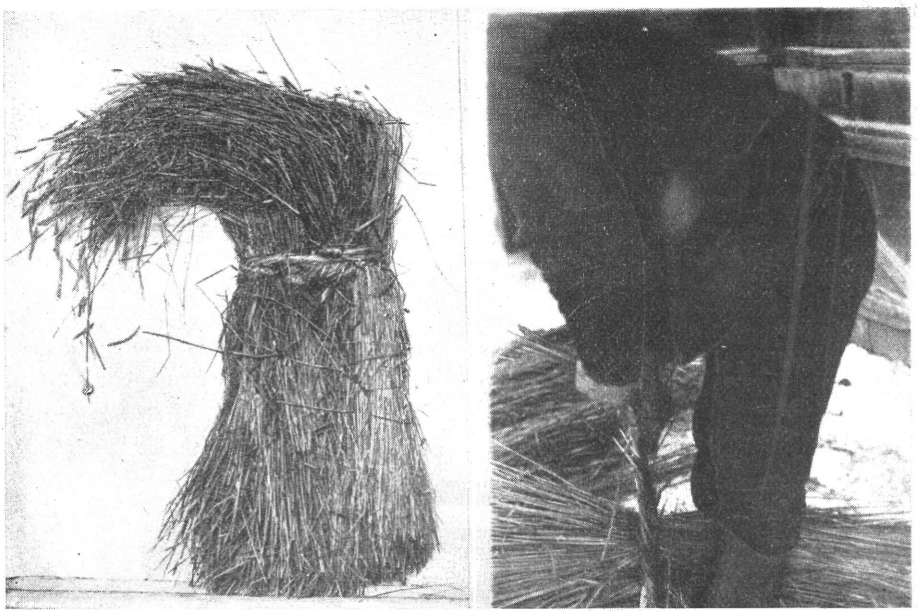

2. ábra. Fecskés babka és kötése. — Strohbündel für das Dach.

vagy a család első tagjai hálnak. A kemence szöglete mindenkié : gyerekek, öregek, szolgák, idegenek, mind köré ülhetnek. Az ezzel párhuzamosan lévő szög az ajtó möge, a háznak legutolsó helye. Ágy vagy vacok van itt, melyben öregek, betegek, gyerekek alusznak. A közfalon, a két ablak között tükör lóg, melyben jobbára csak nők nézik magukat (a férfiak borotválkozáskor kis álló tükröt használnak). A tükör fölött a falakon szentképek lógnak. Közvetlenül a tükör fölé Jézus és Mária képmását kell akasztani, mert ők az elsők mindenben. Ha sok a felfüggeszteni való kép, akkor az asztalszög fölé sorban Jézus és Mária mellé Szentháromság jön, majd a máriazelli Mária képe, mert tiszteletben ő következik ezek után, hiszen aki csak teheti, elmegy búcsúba Zellbe. A pócsi vagy Szerecsen Mária a sarokba kerül vagy a sarok után, őt már kevesebb tisztelet illeti. Az udvari

falon meghaltak képei következnek és a Szabadságharc, katonaság emlékei. Élő ember képe nem kerülhet erre a két falra, csupán holtaké. Ha van még szentkép, akkor a díszágy fejéhez is akasztanak, de csak Máriát, mert ahhoz fohászkodnak legelsőbb. A tükör körül apróbb tányérok is függhetnek. A tükör mellett vagy a képek között lógnak a szentelt gyertyák, hogy kéznél legyenek s a haldokló kezébe adhassák. Ha a tükör alatt bútor van, akkor ez a sublót, a menyecske ruháival, rajta kis szobrok, poharak, bögrék. Többnyire azonban a sarokpad nyúlik el alatta, mely az asztalt veszi közre. Az asztal körül jobbára férfiak, kitüntetett vendégek ülnek. A gazdasszony az asztal mellé egy év-

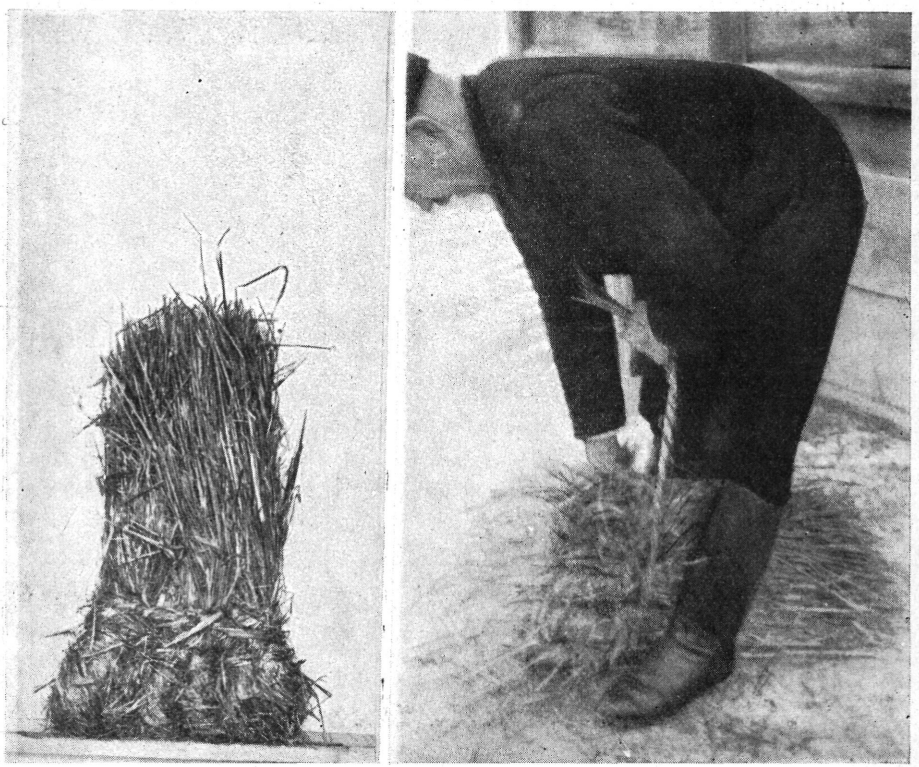

3. ábra. Fejes babka és kötése. — Strohbündel für das Dach.

ben csak egyszer ül, még pedig karácsony estéjén egy marék szalmára. Ekkor azonban végig kell ülnie az egész étkezést, férje szolgálja ki, hogy jól ülős tyúkja legyen. Egyébként, ha varrogatni, szabni ül az asztalhoz, akkor mindig csak a sarkához húzódik. Itt a sarokpadon van a javítani, varrni való ruha, s teknőben ünnepkor a kalácsfélék. A kenyér az asztal külső sarkán van abrosszal leterítve. Nagy becse van az asztalnak, arra semmi piszkos vagy rossz tárgyat föl nem tesznek; étkezéskor ülik körül, vagy kártyázó férfiak ; alá teszik a karácsonyi szénát, szalmát, szenvedés szerszámait, felfordítják, ha a szomszéd házban tűz van, stb. Az asztal vagy a pad alatt többnyire kis székek állnak, a padon ülő varrogató asszony azokra rakja föl a lábát.

Az ágyszögben levő nyoszolyában szalmazsák van lepedővel leterítve, 9 fejal két sorban, ezeken élére állítva a dunna. Ha gyermekágyas feküdt benne, sátoros lepedőt akasztottak fölé. Haláleset alkalmával erre vetik föl a hidegágyat. Az ágy előtt, mintegy 30 év óta lóca van, amit onnan ágyazáskor elvesznek. Erről kell felhágni az ágyra. A mindennapi vendégek, szomszédok, általában erre a lócára ülnek. Az ágytól a kemencéig többnyire vacok van, hitványabb ágyneművel. A vacok fölötti falon, a melegen lóg — amióta van — az óra, itt vannak az apróbb családi fényképek, emlékek kiakasztva. A búb mögött aludtak. A búbot azonban fölváltotta módosabb helyen a zöld cserép kálho, szegényebb helyen ennek mintájára vályogból, kőből rakott kemence. Ezeknek tetején lehet ülni, heverészni. Ma már minden kemence mellett van vályogból rakott tűzhely, masina, úgyhogy a kemence körüli pad vagy megrövidül vagy teljességgel elmarad. A mintegy 25—30 év óta ismert egyes székekkel pótolják a pad hiányát. Az ajtónál a kemence mellett szenteltvíztartó lóg az olvasóval. A kemence padja alatt bor, ivóvíz, melegentartani kívánt holmik állanak. Az ajtó möge a söprű helye, itt lóg szögön a kéztörlő is. Az ágy alatt van a fakutya, fatál mosdáshoz, stb.

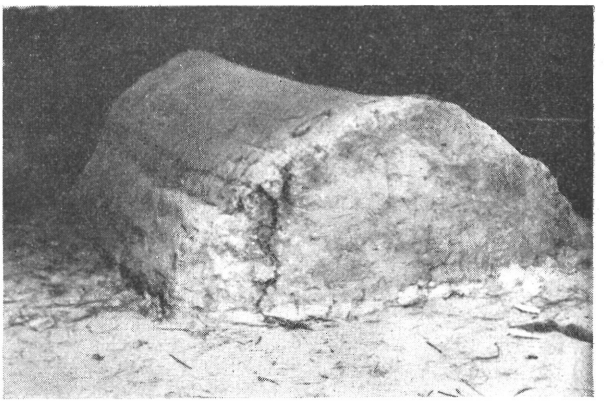

4. ábra. „Bóthajtás" a padláson. — Rauchfangswölbung am Boden.

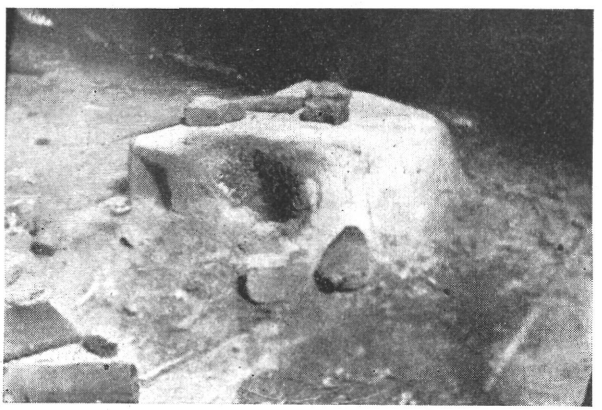

5. ábra. „Bóthajtás" a padláson. — Rauchfangswölbung am Boden.

A búbban, *kálhoban* a füstös konyhából tüzeltek. Ez emlékezet óta el volt választva fallal a pitartól. Benne, a bóthajtás alatt, a kemence szája előtt 80—100 cm magas meszeletlen sárpatka áll. Régebben ezen főztek a kemence szájánál pótári és zelenyei fazekakban. Tüzelőül szolgált: káposztatorzsa, csutka, gallyak, fa. Az elkotort hamu helyére két vastagabb fadarabot, mintegy 20 cm távolságra egymástól párhuzamosan lefektettek, közébe szalmacsutkát, erre

keresztben tördelt gallyat tettek. Ezt meggyújtották s mikor a szalma és a gally már égett, akkor rakták föl magasra egyéb tüzelővel. A fazekakat a tűz két oldalához állították. A rántást *csöpp trajfuszkán füstölték* meg, — ennek számára külön húztak ki kis tüzet. A hús t fekete vagy zöld pótári serpenyőben ugyancsak trajfuszon sütötték. Ahol már nem cserépfazékban, hanem vaslábasban főztek, ott két vályogot állítottak egymástól 25—30 cm távolságban föl, ezeken belül tüzeltek. A lábast tartotta a két vályog is, de sokan két ráfot is raktak rajta keresztben. E vályogok elmozdíthatók voltak, takarításkor el is vették őket. Mintegy 30 éve, hogy kimentek a használatból. Masina van már a füstösben is, és nyáron át azon főznek. A kemencében kukoricaszárral, mákszárral, kóré-(dudva)val és gallyakkal tüzelnek. Fehérre kell kifűteni a kemencét; akkor jó, mikor az alján a zsaluzsányi tégla szikrázik. Ekkor kitakarítják tisztára, hogy ne legyen hamus, a kenyértésztát ráfordítják a lapátra; a kenyeret két kézzel fölhúzzák, vagyis alulról felfelé keresztet húznak rá, azután berakják a kenyeret, benn a kemencében az üres lapátot megfordítják s cuppantanak hozzá a szájukkal, hogy *vastagra gyüjjön fő*. Ugyanezért az üres szakajtókat is egymásra borogatják. Tévőt nem használnak; mikor a kenyeret berakták, akkor parazsat húznak vissza a kemence szájába nyergesen és a parázson szalmát gyujtanak meg s ezt 4—5 percig, míg a kenyér meg nem pirul, égetik, ekkor becsinálják a kemence száját rossz vasdarabokkal. Egy negyed óra mulva megnézik a kenyeret, ha barnul, akkor ledőtik a vasat, úgy hogy csak félig fedje a kemence száját. Valahányszor benéznek kis szalmacsutka világánál, mindig cuppantanak.*

A füstösben volt a kanalas fából, a fakanál evésre és a varica főzésre, gyúrótábla, csikoló fa, fából lyukas kanál, lapocka haluskának, szűrőke, nagykanál. Tepsit alig 30 éve ismernek, káposztaharaszton, papiroson sütötték a rétest is. A pitvarban tőke = vizes szék volt a favödör számára. A falon „tótos vászontányérok" és tálak lógtak. Innen volt a följárás a padlásra. „Főment az ember, oszt olyan lett, mint a cigánygyerek." A komrában a sarokban és a falak mentén nyoszolyák, ládák, szekrények, káposztás dézsa, meszes fazék álltak, itt függött a kenyérrács, rudak a szennyes ruha és fonal számára, a nyüstök; ágyak alatt káposzta, krumpli: a hagyma koszorúban a falon lógott.

*

A második beltelek a szálláskertek voltak. A II. József korabeli első katonai felvételeken (6. ábra) a községtől dny-i irányban a szőlők között több faházat, faépületet föltüntető jelet látunk. A község 1869-beli kataszteri félvételén (7. ábra) ugyanezen a helyen szálláskerteket találunk, adómentes épületekkel. A község határában ma ugyanezen a helyen mindössze egy ól és két pajta található (8, 9, 10. ábra). A helyet, amelyen ezek az épületek voltak, ma is szállásoknak nevezik:

* Régebben párral sült a kenyér: 2 l. száraz komlót 5—6 l. vízben megfőztek, 3 l. korpát, 3 l. árpát és 1 l. kukoricát ennek levével leforráztak, kevés vöröshagymát tettek bele s tiszta ponyván, napon megszárították. Ma már sütnivalót használnak. A kisült kenyeret megmossák, a vizet kiöntik a ház elé, hogy *erre bakozzanak a legények*. A kenyeret a kamrában rácson tartják. Nem sütnek pénteken, vasárnap, Luca napján, két karácsony között, Krisztus nyugvó hetében, Szt. Antal és Jézus szive napján.

— gyerünk a szállásokhó, — beszélnek is róla, de a bennük lefolyt életre már alig emlékeznek. Emlékeznek arra, hogy „fontus a szálláskert is, beltelek, az is a belső fontusho tartozott, osztozkodásnál, eladásnál ha ezt átvettem, má ő azt nem vehette el, mer a ehő tartozott." Szálláskertje csak jobbágynak, jobbszerű gazdának volt. Volt rajta pajta és ól. Akinek csak egy épületre tellett, az pajtát állított. Az emlékezés szerint összesen mintegy 50 szálláskert volt egy soron, egymástól 50—60, legfeljebb 100 lépésnyi távolságban. A szálláskertek nem voltak egymástól elkerítve, a határt mesgye vagy semmi sem jelölte. Minden szálláshoz kút is tartozott. A kút ásott volt, gém nélkül, szélén — a föld szintjitől — kis kollátocskával. Egyéb épület nem is volt a telken.

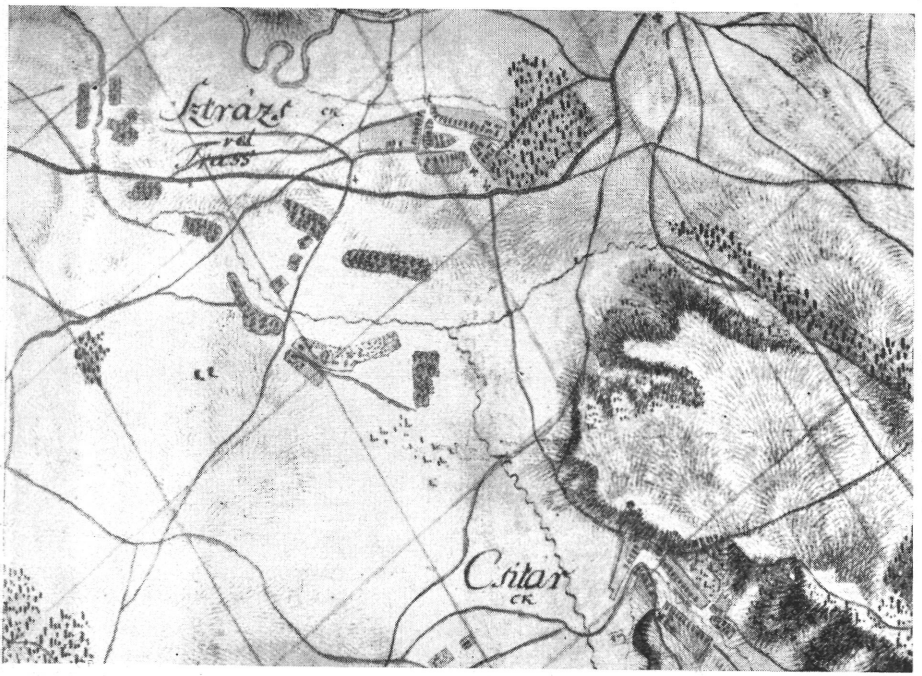

6. ábra. Őrhalom és szálláskertjeinek térképe a XVIII. sz. végén. — Josephinische Aufnahme der Gemeinde Őrhalom und Umgebung.

Az istállók és pajták nagysága igen különböző. A kisebb istállóknál a közfalnál állt a jószág a jászol mellett, a nagyobb istállók két oldalánál futott végig a jászol. A pajták lehettek kisebbek és nagyobbak. Voltak olyanok, amelyekben éppen csak száraz helet találtak, behordták a jószágot, takarmányt; másoknak viszont térsége volt, amelyen az árpát és rozsot csépelték (a búzát nyomtatták). A pajták körül voltak közös helyen a vermek. Ezeket kiásták körtealakúra, kizsupolták, száját körülrakták bábukkal. A vermeket füstöléssel tisztították. Mikor megrakták gabonával, száját nagy szalmagyugóval zárták el, erre földet hánytak domborúra.

Télen a pajta és ól üresen állott. Március eleje táján, mihánt megnyít az idő, a gazda cseléde vagy fia kivitte a szálláskertbe a heverő,

meddő jószágot, hogy az ott levő töreket, takarmányt feletesse. Volt úgy, hogy akkor napra való élelmet vitt ki minden reggel és csak estig maradt kinn, este, etetés után rázárta az ajtót a jószágra. Ugy is volt azonban, hogy ott kinn aludt, kis takarmányt húzott maga alá, és ebédelni járt be a faluba, vagy az asszonyok hordták ki az ételt neki hátyikosárba. Legtöbb adatközlőm szerint nem tüzeltek se ólban, se pajtában. Egyedül Fábián Pál mondta: jut eszembe, hogy gyerekkoromba az ól közepin vót tűz. Ezt a tüzet nem gödörben, hanem az ól szintjén, tiszta helen rakták gallyacskákból. Melegénél szalonnát sütöttek. Amint a heverő marha fölette a töreket, az igamarha ment ki helyébe, de ez már nem hált ott kinn, esténként hazahajtották. Mivel

7. ábra. Őrhalom belsőségének áttekintő vázlata 1869-ből. — Übersicht des Innenterrains von Őrhalom aus dem Jahre 1869.

a szerszám a munkák elvégzésének idejére mind kinn volt a pajta körül, reggel a megetetett jószágot kihajtották ide, itt fölszerszámozták s innen mentek munkába. Este megint visszatértek ide, lerakni a szerszámot s innen mentek a faluba. A szerszám éjjelre is kinn maradt, a gazda nem húrcóta haza. Ez a ki-bejárás tartott a tavaszi munkák megkezdésétől addig, míg el nem vetettek. Aratáskor folytatódott, ekkor már nemcsak férfiak, cselédek voltak kinn, hanem asszonyok is, a férészesek, marokverők. Amennyiben nem hordtak nekik kosztot a faluból, úgy itt is főztek aratás, stb. idején — bográcsban. Előfordult, hogy kinn is háltak.

A pajtát azonban másra is használták. Mintegy negyven éve lehet,

hogy fölhagytak a nagyobb birkatenyésztéssel. Addig minden jobb gazdának volt nagy falka juha. Nagypénteken herélték a juhokat s vágták el a farkukat, ugyanekkor adták át őket a juhásznak. Aki nem tartott juhászt, az cselédeivel őriztette juhait. A cselédek kinn éltek a szálláson a juhokkal, vagy a pajtában, vagy az ólban. Akinek magának nem volt juha, az vállalt húsz anyabirkát két évre feliből ; két év után felezték a nevelést. A gyapjút is felezték. A fejést a juhászok nagypénteken kezdték meg póstára : minden birka után öt font túró és meszely vaj járt a gazdának a juhásztól. A juhoknak lehetett akármerre legelni, gondoltak rá, hogy a fias birka jobb, a meddős gyengébb életen éljen. Esténkint a juhász a birkát kinek-kinek falubeli pajtájába hajtotta. A nyírást csitári asszonyok végezték. Mikor a birkák züllöttek (kifejték őket), akkor a juhász összecsapta őket s mig a hó le nem szakadt, járt ki velük legelőre.

8. ábra. Ól a szálláskertben. — Stall ausserhalb des Dorfes. (Fényes D. felv.)

A birkára vagy más jószágra a szállásokon vigyázó, többnyire fiatal cselédeknek igen figyelemre méltó sütőedénye volt. Ennek mai neve krumpisütő (11. ábra), hogy régen máskép nevezték volna, arra nem emlékeznek. Rossz pótári cserépből készítették olyan módon, hogy fenekét kiütötték, tetejét és kivülről az egészet vastagon bekenték sár-

9. ábra. Pajta a szálláskertben. — Scheuer ausserhalb des Dorfes. (Fényes Dezső felv.)

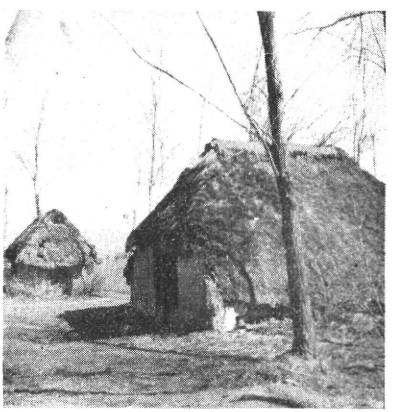

10. ábra. Pajta és ól a szálláskertben. — Scheuer und Stall ausserhalb des Dorfes. (Fényes Dezső felv.)

ral. A napon megszárították és kiégették. A kiégetés úgy történt, hogy megtöltötték tiszta földdel és tüzeltek körülötte mindaddig, míg ki nem fehéredett. Ekkor polyvába dugták, hogy lassan hüljön ki. Fábián Pál adatközlőm gyerekkorában sütött benne halat, verebet, békát, krumplit.

A halat fölpucóta, a verebet megkobzotta, kidobta a belsejit, a békának lehuzta a nadrágját. Amikor sütni akart valamit, akkor a korsót fölfordítva két lába közé fogta s szép sorjában belerakta körben a halat, verebet, stb. A korsó alsó szájához egynéhány meghántott krumplit tett, majd egy jó marék fűvel a korsó nyílását eldugaszolta. Most a korsót visszafordítva szépen a földre állította s szája körül tiszta homokkal körül tapasztotta. Rágyujtotta a tüzet száraz gazból, gallyakból. A sütéshez lassú tűz kellett: mikor a tüz megvakut, az ember kicsit megbizgatja s új tüzet rak rá. Mindaddig kellett tüzelni, míg a korsó ki nem fehéredett. Ekkorra azonban a hal, veréb „gyönyörű szépen megpirót, még az a nagyon nagy gróf is asz monta volna, hogy jó."*

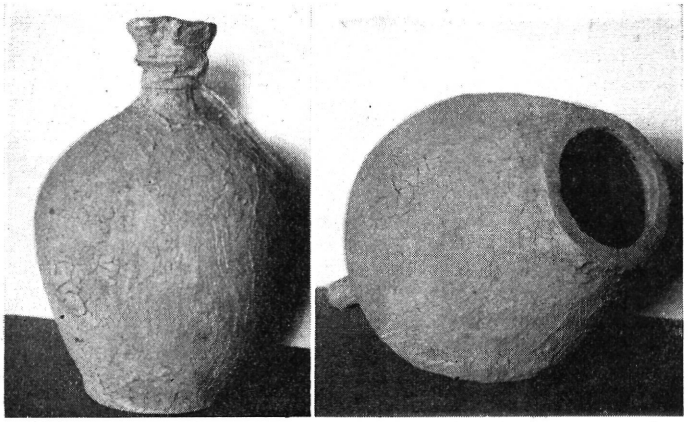

11. ábra. „Krumpisütő". — Gefäss zum Backen von Fisch, Frosch und Kartoffel.

Ezt a krumpisütőt minden bizonnyal a puplika-félék csoportjába kell osztanunk. Ilyesféle lehet a *Gunda Béla* által (Népünk és Nyelvünk 1935) Gyuláról közölt cserecsura. Ásatag edények közül a *Szabó Kálmán* által közölt lyukas fenekű XVI. sz.-beli edény (Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei 1938 107.) felel meg neki.

Betakarítás után behajtották a faluba a jószágot, csak a birkák maradtak kinn az első hóig. Ekkor ezeket is hazahajtották és télen át a pajták, ólak üresen álltak: tébe kérem nem levétünk ott.

Ma már a szállásbeli pajták, ólak elmultak. Az elmulás okát a gépekben látják: miko•má a gépek létregyüttek, má a pajták nem köllöttek. Osztozkodáskor az örökösök, nem lévén rájuk szükség, szétszedték az épületeket, senki sem akarta javíttatni.

*

Ebből a leírásból is látható, hogy az őrhalmi szálláskertek sem formájukban, sem szerepükben nem egyeznek meg az alföldi szálláskertekkel. De nem egyeznek meg a falun kívül levő pajtákkal sem, melyek fő elterjedési területe a tótság. (Schier, Hauslandschaften stb. 392). Dunántuli kettős települési községekről *Gunda Béla* ír a Földrajzi Közleményekben (1938. 1—3. 44. l.). Magamnak is vannak Karádról és Törökkoppányról kettős településre vonatkozó adataim. Ezek azonban mások, mint az őrhalmiak. Szükséges volna minél több kétbeltelkű település részletes leírása az ország minden részéről. Figyelembe kelle-

* Ugyanezen cserépfazékban hízlalták a kakast is. Beleszorították, az ágy alá tették s ott etették. Mikor meghízott, széttörték a fazekat.

ne venni a kétbeltelkű település lakosainak eredetét is. Igy pl. további vizsgálataim tárgya lesz majd Őrhalom lakosságának eredete. Vajjon az ólakat, melyekben tüzeltek is, nem alföldi telepesek vitték-e oda ? (Őrhalom > Trázs).

*

Őrhalomban jobbára ökröt tartanak. Azelőtt több volt a ló, mint ma, de *ökör mellett könnyebben megél az ember.* Ujabban igen sok a szárnyas.

A határ három vetőre van osztva : őszi, tavaszi, káposzta- és kenderföldek. Ez utóbbi vető állandó, van ugyan, aki fordít a káposzta földibe lucernát, répát, van aki árpát is. Ma a lakosság fő jövedelmi forrása a káposztatermelés, mely régebben korántsem volt ilyen fejlett. Alig 30—40 éve, hogy egy-egy jógazdának is csak egy-egy kocsiderékkal termett. A káposztamagot nagypénteken vagy nagyszombaton vetik el a ház előtti kis kertbe. Egy padba 3—4 gyűszűvel számítanak. Ezt a kimért magot tányérba teszik s a nyelvről köpdösik le a padba. Állott vizzel napjában öntözik. A káposzta alá a földet tavaszon szántják, trágyázzák, ültetés előtt újra szántják és csüves borona, kocsi oldal, vagy vasborona hátuljával boronálják el. Keresztjáró héten, Antal előtt két héttel palántáznak. (Kenyérsütéskor, Szt. Antalkor, pénteki napon nem ültetnek, mert akkor kiszárad a palánta.) Ilyenkor délig szántanak és a palántálást délután végzik. Elsőül egy marék füvet szokás elültetni a hernyók számára. Káposzta ültetésnél férfi és nő együtt dolgozik ; az asszonyokon, lányokon kallott pendel, kallott ingváll van, hogy fehér legyen a káposzta, sok szoknyát vesznek magukra, hogy sok harasztja legyen a káposztának, ekkor járnak a legcifrábban ; a legények is virágot tűznek kalapjuk mellé. A vizet kocsikon, hordókon hordják ki a földre. A palántázási munka így oszlik meg : az ember vágja, fészkeli a káposztát, egy másik ember öntözi kupából a fészket, egy asszony hányja a fészekbe a palántát, egy másik asszony pedig ülteti. Az ültetést férfi is szokta végezni, ez ilyenkor térdel ; a nő hajol ; a palántát balkezébe fogja, a jobbal kis gödröt fur számára, a gödörbe tett palántát kis földdel a tövénél megnyomja, húz rája száraz földet, megint megnyomja, végül elegyengeti szárazzal. Három hét alatt a káposzta befoganyik, az első esővel bekapálják. Aratás előtt, ha van idő, kitisztítják. Mikor a káposzta megnő főre, mindszentekre, kiszednek néhány szép kemény főt, magnak, mit a ház előtti kertben egy méternyire a földbe leásnak és trágyával, szárral, szalmával jól befednek. Husvétkor bontják ki a gödröt s ültetik ki a kertbe a káposztát, hogy magot hajtson. Októberben vágják a káposztát és viszik Gyöngyös, Vác, Pásztó, Vámosmikola, Zebegény, Börzsöny és még sok más község piacára.

Maguk a káposztának minden részét fölhasználják : zöld harasztja a marháé, belseje az emberé, torzsája tüzre kerül.

Káposzta helyett régebben inkább dinnyét termesztettek. A dinnyeföldet forgatják búzával, mert a dinnye nem szereti a nehéz földet. A dinnyét az év századik napján vetik, délelőtt; mindig jobb az olyan dinnye, amit délig vetnek el. Vetés előtti napon elment a vető arra a helyre, ahol a sertések szoktak heverni s szedett ott egy túrószacskó földet, amit a dinnyeföldön szétszórt, hogy a dinnye is úgy feküdjön

majd, mint a disznó. A férfi a dinnyemagot tálban tartja és egy nyomon veti három ujjból, ha asszony vet, úgy inkább mezitlábas sarok után, nyomba, két rövid lépésre : sarok után hamarabb a dinnye. Az elvetett magot csüvis boronával boronálják. Ujabban már fészkelik a dinnyét, „de akkó vót sok, amiko vetették". Egyszer gyomlálták, kétszer kapálták be, aki kétszer kapál, kétszer szed, a harmadszori szedés már csak a hegydinnye. A rendes dinnye nagyboldogasszony napjára beérik. A görög dinnye akkor jó, ha mélyen kong, öregen szól, ha bajúsza el van száradva ; a sárgadinnye érettségét szép szagárú s ha leválik a csinkájárú, lehet megismerni, vagy ha szétreped. A dinnyét is vitték árúsítani Ságra, Selmecre, Losoncra, Gyarmatra, stb. De árúsították maguk a dinnyepásztorok is az út szélén, mert azelőtt mindenki járt, pósta is, batár is.

Régebben főképp rozsot és kukoricát termesztettek, búzát csak saját szükségletükre. A földet 2—3 télben trágyázzák. Őszi vető alatt a föld össze van szántva (a szántást a darab főd közepétől kezdik s jobbfelé fordulnak, a főd végén az ekét kidőtik), a búza után, mikor a tallót befordítják, szétvetik a földet kétfelé (a szántást a darab főd jobb sarkán kezdik és bal felé kerülnek). Tavasz alá újra összeszántanak. Rendesen egy kézre vetnek. Az abrosz, melyben a vetőmag van, két sarkát a nyakban kötik meg, a másik két sarkát a bal kézfejre csomózzák. A vető bal lábbal kilép, jobb lábát a bal sarkáig húza, közben balra vet ; majd a jobb lábbal lép, bal lábát húzza a jobb sarkáig s jobbra vet. A magot marokra fogva az ujj veti szét, vetés alatt az ujjak teljesen kinyilnak. A vető a magot szemmagasságban szórja lefelé. A lóherét 3 ujjra vetik ; mákot és lucernát csukott ökölből jobbra-balra szitálva. A kendermagot úgy vetik, mint a búzát, csak kétszer egy nyomon.

Dr. Fél Edit.

*

Ethnographische Beiträge aus Őrhalom. Verfasserin untersucht und beschreibt die Siedlungsform, Hausform, Hauseinrichtung — Heizung am offenen Herde und im Backofen — und die Wirtschaftsform der Gemeinde Őrhalom im Kom. Nógrád. Die Einwohner bestreiten ihren Lebensunterhalt aus Kraut-Produktion, — früher stand die Melone an Stelle des Krautes. Weizen wird nur für den eigenen Gebrauch gebaut, Roggen und Mais werden hingegen auch verkauft. Es folgt die Beschreibung der Arten von Pflügen, Säen bzw. Pflanzen etc. Es werden die bevorzugten und die verbotenen Arbeitstage aufgezählt.

Das Haus wird aus Lehmziegeln hergestellt und mit Stroh bedeckt. Die Pfettendachkonstruktion ist in dieser Gegend unbekannt. Die alten Formen des Rauchfanges werden auf den Abb. 4. 5 dargestellt.

Die Einrichtung der Stube wird nach Funktion der hier befindlichen Gegenstände beschrieben.

Wie auf den Josephinischen Aufnahmen (Abb. 6) und auf einer Katasteraufnahme (Abb. 7) aus dem J. 1869. und aus einigen noch heute vorfindlichen Bauten (Abb. 8, 9, 10) ersichtlich, ist Őrhalom ein Haufendorf, das nebst seinen Scheuern und Ställen im Hofe, d. h. im Dorfinneren, Scheuer und bisweilen Ställe — szállás genannt — auch ausserhalb des Dorfes, auf den Feldern besass und z. T. auch noch heute besitzt. Diese Scheuer, bzw. Ställe am Felde wurden vom Frühjahr bis zum Spätherbst benützt : das Vieh, das im Dorfe überwinterte wurde vom Anfang März hier gefüttert, gehütet von einem Sohn oder einem Knecht des Wirten. Dieser Knecht schlief meistens im Dorfe und blieb nur den Tag hindurch mit dem Vieh. Vom Beginn der wirtschaftlichen Arbeiten an waren die szállás ein zweiter wirtschaftlicher Hof geworden : hier wurden die Tiere eingespannt, von hier aus wurden die wirtschaftlichen Geräte auf das Feld mitgenommen ; hier wurde — in den Scheuern — gedroschen, etc. Der

Stall, bzw. die Scheuer wurde auch für Zwecke der Schafzucht benützt. Im Stalle pflegte man hie und da auch zu feuern. Ein intressantes Gefäss der Szállás-Jungen war der auf Abb. 11 wiedergebene irdene Krug. Man hat seinen Boden ausgeschlagen, das Gefäss gut ausgebrannt und Fische, Frösche, Spätze, Kartoffel darin am offenen Feuer gebacken. Verfasserin bemerkt von diesem Gefäss, dass es in die Gruppe der Backglocken gehört. Ähnliche Formen kamen auch durch Ausgrabungen aus dem XVI. Jh. im Alföld vor.

Die beschriebene Siedlungsform mit ihren Scheuern und Ställen ausserhalb des Dorfes und mit dem darin verflossenen Leben gleicht weder den mit ihren Gärten umringten Städten (Györffy: Anzeiger 1929) des Alföld, noch den auch von Schier (Hauslandschaften etc. S. 392) berührten, hauptsächlich für die Slowakei bezeichnenden Dörfern, deren Scheuer sich ausser dem Dorfe befinden. Weitere Untersuchungen betreffs Herkunft der Einwohnerschaft — vielleicht vom Alföld (?) sollen den Ursprung der Ställe klären.

Vízimalmok a Nyírségen.

A mai nemzedék előtt szinte hihetetlen és elképzelhetetlen, hogy a Nyírségen vízimalmok is létezhettek a nagy számban működött szárazmalmok mellett, mert hiszen a vízimalmok hajtásához vízre van szükség és nem homokra, mely utóbbi bősége mellett az előbbi ma alig vehető észre.

A Nyírségben a homokbuckák által közrefogott zárt mélyedésekben összefutó csapadék tavakat hozott létre, de ezek tartós szárazságban kiszáradtak. A völgyekben folyó víz a természetes medret iszapolással feltöltötte s a csekély mélységűvé vált mederből a víz kilépett, úgyhogy nemcsak a mélyedések teltek meg vízzel, hanem a környező részeket is annyira elöntötte, hogy az elárasztott területek elmocsárosodtak, eltőzegesedtek, miáltal művelhetetlenné változtatta a környező birtokrészeket s a közlekedést is nagy mértékben akadályozta. A hatóság és a lakosság úgy segített a bajon, ahogy lehetett. Kállay Miklós, a vármegye híres alispánja, 1804—1806 közötti években a nagyobb vizeket elválasztó homokbuckákat átvágatta, létesítve a *vármegye árkokat*, a beiszapolódott medret pedig mélyíttette, mely munkálatokat rabokkal végeztette. De ásatta és mélyíttette az árkokat a mezővárosok és falvak előljárósága, sőt több birtokos is, amint azt levéltári adatokból tudjuk. Voltak, akik állótavaikat más szomszédbirtokosok földjére bocsátották, vagy belevezették a Kállay-féle megyeárokba.[1]

Az árkok régi térképeken, tagosítási iratokban *folyás, megye folyása, vármegye árka* néven vannak feltüntetve, ahol pedig malmot hajtott az árkok vize, *Malom ere* néven szerepel. Azokat a részeket, ahol sebes a csatornák folyása és éppen ezért télen sem fagyott be, *meleg folyás*nak hívta a nép, abban a hitben élvén, azért van ez, mert forrása van és gőzölög. Ilyen helyeken messzire hallható zúgással folyik ma is a víz. Melegfolyásnak mondták a berkeszi főfolyás 1 és 2 mellékfolyását, a kemecsei főfolyást, a kótajvölgyi főfolyást Érpatak határán a Tüzes (Füves) rét dűlőnél. — Az 1879-ben alakult Nyírvízszabályozó Társulat ezeket az árkokat használta fel a kártékony vizek levezetésére, megrövidítvén a hegyes kanyarokat átvágással, azonkívül kellő mélységűre ásatta ki.

E délről északra vezető árkok vizeit használta fel a Nyírség községeinek lakossága malomhajtásra, őrölésre. A malmokat rendesen olyan helyen építették, ahol nagy esése volt a víznek, az u. n. *zuhanóknál*. Zsilippel az árkot

[1] Köztudomás szerint pl. Pálóczi Horváth Simon 1837-ben a Simapusztán maga ásatta a Kisszék—Hosszúháti csatornát. Ez tíz métert meghaladó mélysége miatt igen nagy munkával járt.

elzárták, kisebb-nagyobb gáttal a vizet előbb összegyüjtötték, felduzzasztották és úgy bocsátották a malmot hajtó nagy kerékre, melynek lapátját alulról vágta a víz.

A Nyírség vizei által hajtott malmokra már kevesen emlékeznek. Szerencse, hogy 1926 évben összegyüjtöttem a vármegye valamennyi malmát a még akkor élő öregek kihallgatása alapján. A Nyírség 13 községében tudtak vízimalomról, számszerint 17-ről. Régi könyvekben, levéltári iratokban 7 község 8 vízimalmát találtam meg, a vármegyei múzeum tulajdonában lévő 1802-ből származó és Sexty András vármegyei főmérnök készítette nagy térképen a már említetteken kívül van 6 eddig még nem ismert vízimalom. A Sexty-féle nagy térkép azért is becses, mert azon 20 vízimalom pontos helye van feltüntetve. Lehet, hogy levéltári kutatások még szaporítani fogják a Nyírség vízimalmainak számát, minthogy arról saját kutatásomból is meggyőződtem, mindazáltal a Nyírvízszabályozó Társulat árterületén (1. ábra) bemutatott 31 vízimalom megközelitő pontossággal mutatja a hajdan létezett vízimalmok számát és helyét. Az elsoroltakon kivül még három vízimalom hiányzik e térképről, a 32, 33 és 34-ik, melyek közül az első a Nyírbátorhoz tartozó Bátori ligetben, a másik kettő Szatmár megyében a régi *Folyáson* létezett, de mind a három már a mai Keleti Nyírvíz lecsapoló társulat árterébe esik. Összesen tehát 34 vízimalomról tudunk a Nyírségen.

A Nyírvíztársulat csatornahálózata ugyan 7 fő völgyön épült ki, ezek közül 3 völgynek vízgyüjtő környéke viszonylag annyira csekély kiterjedésű, hogy a völgyekben létrejöhetett vízfolyások vízimalom hajtása szempontjából számba nem jöhettek. Tehát csak négy völgy árkain voltak vízimalmok u. m. a III. számú Berkeszi völgyön 6, a IV. számú Demecseri völgyön 13, a VII. számú Kemecsei völgyön 8 és a VIII. számú Kótaji völgyön 4 malom.

A **Berkeszi főfolyás** Kántorjánosi határában kezdődik a ma már vele egyesült régi Iklódhoz tartozó Nagyrét dűlőben 142 m. magasan az Adria felett. A torkolati részeken 99 m. magas. Hossza 37·4 km. A második mellékága kezdődött Ófehértó határában a Darukút dűlőnél 134 m. magasan és Laskodnál egyesült az előbb leirt Berkeszi főfolyással 108 m. magasan. Ezen a 14 km. hosszú szakaszon volt az 1. számú nyírbaktai vízimalom. Sexty térképén e szakasz túlnyomó részben ásott ároknak van jelölve. Az árok létesitésére valószinűleg a terep viszonylag magas volta miatt volt szükség, mert különben a felül összegyült víz nem lett volna képes lefolyni. Mai állapotában a csatornának ezen a táján kilométerenként csaknem 4 méter fenékesése van. A régi meder szelvény mélysége egyes szakaszokon 4—5, sőt 6 métert is elérte.

Az 5. számú malom a mai csatorna 3·7 km-es szelvényénél volt. A csatornának ma 1·5 métert meghaladó kilométerenkénti fenékesése van.

A 2, 3, 4. és 6. számú malmoknál a fenékesés még ennél is csekélyebb volt, azonban jelentékenyen nagyobb vízmennyiség állott rendelkezésre, mert ide már sokkal nagyobb kiterjedésű vízgyüjtő környék szolgáltatta a vizet, mint az 1. számú malomhoz.

A berkeszi főfolyáson volt 6 vízimalom a következő: *Nyírbakta* határában a község déli végén állott az 1. ábrán 1. számmal jelzett malom, igy mutatja a Sexty-féle térkép, jelenleg a főfolyás második mellékága.

Laskod határában ugyanez a térkép 3 vízimalmot tüntet fel, a 2, 3. és 4. számúakat. A lakosok azonban egyről tudnak csak, a Jármy Béni féle birtokon létezettről, mely 1 km-re van a községtől.

Nyírtass határában az 1772. összeirás emlit vízimalmot, mely a Sexty-féle térképen is látható (5. sz.). 1880 előtt a Vidovich család tulajdona volt. Gődény Bertalan 64 éves ramocsaházi lakos szerint a község délnyugati részén, a ramocsaházi határhoz pár száz méterre esett. *Laskodi kanálisnak* hivták. 1·5—2 m. mély vize is volt esős időkben, nyáron se száradt ki. Fürödtek benne, meg rákásztak. 1885-ben szünt meg.

Berkesz határában az 1772. összeirás szerint egy malom volt (6. sz.). Öreg emberek is tudnak arról, hogy 1840-es években volt egy vízimalom, amely a mai községi temetőtől 1 kilométer távolságra esett, tehát a községtől északra a Kisvárda-nyíregyházi állami út mentén, a hires „Fekete agár" csárda közelében, ahol nagy mulatások estek valaha, mivel az utasok itt tartották a stációt. A mai öregek ezt csak a helyéről ismerik, szüleiktől hallották, hol volt.

1. ábra. A Nyírség vízimalmai. — Die Wassermühlen des Nyírség.

Az öregebb emberek emlékeznek még egy másik vízimalomra is, mely a község keleti határánál volt, de ma a nyírtassi határba esik. Előbb volt róla szó (5. sz.). 1880 körül szünt meg.

A **Demecseri főfolyás** kiindul a Máriapócsi határból 145 m. magasságban, legalsó részén Demecser határában 98 m. az Adria felett. Hossza: 33 km. A 8—13. számú malmoknál a fenékesés a 3 métert is meghaladta, ez magyarázza, hogy egymás közelében 6 malom is volt. A 16—18. számú mal-

mok közt már csak 1·2 méter volt az esés kilométerenkint. A 19. számú malomnál még az 1 métert sem érte el. A régi mederszelvény mélysége szakaszonként 2—3 méter is volt.

A 7. számú malom a főfolyás mai első ágának nevezett vízfolyásán állott. Ez az ág Ófehértónál kezdődik 132 m. magasságban és ahol ahol a főfolyással egyesül 101 m. magas. Hossza: 19 km. A szelvény mélység helyenként a 4 métert is elérte. A fenékesés a 8. számú malomnál 2 méter volt kilométerenként.

A 14—15. számú malmok a mai főfolyásnak az úgynevezett második mellékágán állottak.

A Demecseri főfolyás 13 vízimalma igy következett egymás után:

Nyíribrony. Úgy mondják az öregek, hogy a Pókos dűlőben lévő Ördögárkon volt a vízimalom Jármy Lászlóné tulajdonában. (7. sz.)

Máriapócs. Éltes emberek úgy tudják hallomásból, hogy a Kucsorás hidnál, a patak kettős elágasásánál volt a malom. (8. sz.)

Ófehértó. Egy (9. sz.) malomról tudnak, a Gáti szőlő mellett folyó csatornán lévőről, Ófehértó és Magy községek határánál.

Magy község bejáratánál a megyeárkon Molnár Gusztáv birtokán volt az egyik malom, a másik a „Kulin" dűlőben, mely föld ma Takács Mihály birtoka. (10, 11. sz.)

Leveleken kettő volt, egyik a falu végén lévő hídnál a megyeárkon. a másik a Pap tagban. (12, 23. sz.)

Apagy. Baranyi Imre helybeli lakos szerint egyik malom a Gátéri dűlőben, a másik a Kert alján volt. (14, 15. sz.)

Nyírtéten egyik az u. n. Szigeti malom, a Nyírtura-Ibronyi vicinális úton, a kőhidtól délre 100 méterre a megye árkán volt. Malomérnek mondták; a másik, az u. n. Sigedi malom, ettől északra a Nyírtét és Székelyt érintő határban. (16, 17. sz.)

Székely határában a Csíkgát dűlőben volt egy vízimalom (18. sz.) a községtől északra. Közelebbi helyét nem tudják, a Sexty térképén sincs meg. A csatorna melletti rét neve ma is Égett malom.

Demecser határában az 1772. összeíráskor még 3 volt. Jelenleg csak a községháza helyén létezettről tudnak az öregek. (19. sz.)

Kemecsei főfolyás régi medre Mihálydi községben a Szalmad pusztai határnál az u. n. Gyács dűlőben eredt 154 méter magasságban az Adria felett, Kemecsénél pedig 97 m. magas. Hossza: 51 km. A szelvény mélysége helyenként 3·5 méter volt.

A 20—22. malmok táján a fenékesés körülbelől 2 méter voll.

A 24—27. malmoknál az egy métert se érte el, viszont ide már a nagyobb vízgyüjtő környék nagyobb vízmennyiséget adott.

A 23. számú malom a mai főfolyás harmadik mellékágának nevezett vízfolyáson állott, mint ahogy az Pesty helynévtárában is feljegyeztetett 1864-ben, mely Balkány határából indult ki 145 méter magasan s ahol egyesül a főfolyással. 108 m. magas volt. Hossza: 26 km. A 23. számú malom táján a fenékesése közel 2 m. kilométerenként.

Ma már nem tudják még iskolázott emberek se, hogy ezt a főfolyást régen *Berettyó érnek* hivták. E néven emliti Fényes Elek: Magyarország geografiai szótára. 1851. c. könyvében több község leirásánál, így van feltüntetve a tagositási iratokban és térképeken is. Tagositási iratokban *Nagyfolyás*nak mondják a kihallgatott tanúk, meg egyszerűen csak *Ér*-nek.

Nagykálló határában a helybeli öregek csak egy vízimalomról tudnak a város keleti oldalán, a Kiskállóba vezető út közelében, az Elizium (Nagykállóban a Berettyó balpartján létezett kerti mulatóhely) mellettiről. Kállay András is ezt emliti Vegyes közlemények 1882—1911. III. rész cimű könyve 61. lapján: „A nyírvíz szabályozást az Elisium létesítésének köszönhetjük, mert az elisiumi halastavak, fürdőknek és *a mellette felállitott alulcsapó vízimalom-*

nak sok vizre volt szüksége, noha kétségtelen, hogy Kállay Miklóst leginkább közérdekű tekintetek vezették akkor, amidőn a mult század első éveiben a felgyülemlett nyírvizeket közmunka erővel is a nagykállói várban (igy nevezték az 1740—1769 évek közt épült vármegyeházat, melynek nyugati részében, a föld alatt és föld felett híres börtönhelyiségek voltak) felszaporodott rabok segítségével levezettette. A levezető fő és mellékcsatornákat nagyon megrongálta az 1830—31-iki nagy tél, jobban mondva 1831-iki tavaszi rohamos hóolvadás, ami 1832- és 33-ban a csatornázás végbefejezését tette szükségessé. A Sexty-féle térképen azonban nem itt, hanem a Semjéni út és a Berettyó kereszteződésénél van jelezve a vízimalom. Tehát két malom volt két különböző helyen, egyik a *kisgáti*-, másik a *nagygáti malom*, amint azt az 1876 évi születési anyakönyv is emliti. (20, 21. sz.)

Oros határában az öregek vallomása szerint Harangod pusztán volt egy vízimalom, azonban Fényes E. idézett műve 167. lapján ez olvasható: „Ide tartozik szinte a Kállay nemzetség által birt Harangod puszta, mely 12.000 holdra terjed. A keresztül folyó Berettyón 2 malma s Kállay Ignácznőnek igen szép és kényelmes fürdőintézete van, melynek vize sziksós lévén, köszvény és csúz ellen sikerrel használtatik." (22, 23. sz.)

Nyírpazony határában szintén kettő volt (24, 25. sz.). Egyikről az 1675 évi levéltári adat szól, másik a Sexty-féle térképen látható. Márton István 73 éves pazonyi lakos azonban mind a kettőről tud. Szerinte az 1765 évi levéltári adatban szereplő malom a község keleti részének az Oros-Pazonyi úttól keletre cca 380 m. távolságra a Kerekkátyú és a Szélmalomhegy dűlők találkozásánál volt. 1880-ban a csatorna kibővitésekor megtalálták a cölöpjeit. E munkálatban résztvevő öreg emberek mondották neki, ki szintén ott dolgozott, hogy ott vízimalom volt és a megtalált cölöpök a vízimaloméi. Jelenleg ez a hely a Dr. Mezőssy Béla tulajdona. A másik malom cölöpeit is látta a községtől északra 2 km-re a Gémes dűlő kaszáló részének most is meglevő földhányás helyén. A földhányás a víz felfogására mesterségesen rakatott. Ezelőtt 55 évvel (1882-ben), amikor ő, mint 18 éves fiatal legény, ott szénát kaszált, hallotta az akkor már 50—60 éves emberektől, hogy ezen a helyen volt a vízimalom, sőt annak cölöpei is láthatók voltak. Ez a hely ma Szakolyi András és testvérei tulajdona.

Nyírtura határában vízimalomról a község lakosai nem tudnak. Fényes E. könyvében is ez olvasható Turáról: „E határt a Tisza árja nem járja ugyan, de az alvíz keresztüljárván rajta, mely Berettyó erének neveztetik, többször nagy károkat okoz." A múzeum tulajdonában lévő Sexty-féle térképen azonban egy vízimalom van feltüntetve Tura nyugati oldalától a keresztúri (ma kótaji) régi út és a Berettyó kereszteződésénél. (26. sz.)

Kemecse határában az imént emlitett Berettyóér amint átlépi Tura határát, már Malom-ere vagy Vármegyeárka néven folyik tovább és a község délkeleti sarkát érintve a Gyula sássa délkeleti részében végződött. A Sexty-féle térképen egy van, de az 1772. összeirás 2 vízimalmot emlit, az öregek is kettőre emlékeznek, az egyik a község északkeleti szélén, a másik a községtől délre 2 km. távolságra fekvő Dobos tanya mellett volt. 1870-es években ment ki a forgalomból. (27. sz.) Közbeszédben *Ér*, *Falualatti ér* volt a neve, mikor pedig a Nyírvíz levezetésekor csatornának használták fel, *Zsidókanális*nak mondták az épitő zsidó mérnökökről. Ekkor a Lónyay csatornába vezették bele. Sebes folyása volt. Tavasszal jégtorláskor a víz kiszorult a medréből és a bogdányi úton, a hidnál ment a faluba. A r. k. templomban a harangot félreverték, dobszóval is serkentették a lakosságot a víz elfogására az 1860-as években.

Kótajvölgyi főfolyás a Sexty-féle térkép szerint kiindul Bököny község határában 140 m. magasan és Kótajnál 97 m. magasan folyt régen a Rétközbe, ma a Lónyay csatornába. Hossza: 42 km. A Nyírvízszabályozó Társulat felfelé Hajdúhadház község határáig meghosszabbította. A régi meder szelvény mélysége helyenként 4 métert is elérte.

A 28—31. számú malmok táján a fenékesés az 1 méterl se érte el kilométerenként, az aránylag nagy vízgyüjtő környék azonban elegendő vízmennyiséget szolgáltatott több malom számára is.

Pilis-Piricsei főfolyás, a Keleti Nyirvízlecsapoló Társulat árterében van, tehát a Nyírség déli részén húzódó vízválasztótól délkeletre. Encsencs község határábál indul ki 600 méterre a piricsei határtól nyugati irányban, 135·10 m. magasan az Adria felett. 20·140 km. távolság után Bátorliget határánál a Bodvaj patakba torkolik bele. 128·40 m. magasan a tengerfelszine felett. Ez a Bodvaj patak nyugatról keletre folyva Nagyecsednél ömlik a Kraszna folyóba. A bátorligeti vízimalom a betorkolástól számitva visszafele 2·4 km-re esett. A főfolyásnak 3 oldalága van a malom előtt. A bátorligeti határtól, ahonnan Bodvaj pataknak hivatik, két vízimalom volt, egyik Terem pusztán, másik Nagy Fenék pusztán. Mindkettőhöz még a nyírvasvári oldaláig is szolgáltatta a vizet. E főfolyás átlagos fenékesése kilométerenként 1·22 m. A régi meder szelvény mélysége az egyes szakaszokon 0·60—2 m. között váltakozott.

A hires mesemondó Fedics Mihály, bátorligeti lakos elbeszélése szerint a bátorligeti malom a régi Nagykárolyba vezető út mellett volt. Igy tünteti fel a Sexty-féle térkép is, sőt az 1 : 75000 katonai térképen is itt látható. Fedics bácsi, aki 1851. évben született, gyermekkorában, az 1860—1870-es években, sokszor megfordult mind a három malomban. A vizet a malom előtt zsilip zárta el a csatornában, lyukak voltak rajta, azokban kötél s annál fogva lehetett felhúzni. A víz vályun ment a malmothajtó nagy kerék lapátjára s éppen ezért keményen vágta. Sok földet rongált, rontott, sok kárt tett a vízimalom, kivált esős időben, mert a zsilip elzárásával annyira megemelkedett a víz az árokban, hogy kijött belőle, terülve ment és ölelte a határt, meg a terményt. A bátorligeti malom csendesen járt, jó lisztet őrölt. Nyáron víz hiányában ritkán őrölt a malom. 1863-ban pl. úgy elapadt a víz, hogy az árok feneke is megrepedezett, mint a sárga dinnye ripacsos haja. Leginkább tavasszal és ősszel őröltek, azonkivül télen is. Ha befagyott a víz, a molnár feltörte a jeget a nagy kerék körül. A molnár az őrlésen kivül szántott, vetett, jószágot tartott. E vízimalmok közül legelőbb a bátorligeti, az 1870-es években szünt meg, a másik kettő az 1880-as években mult el. Legutoljára a nagyfenékpusztai.

Mióta működnek a vízimalmok a Nyírségen: nem tudjuk. Az általam ismert legrégibb adat az 1600-as évekből való. Mikor jöttek rá, hogy az árkok, folyások vizét malomhajtásra felhasználják, hogy szaporodtak el a vízimalmok, mennyi volt különböző időkben, milyen élet volt e malmok körül és milyen élete volt a molnárnak, ezekre a kérdésekre későbbi levéltári kutatások adnak majd feleletet. Élő ember ma már alig akad, aki látta volna a vízimalmot, vagy tudna annak történetéről valamit. A legöregebbek is csak a helyét, illetve a malomházat tartó cölöpöket látták, vagy szüleiktől hallottak létezéséről.

Nagykállóban találtam az 1866-ban született ma is élő Szabó Istvánra, aki gyermekkorában sokat járt a malomba őröltetni. Az Elizium melletti vizimalomra emlékezik (21. sz.). Elbeszélése szerint a malom az Elizium déli része mellett volt. A molnárház, mely 4—5 m. hosszú és 3—4 m. széles lehetett, az árok, illetve a Berettyó városfelőli partján állott véggel az árokra oly módon, hogy a háznak egyharmada a víz felett volt és ezt a végét két hatalmas, 30—40 cm. vastagságú cölöp tartotta az árokban. A háznak a parton levő része is magasabb volt a földszintnél, mert lépcsőn lehetett belépni az ajtaján. A molnárházból kinyúlt egy erős tengely, ennek végére 3 m. átmérőjű nyolc küllős nagy kerék — a vizi kerék — volt felszerelve, úgy hogy éppen a víz közepén állott, ahol legnagyobb a víz ereje, egyharmad részét mindég ellepte a víz. A tölgyfából való vízikerékre 50—60 cm. széles deszkalapok, *lapátok* voltak szegezve lapátszélességnyi távolságra. Ezekhez a lapátokhoz ütődött a víz és jött mozgásba a kerék. Tehát úgy a nagykállói, mint a többi vízimalmok is a Nyírségen, alulcsapó malmok voltak. A tengelynek a molnár-

házban levő végén függőleges síkban forgó *fogaskerék* fogai az *orsó* fogai közé illettek be, miáltal az őrlőkövet forgatták. A malomban, alacsonysága miatt, egy *kőpad* volt egy kővel. A kő felett *garat*, a kő mellett a *lisztesláda*, ebbe hullott a megőrölt termény lisztje. Volt még egy szuszék is, melyben a vámot tartották; ezen kivül egy vacok a molnár részére.

A malomtól délre 15 méterre zsilip volt, amit itt *tiltó*-nak mondanak. Az árokban két-két átellenes tölgyfaoszlop közé fűrészelt tölgyfadeszkából összeállított lap járt be, mely elzárta a vizet, ha nem őröltek és ha gyüjteni, duzzasztani akarták. Mikor szükség volt a vízre, vagyis mikor őrölni akartak, a tölgyfalapot kötél segitségével felhúzták. A zsiliptől délre, 180—200 méter távolságra, *gyüjtőmedencét* készitettek, vagyis az árkot 50 méter átmérőjü köralakra bővitették ki. (Az innen kikerült földből a parton egy domb keletkezett, amit a legutóbbi években hordtak el.) Annyi víz gyült benne össze, hogy egy nap működésben tartotta a malmot. Ha a medence megtelt vizzél, a kiömlő víz a *gátra* folyt. Ez a gát a csatornától keletre terül el, tehát a Kiskálló felől eső lapályos hely, Száraz időben, meg kis vízállás alkalmával látható az az emelkedés, mely e lapos területet két részre osztja, u. m. egy 80—100 hold nagyságú területre, ez a *Kis gát* és egy 200—250 holdnyi területre, ez a *Nagy gát*. Ez a két teknőszerű mélyedés onnan kapta a nevét, hogy a víz itt megakadt, nem folyt le, akadályozta, gátolta az átkelést, iszapos, ingoványos lett annyira, hogy nem lehetett átlábolni. Vizes időben ma sem lehet kaszálni. Mikor 1872-ben az országutat csinálták és e miatt Semjén, meg Bátor felé toronyiránt kellett menni, a gáton csak *négyellőre* fogott szekérrel tudtak keresztülmenni, de a szekér alja vizben volt. A csatorna városfelőli oldalán ugyanolyan lapály terül el egészen a régi vár vizes árkáig, mely területnek *Vármegyekert* a neve.

A vízimalom a szegények malma volt minden időben. Akinek nem volt lova, ide hozta az őrölnivalót. Egy vékát 4 krajcárért őröltek. Az őrlés lassan ment, „szert" fogtak az őrletők. Ha víz volt, éjjel is őröltek. Nagy szárazságban természetesen ritkán. A Berettyóból ugyan sohase száradt ki a víz, mégis tavasszal és ősszel őröltek, kivált ha esős volt ez a két évszak; télen az esetben, ha nem fagyott be a víz. A vízimalomban búzát, gabonát, tengerit őröltek. A nagykállói vízimalom 1877-ben szünt meg.

Az árok, illetve a Berettyó vizét az őrlésen kivül használták még halászásra. Versével, tapogatóval, vagy a tapogatót helyettesitő fenék nélküli kassal, meg szabadkézzel fogták benne a kárászt, keszeget, csukát, cigányhalat. Néha feljött nagy harcsa a Rétközről, a Tiszáról a csatornán, ahol a sok kis haltól meghizott s nem tudott visszafordulni a keskeny csatornában. Elfogták a vizet s megfeneklett. Télen csikásztak is. Tavasztól őszig odahajtották a jószágot itatni, nyáron fürödni is. Ezért aztán a csatorna oldala beszakadozott, a feneke beiszapolódott; feltöltődött s a víz elakadt benne. Előbb a kemecsei főfolyás leirásánál láttuk a Kállay András könyvéből vett idézetből, hogy a csatornákat legjobban rongálta a nagy tél, illetve a tavaszi rohamos nagy hóolvadás. A vármegye három évenként tisztíttatta, mélyíttette, ásatta, még pedig a megye börtönében felszaporodott rabokkal, akik 200—300-an is voltak az egész megyéből.

Itt emlitem meg, hogy a nyírségi többi árkokban rákásztak is az előbb elsoroltakon kivül. Használták kenderáztatásra, bár ezt a hatóság tiltotta. Az asszonyok ruhát sulykoltak a csatorna vizében, meg fonalat öblitettek, vásznat fehérítettek a partján. Nyáron oda jártak fürödni gyerekek, felnőttek egyaránt. Öntözésre nem használták sehol se. A bolgárkertészek Nyíregyházán 1890. óta, Nagykállóban pedig 1932. óta alkalmazzák erre a célra.

Sok panaszra és veszekedésre adott okot az a helyzet, hogy fentebb eső malmok molnárai, kivált korai időben, de máskor is, elfogták a vizet az alantabb levőktől, ugy hogy azok nem tudtak őrni; vizes időben pedig hirtelen ráeresztették a sok vizet, miáltal nemcsak a molnárnak tettek kárt, hanem a

környéket is elárasztották, eliszaposították. A vármegyei levéltár egyik 1765-iki tanuvallomásában igen jellemző példa olvasható. A mondott év karácsony napján (dec. 25) viradóra leégett Oroson a nagykállói Kállay József és István urak vízimalma. A felgyujtással a Pazonyban lakó pazonyi Elek Sándor és Salamon urak malmának molnárát, Molnár György nevű mestert gyanusították, mert napokkal előbb fenyegetőzött: no hiszen nem bocsátanak nekem vizet az orosi molnárok, de majd eleget bocsátok én. Más alkalommal: Leszen nekem harmadnapra elegendő vizem és megbánják az orosi molnárok, hogy vizet nem bocsátanak. A két pazonyi Elek testvér ugyanis fogadott két molnár legényt, mert az előző molnárok nem tudták rendbe hozni a malmot, jóllehet fél erdő fáját elhasználták a javításhoz. Mikor a két legény odakerült, olyan ügyesen helyrehozta, hogy a malom kifogástalanul működött. Természetesen több víz kellett a hajtásához, mint mikor állott. Molnár György mester előbb pénzért kért tőlük vizet, majd ujját mutatván, egy íznyiért rimánkodott a korcsmában. Mikor kérése sikertelen maradt, bosszút állott. Egyik cselédnek, aki dicsérte előtte a két legényt ügyességükért, azt monda: hagyj békét annak a két molnárlegénynek, megládd, hogy egy éjszaka úgy elbocsátom az ő vizeket, hogy nekem elég vizem lesz és őnekik még kenyerük sem lesz, hacsak én nem adok nekik, éhen is meghalnak[2]

Ugy is kellemetlenkedtek a molnárok egymásnak, hogy a fentebb eső „küldte" a patkányt az alantabb lévőre. A malom körül ugyanis sok patkány gyült össze a terményre. A molnár megzavarta őket egy rúddal, úszott a sok patkány a vízen s mikor a medencében összegyült vizet rájok eresztette, vitte, sodorta a patkányokat az alsóbb fekvésű malomhoz.[3]

Legtöbbet tudunk a Kótajvölgyi főcsatornán létezett vízimalmokról, mert ezekről Nyíregyháza város levéltára értékes adatokat őrizett meg. A Sexty-féle térkép ugyan csak három vízimalmot tüntet fel ezen a főcsatornán, de mint látni fogjuk, a régi írások többről értesítenek. Ennek a VIII. számú kótajvölgyi főcsatornának csak a társulati hivatalos neve ez, régi irásokban és térképeken *Folyás, Butyka folyás, Butyka folyó ere, Ér* és *Érfolyó* néven szerepel, a nép ma az utóbbi két nevet használja. Ez a kis Érfolyó sokkal nagyobb szerepet vitt az 1753-ban idetelepített lakosok életében, mint első pillanatra gondoljuk. Sok mindenre felhasználták azt a halászáson kívül. Odajártak a szűcsök bőrt mosni; ott volt a gubások kallója; használták vizét kenderáztatásra, mert a nyírvíz levezetése előtt a Tiszához hasonlóan kacskaringósan folydogált az Er s árvízkor kiöntvén, kisebb-nagyobb tavakat képezett, melyekben kendert áztattak. Mindezek mellet elhajtott az még vízimalmot is, valamikor nemcsak egyet, hanem többet is.

A Károlyi Ferenc által idetelepített lakosok csakhamar tudatára jöttek, hogy van itten olyan folyóvíz, melyen vízimalmot lehet építeni. Ideköltözésök után három évvel (1756.) már Ratzkó György főbíró Bartka Ambrus ittvaló régi lakossal szándékozik vízimalmot építtetni oly módon, hogy a felállítás fele költsége légyen a Helységé, fele pedig Bartka Ambrus uramé és szinte a malomból származott haszon fele is az Eő kegyelméé.

Nyíregyháza város 1757-iki összeírásában 5 vízimalom van felsorolva u. m. Báró Polocsayné 1, Bogár Márton 1. Irsánszki György 2, Boni János 1.[4]

Egyik 1787. február 1-én kelt okmányban olvassuk, hogy a nyíregyházi Communitás egynehány esztendővel ezelőtt megengedte Gráf András molnárnak két vízimalom építését oly feltétel alatt, hogy három esztendő elteltével

[2] Szabolcsvármegye levéltárában: Liber sub Numero Romano X. Regestrat in Elencho III. Politico sub voce Liber. folio 86.

[3] Volt olyan molnár is, aki valósággal kihízlalta a patkányokat. Majd egyet felnyársalt, vagy megvakította, melynek sivításától úgy ment, menekült a sok patkány, mintha ostorral hajtották volna. A döglött patkány láttára is elmegy a többi.

[4] Ébe Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. 155. l.

azokat tőle kiválthassák és a Helység tulajdona legyen. Mivel a malmok bérlői Gráf András és Suchás Mihály illendő árán nem adták, a Communitás a szolgabíróhoz fordul, becsültetné fel a malmokat, hogy egyik fél se károsodjon. A becsléssel azonban a bérlők nem voltak megelégedve, mire a Communitás a szolgabíróval elvétette tőlük a malmukat. A bérlők gróf Dessewffy successorainak plenipotentiáriusához, Zábory Marcy Istvánhoz fordulnak, adassa vissza nekik a nem adósságba, de irígységből elvett malmukat. Folyamodásukkal részletesebben foglalkozni azért is érdemesnek tartom, mert abból nemcsak a méltatlan bánásmódnak jutunk tudomására, hanem megtudjuk azt is, hogy 1787. előtt hány vízimalom volt és hol voltak azok.

Kérelmükben elmondják a bérlők, hogy a szegényember keservesen kikeresvén egy-két véka élet kenyérnekvalót, nem tud fizetni minden vékától két garast a száraz malmot lovával húzató u. n. őrlős embernek, nincs hol kikeresnie. Sőt, ha markában hordja is a pénzt, őrlős embert nem mindenkor kap. Azért kérték, hogy a Méltóságos uraság, vagy a Communitás egy vízimalmot építtetne. De egyik sem csináltatott. Néhány esztendők leforgása előtt ugyan a Communitás csináltatott a Szent Mihályi-útfélen, mely is abban az esztendőben elpusztulván, fáját hazahordatta. Azután Molnár Gyurka épített egy másikat saját költségén az erdő alatt (30. sz.), hol már azelőtt két malom volt. Három esztendeig birta, akkor a bírák megbecsültették, de az árát meg nem adván, sem a Communitás, sem a gazda nem reparáltatta. Egy esztendő után a Communitás — látván a malom pusztulását — visszaadta előbbi gazdájának, ki kénytelen volt fáját hazahordatni és disznóólat csináltatni belőle.

A folyamodó Gráf András ekkor tapasztalván a vizek szaporodását, a fehértói útfélen épített egy vízimalmot (28. sz.), majd egy másikat a Tokaji-út mellett (29. sz.). De mivel mind a kettőre vigyázni egymaga nem tudott, négy évvel ezelőtt (1783.) árúba vetette; előbb a bíráknak kínálta, de azok nem vették meg, aztán eladta Szuchács Mihálynak, ki ott helyben a városházánál ki is fizette az árát.

Még ugyanabban az esztendőben a Bírák behivták mindkettőjüket, hogy a két vízimalmot akarják-e nekik átengedni, mert ha nem: levághatják. Nem tudták elgondolni, miért ez erőszak, mikor a Communitást minden esztendőben kielégítették. Felemlítik még azt is a folyamodók, hogy az uraság egy-egy aranyban adta a malmokat a Communitásnak, panaszosok pedig 6 Rfrtokat fizettek mindenkoráig és most újra 12 Rfrtot vetettek rájok, mivel a vizes esztendők járnak.

Látván a Communitás, hogy nincs szándékukban eladni a malmokat, Zoltán István szolgabíróval vetette el tőlük. Olyan becsűsökkel becsültette fel, akik nem értvén a vízimalmok felépítéséhez, annál kevésbé a becsléshez. Ezt a szolgabíró is elismerte. A becslés szerinti összeget pedig erővel rájuk beszélte, fenyegetvén, hogyha fel nem veszik, a nemes vármegyére viszik az ügyet, honnan 2—3 év leforgása után fogják megkapni, akkor is híjjával.

A plénipotentiárius ráirt a Communitásra, hogy mivel a becslés a földesuraság és Communitás együttes comissiója nélkül történt, nincs annyi hatalma, hogy szegény adófizetőket jószágaiktól megfossza.

Visszakapták-e a bérlők a malmot, nincs rá adat, valamint arra sem, hogy széjjelbontották-e, vagy meddig használták.

Félszázaddal később van csak szó vízimalomról a levéltári régi irásokban. Volt-e más vízimalom ez idő alatt az Érfolyón, adat hiányában nem tudhatjuk. Ugy gondoljuk, hogy nem volt, mert az Érfolyó medre idők folytán beiszapolódott annyira, hogy a város mélyítette ki 1853-ban. Ez év tavaszán Jármy Menyhért azon folyamodására, hogy földjét, úgyszintén az egyházi földeket az Érfolyó vize elöntötte, a város helyszíni szemlét tart. A beterjesztett jelentés szerint, a város császárszállási birtokáról, valamint Jármy Menyhért birtokán és a helybeli egyházak földjén ember emlékezet óta folydogáló, de idők folyamán beiszapolódott meder miatt elömlött állóvizeivel a

birtokosok kaszálóit rongáló Ér . . . a Butykapuszta határától a Jármy Menyhért tagjáig mintegy 600 öl távolságról szabálytalanul jobbra-balra kártékony kiöntéseket, tavakat képez, végtére beleömlik a debreceni út végén levő Kerek-tóba és azt sokáig tartó vizeivel hasznavehetetlenné teszi. Innét folytatja útját a Jármi úr árkán végig az egész tagján, de mivel az egyházi földeken... ásott ároknak már nyoma sincs, azontul is sem kellő mennyiséggel, sem sebességgel, inkább csak szivárogva nyomul előre.

Tehát nemcsak az egyházi földeken maradoz, de Jármy úr laposára is, ott, hol az árka megszűnik, kicsap és tetemes károkat okoz. Igy történhetett ez a többi részein is az Érfolyónak s egész láp, mocsár — a Vasárnapi Ujság 1857. évfolyama szerint — kitűnő kacsázó hely keletkezett. Itt olvassuk azt is, hogy a város az által, hogy az Érfolyó árkát 1853-ban mélyítette, azt a hasznot nyerte, hogy egy kétkerekű vízimalmon (de csak gyengén) őrölni is lehet.

És csakugyan ebből az évből van a városi levéltárban egy június 13-ról kelt folyamodványa Juhász Mihálynak, melyben vízimalom építésére kér engedélyt. Idézem ezt a kérvényt feltevésemet bizonyító és az akkori állapotokra jellemző voltáért. „Tisztelt Tanács és Bizottmány! A város határát egy habár nem nagy vízű, de mégis figyelmet érdemlő folyóvízzel áldotta meg a természet, melyet technikai tekintetben is fel nem használni közgazdászati szempontból nagy hiba lenne. Tisztelt Vegyes Bizottmány! Tapasztalásból méltóztatik tudni, mily kielégítlenek mezei munka idején az összes helybeli szárazmalmok, annyira, hogy gyakran a Fövenyesre és Harangodra kényszerülnek a lakosok őrlenivalójukat hurcolni s az egyébként ittmaradhatott vámbeli nyereményt idegenek zsebébe nyujtani; továbbá tudni méltóztatik azt is, mennyire megrongálják a szárazmalmok az őrlőlovakat folytonos keringéseik által s végre szintén bölcsen tudni méltóztatik még azt is, hogy a város financiális tekintetben ott áll, miként jövedelem szaporítása neki szintén jól eshetik. Ezen körülményeken én amennyire tehetségem engedi, biztosan segíteni óhajtván, alázatosan esedezem, hogy részemre célszerű vizsgálat után s elfogadható feltételek mellett egy vízimalom építésére engedélyt nyujtani s ily módon ugy egyeseknek, mint magának a városnak anyagi érdekét kegyesen előmozdítani méltóztassék.

Az engedélyt Juhász Mihály — ki biztosan segíteni óhajtott — nem kapta meg. A város azonban, mikor a sajátját képező 12 rendbeli szárazmalmait július 6-án bérbe adja, a szárazmalmokkal együtt *újonnan építendő vízimalom jogot* is vele adja. A haszonbéri szerződés 9-ik pontja foglalkozik a vízimalommal, mely szerint kiköttetik:

a) Hogy ezen vízimalom bérbeadó város előljárósága befolyásával választandó helyen legalább két kőre a bérlet megkezdésétől számítva legalább egy év leforgása alatt és a bérbeadó város által kiszolgálandó vízfogó alá való, malom alá való, molnárlak alá való s 1200 négyszögölnyi területű 6 pfrt. évi censusú malomkert alá való fundusokon kívül egyébként egészben a a bérlők saját magánköltségén és a bérlők tulajdon anyagaiból ugyan a bérlők által lészen felépitendő és a bérleti évek lejártáig fel is tartandó.

b) A vállalkozók tartoznak ezen vízimalmot előlegesen betartandó terv és vízépitészeti szabályok szerint s egyszersmind az itteni helyi viszonyokhoz is alkalmazva felállitani, különben az engedély tőlük, valamint az előbbi pontban érintett egy év alatt fel nem épités esetében is, minden legkisebb kártérités nélkül elvétethetik és kijelölt fundusokkal együtt másra ruháztathatik.

c) Ha ezen vállalatnál akár a víz feltartása, vagy hirtelen lebocsátása, akár pedig a gátnak elszakadása által egyébként és bárkinek vagyonában kár tétetnék, emiatt a felelet és kártérités terhe mindenkor a bérlőket illeti.

d) A bérbeadó város ezen vízimalom irányában semmiféle szavatosságot nem vállal és kártérítést még azon esetben sem adand, ha ezen vízimalom felsőbb intézkedés következtében netalán megszüntetnék, vagy a folyóvíz

időközben csökkenne vagy kiszáradna is, avagy a malmot netalán más szerencsétlenség érné.

e) Ezen vízimalomban az őrléstől szedendő vám olyan lészen, mint a szárazmalmoknál, őrléspénzül pedig egy pengőgaras jár vékájától.

f) A bérleti évek leteltével nemcsak ezen malom iránti engedély, hanem maga az egész malom is minden melléképületeivel és hozzátartozandóival, valamint hozzáadandó kert földdel és ebben termesztendő gyümölcsfákkal együtt a városra ingyen és minden betudás vagy kár, illetőleg költségtérités nélkül vissza- és áthárúland.

Megállapitották azt is, milyen feltételek mellett állittassék fel a vízimalom. Helyéül a Szarvassziget környéke köttetett ki (2. ábra). A város csak a helyet adja. Az engedély a város regálebeli tulajdonjog teljes fenntartása mellett nem örökösen, hanem csak bizonyos évekhez kötve fog kiszolgáltatni bérlet cim alatt. Az épitési engedéllyel egybekötött bérlet Szent-Mihálytól számitandó 9 évig tart, 12 évre csak abban az esetben fog engedély adatni, ha a szárazmalmok 6 vagy 9 év után újabb bérbeadásnál az eddigi jövedel-

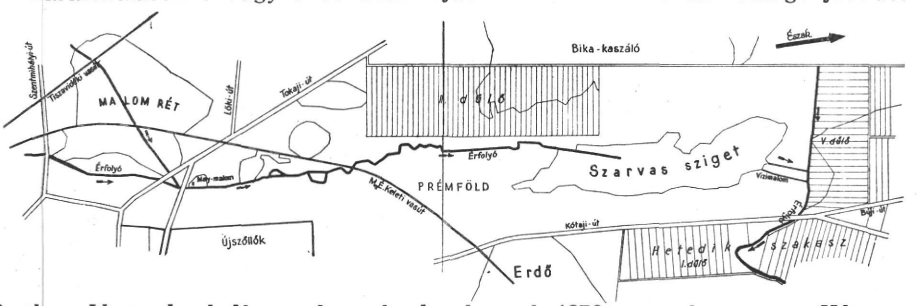

2. ábra. Vízimalmok Nyíregyháza közlegelőjének 1876 évi térképén. — Wassermühle auf einer Landkarte der Gemeindeweide der Stadt Nyíregyháza aus 1876.

mekhez képest netalán mutatkozandó csökkenésért válalkozó előlegesen jótálland. 1854. Szent György napján az őrlést meg kell kezdeni, a haszonbér is attól a naptól fizetendő. *Nem szabad a vizet úgy felfogni, hogy a természetes folyásából kiszorítva kiömléseket és károkat okozzon, sem annyira lebocsátani, hogy a fentálló kenderáztató és kalló vize kifogyjon,* — különben felelősség terheli a bérlőt. Kárpótlást a vállalkozó nem követelhet, egyedül a gőzmalomnak nyíregyházi határban való felállitása esetében. *Kiköttetett még az is, hogy a marhával nem biró szegényebb nép érdekét kell a bérlőnek tekinteni,* kereskedésbe csak akkor őrölhet, ha más őrlenivalója nem lészen. A szerződést Fábián András és 10 társa irták alá.

Augusztus 28-án mérték ki a malom helyét a bérlők által kimutatott helyen Tregjár Pál tanácsnok, Trsztyenszky Sámuel főbiró a város, Fábián András és Miskolczi Mátyás a bérlők képviselői jelenlétében. A malom-homloknak való helyet a Szarvas-sziget keleti szegletében a fennálló gáton túl 17 öllel, hol egyszersmind egy új, háromszöget képező mostani gát és az épitendő malom homloka között többi ott való vizektől elkülönitett fiókvíztartó létesitendő lészen, — beljebb északnak műértőileg alkalmasnak ismert ponton jelelvén ki, — azt, valamint ezen főpontnak fekvésétől függő egyéb helyek kivánságok szerint kimérték és kicövekelték a következőképen:

1. A malom homlok, 2 öl szélességű zsilip, mely egyenes vonalban északnyugatra 80 öl hosszant a legközelebbi tóig, mint vízvezető árok terjed.

2. A tulajdonképeni malom 3 öl 4 láb negyedben.

3. A molnárlak 10 öl távolságban a malomtul keletre, melynek hossza 9 öl, szélessége 3 öl 2 láb, mind a malom, mind a lak délnek néző ablakokkal.

4. A kert déli részen és északon vízvezetőárokkal és hányással együtt 20 és 1/2, anélkül 17 és 1/2 ölet tészen szélességben — hosszában 70 ölet, összesen udvarral és malomépületekkel együtt 1235 négyszögölet.

Megvannak az alulcsapó kerekű malomnak tervrajzai is a város levelestára idevonatkozó iratai mellett, melyet eredeti nagyságban bemutatok (3. ábra).

A város tulajdonába átment vízimalmot 1859-ben Balla Sándor birta 6 évre 143 frt. 18 2/4 véka búza, 95 véka gabona járulék mellett, mely pénzben 237 forintot tett. 1865. szeptember 29-től Ormos Mihály bérli 306 forintért.

Fennállott e vízimalom egészen a 80-as évek végéig, bár az az eshetőség is jelentkezett, amit a város haszonbéri szerződéseiben annyira kiemel,

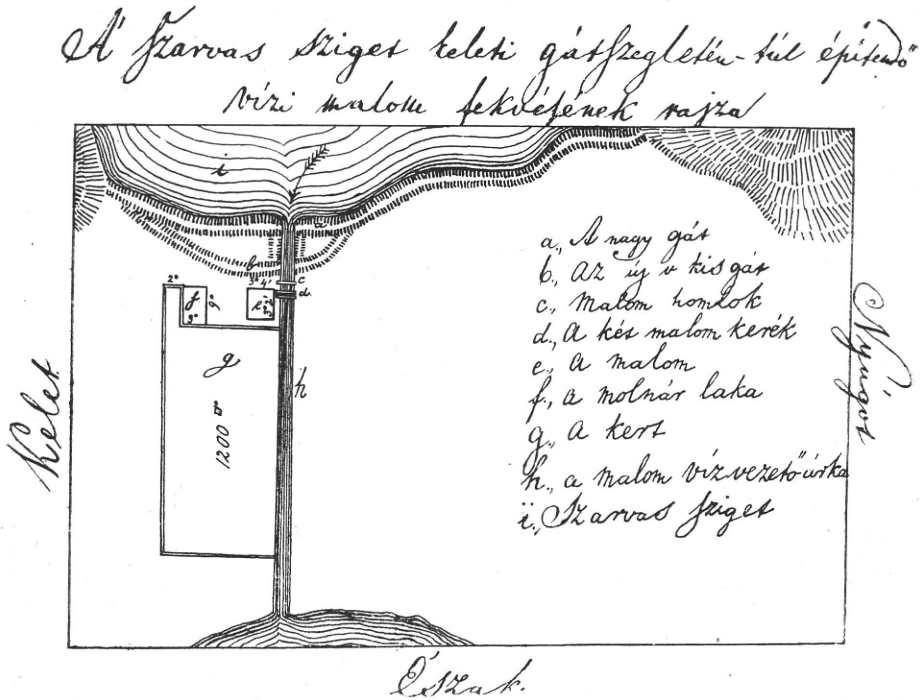

3. ábra. A Szarvas sziget keleti szegletén túl épített vízimalom fekvésének rajza. Nyíregyháza város levéltárában. — **Lage der Wassermühle jenseits des östlichen Teiles der Insel Szarvas.** (Aus dem Archiv der Stadt Nyíregyháza).

hogy bérlőivel szemben semmiféle kárpótlás és engedményre nem hajlandó, kivéve, ha gőzmalom épülne a város határában, mely esetben a bérlet is megszünhetik a bérlők kívánságára — nevezetesen 1866-ban Jéger József az orosi határban a Barzó-féle téglavető helyen felépítette az első gőzmalmot. Néhány év mulva Zieger József vette meg e malom berendezését és Nyíregyházán a vasúti úton nem sokkal a Julia malom előtt állította fel. A Julia műmalmot csak 1897-ben építették Schlichter Gyula és Sándor Móricz, mely kisebb volt a mostaninál, de másfél év mulva leégvén, létesült a jelenlegi nagyobb malomépület.

A gőzmalmok szaporodásával nemcsak a vízimalom, de a szárazmalmok is eltüntek apródonként a bokor-tanyákról, városokról, falvakról egyaránt, elmosódva él még egy-két öreg emlékezetében, kiknek elmulásával elfelejtődnek azoknak még a helyeik is. Csak a régi írások, térképek őrzik továbbra is a

tudnivágyó utódoknak, hogy valamikor hányféle módon, milyen eszközökkel, körülményesen és hosszú idő alatt őrölték lisztté a fáradtsággal megkeresett áldott kenyérnek való gabonát.

Kiss Lajos.

*

Wassermühle in Nyírség. (Kom. Szabolcs.) Die „Nyírség" genannte Gegend Ostungarns war noch in den 80-er Jahren des vergangenen Jahrhunderts reich an Wassermühlen. Zur Treibung der Wassermühlen wurde die Triebkraft des in die Theiss fliessenden Niederschlags benützt. Das Wasser wurde durch Schleusen angeschwellt und so auf das Rad gelassen, dessen Schaufel es von unten antrieb. Die Zahl der Mühlen war — laut der im Jahre 1926 nach mündlicher Überlieferung erfolgten Feststellung 17. Die Urkunden reden ausser diesen noch von 8 und die Sextymische Komitats-Landkarte weist ausser dem noch 6 Wassermühlen auf. Alle Quellen in Betracht ziehend lässt sich die Zahl der Wassermühlen in der Nyírség, in den 80-er Jahren, in 34 feststellen.

Aus den 34 waren 6 im Berkeszi-Tal, 13 im Demecser ; 8 im Kemecse- und 4 Mühlen im Kótaj-Tale.

Von all den Mühlen sind wir über denen im Kótaj-Tale am besten unterrichtet, da die bezüglichen Angaben im Archiv der Stadt Nyíregyháza zum grössten Teile vorhanden sind. Die ältesten Daten stammen aus dem Jahre 1600. Die Wassermühle war die Mühle der Armen.

A gyimesi csángok himzései.

A gyimesi csángók csupán ingüket díszítik hímzéssel,

A férfiak ingén a nyakat körülvevő 1—$1^1/_2$ cm széles gallér hímzéses. Már az alig páresztendős fiúcska ingére is kerül a férfiakéhoz hasonló, de annál keskenyebb és egyszerűbb mintájú hímzéscsík, mely felálló gallért alkot. Ezek a férfi-ingnyakhimzések mindig szigorúan mértanias díszítményűek és mintájuk olyan, hogy mindig teljesen kitölti a csíkot (1. ábra), Ezek a gallérminták az utóbbi 30—40 évben nem változtak. Azelőtt valószínűleg hasonló mintájú szövött csíkot alkalmaztak gallérként, ahogy az oláh és sokác ingnyak-csíkokon ma is látjuk.

A nők ingének nyakbefoglalása csak kb. fél centiméter széles csík, amely ugyancsak mértanias mintájú hímzéssel kivarrott, de kevésbbé díszessel és szerényebb mintázattal. Ennek oka — szerintük — az, hogy a nők sűrűn ráncolt ingének nyakbefoglalása (e ráncolás következtében) ki- s befordul s a himzés jóformán nem is érvényesül, míg a férfiingek simán fekvő nyakcsíkja ezt teljes mértékben érvényre juttatja. A női ingnyakak egyszerűbb mustráit fejből, minta nélkül varrják ki. A férfiingekre való himzés bonyolultabb mintáját azonban más, kész munkáról dolgozzák le, vagy igen gyakran külön kis mintadarabról, amelyet egyik asszony a másiknak ad tovább. Az ilyen mintadarabka az eredetinél jóval durvább vászonra készül, hogy a vaskosabb szálú alapon könnyebb legyen a minta leszámolása. Minthogy természetesen a minta mindig az alap szálaihoz igazodik, a mintadarabon csak az arányok maradnak meg, de a méretek nem, aminek kövtekeztében a minta itt jóval nagyobb, mint ahogy eredetiben lennie kell. (Az 1. á-n látható „gallérhím" is mintadarabról való.) A minta leszámolása is, himzése is mindig a munka fonákján történik ; a himzéscsík szélességében haladva, mindig egy-egy sornyit vesznek a tűre (2.

á.) Érdekes ez azért, mert rámutat arra, hogy nemcsak a mintázat, de a technika is mennyire közel áll a szőttes munkamódjához. E munkamódból magától értetődően adódik az is, hogy ha nem egy, hanem két, vagy esetleg három színnel hímeznek, akkor először a minta alapszínével varrnak végig, kihagyva az idegen színnel készülő részek helyét, amit csak legvégül töltenek ki. Így az egyes színfoltok ugyanolyan szigetszerűen elkülönülő területeket eredményeznek, mint a szőttesmunkákban.

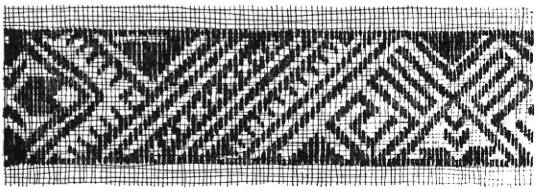

1. ábra. Férfiingnyak himzése. Ered. nagys. — **Stickerei von einem Männerhemdkragen.**

A tűre szedett, azaz felemelt alapszálak helyére a túloldalon (azaz a színen) a hímzőfonál kerül. A sor végén egy függőleges öltéssel megfordulnak és ismétlik az előbbi eljárást. Ilymódon hol jobbról balra öltenek az anyagba (2. á.), hol pedig megfordítva, balról jobbra. A munkát önmaguktól távolodó irányban készítik. A mintadarabról való leszámolás természetesen csak a munka elején szükséges, minthogy a díszítmények mindig ismétlődnek, az első díszítmény nyomán a többi elkészíthető. A mintadarabokat is, a kész mintákat is szivesen kölcsönzik egymásnak. Nyoma sincs a másutt gyakori egymáson túltenni-akarásnak, a minták féltékeny őrzésének. De nincsenek varró-asszonyok sem, mint ahogy általában alig akadtam nyomára más munkájuk, teendőjük elvégzésében a munkamegosztásra oly értelemben, hogy egyes mesterségek elvégzését „hivatásos"-akra bíznák. A himzést illetően ez a jelenség bizonyára részben azzal magyarázható, hogy a szokott mintához való szigorú ragaszkodás semmi teret az egyéni ügyességnek, fantáziának nem enged, amiből az is következik, hogy pontos és gondos utánzással mindenki egyformán becses és szép munkát tud végezni. Bizonyos, hogy ez a technikai és mintabeli megkötöttséghez való ragaszkodás arra a lélektani momentumra vezethető vissza, hogy nem érzik szükségét az egyéni ízlés, tudás és fantázia érvényre juttatásának. Jellemző az is, hogy szegény és gazdag, öreg és fiatal egyforma himzésű inget visel, a jómód egyedül az ingek nagyobb számában jut kifejezésre.

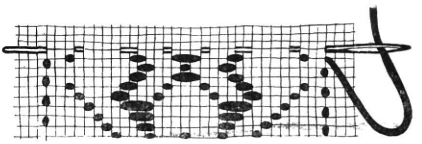

2. ábra. Mértanias himzésminta készítésmódja az anyag fonákján. — **Anfertigung der geom. Stickereimuster auf der Rückseite des Gewebes.**

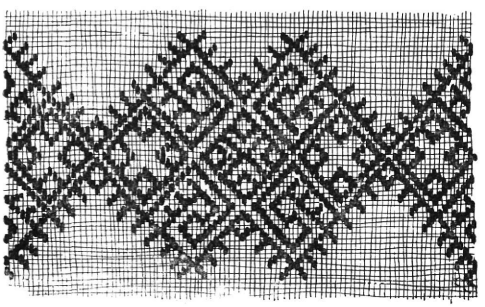

3. ábra. Női ingujj himzésmintája. Eredeti nagyság. — **Stickerei vom Ärmel eines Frauenhemdes.**

Néprajzi jelenségek lélektani indítékaira mindig könnyebb következtetni, ha nem az elszigetelt jelenséget, hanem egész alakulástörténetét és változatait is magunk előtt látjuk. Így igazolja az imént elmondottakat a női ingeken lévő himzés alakulástörténete. A női ingek ujjain — a könyök alatt — körbefutó csíkként alkalmaznak hímzést. Ez a 30—40 év előtt készült ingeken abba a típusba tartozott, mint amilyent a 3. á.-n mutatunk be. Tehát tisztára mértanias minta ez is, ismétlődő díszítményekből összetéve, s ugyanolyan módon dolgozva, mint az elébb leírt férfi ingnyak-himzések. Ez utóbbiaktól mintában csak annyiban különböznek a nők ingujjhimzései, hogy a minta mindig erősen tagolt (3. á.) A díszesebb alkalomra készülő ingeken ezen kívül ebből a csíkból (a váll irányában) kiinduló több függőleges himzéscsíkot is varrnak még. A 3. á-n bemutatott himzésmintatípust a női ingujjakon soron követte, illetve felváltotta az a selejtes városi ízlés szerint elgondolt, a természeteshez közelálló, virágos mintás himzésfajta, amelyet kézimunkakereskedésekben „gobelinmunka" néven árusítanak. A csángó nők inghimzésein ez a munka ismétlődő virágdíszítmények alakjában, csíkba rendezve fordul elő. Jellemző, hogy a bántóan ríkító színeket és a mintát átvették ugyan, de az elrendezés, a minta felépítése a régi maradt. Más himzések alakulástörténetét vizsgálva, ugyanezt a törvényszerűséget észleljük: a kalotaszegi és a torockói himzésben is először a díszítmények változnak meg és a technika alakul át, az elrendezés a régi marad. A himzésminta legnehezebben átalakuló elemének tehát az elrendezés bizonyul, mert magához idomítja az idegen, új formákat. A virágmintát — amint az az említett városi „gobelin" munkán is szokásos — csíkokra bontják és soronként haladva hímeznek. Minden sor elejétől végéig egy hosszú öltést varrnak, amely alátöltésként szerepel, s ezt rézsútos irányban (rá merőlegesen) átvarrják egymás mellé öltögetett apró laposöltésekkel. Ez utóbbiaknál az alapból mindig 2—2 szálat vesznek a tűre, kettőt pedig minden öltés között kihagynak. Aszerint, hogy hány ilyen rézsútos rövid laposöltés van egy sorban, nevezik a mintát *„kettős butuk"*-nak, *„hármas butuk"*-nak, stb. Ugyanevvel az öltésfélével keverve és ugyanezeknek a mintáknak a kivarrására a keresztöltést is használják (neve „kereszt"). A minta

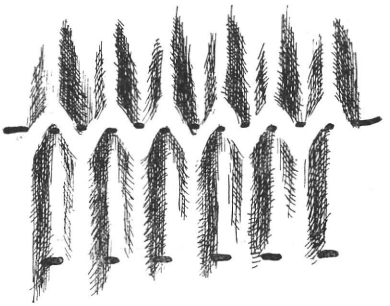

4. á. Női ingujjak kézelőráncolásának munkamódja. — Anfertigungsart der Handkrausen-Fältelung.

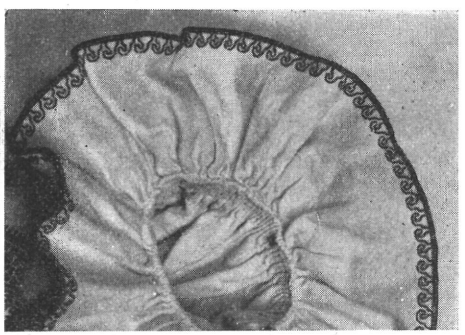

5. ábra. Női ingujj kézelőráncolása belülről. — Handkrause eines Frauenhemdes, Innenansicht. — Lelt. sz. 95317.

egyes felületeit laposöltéssel töltik ki, itt is az alap szálaihoz igazodva, s továbbra is merev, szögletes körvonalakhoz ragaszkodva. A laposhimzés neve „*ötögetett.*"

Ez a himzésféle azonban már a multé. Helyébe pedig, a szokásos alakulásmenettel merő ellentétben — *újra a mértanias minta lépett.* Az alakulás megszokott menete az lett volna, hogy a naturálisabb mintát és szabadabb technikát a teljesen kötetlen öltésmódú és szabad vonalvezetésű minták kövessék. Az ok, amiért ez nem történt meg, valószínűleg az, hogy a megkötöttségek oly mélyen gyökereztek esztétikájukban, hogy az azoktól való elszakadás lélektani pillanata még nem következett be. Maguk az asszonyok, a minták változásáról kérdezve, csak azt a választ adták, hogy most ez a „divat", s hogy az új minták mindig „Gyímes felől" jönnek be a szűk völgyekbe. Nem éreznek olyan lényeges különbséget a régi és az új minták között, mint amilyen valójában van, hanem inkább egyazon stílus divathullámzásának tekintik.

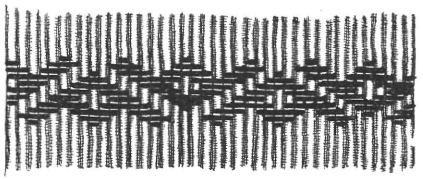

6. ábra. Női ingujj kézelőjének ráncolásáthimzése. Eredeti nagyság. — **Überstickte Fältelung der Handkrausen.**

A régebbi és az új mértanias díszítményű női ingujjhímzések között mégis van egy lényeges különbség : az, hogy mostanság, ahogy maguk is mondják „*gallér hím*"-et dolgoznak az ingújjra. vagyis a férfiingnyak mintáit másolják le a női ingujjakra. Tehát tömör, lezárt csíkokat, amelyeknek a szélére, hogy ne legyen egyenes vonal, „*mesterkét*" hímeznek, ami valami egyszerű fogazás féle, mely a szélhez illeszkedik. Úgy látszik szükségét érzik a mintaszélek tagolásának. Ezt a himzésfélét „*fonákos varrás*"-nak nevezik, nyilván megkülönböztetésül az ez előtt dívó, s a munka színén készülő himzésektől.

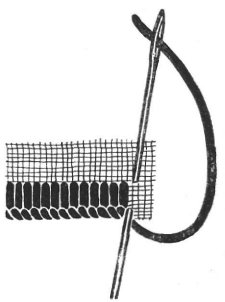

7. ábra. Hurkolás női ingujj szélbefoglalására. — **Schlingstiche zur Einfassung der Frauenhemdärmel.**

Az említetteken kívül a női ingeken még egy himzésfajtát alkalmaznak, az ú. n. „*szedés*"-t. Ezen a ráncolások himzéssel való levarrását értik. A nyakráncokat a nyak körül futó pántba varrják, s így ez tartja össze a ráncokat, a mellrészen lévő néhány centiméter széles „*szedés*" csupán arra való, hogy a ráncok laposan feküdjenek és ne ugorjanak ki közvetlenül a nyakpánt alatt. Ez a „*szedés*" mindig közvetlenül a nyakpánt, azaz a „*gallér*" alá kerül. Az ujjon a *szedés* tisztára dísz, mert a ráncokat egy különleges varrásfélével fogják össze (4. á.). Mielőtt az ujjat összevarrnák, azon a helyen, ahonnét a kézelő kezdetét veszi, az ujj egész szélességében végigvarrnak egy cérnaszállal (a cérna magukfonta kenderfonál), fércelőöltéssel úgy, hogy a tűre mindig 2 szálat vesznek fel az alapból, hármat pedig közben kihagynak. A sor végére érve, meghúzzák a szálat, miáltal ráncok képződnek. Ezeket a ráncokat a — munka fonákján — az anyagot duplán fogva össze úgy szedik a tűre, hogy gerinceik hullámvonalat képezze-

nek, amint azt a 4. á. felső csíkja mutatja. E varrásmód célja az, hogy (amikor az ujj kész) a kézelő ne lógjon, hanem mereven álljon el (5. á.), amit azzal érnek el, hogy erősen meghúzzák, s így rögzítik. Ezután a munka színén a tűvel minden ránc közét élesen meghúzzák, azért hogy a ráncok határozottan kiemelkedjenek, majd pamuttal újból végigvarrnak a ráncokon, mint legelsőben, fércelőöltéssel. Ez a varrás a ráncok helyének rögzítését célozza. A „*szedés hím*" csak ezután kerül a ráncokra (6. á.), a munka szinén. A „*szedés hím*"-et kis mintadarabokon adják egymásnak kézről-kézre, sima vászonra hímezve. Ez is mértanias minta, de az eddig tárgyaltakkal ellentétben, az ismétlődő díszítmények sohasem kapcsolódnak össze, hanem közöttük mindig hézag van. S míg a többi mértanias himzésfélénél az öltésmenet mindig a csík irányára merőlegesen haladt, addig a „*szedés hím*"-nél, — minthogy itt a ráncok összefogása a cél — az öltésmenet a minta hosszában halad, tehát vízszintes irányban. A „*szedéshím*"-et mindig ugyanolyan színű pamuttal dolgozzák, mint amilyent az ingujj himzésénél használtak.

A női ingujjak szélét régebben sűrű huroköltésorral foglalták be (7. á.), ahogy mondják: „*behányták.*" A „*hányás*" színe is egyezik a többi himzésével. Újabban az ingujj szélére fehér horgolt csipke kerül.

Ha a női ingujj másfél szélből készül, akkor az ujj elejére kerülő fél szél mindkét szegélyét „*kötéssel*" (= tűvel varrott keskeny csipkével) erősítik össze a vászonszéllel.

Fenti adatokat 1937 nyarán Gyímesközéplokon (Csík m.) gyüjtöttem.

Palotay Gertrud.

*

Die **Hemdstickereien der Gyimeser Csángó.** (Kom. Csík, Siebenbürgen). Die Stickereien sind durchweg geometrisch gemustert. Abb. 1. zeigt das Muster eines Streifens, welcher als Kragen der Männerhemden verwendet wird. Diese Arbeit zeigt nicht nur im Muster, sondern auch in der Ausführung noch starke Anlehnung an Webearbeiten. Wie Abb. 2. zeigt, wird die Stickerei stets auf der Rückseite gearbeitet, mit Fadenzählung des Leinengrundes, indem je eine Reihe der Stickerei auf die Nadel genommen wird. Die Frauenhemden haben einen noch dünneren Streifen als Halseinfassung mit einfacherem Muster, da die Stickerei durch die reiche Fältelung nicht glatt aufliegen kann u. kaum zur Geltung kommt. Am Ärmel verzierte man vor 30—40 Jahren die Frauenhemden mit einem Stickereistreifen wie auf Abb. 3. ersichtlich. Dieser Stickereitypus wurde dann durch Muster im vulgären städtischen Dutzendgeschmack verdrängt. Dabei wurde jedoch die Art des Aufbaues der Muster, sowie eine auf der Fadenzähltechnik beruhende Stichart beibehalten. Dem allgemein üblichen Werdegang zufolge wäre zu erwarten gewesen, dass sich von da an eine langsame Wandlung zur vollkommen freien Zeichnung, naturalistischen Musterung und ungebundenen Technik vollziehe. Dagegen kehrte man aber wieder zu einer Art streng geometrischem Muster zurück. Verf. glaubt diesen ungewohnten Werdegang in tief wurzelnden ästhetischen und soziologischen Bedingtheiten begründet. Für letztere ist es entscheidend, dass die Arbeitsteilung bei den Gyimeser Csángó fast unbekannt ist und die Stickereien von jeder Frau selbst verfertigt werden. Dies ist aber nur bei einer streng gebundenen Technik und vorgeschriebenen Musterung denkbar, wo individuelle Abweichungen und das freie Spiel der Phantasie ausgeschlossen sind. — Der untere Teil der Ärmel der Frauenhemden (Abb. 5.) wird auf eine besondere Art gefältet, um damit die so entstehende Handkrause straff und gespreizt bleibe. (Abb. 4.) An der Aussenseite dieser Fältelung werden die Falten durch ein Ziernahtmuster niedergehalten (Abb. 6.). Der Ärmelrand wird mit Schlingstichen eingefasst (Abb. 7).

Mézesbábsütőminták faragása a Tiszántúlon.

A német eredetű mézeskalácsos mesterség nagyon elterjedt Magyarországon. Vásárok, piacok, búcsúk kedvelt cikke még ma is a mézeskalács. Mézeskalácsos mestereink több fajta mézes tésztát készítenek, úgy mint: nürnbergi, drezdai, pozsonyi, bázeli stb. mézest. Egy-egy nagyobb város mézeskalácsos mesterei u. i. új tésztakészítési módot találtak ki, másképpen állították össze a tészta anyagát és másképpen díszítették. A magyar eredetű készítmények közül nevezetesebb a *tordai mézes* (hosszúkás, kis vekni alakú, két végén összenyomott, repedezett tetejű mézeskenyér) és a *debreceni mézes*.

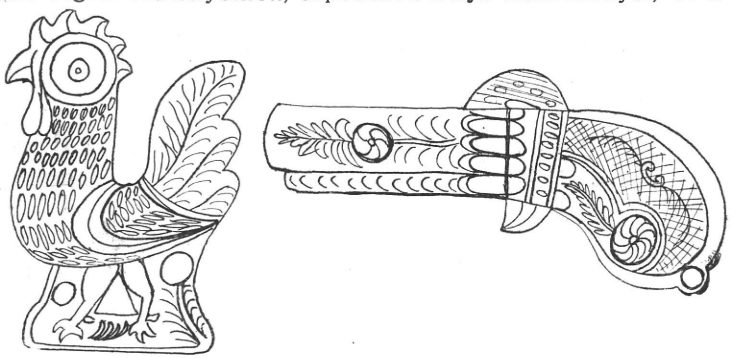

1. ábra. Papírból kivágott minták: kakas, revorver (sic!). — **Ausgeschnittene Papierformen, mit derer Hilfe der Lebzelter den Rahmen der zu verfertigenden Form auf das Holz zeichnet.**

Az Alföldön a debreceni mézes terjedt el legjobban. — Hogy a mézeskalácsos mesterség teljesen magyarrá vált, nagyban a debreceni mestereknek köszönhető.

A debreceni mézeskalácsosok mézestányérja, amit az Alföld nagy részén *debreceni* néven ismernek, abban különbözik a többi mézes készítményektől, hogy mézen, liszten kívül nincs benne semmi idegen anyag (pl. fujtató por, festőanyag, mint ez a nürnbergi, bázeli, drezdai stb. készítményekben van). Tehát sokkal egészségesebb, mint a többi festett, színes mézes. De nemcsak a tészta anyagának összeállításában, hanem díszítésében is új stílust teremtettek a debreceniek (l. erről lejjebb). A mézestányéron kívül csinálnak a debreceniek alakokat: huszár, ló, szív, csizma, kés stb. ábrázoló mintákat is. Ez utóbbiaknak összefoglaló neve a mézeskalácsos műnyelvben *tokni* (vö. német Docke). Ebbe a tésztába már kevés fujtató port (alkali) is tesznek. Ezen kívül készít a debreceni mézeskalácsos természetesen más mézes tésztát, színes mézest, csókot, zsidókenyeret stb. is. Erről azt jegyzi meg *Ecsedi*, hogy „a debreceni nép nem szereti és nem is szerette".[1] A mintafákat régen az ügyesebb mézeskalácsosok készítették, ma már nem bajlódnak vele, faszobrászra bízzák. Ez azonban a szép díszítő elemek kihalására vezet. A faszobrász kezéből kikerült mintákból hiányzik a mézeskalácsok népies zamata, természetes naivsága és egyszerűsége. Békésen (Békés-

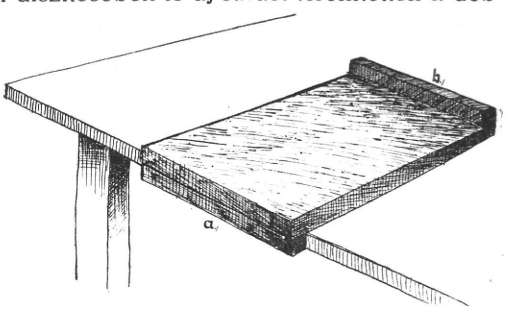

2. ábra. Faragófa 'munkaasztal'; a) ütközője, b) tartója. — **Arbeitstischchen.** a) Krampe, b) Krämpe. Auf diesem Arbeitstischchen graviert der Lebzelter die Lebzeltenform.

[1] *Ecsedi István:* A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. A debreceni Déri Múzeum évkönyve. Debrecen 1934. 300. l.

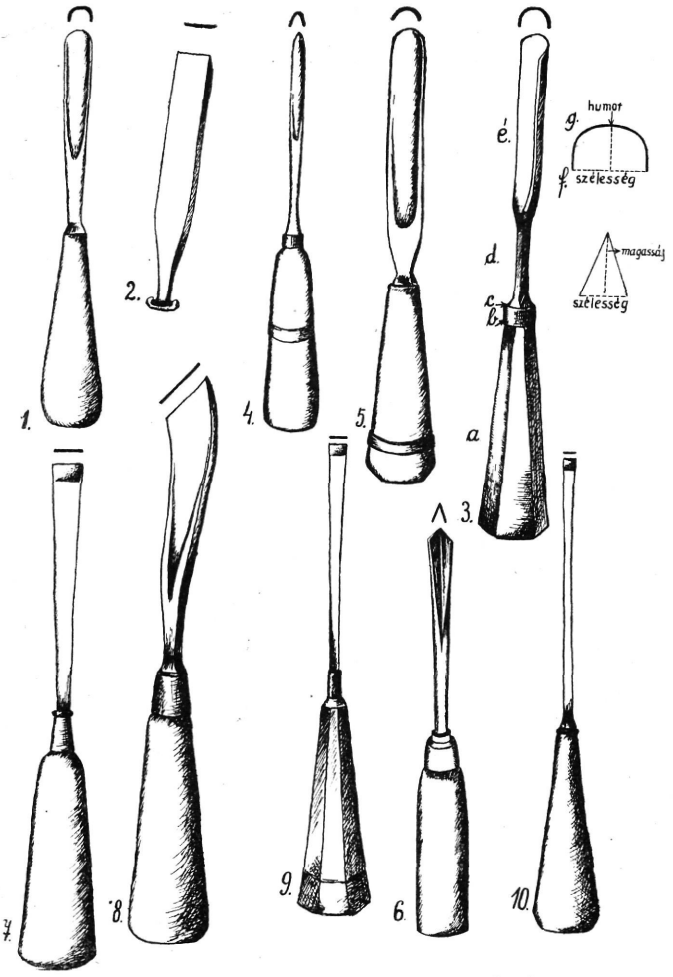

3. ábra. Faragóvésők. 1, 2. kovácsolt vasból készült vésők. 3, 4, 1. félgömbölyű vésők. 5. félhomorú véső. 6. V alakú véső. 7, 8, 9, 10, 2. laposvéső. a) a véső nyele, b) agykarika, c) a véső agya, d) a véső nyaka, é) a tulajdonképeni véső, f) a véső szélessége, g) a véső humora. — **Verschiedene Meissel zum Gravieren der Lebzeltenformen.**

megye) él az Alföld egyetlen mézeskalácsmintafaragó mestere, Szikszai Sándor. Ő a debreceni hagyományokat ápolja és fejleszti tovább. Mivel a mézeskalácsos mesterséggel foglalkozó munkák[2] nem foglalkoznak behatóan a mintafaragással, az utolsó mézeskalácsbábfaragó mester szíves közlései alapján, 1937 nyarán leírtam e mesterséget, feljegyeztem a műszavait, így a munka menetének szavait is. E műszavak nagy része iro-

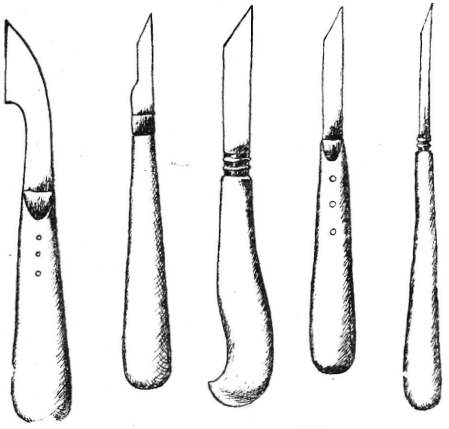

4. ábra. Metszőkések. — Schnitzmesser.

dalmi, meglátszik rajtok, hogy a népi származású mester képzett ember. Nem is adom őket ezért fonetikus átírásban. A műszavakat csak akkor értelmezem, ha jelentésük a közmagyar használattól eltér.[3]

[2] *Ecsedi* i. m. és *Kemény Gy.*: Mézeskalácsok. Magy. Népműv. 4. Kiadja a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya. Budapest, 1925. *Fábián Gy.*: A mézeskalács. Néprajzi Értesítő. 1913. 89—98. l.

[3] Szikszai S. életrajzi adatai közül közlök annyit, hogy 1884-ben Köröstarcsán született gazdálkodó családból. Már kis gyermek korában, mielőtt még iskolába járt volna, játékkocsikat, szánkókat csinált. Az elemi iskola elvégzése után szülei földmívesnek szerették volna nevelni, de ő tanoncnak szegődött be Békésre Petneházy Lajos

Mézesbábmintát olyan fából lehet készíteni, amelyik jól állja a faragást, vagyis *szívós* és *erős*. Leginkább a *vadkörte-*, *körte-* és *diófa* felel meg, de használják olykor az *almafát* is. A munka első mozzanata a *fa előkészítése*. A jól kiszáradt körte- v. diófát a mester felfűrészeli 2·5—3 cm vastag deszkadarabokra. A deszkát *simára legyalulja*, majd a minta nagyságának megfelelő darabokra feldarabolja *jóélű fűrésszel*. A *széleket* gyaluval *lesimítja*.

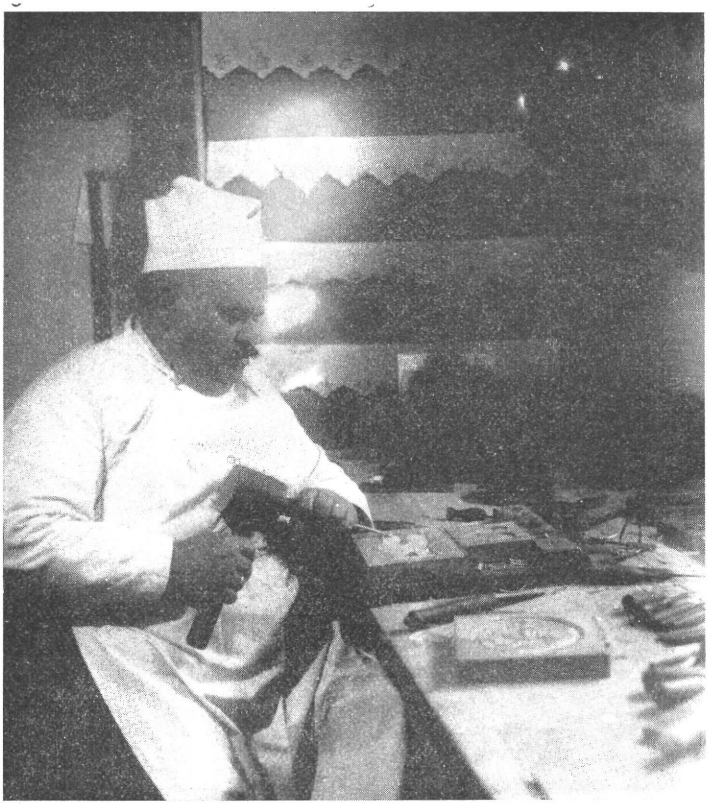

5. ábra. Szikszai Sándor békési mézeskalácsos műhelyében, bábsütőminta faragása közben. — Alexander Szikszai, Lebzelter aus Békés (ung. Tiefebene) graviert in seiner Werkstatt die Lebzeltenform.

Ekkor következik az *alapozás*. A *mintát papirra rárajzolja*, azaz az elkészítendő mintát kartonpapirra felvázolja és ollóval *kivágja* (1. ábra). A már előkészített mintafadarabokra rárajzolja a minta *keretét*. Az alaknak és a keretnek megfelelőleg a fába 3 mm mélységű, de még síma *alapzatot* bevés. Ez az alapozás. A minta *körvonalait* az alapozásba *berajzolja* tintaceruzával. Ezután következik a *kidomboritás* 'az alakok kidolgozása' a vésők segitségével a faragófán. A *faragófá*-nak nevezett munkaasztal (2. ábra) kb. 35 cm hosszú, 24 cm széles, 3 cm vastag deszkalap. Bármilyen közönséges asztalra

mézeskalácsoshoz és cukrászhoz. Petneházy L. Füzesgyarmaton született, Debrecenben tanult és Boldogh Gyula debreceni mézeskalácsos mesternél szabadult fel. Itt tanulta el a minták faragását is. Tudományát tovább adta tanítványának, Szikszai Sándornak. Szikszai eleinte csak a maga számára dolgozott, de a sikerek további munkára serkentették. 1905-ben Debrecenbe ment és véletlenül Boldogh Gyulához szegődött be segédnek, ahol annak idején mestere felszabadult. Szikszai itt eddigi ismereteit kibővítette. Boldoghnak bőven volt szerszámja. Sok munkája volt. Látva segéde ügyességét, Boldogh a faragást Szikszaira bízta. Évekig Debrecenben időzvén, Szikszai S. teljesen elsajátította a debreceni mézeskalácsosok fogásait. Így lett ő (a Debrecenben már kihalt) debreceni mézesbáb-mintafaragás folytatója és tovább fejlesztője.

ráerősíthető. Alul *ütközője* van, ezzel az asztalhoz szorítja a mester, felül pedig *tartója*, utóbbival a faragandó fát szorítja meg.

A vésést a mézeskalácsosok régen kovácsolt vasból készült vésőkkel végezték, de ma már finom faszobrászati eszközök is állnak a mester rendel-

6. ábra. Mézestányér- — debreceni — minta méhkassal. — Lebzeltenteller, Debrecener mit Bienenstock. Gravierte Form.

7. ábra. Mézestányér- — debreceni — minta a magyar címerrel. — Lebzeltenteller, Debrecener mit dem ungarischen Wappen. Gravierte Form.

kezésére. Négyfajta vésőt használ: 1. *félgömbölyű-*, 2. *félhomorú-*, 3. *V alakú-* és 4. *lapos vésőt.* A véső részei: a véső *nyele* 'fából készült fogója', *agya* 'a véső vasának vastagabb, a nyél előtti része' az *agykarikával, nyaka* 'az agy és a tulajdonképpeni véső közti rész', a tulajdonképpeni *véső.* A véső hegyének szélességét a véső *szelességének* hívják. A lapos véső lapja lapos, a félgömbölyű véső lapja félkör alakban hajlik, a félhomorú vésőé a félkör felének mélységére hajlik, a V alakúé pedig V alakban. A véső mélységét a véső *humorának* nevezik a félgömbölyű és félhomorú vésőnél, a V alakú vésőnél pedig a véső *magasságának.* A véső méretei közül tehát a véső szélessége és mélysége, ill. magassága a fontos adatok (3. ábra). A fent jelzett 4 véső csak a típust jelzi, mindegyik több változatban van meg. Szikszai S., kitől adataimat vettem, 11 félét használ. A vésők méretei különbözők. Tájékoztatásul néhány véső méreteit közlöm. A legnagyobb félgömbölyű véső 24 cm, nyele 11 cm, vésője 12 cm. Ennek szélessége 13 mm, humora 3 mm. A legkisebb félgömbölyű véső 18·5

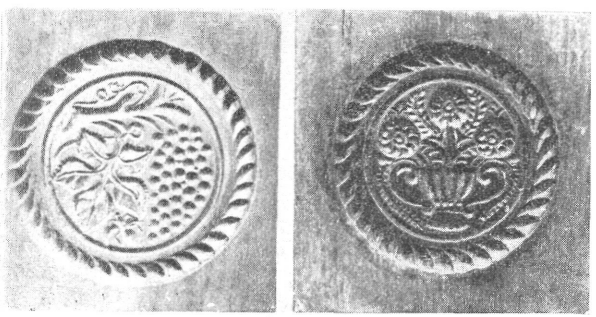

8. ábra. Mézestányér- — debreceni — minták szőlőfürttel és virágkosárral. — Lebzeltenteller, Debrecener mit Weintraube und Blumenkorb. Gravierte Formen.

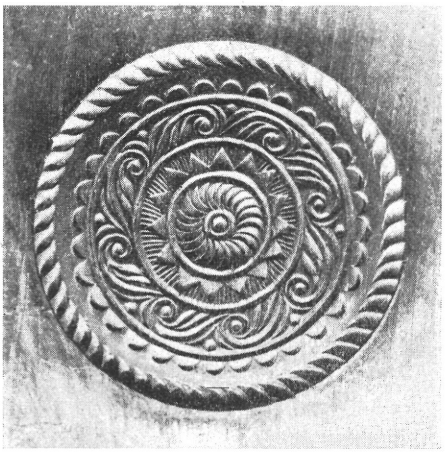

9. ábra. Mézestányér- — debreceni — minta stilizált virágdísszel. — Lebzeltenteller, Debrecener. Gravierte Form.

nyele 10·5 cm, pengéje 2·5 cm. A mintafaragás lényege az, hogy a bábfaragó az alakot vési ki, a mellékrészek megmaradnak, tehát ez: *homoritás*. Ha a véső vagy metszőkés függőleges irányban halad lefele, a művelet neve: *egyenes vágás*, ha dült irányban, akkor *ferde vágás*. Ha a mintát kifaragta a mester, akkor *finom smirglivel letisztitja*, azután *táblaolajjal* beereszti. Ha a fa jól magába szívja az olajat, nem korhad, és a

10. ábra. Mézeskalácsminták: revorver, angyal, olló. Lebzelten: Pistole, Engel, Scheere. Gravierte Formen.

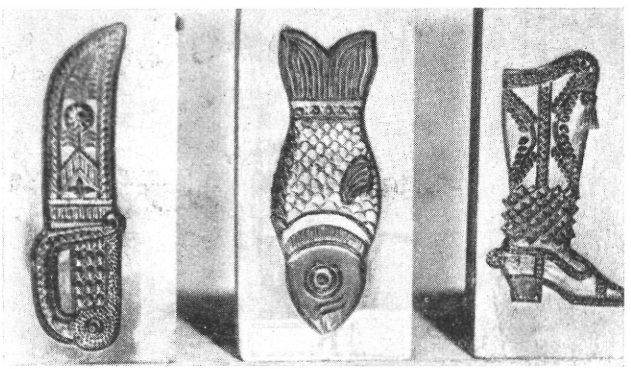

11. ábra. Mézeskalácsminták: kard, hal, csizma. — Lebzelten: Schwert, Fisch, Stiefel. Gravierte Formen.

cm, nyele 10·5 cm, vésője 8 cm, ennek szélessége 1·5 mm, humora 1·5 mm. A legnagyobb lapos véső 18·5 cm, nyele 8 cm, vésője 8 cm, ennek szélessége 12 mm. A legkisebb lapos véső 12 cm, nyele 9 cm, vésője 3·5 cm, szélessége 1 mm.

A gömbölyű alakzatokat (fej, kar, láb, ruha, lábalakzat) félgömbölyű vésővel csinálja a mézeskalácsos. Ez a *gömbölyű mélyités*. A *talpazatot* 'alakok talpát' lapos vésővel faragja, ez az *egyenes mélyités*. Vonalak metszését *ferde melyitéssel* készíti szintén a lapos véső segitségével. Ha a mester nem akar erős és mély vonalat húzni, akkor a *metsző kést* használja. Ez rövid pengéjű, nagyon éles kés (4. ábra). Részei: *nyele, pengéje*. A metszőkésnek is több fajtája van. Egynek közlöm a méreteit. Hossza 13 cm, szú sem bántja.

A debreceni mézes tészták két nagy csoportba oszthatók: 1. *mézes tányér*, 2. *alakok (tokni)*.

1. *Mézestányér*, népies nevén *debreceni* (l. fent). Köralakú mézes tészta. A tészta vastagsága kb. 5—6 mm. A kör átmérője különböző lehet. A világháború előtt az 1 krajcáros debreceni átmérője 9 cm, a 2-é 11 cm, a 3-é 12 cm, a 4-é

15 cm, az 5-é 16 cm, a 10-é 19 cm, a 15-é 22 cm, a 20-é 24 cm. Néhány mézestányér famintájának méretei a következők: h: 14 cm, sz: 13·2 cm, v:

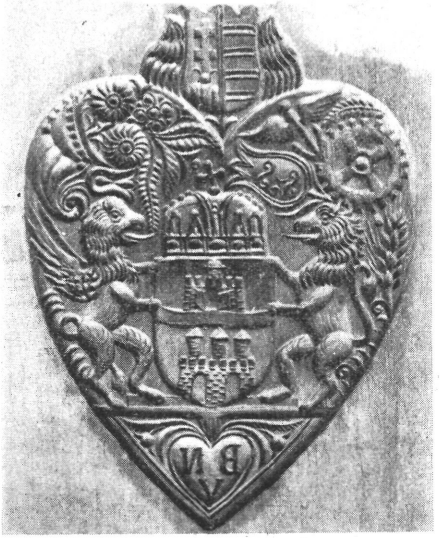

12. ábra. Mézeskalácsszív-minta cimerdíszítéssel. — Lebzeltenherz mit Wappenillustrationen. Gravierte Form.

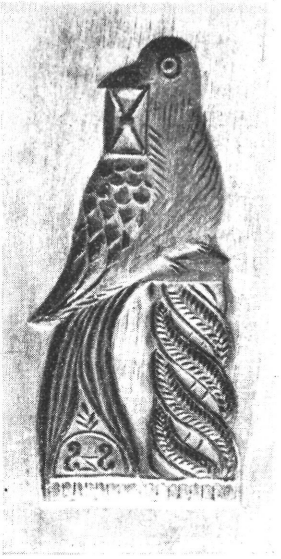

14. ábra. Mézeskalácsminta: postagalamb. — Lebzeltentaube. Gravierte Form.

3 cm, a kör átmérője 11 cm, a vésés mélysége 3 mm; h: 11 cm, sz: 10·7 cm, v: 3 cm, a kör átm.: 8·5 cm, a vésés mélysége 3 mm.

2. *Alakok* (figurák, tokni). Az alakok közül legkedveltebbek a *baba, pólyásbaba, soros baba* (több baba), *huszár, juhász, magyar legény, magyar lány, szív.* De a legkülönfélébb alakokat megtaláljuk: *angyal, legény, leány, kisasszony, táncosnő, hajaslány, menyasszony, vőlegény, menyecske, kéményseprő, mézeskalácsos és cukrász, ló, hal, nyúl, galamb, kakas, liba, ruca, kutya, disznó, oroszlán, szarvas, kard, revorver* (sic), *csizma, olló, hegedű, óra, kesztyű, kosár, ábécé.* A minták mértékegysége régebben a krajcár volt (1, 2, 3, 4, 5 stb. krajcáros), ma a fillér. A faminták különböző nagyságúak. Ime egy pár adat: szív h: 30 cm, sz: 25·5 cm, v: 4 cm, maga a minta h: 25 cm, sz: 22 cm, a vésés mélysége 3·5—4 mm. Pólyásbaba h: 36 cm, sz: 13·8 cm, v: 4·2 cm, maga minta h: 30 cm, sz: 10·5 cm, vm: 3 mm. Csizma h: 16 cm, sz: 7·6 cm, v: 3 cm, maga a minta h: 11·5 cm, sz: 6 cm, vm: 3 mm. Kard h: 16 cm, sz: 8 cm, v: 2·8 cm, maga a minta h: 15 cm, sz: 4 cm, vm: 3 mm. Hal h:

13. ábra. Mézeskalácsminták: huszár, magyar lány. — Lebzelten: Husar, ungarisches Mädchen. Grav. Formen.

13. ábra. Mézeshuszár rajza. — Lebzeltenhusar. Zeichnung.

14. ábra. Mézesbábrajzok: 3 menyasszony-vőlegény és 1 kéményseprő. — Lebzelten: Braut und Bräutigam, Schornsteinfeger. Zeichnung.

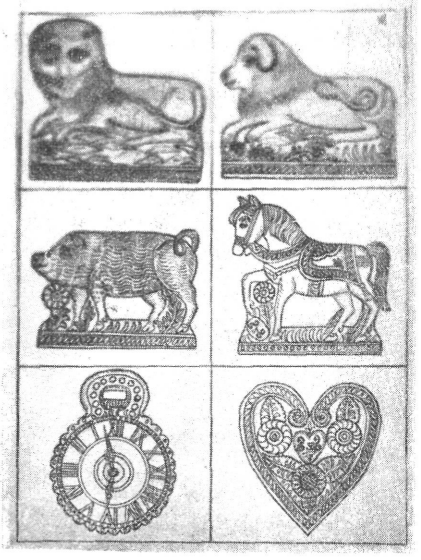

15. ábra. Mézesbábrajzok: oroszlán, kutya, disznó, ló, óra, szív. — Lebzelten: Löwe, Hund, Schwein, Pferd, Uhr, Herz. Zeichnung.

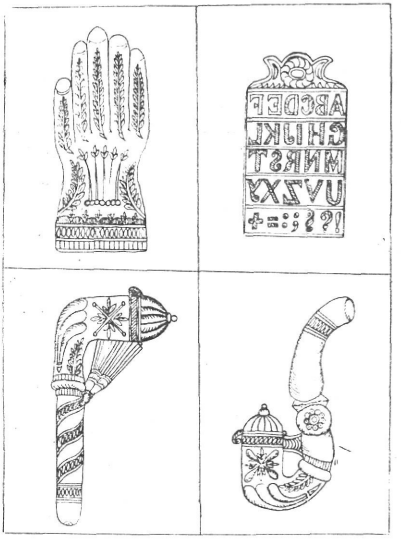

16. ábra. Mézesbábrajzok: kesztyű, ábécé, 2 pipa. — Lebzelten: Handschuh, Elementarbuch, 2 Pfeifen. Zeichnung.

16 cm, sz: 7·8 cm, v: 3 cm, maga a minta h: 14 cm, sz: 5 cm, vm: 3 mm.

A mintának olyannak kell lennie, hogy a mézes tészta ne legyen vastag, de ne legyen vékony sem. Az alakokat talpazatra helyezik, a lábak, karok, néha a fej is keretbe kerülnek, hogy ne törjön el a tészta. A tér kitöltésében sok ötletet, kedves megoldást találunk. Szikszai témái nagyban megegyeznek a hagyományos mézesbábmintákkal (vö. Ecsedi és Kemény i. m.). De a régi mintákat átalakította, csinosabbá, ízlésesebbé tette. Uj motivumai: az autó, revolver. Megmintáz néhány mesterembert is, mint pl. a kéményseprőt és a cukrászt. A hagyományos legény- és lányalakokban találunk merevséget (szemben álló férfi kifordított lábbal), az önálló mintákban azonban már több jó faszobrászmegoldást találunk. Alakjai természetesebbek, reálisabbak, kevéssé vannak stilizálva. Némelyik mintája (szív, toporzékoló ló a huszárral) valóságos faszobrászati remek. Általában nemcsak jó elgondolás, hanem jó technikai kivitel, a részletek finom kidolgozása jellemzik őket. Ennek ellenére frissességüket, naivságukat megőrizték a figurák. A magyar népművészet főbb díszítőelemeit felhasználja. Rózsa, tulipán, muskátli, virágfűzér a leggyakoribbak. A szív díszítő elemei között szerepel a holló és hattyú is. A debreceni fő díszítő eleme a méhkas a virágfűzérrel és a magyar címer makkal és olajággal. Néha a debreceni virágkosarat ábrázol, máskor stilizált virágcsokrot, néha csillagot stilizált vonaldíszítéssel. A virágszirmok, a levelek csinos kidolgozása jó rajzolóra vall.

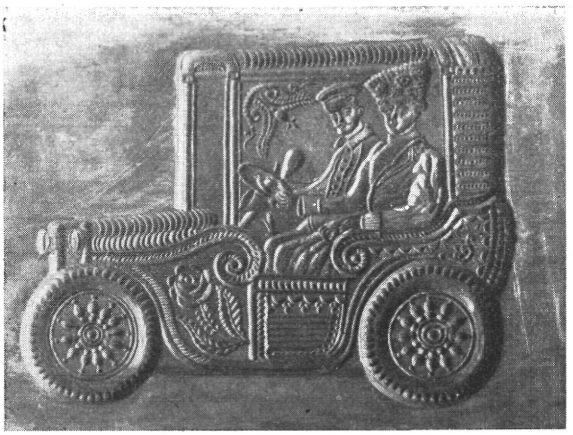

17. ábra. Mézeskalácsminta: autó. — Lebzelten: Auto. Gravierte Form.

Végh József.

*

Das Gravieren der Lebzeltenformen der ungarischen Tiefebene.

Unter den Lebzeltenkuchen ungarischer Herkunft sind die Debrezener und Tordaer die bedeutendsten. Auf der ungarischen Tiefebene wurde der Debrezener Lebzeltenteller sehr verbreitet, der in der Volkssprache *debreceni*, d. h. „Debrezener" genannt wird. Dieser unterscheidet sich von den anderen Lebzeltenkuchen dadurch, dass er ausser Mehl und Honig keinen fremden Stoff (wie z. B. Gärungstoff) enthält. Ausser dem sogenannten „Debrezener" machen die Debrezener Lebzelter Puppe, Husar, Pferd, Herz, und andere Figuren darstellende Formen. Die letzteren Lebzeltenkuchen enthalten etwas Gärungstoff.

Die Formen verfertigten bis jetzt geschicktere Lebzelter selbst. Heutzutage aber werden die Formen von gelernten Holzschnitzern hergestellt, so verlieren sie ihre natürliche Frische, Naivität und Volkstümlichkeit. Mit dem Gravieren der Lebzeltenformen hat sich die bisherige Literatur nicht beschäftigt. Verfasser beschreibt das Gravieren der Lebzeltenformen und gibt die gesammelten Fachausdrücke. Diese Ausdrücke hat er bei einem Békéser Lebzelter, Alexander Szikszai, der die Formen selbst verfertigt, gesammelt. Die Form graviert der Lebzelter in Birnen- oder Nussbaumholz. Das ausgetrocknete Holz wird zersägt und glatt gehobelt. Die Form skizziert der Meister auf Karton und schneidet sie aus. Mit Hilfe einer ausgeschnittenen Papierform zeichnet er den Rahmen der zu verfertigenden Form auf das Holz auf. Der Form und dem Rahmen entsprechend schnitzt er in das Holz eine glatte Gründung von 3 mm Tiefe und

zeichnet die Umrisse der Form in die Gründung hinein. Jetzt folgt die Ausbildung der Form mittels verschiedener Meissel und Schnitzmesser. Die Lebzeltenform darf weder zu dick, noch zu schmal sein.

Die heutigen Lebzeltenformen sind in zwei Hauptgruppen zu teilen: 1. Lebzeltenteller, 2. Figuren. Den Lebzeltenteller, den sogenannten Debrezener haben wir schon oben kurz behandelt. Die Figuren können Puppe, Husar, junge Frau, jungen Mann, Schafhirt, Braut und Bräutigam, Pferd, Fisch, Hahn, Gans, Hund, Schwein, Hirsch, Löwen, Herz, Stiefel, Pantoffel, Handschuh, Wiege, Schere, Pfeife, Schwert u.s.w. darstellen. Die Formen zeugen von guter plastischer Fertigkeit. In der Ausfüllung des Raumes zeigen sie gute Einfälle und schöne, anmutige Lösung. Elemente der ungarischen Volkskunst, wie Tulpen, Rosen, Blumen- und Blätterkränze schmücken sie.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gomolya-készítés Nyíregyházán. A tehénturóból készitett *gomolya* vagy ahogy vidékünkön nevezik: *gomolyka*, igen kedvelt és népszerű ételizesitő. Majd minden parasztházban megtalálható. Annál is inkább, mert errefelé a sajtkészitést népünk nem ismeri.

Ecsedi is megemliti, de azt mondja róla, hogy juhturóból készitik. Minthogy a Nyirségen a juhtartás mindig kisebb volt, mint az Alföldön, itt inkább a szarvasmarha tartása volt intenziv, igy a gomolyát *tehénturóból* készitik. Készitési módja nagyon egyszerű. Nyáron csinálják, mikor sok tej gyülik össze és nem tudják elfogyasztani, sem a piacra vinni. A már megsavanyodott tejet megalvasszák. Mikor megaludt, egészen a tűz közelébe állitják. Rendesen a *kutka* szélére helyezik, hogy a meleg csak lassan érje. Ez a langyos, meleg hevités sietteti a megalvadt tej túróvá válását. Egy-két órai hevités után leemelik és egy házivászonból varrt kúpalakú szűrőzsákba öntik, a zsák száját bekötik és egy szegre felakasztják. Hagyják, hogy a savó magától kifolyjon. A zsák alá természetesen valamilyen edényt (legtöbbször favedret) tesznek, amely a savó felfogására szolgál. A savót nem öntik ki, hanem valamilyen faedényben különféle savanyú ételek izesitésére elteszik. A zsákot nem szabad nyomogatni, mert akkor a turó izetlen lesz. Az igy lecsurgatott friss turóból készitik a gomolyát. Sót vesznek és lassú dagasztás mellett jól összegyúrják. A gyúrás addig tart, míg a só jól fel nem oldódik a porhanyóra gyúrt turóban. Közben folyton kóstolgatják az izét. Van, aki a són kivül más fűszert is tesz a turóba (bors, paprika, köménymag stb.). Mikor már jól összegyúrták, akkor két kézzel ökölnyi nagyságú kis kúpformákat csinálnak a turóból (néha nagyobbat is), majd tiszta hártyapapirra kiteszik a napra száradni, ahol hamarosan megsavanyodik. Az igy konzervált tehéntúró félévig, háromnegyedévig is eláll és kitűnően használható. Leginkább *laska, galuska, metélt* tészta izesitésére használják. Ilyenkor a kőkemény turót megmossák, a piszkos részét lekaparják és akár késsel, vagy reszelővel apró darabokat szórnak a megizesitendő tésztára. Ezek az apró turódarabok a zsiros tésztán hamar feloldódnak és pompás izt adnak az ételnek. Legtöbbször a parasztházak ereszgerendáin láthatjuk száradni, itt ugyanis nehezebben férnek hozzá a madarak és a különféle háziállatok. Érdemes volna hazánk több más területén is megfigyelni a turó konzerválási módjait.

Márkus Mihály.

A magyarországi származású bukovinai népcsoportok történetéhez. A bukovinai népcsoportokkal, azok kulturájának kutatásával újabban mind szivesebben foglalkoztak. Elsőrangú feladat lenne a külön utakon és nyomokon haladó kutatások eredményeinek összevetése. Szükségesnek látszik,

hogy magyar és tudományos szempontból a többi népcsoportok odatelepülését is figyelembe vegyük; különösen akkor, ha ezek a népcsoportok közvetlenül Magyarországból települtek át.

A bukovinai és moldvai tótok bukovinai sorsával és életformájával a legutóbb a csernoviczi egyetem tanára *Reli* foglalkozott behatóan (Bratislava. VIII. 3. 220. o.). Röviden ismerteti történetüket, közli, hogy kézirata, mely részletesebben tárgyalja a kérdést, a csernoviczi levéltárban van elhelyezve.

A cseh és tót telepesek közül, akik a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején költözködtek ki Bukovinába, a csehek hamar feladták népiségüket. Vagy elköltöztek, vagy beolvadtak a szomszédos német telepesek közé. A beolvadás annál könnyebben ment, mert számuk kicsiny volt. A sokkal nagyobbszámú tótság egy tömegben telepedett le s igy töredékben még ma is megőrizte nyelvét, de főleg a *római katholikus vallását.* A tót telepesek három nagyobb tömbben élnek, a *Szucsáva, Szeret, Moldva* forrásvidékén és Csernovicz körül szétszórva. Telepitésük 1793-ban indult meg, nagyobbrészt *trencsén-megyei* tótokból toborozódtak, s akik mint erdőirtók mentek ki a görögkeleti vallásalap erdei javadalmaira. Az erdőirtás helyén irtványközségek keletkeztek, ahol aztán megkezdődött a föld belterjesebb megművelése. Minthogy a körüllakó oláhság állattartó elem volt, nem vette jónéven a legelők feltörését és emiatt viszály keletkezett. A vallásalap intézőbizottsága kárpótolta az oláhságot az elvesztett legelőkért.

Az ittlakó tótság számát nehéz megállapitani, mert egy része már beolvadás alatt áll. A régi statisztikai adatok is helytelenek, mivel lengyeleknek veszi őket, azon az alapon, mert lelkigondozásukat lengyel róm. kath. papok látták el. *Reli* (id. helyen) különben egy térképet is közöl a bukovinai tót telepekről, ahol a községek neveit is felsorolja. Három csoportra osztja őket, az elsőbe: *Huta Nova, Huta Veche, Crasna* (cseh telepek), *Ciudeiu,* a másodikba: *Gura Putnei, Putna, Voevodeasa,* a harmadikba: *Solca, Solonetulnou, Ples* és végül a Csernovicz-környéki szórványok.

A tót telepesek legerőteljesebb kivándorlási időszaka 1802-től 1817-ig tart. Rendszerint az oláhok által előbb felgyujtott és elhagyott porták helyére költözködtek be. Az elvonuló oláhok Moldvába húzódtak le. Ilyen felgyujtott két falu volt *Tereblecea, Toporauti.* A szaporodó tótság számára létesiti a helytartótanács 1834-ben *Gura, Solca, Solonetulnou, Cacica, Ples* községeket. Az itteni tótság tehát Magyarországból ment át Bukovinába, amit a levéltári adatok, személy és családnevek, de különösen a még elevenen élő néphagyomány is igazol. A kiköltözés okát a nehéz megélhetési viszonyokkal és a magyar földesurak keménységével magyarázzák.

A bukovinai és moldvai népcsoportok kulturelemeinek története feltétlenül közös vonású. Magyar szempontból nem kerülheti el figyelmünket a Magyarországból kiszármazott tótság népi kulturájának problémájának az ismerete, mert nem lehetetlen, hogy számos eddig megoldatlan kulturjelenségre, tárgyra elfogadható magyarázatot adnak.

Márkus Mihály.

Kiegészítő adatok Domanovszky Gy. cikkéhez.

Dr. Domanovszky György cikkéhez, mely a Néprajzi Értesitő XXIX. kötetében jelent meg, néhány adatot szeretnék közölni. Piricsei, nyirpilisi, encsencsi, nyirbogáti református temetőkben a fejfaforma csaknem egyöntetű. Alakjukat — úgy gondolom — részint vallástörténeti, részint praktikussági szempont hozhatta létre. Vallástörténeti szempont, amennyiben alakjuk csónakhoz hasonlit, vagy pedig valamilyen régi szellemet ábrázol. Praktikus az alakulásuk, amennyiben az alakjuk olyan lett, hogy az esővíz legkevésbbé tudja megrongálni, mert a tetejük élben végződik. Ezen a fejfatipuson kivül csupán olyan sirokat láttam, amelyen fejfául egy düledező karó volt beszúrva. Rajz jóformán sehol, felirat is kevés, legtöbbször csak az elhunyt nevét karcolják fel bics-

kával, de gyakran ceruzával, amit aztán hamar elmos az eső, belep a moha. Csaknem mindenütt látható az ABFRA (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt), vagy a BH (Béke Hamvaira) jelzés. Piricsén szinte uniformizálódott, sémává lett a következő felirat:

B H
e sir halom
fedi testem
Somogyi Margit
volt a nevem
mikor Jézusomhoz
tértem él
tem 17 éveket

Ezen kivül csupán egy bőbeszédűbb feliratot láttam:

A boldog feltámadás reménye alatt!
Ha szeretnéd
tudni ki voltam
Cs Vasvári Sán
dor de meg hal
tam itt nyug
szom mint her
vat rózsa a
halálnak
nem adósa
78 éveket
értem mikor
Jézusomhoz
tértem
Meghalt *
1905 már 28

Encsencsen a fejfa hátára némelyek apró vasszivet tűznek. Felirat alig van.

Immár elvégeztem
földi pályafutásomat
tegyétek földbe
sátoromat

Itt nyugszik Pál Józsefné
született Balku Zsuzsanna
volt mig élt
aki im céljához ért.

Nyirpilis katolikus falu, a reformátusok kihalóban vannak, a temető nagyon elhanyagolt, korhadt, jeltelen fejfákkal tele. Mégis itt találtam nyomát elmult idők nevetőfejfáinak:

Itt nyugszik meganyimás ura
fekete Gyula élt
74 évet

Meghalt feleségem
Klára eltöröt
a pipa meg
maradt a szára

Itt nyugszik a kis bika
bika Mihálj kis fia
A jó Isten nem en
gedte hogy nagy
bika váljon belőle.

A fejfavirágok közül legáltalánosabb a Domanovszky Gy. cikkében közölt 13-as és 14-es.

Dégh Linda.

KÖNYVSZEMLE

Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. (Kecskemét th. város múzeumának ásatásai) (631 képpel). Bibliotheca Humanitatis Historica, A museo Nationali Hungarico digesta, A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti kiadványai, Szerkesztik: gróf Zichy István és Domanovszky György, III. Országos Történeti Múzeum Budapest 1938 (4°, 135 l., magyar és német szöveggel).

A középkor falusi magyar lakossága tárgyi műveltségvagyonáról eleddig jóformán semmit se tudtunk. Ne vessük fel most a kérdést, illendőnek tartottuk-e, tehát akartunk-e róla komolyan tudni vagy sem s igy azt se feszegessük, miért takarta el sötétség népi művelődésünk korai századait. Annyit tudunk, hogy az érdeklődés iránta a néprajz felől indult el, mely régészeti módszer útján, pusztult faluhelyek megásatásával gondolt e sötétség eloszlatására. Ez-e, más-e, volt az oka, hogy *Szabó K.* gondolata és terve, a régészet oldaláról kezdetben kevés megértésre talált, sőt hallottunk olyan véleményt is, hogy az erre szánt és kért összeget más, fontosabb feladatra kellene fordítani. Az eredmények láttára ma már mindenki megnyugszik abban, hogy az elgondolás helyes s a ráfordított munka eredményes volt. Igazolja ezt az is, hogy a kecskeméti példa csakhamar követőkre talált s úgy látszik idővel mindjobban találni fog.

Szabó Kálmán egy évtizedig minden

igyekezetét arra tette rá, hogy a Kecskemét mai határában, ill. közvetlen környékén a tatárjáráskor, vagy a törökdúlások alatt elpusztult, homokkal betemetett kun telepek — több mint harminc — egyes foltjait, temetőit és templomait felássa s lakossága korhadásnak ki nem tett holmijait — a teljes anyag egy töredékét — napvilágra mentse. Ennek az eredményét mutatja be ebben a szinte páratlanul gazdagon illusztrált kötetben.

Az első fejezet címe: A XVII—XVIII. századi települések tárgyi emlékei. Ezek a következők: cserépüst, fazék, bögre, vizespalack, háromláb, bronztál, sótörő kavics, kengyelvas, lópatkó, ládazár, vascsat, nádvágó, fenőkő, szekerce, kés, ládavasalás, ásópapucs, orsógomb, őrlőkő, hajkarika. Közülök különös figyelmünkre tarthatnak számot a minden bizonnyal fémformákat utánzó, tömpe körtealakú, vastag, peremükön a felfüggesztő zsineg számára lukakkal ellátott cserépüstök. Ilyeneket hazánk más vidékein is találtak. A pontokkal, kör és hullámvonalakkal díszített főzőfazekak és bögrék többféle formájúak; akadnak köztük fenékbélyegesek is. A magas háromláb kerek tipusú. A tojásdad kengyelvas átmeneti forma a honfoglaláskori és XVIII. sz.-i pásztor kengyelvasak között; a kis ezüst hajkarika meg a XIV. sz.-i gömbös hajkarikákhoz vezet át. A nádvágó kezdetleges forma, pengéje a hosszú nyélen tompaszögben állott, tehát megfelel a mai fenéktisztító kaszának. A nagymennyiségű orsókarikát javarészben edénycserepekből alakították. A kézimalom őrlőkövei között olyanok is találkoztak, melyeket minden valószínűség szerint nem körben hajtottak, hanem csak jobbra-balra mozgattak.

A telep és házformák ismerete szempontjából nagyjelentőségű *Szabó K.*-nak az a megállapítása, hogy ebben a korban a lakóépületek, vagyis téli szállások, meszsze estek egymástól s a hajlékok nádból v. sövényből készült 6—8 m (máshol 8—10 m ?) átmérőjű, kerekformájú sátrak v. kunyhók voltak, közepükön 0·8—1·0 m átmérőjű sütőkemencékkel. Ehhez a ponthoz, mely úgy látszik a mi, kikövetkeztetett fölfogásunkat erősítené meg (*Ért. 1930,* A magyar sátor és emlékei) újabb, konkrét adatok kellenének.

A XI.—XIII. sz.-i temetők tárgyi emlékei című fejezet egészen más csoportba vezet bennünket. A templomok körüli temetők kicsinyek voltak; a halottak kivétel nélkül kelet felé néztek (ez a XVI. sz.-ig így volt) s két-három sorban is feküdtek egymás fölött, nagyrészben minden melléklet nélkül. A leletanyag elsősorban ékszerfélékből, gyűrűkből, gyöngyökből, nyak és karperecekből, meg hajkarikákból és csüngőkből áll, de kerültek elő aranyfonalból szőtt főkötő és és pártaövfoszlányok is, mely utóbbiak felülről való s föltehetőleg Keletről hozott szállományok. A fémholmikat a honfoglaláskori díszítő művészettel csak vékony szálak kötik össze. Természetesen erős a hatása az itt talált népeknek, továbbá Byzancnak és Nyugatnak. Idevalók a karcolt díszítésű, féligmeddig rejtélyes szerepű bronztálak is, melyek nálunk már a XIII. sz.-ban jelentkeznek. A férfisírokban természetesen a mai pásztor utenziliumok (acél, kova, kés, csontbogozó) bukkannak fel. Egyes sírokban pedig ételmaradványokat (tyúk) találni.

Az ágasegyházi és aranyegyházi temetők leletanyaga — amaz Nagy Lajos, emez Zsigmond korából — van leírva a következő fejezetben. Egy módos, pompaszerető nép képe tükröződik a nagyszámmal előkerült, fölöttébb változatos, aranyozott, préselt bádog ruhadíszekben, a mellen viselt kis üvegtükrökben, pitykékben, gombokban, gyöngyökben, karperecnagyságú, ezüstgömbös hajkarikákban, bronz és réz övcsatokban, a gazdag sorozatú, vésett, kerekfejű és karikagyűrűkben és más ötvösmunkákban. A sírok bőven ontották a koporsóvasalásokat is s meg lehet állapítani, hogy a koporsók hosszú ládaalakúak voltak. A halottak balkezéhez ebben a korban is, késeket helyeztek. Ezek is többfélék s mások, mint a korábbi századbeliek.

Gyöngyös pártákat már alkalmasint a XI.—XIII. sz.-ban is hordtak, mert egyes gyöngyszemeket női temetek feje körül találtak, a XIV. sz.-ban azonban általános volt a préselt ezüstbádoggal, félgömbökkel mintázott és áttört rozettákkal ékesített pártakoszorú.

A pártáknál is pompásabb ruhadarab volt a pártaöv, bár borító anyaga silány ezüstbádogból készült. Ismertetésének külön füzetet szánt *Szabó K.*, s ebben a könyvében is bőven foglalkozik vele. Ilyen öveket nemcsak hajadonok, hanem asszonyok és férfiak is hordtak.[1] Fémszálakból szőtt pártaövdarabok a XII.—XIII. századi sírokból kerültek elő s ezeket anyaguk és szövéstechnikájuk alapján hun hagyományoknak véli *Szabó K.* Pártaövek a ké-

[1] A *pártaöv* (*pártöv, MNy XXV. 167,* a Teleki kodex-ben, 1525—1531), régi, ma már kihalt magyar szó. Épen olyan régi a *szorító* is. Először 1448-ból említik (*Okl. Sz.*). Hogy él-e még, nem tudjuk biztosan. Egy tolna-sárközi adat: *szorítkó* = ‚öv' (Nyr XXXII, 463) sajnos eddig egymagára áll. A *szorítót* érdemes párhuzamosan használni a pártaövvel, sőt az övvel.

sőbbi sírokban — XV. sz.-i és török hódoltság alatt elpusztult falvakból — bőven találhatók s csak a XVIII. sz. legvégén mennek ki a divatból. Az övek szíja végesvégig gótikus mintájú, préselt ezüstlemezekkel van borítva, de szerkezetükre (csat, szíjvég, bújtató, pecektartó) megegyeznek a népvándorláskori, közelebbről avar és magyar kardhordó szíjakkal. Némelyiknek a vége metszett-esztergályozott és cifrázott csontlemez, az öv díszítése pedig gyöngy.

Igen becses eredményekkel jártak *Szabó K.* ásatásai a magyar ház multjának felderítése szempontjából is. A házak a XVI. sz.-ból valók s mint korábban, most is szétszórtan feküsznek. A baracsi ásatások eredményeit már 1941-ben közölte *Értesítőnkben Papp L.* Lényegesen új vonással ezekhez a későbbi ásatások nem járultak. A sütőkemence néhol az udvaron állt ; egy mizsei és benei házban a szobabeli kályha négyszögletes volt ; a szobán és a konyhán kívüli harmadik helyiség több esetben istálló lehetett. A házak mérete : 9—15 m hossz. és 4—6 m szél. Ajtókhoz tartozó lakatok, kulcsok, vasalások szintén kerültek. (Az alaprajzok felírásában a XVI. sz. helyett tévesen XIV. sz. van szedve. A *Tartalom*-ban, a viseletnél ennek a fordítottját látjuk).

Külön fejezet szól a kemencékről, háztartási eszközökről és gazdasági szerszámokról. A fentebb említett cikk a tüzelőkészületekről is megemlékezett. A kör v. tojásalakú sütőkemencék fala 20—30 cm vastag sárból a földre volt rakva, testük a konyha falából kinyult, de szájuk ide torkollt. Ez előtt s az ugyanide nyíló kályhaszáj előtt a földön szabad tűzhely terpeszkedett. A szobabeli kályha szintén a földön feküdt s vastag sárfalába többféle formájú, nagyjában bögrealakú kályhaszem volt sűrűn beágyazva, szájával ki, ritkábban befelé. A kályhák tagolt hengerformájúak, némelykor négyszögletesek voltak, az utóbbi esetben tálcsás szemekkel. Baracson gótizáló kályhacsempét is találtak az egyetlen úri házban. Ilyen bögrés kályhaszemek már a XV. sz. legvégén felbukkannak, erre az időre kell tehát szerzőnk szerint tenni a magyar *szoba* megszületését.

A háztartási eszközökből legtöbb a cserépféle, grafitos főzőedény (jórészt osztrák származású) bugyogatípusú hasas és nyurga vizeskorsó, kanta, fületlen, belül mázos, kis, vászonfazék, füles bögre, kisebb, totya boroskancsó, cseréppohár, edényfedő. Ritkább a zöld, fehér és barnamázú edényféle. Van aztán sótörő kavics, fenőkő, kovászvakaró, kiütő acél, olló, gyűszű, kés, kagylókanál, orsókarika, vászonsimító csont, vasnyárs és üvegedénydarab.

Gazdasági szerszámok ezek : billegző vasak, lóvakarók, patkók, vasbékók, érvágók, juhnyíró ollók, tőrökök, szerszámakasztó vashorgok, vonyogók, sarlók, kaszák, ásópapucsok, kapák, fúrók, ösztökék, szekercék stb.

Lakitelek majdnem minden házában megtalálja *Szabó K.* a kececsontokat és köveket, háló és fentősúlyokat, meg egy kezdetleges jégpatkóformát, amik jelentős halászkodásról tanúskodnak.

Az utolsó fejezet a feltárt középkori templomok ismertetését tartalmazza.

Könyvét azzal fejezi be *Szabó K.* hogy az általa nyújtott kép a legnagyobb mértékben igazolja a kecskeméti múzeum ilyirányú ásatásainak jogosultságát s ez a gazdag anyag alapot nyújt arra, hogy alföldi magyar népünk történeti műveltségével végre tárgyi alapon foglalkozhassunk.

Ezt a könyv ismertetője minden további magyarázgatást mellőzve nyugodt lélekkel aláírja, de ezenfelül úgy érzi, hogy neki, aki az ásatások kezdeténél és folyamatánál, hivatalbeli érdeklődésével ott állott, a magyar műveltségtörténet nevében köszönetet kell mondania *dr. Szabó Kálmánnak*, Kecskemét th. város múzeuma igazgatójának fáradhatatlan kitartásáért, *dr. Kiss Endrének* Kecskemét th. város polgármesterének s a Közgyüjtemények Országos Főfelügyelőjének a munkálatok hathatós támogatásáért és *gróf Zichy Istvánnak*, a Magyar Történeti Múzeum főigazgatójának a munka megértő fényes kiadásáért.

Bátky Zsigmond.

A Fertő vidék népének építészete. Irta és összeállította Padányi Gulyás Jenő. Szerző, Miskolczy László és Tóth Kálmán fényképeivel. Budapest, 1937. XV. oldal szöveg és rajz, 1 térkép és 1 helyszínrajzvázlat. 109 fénykép.

A magyar nép építészetének megismerését és megismertetését tűzte ki feladatául e munkaközösség. Feltárni hazánk különböző tájainak építő kulturáját. Megismerni és tanulmányozni a népi építkezés szerkezeti és formai alakítását. S mindezt megőrizve továbbfejleszteni, hogy a gyüjtés és feldolgozás eredményei a magyar építészetet termékenyítsék meg. Korábbi[1] és mostani munkájuk bevezető soraiban olvassuk ezeket. Az így körvonalazott elv és cél valóban elismerésre méltó. A következőkben a bírálat feladata megállapítani, hogyan felelnek meg szerzők felada-

[1] A Balaton vidék népének építészete. Budapest, 1936. Ism. Kovács László. Népr. Ért. XXVIII. évf. 1936. 144 l.

tuknak s munkájukban mennyire közelítik meg a kitűzött célt.

Már itt meg kell azonban jegyeznünk, hogy a cím nem fedi a tartalmat. *Népi építészetről* ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha a nép által emelt valamennyi építményt figyelembe vesszük. Nemcsak a lakóházat, hanem a telken található összes gazdasági- és mellék-épületeket is. Az istállót, a pajtát, az ólat stb., melyek a nép életével, a gazdálkodással szorosan összeforrtak, a népi életmód szerves részei s azt szolgálják. E munkában ezekről kevés szó esik. A több mint száz fényképből csupán 5 ábrázol gazdasági melléképületet. Igy a címet már eleve *népi lakóházak építészetére* kell egyszerűsíteni. A következőkben már e helyesbbített formájában vesszük tárgyalás alá.

A közre adott eredményeket, a bevezető sorok szerint — megismerni, megismertetni, megőrizni s azokból tovább fejleszteni a magyar építészetet — a bírálat is különféle szempontok alapján tárgyalhatja. Ilyenek 1. a nagyközönséggel való megismertetés, 2. a tervező építész céljait szolgáló anyaggyűjtés és 3. a néprajzi kutató és gyűjtő tevékenység.

Amennyiben csupán a nagyközönség eléggé fogyatékos ismereteit óhajtja e munka megvesztegetően szép felvételeivel kiegészíteni és pótolni, úgy célját csakis annyiban éri el, hogy közönségünk érdeklődését ismételten felkelti a már erősen divatossá váló magyaros ízlés iránt. Közönségünk valóban alig ismeri népünk építészetét. Sok esetben magastetejű, élénk színekre festett és népi textiliákról kölcsönzött motivumokkal díszített házakban látja azok magyaros voltát, vagy az íves tornácokban. melyeknek alkalmazása nyújt helyi vagy nemzeti vonást „a szépet kedvelő magyar közönségnek." A bemutatott ábrák, főleg udvari homlokzatok tornácos képei csak megerősítik a városi ember hitét, ebbeli ismereteik hiányosságát, hogy a magyar falusi ház íves tornáccal jellemezhető. S azt hiheti, hogy ezzel a formai megoldással a népi építészet jellegzetessége, szerkezeti és díszítő adottsága ki is merül. Az bizonyos, hogy német előzményekhez hasonlóan — s itt a Blauen Bücher népszerű kiadványaira kell gondolnunk a kötet beosztása és kivitele alapján — olyanokban is sikerül érdeklődést és ösztönzést kelteni, akiknek nem áll módjukban a népi építkezést megismerni s azzal foglalkozni. Szerepe így is csak kedves és népszerű képeskönyvé, amelyet egyes esetekben mint útmutatót és használható ábrák gyüjteményét a szakember is haszonnal forgathat.

A másik bevallott és erősen hangsúlyozott cél a gyüjtés eredményeit építészetileg feldolgozni és tovább fejleszteni. Ez tervező építészeti feladat. A rövidre fogott bevezető sorokban a népi építkezésekben fellelhető és azokra jellemző szerkezeti megoldásokról, azok ötletes voltáról, az egyszerű, természetadta építőanyagok észszerű, sokszor egyedüli helyes alkalmazásáról azonban egyáltalán nincs szó. Igy a tervező építészt az anyag és a szükséglet által nyújtott és elért szerkezeti megoldásokról nem tájékoztathatja, s tervezői készségüket — a magyar építészetet — nem termékenyítheti meg. Jó alakú pajtáról ír egy ábrával kapcsolatban, de a pajta, e fontos gazdasági épület anyag és elrendezésbeli kívánalmairól, hosszú idő alatt kialakult szerkezeti megoldásáról semmi felvilágosítást sem kapunk. Pedig csakis ezek szolgálnák a tervező építész céljait: formai szépségek mellett a népi szerkezeti megoldások ismeretei. Mindezek korszerű felhasználására volna pedig szükség, hogy építészeink eredményesen működhessenek közre nemzeti építészetünk kialakításában. S itt akaratlanul is Kós Károlyra és társaira kell gondolnunk, akik már jóval a háború előtt megmutatták az ily irányú út helyes voltát. Kós Károly is járta szűkebb hazáját Erdélyt és számtalan vázlatkönyvvel — a tervező építész szemével meglátott és lerajzolt gazdag gyüjteménnyel — megrakodva fogott hozzá építő munkásságához. Az útat a nemzeti építészet e régi harcosainak részben az angol, részben a finn ösztönző hatású példák mutatták. Főleg Kós Károly építőtevékenysége példázza, hogy csakis a néppel való szoros kapcsolat, a népi gonndolkodás ismeretével lehet eredményesen közreműködni a nemzeti építészet kialakításában és fejlesztésében is. Tervező építész számára, ha ilyen munkát óhajt megoldani, így válik elengedhetetlen segítőtárssá a népismeret. Mert a népi építkezésnek így lesz folytatása a magasabb réteg házkultúrája, s az csakis így válik valóban nemzetivé. Az ily irányú kísérletek részben még a jövő feladataihoz tartoznak s így az elvi kérdések tüzetesebb leszögezése és bírálata jelen ismertetésük keretein már kívül esik.

Az előbbieket csupán mint a tárgygyal és az alapelvvel járó kísérő szempontokat vettük figyelembe. Jóval fontosabb s *a néprajzi tudományt elsősorban érdekli a munka néprajzi vonatkozása.* A népi építkezés mai jellege, szerkezeti és formai megoldása, az ezt megelőző ősi állapot és a közbeni fejlődés a kérdés. Azaz egy már letűnőben lévő s mégis alig ismert gazdasági rendszer házkulturája. A tárgyi néprajz eddigi eredményével és tudományos módszerével mindezek a kérdések már szinte hiánytalanul megoldhatók. Az egyes

tájtípusok kialakulása, egymást érintő, színező és módosító hatása néprajzi vallatásra már őszimtén megfelel.

A nagyrészben ismertetett Rábaköz és a közeli Győr vidékének népművészetéről két igen hasznos tanulmányt ismerünk. Mindkettő a Néprajzi Értesítőben jelent meg.[2] Ezek már csak abból a szempontból is érdekesek mert az érintkező és egymásra ható vidékek, tájak néprajzi összehasonlításra adhatnak ösztönzést. A magyar szakirodalomban nem elszigetelten álló jelenség az egyes vidékek gondos néprajzi tanulmányozása, népi építkezésünk tervszerű feldolgozása. Tárgyi néprajzunkban a halászat mellett éppen az építkezés a legjobban feldolgozott és legtöbb eredményt felmutató fejezet. Herman Ottó és Jankó János értékes munkái mellett elsősorban Bátky Zsigmond alapvető munkássága fejlesztette és gazdagította a magyar népi építkezés megismerését. Egy egész életet betöltő tudós munka szintézisét a Magyarság Néprajza I. kötetében[3] foglalta össze, hol az idevonatkozó gazdag irodalomról részletes útbaigazítást ad. A sok értékes és a mai napig is például szolgáló tanulmány közül egy kevésbbé sikerült, de szerzők munkájával rokon felfogású és célkitűzésű munkát említünk meg. Ilyen volt a *Magyar Paraszthá*z c. album,[4] mely egykori ismertetése szerint is „a svájci, német, osztrák és horvát mérnök és építészegyesületek paraszt építkezést tárgyaló kiadványai után jelent meg — gyakorlati építészeti szempontokat tartva szem előtt". Az egyes épületek szerkezeti alapelrendezési és díszítő motívumaik építészeti felvételeinél azonban nem vették figyelembe a magyar házkutatás addigi eredményeit. Jelen munkának is ez a legnagyobb hibája, amikor szép fényképfelvételekkel a nyugati határszél falvainak csupán a lakóházait mutatja be. Kiragadva az egyes házakat a térből, elszakítja melléképületeitől, környezetétől, melyben él s mellyel együtt szolgálja a népi életmódot.

A népi építkezésnél és tanulmányozásánál elsősorban is a települést, a telek elrendezést, azok egymáshoz való viszonyát, majd az egyes házaknak a telkek szerinti elhelyezkedését kell vizsgálat alá venni. A *településsel* e munka egyáltalán nem foglalkozik, pedig az ismertetett terület e szempontból is igen jelentős. A mai Sopron megye nagyobb részéről — hozzá számítva Vas megye pár északi faluját — van szó. A Rábaköz és a Hanyság nagyobb fele és az ú. n. Völgység (a Répce és Ikva közötti terület), a hajdani gyepű s a vele kapcsolatos ősi szállás terület ez. S így már a „Fertő vidék" elnevezés is indokolatlan. Az említett terület földrajzilag sem egységes,[5] ami a népi építkezés különböző típusaiban is szembetűnik. Fertő vidék elnevezés helyett Sopron megyéről beszélni sokkal helyénvalóbb lett volna s ez teljes egészében fedné is a bemutatott területet.

Telekrendezés helyett — szinte csak ízelítőül — csupán egyes falvakra jellemző házhomlokzatok utcamenti elhelyezkedését kapjuk, pár vázlatban. Úgy ezeknél, mint a bemutatott felvételi rajzoknál — összesen négy ház alaprajzát, metszetét, homlokzati rajzát és egyes részleteit látjuk — az égtáj bejegyzése is hiányzik. S főleg még az utóbbiaknál, erősen érezzük a helyszínrajzok hiányát, mert az épületek a táj és környezet ismertetése nélkül elsősorban és csakis esztétikai formájukkal jelennek meg. Nem kapunk felvilágosítást a házak, a gazdasági melléképületek és a telkek egymáshoz való viszonyáról, pedig ez bizonyos fokig a házakban és azok körül végbemenő életet is szemléltetné. Hiszen a népi házhoz szükségszerűen kapcsolódik a mezőgazdálkodás változatos és determinálólag ható jellege.

A ház térbeni fekvésének az ismerete mellett *a ház elrendezése és beosztása* következne, amikor mindig a tűzhelyből indulunk ki. Erről azonban, leszámítva egy eléggé használható ábrát (102. l.), semmiféle felvilágosítást sem kapunk. A szerkezeti megoldás, alaprajz, metszet, az építőanyagok alkalmazása fontos kérdés: s csakis végső soron foglalkozhatunk a ház megjelenési formájával, külső képével, a homlokzattal. Belső berendezés, bútorok és egyéb tárgyi felszerelések ismerete után kerülhet csak sor az épület további kísérő jelenségeinek a vizsgálatára.

A közölt műszaki felvételek: alaprajzok, metszetek és homlokzati rajzok már néprajzi ízelítőt nyújtanak. Azonban sommás kivitelük a részletekbeni, szerkezeti és

[2] Pálos Ede: Győrvidék kapuíai. Népr. Ért. VII. évf. 1906. 161 l. U. a.: A Rábaköz és Győr vidékének népművészete. Népr. Ért. XII. évf, 1911. 150 l.

[3] Bátky Zsigmond: Építkezés. Magyarság Néprajza. I. k.

[4] Kertész K. Róbert, Sváb Gyula: A magyar paraszthá*z*. I, II, III. f. Budapest. é. n, M. M. É. É. E. kiadása. Ism. Bátky Zsigmond. Népr. Ért. X. évf. 1909. 121 l. V. ö. még Bátky Zs. következő könyvismertetéseivel. Népr. Ért. III. évf. 1902. 95 l., VI. évf. 1905. 72 l., X. évf. 1909. 55 l., hol az osztrák építész egylet hasonló kiadványairól kapunk bő felvilágosítást.

[5] V. ö. Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld. Szeged. 1936, II. k. 222. és a köv. l.

formai változatosságról, még az egyes fényképek alapján is alig adnak kellő felvilágosítást. Bár ilyen szempontból főleg a szakonyi üstökös tetőzet és az ezzel rokon megoldások érdekes adalékot nyújtanak. Ez azonban vajmi kevés. A néprajzi tudományban oly fontos leírás, mely az egyes szerkezeti és díszítő elemek létrejöttét magyarázná, teljesen hiányzik. *Népies építészetünk műszavait is gondozásba kell vennünk, azok összegyűjtése is fontos feladat.* Mindezek helyett, melyek a néprajzi kutatás alapvető kérdései, oszlopos, árkádos tornácok különböző gazdag változatait kapjuk, hol az egyes formai megoldások azonos és különféle részletei nemcsak a nép ízlésbeli igényeire vetnek fényt, hanem mélyebb okokra, így az etnikai különbségekre is, aminek felkutatása és magyarázása ugyancsak hálás néprajzi feladat lett volna. *A nép általában nem hangulati építményeket hoz létre, hanem anyagi erejének és gazdálkodásának megfelelő, életmódjából adódó és azt szolgáló, az építőanyagok okszerű felhasználásával emelt szükségleti alkotásokat. A nép nemcsak nézi, hanem lakja, használja is hajlékát.* A népi építkezés esztétikája elsősorban is a benne végbemenő életmód észszerű megfogalmazása és kivetítése. A bemutatott oromfalak, árkádok, íves és oszlopos tornácok és azok részletei — építészeti alaktan tartozékai —, amint már rámutattunk, nem elsődleges fontosságúak a népi építkezésnél. Ezeknek változatossága és leleményes műszaki megoldása a népi építkezés országrészekkénti jellegzetes és sokféle arculatát tükrözteti és a nép ízlésbeli kívánalmait, valamint a helyi divat kényszerítő hatását mutatva már inkább a népművészet körébe tartozik. De az alaprendezést, a tűzhely körül kialakult életet, s annak keretét, magát a hajlékot, mely önálló fejlődés, vagy különböző kulturkörök termékenyítő eredménye, nem is sejteti. Az ősi sejt, a tűzhely kialakulása az első lépés s ez csak hosszas fejlődés folyamán emelkedik a mai szintre. Alapformája és szerepe ősi kulturát jelent, s megjelenése szerkezeti és formai alakítása, felszerelése járuléka és eszköze különböző kulturkörök kölcsönös érintkezését tárja fel. A népi építkezés tüzetes elemzése és tanulmányozása sokkal több és jellemzőbb vonással gazdagítaná eddigi ismereteinket, a tárgyi néprajzot, mint ez a nagyon szépen fényképezett képanyag.

Röviden ezek azok az alapelvek és szempontok, melyek ismeretével és alkalmazásával néprajzilag helyes, a néprajzi tudományban helyt álló módon foghatunk a népi építkezés tanulmányozásához. Ezekből indul ki a tárgyi néprajz s így természetes, hogy e bírálat keretében is ezeket a szempontokat kellett figyelembe vennünk.

Az bizonyos, hogy mindezeket a hibákat és hiányokat, melyeket itt megemlítettünk, csakis a néprajzi tudomány által meghatározott gondos gyüjtő munkával lehet kiküszöbölni. A képanyag gyűjtése részben megtörtént. Hivatásos etnográfus feladata lesz a jövőben is, — nemcsak a Fertő vidékén, a bemutatott területen, Sopron megyében, hanem hazánk más tájain is, — a néprajzi tudomány által megkövetelt elvek és módszerek alapján a magyar népi építkezés kutatását folytatni és a gyűjtés eredményeit feldolgozni.

Vargha László.

Gavazzi, M.: Der Aufbau der kroatischen Volkskultur. (Baessler—Archiv, Berlin 1937, 138—167, 22 ábr.).

Ennek az előttünk fekvő tanulmánynak az a célja, hogy a horvát népi műveltség elemeinek, ill. rétegeinek legfontosabb csoportjait, jellegzetes alkotórészeinek keletkezése, kora és származása feltüntetésével bemutassa. Az idegen olvasó természetesen szívesen venné, ha — esetleg kis térképvázlat segítségével — rövid ismertetést kapna arról, melyik földdarabon lakik a horvátság, hol válik el a rokon szerbségtől és szlovénségtől s egyúttal — amennyire lehet — arról is tájékoztatná a tudós szerző, miként alakult ki a történelem folyamán a népi öntudatban — szerinte — ma egységes, de általános néprajzi képe szerint, más népekkel való százados, sőt évezredes keveredése miatt mégsem egységes horvátság.

A horvát műveltségvagyon legmélyebb, legrégibb rétegéhez az ó-balkáninak mondható népfajilag közelebb meg nem határozható, kezdetleges javak tartoznak. Idesorolandók a tördelt kődarabokból rakott, kerek, kúpos pásztorkunyókok Dalmáciában; a sütőharangok (Boszniában a bronzkorból); fémékszerek, apró, poncolt csüngő lemezecskékkel a Dinári horvátoktól (u. ott történelemelőtti leletekben); a gyengén kúpos, vörös likiai-dalmát sapkák (bronzkori maradékok); a tatauálás bosnyák asszonyokon (illir-thrák eredetű); és bizonyos népzenei előadásforma.

A Horvát-adriai földrajzi övezet, mely a szigetekre s Isztriától Dél-Dalmáciáig a partvidékre (és mögöttes részére) terjed ki, az egységes középtengeri birodalomnak csupán egy darabja. Vannak jelenségek, melyek csak a horvát övezetben honosak, de tágabb hazájuk amabban van. Idetartoznak pl. az olaj és szőlőtermelés körébe vágó szerszámok és eljárások; halászó eszközök és módok; tergenyés teherhor-

dás öszvéreken, szamarakon (tehát helyenkint a szekér hiánya); s a kőlappal fedett, álló faládaalakú méhkaptár.

Vannak aztán egyéb, látszólag jelentéktelenebb szerszámok és eljárások, melyek szintén középtengeriek és ősrégiek, de a Horvát-partvidéken is fennmaradtak. Ilyen pl. egy guzsalyféleség (a pálca vége felé, a belőle szirony módjára felszilatolt s bunkóformává alakított fejjel), mely horvát területen máshol sehol sincs s Egyiptomban és Cipruson többezeréves multja van. Idevaló a forró vízzel leöntött nemezrek kallózás helyett lábbal taposása, ami szintén Egyiptomra megy vissza.

A középtengeri javak nagy részét a horvátok már bevándorlásuk idején itt találták s közvetlenül v. beolvasztás útján vették át a római eredetű elromanizált őslakóktól. De felmutathatunk közvetlen római kölcsönzéseket is. Pl. az itáliai parasztházzal közös vonás a Tengermellék házaiban a kemence hiánya; a kandalló és a kenyérsütésre való tűzgödör megléte; aztán a lapos csészealakú függő olajlámpa használata. Római hagyaték a köcsögboltozatú gölöncsér-kemence is.

A népszokások terén is vannak római átvételek. (Pl. ‚királyválasztás'.). Hogy az olasz Itália is bőségesen juttatott századokon át kultúrjavakat az Adria tulsó partjának, szinte felesleges mondanunk. Vannak köztük persze olyanok is (pl. háromlábú, állatfejű tűzikutyák), amelyek átszármazásának idejét nem lehet megállapítani.

Egy másik, mégpedig népi és gazdag kultúrhullám az Alpok felől érte a Horvátföld ény.-i részét, ahol annak szállítmánya végleg megülepedett. Ennek közvetítői szlovének és alpi németek voltak. (Jegyezzük meg itt, hogy ez az ény.-i országrész korábban szlovén lakosságú volt s csak pár száz éve horvátosodott el. *B.*)

Alpi eredetű a bosnyák és ény.-i horvát paraszthäz; egy forgácsvilaglófa-fajta; a szalmából font méhkas; s a gyékényből varrott pásztor esőköpenyeg.

Azt sem kell mondanunk, hogy népszokás is (téli és tavaszi napfordulati alakoskodó ünnepek; mézeskalácsok; fogadalmi figurák; szentképek stb.) bőven áramlott át a szomszédságból. A technikai készségek közül alpi eredetű az ény.-i Horvátországban divatos, javított és megváltoztatott kézi szövőszék s az a munkamód, hogy többnyire a férfiak végzik a szövést, míg Keleten és Délen az asszonyok. A beáramlás útjai a folyóvölgyek (Kulpa, Száva, Dráva) s intenzitása a távolsággal csökken.

A horvát népiség és műveltség néprajzi határvonalának é.-i és ék.-i szakaszán magyar befolyással találkozunk, melyet bizonyos okokból pannóniainak is mondhatunk, mert nem minden egyes esetben magyarok voltak a közvetlen átadók (!).

Különböző kategóriájú tárgyakon kézműves termékeken, szerszámokon, ételféléken és egyebeken kívül, elsősorban a ruhafélék azok, amelyeket a horvátság a magyarságtól neveikkel együtt *(čizma, bekeš, menten, kudmen, kepenyek)* kölcsönvett. Idevaló még a cifraszűr, prémes ruhaféle és ékszer, valamint a párta *(parta)*. Ez az erőteljes magyar kultúrbefolyás könnyen érthető a százados, szoros politikai, műveltségi, kereskedelmi és ipari kapcsolatokból a két nép között, mondja szerzőnk.

De e jelentős csoporton kívül sokféle más dologban is kimutatható a magyar (v. pannóniai) befolyás, mint pl. az ételekben és elkészítésmódjukban; házi eszközökben; edényekben; kisebb, kézbeli használati tárgyak, különösen fa és szaru pásztorholmik faragásában és díszítésmodorában. (Pl.: ólomöntés; alakos és növényi motivumok alkalmazása stb.). A szellemi műveltségben (a szókincsen kívül) és a társaséletben a magyar-pannon befolyás jóval kisebb s észak felé (Baranya, Bácska) erősödik. (Szerző ellelejtette itt megemlíteni, hogy a horvátság nekünk köszönhet egy mindezeket messze meghaladó kultúrajándékot, a füstös, tűzhelyes konyha helyett a tiszta, kályhás lakószobát: *soba)*.

Kiadós és hosszantartó kultúráramlat szakadt a balkánra az oszmán világ felől, melyet azonban egy korábbi s a horvátoklakta földig eljutó, gyengébb előázsiai hullámverés előzött meg. Ebbe tartozik az epikus énekek előadását kísérő egy v. kéthúrú, alkalmasint arab eredetű *guzla*, a horvátok, szerbek és albánok egy részénél, s bizonyos szőnyeg-, kötény- és tarisznyaszövés technika, mely a kaj-horvátság (elhorvátosodott szlovénség *B.*) kivételével mindenütt honos.

Az oszmán (oszmán-keleti) hatások jórészben mások a moszlim s ismét mások a kath. horvátoknál. Mindkettőjük átvette (Boszniában és Hercegovinában) a falonlógó, korongalakú asztalt, de a házépítés módja (előreugró emelet, erkélyek, tetőforma) és a házberendezés (kandalló; fali fülkék szekrények helyett; női lakosztály) már csak a moszlimokra származott át.

Rendkívül gazdag a kölcsönvett viseletek és fegyverfélék csoportja. Ezeket itt nem is részletezzük.

Török-keleti zeneszerszámok és előadásmódok is elterjedtek az egész horvát népterületen. Ugyanúgy a magasabb konyhaműveletek (vagdalt húsok sütése-főzése, édességek, füszeres tészták, nyalánkságok, valamint édes italok készítése, dohányzás) is.

A szellemi műveltség terén, a török szókkal és fordulatokkal teljes nyelven kívül, a moszlim-horvát elbeszélő költészetben s varázsló eljárásokban van török hatás.

A társadalmi életben is egész sereg, török közvetítésű iszlám berendezkedésre lehet rámutatni a mohamedán horvátoknál. Mindezt a török hatást pedig elsősorban a bennszülött moszlim lakosság közvetítette, lassú és csaknem észrevehetetlen beszivárgás útján. Az igazi oszmánok minden tekintetben távoltartották magukat a nemmohamedán népelemtől.

A horvát népműveltség egyes alkatrészeit a Balkán belsejéből hozzájuk érkezett népcsoportnak tulajdoníthatjuk. Ez a csoport, a balkáni rumén v. vlach, az óbalkáni műveltség egyik képviselője. Az állat, elsősorban hegyvidéki juhtartás egész munkaköre (különösen Likában, Dalmáciában s Bosznia-Hercegovinában) tartozik ide, a gyapjú ruházattá való feldolgozásáig. Az átvétel a déli horvát területen részben közvetlenül, részben települők és beolvadó rumén pásztorok, részben katholizált és elhorvátosodott szerbek (korábban rumének; innen a szerbek későbbi, általános *vlach* megnevezése) útján ment végbe.

De a szerbektől is átvettek a horvátok egyet s mást, állandó érintkezésben lévén velük. Ámde a kölcsönvételek megállapítása, bizonyos zavaró körülmények (pl. közös kölcsönforrások) miatt, gyakran nehéz, ill. bizonytalan.

Vannak aztán a horvát népműveltségben egyes olyan javak is, melyek távolfekvő kultúrterületről tévedtek ide. Ilyen pl. a körtealakú, háromhúrú, *lira* nevű adriavidéki zeneszerszám, mely nyilván fiatal, görök származék, vagy a nálunk is házaló gyolcsos tótok útján mindenüvé eljutott és meghonosodott kakasos motivumú tót ágytakarószegély.

Van végül egy igen jelentős forrás, mely a népműveltséget századok folyamán (az újabb időkben mind erőteljesebben) elárasztotta adományaival s ez a magasabb társadalmi rétegek műveltsége. Részletezni azt hisszük ezt is felesleges.

Ezzel az eddig tárgyalt fontos és nagyszámú csoporttal szemben egy még nagyobb, számosabb és szigorúan körülhatárolt vagyoncsoport áll, az őshorvát v. ősszláv (anyagi és szellemi vagyon egyaránt), vagyis az, amelyet a horvátok északi hazájukból hoztak ide magukkal.

Határozottan őshorvát örökség a szalmafedelű faház (boronaház); a sövényfalú ház; a házrészek szerkezeti nevei; s az alacsony, nyilt tűzhely. A ruházkodásban is maradtak az ősi horvát v. szláv viseletre emlékeztető darabok, mint a díszített len juhbőr-kozsókok, fonott övek, kapcák és egyebek.

Teljes bőségében nyilvánul meg az őshorvát hagyomány a különböző népi mesterkedésekben és azok termékeiben. Kimondottan őshorvát készség maradt fenn eredeti lényegében a szövésmesterségben, a hozzátartozó segédszerszámokban és neveikben. Valamint a középtengeri kultúrrétegnek, azonképen az őshorvát rétegnek is megvan a maga guzsalyformája, a gyakran külön darabból álló, kúposfejű guzsaly. Erről kimutatták, hogy már az őshazában ismert volt. Az őshorvát állapot őrződött meg mai napig a kenderrost feldolgozásában. A kender és len füllesztése; áztatása; fonása (guzsallyal, pereszlenes orsóval); a fonál kezelésmódjai mígnem a szövőszékre kerül, mind ősi eljárások. A legfontosabb s mesterszavai alapján csaknem minden alkatrészével együtt őshorvát szerszám a szövőszék. (Eredeti horvát neve *krosna* s talán *stative*). Bizonyos munkamódok és szövőmustra-féleségek hasonló korúak.

Gazdag ősi anyagot őriznek a gazdálkodásformák és szerszámok is. A Karsztvidéken használt legegyszerűbb paraszteke *(ralo)*, részeinek neve szerint is lényegében ugyanaz, mint őshazabeli társa, bár ilyent itt Délen is találhattak az első betelepülők. (Ezeket tudvalevőleg az avarok hozták ide a Kárpátokon túlról a mai Horvát föld déli részére s az avar uralom hosszú ideig fennállott itt. *B.*) A mai faeke *(plug)* is nagyjában ugyanaz, mint az ősi, s kétségtelenül őshorvát az északi horvát igaforma, mely teljesen más (két párvonalas rúddal, négy igaszeggel és hurkokkal), mint a déli horvát forma.

Az apró gazdasági szerszámok közt is vannak őshorvátok, mint pl. a villa, gereblye, csép, kölyü, kézimalom, ösztörűs szénaboglya stb.

Az állattartásban már sokkal kevesebb az ősi maradvány. Ilyen pl. az állatok herélése, tejkezelés, méhgondozás és bodonköpü. Annál több a vadászatban és halászatban (hurkok, csapdák, szák, varsa, vejsze, bödönhajó). Az ősi ételfajtákból fennmaradt a gabonadara s a kukoricától szorongatott köleskenyér és köleskása; az italok közül a vízzel erjesztett mézből készült medovina. A szőllőművelés római eredetű.

A tárgyi műveltséghez hasonlóan a szellemiekben is, nevezetesen a szokásságban, művészetben, hitvilágban s a jogi és társadalmi viszonyokban még számos őshorvát alkatrész rejtőzik. A társadalmi berendezésből pl. a zadruga, a vérbosszú; lányrablás; népítélet; napeskü stb. Különösen sok ősi hagyaték maradt fenn a házassági szokásokban, mint a menyasszony

elbujtatása a vőlegény násznépe elől; munkák v. egyéb jelképes cselekvések elvégzése a vőlegény házában. A szülési szokások közül felsoroljuk a gyermekágyas asszony elrejtését (sarokban, lepedővel stb.); és egyideig a külvilágtól való elzárását; a rokonok ételhordását (ősi soron gabonakását visznek) stb. Itt említjük meg a szülés alkalmával szereplő sorsasszonyokat s az első hajnyírás szokását. Mondanunk sem kell, hogy a temetési szokások és holtak tisztelete, telítve van őshorvát hagyományokkal. Ilyenek pl. vízöntés a kivitt koporsó után; a bútorok megfordítása; az ökrös szánnal való temetés nyár folyamán is; halottsiratók és tor; a halottak emléknapjai és egyéb a halottkultusszal kapcsolatos szokások, pl. a küszöb, házikígyó, menyét-tisztelet stb. Az évközi szokásokból legelterjedtebb a kolindálás és szentiváni tűzgyújtás; a gazdasági hátterűek között az utolsó kalászok lábánhagyása.

A néphit téres mezején a mágiában; jóslásban; démonhitben; varázslásban; babonákban; gyógyászatban stb. szintén sok őshorvát emlék húzódik meg. Ugyanígy a népművészet minden ágában s különösen a díszítőművészetben. (Famunka, gölöncsérség, tojásfestés). Ellenben kevesebb az őshorvát hagyomány a népzenében (duda, furulya stb.) s a népköltészetben (rituális énekek; egyes elbeszélő versmotivumok).

Meg kell emlékeznünk a horvátság saját alkotásairól, vagyis azokról az anyagi és szellemi javakról, melyeket saját maga hozott létre, v. tökéletesített. Ilyen újítások konstatálhatók a díszítő művészetben (ornamentális motivumok a fa-, bőr-, szövetholmikon); a népviseletben; zenében; táncban; költészetben; és helyi szokáscsoportokban; kevésbbé a technikai készségek terén.

Utoljára hagytuk azokat a holmikat, melyekről nem tudni mióta vannak a horvátok birtokában v. honnan kerültek hozzájuk. Ide sorolandók a szarkofágalakú szúszékok; fazárak (lehetnek rómaiak, lehetnek ős-szlávok); a szőllővenyigéből font, sárral kitapasztott, harangformájú méhkaptárok (talán ó-balkáni eredetűek); bizonyos textiltechnikák; s a lándzsa és lapátfejű guzsalyok. (Lehet hogy a Balkánon született egyszerű formákból, de lehet hogy északeurópai eredetűek). Természetesen a szellemi javak közt is vannak bizonytalan származásúak.

Ha ezeket leszámítjuk, rá tudunk mutatni a horvát népműveltségi javak biztos v. valószínű forrásaira, azokra a kultúrkörökre, melyekkel összeköttetésben állott v. áll s ezáltal azok fejlődésmenetébe is bepillanthatunk. Ezeket összegezve nem kell azonban azt hinnünk, hogy a horvát népműveltség mindenünnen összeverődött, igen különböző eredetű műveltségjavak keveréke, minden belső kötelék nélkül, nem pedig főképen azért, mert a népműveltség mai építményét, az örökölt őshorvát kultúrjavak alaprétege fogja össze egy élő egységbe.

A népműveltségi javak (anyagiak és szellemiek) földrajzi alapon végzett összehasonlító vizsgálata — melynek *Haberlandt* A. a főszószólója — szinte önmagától elvezetett valamely adott nép vagyonállományának, népműveltsége felépítésének és alkatának megállapításához. Ezt a mégsem gyakori munkát végezte el, az erre a feladatra különösképen alkalmas horvát népterületen *Gavazzi* zágrábi professzor, itt ismertetett tanulmányában úgy, ahogyan azt a tudomány mai állása megengedte. Hogy az eképen megrajzolt kép — melynek egy-két vonását mi más képen látjuk — később egyben-másban módosulni fog, magától értetődik. Az úttörés érdeme s ezért a szakkörök elismerése méltán megilleti.

Bátky Zsigmond.

Palotay Gertrud és Konecsni György: Magyar Népviseletek. Budapest, 1938. 23 l. 9 rajz, 12 szines tábla 8°. Officina.

A könyv a nagyközönség számára készült. Kiadó bizonyára arra a nagy érdeklődésre kívánt megfelelni, mely ma nálunk a népviseletek iránt országszerte megnyilvánul s mely érdeklődés kielégítésére eddig nem forgott könyvpiacunkon megfelelő munka.

Megállapítható, hogy polgári társadalmunk érdeklődése a nép iránt mind mélyebb és mélyebb lesz; nem elégszik meg a népi alkotások puszta szemléletével, hanem igyekszik azokat átvenni és eredeti vagy ujjáalakított formájukban magáévá tenni. Az olyan munka, mely az ilyenfajta igényekre kíván felelet lenni igen nagy felelősséget vesz magára: tudatában kell lennie annak, hogy a puszta gyönyörködtetés nem lehet a cél, első helyen az oktatás szándékának kell állnia. Nemcsak mutogatni kell a szépséget, hanem meg kell tanítani annak helyes értelmezésére, értékelésére is.

Kérdezzük, vajjon megfelel-e az Officina ezen kiadványa a hozzáfűzött igényeknek? A Magyar Népviseleteknek sikerül-e megmutatni az írás és kép segítségével, hogy milyenek valójában a magyar népviseletek? Palotay Gertrud szövege röviden, hangulatosan vezeti az olvasót a magyar népviseletek megismerésében, igyekszik némely téves nézeteket

— a viseletek régiségét illetően — kiküszöbölni s helyükbe helyes ismereteket illeszteni. Képet ad — nagy általánosságban — a viseletek változandóságáról és változásáról, korok, alkalmak szerinti különbözőségéről stb. Kiemel néhány jelesebb darabot, melyről részletesebben is szól. Különös tekintettel van a ruha használati módjára : a ruhát nem viselőjétől elszakítva mutatja be, hanem annak a világában ; azokkal a szokásokkal, szólásokkal, melyek azt hozzá kötik. Szövege inkább általános ismertetés a magyar népviseletről, mint magyarázat a közölt ábrákhoz.

A 12 szines táblán 8 női és 4 férfi, kis részben letünt, jó részben még élő, ünnepi viseletet kapunk a Csonkaország területéről, — általában a közismertebbeket : alföldi pásztort subában, dunántúli és hortobágyi pásztort szűrben, rimóci legényt hímzett szélű vászonkötényben, pitykés mellényben ; leányokat Kalocsáról, Sárközből, Bujákról, Sióagárdról és menyecskéket Mezőkövesdről, Boldogról, Kazárról, Tardról. Nem akarunk ünneprontók lenni, de meg kell jegyeznünk itt is, hogy a népnek nemcsak vasárnapjai, díszes ruhái vannak, sőt ! Hiszen minden vasárnap csak 6 hosszú hétköznap után következik s ezen hétköznapok mindegyikén a paraszt viseletben van. Éppen ezért nagyon kívánatos lett volna, ha a díszes ruhák mellé egyszerűbbek is kerülhettek volna. Sajnálattal nélkülözzük ezen kívül a bemutatott figurákon a népi arcokat és tartásmódot (boldogi asszony !). Örültünk volna, ha a ruhák anyagáról is sejtetne valamit a művész. Mindezek azonban csak az etnografus megjegyzései, kívánságai, melyeket pusztán azért teszünk közzé, mert igen ritkán nyílik alkalom ilyen pompás kiállítású kiadványok közzétételére és sajnáljuk, hogy ilyenkor a művészi szempontok mellett a mi, könnyen kielégíthető, de jelentőségében talán nem utolsó kívánságaink nem kaphatnak helyet.

Az ismertető szöveg és amint Palotay Gertrud írja az a „csokorra való", amit „a magyar népviseletek színpompás virágoskertjéből" az ábrák segítségével a könyv bemutat, minden bizonnyal hozzájárul majd közönségünknél népviseleti ismereteinek bővítésére és mélyítésére.

A díszes, szép külsőért a kiadót dicséret és köszönet illeti.

Dr. Fél Edit.

Etelka főhercegnő : A magyar tanyavilág. Budapest, 1938. Szent István-Társulat. 225 oldal, 1 térképmelléklet. 8°.

A föld az ókortól kezdve mindenkor egyik legfontosabb tényező volt az emberiség életében, boldogulásában és fejlődésében. Egy nemzet életében ezért nagy súlyt kell fektetni arra, hogy kinek a kezében van az és hogyan oszlik meg, stb. Ebből önként következik, hogy magyar hazánk földje csak úgy erő és érték nekünk magyarok számára, ha minél több embert fűz magához eltéphetetlen szálakkal.

A Nagy-Alföld ma az országunk háromötöd-részét alkotja. Területe 7.314,836 kat. hold, melyekből kb. hat millió holdon tanyai gazdálkodás folyik. Az Alföld problémái és a rajta lakó magyarság életsorsának kialakítása és megoldása tehát nemzeti létünk egyik sarkalatos pontját képezi.

A szerzőnő szerint és szerintünk is „valóban örömmel látiuk, hogy az utóbbi időkben nemcsak az érdekeltek, hanem az egyetemes nemzeti közvélemény figyelme is az Alföld és tanyavilága felé fordul." Különösen látjuk ezt most a főhercegnő könyvéből is. A királyi család és az elhagyatott tanyavilág szegény népe közt olyan nagy távolság van, hogy méltán kelti fel érdeklődésünket az a kérdés, hogy *miképen* látja egy főhercegnő az ország egyik legsajnálatraméltóbb néprétegének a helyzetét.

Etelka főhercegnőt erre a tárgykörre „a meleg érdeklődés és derék népünknek a szeretete" vezette.

Saját bevallása szerint (12. old.) a hazai tanyavilág közvetlen „helyszíni tanulmányozása" nem állt módjában. Munkájában „elsősorban a kérdéskomplexussal foglalkozó . . . irodalomra" támaszkodik. Ebben az irodalomban nem látjuk megemlítve Györffy : Nagykun tanyá-ját, Simkó, Tömörkény idevágó szorgalmas dolgozatait. Dolgozatának tekintélyes részét „azoknak a beszélgetéseknek és eszmecseréknek" köszönheti, „melyeket hazai emberekkel" folytatott. Természetesen a helyszíni tanulmányozás hiányának tekinthető az a nehány elírás is, mint pl. a 14. oldalon a nyíregyházi bokortanyákról tett megjegyzés is mutatja. Szerinte a nyíregyházi bokortanyák „minden szükséges középülettel (?) intézménnyel, templommal, iskolával, közigazgatással el vannak látva." Bizony itt templom, középület egyáltalán nem, iskola meg csak minden negyedik-ötödik bokorban található.

A dolgozat különben finom és aprólékos. Legelsőkben a tanya fogalmát határozza meg, majd a tanyavilág történelmére tér ki. Ezután a tanya gazdasági, közigazgatási, vallási, közegészségügyi, kultúrális, szociális problémáinak megvilágításán fáradozik. Újat nem mond, hiszen legtöbbször forrásmunkákra hivatkozik. Az *egyéni tapasztalatok helyére ide-*

gen tapasztalatok tárgyilagos összessége lép. Etelka főhercegnő eszményi képet ad a megvalósítandó magyar tanyáról, melynek elodázása végzetes magyar hiba volna. Könyve az úgynevezett „magasabb társadalom rétegéből" érkező munka, emberként próbál megközelíteni bennünket, segíteni akar, mégpedig a betű, szó és a szellem hatékony erejével. Dolgozatából azt vehetjük ki, hogy a társadalmi arisztokrácia egy része fel akar emelkedni a szellemi arisztokráciához, miután Széchenyiként megismerte, hogy csakis ez az út vezet igazán „fel."

Márkus Mihály.

Fodor Ferenc : Magyar föld, magyar élet. Budapest, 1937. Szent István-Társulat kiadása. 263 old. 8⁰.

Fodor Ferenc könyve az újabbkori földrajz kívánalmait elégíti ki, amikor hazánkat tájakra tagolva kutatja s bennük a *„tájelemeknek térben és időben való nemcsak minőségi, hanem mennyiségi szerepét* és azoknak egymásra való hatását" vizsgálja. Ugy érzi, hogy telítve van a magyar földből feléje áramló tájlélekkel s ez erkölcsi kötelességévé teszi, hogy az így értelmezett honismeretet a köztudatba is bevigye.

A magyar élet és a magyar föld tere : a *történelmi Magyarország.* Ez a nagy tájegység több kisebb tájegységből tevődik össze. (Alföld, Felföld, Dunántúl, Nyirség, Erdély stb.) „Rámutat először a nemzet és föld általános anyagi és szellemi kapcsolataira, azokra a szükségletekre, amelyeket egy nemzet támaszthat hazája földjével szemben". Beállítja a magyar földet nagy európai környezetébe, majd életegységeire, tájakra bontva veszi további behatóbb vizsgálat alá s a jellegzetes tájaknál erősen kidomborítja az illető táj sajátos vonását.

Fodor Ferenc könyvéből megismerjük azt, hogy miért volt ez a föld már egy évezred előtt is alkalmas arra, hogy a magyar nemzet hazájának válassza. Megfigyelhetjük azt a folyamatot, amint a magyar nemzet természetes állapotban levő földjéből hazának alkalmas, nemzetét megvédő, minden szükségletét kielégítő otthont teremt. Kiváló érzékkel feltárja a magyar föld nagy életegységeit, azokat az életmódokat, melyek az országban tájanként a legtarkább színekben pompáznak. Mindenütt szemléltetően mutatja be a *föld* és a *nép* egymással való életét.

„Föld és az ember, — haza és nemzet" — ezeknek a fogalmaknak tisztázásával foglalkozik *Fodor* könyve. Nagyon mélyen vizsgálódó szeme észreveszi, hogy a nemzet sorsa és a föld természete a legszorosabb viszonyban állanak egymással. A magyar föld és a magyar élet, a magyar nép együttes életét jelentik. A kitűnő könyv tartalmasságát, szépségét elismerve, mégis sajnáljuk, hogy az egyes tájakhoz a különben is nélkülözhetetlen szemléltető térképek hiányzanak. Ettől eltekintve a munka beosztásával, kiállításával megvagyunk elégedve. Régen vártunk már egy ilyenfajta könyvre és *Fodor Ferenc* könyvében nem csalódtunk.

Márkus Mihály.

Gönczi Ferenc : Somogyi gyermek. A somogymegyei földmivesnép gyermeknevelésmódjának s a gyermekek különböző szoi kásainak leírása. 296 l. 8⁰. Csurgói könyvtár. Ára 6 P.

A magyar néprajzi irodalmat ezen jelentősen gazdagító, sok fénykép és rajz illusztrációval ellátott munkát őszinte örömmel kell üdvözölnünk. Őszinte örömmel egyrészt azért, mert nálunk szinte ez az első, egyetlen területet felölelő, azt azonban csaknem teljesen kimerítő munka, mely amellett, hogy az adatok gazdag tárháza, buzdító példaképp áll a következő munkák előtt. De Gönczi Ferenc ezzel a könyvével nemcsak mint ilyen áll az elsők között s végzett szinte úttörő munkát, nemcsak olyan könyvet adott kezünkbe, amilyenre, ill. amilyenek hosszú sorára már régtől fogva nagy szükség volna, hanem első volt és úttörő munkát végzett azáltal, hogy a magyarság néprajzi kincseinek följegyzésénél nem ment el közömbösen a magyarsággal szomszéd németség és horvátság ugyanilyen javai felett, vagy pláne, nem tekintette azokat is magyarnak, hanem följegyezve pontosan kinek-kinek saját kincseit, tárta azokat az olvasó elé, állította őket egymás mellé. Maga mondja Gönczi Gerenc, hogy : „néprajzi szempontból nem lehet közönyös, hogy mennyiben egyezők vagy eltérők e népek (magyarok, németek, horvátok) szokásai. Nyelvben s viseletben ismerjük az eltérést, hagyományaik anyagában, gyakorlásában azonban nem". Hisszük és reméljük, hogy a könyv ezen második jelessége legalábbis annyi követőt fog találni, mint az első.

A gyermek korában a 15. évet véve befejezésül, ismerteti a szerző azt a világot, ami a gyermeket a szülők házasodásától a gyermekkor befejeztéig körülveszi s leírja azokat a megnyilatkozásokat, amelyekkel a gyermek ezekre reagál. Apró fejezetekre tagolva tárgyalja az eljövendő, az útban levő s a megszületett gyermek sorsát, a gyermekkel együtt persze az anyáét is. Különös gondot fordít az egyke vizsgálatára és leírására. A gyermeket sohasem szakítja ki a családból, hanem mindig, mint annak egy részét vizsgálja ; a

yermek viselkedése mellett egyenlő arányban kutatja a környezet, a család viselkedését a gyermekkel szemben. A gyermekjátékokat azok nagy száma miatt a szerző nem foglalhatta könyvébe, reméljük azonban, hogy rövidesen ez újabb könyve is nyomdába kerül a Somogyi Gyermek kiegészítéseül, ezirányú eddigi gyüjteseink gyarapításaul mindannyiónk tanítására.

Fél Edit.

Schürer, Oskar és Wiese, Erich: Deutsche Kunst in der Zips. 217 l. 8⁰, 60 szövegközi ábra, 480 kép táblán, 1 térkép. Verlag Rudolf M. Rohrer, Brünn-Wien-Leipzig. 1938.

Mint a cím is mondja, a könyv a Szepesség német művészetét kívánja bemutatni. Mielőtt a művészetet ismertetné, rövid összefoglalásban vázolja a Szepesség történetét: a németek települését, gazdasági fellendülését stb. Külön fejezetben tárgyalja a művészet kibontakozását. A nagyon szép kiállítású, gazdag anyagot felölelő könyv méltán számít az illetékes körök érdeklődésére és szakszerű elbírálására.

Fél Edit.

Nordiska Museet Bilder Av Utställ da Föremål: Allmoglavdelningen. 1 l. 1 térkép, 83 ábra 8⁰. Nordisk Rotogravyr. Stockholm. é. n.

Kísérő szöveg nélküli, hely, készítési évszám, méret és leltári szám megadásával a Nordiska Museet néhány kiállított tárgyát mutatja be a kis könyv jól kezelhető alakban. Svédország különböző tájairól veszi anyagát a XVI. századtól a XIX. századig. A házi élet számos díszített használati tárgyát, bútorokat, evő-ivó edényeket, lenfeldolgozó szerszámokat, varázsló eszközöket stb. stb. mutat be.

Fél Edit.

Peřinka, F. V.: Veselé putovanie po Slovensku. (Vidám utazás Szlovenszkón). Prága, 1934. Orbis. 654 o. 18 ábrával. 8⁰.

Perinka könyve értékes gyarapodást jelent a folklor-irodalom anyagában. Ügyes és szemléltető módon ismertet meg bennünket a *szlovák blason populaire* anyagával. A szerző évek hosszú során bejárta Szlovenszkó csaknem minden egyes faluját, városkáját s ahol ilyen blason-populaire-féle anyagot talált, hűen feljegyezte. Ezeknek a csúfoló és gúnyoló ráfogásoknak néprajzi jelentősége és értéke a folklor szempontjából úgyszólván felbecsülhetetlen. Világos képet kapunk az illető nép humorérzékéről, szellemességéről és népi gondolkozásáról. Anyagát nagy haszonnal felhasználhatja a nyelvjárások kutatója is. Nagyon sok tájszó, gúnynév népi magyarázatát kaphatja meg benne.

A munka beosztása nagyon dícséretre méltó, mert az egész anyag a régi magyar megyerendszer alapján van csoportosítva. Külön fejezet tárgyalja ezenkívül a nemesség, iparosság, cigányság népi csúfolóit. Különös figyelmet érdemel az egyes nemzetekről közölt csúfolók közül az a rész, mely a magyarság és szlovákság kölcsönös gúnyolódásáról szól (főleg a 21—34. oldalakon). Kár, hogy ez az összeállítás mégsem teljes, hiszen nem látjuk a magyar irodalomban is összegyüjtött errevonatkozó népi szólásokat és csúfolókat. (Pl. Sirisaka, Margalits műveire gondolunk.) A könyv különben kitűnő forrás mindazok számára, akik a népi humort, a tréfákban megnyilatkozó népi szellemességet és kedélyt kutatják.

Márkus Mihály.

Dr. Stanislav, Ján.: Československá mluvnica. (Csehszlovák történeti nyelvtan.) Prága-Eperjes, 1938. Ceskoslov. Graf. Un. Uč. Spol. 235 o., 19 ábra, 1 mell. 8⁰.

A szerző könyvében végigkiséri a *„csehszlovák"* államnyelv történeti kialakulását a legrégibb kortól napjainkig. Kimutatja, hogy miként alakult az évszázadok folyamán a szerinte közös *„csehszlovák"* nyelv. A könyv, melynek az az érdekessége, hogy szlovák szerző műve, erősen nélkülözi a tudományos művekben pártatlanságra való törekvést. Főleg a felsőbbfokú oktatás céljait fogja szolgálni. Sajnálattal állapítjuk meg, hogy a különben jó beosztású, világos és áttekinthető kis kézikönyvben több olyan hibákat találunk, aminő pl. a könyv 22. oldalán a szláv nazalisokkal kapcsolatban olvashatunk, miszerint a *péntek, szomszéd, bolond*, stb. szavaink a *csehszlovák ősnyelv* kölcsönszavai volnának. A könyvön különben meglátszik, hogy állami megrendelésre készült és a szerző kénytelen a felülről irányított államízlés szerint írni.

Márkus Mihály.

Piffl, Erna: Deutsche Bauern in Ungarn. Mit einführenden Beiträgen von Professor Dr. Arthur Haberlandt, Wien und, Dr. Ernst Rieger, Münster i. W. Berlin, 1938. Verlag Grenze und Ausland. 64 l. 8⁰.

Erna Piffl könyvéről méltán írják az ismertetésekben, hogy a legszebb könyv, mely ez évben Németországban megjelent. Ezt a szépséget nemcsak a külső formára kell értenünk, hanem a tartalomra is, még pedig arra, amit a képek bemutatnak. Szerző munkájának jelentős részét a viseletábrázolások teszik, melyekben jól összeválogatva igyekszik a Csonkaország jel-

lemzőbb németlakta vidékeiről, csaknem minden életkorból és több alkalomból főképp nőket, gyermekeket, asszonyokat, leányokat viseletben bemutatni. Azért mondjuk, hogy nőket és nem női viseleteket, mert egy-egy képen a ruhán kívül az embert is bemutatja, a tipust és a tartást is, amit a ruhában magára vesz. A viseletbe öltözött emberek reprodukálásánál nagy segitségére volt a szerzőnek, a művésznek, néprajzi iskolázottsága, mely lehetővé tette, hogy a művészileg teljességre igényt tartó ábrák a komoly néprajzi követelményeknek is megfeleljenek.

Az ábrák mellett közölt szövegben már annál kevésbbé törekszik a szerző tudós komolyságra. Kedves, könnyű kis emlékezések, mondák, mesék, dalok, stb. ezek, melyeket mintegy emlékezésképp kutatóútjára sorol fel.

E. Rieger lelkes szavai mellett *A. Haberlandt* bevezetésében elemezi a bemutatott rajzokat és festményeket, magyarázza a formákat, azok eredetét, kiemeli az egyes ruhadarabok, formák és színek német kapcsolatait, kitér helyenkint a magyar kölcsönvételekre is.

Vajjon *Erna Pifflnek* szép könyvének sikerül-e nálunk odahatni, hogy — látva kisebbségeink milyen gyönyörű formában publikálják viseleteiket — végre már a magyar viseletek is méltó formában kerüljenek a nyilvánosság elé?!

Fél Edit.

Kriss, Rudolf: Die schwäbische Türkei. Beiträge zu ihrer Volkskunde, Zauber und Wallerbrauch. Forschungen zur Volkskunde. Heft 30. Düsseldorf, 1937.

Bevezetésében a terület településtörténetét állítja össze, megállapítva, hogy a különböző eredetű elemek között a fejlődés folyamán a sváb elem jutott túlsúlyra. Érdekes képben mutatja be a közösség életét s benne az egyéni jellegű szokáshordozókat: a monda- és mesefát, a népi művészt s a kuruzslót. A népi varázslatok kutatása a legnehezebb feladat, érdekesen írja le a szerző, hogy valósággal neki is varázslathoz értőnek kellett mutatkoznia a gyűjtés folyamán. Részletesen ismerteti a varázsló személyeket, akik legnagyobbrészt nők. Ezután betegségek szerint csoportosítva állítja össze a varázslómondókákat. Érdekes, hogy a különbözőképen megnevezett varázslómesterek között legerősebb a magyar eredetű „orvosch", akitől, bár segítségét igénybe veszik, mégis óvakodni kell. Az összegyűjtött mondák és elbeszélések is igen érdekes adatokat szolgáltatnak a varázslatok történetéhez. Végül a terület búcsújáróhelyeit és az ezekkel kapcsolatos szokásokat ismerteti. A munka igen értékes gyarapodása a magyarországi németség néphitkutatásának.

Szendrey Ákos.

Wogulische und ostjakische Melodien. Gyüjtötte Artturi Kannisto és K. F. Karjalainen. Kiadta A. O. Väisänen. Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXIII. Helsinki, 1937.

A kiadvány részletezésével, hibáival már Szabolcsi B. foglalkozott. (Ethnographia. 1937. évf. 4. sz.) A kiadvány a népi kölcsönhatással nem törődve ugyanazon elvek szerint osztályozza az orosz (pl. 114. 118. 185.), szamojéd, tatár, stb. eredetű énekeket, mint az összesíthető vogulosztják dallamokat. Előny volna az egyes mondatok soronkénti nyomtatása, de az ütemelőző (Auftakt) következetesen a sorok végén bukkan fel (1. 3. 20. 35. 38. 59.) gyakran pár hang a melódia végén felesleges (25. 86. 112. 113. stb.), másutt hiányzik (19. 38. 63.), sőt néhol a formai betűzés is téves. (Ennek fontosságára: Bartók 244. sz. A^5 A^5 B^5 A A B: quintelő Bar-forma.) A dallamok lejegyzője valószínűleg nem vette figyelembe a vogul szöveget s nem vette észre, hogy a dallamok a nyelvi hangsúlyozás törvényét is követik (Hebung-Senkung) s így elsősorban az agogikus csoportok vizsgálata lett volna célszerű. (John Meier. Deutsche Volkslieder. 1935. I. 20. oldal: So schälen sich parallel der Langzeilen des Textes einzelne Melodiebogenspannungen aus dem allgemeinen Melodiefluss heraus und gliedern dadurch sinnvoll die Weise. Sie scheidet sich von der stichischen Urzeilenmelodie deutlich durch ihre trotz enger Beziehung zum Sprechgesang musikalisch bestimmte Lienienführung und formal durch das ausgewogene Verhältnis der Einzelteile zum Ganzen.) A könyv és az általános folklore ismerete alapján valószínű, hogy a finnugor népzene zárt egészet alkot. Fejlődése az izomelodikus-izochronikus zenei alapegységből a monotematikus formák felé halad: e monotematika miatt semmiféle oly zárt forma, amilyen az eredeti magyar népdalra jellemző, önállóan nem jelentkezik, sőt utóbbitól, ennek heteromelodikus-izoritmikus szerkezete miatt tökéletesen elüt. A könyv érdeme, hogy az általános folklore egyik érezhető hiányát pótolja, s így megjelenésével méltóan sorakozik a Finnugor Társaság többi jeles kiadványa mellé.

Dincsér Oszkár.

Dr. Meznerich Jenő: Bunyevácok. Budapest, 1938. Kiadja a Magyar Nemzeti Szövetség támogatásával a szerző. 43 oldal, 8°. Ára 3 P.

A bunyevácok etnikai hovatartozása, — melynek megoldására e munka szerzője vállalkozott — mindezideig nem volt kellő módon megvilágítva előttünk. A bunyevácok eredetének megoldását megnehezíti az a körülmény, hogy bár nyelvben azonosak a horvát-szerbekkel, vallásilag, szokásaikban azonban élesen elkülönülnek a délszlávoktól. Nevük gúnynév, nem is nevezik önmagukat szívesen így, hanem dalmatáknak. A bunyevác népnév a dalmáciai *Buna* folyónévtől veszi eredetét. Ettől eltekintve a Buna-névből képzett *bunyák, bunyevác* szavaknak többféle jelentése is van: 1. *lázadó, pártütő,* 2. *gyülevész nép, szemét,* stb. A dalmata származásukat nemcsak a népi hagyomány igazolja, hanem sok más történeti adat. Bácskába a török hódoltság idején húzódtak be. A szerző szerint az ide letelepedett dalmaták azon normann hajósok leszármazói, akik Sziciliából jövet telepedtek itt meg. Ezek a „normannok éppen úgy átvették az ott lakó horvát-szerb eredetű népesség szláv nyelvét, mint ahogy beolvadtak a normannok mindenütt a környező népekbe nyelvi tekintetben" (lásd a francia angol tengerpartok normann lakosságát). A bunyevácok tehát a Délolaszországba, Sziciliába benyomult és ott uralomra jutott ősgermán normannoknak a Balkánra vetődött és ottrekedt leszármazói.

Márkus Mihály.

Papp István : Finnország. Kincsestár 24. sz. Magyar Szemle Társaság. Budapest, 1938. 80 l.

Ez a kis könyv a mai Finnországról szól. Vázolja legújabb történetét, a jelen irredenta törekvéseit, a svéd nyelv-kérdés jelen állapotát, bevezet a társadalmi és gazdasági életbe, futó pillantást vet az iskolázás szervezetébe s az irodalom és művészetek egy-egy kimagasló alakja felé. Amit nyujt magvas, élményszerű és igaz. Ajánljuk mindenki figyelmébe, aki Finnországgal csak valaha is kapcsolatba kerül.

Krompecher Bertalan.

Klocke, Helmut : Deutsches und madjarisches Dorf in Ungarn. Leipzig, 1937. Verlag von S. Hirzel. 96 old. 8.

Klocke ezen munkájának alapgondolata és tárgyszemlélete kimondottan *agrárszociológiai* jellegű. Szerinte ennek a tudományágnak és problémakörének különösen Magyarországon van hálás területe és komoly feladata, minthogy hazánk kimondottan agrárország.

A szerző kitűnő érzékkel világítja meg a magyar és német (sváboklakta) falvak társadalmi és gazdasági képét és szerkezetét. Az egymásmellett bemutatott falvak *(Verpelét, Apar, Hant, Nagyvejke, Tevel, Kunbaja)* világosan igazolják, hogy jelenlegi birtokviszonyaink további fenntartása népünk számára úgyszólván lehetetlenség. Klocke eredményei és az abból levont következtetések teljesen igazak és megtámadhatatlanok. Az egészben az a legsajnálatosabb, hogy ezeket az igazságokat idegenek írják meg, ahogy Klocke művéből látjuk. Ezekután egész természetes, hogy a szerző, ha valamelyik magyar faluban egy német nevű egyén akad, (akár a multban, akár a jelenben), hamarosan megtalálja és ebből messzemenő következtetéseket von le. Klocke könyve figyelmeztetőül szolgáljon számunkra, hogy a *magyar parasztfalvak társadalmi szerkezetének vizsgálatát végezzük el mi magunk.* Klocke könyve különben igen hasznosan forgatható kézikönyv, különösen szociográfiai szempontból.

Márkus Mihály.

Seweryn, Tadeusz : Krakowskie skrzynie malowane. (Krakkói festett ládák.) Kraków, 1928. Nakladem Muzeum Etnograficznego. 36. old. 4⁰. (Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego. No. 1. = Néprajzi Muzeum Kiadványa. No. 1.).

Seweryn ebben a dolgozatában azokat a festett ládákat ismerteti, melyek Krakkó város környékén használatosak. Bemutatja a ládakészítés faragószerszámait, faragásuk technikáját. A közölt anyagban számtalan hasonlóságot találunk a felvidéki fúró-faragó falvak szerszámanyagával. Bizonyos, hogy a két terület összevetése rendkívül tanulságos volna. A szép, díszes táblákon bemutatott ládák között nem egy szekfű és tulipán-díszes láda is akad. A díszítés elemei tisztára népi forrásból származnak, noha a láda úri bútordarabként került le a lengyel nép birtokába.

Márkus Mihály.

Seweryn, Tadeusz : Parzenice góralskie. (Goral nadrágzsinórozás.) Kraków, 1930. Nakladem Muz. Etnogr. 55 old. 4⁰. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 2.

A lengyel Kárpátok goral népe szívesen díszíti nadrágját zsinórral és himzéssel, melyet ők sajátságos nevén : parzenica-nak neveznek. A zsinórozás kérdése bonyolult probléma. Ismeretes csaknem egész Európában, sőt Ázsiában is. A szerző szerint onnan indul ki s a törökök révén a délszlávok, magyarok, közvetítésével egész Nyugat-Európáig elhat, sőt az Óceánon át Amerikába is átkerül. Elterjesztésében legnagyobb része a hadsereg-

nek volt. Különös szerepet játszott benne a magyar huszárság. Seweryn tanulmányát hasznosan forgathatja át mindenki, aki a zsinórozás kérdésével foglalkozik.

Márkus Mihály.

Seweryn, Udziela: Ludowe stroje krakowskie i ich krój. (Népviselet és népi szabás Krakkó vidékén.) Kraków, 1930. Nakladem Muz. Etnograficznego. 60 old. 4°. 34 szines tábla, 2 szabásminta rajza. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 3.

Seweryn Udziela könyvében a krakkó-vidéki nép eredeti népviseletének leírását nyujtja. A mellékelt színes ábrák pompásan egészítik ki a szövegben elmondottakat. Figyelmesen leírja az ünnepi és hétköznapi viseleteket, megkülönböztetve a kettő közti különbséget és az eltérések jelentőségét. Hosszasan foglalkozik az egyes ruhadarabokkal, a díszítés technikájával, az ékszerek jelentőségével a viseletben, stb. A mellékelt két természetes nagyságban bemutatott szabásminta hasznosan és világosan szemlélteti az egyes ruhadarabok népi szabásmódját, nagyságát és formáját.

Márkus Mihály.

Kutrzebianka, Anna: Budownictwo ludowe w Zawoi. (Népi építkezés Zawoja vidékén.) Kraków, 1931. Nakladem Muz. Etnogr. 55 old. 4°. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 4.

Zawoja a Babia-Góra lábánál fekvő goral község. Zártsága révén számtalan ősi emléket őriz. Különös figyelmet érdemel a famunka ősisége, melyet a szerzőnő részletesen fel is dolgozott. Településének kezdete a pásztorkodó életformából fejlődik ki, kb. a XVII. sz. első felében. A goral terjeszkedés mint tudjuk nem állt meg a Kárpátok gerincén, hanem átcsapott annak déli lejtőjére is, úgyhogy nyomuk és emlékük az árvamegyei szlovákok tárgyi és szellemi kultúrájában is világosan észrevehető. Különösen szembetűnik ez a faépítkezés elemeiben. Kutrzebianka figyelmesen irja le az anyag előkészítésének, megmunkálásának a módját. A ház mellett nagyon lelkiismeretesen közli a többi helyiségek faépítkezési módját is. Tanulmánya semmiképen sem kerülheti el a magyar kutatók figyelmét.

Márkus Mihály.

Seweryn, Tadeusz: Podlazniki. (Függő díszek). Kraków, 1932. Nakladem Muz. Etn. 111 old. 4°. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 5.

Seweryn tanulmánya azokkal a népi (paraszt) díszítésekkel foglalkozik, melyek a lengyel parasztházak menyezetén találhatók. Ennek több fajtáját ismerteti. Legjelentősebb a címben is kiemelt „podlaznik." Anyaguk a legkülönfélébb lehet. Igy készítik papirból, szalmából, fából, (faragott fa, díszített faág,) ostyából, különféle növényi anyagokból: fű, kender, virág, termés (pl. a gabonaneműek kalászaiból), továbbá állattermékekből, szaru, bőr, szőr, stb. A szerző nagy gonddal gyüjtögette össze az anyagát és ennek értékét azzal is növelte, hogy azt idegen adatokkal is összehasonlította. Megállapítja, hogy ezeknek a tárgyaknak kultikus jelentősége elvitathatlan.

Márkus Mihály.

Bystroń, Jan: Typy ludowe J. P. Norblina. (Norblin J. P. népi tipusai.) Kraków, 1934. Nakladem Muz. Etnogr. 66 old. 4°. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 6.

Bystroń ebben a rendkívül figyelmet érdemlő tanulmányában nagyon érdekes témával foglalkozik. Vizsgálat alá veszi a régi festők vásznain fennmaradt népi tipusokat. Sajnálattal állapítja meg, hogy régi festők nem szívesen szerepeltették a népet vásznaikon, számukra a nép egyes alakjainak lefestése nagyon közönséges témának látszott.

Ettől a felfogástól egészen távol áll azonban a XVIII. századi francia festőiskola egyik tehetséges tagja: *Norblin János Péter.* 1774-ben jött Lengyelországba Czartoryski herceg meghívására és számos festményt készített a lengyel népi életből. Ezeket *Bystroń* be is mutatja. Norblin népi tipusai kitűnő forrásul szolgálhatnak az embertani és néprajzi kérdések kutatói számára.

Márkus Mihály.

Seweryn, Tadeusz: Krakówskie klejnoty ludowe. (Krakkói népi ékszerek.) Kraków, 1935. Nakladem Muz. Etnogr. 35 old. 4°. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 7.

A népi ékszerek tanulmányozása kulturtörténetileg rendkívül hálás feladat. Igazolja ezt *Seweryn* idevágó értekezése. A lengyel népi ékszereknek három főelterjedési területük van: Podhale, Teschen, Krakkó környéke. Mindezek a területek az ékszerformák tekintetében mind különböző sajátságokat tüntetnek föl, miáltal összehasonlításuk és eltérő sajátságaik feldolgozása elsőrendű feladatot képez. Igy például az egyes ékszerek egészen a gót fibulákkal azonosíthatók össze. Más ékszerekről pedig határozottan tudjuk, a XVII. és XVIII. századi nemesség hagyatékából kerültek népi tulajdonba. A nemesség pedig, amint tudjuk, kétségkivül nyugati francia és német hatásoknak volt alávetve.

A krakkói ékszerész-technika, Seweryn

megállapítása szerint egy nyugat és délkeleteurópai keresztezés vonalába esik. A tanulmányt szép színes táblák kísérik.

Márkus Mihály.

Hupka, St.—Osowski, F.—Tabenski, St.: Budownictwo ludowe w powiecie ropczyckim w Malopolsce. (Népi építkezés Ropczyce környékén Kislengyelországban.) Kraków. 1935. Nakladem Muz. Etnogr. 29 old. 28 színes műmelléklet, 2⁰. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 8.

A kislengyelországi népi építkezéssel legelőször *Hupka* foglalkozott. Sajnos korai halála miatt az általa összegyüjtött anyagot ki kellett egészíteni és ellenőrizni. Erre *Tabenski* és *Osowski*, Moszynski tanítványai vállalkoztak. Részletesen leírták a házat, az alaptól kezdve a legutolsó részletéig. A házon kívül a gazdasági épületeket is feldolgozták. Igy például a pincét, ólat, istállót, ketrecet, galambdúcot, kutat stb. A mellékelt illusztrációk pompás kiállításban egészítik ki a kitűnő és alapos tanulmányt. Különösen melegen ajánljuk a hazai népi építkezésekkel foglalkozók figyelmébe.

Márkus Mihály.

Seweryn, Udziela: Hafty Kurpiowskie. (A Kurpie-i népi himzés.) Kraków, 1936. Nakladem Muz. Etnogr. 10 old. 4⁰. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 9.

A Warsótól északra terjedő pusztaságot *Kurpie*-nak hivja a lengyel nép. Lakóit e táj után *Kurpiowi*-nak nevezi. A szerző szerint a táj érdekesen befolyásolja a nép díszitő művészetét. A himzése nagyon finom és nagyon sok eredetiséget árul el.

Márkus Mihály.

Seweryn, Tadeusz: Polskie malarstwo ludowe. (Lengyel népi festészet.) Kraków, 1936. Nakladem Muz. Etnogr. 114 old. 4 színes műnyomattal, 4⁰. Wydawnictwa Muz. Etnogr. No. 10.

A lengyel népi festészet szép történeti multra tekinthet vissza. Virágzásának tetőpontja a közelmultra esik, amennyiben a XIX. század második felében jut csúcspontjára. Ha az egyes századok népi festészetét vizsgáljuk át, látni fogjuk, hogy mindegyik század rányomta a maga bélyegét és izlését ezekre a népi festményekre. Ezáltal fontos művelődéstörténeti forrásul szolgálnak. A lengyel népi festészet nagyon eredeti, és a nép kifogyhatatlan alkotótehetségét igazolja.

Márkus Mihály.

Fehér Miklós: Az ember járomcsontjának varrat-rendellenességei. Budapest, 1937. „Élet" Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság. 46 lap. 2 melléklet.

Az anthropologiai problémák, amint azt a szerző maga is a bevezetőben emliti, koronként változnak. mindezen változások dacára az osteologiai problémák ma is időszerűek, amennyiben adatokat szolgáltatnak az összehasonlitó anatómia és a rasszanatropologia számára. Fehér dolgozata is osteologiai de rasszanthropologiai annyiban, hogy feldolgozásában és végkövetkeztetésében utal a járomcsont varrat-rendellenességeinek emberfajták szerinti gyakoriságára. Eredményeinek komoly alapját biztosítja mindenekelőtt az a nagyarányú és sokoldalu vizsgálat, amelyet részben Budapesten, részben Bécsben végzett. E vizsgálatok során nem kevesebb mint 20165 koponyát vizsgált meg. Dolgozata elején foglalkozik a járomcsontal anatomiailag, majd megismertet annak fejlődésével és az os zygomaticum bipartitummal. A járomcsont fejlődését tárgyaló fejezet valamivel bővebb és részletesebb lehetne. 32 koponya képezte az átvizsgálta anyagban a sutura transversavál kettéosztott os zygomaticum bipartitumot. Ismerteti ezután a kettéosztott járomcsont egyes incisuráit morfologiailag és méretek alapján, összehasonlítva más szerzők adataival. Járomcsont varrat-rendellenességeinek rasszok szerinti gyakoriságánál megállapítja Fehér, hogy a járomcsontok fölös varrata gyakoribb a mongoloid rasszoknál, mint a többieknél, egyuttal kiemeli, hogy nem japán és nem ainó jelleg.

Vizsgálatainak eredményeit következőkben foglalja össze. A járomcsontnak fölös varrata főleg férfiakon fordul elő; vizsgálatánál csak harántvarrattal kettéosztott járomcsontot talált; a kettéosztott járomcsont magasabb és keskenyebb a rendes járomcsontnál; a sutura transzversának átlagos gyakoriságát 0·2 %-ban állapította meg, összehasonlitva saját eredményeit más szerzők eredményeivel.

Munkáját kiegészíti a harántvarrattal kettéosztott koponyák anthropologiai leírása és anthropologiai adatainak közlése. A munka minden részletében alapos és nagykészültségről tesz tanuságot. Méret adatainak bővebb statisztikai feldolgozását adhatta volna egy-két grafikonnal egybekötve.

Nemeskéri János.

Udziela, Seweryn.: Ziemia Lemkowska przed pólwieczem. Zapiski i wspomnienia z lat 1888—1893. (Lemák föld egy félévszázad előtt. Emlékezések és feljegyzések az 1888—1893-as évekből.) Lwów, 1934. Nakladem Towarzystwa Ludoznaw-

czego. „Prace Etnograficzne No. 1. 83 old. 12 rajzzal. 8⁰.

A lembergi Néptudományi Társaság Udziela könyvével indítja meg a Pracze Etnograficzne c. kiadványsorozatát. A sorozat szerkesztője, *Fischer Adam*, a lembergi egyetem tanára ebben az első számban programul tűzte ki a Kárpátok tulnan eső területének tudományos néprajzi feldolgozását. Ez az első füzet a lemákok területét ismerteti. Szerzője az általunk már írásaiból jól ismert Udziela Seweryn, a krakkói néprajzi muzeum volt igazgatója. Irásából, mely még egy félévszázad előtti feljegyzéseket tartalmaz, hűen megismerjük azokat a változásokat, melyek időközben a lemákoknál bekövetkeztek. A lemákok földje különben kitünő szűz talaj a néprajzi gyüjtő számára, hol a népi hagyományok, szokások, tárgyak a maguk eredetiségében élnek tovább. Számuk 100.000, akik kb. 160 szétszórt falvacskákban laknak.

Márkus Mihály.

Dr. Falkowski, Jan, — Dr. Pasznycki, Bazyli.: Na pograniczu lemkowsko-bojkowskiem. Zarys etnograficzny. (Lemákbojk határvidék. Néprajzi vázlat.) Lwów, 1935. Nakladem Towarzystwa Ludoznawczego. Prace Etnograficzne No. 2. 125 old., 29 ábra, 9 tábla és 1 térkép. 8⁰.

A sorozat 2. száma valóra igyekszik váltani a Fischer által kitűzött programot, amennyiben a lemák föld után a lemákbojk határvidék anyagi és szellemi kulturájával ismertet meg bennünket. Szerzője Falkowski a lembergi egyetem Ethnológiai Intézetének asszisztense, aki a tárgyi kultura termékeit gyüjtötte össze és Pasznycki, aki a szellemi és közösségi kultura anyagát dolgozta fel. A könyvet szépen és gazdagon illusztrált képek teszik értékessé számunkra, mely terület idáig ismeretlen volt előttünk. A továbbiakban hálás feladat volna a Kárpátok tulsó és innenső oldalának szellemi és tárgyi kulturájának összehasonlítása.

Márkus Mihály.

Dr. Falkowski, Jan.: Zachodnie pogranicze huculszczyzny. (A huculság nyugati határvidéke.) Lwów, 1937. Nakladem Towarzystwa Ludoznawczego. Prace Etnograficzne No. 3. 170. old. 54 ábra, 19 tábla és 1 térképpel. 8⁰.

A sorozat 3. száma a hucul-bojk határvidéket tárgyalja. E munkánál is azok a szempontok vezették a szerzőt, mint az előző számban. Módszerében is ahhoz igazodik. A huculság etnikai különválasztása nem könnyű feladat, mert csak kellő tárgyi és terepismeret után lehet kihámozni a csoport magvát képező hucul elemet. Foglalkozásuk révén, mint pásztornép állandóan terjeszkednek, minélfogva sajátos tárgy- és szokásvagyonuk is ugyanezen arányban terjed. Falkowski alapos lelkiismeretességgel kikutatja és megállapítja azt, hogy kik a huculok, mi a kulturájuk. Világosan kimutatja, hogy a huculság népi kulturája különböző elemek összetételéből alakult, melynek ők maguk adtak egy sajátos hucul formát. Kultúrájokon erősen érezhető egy délkelet felől áramló hatás, mely aztán itt megreked és nem halad nyugatabbra.

Márkus Mihály.

Janda József, Zsámboki népszokások. Zsámbok. 1938. A szerző kiadása.

A könyv legnagyobbrészt a fiatalság életével, szokásos szórakozásaival foglalkozik. Ismerteti a karácsonyi ünnepkör szokásai közül a kántálást, betlehemezést, István és János napi köszöntéseket, a háromkirályjárást, majd a nagybőjti viseletet s az ez időben szokásos körtáncos játékokat, hidas játékot. Ezután leírja a lakodalmi szokáskat, sajnos azonban, hogy itt igen nagy teret szentel a ponyvából ismert vőfélyversek részletes leírásának, ezeknek néprajzi szempontból nem sok értékük van, kár a gyüjtőknek velük foglalkozni. Néhány népdal, mese, a viselet, szó- és mondattani sajátságok leírása után a jellemrajzban egy pár illemtani szokást ismertet. A magyar tanító nemzetismeret szempontjából igen hasznos és értékes munkája ez a kis könyv, bárha minél többen követnék a példáját, hogy ezzel minél több falu népe lépne ki néprajzi szempontból az ismeretlenség homályából.

Szendrey Ákos.

Aul, Juhan: Zur Anthropologie der Estland-Schweden und zum Problem der antropologischen Beeinfussung der Esten durch die Schweden. Opetatud Eesti Seltsi Aastaaramat. 1936. Tartu 1938.

Esztországi svédeken végzett anthropologiai kutatásáról számol be a szerző cikkében. Rövid történeti és földrajzi átpillantás után rögtön áttér az egyes anthropológiai jellegek tárgyalására, amelyek feldolgozása és tárgyalási módja nem mindenben elég alapos, különösen röviden intézi el a morfologiai jellegeket. Legértékesebb az értekezés utolsó két pontja, amelyben az esztországi svédek rasszanthropologiai analyzisének eredményeit foglalja össze, ezzel kapcsolatban kimutatja, hogy mennyiben hatottak az esztek az esztországi svédekre..

Aul anthropologiai vizsgálatok több éven át végezte besiai vizsgálatait több

vizsgálat és feldolgozás eredményeit következőkben foglalja össze. Az egyes jellegek variációs sorainak és görbéinek vizsgálata szerint minden esetben kimutatható két értékcsoport körül az esetek felhalmozódása, ez egyúttal két rasszkomponens előfordulására utal. Termetben uralkodik a magas termet, de emellett gyakori az alacsony termet, ugyanez a kettősség jelentkezik a hosszúság-szélességi jelzőnél is, amennyiben a dolichocephalia mellett keverten található a brachycephalia is. Arc vizsgálati eredményeinél ez a jelzett különbség főleg a formában nyilvánul meg. Színkomplexiót illetőleg egy sötét és egy erősen domináló világos elem mutatható ki. Az orr egyes méretei és az azokból számított indexek szerint erősen nordikus jellegű, míg morfológiai megfigyelések alapján inkább keletbalti jellegű.

Mindezeket összegezve kimutatja Aulhogy az esztországi svédeken belül két rasszellem különböztethető meg, u. m. a nordikus és keletbalti. Nordikus elem az uralkodó, míg a keletbalti rassz csak az anthropologiai értelemben vett behatás eredménye.

Nemeskéri János.

A. Adnan Saygin: Rize, Artvin ve Kars havalisi türkü saz ve oyunlari hakkinda bazi malumat. Istanbul. Nümine Matbaasi. 1937.

E szerény megjelenésű könyvecske nemcsak azért tarthat érdeklődésre számot, mivel a magyarral rokon török nép kulturális megnyilvánulásának, a nemzeti megujhodás korszakának s mint ilyen a modern latinbetűs Törökországnak egyik érdekes és eddig nálunk is alig található szellemi terméke, hanem azért is, mivel a könyv a néprajz, helyesebben a népzene területéről közöl adatokat s ez úgy a magyarral rokon mint az általános folklore szempontjából fontos. Az adatgyüjtés kezdetén Saygin nem tárgyalhatja irányító elvek szerint a népzenei jelenségeket, hanem csupán a felsorolás és leírás módszerével adja a Rize, Artvin és Kars környéki dalok, hangszerek, játékok és zenei vonatkozású dolgok ismertetését. E leíró módszer következménye, hogy figyelmét nem annyira az általános, mint inkább a különféle ragadja meg s így a közölt példák is valószínűleg inkább kirívó mint jellemző népi jelenségek. Az egyes hangszerek mint a kemendze, a tulum (magyar tömlő, duda), hosszú furugla és dob ismertetése mellett különösen a zurnára (magyar török síp) vonatkozó adatok fontosak: e hangszer ugyanis igen közeli kapcsolatban áll a magyarság egyik régi hangszerével: a tárogatóval. Reméljük, hogy a könyv a magyar-török népzenei egyeztetések egyik jelentős forrása lesz.

Dincsér Oszkár.

Pražák, Vilém dr.: Obetováni Izáka. Különlenyomat a Sbornik archeologického a národopisného odboru Slovenského Vlastivedného Muzea 1924—1931 évfolyamából. 135—152 l. 3. tábla.

A felföldi rececsipkék gyakori „Izsák áldozása" díszítmények változatait irja le és hasonlitja össze egymással a szerző. E díszítmény térben és időben való elterjedésének vizsgálatánál művelődéstörténeti szempontok szerint jár el.

P. G.

H. D. Disselhoff: Nordamerikanische Kinderwiegen im Berliner Museum für Völkerkunde Bessler-Archiv XX. 2.

Pflug összefoglaló nagy tanulmánya a bölcsőtipusok elterjedésében külön fejezetként tárgyalja az amerikai bölcsőket. A legprimitivebbnek tartott teknőbölcsőnek külön tipusát képviselik az amerikai bölcsők. Két alakjuk van: hordozható bölcső és ágybölcső. Az előbbire jellemző, hogy az anya a hátára kötve viszi a gyermeket. Mindkettőnek karakterisztikus vonása, hogy összefügg a fej deformálásával és azok közé a kultúrtárgyak közé tartozik, amelyek Délamerikába is átterjedtek. Ehhez közöl adatokat a szerző a berlini múzeum gyüjteményéből és összefoglalását adja Amerika fontosabb bölcsőtipusai elterjedésének.

Herkely Károly.

Pfaul, dr. Berthold: Biometrie in der Rassenkunde. Jena. Verlag von Gustav Fischer 1938.

A rasszanthropologiai kutatás célkitűzéseit két irányban érheti el. Egyik út a mathematikai, amely a számok törvényszerűségére alapít, a másik a morfologiai megfigyelés és az ezek útján haladó fajdiagnózis. A helyes középúton kell járnunk, hogy eredményhez jussunk, méréseink eredményei számok, vizsgálataink eredménye viszont morfologiai jellegek. A kettőt lehetőleg úgy kell csoportosítani, hogy egymást kiegészítsék, bizonyítsák, melynek eredménye a helyes szintézishez alapot ad, másrészt módot ad örökléstani törvényszerűségek megállapítására. A szerző bevezetésében a rasszkutatás alapproblémáira, azok megoldásának lehetőségeire és módjára vonatkozóan ad rövid összefoglalást. Foglalkozik azokkal az irányelvekkel, amelyek a mathematikai és variációs statisztikai feldolgozás folyamán számbajönnek. A II-ik fejezetben a homogén csoport meghatározásának módjáról ír,

valamint foglalkozik azzal, hogy hogyan határozzuk meg a csoportjellegeket és egyes egyéneknek a csoporthoz való tartozását.

Az egyes variációs statisztika értékeinek ismertetése után áttér a munka legfontosabb fejezetére a korrelációs koefficiens számítás technikájára. Megállapitja azokat az állandó törvényszerűségeket, amelyek kiolvashatók a korrelációs koefficiensből. 1. Két magassági méret korrelációja egyazon öröklődő jellegekkel bíró csoportnál csak pozitív eredményre vezethet. 2. Korrelációs koefficiens egy magassági méret és egy index között közel „0" eredményre vezet. Az anthropologiai összehasonlítás alapjául szolgáló korrelációs táblázatok több typusát mutatja be és meghatározza azok biometriai értékét. A rövid és világos stílusban írt könyv elsőrangú segédeszköz lesz mindazok számára, akik rasszanthropologiai problémákkal foglalkoznak.

Nemeskéri János.

MAGYAR FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYESÜLET HÁROMNEGYEDSZÁZADOS TUDOMÁNYOS MŰKÖDÉSE. 1859—1934. Szerkesztette: György Lajos. Cluj—Kolozsvár, 1937. E.M.E. kiadása. 344 lap, (2) 4⁰. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) 1934-ben ünnepelte fennállásának 75 éves jubileumát. Ennek emlékére szolgál a György Lajos által szerkesztett nagy emlékkönyv, mely a hetvenöt év minden szenvedését és küzdelmét magában foglalja. Az E.M.E. 75 éves tudományos működése rendkívül sokat érő hivatást jelentett Erdély kulturális életében. Elismeréssel kell adóznunk az elött a lankadatlan buzgalom és töretlen hit, továbbá tudományos meggyőződés előtt, mely az E.M.E.-t 75 éven át fenntartotta.

Márkus Mihály.

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK. A m. kir. Országos Levéltár folyóirata. XV. évf. 1937. Budapest. *Markó Á.:* Hadilevéltárak. *Fekete Lajos:* A török levéltárügy. *Miklós Ö.:* A holland levéltári törvény. *Varga E.:* Ipari, kereskedelmi és pénzintézeti levéltárak. *Berlász Jenő:* A német lovagrend bécsi levéltára. (Különös figyelmébe ajánljuk azoknak, akik a *Jászkunsággal* foglalkoznak, mert e levéltár anyagában a szerző értesítése szerint bőséges idevágó anyag áll rendelkezésre az 1700-as évek elejéről Többek közt megemlíthetjük a *generális vizitációkat, értékes helységismertetéseket,* az *1710-i konskripciót,* stb.) *Ember Gy.:* A helytartótanács ügyintézése. *K. László József:* Az 1740-ben felállított főhadparancsnokság. *Miklós Ö.* és *Szabó I.:* Magyarországi református egyház levéltárai. *Klein G:* Miskolci múzeumi levéltár. *Kossányi B.:* A fényképezés a levéltár szolgálatában. *Bánrévy Gy.:* Az iratkezelés története Budán és Pesten. 1686 1873. *Iványi B.:* Trencsén vármegye levéltárai. Kisebb közlemények, Irodalom és Szemle.

Márkus Mihály.

MAGYAR CSALÁDTÖRTÉNETI SZEMLE. IV. 1938. 1 sz. *Baán Kálmán:* Máramaros vármegye birtokos nemeseinek 1604. évi összeírása. *Cserjési Károly:* Köveskáli levelesláda. Rendkívül becses adatokat közöl a köveskáli levelesládák megmaradt irataiból. Sok egymást kiegészítő adat hiányzik ma azáltal, hogy sok helyen a nemesi családok levelesládái elkallódtak. *Föglein Antal dr.:* Családtörténeti adatok Zólyomvármegyéből. *Báró Nyáry Pál dr.:* Adatok a Nyáry család Heves megyébe szakadt ágához. *Kerekesházy József:* Báró Dévay Pál altábornagy családja. *Kászon Jakabfalvi László:* Néhány szó a családi levéltárról. Különösen kiemeli a cikkíró, hogy az olykor jelentéktelennek látszó írások is mennyire döntő jelentőségűek lehetnek származás megállapításánál és egyéb családtörténetkutatásnál. Családtörténeti szempontból minden irat és minden sor értékes. Több kisebb genealógiai cikk teszi teljessé a számot.

Nemeskéri János.

MAGYAR IPARMŰVÉSZET. 1938. II. sz. *Szablya Frischauf Ferenc* A díszítőművészet modern felfogása c. a., *Weichinger Károly* Építészeti és Iparművészeti kiállítás Münchenben, *ifj. Richter Aladár* Iparművészetünk korszerű lehetőségei, I. Porcellánművészet címen közölnek hosszabb értekezéseket.

A csatolt *Muskátli*-ban *Sz.* A M. Kir. Operaházban tartandó magyarruha bemutató-t ismerteti lelkesen. *Georgi Ilona* Vendégeket várunk címmel ír. *Dr. U. Kerékgyártó*

Adrienne Öltések népi elnevezései c. a. tanulságos kis közleményt ad néhány népi öltés módjáról és elnevezéséről rajzzal illusztrálva. Végül *Benedek Kata* Sárospataki és Bodrog vidéki urasztaltelritők címen ír.

Magyar Iparművészet. 1938. III. sz. Előljáróul *dr. vitéz József Ferenc kir. herceg* ír Iparművészetünk és az egyházművészet címen. *Helbing Ferenc* Az Egyházművészetről, *dr. Jajczay János* Ohmann Béla művészetéről, *ifj. Richter Aladár* Iparművészetünk korszerű lehetőségei II. Nemeskovácsosság-ról közölnek értekezéseket.

A csatolt *Muskátli*-ban *Sz.* Magyar Divatbemutató címen ír. A lelkes, tanulságos útmutatóból, tanácsadóból szemünkbe ötlött a mondat, mely így szól: (34. l.) „a népviseletek . . . úri viseletek utánzásai, konzervatív megőrzései." Ehhez legyen szabad hozzáfűznünk, hogy a népviseletek csak *részben* konzervatív megőrzései, utánzásai az úri viseleteknek, részben azonban ősi népi elemekből állnak. *Dr. U. dr. Kerékgyártó Adrienne* A jellegzetes magyar párta c. a. általános ismertetését adja a magyar pártaviseletnek, tanácsot kívánván adni ezáltal a fejdísz felújítóknak.

Mind a *Magyar Iparművészet*, mind a *Muskátli* számait gazdag „Krónika", könyvismertetések, stb. és jórészt a szöveghez tartozó díszes kiállítású képanyag teszi teljessé. A *Muskátli* számaihoz szúrt minták vannak csatolva.

Dr. Fél Edit.

MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK ÉVKÖNYVE. I. 1935—37. Az egyesület megbízásából szerkesztette dr. Bisztray Gyula. Budapest, 1937. Kir. Magy. Egy. Nyomda. Az alig néhány éves multra visszatekintő egyesület első évkönyve röviden tájékoztat bennünket a létrejöttének körülményeiről. Bevezetőkben *Pasteiner, Herzog, Dávid* és *Szabó* által előadott könyvtári és levéltári problémákról szóló cikkeiket olvashatjuk. A továbbiakban közli az egyesület alapszabályait, az egyes szakosztályok ügyrendi szabályzatát, tisztikarát és tagjainak névjegyzékét.

Márkus Mihály.

MAGYAR NYELVŐR. 67. évfolyam. 1—3. füzet. 1938. január—március hó. *Kertész Manó* a Kakas személynévről értekezik s végén mint érdekességet említi fel, hogy bizonyos családokban egy tárgycsoportba tartozó melléknevek szerepelnek. így pl. a Gyáli családba a házi szárnyasok, a Koppány ivadékoknál a halak, stb. *Beke Ödön* a lábbadoz szó eredetét magyarázza. *Fokos Dávid* a szerszám szó összetételével és jelentésfejlődésével foglalkozik. *Erdődi József* a szegfűszín szó jelentéséről s a színjelentő szög szó eredetéről értekezik. Továbbiakban *Munkácsi Bernátnak* a magyar nyelv török elemeit tárgyazó munka tervrajzát mutatja be a folyóirat. *Gunda Béla* a rúdravaló tárgyi használatát állítja össze.

Szendrey Ákos.

MAGYAR STATISZTIKAI SZEMLE. XVI. évf. 1938. 2. sz. *Széll Tivadar dr.*: Az öregek statisztikájának újabb alakulása. Rendkívül becses adatokat közöl az öregek gyarapodására vonatkozóan. Hazai és külföldi viszonyokat egyaránt figyelembe veszi és összehasonlításokat tesz. Ezzel a cikkel kapcsolatban megemlítem, hogy szükséges volna ethnikai csoportonként anthropológiai felvételeket készíteni az országban, majd miután az egyes rasszelemek és rasszjellegek elterjedését ezek alapján megismertük, kutatni kellene a népmozgalmi adatokban megnyilvánuló törvényszerűségeknek kapcsolatát, korrelációját a rasszbeliséggel. Eleinte az így nyert adatok talán nem vezetnének mindjárt pozitív eredményre, de útmutatást adna arra, hogy hol, milyen faj, illetve nemzetvédelmi intézkedéseket kell foganatosítani, a magyarságot alkotó rasszelemek vitalitásának megőrzése céljából. A Szemle többi cikkei gazdasági jellegű értekezések.

Nemeskéri János.

SZÉKELYSÉG. VII. évf. 11—12. szám. *Józsa János* (ford.) Grigore Ureche, moldovai román krónikás a Székelyföldről és a székelyekről. Egy XVII. században írt krónikát ismertet. VIII. évf. 1. sz. A falusi bába esküje a régi világban, A megyebíró és egyházfi esküje. (A csíkszentdomokosi róm. kath. egyház anyakönyvéből közölve 1763 évből). *Székely László*: Hammubotosok (farsangi népszokás Csíkszentdomokoson). *Szabó Zoltán*: Határnevek Alsófalváról. 2. szám. *G. S.* Nádmézfőzés Toplita Ciucon. A *Székely Szótár* részben: *Máthé József*: Dögrovás — Kardalésza (ez utóbbi kifejezéssel kapcsolatban: kardalészára hagyni annyit jelent, mint bizonyos dolgok, vagyon felett a gondoskodást, felügyeletet annyira elhanyagolni, hogy az teljes pusztulásnak indul). *Incze Lajos*: Curteni székely szavak. *Vinczeffy S.*: Tréfás elnevezések a Homoród felső vidékéről. 3. szám. *Szabó András*: A zabkocsonya 150 éves receptje. *Horváth István*: Népszokások a Maros felső vidékén. 4. szám. *Gy. Blénessy Alajos*:

„Cinkus." Székelyföldön ha a marhát eladja a székely ember, „cinkust" ad róla és nem marhalevelet. Tolnai Vilmos, jegy, jel, tulajdonjel értelmet tulajdonít a szónak, a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a rováspálcát a XVIII. században cinkusnak nevezték. *Székely László* és *Kósa József*: Alkalmi népies imádságok Alcsíkban: Nagy „üdő" elé, nagy „üdő" megállítása, az igéző „rontás" orvoslása vízvetéssel, a „nehézségek" imádsága. 5. szám. *Végh Iluska*: Hogyan aratják le az árpát a szemről a Nyikómentén? *Balázs Imre*; A gyerekek hangyasavgyüjtése. *Barra Pál*: Hangyatojás gyüjtés.

Herkely Károly.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BRATISLAVA. 1937. Ročnik XI. č. 4. Kiadja: Učená Společnost Šafaríková. Bratislava-Pozsony. *Bokesz-Hanák Zdenka*: A zene Tranovsky műveiben. *Rauscher Rudolf*: Pozsony város királyi kiváltsága a XIII—XV. sz.-ban. *Janouch Vencel*: A dévényi céhek. *Hudec Konstantin*: Körmöcbányai kürtösök. *Fokos Dávid*: Simonyi Zsigmond: Die ungarische Sprache c. művéhez. — Hirek, szemle és nekrológok.

Márkus Mihály.

KOTISEUTU. 1938. 1. füzet. *S. Sääski*: A templomozó csónak épitése. *A. Oja*: Medvebőr a templomban.

K. B.

MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ FINNO-OUGRIENNE LXXV, 1938. *J. J. Mikkola*: A keletitengeri-finn és az orosz nyelv közötti régibb érintkezések. M. 40 évvel ezelőtt ugyane tárgyról irt művének a régibb orosz jövevényszavakra korlátozott átdolgozása. A finnek az oroszokkal először balti területen, legkorábban a Kr. u. 8. században találkoztak össze. Az észak felé terjeszkedő novgorodi szlovénektől vették át az első jövevényszavaikat. E régebbi réteg szavai közül több a szövés-fonás körébe tartozik, így a pászma, takácsborda, orsó, vászon jelentésű szavak. Aránylag számosabbak a keresztény terminológia jövevényszavai is.

Krompecher Bertalan.

MITTEILUNGEN DER GEOGRAPHISCH-ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT ZÜRICH. 1936/37. XXXVII. Bd. Zürich 1937. *Dr. R. Streiff-Becker* az embernek Sao Paulo melletti partvidékre gyakorolt hatásával foglalkozik geographiai szempontból. *E. Imhof* településformák kartografiai ábrázolásával és annak különböző formáiról értekezik dolgozatában. *Dr. C. Täuber*: China a kinaiak előtt.

Nemeskéri János.

SANAKIRJASÄÄTIÖN TOIMITUKSIA. A szótári alapítvány kiadványai. Helsinki. A néprajzi cikkek címeit a helynevek elhagyásával rövidítve soroljuk fel: I. 1931. *K. Donner*, A genealógiai módszer a nyelvjáráskutatásban; *K. Vilkuna*, Szekérrúd ökörfogathoz; *M. Juvas*, Fába vágott jelek (karsikko); *E. Leskinen*, Fókavadászat; *K. Virta*, Gyalomháló készítése; *A. Rytkönen*, Répatermesztés; *K. Vilkuna*, Az emeletes kamrák eredetéhez; *H. Helminen*, „Jel-oszlop" a värmlandi finn lakóházban; *A. Reponen*, A nyoszolyók; *H. Kuusi*, Régi ételek; *L. Syrjänen*, Istállónevek; *H. Helminen*, Szénagyüjtés; *T. Mahlberg*, Népi fejszekovácsolás; *T. Liljeblad*, A hangya a finn folklorban; *E. Pakarinen*, A festés Finnországban, Észtországban és a liveknél; *L. Syrjänen*, Heikki Hannunpoika feljegyzései a värmlandi finnekről. — II. 1931. *A. Valtasaari*, Régi csűrök; *E. Jänne*, Régi ételek; *V. Marjanen*, Csűrök; *J. Merikivi*, Régi földművelő szerszámok; *A. Jäntti*, Szénagyüjtés és aratás; *T. Laine*, Régi tejgazdaság; *A. L. Saarinen*, Lenmunkák; *A. Salopuro*, Vászonszövés; *S. Mieto*, Szobabelső.

Krompecher Bertalan.

SANASTAJA. 34—35. sz. 1938. Kérdések a háncskészítés, állattartás, népi gyermeknevelés stb. köréből.

K. B.

SUDETENDEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSKUNDE. 11. Jhg. 1938. Heft 1. *Dr. A. Wallner* a cselédek ki- és belépése közötti szabad, szórakozási időköz nevének magyarázatával foglalkozik. *Amilian Kloiber* a déli cseh vidék 1833—1910 közötti

vándor- és munkakönyvei alapján a vándorlás irányait állítja össze s ebben Pest is szerepel, *Dr. H. Waschiczek* az iglói csúfneveket foglalja össze. *R. Hruschka* a délnyugati morvák mondáit állítja be a történelem keretébe, megadva az egyes mondák történeti hátterét. *K. J. Bienert* egy 1612-es a lakodalmat szabályozó városi rendtartást ismertet.

Szendrey Ákos.

SZOVJETSZKAJA ETNOGRAFIA. Izdatelsztvo Akademii nauk, Moszkva-Leningrad S. S. S. R. *1936.* 4—6. sz. *Akritasz P. G.*: Az abháziai görögök lakodalmi szokásai. *Schilling H. M.*: Dageszten szőnyegszövése. *Bagirov Dzs.*: Gyermekjátékok és népszokások az azerbejdzsáni köztársaság Kazach kerületének Sichly községében. *Panek L. B.*: Állattenyésztési ünnep a mtiuloknál. *Koszven M. O.*: A matriarchatus maradványai a kaukázusi népeknél *Ivanov S. V.*: Az olcsok díszített babái. *Dyrenkova N. P.*: A matriarchatus és patriarchatus küzdelmének visszatükröződése a teleutok és kumandinok folklorejában. *Csernecov V. N.*: Csum. (ÉNy. Szibéria és ÉNy. Európa nomád és félnomád népei között elterjedt kúpalakú laképületek.) — *1937.* 1. sz. *Derzsávin N. S.*: A gagauzok elnevezéséről és etnikai hovatartozásáról. *Popov A. A.*: A dolgánok technikája. *Grinkova N. P.*: A Voronezs kormányzóság Donon túli és a Zemljan vidék volt állami jobbágyfalvainak női viselete. *Alymov V. K.*: Szampo. A Kalevalában előforduló „szampo" szó jelentőségével és keletkezési helyével foglalkozik.

Tagán Galimdsán.

SZOVJETSZKIJ FOLKLOR. Akademia nauk S. S. S. R. Institut Antropologii, Etnografii i Archeologii folklornaja szekcia. Izdateljsztvo Akademii nauk. Moszkva-Leningrad. 1934—1936. 1—6. sz. Első száma kizárólag a háború utáni forradalmi idők folklorejával foglalkozik: pl. a polgárháború folkloreja, dalok a polgárháborúról az É.-kaukázusi kolchozokban (kollektiv gazdaságok), Ukrajna forradalmi folkloreja, stb. A 2—3. számában azt írja a szerkesztőség, hogy a Szovjetszkij folklor kiadványsorozat eredetileg kizárólag az októberi forradalom és polgárháború folklorejának volt szánva, de később a körülmények szükségessé tették, hogy azt egyéb területekre is kiterjesszék, ill. kiegészítsék, még pedig a következő fejezetekkel: I. Általános elméleti rész. II, A szovjetunio népeinek folkloreja. III. A folklore, mint történelmi forrás. IV. Adatok a folklorisztika történetéhez. V. Folklore és irodalom. VI. Külföldi folklorisztika. VII. Kritika és bibliográfia. VIII. A szovjet folklorisztika hírei.

A kiadványból a következő néprajzi jellegű cikkeket emeljük ki. *Petrov Viktor*: A kapitalista államok folklore kutatása és a kutatás fejlődésének története c. cikkében a különböző néprajzi elméleteket egymással szembeállítva azt fejtegeti, hogy milyen úton kell haladni a szovjet folklorisztikának. *Poppe N. N.*: A burját-mongol folklore tanulmányozásának problémája. *Frankov J.*: Ó-egyiptomi mesék a főpapokról. *Nikiforov A. J.*: A csukcs mese strukturája, mint primitiv gondolkozási jelenség. *Azadovszkij M. K.*: Dobroliubov és az orosz folklorisztika c. cikkében az orosz folklorisztika fejlődéstörténetével foglalkozik. *Bogoroz-Tan*: Az é.-eurázsiai és é.-amerikai folklore alaptipusai. A cikk alapját 1. korjak-kamcsadal, 2. jukagir-csuvan, 3. csukcs, 4. ázsiai eszkimó és 5. amerikai eszkimó csoport folklorejának tanulmányozása képezi. Ismerteti a korjak-kamcsadal és eszkimó folkloret és azt mondja, hogy a kettő közötti különbség csak látszólagos. Az ÉK.-i Eurázia és É.-Amerika alapmithoszául szolgál a halandó és feltámadó állatról szóló mithosz, mely nehány érdekes és tipikus variánsra oszlik, melyeket a szerző részletesen ismertet. *Szandsejev G. D.*: A burját-mongol hősi eposz fejlődési szakaszai. A különböző mongol népek és törzsek hősi eposzának fejlődéstörténetével foglalkozik. *Gippiusz Jevgenij* az orosz gyorsütemű dalok, az u. n. *csasztuški* zenei és költői jelentőségéről, azok fejlődéstörténetéről, a tánc és egyéb dalokkal való kapcsolatairól beszél. Szerinte ezeknek táncdalokkal való kapcsolata csak zenei szempontból jön tekintetbe. *Tolsztoj J. J.*: Az athéni bufonok szokása és legendája c. cikkében a régi Athénben a görögök által minden év juniusában Zeus tiszteletére rendezett bufonok-nak (bikaölésnek) nevezett áldozati ünnepség szokásának és legendájának variánsait ismerteti. *Sachnovics M.*: Az orosz közmondások és szólásmódok gyüjtésének és tanulmányozásának rövid története.

Tagán Galimdsán.

VIRITTÄJÄ. 1938, 1—2. füzet. *M. T. Inkilä*: A napszakok és világtájak a Juva-i nép tudatában. *K. Vilkuna*: Elterjedési térképek a néprajz és nyelvészet szolgálatában. *V. Kiparsky*: Livek Németországban. *A. Saareste*: Az észt nyelvatlasz némely vonása. *A. Ojajärvi*: Két szoba jelentésű finn szó (tupa, pirtti; térképpel). *A. Turunen* ismerteti M. Haavio rövidített Kalevala kiadását.

Krompecher Bertalan.

MÚZEUMI HIREK.

A Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) gyarapodása 1938. év első felében.

I. Gyüjteménytárgyi gyarapodás:

1101 db., ebből vétel 403 db., ajándék 321 db., egyéb forrásból 377 db.

A.) A vételek részletezése: textilnemű 58 db., butor 7 db., háztartási eszköz 6 db., gazdasági eszköz 6 db., pásztorfaragás 2 db., ruházati darab 4 db., kerámia 4 db., vadászati eszköz 1 db., mézeskalács negatív 26 db., kiszibaba 1 db., színesnyomat 1 db., metszet 12 db., fényképfilm, fényképlemez és fénykép 275 db.

B.) Ajándékok és ajándékozók: dr. Fuszek Rudolf 1 db. függőágy és 4 db. nyilhegy, M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum 27 db-ból álló hortobágyi csikós felszerelés, 31 db.-ból álló kubikos felszerelés, dr. Fél Edit 2 db. olajmécs, 1 db. kötött cipőcske, 1 db. keresztszemes kendő, 23 db. külföldi és 70 db. belföldi fényképfilm, 3 db. textilnemű, 3 db. pakfongomb, Hegedűs Ignácné 1 db. ünnepi sütemény, 1 db. rezesbokréta, Seemayer Vilmos 3 db. fénykép, Fényes Dezső 1 db. fénykép, Volly István 2 db. fényképlemez, dr. Vajkai Aurél 54 db. fénykép és fényképlemez, dr. Viski Károly 2 db. fényképfilm, dr. Nagy László 12 db. fénykép, dr. Végh József 5 db. rajz, Banó István 1 db. gyermekjáték (ökrösszekér), dr. Némethy Endre 2 db. gazdasági eszköz, özv. dr. Horváth Gézáné 1 db. fekete cserépbivaly, Barta Lajos 1 db. szaru sótartó, Kund Elemér 5 db. kerámia, dr. Saád Andor 64 db. fénykép.

C.) Egyéb forrásból:

Gyüjtés 362 db. fényképlemez, fényképfilm és fénykép, 1 db. aprószenteki korbács, 1 db. vadászati eszköz, 1 db. fonásszövési eszköz, 9 db. vadászati eszköz, 2 db. gazdasági eszköz.

Raktárrendezésnél előkerült: 1 db. fényképlemez.

II. Könyvtári gyarapodás:

358 db., ebből vétel 6 db., ajándék 105 db., csere 247 db.

Ajándékozók: Verlag von Julius Beltz in Langensalza 1 db., Manga János 1 db. Kir. M. Egyetemi Nyomda 2 db., dr. Bartucz Lajos 1 db., Schummer Eszter 1 db., Voggenreiter Verlag, Potsdam 1 db., Josef Kösel & Friedrich Pustet, München 1 db., Práce učené Společnosti Šafarikovy, Bratislava 2 db., Herkely Károly 1 db., Szendrey Zsigmond 3 db., W. Kohlhammer Stuttgart 1 db., Karl Robert, Leipzig 1 db., Palotay Gertrud 1 db., University of Washington 2 db., dr. Bátky Zsigmond 3 db., Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, Münster 1 db., Ember Győző 1 db., Společnosti Šafarikovy, Bratislava 1 db., Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 2 db., Fehér Miklós 1 db., Állami Térképészeti Intézet 1 db., Janda József 1 db., Heinrich Buschmann, Münster 1 db., Strecker und Schröder, Stuttgart 1 db., Verlag Grenze und Ausland, Berlin 1 db., Bibliografiai Központ, Budapest 2 db., Padányi Gulyás Jenő 1 db., Luby Margit 1 db., Rudolf Kriss, Düsseldorf 1 db., Niko Županič, Beograd 1 db., Magyar Néprajzi Társaság 1 db., Magyar Társaság Falukutató Intézet 13 db., Gönczi Ferenc 1 db., dr. Dornyay Béla, Ružomberok 1 db., Nakladatelstvo „Orbis" Praha 1 db., Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj 1 db., Bartók Béla 1 db., Albert Bonniers F. Stockholm 1 db., Szent István Társulat, Budapest 2 db., Országos Magyar Történeti Múzeum 2 db., Magyar Nemzeti Múzeum 1 db., Balog Sándor, Mukačevo 1 db., Nákladem Československej Grafická Uč. Spol. Praha 1 db., Preussische Staatsbibliothek, Leipzig 1 db., dr. cs. Sebestyén Károly 1 db., G. Celis, Gent 1 db., Faller Jenő 1 db., Verlag R. M. Rohner, Brünn-Leipzig 1 db., Tlačou Knihtlačiarskeho Učast Spolku, Turócszentmárton 1 db., Lambrecht Kálmán hagyatéka 26 db., Officina Nyomda és Kiadóvállalat 1 db., Magyar Szemle Társaság 1 db., Verlag V. S. Hirzel in Leipzig 1 db., dr. Györffy István 1 db., Leitner József 1 db., F. A. Brockhaus, Leipzig 1 db., Tóth János 1 db.

III. Felszerelés:

145 db., ebből vétel 19 db., ajándék 31 db., a Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalának kiutalása 1 db., raktárrendezésnél előkerült 94 db.

Vétel: 8 db. tollporoló, 1 db. papirvágókés, 1 db. papirvágóolló, 1 db. ecset, 1 db. 8 literes sárgaréz gyümölcspermetező hosszabbítócsővel, 1 db. $6^1/_2 \times 9$ Bentzin Primer Zeiss Tessar 1:4.5 és tartozékai: 7 db. kazetta, 1 db. színszűrő, 1 db. bőrtáska (használt), 1 db. fényképobjektiv, 1 db. papirprés, 4 db. képkeret.

Ajándékok és ajándékozó: Magyar Mezőgazdasági Múzeum 31 db.: 1 db. papirmaséból való ló, 2 db. csikósmodell gipszből, 2 db. kubikosmodell gipszből, 8 db.

gipszburgonya (egész), 2 db. gipszburgonya (fél), 1 db. gipszvöröshagyma, 15 db. kis alagcső.

Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalának kiutalása 1 db. nádporoló.

Raktárrendezésnél előkerült 94 db. (1 db. gíttsimító, 59 db. talppal ellátott papirmasé baba, 24 db. talpnélküli papirmasé baba, 10 db. szalmával kitömött vászonhuzatú baba.)

IV. Látogatók száma: 8593, ebből fizető felnőtt 62.), fizető tanuló 3350, szelvénnyel felnőtt 7, ingyenes felnőtt 2814, ingyenes tanuló 1802.

Nyitási napok száma: 176.

Ismertető múzeumi tárgyak kezeléséhez. (Első közlemény).

Úgy bánjunk minden darabbal, mintha az egyetlen volna a maga nemében, mert sohasem tudhatjuk biztosan, hogy nincsen-e valóban így.

Múzeumainkban és magánosok kezén összegyüjtött — kiállított vagy elraktározott tárgyak sokszor szembetűnően rossz állapota indított arra, hogy sorozatos közlemények alakjában ismertessem a legszükségesebb módokat és eljárásokat, melyek a múzeális értékű anyag pusztulásának már megindult folyamatát megállítsák és elejét vegyék új pusztulási folyamat megindulásának. Mivel a múzeumi tárgyak preparálásával foglalkozó irodalom meglehetősen szegény és nehezen hozzáférhető, teljességre ritkán tart igényt, az alábbiakban igyekezni fogunk a felmerülhető nyersebb kérdésekre a legtöbb múzeumi tárgy kezelését illetően választ adni. Ez a válaszadás csak igen kis mértékben ered a magam gyakorlatából, legnagyobb részében *Douglas Leechman*, a National Museum of Canada tudós konzervátorának birtokomban levő, kéziratos, német nyelvre fordított munkáján alapszik. *Douglas Leechman*nek, aki szives készséggel járult hozzá munkája nem teljes szövegű, magyar nyelvű közléséhez, ezen a helyen is hálás köszönetet mondok.

Valamely tárgy preparálásához először is a kérdéses darab anyagának pontos és biztos megállapítása szükséges,

tisztában kell lenni azzal, hogy a káros elváltozás mitől ered, várható-e annak folytatása,

tudni kell pontosan az eredményt, amit a kezeléssel el akarunk érni,

szükséges a kezelendő anyag kémiai összetételének s a hatásnak ismerete, amit azon a különböző rajta elvégzendő kémiai és fizikai eljárások elérnek.

A preparálással célunk a tárgyat úgy kezelni, hogy annak külsején semmiféle elváltozás (kivéve néhány esetet) ne álljon elő és a tárgyat olyan állapotba hozni, hogy az — megfelelő gondozás mellett korlátlan időkig változatlanul megmaradjon.

A múzeumi tárgyak preparálásában négy fontos mozzanat van: 1. tisztítás, 2. javítás, 3. kiegészítés és végül a 4. preparálás. A javitás és kiegészítés természetesen nem minden esetben szükséges.

Tisztítás alatt értjük mindenféle szennynek, piszoknak a tárgyról való eltávolitását. A darabot olyan állapotba kell hozni, mint amilyenben azt eredeti tulajdonosa tartaná, ha az még mindig az ő birtokában volna. Ez az ideális állapot nem érhető el minden esetben, kiváltkép nem az archeologiai tárgyaknál.

Javítás a tárgy külön levő részeinek eredeti helyükre való megerősitése.

Kiegészités alatt az elveszett részeknek uj részekkel való pótlását értjük.

A *preparálás* az az eljárás, amely által a darab megerősödik és a pusztító káros hatások ereje kiküszöbölteik annyira, hogy a darab korlátlan időkig változatlanul megmarad. (Folytatjuk)

Dr. Fél Edit.

A néprajzi gyüjtemények ügye Ankarában. Az ankarai ethnográfiai múzeum hivatott arra, hogy Törökország tárgyi néprajzi anyagát felgyüjtse és bemutassa. A gyüjtemény még újkeletű és éppen ezért teljességre nem tarthat

igényt. Földszintes épülete nem is volna képes oly gyüjtemény befogadására, mely a néprajzi tekintetben mai napig sok ősiséget felmutató törökséget akár csak vázlatosan is bemutathatná. A múzeum gyüjteménye ma inkább művelődéstörténeti jellegű és néprajzi szempontból főként a — használatban ma is élő — primitiv eszközök hiányát sajnáljuk. A néprajzi gyüjtemény hátrányára szolgál az is, hogy az épület egyik szárnyában a rendkivül nagyjelentőségű ásatási anyagnak kellett helyet szoritani mindaddig, mig erre külön épület fog rendelkezésre állani. Ismerve a török kultuszkormány ezirányú nagy áldozatkészségét s a törökség multja, népi és nemzeti sajátosságai iránt megnyilvánuló általános érdeklődést, bizvást remélhetjük, hogy Hamit Kosay, a múzeumok országos főigazgatójának szép terve a nem tulságosan távoli jövőben megvalósulásra kerül. Ezek szerint a török néprajztudomány és néprajzi gyüjtemény új, tágasabb otthonban nyerne elhelyezést egy épitendő új néprajzi múzeumban. Itt majd a mai Törökország tárgyi néprajzi anyagán kivül bizonyára megkapja az őt megillető helyet a birodalom határain túl élő törökség, valamint a szomszédos és rokonnépek néprajzi anyagának összehasonlitás szempontjából fontos tárgycsoportja is. A mai Törökország tárgyi néprajzi anyagának egybegyüjtése nem okozna jelentős nehézséget, ha erre alkalmas számú és képzettségű szakember állana rendelkezésre. Ha egy ilyen nagyobbarányú néprajzi gyüjtőmunkára megvolna a lehetőség, Anatólia az összehasonlitó néprajztudomány szempontjából ugyanolyan kiváló munkaterületévé válhatna a néprajzi szakembereknek, mint amilyen jelenleg a régészek számára.

Palotay Gertrud.

A 25 éves Liptóvármegyei Múzeum (Liptovské Muzeum-Ružomberok.) Ezelőtt 25 évvel a liptóvármegyei Rózsahegyen, a *Kürthi* testvérek, e sorok irója és néhány lelkes kultúrbarát, nagy fába vágták fejszéjüket: jóformán a semmiből hozták létre és megalapitották a *Liptóvármegyei Múzeumot.* Ennek a 25 év előtti nagy kultúreseménynek és az azóta eltelt negyedszázad verejtékesen küzdelmes, de egyben eredményes munkásságának terjedelmes jelentése fekszik előttünk „25 rokov Liptovského muzea v. Ružomberku, 1912—1937." címmel és *Kürti Gyula* múzeumigazgató (Podáva: Julius Kürti, správca muzea) szerkesztésében.

A cimlap után két fénykép következik, egy az 1912-ben megalapitott és a régi, azóta már lebontott kath. elemi iskolában megnyilt múzeum szegényes épületét, a másik az 1937-ben elkészült, kétemeletes új múzeumi palotát ábrázolja, amely bármelyik nagy magyar városnak is méltó diszére válhatnék! Az előszóban (Úvodom, p. 3.) találjuk a küzdelmes 25 év méltatását; itt is természetesen a megalapitás nehézségei után „tényleges viaskodással minden egyes helyiségért, minden tárgyért és minden fillérért" folyt a harc a mai szép eredményekig. A múzeum állandó és remek új épülete, a benne elhelyezett páratlanul értékes, nagy, gazdag és sokoldalú gyüjtemény, mint a nemesen és önzetlenül végzett munka méltó eredménye, büszke önérzettel tölti el a múzeum igazgatóságát és joggal elmondhatja: Exegi monumentum, aere perennius!

A jelentés akár szóval, akár számokban történik, szépités és nagyitás nélkül valónak mondható, de épen ezért e mű önmagát dicséri. Az öröklött jó szokások tisztelete, a multhoz való ragaszkodás, illetve irott és tárgyi emlékének megőrzése és a jövő számára való átmentése, azok rendezése és tudományos feldolgozása volt a múzeum célkitűzése, főfeladata.

Hosszabb ideig tartó szárnypróbálgatás után (melyeket e füzet részletesen ismertet), végre 1911 nov. 1-én a *Kürthi* testvérek, *Dornyay Béla, Króner Béla, Šrobár Lőrinc dr., Váradi József dr.*, szükebb előkészitő bizottságot létesitettek, majd nov. 28-án a megalakitandó egyesület nevét „Liptóvármegyei Múzeumegyesület Rózsahegyen" állapitották meg és felhivással fordultak a város közönségéhez. Ezt a városnak majdnem összes vezető emberei, politi-

kai és vallási különbségek nélkül, elfogadták és aláírták. De maga a nagyközönség is megértéssel és szeretettel fogadta a felhivást és rövidesen 4 alapitó és 242 rendes tag jelentkezett. Az 1912 febr. 12.-ére összehivott alakuló közgyűlésen már 1132 drb tárgyról számolhatott be. A múzeum 1912 május elsején nyilt meg a város által adott két helyiségben. Az 1912 nyarán áthelyezett *Dornyay Béla* múzeumigazgató ügykörét *Jakubik József* és *dr. Fischer Artur* vették át. 1912—13 telén már 7 helyiséget rendeztek be 600 kor. költséggel. A megalakulás emlékére bronz és ezüst-plakettet adtak ki. 1913 jan. megerősitették az egyesület alapszabályait.

Balló Rudolf alispán a megyei levéltárban őrzött 101 drb régiséget adta letétbe és megyei segélyt eszközölt ki. 1914 jún 25. a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. főfelügyelősége nevében *Fehérpataky László* és *Mihalik József* vizsgálták felül és elismerésük jeléül 2000 korona államsegélyt folyósitottak. Megszerezték a 14 drab martincseki bronzkardot. További működésüket a világháború gátolta.

1915 júl. 5. elhunyt a múzeum alapitásában nagy érdemeket szerzett *dr. Kürthy Aladár* igazgató. 1919 jan. 29. az egyesület kimondotta, hogy mint politikamentes intézmény a háborúelőtti irányban tovább működik. „Liptói Múzeum" (Liptovské Museum) néven és a szlovák hivatalos nyelv használatával. 1919 őszén bezárták a múzeumot. 1920 folyamán *Houdek Fedor* volt miniszter kezdte felkarolni az elárvult múzeum ügyét, 1000 K államsegélyt eszközölt ki, s igy 1920 júl. ismét megnyilt.

1921 dec. 17. az egyesület feloszlott, vagyonát és múzeumát a város vette át. 1922-ben a város *Kürthy Gyulát* bizta meg 6 évre a múzeumigazgatói teendőkkel és 5000 K-t adott a múzeumnak, amelyet azután átrendeztek. 1923: rendezik a fénykép, térkép- és heraldikai gyüjteményt s a liptói könyvtárt. 1924: a liptói könyvtár fejlesztése. Év végén *Kürthy Gyula* lemond állásáról. 1925: zárva volt a múzeum, melyet *Hoffman I.* dr. vizsgált felül. 1926: *Kürthy Gy.* újból 6 évre tiszteletdij mellett bizatott meg a múzeum igazgatásával. *Néprajzi* és régészeti osztály kiépitése, liptói templomok és kápolnák fényképezése, történelmi adataik összegyüjtése. Liptómegyei állomásokon múzeumi reklámtáblák elhelyezése. 1927: emlékplakett a 15 éves fennállás emlékére, *Hlinka András*-szoba berendezése. Sok szakember végzett itt tudományos kutatást. 1928: Tiz helyisége túltömöttsége folytán az apácazárda udvari helyiségében kapott a várostól újabb helyiségeket, bár evvel az állandó épület kérdése továbbra is megoldatlan maradt. Felsőszliácsi bronzkori tömeglelet. Szielnic levéltárból 13 hártya-oklevél, 4 jegyzőkönyv stb, Deményfalvi Okno-barlang fossilis medvecsontjai. *Strobl Alajos* özvegye szobrokat, rajzokat ajándékoz. 1929: Az új helyiségek berendezésével pénzügyi krizisbe kerül, melyen a város 4000 K-val segit. Nonich prehist. erőditményeinek leletei. Felsőszliács bronzkori leletei. Hybbe levéltárát letétbe helyezi: 17 hártya oklevél, 3 jegyzőkönyv és sok iromány. Oklevéltári osztályt újabb szobában helyezik el.

1930: A három különféle helyiségben diszlokált múzeum miatt, annak állandó épületét tervezik, erre a célra a történelmi jelentőségű Zsófia-kastélyt igyekeztek megszerezni, de ez hosszas és nagy fáradság után sem sikerült. Liptómegye levéltárának legrégibb részét (34 árpádkori oklevél!) szerzik meg. Besenyőfalvi mésztufából gyönyörű bronzlelet. Feldolgozzák az eddig feldolgozatlan geologiai és *néprajzi* gyüjteményt, mely utóbbi rendkivül nagy és gyönyörű anyaggal gyarapszik. Évek óta financiális nehézségekkel küzdenek; ezért megalakitják a Liptómegyei Múzeum pártolóinak szövetségét, de ez is csak keveset segithetett.

1931: „A Liptómegyei Múzeum közleményei" c. évnegyedes folyóirat indul meg. Két új helyiségben céhemlékek (főleg Némétlipcse) és ált. könyvtár berendezése. Rózsahegy város 38 évi jegyzőkönyvét engedi át, van tehát belőle összesen 65 évfolyam! *Makovicky Péter* hagyatékából régi szlovák nyomtatványok és folyóiratok. 1932: megszerzik Liptómegye leggazdagabb ok-

levéltárát, a németlipcseit: 5 árpádkori, 29 középkori, 54 Habsburg-kori; községi és bányajegyzőkönyvek és egyéb régiségek. Ennek berendezésére a város ad 5000 K-át. Gyönyörű bányászemlékek vétele Bocáról. Hét különböző városi intézmény emlékére adtak ki 7 drb emlékplakettet.

1933: 600 drb oklevelet vettek. Folyóiratuk a gazdasági válság miatt megszünt; nem sikerül a Zsófia-kastély megszerzése sem. Júl. 6-án a múzeumi vándorgyűlésen résztvettek megállapitották, hogy *ez a múzeum Szlovenszkó legrendezettebb és leggazdagabb múzeumai közé tartozik!* Besenyőfalvi kőkori edények és diszes cseréptöredékek. Két drb emlékplakett és egy kétoldali emlékplakett *dr. Kürthi Artur, Kröner Béla és Makovicky Péter* emlékére, terv. *Benka Márton.*

1934: a város 1,200.000 K-t vett fel költségvetésébe *önálló múzeumi épület emelésére!* Megkapták a város 1730—1847-ből való irattárát. Több liptómegyei iró és költő kéziratát vásárolták. Besenyőfalvi prehisztorikus edények. Lucskiról való nagy horog. Fehérpatakról Buhony-féle méhkasok.

1935: Legnevezetesebb a múzeum történetében, mert a város nekifogott a múzeum épületének emeléséhez; terv. Donner Béla mérnök. Szept. 11-től nov. 26-ig tető alá hozták. Szlovenszkó történetében ez egyedülálló, hogy Rózsahegy város önállóan emelt múzeumi épületet. *Méderly Antal* városbiró, de főleg *Reindl István*, városi főtitkár, küzdött mellette. Átvették Rózsahegy város okleveleit, összesen 61 drb-ot. Besenyőfalvai kő- és bronzkori leletek.

1936: Év elején elkezdték az iparos munkákat az új épületben, de befejezni nem tudták. Felsőszliácsról kőkori tárgyak. Három emlékplakettet készitettek. Az állattani gyüjtemény 34 preparált állattal gyarapodott.

1937: Az új múzeumépület kétemeletes palotáját febr. 25. és márc. 6. adták át. Hurcolkodás, berendezkedés. Természetesen itt csak legfőbb vonásokban ismertethetjük a múzeum eseményeit. Meg kell végül állapitanom azt is, hogy a Liptói-múzeum minden egyes csoportja gyönyörű és értékes gyüjteménnyé fejlődött az elmult 25 esztendőben.

A múzeum jubiláris jelentésében ezek után statisztikai táblázatokat és egyéb felsorolásokat találunk (p. 22—23), mig a 34—72. oldalakat különböző (főleg persze szlovák) nyelvű és szakirányú cikkek foglalják el. A múzeum megértő figyelmét és lojális készségét mutatják, hogy *Balló Rudolf, dr. Dornyay Béla, dr Kossányi Béla* cikkei a szlovák nyelvű szöveg alatt magyarul is megjelentek.

Egyébként a cikkek a következők: 1) *Pierre Deffonttaine* lillei professzor visszaemlékezései a múzeumra, 2) Br. *Richthofen Bolko*, königsbergi prof. és 3) *Alfred Reimann* a ratibori múzeum vezetőinek, majd 4) *Balló Rudolf*, Liptómegye egykori alispánjának kisebb cikkei, 5) dr. *Dornyay Béla*: „Visszaemlékezésem Rózsahegyre" c. cikkében a Rózsahegyen eltöltött évek és a múzeum megalapitásának munkájáról szól és röviden ismerteti a Rózsahegyről és környékéről szóló négy földtani dolgozatát. Cikkét igy fejezi be: „Immár 25 éve annak, hogy elkerültem a szép Rózsahegyről, de szivem mégis együtt dobog és lelkem együttérez azzal a múzeummal, amellyel engem a megalapitás és az elindulás ténye lelkileg örökre egybefűz."

6) *Dr. Kossányi Béla*, m. kir. főlevéltárnok a vidéki közgyüjteményeknek mindjobban előtérbe lépő fontosságát fejtegeti. Megállapitja, hogy a korábban kisebb jelentőségű provinciális múzeumok mind nagyobb mértékben kezdenek rendszeresen kiépitett tudományos intézetekké átalakulni. Ezt a modern törekvést figyelte meg tudományos kutatásai alkalmával a Liptovské Museumnál is.

7) *Dr. Eduard Beninger* (Naturhistorisches Museum, Wien): „Frühgeschichtliche Funde im Heimatsmuseum des Gaues Liptau in Rosenberg." 8) *Dr. V. Budaváry*: „A liptói Múzeum őskori emlékeinek gyüjteménye." 9) *I. Hofman*: „A L. M. feladatairól", 10) *Ing. Ivan Houdek*: „A L. M. 25 éves jubileumáról" szól, mig *dr. T. Oakes Hirst* a L. M. prehistóriai gyüjteményé-

nek gazdagságát dicséri. 12) *Alex. Huščava*: „Oklevéltani kutatások Liptóban" cimmel értekezik. 13) *Dr. Jaromir Koutek* egyetemi docenst és áll. geológust tulajdonképen *Dornyay* geológiai gyüjteménye vezette ide, melyet már az irodalomból ismert. 14) *Dr. Fr. Macháček* (Plzeň): „Évekkel ezelőtt a rózsahegyi múzeumban" cimmel ir a múzeum hivatalos felülvizsgálásának örvendetes eredményéről. 15) *Dr. I. Neustupny*: „Besenyőfalu, a neolit-ember települése Liptóban." 16) *A. Oplustil*: „Miként állottam a L. M. munkatársai közé?" 17) *Iar. Petrbok*: „A szlovák holocén néhány rétege puhatestűinek rétegtani kronologiája" cimmel értekeznek. 18) *I. Štolba* érdekesen emlékezik meg az alapitók és *Kürti Gyula* érdemeiről, a gazdag gyüjteményekről, melyek között különösen kiemeli a gyönyörű *néprajzi gyüjtemény* gazdagságát. Végül 19) *Ján Sladky*: „Phyto-zoo-geológiai megjegyzések" cimmel értekezik.

Jóllehet a felsorolt cikkek között kimondottan néprajzi egy sincs, mégis több cikkben találunk néprajzi utalásokat és főleg a múzeum gazdag néprajzi anyagának méltatását, melyekre ezúttal is felhivjuk a magyar etnografusok figyelmét.

Dr. Dornyay Béla.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Block, M., Zigeuner. Leipzig, 1937.
Nourse, M. A., 400 Millionen. Die Geschichte der Chinesen. Berlin, 1936.
Firth, R., Art and life in New-Guinea. London, New-York, 1936.
Ebert, W., Ländliche Siedelformen im deutschen Osten. Berlin.
Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának Kiadványai. I. Budapest, 1937.
Muraro, G., Canti di Ungheria. Verona, 1936.
Magyar Népzenei Grammofonfelvételek. Az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Osztályának felvételei. I. sorozat. Budapest, 1937.
Szendrey, Zs., A varázsló cselekvések személye, ideje és helye. Kny Ethnographia XLVIII. 1. Budapest, 1937.
Bonomi, E. v. dr., Deutsches Burschenleben im Ofner Bergland. Kny. Südostdeutsche Forschungen. Bd. II. München, 1937.
Vakarelszky, Kr., Izrazi za primamvane i otpazsdane na niekovi domasni zsivotni. Kny. Szbornik na Bulgarszkata Akademia na Naukite. XXXI. Szófia, 1937.
Wolf, K., Alpentrachten unserer Zeit. Leipzig, Wien, 1937.
Scherer, H., Perkonig, J. Fr., Brauch und Tracht in Österreich. Innsbruck, Wien, München, 1937.
Kansantieto. No: 7. Helsinki, 1937.
Thirring, G. dr, Magyar László élete és tudományos működése. Budapest, 1937.
F. F. *Communications*:
No: 1—4. *Olrik, A.*, Dansk Folkemindesamling (D F S) The National Collection of Folklore in Copenhagen. Helsinki, 1910.
No: 8—12. *Aarne, A*, Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen. Hamina, 191
No: 9. *Aarne, A.*, Variantenverzeichnis der finnischen Deutungen von Tierstimmen und anderen Naturlauten. Hamina, 1912.
No: 10. *Aarne, A.*, Übersicht. Helsinki, 1912.
No: 11. *Aarne, A.*, Die Tiere auf der Wanderschaft. Hamina, 1913.
No: 17. *Olrik, A*, Personal impressions of Moltke Moe. Hamina, 1915.
No: 18. *Christiansen, R. Th.*, Die finnischen und nordischen Varianten des zweiten Merseburgerspruches. Hamina, 1914.
No: 19. *Hästesko, F. A.*, Motivverzeichnis westfinnischer Zaubersprüche. Hamina, 1914.
No: 20. *Aarne, A.*, Schwänke über schwerhörige Menschen. Hamina, 1914.
No: 21. Vierter Bericht.
No: 22. *Aarne, A.*, Der Mann aus dem Paradiese. Hamina, 1915.
No: 23. *Aarne, A*, Der reiche Mann und sein Schwiegersohn. Hamina, 1916.
No: 24. *Christiansen, R. Th.*, The tale of the two travellers. Hamina, 1916.

No: 25. *Aarne, A.*, Estnische Märchen- und Sagenvarianten. Hamina, 1918.
No: 26. *Aarne, A.*, Vergleichende Rätselforschungen. I. Helsinki, 1918.
No: 35. *Krohn, K.* Eliel Aspelin-Haapkylä. Helsinki, 1920.
No: 36. *Bolte, J.*, Name und Merkmale des Märchens. Helsinki, 1920.
No: 37. *Meyer, M. de*, Les contes populaires de la Flandre. Helsinki, 1921.
No: 38. *Graf, A.*, Die Grundlagen des Reineke Fuchs. Helsinki, 1920.
No: 39. *Bolte, J.*, Zeugnisse zur Geschichte der Märchen. Helsinki, 1921.
No: 44. *Karjalainen, K. F.*, Die Religion der Jugra-Völker. II. Porvoo, 1922.
No: 45. *Manninen, I.*, Die dämonistischen Krankheiten im finnischen Volksaberglauben. Helsinki, 1922.
No: 46 *Christiansen, R. Th.*, The Norwegian fairytales. Helsinki, 1922.
No: 100. *Enäjärvi-Haavio, E.*, The game of rich and poor. Helsinki, 1932.
No: 105. *Pohl*, E. Die deutsche Volksballade von der „Losgekauften". Helsinki, 1934.
No: 107. *Thompson, S.*, Motif-index of folk-literature. II. Helsinki, 1933.
No: 108. *Thompson. S.*, Motif-index of folk-literature. III. Helsinki, 1934.
No: 109. *Thompson, S.*, Motif-index of folk-litarature. IV. Helsinki, 1934.
No: 117. *Thompson, S.*, Motif-index of folk-literature. VI. Helsinki, 1936.
No: 110. *Vries, J. de*, The problem of Loki. Helsinki, 1933.
No: 111. *Boggs, R. S*, The Halfchick tale in Spain and France. Helsinki, 1933.
No: 112. *Harva, U.*, Dem Andenken Kaarle Krohns. Helsinki, 1934.
No: 113. *Taylor, A.*, An index to „The proverb". Helsinki, 1934.
No: 114. *Ranke, K.*, Die zwei Brüder. Helsinki, 1934.
No: 115. *Steinitz W.*, Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung. Helsinki, 1934.
No: 116. *Thompson, S*, Motif-index of folk-literature. V. Helsinki, 1935.
No: 118. *Liungman, W.*, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. I. Helsinki, 1937.
No: 120. *Eberhard, W.*, Typen chinesischer Volksmärchen. Helsinki, 1937.
Bödei, J., Egy zalai kanász. Kny. Vasi Szemle. IV. 5—6. Szombathely, 1937.
Dömötör, T., A passiójáték. Minerva-könyvtár. 104. Budapest, 1936.
Zoltai, L., Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Debrecen, 1937.
Heikel, H. J., Altertümer aus dem Tale des Talas in Turkestan. Helsinki, 1918.
Brandstetter, R., Wir Menschen der indonesischen Erde. XI. Die Verwandschaft der Indonesischen mit dem Indogermanischen. Luzern, 1937.
Chandra Roy, S. és *R.*, The Kharias. I—II. Ranchi, 1937.
Ukazatyeli literatury izdannoj na jizikoch narodov szjevera. v 1931—1934. Leningrad, 1935.
Dellenbach, M., Documents pour l'histoire anthropologique des Turcs. II.me Congrès Turc d'Histoire. Istambul, 1937.
Pittard, Les relations anthropologiques entre l'Asie Mineur et l'Europe à la période neolithique. II.me Congrès Turc d'Histoire. Istambul, 1937.
Suomalainen Kansatieteellinen Kuvasto. I. Metsänkäynti ja Kalastus, Helsinki.
Al Tzigara-Samurças, Muzeografie Românească. Bucureşti, 1936.
Pastenaci, K., Germanische Stämme in Urzeit und Frühgeschichte. Leipzig.
Ortner, E., Biologische Typen des Menschen und ihr Verhältnis zu Rasse und Wert. Leipzig, 1937.
Howells, W. W., Anthropometry of the natives of Arnhem land and the Australian race problem. Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology. Harvard University. Vol. XVI. No. 1.
de Lorm, A. J., Over vederschilden van den Keram in „Territory of New-Guinea". Kny. Natur en Mens. 1937. sept.
Schmidt, W., Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie. Münster, 1937.
Moser, H., Schwäbische Mundart und Sitte in Sathmar. Schriften der Deutschen Akademie. München, 1937.
Aall, H., Sogn. Bergens Museums Skrifter. Nr. 19. Bergen, 1937.
Krohn, K., Les collections folk-loristes de la Société de Littérature Finnoise. Helsingfors. 1891.
Vilkuna, K., Suomen vetohäristä. Kny. Varsinais-Suomen Maakuntakirja. 4. Turku, 1931.
Sanastonkerääjän Apuneuvoja.
I. *Setälä, E. N.*, Sana- ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta. I. Helsinki. 1928.
II. *Setälä, E. N.*, Sana- ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta. II. Helsinki. 1928.
III. *Kaukoranta, T.*, Tärkeimpiä uskomuksellisia sanoja koskeva tiedustelu. Helsinki, 1930.

IV. *Kaukoranta, T.*, Heinäntekosanastoa. Helsinki, 1931.
V. Eläinten nimiä koskevia tiedusteluja. Helsinki, 1932.
VI. *Reponen, A.*, Naimatavat. Helsinki, 1930.
VII. *Juvas, M.*, Kuolema. Helsinki, 1930.
VIII. Kotikutoiset pellava ja hamppukankaat. Helsinki, 1940.
IX. Kasvikuntaa koskevia sanatiedusteluja. Helsinki, 1932.
XI. *Vilkuna*, K., Kansanomaiset hevosvaljaat Helsinki, 1930.
XII. *Rapola, M.*, Kaskenviljely. Helsinki, 1932.
XIII. Yleisopas sanastomaantieteellisten keräysten suorittajille. Helsinki, 1935.
Sanakirjasäätiön tiedusteluja. I – XXVII. Helsinki.
Anthropological Papers of the Museum of Natural History.
XXXV. Part IV. *Bennet, W. C.*. Excavations in Bolivia. Newyork, 1936.
XXXVI. Part. I. *Wissler, C.*, Changes in population profiles among the plains Indians. Newyork, 1936.
Field Columbian Museum Publication. Anthropological Series.
XX. No. 2. *Alden Mason, J.*, Archeology of Santa Marta Columbia, the Tairona Culture. Chicago, 1936.
XXIII. No. 1. *Martin, P. S.*, Lowry ruin in southwestern Colorado. Chicago, 1936.
XXIV. No. 1. *Allen, T. G.*, Egyptian Stelae. Chicago, 1936.
Graf, A., Antik hatások a korai bizanci irodalom etnografiai tudósításaiban. Kny. Egyetemes Philologiai Közlöny. LVII. Budapest, 1933.
Petranu, C., Begriff und Erforschung der nationalen Kunst. Kny. Südostdeutsche Forschungen. Bd. II. München, 1937.
Petranu. C., M. Béla Bartók, et la musique roumaine. Kny. La Revue de Transylvanie. III. No. 3. Bucureşti, 1937.
Lorange, A. L., Den Yngre jernalders svaerd. Bergen, 1889.
Schetelig, H., Vestlandske graver fra jernalderen. Bergens Museums Srifter. Bd. II. No. 1. Bergen, 1912.
Boe, J, Jernalderens Keramikk i Norge. Bergens Museums Skrifter. No. 14. Bergen, 1931.
Fél, E. dr., Harta néprajza. Néprajzi Füzetek. 2. sz. Budepest, 1935.
Franič, I. T., Hrvatsko primorje. I. Meja i Praputnjak. Zagreb, 1937.
Maakuntiemme Kauneus. Helsinki. 1933.
Pražák V. dr., Obětováná Izáka. Kny. Bratislava, 1924—1931.
Pražák V. dr., K dějinám slovenského výšivkového ornamentu. Kny. Bratislava, 1933.
Pražák, V. dr., Slovenské lidové výšivky. Bratislava, 1928.
Pražák, V. dr., Slovakische Volkskunststickereien. Plauen in Sachsen, 1935.
Bierbauer, V., A magyar épitészet története. Budapest, 1937.
Heeger, Fr., Pfälzer Volksheilkunde. 1936.
Kiss, G., Ormányság. Budapest. 1937.
Kozáky, I., A haláltáncok története. I. A mulandóság ábrázolásai történeti fejlődésökben. Bibliotheca Humanitatis Historica. I. Budapest. 1936.
Bárányné, Oberschall Magda, A nyírbátori stallumok. Bibliotheca Humanitatis Historica. II. Budapest, 1937.
Takács, Z., Előzetes jelentés egy keletázsiai tanulmányútról. Kny. Távol Kelet. 1937. II. évf. 1—4. sz. Budapest, 1937.

1938.

Hermann, F., Volksbräuche am Oberrhein. Kny. Badische Heimatbogen. Berlin-Leipzig.
Manga, J., Mitológiai dolgozatok. Kny.
Kőszeghy, E., Magyarországi ötvösjegyek. Budapest, 1936.
Bartucz, L. dr., Ein Abriss der Rassengeschichte in Ungarn. Kny. Zeitschrift für Rassenkunde. Stuttgart, 1935.
Schummer, E., Rezsőháza településtörténete és nyelvjárása. Germanisztikai Füzetek VI. Sopron, 1937.
Thiele, O. E., Sinnbild und Brauchtum. Potsdam, 1937.
Bennett, W. C., Excavations at la Mata, Maracay, Venezuela. Anthropological Papers of the Naturaly History. Vol. XXXVI. Part. II. New-York, 1937.
Gifford, E. W., Kroeber, A. L., Culture element distributions. Univer. of Cal. Pub. in American Arch. and Ethn. Vol. 37. No. 4. Berkeley, 1937.
Schreiber, G. dr., Volk und Volkstum. III. Bd. München, 1938.

Frankenberger, Z., Anthropologie starého Slovenska. Práce Učené špoločnosti Šafarikovy v Bratislave. Svazek 18. Bratislava, 1936.
Frankenberger, Z., Anthropologické studie ze Slovenska. Práce Učené Společnosti Šafarikovy v Bratislave. Svazek 20. Bratislava, 1936.
Herkely, K., A matyók betegsége és halála. Kny. Ethnographia LXIII. 2—3. sz. Budapest, 1937.
Szendrey, Zs., Növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. Kny. Ethnographia XLIII. évf. 2—3. sz. Budapest, 1937.
Kolesch, H., Schwabentum im Schwabenlied. Arbeiten aus dem Institut für deutsche Volkskunde. I. Bd. Stuttgart. 1936.
Olson, L. R., The Quinault Indians. Anthropology Vol. 6. No. 1.
de Lorm, A. J., Nog eens over Vederschilden van den Keram. Kny. Natur en Mens. 1937.
Palotay, G., A miskolci református egyház régi himzései. Kny. Történetírás. I. évf. 5—6. sz. Budapest, 1937.
Jansák, S., Praveké sídliska s obsidiánovou industrivou na východnom Slovensku. Práce Učene Společnosti Šafarikovy v Bratislave. Svazek 17. Bratislava, 1935.
Eisner, J., Slovensku v praveku. Práce Učené Společnosti Šafarikovy v Bratislave. Svazek 13. Bratislava, 1933.
Ferenczy, F., Magyaros ifjúsági ruhák. Budapest, 1935.
Wolframm, R., Schwerttanz und Männerbund. Lief. 3. Kassel.
Bringemeier, M., Gemeinschaft und Volkslied. Münster, 1931.
Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. Budapest, 1937.
Šmilauer, V., Vodopis, starého Slovenska. Práce Učené šafarikovy v Bratislave. Svazek 9. Praha-Bratislava, 1932.
Hellpach, W., Einführung in die Völkerpsychologie. Stuttgart, 1938.
Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények. 102. kötet. Budapest, 1937.
Fehér, M., Az ember járomcsontjának varrat-rendellenességei. Budapest, 1937.
Á. T. I. Kisatlasz. Állami Térképészeti Intézet. Budapest, 1937.
Szabó, K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest, 1938.
Keiter, F., Rasse und Kultur. Eine Kulturbilanz der Menschenrassen als Weg zur Rassenseelenkunde. Bd. I. Stuttgart, 1938.
Janda, J., Zsámboki népszokások. Zsámbok, 1938.
Geller, K. dr., Die Strukturveränderung der ungarischen Volkswirtschaft. Münster, 1938.
Himmelheber, H., Eskimokünstler. Stuttgart, 1938.
Rijksmuseum voor Volkenkunde. 1837—1937. Leiden, 1937.
Piffl, E., Deutsche Bauern in Ungarn. Berlin, 1938.
Lux, Gy. dr., Dobsina településének és birtoklásának története. Kny. Turul XLVIII. 3—4. sz. Budapest, 1934.
Vadnay, A., A Tiszamellékről. Budapest, 1900.
Hóman, B., Magyar középkor. Budapest, 1938.
Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums in Bern. XVI. Jhrg. 1936. Bern, 1937.
Padányi, G. J., A Fertő vidék népének építészete. Budapest, 1937.
Luby, M., Az alföldi pásztor jellemrajzához. Budapest, 1938.
Kriss, R., Die schwäbische Türkei. Düsseldorf.
Županić, N., Dalmatinski otok Pizych Konstantina Porfirogenita. Beograd, 1937.
Sarasin, F., Bericht über das Basler Museum für Völkerkunde. Basel, 1938.
Seres, J., Kunágota község társadalomrajza Budapest, 1937.
Élő, D. dr., Sarród monográfiája. Budapest, 1937.
Földes, F., Vereb község monográfiája. Homok, 1937.
Rozsonday, K.—Sümeghy, J., Sopronbánfalva. Sopron, 1937.
Hunyady, F., A kismarjai kerület községei. Budapest, 1936.
Dömötör, S., Dunaszentgyörgy népe. Budapest, 1937.
Elek, P., Gazdaságföldrajzi kutatások Szarvas és Szentes vidékén. Budapest, 1937.
Szendrey, Zs., A néphagyományok gyüjtésének módszere. Budapest, 1935.
Bodor, A. dr., A falukutatás vezérfonala. Budapest, 1935.
Bodor, A. dr., Tessedik Sámuel. A falugondozás és szakoktatás úttörője önéletrajza 1742—1820. Budapest, 1935.
Bodor, A. dr., Csepelsziget és Budafok kétszáz év előtt. Budapest, 1936.
Czakó, I. dr., A Németbirodalmi „Kraft durch Freude" mozgalom. Budapest.
Gönczi, F., Somogyi gyermek. Kaposvár, 1912—1937.

Kürti, J., 25-rokov Liptovského muzea v Ružomberku. 1912—1937. Ružomberok, 1937.
Perinka, V., Veselé putovanie po Slovensku. Praha, 1934.
György, L. dr., Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. 1859—1934. Cluj-Kolozsvár, 1937.
Saygin, A. A., Türkü, Saz ve Oyunlari. Istambul, 1937.
Berg-Svensson, Svensk Bodenkultur. Stockholm, 1934.
Moora, H., Die Eisenzeit in Lettland. Opetatud Eesti Seltsi Toimetused. XXIX. 1938. Tartu, 1938.
Etelka főhercegnő, A magyar tanyavilág. Budapest, 1938.
Michelson, T., Fox Miscellany. Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology Bulletin 114. Washington, 1937.
Szendrey, Zs., A varázslatok eszközei. Kny. Ethnographia XLVIII. 4. sz. Budapest, 1937.
Balog, S., A szernyei gyöngykaláris. Emlékkönyv. Kny. A Kárpáti Magyar Gazda. 1936. 5, 12, 19. sz. Mukačevo, 1936.
Nordiska Museet Bilder Av Utställda Föremal: Allmogeavdelningen. Stockholm.
Országos Magyar Szépművészeti Múzeum. Régi Képtár Katalogusa. I. k. II. k. Budapest, 1937.
Stanislav, J. dr., Československá mluvnica. Praha-Prešov, 1938.
Jelentés az Országos Magyar Történeti Múzeum 1937. évi állapotáról és működéséről. Budapest. 1938.
Zimmer, E., Der deutsche Kalendar des Johannes Regiomontan Nürnberg um 1474. Leipzig, 1937.
Cs. Sebestyén, K. dr., Mikor épült a ferencrendiek Szeged-alsóvárosi temploma? Kny. Városkultura. 1938. 5—6. sz. Szeged, 1938.
Bisztray, Gy. dr., A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve. I. 1935—1937. Budapest, 1937.
Montandon, G., La Civilisation ainou. Paris, 1937.
Celis, G., De Kapelletjes in Belgie. Gent, 1937.
Udziela, S., Ziemia Lemkowska przed poewieczem. Prace Ethnograficzne No. 1. Lwów, 1934.
Falkowski, J., Zachodnie Pogranicze Huculszyzny. Prace Etnograficzne No. 3. Lwów, 1937.
Faller, J., Hozzászólás a magyar bányász szent Borbála tiszteletéhez. Kny. A Bányászati és Kohászati Lapok. 1938. 5. sz. Budapest, 1938.
Drucker, P., Culture Element Distributions: V. Southern California. Anthropological Records. Vol. I. No. 1. Berkeley, California, 1937.
Szendrey, Zs., Magyar népszokások a fonóban. Kny. Ethnographia. XXXIX. évf. 1928. 3—4. sz. Budapest, 1928.
Collinder, B., Lautlehre des waldlappischen Dialektes von Gällivare. Mémoires de la Société Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. LXXIV. Helsinki, 1938.
Mikkola, J., Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. Mémoires de la Société Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia. LXXV. Helsinki, 1938.
Magyar Viselettörténeti Kiállítás. Leíró-lajstrom. Budapest, 1938.
Schürer, O.—Wiese, E., Deutsche Kunst in der Zips. Brünn-Leipzig, 1938.
Václavik, A., Slovenské palice. Tradicie slovenskej ludovej drevorezby. Turčiansky Sv. Martin, 1936.
Lämmle, A., Brauch und Sitte im Bauerntum. Berlin-Leipzig, 1935.
Szabó, K. dr., A pártaöv. Kny. Katona József Társaság 1933—34. évkönyvéből. Kecskemét, 1934.
Hartmann, C., Wahlmühlen. Weimar, 1850.
Riehl, W. H., Die Naturgeschichte des deutschen Volkes. Leipzig.
Saareste, A., Eesti Murdeatlas. I. Tartu, 1938.
Palotay, G.—Konecsni, Gy., Magyar népviseletek. Budapest, 1938.
Steward, J, Ancient Caves of the Reat Salt Lake Region. Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology. Bulletin 116. Washington, 1937.
Skautrup, P., Stubmollen. 1930/31.
Schmidt, J., A malomipar műszaki kézikönyve. Budapest, 1909.
Uhden, R., Erdteile und Kulturen. Leipzig, 1925.
Skautrup, P.—Hansen, H. P., Sprog og Kultur. Kobenhavn, 1933.
Lehmann, W., Aus den Pyramidenstädten in Alt-Mexico. Berlin, 1933.
Zoltai, L. dr., Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai. VI. k. 4 f.
Szilády, Z. dr., Magyar érdekességek. Kny. Magyarország Vereckétől napjainkig. III. Budapest, 1930.

Collot, S., De Molens Van Zeeuwsch Vlanderen. Amsterdam, 1927.
Fodor, F., Magyar föld—Magyar élet. Budapest, 1937.
Magyarország üdülő-fürdő és szállóhelyei az 1937. évben. Magyar Statisztikai Közlemények. 104. k. Budapest, 1938.
Róheim, G. dr., Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925
Weise, O., Die deutsche Volkstämme und Landschaften. Aus Natur und Geisteswelt. 16. Bd. Leipzig, 1911.
Heilborn, A., Allgemeine Völkerkunde. I—II. Aus Natur und Geistegwelt. 487—488. Bd. Leipzig, 1911.
Preuss, K T., Die geistige Kultur der Naturvölker. Aus Natur und Geisteswelt. 452. Bd. Berlin-Leipzig, 1923.
Visser, C., Onze Hollandsche Molen. Amsterdam, 1926.
Haberlandt, A., Die deutsche Volkskunde. Halle-Saale, 1935.
Fábián, Gy., A jáki gerencsérek. Vasi Szemle könyvei. 1. sz. Szombathely, 1934.
Koehne, C., Das Recht der Mühlen bis zu der Karolingenzeit. Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte. 71. h. Breslau, 1904.

Kérdések és feleletek.

Feleletek:

Felelet Márkus Mihálynak a 7. sz. kérdésre:

Csirke: cire-cire-cire-ciriském
Kacsa: kacsú-kacsú-kacsú-kacsukám
Liba: libú-libú libú-libukám. Gunár: csutkám, csutkám
Galamb: tubú-tubú-tubú-tubú
Kutya: gyere ide, ne, füttyentés, ne
Macska: cicicicicicis
Csikó: csina-ne
Lónak indításkor: ostornyéllel keresztet rajzolnak elébe, na Jézus segijj, no, no, cuppantás. Tüled Rengő (jobbra), hozzád Sárga (balra)
Borju: boca-boca-boca-boca
Ökörnek indításkor: hojcide-hó (balra), cselő (jobbra) cselő Boros, hojc Fickó
Disznó: pusikám, pusi-nye-nye, pusikám-nye
Bárány: barikám-ne-ne
Gólya: gólya, gólya vaslapát, hozzál nekünk kisbabát, gólya, goszolya, törjön ki a nyovolya.

Őrhalom (Nógrád m.)

Csirke: pipipi, pipi-pipi
Kacsa: tototo, tóka-tóka-tóka
Liba: papatyi, papatyi, papatyi
Galamb: tubi-tubi-tubi
Csikó: maci ne-ne
Lónak indításkor: na, pst, hőhe
Borju: böcike-ne
Ökörnek indításkor: cseli Bukros, hajsz Tornyos
Disznó: koca-koca-koca
Bárány: bariska, bari-bari.

Szakmár (Pest m.)

Dr. Fél Edit.

Felelet a 7. sz. kérdésre M. M.-nek.

Romhány községben (Nógrád m.) a következő állathívogatókat jegyeztem fel:

Kacsa: kacs-kacs-kacs;
liba: papagy-papagy;
kis liba: lib-lib lib;
liba: buri-buri-buri;
csibe: cip-cip-cip v. pip-pi-pi;
borju: boca-ne;
disznó; kuc-kuc v. busi-busi;
csikó: ne csina ne;
ökör, tehén: jobbra: cselő Galamb (az állat neve), balra: haj ide, haj;
ló: jobbra: tüled, balra: csi.

Kovács Elemér.

Felelet a 8. sz. kérdésre B. Ö.-nek.

Romhány községben (Nógrád m.) a kapós-játékot kövecsezésnek mondják, 5 kővel v. patkószeggel, lányok-fiúk külön-külön játszák. 10 figurát jegyeztem fel: egyes, mozdulka, kasza, virágocska, puska, topolyfa, lovacska, dobogocska, kapa, pohárka. Egyes figurába 10 egység után térnek át.

A fölvetésnél a kézfejtől egy kőnek sem szabad leesni és csak 3-tól számít.

Kovács Elemér.

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Bartucz Lajos.

A Néprajzi Múzeumban megrendelhető kiadványok:

A) A Néprajzi Múzeum kiadványai:

„Magyar Népművészet" füzetei:

I. *Dr. Bátky Zsigmond*: Rábaközi himzések, ára 6 P.
II. *Dr. Györffy István*: Szilágysági himzések, ára 6 P.
III. *Dr. Madarassy László*: Vésett pásztortülkök, ára 6 P.
IV. *Dr. Kemény György*: Mézeskalácsok, ára 6 P.
VI.. *Dr. Viski Károly*: Dunántúli bútorok, ára 6 P.
VII. *Dr. Viski Károly*: Székely himzések. 1. Csíkmegyeiek, ára 6 P.
VIII. *Dr. Györffy István*: Himes tojások, ára 6 P.
IX. *Dr. Bátky Zsigmond*: Kalotaszegi varrottasok, ára 6 P.
X. *Dr. Györffy István*: Jászsági szűcshimzések, ára 6 P.
XII. *Dr. Viski Károly*: A Bakony—Balatonfelvidék kőépítkezése, ára 6 P.

A *Néprajzi Múzeum Gyüjteményei*:

I. *Biró Lajos* német-uj-guineai (berlinhafeni) néprajzi gyüjteséseinek leíró jegyzéke. (Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró' s aus Deutsch-Neu-Guinea (Berlinhafen). Ára 1 P.

I. *Jankó János*: Magyar typusok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. (Magyarische Typen. Erste Serie. Die Umgebung des Balaton). Ára 5 P.

II. *Biró Lajos* német-uj-guineai (Astrolabe-öböl) néprajzi gyüjteséseinek leíró jegyzéke. Beschreibender Catalog der Ethnographischen Sammlung Ludwig Biró's aus Deutsch-Neu-Guinea. Astrolabe-Bai). Ára 1 P.

IV. *Osztják himzések.* (Ostjakische Stickereien). Ára 8 P.

V. *Dr. Bartucz Lajos*: Honfoglaláskori koponyák. (Altungarische Schädel). Ára 6 P.

VI. *Dr. Bátky Zsigmond*: Pásztor ivópoharak. (Hirten Schöpfkellen). Ára 6 P.

A Néprajzi Múzeum kiadványait a Magyar Néprajzi Társaság tagjai, valamint könyvkereskedők 25 % kedvezménnyel kapják.

A *Néprajzi Múzeum Értesítője*:

VII. (1906.) — XVII. (1916.) . . . á 6 P.
XXVII. (1935.) . . . . . á 6 P.

Anzeiger des Ethnogr. Museums:

II/III. (1903—04) —VIII. (1909.) . . . . á 6 P.

B) A Magyar Néprajzi Társaság kiadványai:

Ethnographia: I. (1890.) — II. (1891.) . . . . . á 12 P.
XIII. (1902.) —XVII. (1906.) . . . . . á 12 „
XVIII. (1907.) —XXXIII. (1922) . . . . . á 6 „
XXXIV/XXXV. (1923/24.) —XLV. (1934.) . á 12 „

Néprajzi Könyvtár:

1. Strausz Adolf: Bolgár néphit . . . . . á 4 P.
2. Sebestyén Gyula: Rovás és rovásirás . . . . . á 4 „
3. Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyüjtéséről . á 2 „

A felsorolt Ethnographia évfolyamokat és utóbbi könyveket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai 50 %, könyvkereskedők 40 % kedvezménnyel kapják.

Megvételre keressük: Ethnographia III. (1892.) —XII. (1901.) évfolyamait.

A NÉPRAJZI MÚZEUM ÉRTESITŐJE

ANZEIGER

DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNG. HISTORISCHEN LANDESMUSEUMS.

Redigiert von Dr. LAJOS BARTUCZ

HEFT 1. 1938. JAHRGANG XXX.

INHALT:

	Seite
Bátky, Zs.: Neuere Beiträge zu den ungarischen Feuerhunden	1—11
Palotay, G.: Ein Schnittypus der ungarländischen Frauenhemden	12—15
Vajkai-Wagenhuber, A.: Der bäuerliche Weinbau im südlichen Teil des Komitats Veszprém (Transdanubien.)	15—48
Vámos, F.: Die ethnologische Bedeutung der ungarischen bäuerlichen Rundbauten	48—73
Fél, E.: Ethnographische Beiträge aus Őrhalom (Kom. Nógrád.)	73—85
Kiss, L.: Wassermühlen in Nyírség	85—97
Palotay, G.: Die Hemdstickereien der Gyimeser Csángó	96—101
Végh, J.: Das Gravieren der Lebzeltenformen der ungarischen Tiefebene	102—110
Kleinere Mitteilungen	110—112
Bücherschau	112—130
Rundschau der ungarischen Zeitschriften	130—132
Rundschau der ausländischen Zeitschriften	132—133
Nachrichten aus den Museen	134—139
Verzeichnis der eingelaufenen Bücher	139—144
Fragen und Antworten	144

Abonnnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

NYOMATOTT KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, KARCAGON. TELEFON: 26. ÉS 92.

A NÉPRAJZI MÚZEUM

ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRA

ÉRTESITŐJE

SZERKESZTI

BARTUCZ LAJOS

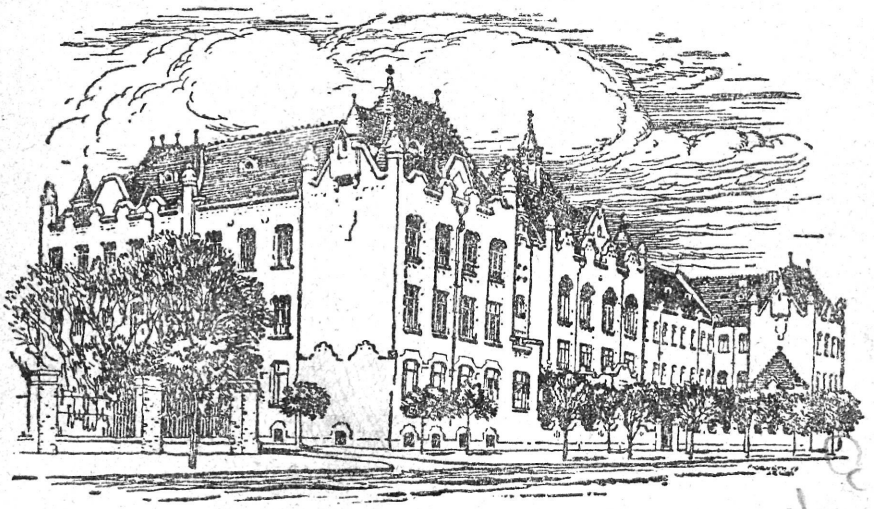

XXX. ÉVFOLYAM 1938. *2—4. SZÁM.*

BUDAPEST 1938.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM KIADÁSA

TARTALOMJEGYZÉK :

Gönyey Sándor: A Zagyva felső völgyének palóc népviselete ... 145—159
Beczkóyné, Révész Ágnes: A mórágyi és gyüdi fazekasság ... 159—169
Herkely Károly: A mezőkövesdi „matyó horgolás" ... 169—172
Vajkai-Wagenhuber Aurél: A parasztszőlőmívelés és bortermelés Veszprém megye déli részében ... 172—204
Némethy Endre: A kender termesztése és feldolgozása Kemenesalján ... 204—212
Márkus Mihály: A nyíregyházi taliga ... 213—221
Tagán Galimdsán: A közlekedés módja és eszközei a baskíroknál és kirgizeknél ... 221—236
Bátky Zsigmond: Tárgynévmagyarázatok ... 236—243
Fél Edit: A Néprajzi Múzeum (Orsz. Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) új-szerzeményei ... 243—252
Gunda Béla: A magyarországi halászó hurkok eredete ... 252—256
Molnár Józsefné, Csontos Kornélia: Komlódtótfalu (Szatmár m.) fejfái ... 257—262
Gunda Béla: Összehasonlító néprajzi jegyzetek ... 262—266
Marót Károly: K. Th. Preuss és Leo Frobenius ... 266—273
Bartucz Lajos: A szokolyai közös gyüjtőút ... 273—274
Gönyey Sándor: Szokolya népi építkezése és háztartása ... 274—282
Morvay Péter: Szokolya gazdálkodása ... 282—287
Herkely Károly: A szokolyai viselet ... 287—296
Szendrey Ákos: Szokolyai népszokások ... 297—305
Dincsér Oszkár: Jelentés a Szokolyán végzett népzenei gyüjtésről ... 305—309
Nemeskéri János: Adatok Szokolya antropológiájához ... 310—317
Lajtha László: A grammofonlemezre való népdalgyüjtés muzeológiai jelentősége ... 318—323
Pótlás *Kiss Lajos*: Vízimalmok a Nyírségen c. dolgozatához ... 323
Kisebb közlemények: *Kovács Elemér*: A velencei szákos tapogató. *Paál Elek*: Pitykő. *Bányay Éva*: Begyezés. *Gönyey Sándor*: Kadar ... 323—327
Könyvszemle ... 327—341
Magyar folyóiratok szemléje ... 341—344
Külföldi folyóiratok szemléje ... 344—349
Múzeumi hírek. A Néprajzi Múzeum gyüjteményeinek gyarapodása az 1938. évben. *Fél Edit*: Ismertető múzeumi tárgyak kezeléséhez; Mouseion. *Márkus Mihály*: A Szlovák Nemzeti Múzeum; A kolozsvári néprajzi múzeum újjászervezése és felavatása. *Dincsér Oszkár*: Jelentés az erdélyi népzenei gyüjtőútról. *F. E.*: A Néprajzi Tár dr. Róheim Géza-féle ausztráliai és pápua anyagáról; A Néprajzi Múzeum részvétele a berlini kézművesipari kiállításon ... 350—354
Beérkezett könyvek ... 355—358
Kérdések és feleletek ... 358—360

Értesítés.

A Néprajzi Múzeum Értesítője

a Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárának folyóirata.

Előfizetési ára egy évre 6 pengő.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai a folyóiratot ingyen kapják.

Minden érdeklődés, közlemény, kézirat, könyv, csere- és ismertetési példány *dr. Bartucz Lajos* igazgató, egyet. m. tanár címére küldendő.

Budapest, X., Könyves Kálmán körút, 40. Néprajzi Múzeum.

A szerzők tiszteletdíj fejében 50 példány különnyomatot kapnak. Minden cikkért a szerző felelős.

A Zagyva felső völgyének palóc népviselete.

A palócság népviseletben a magyarság legtarkább népcsoportja. A palócság egységes néprajzi képét a viseletek gazdag változatossága Nógrád és Heves megye egymáshoz közeleső területén különleges népviseleti szigetekre bontja. Ilyen sajátságos népviseleti sziget a Zagyva felső folyásának szűkebb területe Salgótarjántól délkeletre : Vizslás-Kazár-Homokterenye-Kisterenye-Maconka-Nagybátony csoportja. Másik szigetnek vesszük Tar—Hasznos—Alsóhuta palócságát. Hogy a két terület között a népviseletben mutatkozó különbséget láthassuk, leírom mindkét terület viseletét, amint azt Kazáron, Maconkán és Hasznoson megfigyeltem. A csoportokon belül tapasztalható elkülönülés az egyes községek viseletének részleteiben, főként a főkötőben, de ezek csak lényegtelen helyi, illetőleg egyéni változtatások.

Kazári és maconkai női viselet.

A nők legalsó ruházata a „*pendel*". A „*viselőt*" az „*ünnepi pendeltől*" csak bősége különbözteti meg, Amaz háromszél kendervászonból, emez négyszélből készül. (1. ábra.) Az „*ünnepiben*" az ereszték közepét még csipkebetéttel is díszítik. A maconkai pendel is háromszélből készül olyan módon, hogy fél-fél szélből vannak az „*ereszték*", „beleeresztgetve". (2. ábra.) A *pendel* hossza átlag 65 cm, szélessége 56—58 cm. A pendelnek a derékra kötése „a pendelhajtóba" húzott madzag segítségével történik.

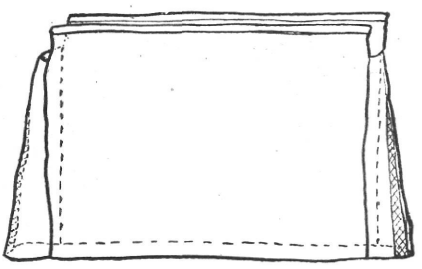

1. ábra. Ünnepi pendel csipke betéttel négy szélből. Kazár, Nógrád m. — **Feiertags-Pendel mit Spitzeneinlage.** Kazár, Kom. Nógrád.

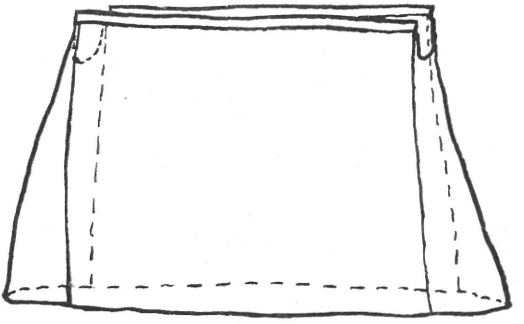

2. ábra. Viselő pendel három szélből. Kazár, Nógrád m. — **Werktags-Pendel.** Kazár, Kom. Nógrád.

A felsőtestet az ingváll takarja. Az ingvállnak Kazáron háromféle alakját ismertem meg :

1. A *budaingváll*, melyet tréfásan „angyalszukának v. budadudának" neveznek. (3. ábra a.). Bőnyakú vállfolt nélküli rövidujjú ing.

Ujjának végét széles „*singelés*“ díszíti. Az ing hossza régi szabás szerint egyenlő egy vászonszélességgel. Egyszerű szabása ősisége mellett szól.

2. A *szukaingváll* (3. ábra b.). Ennek nyaka szűkebb, hogy hely maradjon a vállakat erősítő vállfoltnak. Az ing dereka is hosszabb. A hosszú ujjak félméter singelésből készült fodorban végződnek. Mellén zeg-zugos fehér himzésű díszítés van.

3. A *bőingváll* (3. ábra c.). Dereka durva „*gatyavászonból*“, ujjai gyolcsból, a rajtuk lévő singelés pedig finomabb „*paszkoncából*“ (finom kendervászon) készül, a singelt ujjvégek fölött a kar beráncolt. Ezt a beráncolt részt buggyosan felhúzzák a felső karra és a hajtásban lévő madzag segítségével odakötik. Igy a singelt ujj vége a felsőkaron lelóg. Ezt a bőingvállat leginkább ünnepen öltik fel.

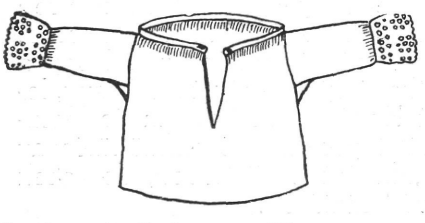

3. ábra a) **„Buda ingváll“**, más néven **„Angyal szuka“** v. **„Buda-duda“**. Kazár, Nógrád m — **Frauenhemd.** Kazár, Kom. Nógrád.

3. ábra b) **„Szukaingváll“ singelt fodorral.** Kazár, Nógrád m. — **Frauenhemd.** Kazár, Kom. Nógrád.

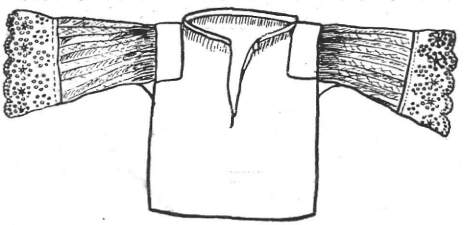

3. ábra c). **Bőingváll.** (Ujja finomabb paszkonca, eleje gatyavászon) Kazár, Nógrád m. — **Frauenhemd.** Kazár, Kom. Nógrád.

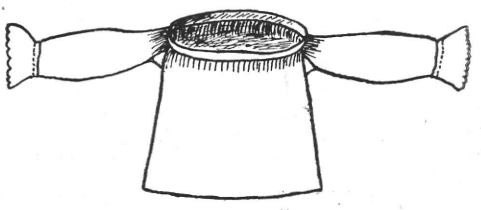

4. ábra. Ingváll. (A csipkés ingujj a gallérba varrott.) Maconka, Heves m. — **Frauenhemd.** Maconka, Kom. Heves.

Maconkán csak egyféle női inget találtam (4. ábra) s ez az ősibb jellegű budaingvállhoz hasonló azzal a különbséggel, hogy ujjai kissé hosszabbak és vállukon az ing nyakába varrva a váll felett be vannak ráncolva. Az egész ing zárt vagyis eleje nincs felhasítva.

A fiatalok ingvállának dereka gyolcs, ujja ú. n. *virágos* (vásári tüllféle). Ez a halálra való viselet is. Ebben is a megkeményített és kékített sifonra az ú. n. *perkátra* rájön a virágos. (5. ábra.) Az ingvállra került a csipkés fehér kendő széles $1^1/_2$—2 rőfös perkátból csipkével körül varrva. Az ingváll felett a gyolcsujjat még egy virágos bolti tüllből készült bő ingvállal borítják, amit ünnepnapon viselnek és kékítővel kékes fehérre szineznek. Az ingváll Kazáron laposan, Maconkán, hegyesen áll. A pendel fölé 9 szélből készült vászonszoknya kerül, me-

lyet széles, lapos ráncokba szednek és felül széles gallérral kötnek a derekukra (6. ábra.) A bőszoknyára és ingvállakra öltik a *lajbitos szoknyát* (7. ábra), mely mint neve is mutatja egy mellénnyel egybevarrott szoknya. Mellényrésze ú. n. méhvirágú olajosból, szoknya része pedig fehér sifonnal felszegett „*szitás*" mintájú kanavászból készül, hátulsó felének középrésze sűrű ráncokba szedett és ezt a részt alul zöld pántlikával, legalul sárga pertliből való „kacskaringóval" díszítik.

A *lajbitos szoknyára* vasalt szines szoknyákat vesznek. Menyecskék hétköznapi 5—6 parhet szoknyát vetnek magukra s erre kerül a köröskörül gazdagon singelt bő *ganga* a vasárnapi és ünnepi viseletnek legszebb darabja. Öt szél vászonból készül ez egyes ráncokba szedve, amit üvegdörzsölővel kétszer „vizeséből" és kétszer „*szárazából*" kivasalnak. A ganga gallérja és szegélye köröskörül singeléssel díszített. (8. ábra.) Lila „*mammószőr*" (szines gyapju pántlika) madzaggal kötik derekukra.

5. ábra. Kazári menyecske ünnepi gangában kislányával. Kazár, Nógrád m. — **Junge Frau und Kind in Festtracht.** Kazár, Kom. Nógrád.

Vasárnap délután újabban „*magyar lajbit*" vesznek fel kék szövet delénből, melynek szegője lila szövet melljén *sárga nyavojjával* (flitteres sárga pántlika) pertlivel szegélyezve, a belső részén „*hamarkával*" kihímezve. Belső bélése durva kendervászon. Lányoknak még két sor fényes „*nyavojja*" illik a mell díszítéséhez.

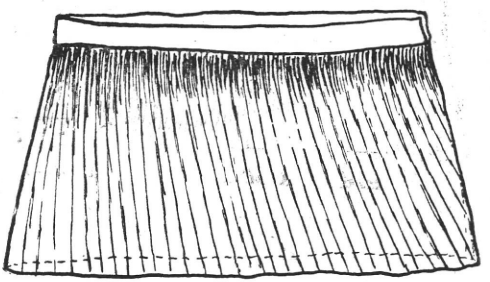

6. ábra. Gallérosráncos vászonszoknya 9 szélből. Kazár, Nógrád m. — **Leinenrock.** Kazár, Nógrád m.

Vasárnap délután a magyar „lajbithoz" a másfél szél *ganga* illik. Ez nincs ráncokba szedve. ellenben e helyett dúsan *singelt* s a *singelés* között két csipke csík közé foglalt piros szövött csík díszíti. Alsó széle csipkésen karélyos, felső részén „*lyukas szegéssel*" van beszegve, három helyen kivágva és „*összerakva.*" Egyik oldalon *sárga*, másikon *lila*" *mammószőr* kötője van. (9. ábra.)

A *ganga* singelésének mustráit a 10. és 11. ábrán fényképen és rajzon láthatjuk. Ezeket *keresztesnek, pojódosnak, kalinkásnak, szivecskésnek, rózsás, késsor lyukasnak* mondják. A ganga alsó részét *füles kötés* csipkével, *bossókával* (zsubrika) *kettecskével* (keskenyebb zsubrika) *kalyinkós sufrikával*, szélesebb lyukas szegéssel díszítik.

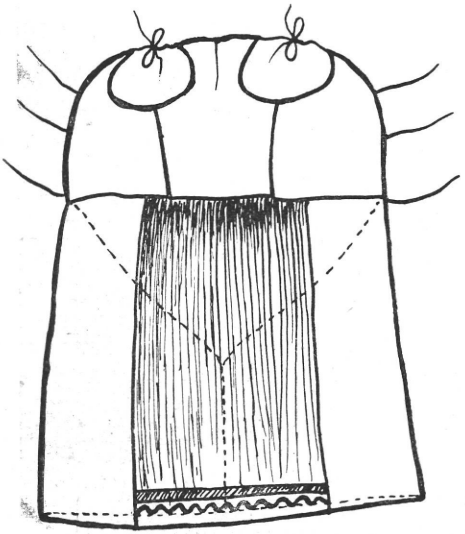

7. ábra. Lajbitos szoknya. (Felül méhvirágú olajosból, alul szitás mintájú kanavászból. — Kazár, Nógrád m. **Leibchenrock.** Kazár, Kom. Nógrád.

A kis gyermekek öltözete lényegében semmiben sem tér el a felnőttekétől, csupán az 1—2 éves gyermekeknek szabnak különleges ingecskét két szélből összevarrva, vállba varrott ujjacskákkal és magából az ingderékból adódó bő fodros szegélyű nyakkal. (12. ábra.)

A fent leírt ruhadarabok a nyári viselet részei. Télen bőjtben erre fekete kabátot vettek, melyet Gyöngyösön szereztek be a kabátárulótól.

A kabát anyaga kívül fekete *„klokk"* (klott)-ból van, bélése *„barkét."* Szabása testhez álló, derékra feszülő, az alsó közepe

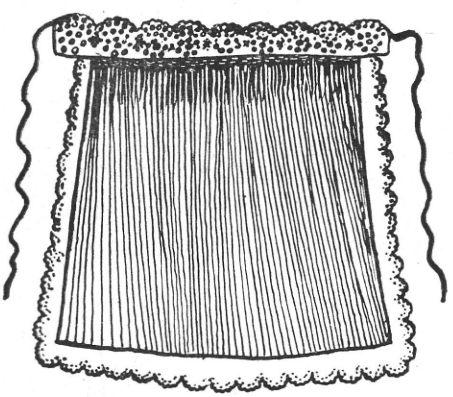

8. ábra. Körülsingelt bőganga. Kazár, Nógrád m. — **Schürze.** Kazár. Kom. Nógrád.

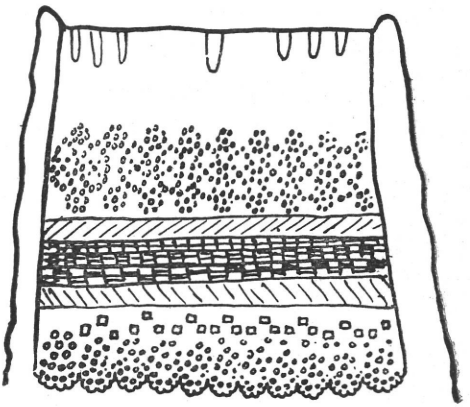

9. ábra. Vasárnap délutánra való másfélszél ganga. Kazár, Nógrád m. — **Sonntagsschürze.** Kazár, Kom. Nógrád.

hátul fodros ráncokba szedett. Az *„elei"* sima és kapcsokkal záródik. Alakját a 13. ábra mutatja.

Nagy hidegben szines selyemmel hímzett rózsás ködmönt viseltek (14. ábra), melyet gyöngyösi szűcsök készítettek. Legszebb téli felsőruha darab volt a rókaprémes mente, melyet újabban már csak öreg

asszonyok viselnek itt-ott, de régebben a menyasszony elmaradhatatlan esküvői felső ruhája volt. Ilyen rókás mentéjük természetesen csak a gazdagoknak volt s úgy adogatták kölcsön az esküvőre. (15. ábra).

Ez jó példa arra, hogy a magasabb kultúrából átvett ruhadarabot először legünnepélyesebb alkalommal használják s később megy át a közönséges használatba. A női viseletben a két palóc sziget közötti különbség legfeltűnőbben a fejviseletben mutatkozik. A kazári fejviseletet több kutató leírta, mégis a *hétköznapi* és *ünnepi* főkötő közötti különb-

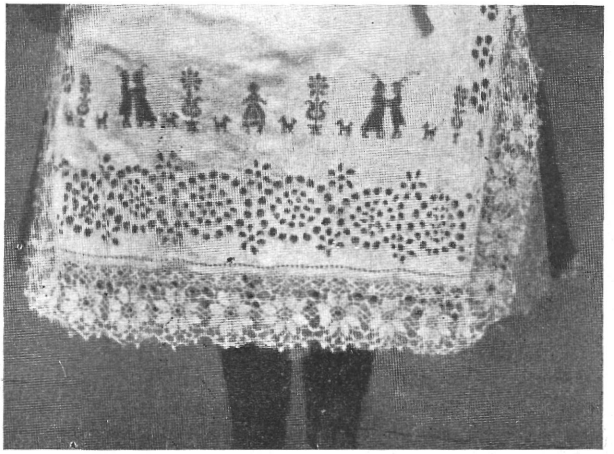

10. ábra. A „ganga" singelt alsó része keresztszemes hímzéssel díszítve. Kazár, Nógrád m.
Untere Teil der Schürze. Kazár, Kom. Nógrád.

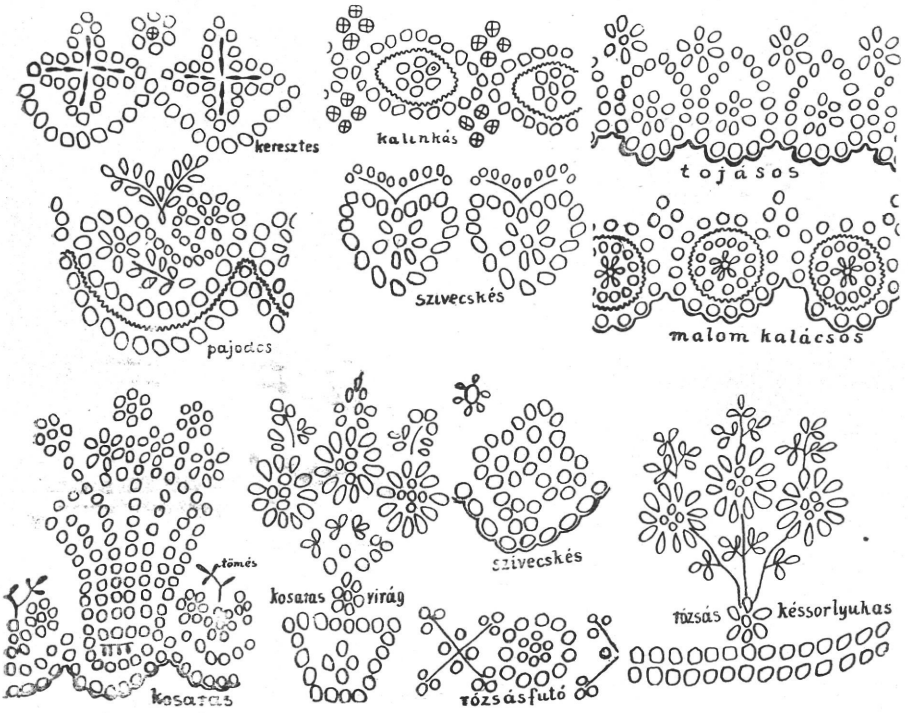

11. ábra. Kazári kötények singelt mintái. Kazár, Nógrád m. —
Schürzenmotive. Kazár, Kom. Nógrád

séget nem méltatták. A kazári menyecskék a mezei munkára is olyan rendesen öltöznek fel, csak kevésbé díszesen, mint ünnep vagy

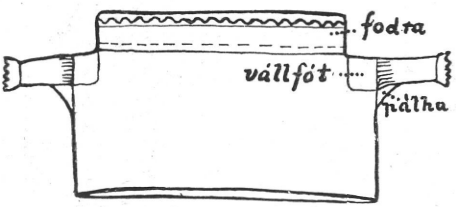

12. ábra. Gyermeking 1—2 évesnek.
Kazár, Nográd m.
Kinderhemd. Kazár, Kom. Nógrád.

13. ábra. Fekete bőjti kabát.
Kazár, Nógrád m. -
Frauenjacke. Kazár, Kom. Nógrád.

15. ábra. Menyecske rókás mentében.
Kazár, Nógrád m. —
Junge Frau in Mente.
Kazár, Kom. Nógrád.

14. ábra. Öregasszony ködmönjének virágos háta. Maconka, Heves m. —
Frauen-Ködmön. Maconka, Kom. Heves.

vasárnapra s így a munkanapra az új menyecske különös hétköznapi főkötőt tesz a fejére. (16. ábra).

A hajviselet és konty felkötésének részletes leírását megtaláljuk

Ujváriné K. A. „A magyar női haj és fejviselet" c. könyvében. Itt csupán a hétköznapi fejviselet leírásával egészítem ki az ismertetést.

Hétköznap általában az asszonyok kendőt kötnek a fejükre. Az alsó keményített szélén az ú. n. „*kihagyón*" singelt kendő „*gancsra*" van kötve (csomóra). E fölött van a szines rózsás kásmir kendő felül karimával megkötve s elül gombostűvel az alsóra tűzve. A kendő lelógó csücskén vannak a *bunkók* harasztból és gyöngyökből (17. ábra a.). A kendő megkötési módját a 18. ábra szemlélteti. Az ábra alsó részén látjuk a kontyvasat, melyre a hajat felcsavarják s úgy feszítik a fejre. A kendő mellett a menyecskék hétköznapi főkötőt raknak fejükre (17. ábra b.), amely áll egy világos kék alsó részből szegélyén kikeményített singeléssel, erre kerül egy kis *bodor* elül kisebb rézrojttal s hátul a főkötő s . . . . t szines selyem szalagból kötött gyöngyökkel és fémrojttal végződő csokor képezi. Ez a hétköznapi főkötő jóval keskenyebb, mint az ünnepi aranyos főkötő a hátul lógó hosszú selyemszalag *nyujtóval*. (19. ábra.)

16. ábra. **Köznapi kis főkötő oldalt és elül.** Kazár, Nógrád m.
Werktagshaube. Kazár, Kom. Nógrád.

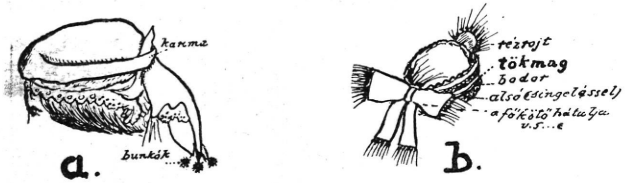

17. ábra. a.) **Menyecske fejkendő.** b.) **Menyecske köznapi főkötő.** Kazár, Nógrád m.
a. **Kopftuch**, b. **Haube**. Kazár, Kom. Nógrád.

A női viseletet még a templomi Mária szobrok is őrzik. A Mária szobrot öltöztető asszonyok ugyanis eredeti palóc menyasszonyi ruhába öltöztetik a Szűzanya szobrocskáit. Ennek nagyon szép példáját mutatom be a 20. ábrán a maconkai Mária szobor képében.

Az újmenyecskék a főkötőre vasárnap és ünnepnap főként a délelőtti misére tüllkendőt vettek. Maconkán és Nagybátonyban ez régebben sőt még néhány évvel ezelőtt általánosan látható volt (21. ábra.) Sajnos ma a női viselet kiveszőben van mindkét faluban, de főként a bányász Nagybátonyban.

A menyasszonyi viseletben a csipkés ingvállakra még perkát ingvállat vesznek vagy kikészített gyolcsból készült bőingvállat. Egyébként

a párta gyöngykoszorúval és fátyollal hátul bokros nyujtóval (szines szalagokkal) a menyasszonyi viselet legszebb része. (22. ábra.)

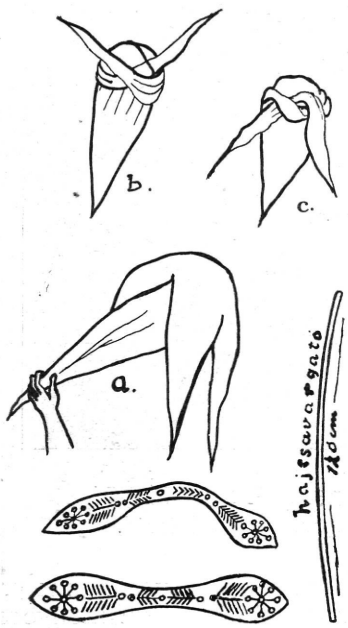

18. ábra a, b, c.) **A fejkendő kötése Kazáron.** Nógrád m. (Alul kontyvasak és hajcsavargató gyolcs.) — **Das Binden des Kopftuches.** Kazár, Kom. Nógrád.

A férfiak régi viseletét csaknem valamennyi faluban eltüntette a bányászat. Még a mezei munkára felveszik a bőgatyát, de aki már valami falun kívüli munkát vállal restelli azt felvenni, arra hivatkozik, hogy „hivatala nem engedi meg a gatya viselését." Igy csak a ládákból előkerült ruhadarabokról ismerhetjük meg az eredeti *férfi viseletet.*

Az ünneplő rojtos gatya 12 szélből, a hétköznapi 6 szélből készült. Az ing kézelős vállfoltos behajtott gallérú, mizlis elejű volt. Lábbelinek *bocskort* használtak. Aratásban ma is ezt viselik. Szijját, amivel a bocskort rákötötték az ócska kendervászonból készített kapcára, *vonogálónak* nevezték.

Később hozták csak divatba a csizmát, ami a lajbis viselethez illett. Az ünneplő csizma keményszárú, huszárszegésű, középen gombos magyaros vágású, a viselő puhaszárú volt. Köznapin alacsony sarok volt patkóval, mindkettő egyforma, nem féllábas volt. Kisterenyén, Pásztón, Gyöngyösön vették ezeket.

A *lajbi* tornyos tetejű 5 sor *gurcsi gombbal* díszített mellény volt, valamikor 35—38 éves korig sötétkék posztóból készült. Volt rajta fehér halcsontos fagomb is fekete körzettel. Vörös posztó nyakkal viselték. Zsebe és melle ki volt zsinórozva.

A kabát is zsinóros volt, gallérja apró göndör fekete bárányprémes. Kétrét zsinórhátravetővel, végén bunkóval és bojttal. A nadrágot vitézkötéssel díszítették, a combon egy jó tenyérnyi szívalak piros posztóból vagy fekete bársonyból fehér halcsontgombokkal kigombozva, oldalt a térdnél lefelé 10 cmnyire 2 ujjnyi széles pánt, rávarrva 4—5 fe-

19. ábra. Menyecskék aranyos főkötőben. Maconka, Heves m. — **Junge Frauen in goldigen Hauben.** Maconka, Kom. Heves.

hér gomb. Az öregebbek bőrnadrágot viseltek belül szőrrel, kívül vitézkötéssel, oldalt piros bőrrel ékesítve. A bőrnadrág elül ellenzős volt, nem „olyan német elejű, mint a mai." Zsebben a legények olajos zsebkendőt viseltek. Télben báránybőrsipkát viseltek felhajtható széllel bevágott hegyivel. Nyáron kerekszélű pásztói kalapot tettek a fejükre. A kalap mellett szalmabokréta harasszttal és ragyogóval díszítve. A kisterenyei, maconkai és bátonyi egyforma volt, Dorogháza és Szuha keskeny szélűt viselt.

20. ábra. Ingvállas palócruhába öltöztetett Sz. Mária. Maconka, Heves m. — **Jungfrau Maria in Paloztracht.** Maconka, Kom. Heves.

A kisfiúknak ingszoknyájuk volt 5 éves korig, mikor iskolába kerültek 5—10 évig vászonból való nadrágot kaptak. 6—8 éves gyerek nyáron bőgatyában járt. A kislányt 5 éves korig a fiúkkal egyformán öltöztették, 8—10 éves korban kapott pendelt és barket szoknyácskát.

Tar—Hasznos—Alsóhuta női viseletében a sűrű ráncokba szedett alsó szoknyákban láthatunk elsősorban különbséget. Ebből általában 3-at, némelyek 5—6-ot is öltenek magukra. A két oldalt eresztékkel 4 szélből készült pendel ugyanolyan, mint a Kazár vidékieké.

A gyolcsszoknyákra őltött, szedett szines szoknyák kasmirból, olajosból, posztóból, vagy kartonból készültek. Deszkán összeráncolva s meleg kenyérrel lenyomtatva állandósítják a ráncokat. A legfeltűnőbb különbség az ing és a haj, illetőleg a fejviseletben mutatkozik.

A hasznosi hétköznapi ingváll széles nyakkal, a nyakba szabott

újjakkal felül ráncokba szedett.[1] „*Kézelei*" lapos tűzőöltéssel ú. n. *görcsöléssel* szegettek. Elül a kivágás kötéssel van összevarrva. Az ünneplő singelt ingváll ősi szabású háromzsákos ing, amilyent Györffy Körös-Tárkányból írt le és valószínűleg ez lehetett kezdetleges szabásánál fogva a legáltalánosabb magyar női ing. (23. á.) Szélesebb körben való elterjedése is ősisége mellett szól s bizonyára nagyobb európai multja van. Terjedelmes nyaki része az inget összefogva és kihúzva 2·2 méter. A 4·4 m kerületű hatalmas nyílást sűrű ráncokba szedéssel annyira szűkítik, hogy az ing a nyakra, illetőleg a vállakra ráfeszül. Az ujjakat, melyeknek bősége külön-külön csaknem akkora, mint a törzsé, a korcban zsineggel rancba szedik. Boldogon is megtalálhatjuk ezt az ingvállat.[2] *Hanika*[3] ezt az ingformát Kutzenhemdchen néven írja le. Hessenben, Nyugatcseh területen még ma is viselik. Egyszerű szabásánál fogva ő is a legősibbnek tartja. Hasonló ingtípust ír le *Moszyński*[4] lengyel területről és kisorosz területről, mint régi középeurópai alakot. Az ingvállra került a kék atlaszból készült piros rózsákkal díszített pruszlik és e felett a singelt vállkendő (24.

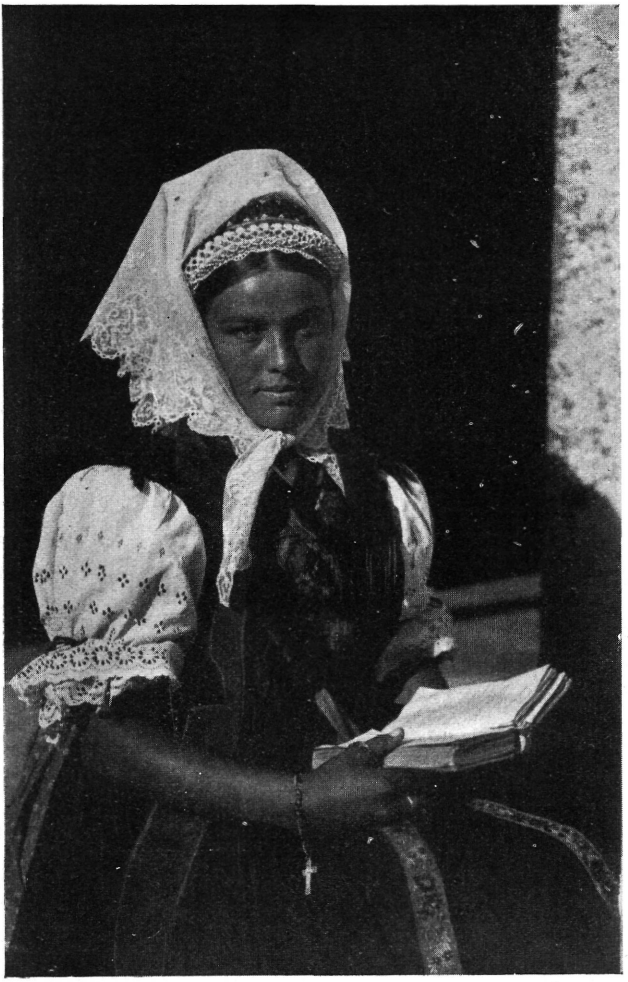

21. ábra. Menyecske tüllkendős főkötőben. Maconka, Heves m. — **Junge Frau mit Haube und Kopftuch.** Maconka, Kom. Heves.

[1] Ezt az *ingtípust nyakba szabott ujjú ingnek* nevezem, a másik későbbi típussal szemben, melyet *vállba szabott ujjúnak* mondhatunk.

[2] Ujváriné K. A. Boldog község népének viselete N. Ny. 1936, évf. 65.—74.

[3] Hanika Sudetendeutsche Volkstrachten 1936. 39. old.

[4] Moszyński, Kultura lud. slov. I. k. 442 old.

ábra), amit Pásztón rajzoltak ki és hímeztek a 25. ábrán látható mintákkal. A minták között legkedveltebb a *lúdtojásos, canglis, pávatolyus, kiscsillagos.*

Az alsóruháról nincsen különösebb mondanivalónk. Annál feltűnőbb a hasznosi női fejviselet. A lányok a fejközépen kettéválasztott hajat kétoldalt *kákóba* fonták vagyis *varkocsban* viselték, a hátulsó részt szallagba csavarva hátrafelé lógatták.

A menyecske főkötő egyes részeit külön illesztik fel a fejre s így a főkötő jól elemezhető. Legalul a haj fölé a homlok két oldalán helyezik a fejre a *gyupét*-ot, miután a hajat a fejtetőn kétfelé választva kontyra fésülték. (27. ábra a.) A *gyupét* jól összekötött végei felé vékonyodó csepü hurka, amit körbe hajtva fekete klottal becsavarnak és össze varrnak. A *gyupétot* a homlok fölött ráhelyezik a fejre és hátul a hajból font kontyhoz erősítik egypár madzaggal, majd a hajat a homlok fölött kétoldalt a *gyupétra* sodorják. (26. ábra I.) A *gyupét* fölött a fejet illetőleg a hajból font kontyot egy hegyes szarvalakú kemény csepükonty fedi be. (27. ábra d.) Ezt a *csepü kontyot* vászonnal burkolják és kovásszal vagy keményítővel szilárdítják meg. A hegyes kontyra ráhúzzák a puha vászonból készült, hátul aranycsipkével díszített főkötőt (27. ábra a. és 26. ábra II.) s erre illeszkedik az *aranycsipke* a piros selyem *bokorral* (27. ábra e.) Elül a homlok fölött lezárja a menyecskék főkötőjét az arany „*sútás*" hosszú szallagjával (27. ábra c. és 26. ábra III.) Mindezek a hasznosi főkötőn külön álló részek s még nem forrottak úgy egybe,

22. ábra. Kazári menyasszony. Kazár, Nógrád m. — **Braut.** Kazár, Kom. Nógrád.

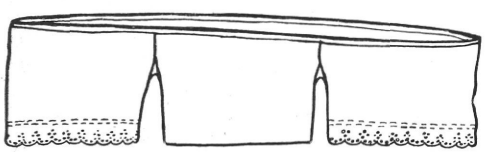

23. ábra, Hasznosi női ing nyakbaszabott ujjakkal. Hasznos, Heves m. — **Breithalsiges Frauenhemd. Die Ärmel sind in den Hals ausschnitt eingenäht.** Hasznos, Kom. Heves.

mint a Kazár-Vizslás-Maconkai főkötő. A hegyes konty igen közel állónak látszik a phrigiai süvegre emlékeztető főkötőhöz, ami a 19. század elején különösen nyugatról beszármazott felsőbb polgári körökben nálunk is elterjedt a Bécs felől beszüremkedő divattal. Schlögl tatai majolika gyáros feleségének miniatür képén láttam ilyen csúcsos főkötőt a XIX. század elejéről, de egy Erdélyből való habán jellegű korsón (Népr. Múz. 2517 ltsz.-u cinfedeles agyagkorsó Brassóból) is láthatunk női ábrázolást hegyes főkötőben, felül szalaggal lekötve, alul csokorba kötött széles szalaggal, (28. ábra) ami tagolásában párhuzamba állítható a hasznosi palóc menyecske főkötővel. Történetileg nem lehet a két főkötőviselet között összefüggést beigazolnunk, de a részek tagoltságában, alakjában s egymással való összefüggésében olyan meglepő a hasonlatosság, hogy lehetetlen fel nem tennünk a felülről leszálló hatást. Az összehasonlítás alapján mondhatjuk, hogy a hasz-

24. ábra. Hasznosi leányok singelt ingvállban és vállkendőben. Hasznos, Heves m. — **Mädchen.** Hasznos, Kom. Heves.

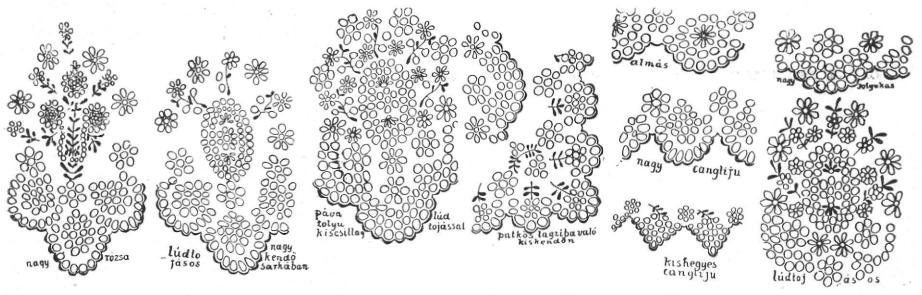

25. ábra. Hasznosi kendők singelései. Hasznos, Heves m. — **Halstuchmotive.** Hasznos, Kom. Heves.

nosi főkötő ennek a 19. század elején divatozó női viseletnek elnépiesedett alakja. A menyasszonyi fejdísz, a gyöngyöspárta régente nagyon szép volt a hozzá kötött aranyos rozmaringágakkal, melyeket a fejtetőre helyeztek a homloktól a tarkóig, hátra hajtva. A rozmaring sok ágú volt; zöld, piros, rózsaszín és kék szallagokat kötöttek rá bokorba.

A vállkendő fölött hidegebb időben a „*cucajt*" ujjatlan hímzett melyrevalót vagy újjas ködmönt viseltek élénk piros rózsákkal, zöld levelekkel s itt-ott kék, lila apró virágokkal kivarrva, hullámos szücsselyemmel hímezve. Ezek Pásztón és Gyöngyösön készültek.

26. ábra I. Menyecske fésülködése a gyupét fölé. Hasznos, Heves m. — **Haartracht. Das Haar wird um ein Wergstück („gyupét") gedreht.** Hasznos, Kom. Heves.

A férfiak ősi viselete még télen is a bőgatya volt 8 szélből, „*derékembereknek*" 12 szélből. A lobogós ing olyan rövid volt, hogy a „derekuk ki volt belőle". Ez a rövid ing tehát nem különleges pásztor viselet, hanem, úgy látszik, általános jobbágyviselet tartozéka. A téli időben kecskebőrből készült nadrágot viseltek, de a ma élő 70—80 éves öregek gyermekkorában csak négy nadrág volt az egész faluban.

26. ábra II. Menyecske „gyupétos" hajviseletben, felette konttyal. Hasznos, Heves v. — **Haartracht und Haube.** Hasznos, Kom. Heves.

26. ábra III. Menyecske „aranycsipkés" fejviselete a „bokor"-ral. Hasznos, Heves m. — **Haube der jungen Frau.** Hasznos, Kom. Heves.

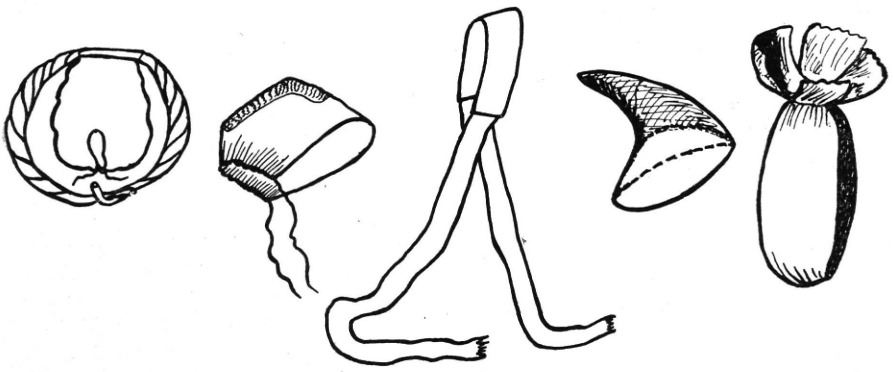

27. ábra. Menyecske főkötőjének részei a.) Gyupét csepüből, b.) fejkötő, c.) aranysútás, d.) konty keményítős csepüből, e.) arany csipke bokorral. Hasznos, Heves m. — **Teile der Haube.** Hasznos, Kom. Heves.

28. ábra, Régi női viselet hegyes konttyal és bokorral. Népr. Múz. ónmázas brassói agyagkorsó díszítményéből. (Ltsz. 2517.) — **Alte Frauentracht mit spitziger Haube.** (Von einem tönernen Krug aus Brassó.)

Tót Imre, Csépe Pál, Maksó András és Tiri voltak a nadrágosok. Ezek voltak a templomban a gyertyások. Ezek vitték körmenetek alkalmával a gyertyákat. Esküvőre kölcsönbe adták a nadrágot. A menyasszony itt is rókás mentében esküdött s azt a vállán csak úgy lógatta. A vőlegény földig érő subában ment az esküvőre.

Ezek voltak a Zagyva völgy felső községeinek népviseletében a legjellemzőbb sajátosságok. Nem az ú. n. funkció szerint jegyeztem fel azokat, hanem csupán a nép által vagy különösen az ő részére készített viseleti tárgyak leírására szoritkoztam, itt-ott kiemelve azoknak a napi élettel való kapcsolatát. Néprajzilag elsősorban azokat kell megrögzítenünk, amelyek a népek használatában a saját kezdeményezéséből állandósultak és a közösség jellemző sajátságait belső ható okokból indítva vették fel. Mindenesetre a palóc népi szigetek megérdemelnék legalább is ilyen szerény keretek között viseletük jellemző különbségeinek feljegyzését.

Dr. Gönyey Sándor.

*

Die Volkstracht der Palozen in der oberen Flussgegend der Zagyva.

Die Palozen zeigen in Bezug auf die Volkstracht die grösste Mannigfaltigkeit im Lande. Das Gebiet der Komitate Nógrád und Heves gliedert sich auf Trachteninseln, die zueinander nahe stehen. Dieselben weisen noch den grössten Unterschied in der Haubenform und der Haartracht auf. Verf. sucht den Unterschied zwischen zwei solchen Inseln in der oberen Flussgegend der Zagyva darzulegen. Zu der einen Gruppe gehören Kazár—Maconka—Nagybátony und Umgebung, zur anderen die Dörfer Hasznos und Alsóhuta.

Der Unterschied zeigt sich vor allem in den Frauenhemden. Den Schnitt der dreierlei Hemden der ersten Gruppe sehen wir auf der Abb. 3. Viel älter und primitiver ist das Frauenhemd von Hasznos mit seinem 4·4 M weiten, in Falten gelegten Hals. Die Ärmel sind vom selben Stück, wie der Stock zugeschnitten, so dass sie an einen Sack erinnern. Hanika beschreibt dieses Hemd unter dem Namen *Kutzenhemdchen* und stellt fest, dass es in Hessen, Westböhmen und wahrscheinlich auch anderswo auch noch heute getragen wird. Da dieser Schnitt so einfach ist, und in so entfernten Kulturen aufgefunden wird, rechnet er ihn zu den „Elementargedanken." Auf ungarischem Gebiete scheint er früher allgemein verbreitet gewesen zu sein, zumal wir ihn in Gegenden, die von einander sehr entfernt liegen (Boldog, Kőröstárkány, Hasznos usw.), antreffen. Ähnlichen Hemdenschnitt beschreibt Moszyński aus Polen, im kleinrussischen Gebiet, als eine alte mitteleuropäische Form. In der Frauentracht ist die Haube am längsten erhalten geblieben, in ihr zeigen sich aber auch die grössten Unterschiede. Die interessanteste Haube ist die von Hasznos. Sie zeigt mit ihrer steifen Unterlage und dem Band mit einer Masche darauf, in Konstruktion und Zusammenstellung der Bestandteile, viel Ähnlichkeit zu den westlichen, an die phrygische Mütze erinnernden Haubenformen. Eine solche spitzige Haube sehen wir auf einem neuchristlichen („Haban") Krug. Sie war am Ende des XVIII. Jahrhunderts die Tracht des Bürgertums und hat sich später unter dem Volke verbreitet. Wir können also die Vermittlung der aus Tirol, durch Steiermark und Mähren nach Ungarn eingewanderten Habaner bei diesem „gesunkenen Kulturgut" voraussetzen.

Interessant ist auch die Kindertracht, insofern die Knaben und Mädchen bis zu ihrem 5-ten Jahr gleiche Röckchen tragen. Die alte Leibeigentracht der Männer ist heute schon überall im Verschwinden. Die Hosen waren in der Kindheit der heute 70—80 Jahre alten Leute in die Mode gekommen. In Hasznos gab es vier Hosen im Dorfe, die zur Hochzeit geliehen wurden. Die vier Hosenbesitzer wurden damit belohnt, dass sie in der Kirche auf die Kerzen achtgaben und bei Prozessionen neben dem Priester die grosse Kerze trugen. Heute hat der Bergbau die ursprüngliche Männertracht vollständig vernichtet, aber auch die alte Frauentracht ist im Verschwinden begriffen.

A mórágyi és gyüdi fazekasság.*

Ebben a közleményemben az úgynevezett mórágyi és mária-gyüdi agyagedényeket ismertetem s ezek keletkezési helyére és idejére vonatkozólag sorolok fel nehány adatot.

Olvasóim emlékében szeretném most felidézni a Néprajzi Múzeum kerámia termének a 2. számú szekrényét. Ha valaki valaha ezt a termet megnézte, nem igen kerülhette el a figyelmét ez a szekrény, melyben minden egyes tál vagy korsó alapszíne téglapiros vagy barnásfekete, a díszítések fehér, zöld, barna, sárga, piros színűek, a cifrázásokra pedig leginkább margitvirágot, tulipánt, vagy elfuttatott színekből alakított, stilizált motívumokat alkalmazott a mester. Kék szín még véletlenül sem fordul elő ezeken az edényeken. Ugyanilyen díszítésű és színezésű edények fehér alapszínnel is találhatók, ezek azonban sokkal ritkábbak és kevésbbé ismertek, ezért a könnyebb érthetőség kedvéért írásomban én mindig a piros és fekete alapszínű edényekre fogok hivatkozni. A Néprajzi Múzeum kalauza (Szerkesztette Bátky) ezeket a

* E cikk a Néprajzi Múzeum támogatásával végzett tanulmányutam eredménye.

piros és fekete alapú, igen dekoratív edényeket mórágyi edényeknek nevezi, a barnásfekete alapszínű s a fent említett színekkel cifrázott korsókat pedig Baranya megyeieknek mondja. Malonyai Dezső A magyar nép művészete IV. kötetében színes ábrákon mutat be néhány „mórágyi" edényt. Wartha Vince Az agyagipar technológiája című munkájában a gyüdi korsót, fazekat, kulacsot mutatja be ábrán. A Bátky—Györffy—Viski Magyar Népművészet-ében Dísztányérok, Tolna m. (Sárköz) megnevezéssel szintén megtaláljuk olyan tányérok fényképeit, melyeknek motívumai a jelen cikk 1. ábra a, b, c, d. alatt található tányé-

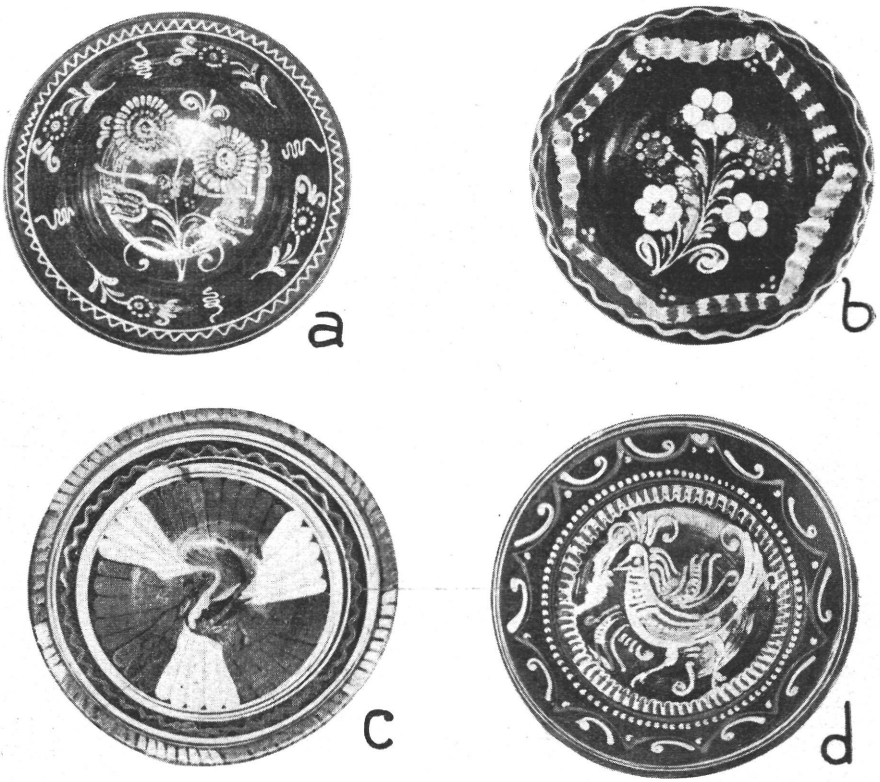

1. ábra. Régi mórágyi tányérok. Szinek : piros, fekete, fehér, sárga, barna, zöld. — **Alte Teller aus Morágy.** Farben : rot, schwarz, weiss, gelb, braun, grün.

rok motívumaival egyeznek. Ezeknek az edényeknek a készítési helyére, idejére vonatkozólag azonban sem Malonyaynál, sem Warthánál, sem pedig Bátky—Györffy—Viski Magyar Népművészetében nem találunk közelebbi adatokat.

Kisebb változatoktól eltekintve az említett jellegzetes színezésű edényeken öt fő díszítőmotívumot vélek találni, ezeket a motívumokat az 1. és 2. ábrán fényképekben is bemutatom. Ezen az 1. és 2. ábrán látható öt edény a Néprajzi Múzeum tulajdona.

Az első és talán legelterjedtebb motívum a margarétaszerű virágdíszítéses, melynél a virágszirmok külön-külön vastagabban fogó írókával fehér, esetleg zöld színnel vannak kirajzolva s minden egyes szi-

romra elütő színnel egy pettyet ejtett a mester. Ehhez a margarétás mintához gyakran alkalmazták a tulipánt is. Az egyes motívumokat sokszorosan hajlítgatott, zsinórszerű vonallal választották el (1. ábra a, Lelt. sz. 119981). Az 1. ábra b. alatt feltüntetett tálon (Lelt. sz. 121840) a második, a virágcsokor motívumot látjuk. Itt az egyes virágok szirmait négy vagy több nagy pont jelzi s a virágok között, a virágos ág két oldalán egy-egy leegyszerűsített rajzú tulipán vagy kisebb, szintén pontokból álló kerek virág, a tál szegélyén pedig elfuttatott színekből koszorúdísz van. Az 1. ábra c. alatti kép (Lelt. sz. 121814) a harmadik, a sok kis patkóalakú ecsetvonás összefolyásából kialakult stilizált motívumot mutatja. Ilyen díszítésű tálat ritkábban lehet találni, a színek helyes szétfolyatásához igen nagy ügyesség kell. Az 1. ábra d. alatti kép (Lelt. sz. 49793) a negyedik motívumot mutatja a madárral, melyet minden esetben írókával rajzolt ki a mester, nem pedig ecsettel. Ez a madaras díszítés igen kedvelt volt. A 2. ábra az úgynevezett „mária-gyűdi" korsót ábrázolja (Lelt. sz. 62896). Ezeket Baranya-megyében készítették Mária Gyüd búcsújáróhely részére. A színek ezeknél is megfelelnek a fekete alapszínű mórágyi edényeknek, de itt a lehajló tulipánokból vagy kerekszirmú kis virágokból álló egész díszítést majdnem mindig írókával, fehér színnel rajzolta meg a mester s utólag vetett a mintára könnyedén egy-egy élénkítő téglapiros és sárga színt. Az utóbbi típusból a múzeumnak kizárólag korsója, vázája van, tányérja nincs.

Nézzük meg ezeknek az edényeknek hazáját, lássuk, mi bizonyítékot találunk arra, hogy ezek az edények valóban mórágyi, illetve Baranya megyei eredetűek, vagy másfele is találunk hasonló nyomokat?

Mórágy Tolna megyében van. Jelenlegi lakosai 1724-ben Pfalzból idetelepített, református németek. Hogy mióta foglalkoznak itt fazekassággal, tárgyi bizonyíték vagy följegyzés hiányában nem tudjuk. Adatokat sajnos, csak a mult század második feléből tudtam szerezni. Itt megjegyezni kívánom, hogy ebben a közleményemben nem foglalkozom a Wosinszky által említett ásatási anyaggal, mivel az már az archeológia körébe tartozik.

Az 1850-es évektől 1855-ig 9 fazekasmester dolgozott Mórágyon, névszerint Kolep János, Kohn Dávid, Glöckner János, Glöckner Henrik, Glöckner Konrád, Böhler János, Salbach Jakab, Salbach János, Link Keresztély. Ezeknek a fazekasoknak leszármazottjai, unokái, dédunokái ma is élnek Mórágyon s hogy a többi Glöcknertől, Koleptől, stb. megkülönböztessék őket, ma is a „fazekas" előnevet viselik. Ezek a leszármazottak egyértelműleg azt vallják, hogy Mórágyon az ő nagyszüleik, dédszüleik idejében virágzó fazekasság volt s a mórágyi fazekasok távolabbi vidékek részére is dolgoztak. Alább bemutatok néhány hiteles mórágyi cserépedényt. Kolep János most élő 54 éves kovácsmester padlásáról előkerült egy 1871 évszámmal és J. K. monogrammal jelzett kancsó (3. ábra a, b) s ugyanabban a házban találtam egy virágcserepet a virágállványon 1875 évszámmal és J. K. monogrammal (3. ábra c, d.). Ezeket az edényeket Kolep kovácsmester nagyapja Kolep János fazekas csinálta. Ez a Kolep fazekas 1902-ben halt meg, de mesterségét jóval előbb, már 1885 körül abbahagyta. Ő volt az utolsó fazekas Mórágyon. Mindkét tárgyon téglapiros alapszínen sárga, zöld, barna, fehér díszítés van.

2. ábra. Siklósi korsó. Szinek: fekete, fehér, piros, sárga, barna. — **Krug aus Siklós.** Farben: schwarz, weiss, rot, gelb, braun.

Díszítőmotívum a jellegzetes margitvirág, egymásba össze nem folyt szirmain 1—1 elütőszínű pont, a virágokat egymástól hajlított zsinórszerű dísz választja el. Ha most összehasonlítjuk ennek a két edénynek díszítését az 1. ábra a. alatt feltüntetett tál díszítésével, rögtön megállapíthatjuk a hasonlóságot. Glöckner Mátyás mórágyi földművesnél találtam egy kancsót 1856 évszámmal és J. K. monogrammal, melyről tulajdonosa azt állítja, hogy dédapja Glöckner János készítette (4. ábra c, d.) Ezt az adatot azonban kénytelen vagyok kétségbevonni és J. K. jelzése alapján ezt is Kolep Jánosnak tulajdonítani. Alapszín szintén téglapiros, díszítés sárga, barna, fehér, zöld. Ez a három hiteles mórágyi edény bizonyíték arra, hogy a mult század második felében készült téglapiros alapszínű, fehér, zöld, barna, sárga, díszítésű edények lehetnek mórágyi eredetűek.

Találtam még Mórágyon, ecetes vagy boros korsókat szűk nyakkal, kis boros csobolyót, melyeknél az alapszín sárgásabb, majdnem a mezőtúri sárgához hasonlít. Ezeken vízszintes irányú csíkdíszítés van barna, sárga, zöld, fehér színnel. A 4. ábra a. alatt bemutatott ilyen kétfülű szűknyakú boroskorsót Mórágyon egy pincében találtam Mórágy 1883 felírással. Hogy ki készítette, nem tudtam mgállapítani, a ráírt Jakob Rottenbiller a megrendelő neve.

Bevezetésemben említettem, hogy fehér alapon is csinálták az 1. ábrán ismertetett díszítésű és színezésű edényeket. Ezekből azonban sokkal kevesebb darab ismeretes, mint a piros, vagy fekete alapszínűekből. Ebből a sokkal ritkább típusú Tolna megyeinek ismert edényből is találtam egy hiteles darabot Mórágyon (4. ábra b.) Forster Konrádnénál. Forsterné nagyanyjának, Susanna Müllernek az első férje Glöckner fazekas volt — keresztnevére Forsterné nem emlékezett — s ezt a tányért ez a Glöckner készítette Mórágyon 1850 körül. Ennek a tányérnak díszítése is az 1. ábra a. alatti fényképen bemutatott tálra emlékeztet.

Volt még a kezemben hiteles mórágyi darab másféle is ; sötétzöld mázú boroskancsó, nagy fehér tál zöld spongyázott díszítéssel stb. ezek azonban olyan darabok, amilyenek az ország minden részén találhatók, ahol fazekasok dolgoztak. Sajnos, fekete alapszínű edényt nem találtam Mórágyon, de tekintve, hogy az nem különálló típus, — mert az 1. ábrán feltüntetett díszítéseket hol piros, hol fekete, hol pedig fehér alapon alkalmazzák, fel kell tételeznünk, hogy ilyeneket is csináltak a mult században Mórágyon.

Ezeknek az alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a mult század második felében, 1850-től 1885-ig magas színvonalú fazekasipar volt Mórágyon. Ezt a megállapítást adatok és hiteles tárgyi bizonyítékok támogatják.

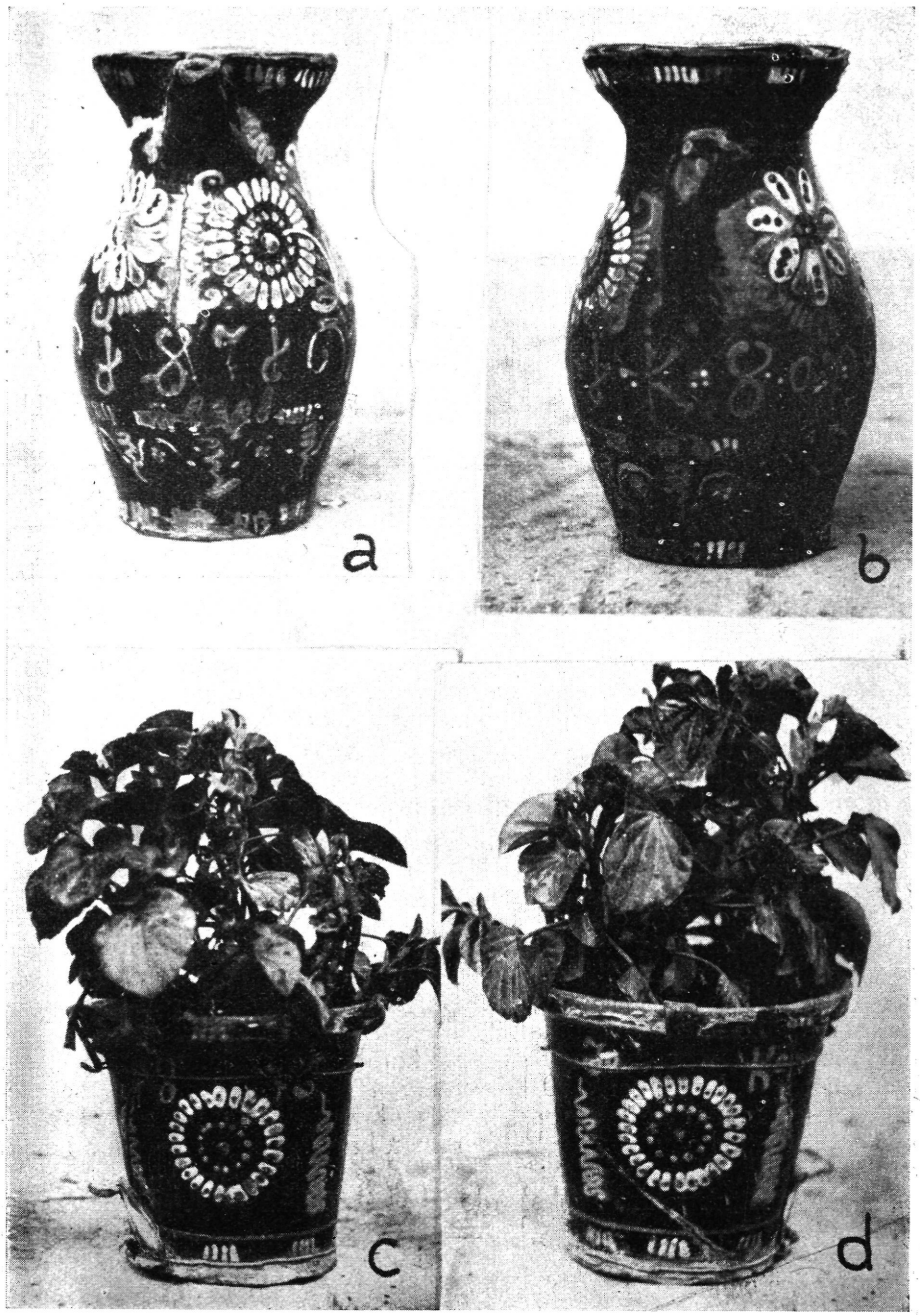

3. ábra. Régi mórágyi boroskancsó és virágcserép. Szinek : piros, fehér, sárga, barna, zöld. — **Alter Weinkrug und Blumentopf aus Mórágy.** Farben : rot, weiss, braun, grün.

Ha azonban a piros és fekete alapszínű edények hazáját keressük, Szekszárdot sem szabad figyelmen kívül hagyni. Ha a Tolna-megyei múzeum kerámia termét végignézzük, minden falon, minden tárlóban az 1. és 2. ábrán bemutatott díszítésű edényeket találjuk. A legilletékesebbektől, a helybeli fazekasoktól próbáltam ezekre nézve felvilágosítást kapni. Német István 79 éves szekszárdi fazekas elmondta, hogy Szekszárdon a mult század második felében nagyon keresett volt a fazekasok munkája. 16 szekszárdi fazekas nevét sorolta fel. Antalics György volt a legrégebbi, akire még emlékezni tudott. Ez még 1850 előtt meghalt. 1870 körül haltak meg Rotmiller Mihály, Német Sámuel, Blaskovics Mihály, Török István, Pilisi István, Darázsi János, id. Rebner Mihály, a mult század végén, illetve ennek a századnak az elején haltak el Német János, az elbeszélő apja, ifj. Rébner Mihály, Steig Flórián, id. Steig István, Pekári János, Tamás Gergely, Tamás Ferenc, Tamás János. Maga az elbeszélő Német István ebben az évben, 1938-ban hagyta abba a fazekasságot, fia Német Lajos már évekkel előbb. A piros és fekete alapszínű cifrázott edényeket szerinte Szekszárdon csinálták, de nem mindegyik fazekas foglalkozott ezeknek a készítésével. Úgy emlékezik, hogy már a nagyon régen meghalt Antalics György is készített ilyeneket, később pedig Rébnerék, Tamásék és a Németék, az ő apja, ő maga s fia csinálták ezeket. Német István szerint a piros és fekete edények nem voltak nagyon általánosak, inkább egyes vidéken kedvelték őket, főleg a sárközi falvak részére készítettek a fazekasok ilyeneket. A készítéshez szükséges anyagot a helyszínen, Szekszárdon találták. A fehér színhez szükséges anyagot Váraljáról, a piros színhez szükséges földet Kis-Vejkéről, vagy Ladományból hozták. A kisvejkei színe nem annyira tüzes, mint a ladományié, utóbbinak viszont az a hibája, hogy igen kényes a vele való bánás. A fekete és piros edények kiégetése is különbözik a fehértől. Előbbieket csupán egyszer égetik ki és gyengébb tűznél, mint a többi edényt. Többszöri és erősebb égetés a szín hátrányára van.

Hasonló adatokat kaptam Tamás József ma is működő 54 éves szekszárdi fazekasmestertől. Szerinte is csak nehány fazekascsalád, Rébnerék, Németék és ők, Tamásék foglalkoztak a piros-fekete alapszínű edények készítésével. A piros színt szerinte is Kisvejkéről, a fehér ret Váraljáról hozták. Míg azonban Német István nem emlékezett a mórágyi fazekasságra, addig Tamás József a szekszárdi múzeum legszebb piros és fekete alapú tálait mórágyi eredetűeknek mondja. Tamás József azt mondja, hogy gyermekkorában ő az id. Rébnertől azt hallotta, hogy Mórágyon 100 ház van s 72-ben fazekas lakik. Persze ezeket a számokat nem szabad hitelesnek venni, mindenesetre azonban azt jelenti, hogy az id. Rébner korában, a mult században sok fazekas lehetett Mórágyon.

Amint látjuk tehát, Szekszárdon is készítették az 1. ábrán bemutatott edényeket, sőt nemcsak készítették, hanem készítik ma is. Tamás József és ifj. Steig István műhelyében ma is egyik legfőbb árúcikk ez. Erre jó a gyüjtőknek is figyelni, mert lelkiismeretlen közvetítők ezeket az új, tehát olcsóbb darabokat a hozzá nem értő vásárlónak, mint régiségeket adják el. Tamás József szerint az új darabokat a régiektől leginkább a hátsó, mázatlan oldal felületi simaságából lehet megállapí-

tani. A szekszárdi új darabok érdesebbek, mint a régi mórágyiak. Nekem viszont erre nézve az a tapasztalatom, hogy részben a használat s a zsíros edényekkel való együttmosogatás, részben pedig a sok évtizedes bekormozódás okozza ezt a simaságot, melyet Tamás a mórágyi edény jellemző simaságának tart. Régebben ugyanis az volt a szokás, hogy a szabadkéményes konyha falát körül aggatták cifra tányérokkal s ezek évtizedeken keresztül annyira átitatódtak a korommal, hogy a leggondosabb tisztogatás sem képes teljesen eltávolítani a kormot a tányér mázatlan oldaláról. A használat és ez a beivódott korom finom, zsíros tapintású felületűvé teszi az edény mázatlan oldalát. Szerintem az új daraboknak a régiektől való megkülönböztetését inkább a színek pontos megfigyelésével tudjuk elérni. Különösen a piros alapszínűeknél vettem ezt észre, az újabbaknak világosabb, élénkebb piros színe van, a mult században készült edényeken viszont sötétebb a tónus. Az elfuttatott díszítés is sokat elárul az edény koráról. Azt az ügyes színszétfolyatást, amit a múlt századbeli mórágyi edényeknél láthatunk, a maiaknak még nem sikerült utánozniok. Például az 1. ábra c. alatti fényképen bemutatott, patkóalakú ecsetvonások összefolyásából kialakult stilizált mintát ma nem tudják megcsinálni. Az is gyakran előfordul az újabb daraboknál, hogy túltömött díszítést alkalmaz a mester. A fekete alapú edényeknél — ha hű másolatai a régieknek — már nehezebb a kort megállapítani. A szekszárdi Tamás József fazekasnál minden egyes piros alapú edénynél meg tudtam mondani, hogy melyik készült most, s melyik a múzeumból lemásolás céljából kiadott, mult században készült úgynevezett mórágyi edény. A fekete alapú edényeknél már nem tudtam olyan határozottan megállapítani a kort. Az 1, ábra d. alatti fényképhez hasonló madaras motívumot fekete alapon például hibátlan hűséggel tudja Tamás fazekas utánozni az eredetiről. Ifj. Steig istván szekszárdi fazekas is kitűnően utánozza a mórágyi motívumokat, de az alapszínben eltér az eredetitől, piros alapszíne sokkal világosabb, fekete alapszíne már majdnem barnának mondható.

Az egyik Tolna megyei községben, Váralján a szabadkéményes, mestergerendás konyhákban, a négyszögletes kemencén a falhoz támasztva és a kemence felett s körül a sok apátfalvai és altrohlaui tányér között még itt is, ott is láttam piros és fekete alapszínű tálakat. A tulajdonosai ezekről a tálakról egyértelműen azt állították, hogy Szekszárdon vette a nagyanyjuk vagy dédanyjuk. Az 5. ábrán bemutatok egy Váralján talált s határozottan szekszárdinak mondott tálat. Alapszíne piros, a díszítés fehér, zöld, barna. Ha megnézzük ennek a tálnak és az 1. ábra b. alatti tányérnak a díszítő motívumát rögtön megállapíthatjuk a hasonlóságot. Érdekes, hogy Váralján a tőlük kb. 20 kilométerre fekvő Mórágy fazekasságáról még hírből sem tudnak.

A fentiekből tehát azt láthatjuk, hogy nemcsak Mórágy, hanem Szekszárd is hazája volt a piros és fekete alapú edényeknek.

Most nézzük meg, nem találunk-e valami adatot kérdésünkhöz a szomszédos Baranya vármegyében is. Az említett Váralja mellett van egy hegyek között elrejtőzött kis falu egy sor házzal, Óbánya a neve. Ebben a vasúttól s minden kultúrától távol eső kis faluban ma is 12 fazekas dolgozik s még több dolgozott régebben. Sikerült a most élő

4. ábra. Régi mórágyi korsók és tányér. Színek: a. világosbarna, sötétbarna, sárga. b. fehér, sárga, sötétbarna, piros, zöld. c, d. piros, sárga, barna, zöld. — **Alte Krüge und Teller aus Mórágy.** Farben: a. hellbraun, dunkelbraun, gelb. b. weiss, gelb, dunkelbraun, rot, grün. c, d. rot, gelb, braun, grün.

ükunokáknál több hiteles óbányai, a mult században készült cseréptányért látnom. Ezekről a leghatározottabban megállapíthatom, hogy Óbányának a kérdéses piros és fekete alapú edényekhez soha semmi köze sem volt. A régi óbányai edényeken főleg a barna és sárga színek dominálnak, a díszítőelemeket bekarcolták, sőt bevájták. Előfordult náluk a kék szín is, ma is szeretik használni. Összehasonlítás kedvéért 2 jellegzetes óbányai tál fényképét is közlöm, mindkettő a mult század második feléből való (6. ábra a, b).

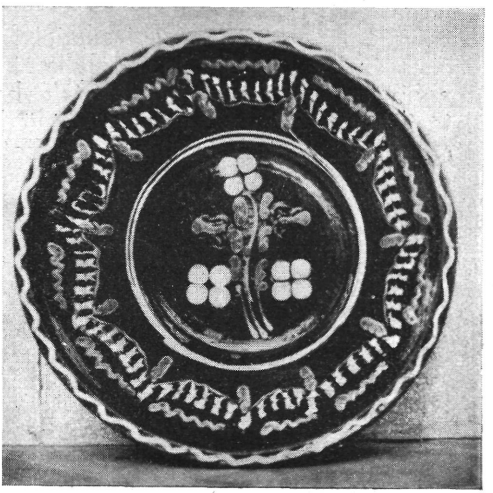

5. ábra. Régi szekszárdi tányér. Színek: piros, fehér, barna, zöld. — **Alter Teller aus Szekszárd.** Farben: rot, weiss, braun, grün.

Pécsett, a vármegyei népművészeti múzeum gondos szakértelemmel rendezett gazdag anyagában ismét találkoztam az általam keresett piros és fekete alapú edényekkel. A múzeum vezetőségétől azt a felvilágosítást kaptam, hogy ezek az edények a Sárközzel vannak kapcsolatban; eredetük helye nincsen kikutatva, de vagy Tolna megyében készültek, vagy pedig Baranya megyének olyan helyein, ahol sárközi letelepülések voltak. Pécsett nincsen népi fazekasipar, aminek egyszerű magyarázata az, hogy minden fazekasságra hajlamos, ügyesebb ember biztos kenyeret talált és talál a híres Zsolnay gyárban.

A színek hasonlósága miatt a gyüdi korsók megállapítását is belevettem ebbe a tanulmányomba (2. ábra). Mária-Gyüd híres búcsújáróhely, a gölöncsérmunkákat szeretők részére pedig nagyon ismert név, mert a Mária-Gyüd felírású korsók a legjellegzetesebb fazekasmunkák közé tartoznak. Idős Cselők Imre 80 éves gyüdi lakos elbeszélése szerint Gyüdön a mult században egyedül Petrovics Pál fazekas dolgozott. Ennek a Petrovics Pálnak igen jó munkája volt, csinált korsókat, edényeket, játékokat, később mázos tetőcserepeket. Arra azonban, hogy úgynevezett gyüdi korsókat csinált volna, nem emlékezik senki. Két hiteles darabot láttam tőle, az egyik egy sárgásbarna mázas szegélycserép PP monogrammal és Gyüd felírással 1886-ból, a másik egy pálinkáskorsó „Kántor Béninek 1875" felírással, jelenleg ez Túrós Sándor gyüdi bíró tulajdonában van, aki Kántor Benjámin unokája. Ez a korsó világos sárgásbarna alapszínű, a felírás sárga színű. Petrovics Pál élete vége felé már nem tudott dolgozni, gondolkozó képessége megcsökkent s mint a falu szegénye halt meg a háború utáni években.

A mária-gyüdi lakosok egybehangzó elbeszélése szerint Petrovics Pál nem készített olyan gyüdi kancsókat, amilyen a 2. ábrán látható, ezeket a fekete alapú, fehér, piros, sárga, zöld díszítésű korsókat Siklóson készítették az ottani fazekasok.

Siklóson ma már csak két fazekas dolgozik, a 71 éves Petrovics Mihály és a 40 éves Haasz Sebestyén. Petrovics Mihály elbeszélése szerint, mikor az ő apja, Petrovics Mihály fazekas dolgozni kezdett, még 29 fazekas volt Siklóson, mikor ő fazekas lett, már csak 9-en voltak s ma csak ketten. A fazekasok mind egy utcában, a Fazekas utcában laktak, néhány évvel ezelőtt változtatták meg ennek az utcának a nevét Vértanú utcára. Úgy Petrovics Mihály, mint Haasz Sebestyén azt állítják, hogy ezek a régi siklósi fazekasok mind csinálták a gyüdi korsókat és csakis Siklóson foglalkoztak ezzel a típussal, semmi más városban vagy falun nem csináltak hasonlót. Petrovics és Haasz ma is készítik ezt a típust, egyetlen különbség a régiektől az, hogy most fehér alapszínnel is csinálnak korsókat.

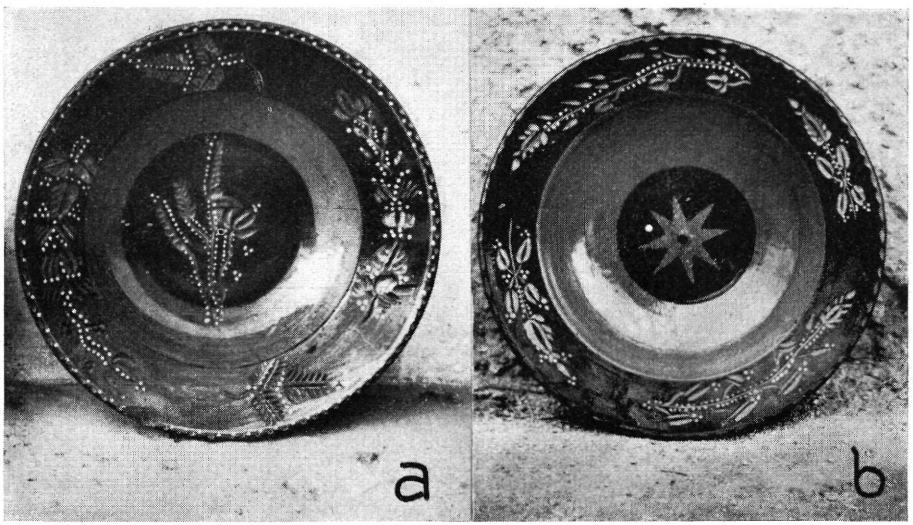

6. ábra. Régi óbányai tányérok. Színek: sárga, barna, fehér. — **Alte Teller aus Óbánya.** Farben: gelb, braun, weiss.

Kérdéseimmel kapcsolatban Mohács nem jöhet számításba. Az teljesen más terület, ott a díszítésben megint előjön a kék szín s ez jelzi, hogy itt a mi kérdésünk tanulmányozására nincs anyag. Mohács különben a maga gazdag korsós, fazekas és fehéredényes iparával külön tanulmányt érdemel meg.

Összefoglalva az eddigi adatokat, megállapíthatjuk, hogy Tolna megye mult századbeli népi kerámiájára jellemző a fehér, piros, vagy fekete alapszín, a fehér, sárga, barna, piros, zöld díszítmény. A leggyakrabban alkalmazott díszítőmotívumokat az 1. ábra a, b, c, d. alatti fényképek mutatják be. Ennek a színezésű edénytípusnak fő készítési helye elsősorban Mórágy, másodsorban Szekszárd volt. Mivel azonban Mórágyon sikerült minden kétséget kizáró hiteles tárgyi bizonyítékokat találni, indokoltnak vélem a fent említett díszítésű és színezésű edények „mórágyi" elnevezését. A 2. ábrán bemutatott gyüdi korsó hazája a Baranya megyei Siklós s ha a korsókon igen gyakran

előforduló „Gyüdi Emlék" felírás miatt általánosságban gyüdi néven szerepel is ez az edénytípus, a tudományban mégis a „siklósi" elnevezéssel kell megjelölni.

Természetesen a kérdést nem tartom lezártnak. Közleményem csupán adatokat igyekszik szolgáltatni annak a kérdésnek a tisztázására, hogy mit tartsunk mórágyi, szekszárdi, illetőleg siklósi edényeknek. További kutatások további eredményeket ígérnek,

Beczkóyné Révész Ágnes.

*

Die Volkskeramik in Mórágy und Gyüd.

Im vorliegenden Artikel sind die sogenannten alten Mórágyer und Mária-Gyüder Tonwaren besprochen. Abb. 1. (a. b. c. d.) zeigt Teller, die in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts im Komitat Tolna verfertigt wurden. Grundfarbe ist ziegelrot oder schwarz, seltener weiss, die Verzierung weiss, gelb, braun, grün, rot. Dieser Typus von Tonwaren wurde Morágyer genannt. Die Nachforschungen rechtfertigen diese Benennung. Die heutigen Einwohner in Mórágy sind deutschen Ursprungs, die im Jahre 1724 aus der Pfalz eingewandert sind. In Mórágy blühte von 1850 bis 1885 das Hafnergewerbe. Auf Abb 3. und 4. sind authentische Mórágyer Tonwaren aus 1856, 1871, 1875, 1883 abgebildet. Vom Jahre 1885 an gibt es keine Hafnerei mehr in Mórágy. Dieselben Typen von Tonwaren wurden im vorigen Jahrhundert auch in Szekszárd verfertigt. (Siehe Abb. 5.) Sogar heute beschäftigen sich in Szekszárd noch zwei Hafner mit der Nachahmung jener Motiven und Farben, wie auf Abb. 1 (a, b, c, d) veranschaulicht. Abb. 2. zeigt den sogenannten Maria-Gyüder Krug, der mit dem Mórágyer Typus eine nahe Verwandschaft aufweist. Die Grundfarbe ist hier schwarz, die Verzierung weiss, gelb, rot, grün. Es wurden zumeist Krüge verfertigt. Mária-Gyüd ist ein berühmter Wallfahrtsort, an Kirchtagen wurden und werden sogar heute solche Krüge verkauft. Diese Krüge — oft mit der Aufschrift, es sei eine Erinnerung aus Mária-Gyüd — wurden aber nie in Mária-Gyüd selbst, sondern in dem benachbarten Siklós verfertigt, wo auch heute noch im diesem Stil gearbeitet wird.

A mezőkövesdi „matyó horgolás".*

Mezőkövesd az egyetlen község Magyarországon, ahol horgolt csipke a népművészet egyik hordozója. Nem horgolt mindenki. Éppúgy, ahogy régebben sem varrt mindenki, hanem csak egyesek, az úgynevezett *varróasszonyok*, akik az *íróasszony* kirajzolt mintái után hímeztek, így voltak külön *horgolóasszonyok*. A horgolás egyik jólismert mestere *Gari Takács Panni* volt annakidején (ma 42—43 év körüli asszony) aki a horgolást az iskolában tanulta *Stemmervögel Irma* tanítónőtől és sajátságos ízléssel új horgolásmintát csinált és kifejlesztette a „matyó" horgolást, amit a közösség elfogadott. Színekben eleinte csak a pirosat és fehéret használták, később jött be a sárga, majd utána zöld, kék, tüdőszin, rózsaszín. A horgolás legnagyobb divatja 1910—1914. között volt.

Legényeknek a lányok *óratartót* horgoltak tüdőszín, sárga, zöld színnel. Az óratartó tömör pálcika-sorokból álló zacskó volt. Arra tettek 12 sallang zsinórt, szineset (a zsinór láncszemekből volt horgolva), annak a végibe pedig *„belinából"* (berliner pamutból) bojtokat csináltak és gyöngykalárisból (apró, felfűzhető üveggyöngyök) a legény nevének kezdőbetűit „csinálták meg bele", az üveggyöngyöket rávarrták a horgolásra.

* E cikk a Néprajzi Múzeum támogatásával végzett tanulmányutam eredménye.

Vőlegénynek horgolt szélű kendőt, *jegykendőt* adott a leány, a legény ezt a *gatya ontrába* (korcába) tűzte, ami a *lányhozjárás jele volt.* A csücskébe diót kötöttek és úgy tűzték a gatya ontrába. Közepe piros rózákkal volt kivarrva, a széle felé először egy *zöld ragyogó* volt körülvarrva, azután következett egy sorban *cipós horgolás* piros és fehér színben, majd újra egy sor zöld ragyogó zsinór következett, a legszélén pedig *cipós* és *kakastaréjos* horgolás volt. (1. ábra.)

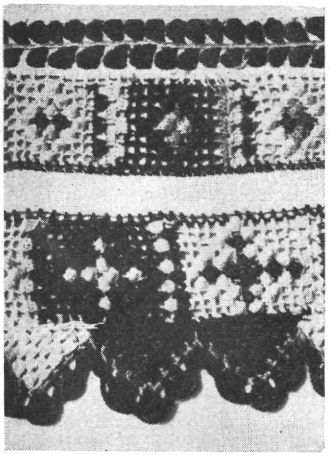

1. ábra. Jegykendő, cipós horgolás betéttel és a szélén cipós és kakastaréjos horgolás. — Gehäkelte Matyó-Spitze.

A *cipós horgolás technikája* : 45 láncszemmel kezdik, fordulásnál egy pálcával kilenc szemmel visszaböknek, utána három szem, ismét egy pálca folytatólagosan tovább ugyanígy 12 pálcáig. Fordulásnál 6 szemmel és egy pálcával az alatta lévő sor első pálcájába böknek. Igy tovább ötöt, utána 9 pálcát egymás mellé *(egy cipó),* akkor visszaböknek az elsőbe és folytatják a ritkapálcát a sor végéig. A harmadik sornál folytatják a ritkapálcát és az első sor 9 pálcája (cipója) mellé mindkét oldalon tesznek 9 pálcát vagyis egy-egy *cipót,* úgy, ahogy a lenti sorban, a kettő közé 3 szemet. Igy folytatják tovább minden sorban eggyel több *cipót* úgy, hogy rézsutosan haladnak felfelé. Ha hat *cipóig* eljutottak, visszafelé mennek és fogyasztanak, míg ismét üres pálcasort kapnak. A *cipókat* minden sorban különböző színnel horgolják.

A *kakastaréjos horgolást* nem tudta a horgolóasszony megcsinálni, így a technikát sem tudom közölni.

A *pendel* oldalába is horgoltak piros-fehér *cipóst* és *pálcikást,* hogy amikor a lányt vagy a menyecskét a táncban megforgatják, lássák a legények.

A legények *borjúszájú ingének* végén a himzés alatt szintén *cipós* és *kakastaréjos* horgolás van. (2—3. ábra.)

A selyemből vagy purgamenből való nagy virágos, rojtos *nyakbavaló kendőre,* amit az ingvállderék felé vesznek, szintén tesznek *pálcikás horgolást,* mégpedig az anyag és a rojt közé. A pálcikás horgolás az a hálószerű alap, ami a cipós körül látható. Itt a horgolásra gyöngykalárist is fűztek.

Lepedőszélre kakastaréjos, cipós, K-betűs (4. ábra) *és körmös* (5. ábra) horgolást tettek, a betét *pálcikás* volt. A *körmös* és a *K-betűs* mindig *fehér* színű volt, a betét is *fehér* A párnák végén régebben horgolás volt, mégpedig *K-betűs, szivárványos* és *védurkás.* Sárga, zöld, kék, tüdőszín anyag volt alátéve. Ma a párnavég *be van fűzve* s ez a *fűzés* piros, zöld, kék, sárga szőrből készül, a gazdagabbak „tizenkétkrajcáros pántliká"-ból készítették a fűzést.

A templomba menő asszonyok az imakönyvet szintén horgolt kendővel terítették le. Akinek nem volt ilyen nagy „*Aran Korona*" imakönyve, az egy tőzegdarabot terített le horgolt kendővel (vagy újab-

ban *pipi kendővel*), hogy úgy lássék, mintha imakönyv volna benne. Ha azonban észrevették, rákiabáltak: *tőzőkös, nem tud írást.* Ez a horgolt kendő hasonlított a jegykendőhöz, de csak egy sor horgolás volt rajta, mégpedig a szélén piros és fehér színben.

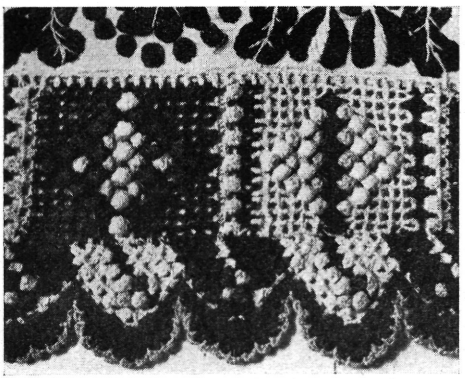

2. ábra. Cipós és kakastarélyos horgolás a legénying ujján. — Gehäkelte Matyó-Spitze.

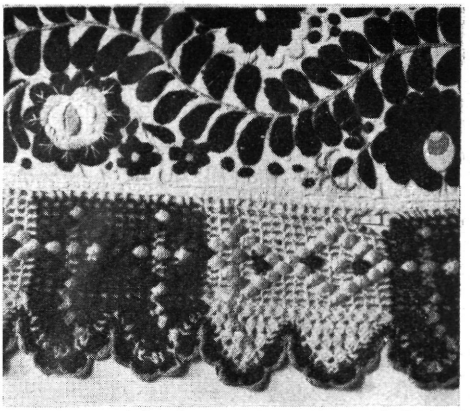

3. ábra. Cipós és kakastaréjos horgolás. — Gehäkelte Matyó-Spitze.

A *K-betűs horgolás technikája:* Kezdetül 75 láncszemet egysorban végighorgolnak, fordulásnál visszaböknek a hetedikbe egy pálcával, még kettőt horgolnak, utána hat szemet, ismét három pálcát, hat

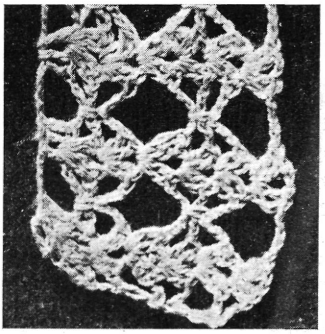

4. ábra. K-betűs horgolás. — Gehäkelte Matyó-Spitze.

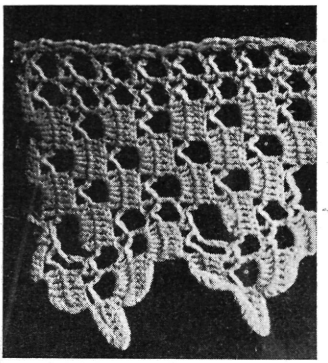

5. ábra. Körmös horgolás. — Gehäkelte Matyó-Spitze.

szemet a sor végéig. Fordulásnál két szemmel az utolsóba pálcát böknek, öt szem után két pálcát az alsó sor közepébe böknek, két szem után két pálca, hat szem, ismét két pálca a következő hármas csoportba, így tovább a sor végéig. Ott két szemmel az alsó sor harmadik szemébe böknek. Fordulásnál ismét öt szem, két pálca az alsó sor két-két pálcája közé, két szem, majd két pálca ugyanoda, három szem és egy kis pálcával összefogják a két alsó sor levegőhidát is.

Három szem, azután két pálca, két szem, újra két pálca és három szemmel ismét kapcsolnak, így tovább a sor végéig. Ott két szemmel a sor végébe pálcát tesznek, fordulásnál három szem, majd két pálca, hat szem és így tovább a leírt minta szerint.

A *körmös horgolás technikája*: 49 láncszemre kezdik, fordulásnál 3 láncszembe vissza egy pálca, folytatólagosan mellette 5 pálca, 3 láncszem harmadik szembe rövid pálca, újra 3 láncszem, 3 szembe hosszú pálca, 3 láncszem, harmadikba folytatólagosan egymás mellé 7 pálca, három láncszem, harmadikba rövid pálca stb.

Herkely Károly.

*

Die gehäkelte Matyó-Spitze.

In Mezőkövesd (Kom. Borsod) gab es früher einige Frauen, die im Häkeln von Spitzen eine besondere Gewandtheit aufwiesen. Die Technik der gehäkelten Spitzen haben sie in der Schule gelernt; doch verdanken die Spitzenmuster ihren Ursprung dem Geschmack und Kunstgefühl der Frauen. Zum Häkeln wurde anfangs nur weisser oder roter Faden angewendet, doch benützte man später auch gelbe, grüne, blaue, u. a. Farben.

Die Mädchen häkelten den Burschen Uhrbehälter, die sie mit Perlen und Fransen schmückten. Gehäkelte Spitzen wurden auf die Hemdärmel der Burschen, auf die *pendel* (Leinwand-Unterrock) der Frauen, auf Leintücher, etc. angebracht.

Verf. beschreibt die Technik der verschiedenen Muster.

A parasztszőlőmívelés és bortermelés Veszprém megye déli részében.

V. A szüret szerszámai.

Elérkezvén a szüretelés ideje, a szőlősgazdák egész házanépe, ismerősök, segítők, cselédek kivonulnak a szőlőhegyre. Manapság a szüret már nem az a nagy közösségi örömünnep, ahogy azt a multszázadbeli leírások hangsúlyozták és kiszínezték. Gyanítom, hogy e leírásokban túldícsért ünneplés részben a dézsmaszedő földesúrnak szólt, ahogy az aratókoszorú is a földesúr számára készül. A szüretelő szőlőhegy ma is mozgalmas, emberi beszédtől, kocsizörgéstől hangos, de ez a munka lármája; minden pince szüretel, de nem egy időben és a szomszédok esetleg haragos szemmel is néznek egymásra. A mai szüret élénkebb hangját inkább a városból lerándult, elpolgáriasodott rokonság adja, a kiöltözött háztartási alkalmazottak, hivatalbeli altisztek, szabadságolt katonák. A szüreti mulatság (nem itt láttam, hanem Dömösön, Pest megyében) a városi szemlélet szűrőjén csordult a vidékre, a bor ünnepe, de a városi ember megsavanyodott borának ünnepe.

Régi szabály szerint a szüretet Terézia hetében kezdték meg; október 15 előtt nem jó szüretelni (Felsőörs). Addig — a szőlőérés idején — a körülkerített szőlőhegy kapuit lezárták, a szőlőbe még a tulajdonos se léphetett be; a szüret megkezdésének időpontját a hegyközség állapította meg. Manapság természetesen mindenki a saját belátása és akarata szerint választja ki a szüretelő napokat, a csemegeszőlőt kü-

lönben is a fenti időpontnál jóval előbb szedik le, hogy a Balaton partján nyaralók piacát kellőkép kihasználhassák.

A szőlőfürtöket vegyesen asszonyok, lányok, férfiak szedik, helyelyesebben késsel lemetszik, így nem potyognak a földre a bogyók. Általában véve külön szemenként nem szedik a szőlőt (lebogyózás). A leszedett fürtöket régebben csöbrökben, ma sok helyen puttonyokban szállítják a présházhoz. Hajdan a szőlővel teli, meglehetősen nehéz (kb. 50 liter ürtartalmú) csöbröt két ember a 230 cm hosszú, fenyőfából készült csöbörrúd segítségével vállain cipelte a pincéhez (39. ábra). Egy másik, későbbi változatban kézben viszik a rudat (40. ábra). A csöbörrúdról vaskapcson *(kalantyú)* lóg le a *hámfa (füles)*, aminek két végét a csöbör két fülébe dugják (Felsőörs).[48]

39. ábra. Csöbörszállítás a csöbörtartó rúdon. — Zuber auf der Zuberstange. (Sóly). Dr. Vajkai A. felvétele.

A puttonyt — legalább is a kisebb szőlőgazdaságokban — újabbnak (20 évesnek) mondják; legtöbbször férfiak viszik a hátukon (41. ábra. A puttony magassága 66 cm., átmérője 47 cm.). De puttonnyal szüretelhettek régebben is, elég, ha az említett kassai, 1556-ban öntött Orbán harang puttonyba szüretelő férfialakot ábrázoló domborműves díszére gondolunk.

40. ábra. Csöbörszállítás a csöbörtartó rúdon. — Zuber auf der Zuberstange. (Sóly). Dr. Vajkai A. felvétele.

A pincéhez hordott[49] szőlőt ma már a legtöbb helyen a készen vett szőlőőrlővel őrlik meg; a kádon lévő őrlőből a must a kádba és innen a kád alatt lévő bocskába folyik (52. ábra 3. sz.). Ügyeskezű bognár szőlőőrlőt fából megcsinált maga is; ezt jobbnak tartották a vashengerű őrlőnél, mert a fafogak közt nem tapad meg a szőlő (Balatonfőkajár). Kisebb földeken azonban (pld. Gyulafirátót) még ma is *tipornak*. Tiprás előtt a szőlőt a csöbörben a *muszkolóval* jól lenyomkodják, *lemuszkolják* (42. ábra és 52. ábra 4., 5. sz.). A paraszti leleményesség jó példáját láttam egy várpalotai pin-

[48] Egy veszprémmegyei hegyközségi, 1791. évből származó zöldmázas korsónak domborműves díszítésében szintén fellelhetjük a csöbörrúdra akasztott csöbröt. (Budapest, Néprajzi Múzeum. Lelt. sz. 130,821).

[49] A behordott szőlő mennyiségét a mestergerendára vagy az ajtófélfára írják fel, pld. Anno 1810-ben volt 25 csöbör (Csopak).

cében, ahol muszkolónak egy rúd végére erősített üres ágyúlöveghüvelyt használtak.

41. ábra. Puttony. — Butte. (Felsőörs). Dr. Vajkai A. felvétele.

A szőlő tiprása a tiprószékre helyezett kádban történik (42. ábra). A tiprószékeket különböző alakban készítik el: Gyulafirátóton keresztalakú (51. ábra 8. sz.), Csékúton, Sólyon hasonló a szapuszékhez, csak annál nagyobb és erős tölgyfából készült (52. ábra 6. sz.). Ugyancsak Gyulafirátóton és Sólyon részben a falba is vájnak bemélyedést vagy külön padkát készítenek a tiprókád alá (20. ábra 1., 2. sz.).

Kétféleképen tipornak: régebben, különösen nagy uradalmakban a jól megtöltött, 8—10 hektóliteres kádban térden felül is gázolt a tipró, ami különösen hidegebb őszi napokon eléggé nehéz munka volt. Másutt a szőlőt erős szövésű tiprózsákba öntik és azon táncol a tipró naphosszat; ez kisebb munka (42. ábra). Azt mondják, hogy a szűrőzsák csak 40—50 éve jött divatba (Felsőörs); a mai zsákokat nem tartják alkalmasnak, mert már nem csinálnak jó fonalat az asszonyok; régebben két fonalat tettek össze, abból szőtte a takács a zsákot (Csékút). Helyenként cementkádban tipornak, általában azonban a cementedényt csak víztartónak használják, amibe mustot, bort nem öntenek.

A tiprókádból kicsurgó must az alája tett bocskába a szűrőkosáron keresztül folyik. A vesszőből font, henger alakú szűrőkosarat (52. ábra 8. sz.) a kád kivezető nyílására (lyuk) állítják, a lyukba pedig rudat dugnak, amit időnként, amikor a mustot ki akarják ereszteni, a lyukból kihúznak. A másik fajta, szintén házilag készített mustszűrőt, a *rostát* (52. ábra 9. sz.) a kád alá tartják. A kifolyó must tisztának alig mondható, mert a fürtöket előzőleg nem válogatják ki, a sáros, piszkos vagy megromlott szőlőfürtök leve mind összefolyik. Ezt azonban nem tartják bajnak, „a bor saját magát megtisztítja, a trágya a seprűben leülepszik" (Felsőörs).

A bocskába folyt mustot a mustmerővel (*finak*, Lepsény; *káforka*, Balaton-

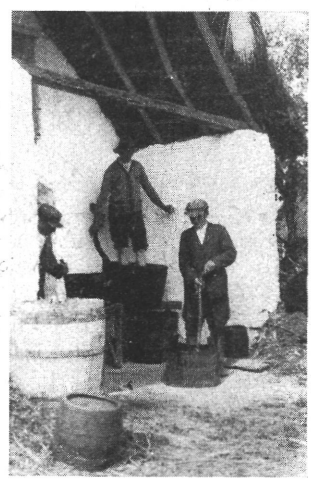

42. ábra. Szőlőtiprás a pince előtt. — Treten vor dem Keller. (Gyulafirátót); v. ö. 20. á. 13. sz.-val. Dr. Vajkai A. felv.

kenese, 52. ábra 7. sz.) a *fertálysajtárba* merik, ahonnan már a *tőtikén* keresztül (50. ábra és 52. ábra 10., 11. sz.) a hordóba kerül. A kádból először kifolyó must nagyobb cukortartalmú, ez az *első lé, elő lé,* amit egyesek külön hordóba, mások azonban egyenletesen szétosztva az összes hordóba öntenek, hogy így teljesen egyforma bort kapjanak (Felsőörs). Aki azonban tiszta mustot akar eltenni, az a présből kicsurgó mustot veszi, mert az tisztább.

Az így megőrlött vagy kitiport szőlő a présbe kerül. *Jankó* a Balaton-környék szőlőmíveléséről szólva háromféle szőlőprést különböztet meg: kanca, kos és régős prést.[50] A mi területünkön kos prést nem találtam, csak kanca és régős prést. A legrégibb példány, amit láttam, *régős prés,* 1746-ból, Felsőörsön. A többi régős prés nagy része is a XVIII—XIX. sz. fordulójából való (43—46. ábra), a XIX. sz. második felében errefelé már nem készítettek régős préseket, helyükbe, úgy látom, a kancaprés került.

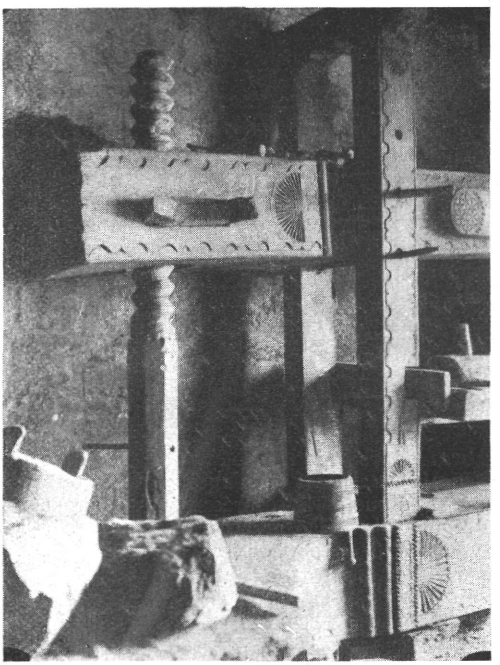

43. ábra. Régős prés 1794-ből. — Weinpresse. (Felsőörs). Préssor és elülső ábrucfa. Dr. Vajkai A. felvétele.

Mechanikailag a régős prés az egykarú emelők csoportjába tartozik és lényegében véve hasonló a szintén két hatalmas gerendának egymáshoz közelítésével diótörőszerűen működő olajütőkhöz.[51] A prés hatalmas felső gerendája már saját súlyával is (kb. 2—3 q.) nagy nyomást fejt ki a garatra; valószínű, hogy e prés ősi alakjában csavar nélkül járt, a felső gerendát valami más módon közelítették a talpgerendához. A régős préseket különböző nagyságban (230—500 cm. hosszú, 200—300 cm. magas) készítették és különösen a felső gerendának az ábrucfába ütköző és az elcsúszást megakadályozó kiálló részeit cifrára vésték ki (43. ábra). Felsőörsön az említett, 1746-ból való présnek e részét egyenesen barokk hangszeralakúvá (lant?) faragták. E prés azonban már az uraság szőleje számára készülhetett, erre vall a hatalmas méretű pince is. A parasztság kisebb préseit rendszerint a 43. ábrán látható, a mestergerendák díszítéséhez hasonló, főleg körző és véső segitségével készült ékítmények cifrázzák. Noha manapság a falusi nép alig faragja és díszíti effélekép holmiját, mégis elismeréssel

[50] *Jankó,* id. műv. 269. old.
[51] *Népr. Ért.* 1927: 1. Ugyanez az olajütő megtalálható a Bakony vidékén is.

adóznak e régi, bár rájuk nézve haszontalan művészetnek, előttem legalább is mindig dícsérték présük „figurás" cifraságait, hogy „hányféleképp van kicseszve-b . . . . a" (Felsőörs). A prések díszítése nem tartalmaz szőlőt vagy más hasonló, a szőlőmíveléssel kapcsolatba hozható tárgyat, cselekményt; ékítménye elvont, tisztán mértani jellegű, akár a parasztság több más használati tárgya. A szőlő ábrázolása hordókon, más szőlészeti tárgyon az úri, magasabb szemlélethez tartozik és ha akad ügyesebb ember, aki (mint pld. egy vörösberényi kőfaragó) a vöröskő présaljára szőlőfürtöt vésett ki, annak művészkedése már a városi iskolát kijárta.

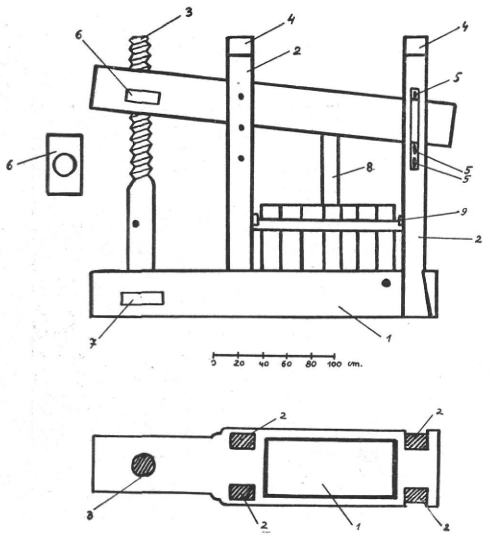

44. ábra. Régős prés 1794-ből. — Weinpresse. (Felsőörs). Oldalnézet és alaprajz. 1 = présalja, 2 = ábrucla, 3 = préssor, 4 = sapka, 5 = régöly, 6 = felső préskos, 7 = alsó préskos, 8 = pap, 9 = átkötőfa.

A régős présen csavarjának alsó részét kétféle módon rögzíthetik: vagy magában a talpgerendában (44. ábra), amikor is az alsó koson áthaladó csavar gombalakban végződik,[52] vagy a pince földjébe építik be a gyűrű alakú foglalót (45. ábra).

A régős prések egyik változatánál megtalálhatjuk még a hatalmas tölgyfából készült tiprót is (46. ábra).

Jankó a régős prést az u. n. gúzsos présekkel hozta kapcsolatba; elegendő összehasonlításra alkalmas anyag híján véleményt nem mondhatunk, csak megemlítem, hogy a régős préshez hasonló szerkezet rajza megtalálható *Chaptal* Szőlőmívelésének magyar kiadásában, amit *Nemes Fábián József*, tótvázsonyi pap fordított és látott el jegyzetekkel.[53] A régős prés működésének elve nagy régiségére utal, valószínűleg ugyanezt a présfajtát festették meg Pompejiben is a szüret ábrázolásában.[54]

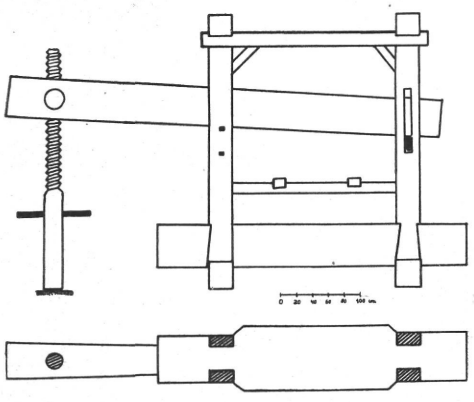

45. ábra. Régős prés 1817-ből. — Weinpresse. (Csatár hegy Veszprém mellett). Oldalnézet és alaprajz.

[52] V. ö. *Gönczi*: Göcsej, 576. old.

[53] Visgálódó és oktató értekezés a szőlő-mívelésről . . . Frantzia Nyelvből fordította *Nemes Fábián József*. Veszprém, 1814. II. kötet, II. tábla.

[54] *A. Mau*: Pompeji. Leipzig, 1900, 328. old.

A régős prés elnevezést ma már alig ismerik, hasonlókép a kanca, kos prés megjelölést is ritkábban használják; rendszerint egyszerűen *prősről, régi facsavaros prősről, szőlő satóról* beszélnek. Gyakran a régős, vagy Jankó szerint a kanca présnek nevezett prést mondják *kososnak*, azzal magyarázva, hogy mindkettőben *kos* van. A német márkóiak szerint a régős prés *Druckpress*, a kanca prés *Ziehpress*[55] *(Zugpress*, Hidegkút). A fehérmegyei Iskaszentgyörgyön *darus prés* név alatt ismerik, a hosszú nyomógerenda a *darú*.

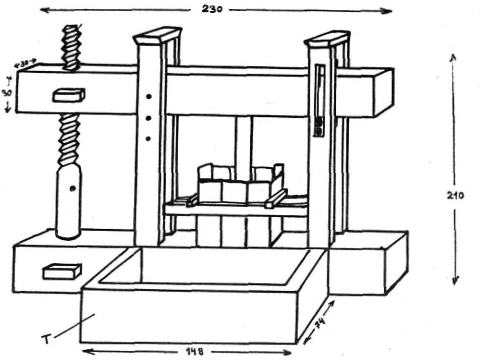

46. ábra. Régős prés. — Weinpresse. (Doba). T = tipró. Méretek centiméterekben.

A régős prés különben nagy helyet foglal el, ezért manapság sok helyen átalakítják: a felső gerendát kidobják, a négy ábrucfát megrövidítik és az egészre boltból vásárolt vascsavart szerelnek fel. A kimustrált présalkatrészek a pince elé kerülnek, ahol ülőhelynek jól felhasználhatók.

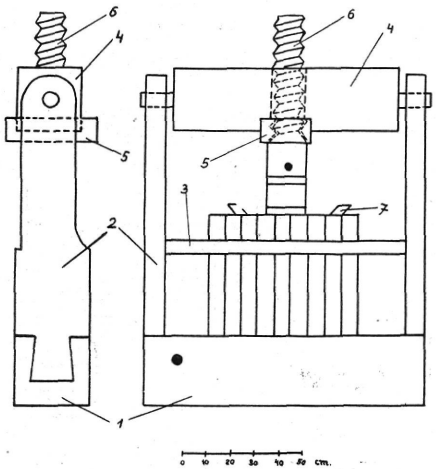

47. ábra. Szőlőprés oldalról és szemben. — Weinpresse, Seiten- u. Vorderansicht. (Felsőörs). 1 = présalj, 2 = árbúcfa, 3 = átkötő, 4 = főgerenda, 5 = kos, 6 = sor, 7 = papné.

A prést a parasztember maga csinálta; kikopott, elhasznált részeit, mint pld. a facsavart, a csavarmenetes kost („Kos, ebben a kvint". Felsőörs) újjal pótolja és még ma is kifaragja. Egy várpalotai szőlősgazda szerint préscsavarnak legjobb a barkóca és vadkörtefa, mert nem *szákás*. Régős prést ma már nem, de másfajtát még készítenek.

A prések másik fajtáját a 47. és 49. ábrán mutatom be. Jankó *kancaprés*nek nevezi, vidékünkön helyenként ugyanígy hívják, másutt egyszerűen *facsavaros prés* név alatt ismerik. A présalja fa vagy kő (vörös almádi kő, 51. ábra 3., 4. sz. A 3. számút Budapesten járt vörösberényi kőfaragómester készítette magának 1910-ben; díszítésül magyar címert és szőlőfürtöket faragott ki. A kőfaragómester szerint e faragást mások is megkísérelték utánozni, de csak kevés eredménnyel). A kancaprést is átalakítják azáltal, hogy facsavara helyett vascsavart szerkesztenek be (48.

[55] A régős prés részeinek német elnevezése: *Priegl* (Rigel), *Mutter* (kos), *Ziehbaum* (felső gerenda). Márkó. Megjegyzem, hogy a *régölyt* hívják *éknek* is (Lepsény), a *papnét menyecskének* (Doba).

ábra). Kancaprést[56] még ma is csinálnak a szőlősgazdák, így a márkói bíró asztalos apósával közösen faragott ki és állított össze egy, a 47. ábrához hasonló prést 1928-ban ; e prés teljesen megfelel a régebbi préseknek, mindössze a présalja nem fa, hanem cement. Általában véve a cement bevonúlt a parasztság közé is, pincék boltját cementből készítik, présházak menyezetét lecementelik, nehogy betörjenek, víztartó kádakat cementből öntenek. Az 51. ábra 1. sz. rajzán látható prést 1932-ben csinálta két dudari parasztember. (A rajzon hiányzik a boltban vásárolt vassról, rögzítője és *tekerője*). A készítés módja valami kevés fényt deríthet a tárgyak formájának vándorlására. Az egyik parasztember Balatonkenesén prést látott, azt emlékezetből otthon lerajzolta és szomszédjával, aki ügyeskezű faragó ember, tőfából kifaragtatta ; a fa 48 pengőjébe került, a faragásért a szomszéd 1 q. búzát kapott. A magasabb szőlőmívelési helyről, mint Balatonkenese, a prés alakja ilyenformán elkerült az értéktelenebb szőlőterületre, Dudarra. Másrészt arra is találtam adatot, hogy a balatonmelléki szőlőbirtokos régente a prést a Bakonyhóz közelebbi vidéken csináltatta, így a vörösberényi préseket Szentgálon, Kádártán csinálták. Általában véve ügyes faragó emberek faragták ki, akik már értettek ehhez a szerszámhoz. A prést, illetve alkatrészeit *pőre kocsin* (oldalnélküli kocsin) hozták fel a szőlőhegyre (Lepsény).

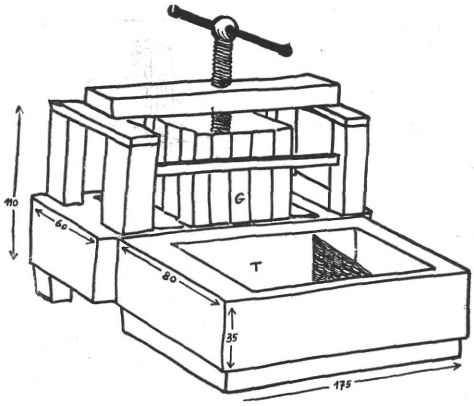

48. ábra. Prés. — Weinpresse. (Csékút). G = garat, T = tipró, vesszőből font rostélylyal. Méretek centiméterekben.

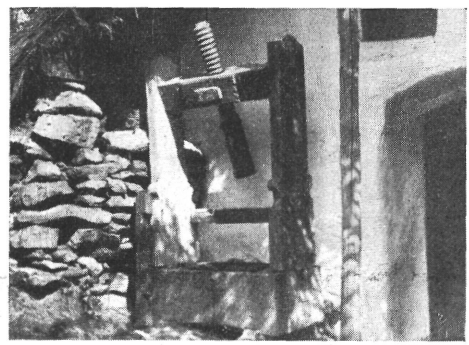

49. ábra. Használatból kiment prés a pince előtt. — Unbenützte, altmodische Presse vor dem Keller. (Csékút). Dr. Vajkai A. felvétele.

A présből kifolyó must a fanyarabb *második lé* ; a visszamaradt törkölyt kádban fölmorzsolják és újra a garatba öntik, az ebből kicsurgó must a *harmadik lé*. Kb. $^1/_2$—1 óráig marad présben a szőlő, aki jobban ráér, többet szorongatja, csavarja sorját. A kipréselt szilárd alkatrészek, mint a szár, héj képezik a

[56] Balatonszabadi község hegyközségi jegyzőkönyvében 1823-ban említik a *kantza pröst*, majd később 1840- és 1874-ben. Ugyancsak a XIX. sz. közepe tájáról való a legtöbb kanca prés is, amit az átkutatott terület pincéiben találtam.

[57] Ősszel mondja a kánya a tékozlónak, aki elissza borát: *kár, kár*. Tavasszal már csak a cinege szól: *csigere, csigere*, míg nyáron a *tekermény* (hosszú nyaka van) figyelmezteti: *víz isz, víz isz* (Felsőőrs).

törkölyt. Többek közt ebből csinálják a *csigerét,*[57] a munkásbort is; a kádba öntött és vízzel kevert törköly 4—6 nap alatt megforr, utána kipréselik, ebből lesz a csigere. Különben a törkölyt hordóba tiporják és jól, légmentesen lesározzák; régebben a községnek kazánja volt, a törkölyből pálinkát főztek, ami azonban ma már nem jó üzlet (1 mázsa törkölyért mindössze 1 liter pálinkát adnak), azért inkább az állattal etetik meg. Jó takarmány toldalék, csak kezdetben berúgnak tőle az állatok, lefekszenek és alszanak (Felsőörs).

Több pincében még tavasszal is ihatunk édes mustot. Régebben a *fojtott must* úgy készült, hogy a mustot, mielőtt hordóba tették, vasfazekakban felforralták (Felsőörs). Mások előzetesen ánslógot égettek a hordóban (fél akós hordóba 1 szál ánslógot vetettek), majd a hordót musttal, jó előlével megtöltötték, jól bedugaszolták és a pince földjébe, hogy hűsen legyen, egy ásott lyukba süllyesztették. Ha ilyen ánslóggal fojtott must használatba került, néhány napon belül megforrt. A fojtott mustot akkor adták föl asztalra, ha a mustnak már *elmult a dísze,* rendszerint valami kis ünnepélykor, paszita, lakodalom, disznóölés alkalmával (Sóly). Az emberek kedveskedtek ezzel asszonyaiknak, férfiak nem igen isszák. Használják a bor édesítésére is (Felsőörs). Ma salycillal akadályozzák meg az alkohólos erjedést.

Ha a mai *szüret* csendesebb is, azért nagyobb lakomát még csapnak a szőlőhegyen. Érdekes, hogy amikép a faluból kiszorult holmik, építkezésmódok a pincékbe vándorolnak, ép úgy szokások is kikerülhetnek a szőlőhegyre. Mencshelyen otthon a faluban már nem használnak közös tálat, szüretkor azonban a pincében a gulyást egy tálból fogyasztják el. Ugyanitt szüretkor sok birkahús fogy a mészárszékből.

VI. A pince felszerelése.

Balatonszabadi hegyközség jegyzőkönyve az adásvételeknél felsorolja az egyes pincék leltárát. Ezek szerint a mult század elején a pincékben a következő tárgyakat találhattuk: kapa, metszőkés, csöbör, kis kád, kád, bocska, kantza prös, hordó, törkölyös hordó, hébér, szent Mihályi bugyogó korsó, fazék, asztal, lésza. A leltárak különbséget tettek faabrincsú[58] és vasas kádak, hordók stb. között. A mult század közepén jegyezték föl az alábbi tárgyakat és eszközöket: karók, fertályos, tőtike, meregető, vasas csöbör, fertályos hordó, avétt satú, polcok, fogas, asztal, szék, nyoszolya; későbbről: dézsa, fertály sajtár, félfülű meregető, fületlen merittő, vasas tőtike, bádog itcze, törkölyvágó vaskapocs.

A jó pince felszerelését már a régi szőlészeti és borászati könyvek

[58] Az öregek még emlékeznek a régi nyírfaabrincsú hordókra; 1 hordón 10 abrincs is volt; a faabroncsot tartósabbnak mondják a hamar elrozsdásodó mai vasabroncsoknál (Sóly). Ma már csak vasabroncsú edényeket találhatunk a pincékben. A legjobb faabroncsok gesztenyefából valók voltak, kevesebbet ért a kőris, mogyoró, nyár, fűzabroncs; nyír a legtartósabb. *(Hellenthal-Lübek:* Segítő könyve a borosgazdák számára. Pest, 1830, 32. old.) Megemlítem itt az 1813. évi veszprémmegyei árszabás alapján a kádárok (pintérek) készítményeit is: hordó, kád, csöbör, tőtike, kármentő, kétfülű vagy fogatékú fertályos sajtár, vödör, háromlábú bormérő szék; az árszabás szerint „a kádárok vagy is Pintérek által készíttetni szokott edények mind jó száraz fából értendők" (24. old.).

is felsorolják, elég, ha pld. *Fábiánnak* fentebb idézett könyvét vagy *Parraghnak* hasonló tárgyú művét[59] felemlítem. Általában véve azt mondhatjuk, hogy a körülményekhez képest a mi pincéink, noha sok limlommal is vannak tele („Annyi kecet van itt". Felsőörs), többékevésbbé eléggé jól felszereltek. A felszerelési tárgyak egy része a borkészítés eszközeihez tartozik, másik részéről, a szüret eszközeiről már szólottunk.

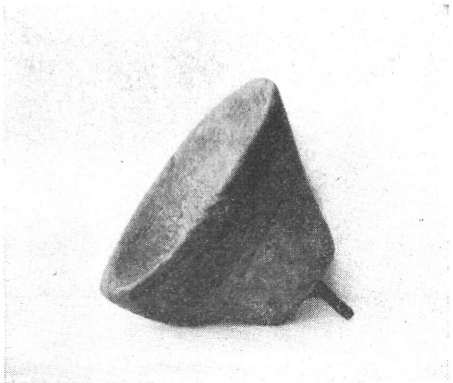

50. ábra. Fagyökérből kivájt tőtike, alul vörösréz csővel. — Trichter aus einer ausgehöhlten Baumwurzel. (Csajág. Veszprémvármegyei Múzeum). 50 cm átm. Dr. Vajkai A. felv.

A hordó a pincefelszerelés legértékesebb tárgya. Ha a hordó rossz, pld. szú rágta át, a likon kifolyik a bor, a gazda minden fáradozása odaveszett. Kétségtelen, hogy aránylag legtöbb gondot a hordókra fordítanak és legalább, ha külsőleg is, a boros pince rendezettebb a présháznál.

A pincékben a legkülönbözőbb nagyságú hordókat találhatjuk, kezdve a kis 10 literestől a több hektóliteresekig. A kis hordókba a maradék bort fejtik, a 100 litereseket fejtéskor használják, az 500 literesekben a bort tartják. Egy kis szőlőbirtokos pincéjében Csopakon 14 boros hordót találtam: 2 drb. 10—30 l.-t, 2 drb. fél hl.-t, 2 drb. 1 hl.-t, 3 drb. 2—3 hl.-t, 5 drb. 5—6 hl.-t. Volt ezenkívül a présházban 2 törkölyös hordó (7, illetve 15 akós) és egy rézgálicos hordó. A törkölyös hordónak csak egyik oldalán van feneke.

A nagyobb (1—2 hektóliteren felüli) hordón rendszerint két nyílás van: elől az *ajtólék*, fenn az *aknalyuk* (51. ábra 7. sz.). A *transzport hordónak* nincs ajtólékja. (Az *ászokhordóban* viszont nem szállítanak bort). Az aknalyukba kerülnek a fadugók, az *akonák*. A különböző körülményeknek megfelelőleg többféle akonát használnak, így ha a mustot szállítják, úgy lyukas (kb. 9 cm. hosszú) akonát vernek a hordóba, a lyukon keresztül a keletkezett CO_2 eltávozhatik („a lyukon levegődzik", Felsőörs). A pincében álló, nagy cukortartalmú bor utóerjedésbe megy át, ekkor, hogy a keletkezett CO_2-t kieresszék, szintén kifúrt, de a fúráslyukon gumiszalaggal ellátott akonát dugnak az aknanyílásba, az ilyen akona a kerékpártömlő szelepehez hasonlóan működik (Felsőörs). Kénezéskor a hordóba az *ánslogozó akonát* teszik; egyszerű fadugó, végén az ánslógot (= kenet) tartó dróttal (Lepsény). Végül ha a hordót végérvényesen bedugaszolják, úgy a *sréglit* verik be. A srégli lényegében véve a hordódonga vastagságának megfelelő, egyetlen fadarabból faragott, több (10—15) egymást követő akonából álló sor; ha a legalsó akonát, ami alá *harazsákdarabot* (jutazsákdarab) helyeztek, beverik, tetejéről a többit lefűrészelik. A véglegesen bevert

[59] *Parragh Gábor*: A szőlőmívelésről. Pest, 1863. II. 118—119. old.

akona nem áll ki a hordódonga szintjéből, a hordó jól gurítható (Felsőörs).

Általában véve *facsapot* vernek a hordóba, a rézcsap csak fejtéskor kerül alkalmazásba, állandó használatra nem jó.

A CO_2 elvezetésére nemcsak az egyszerű lyukas akonát, hanem két derékszögben megtörő, 34 cm. hosszú lyukas csapot, az u. n. *bugyogót*

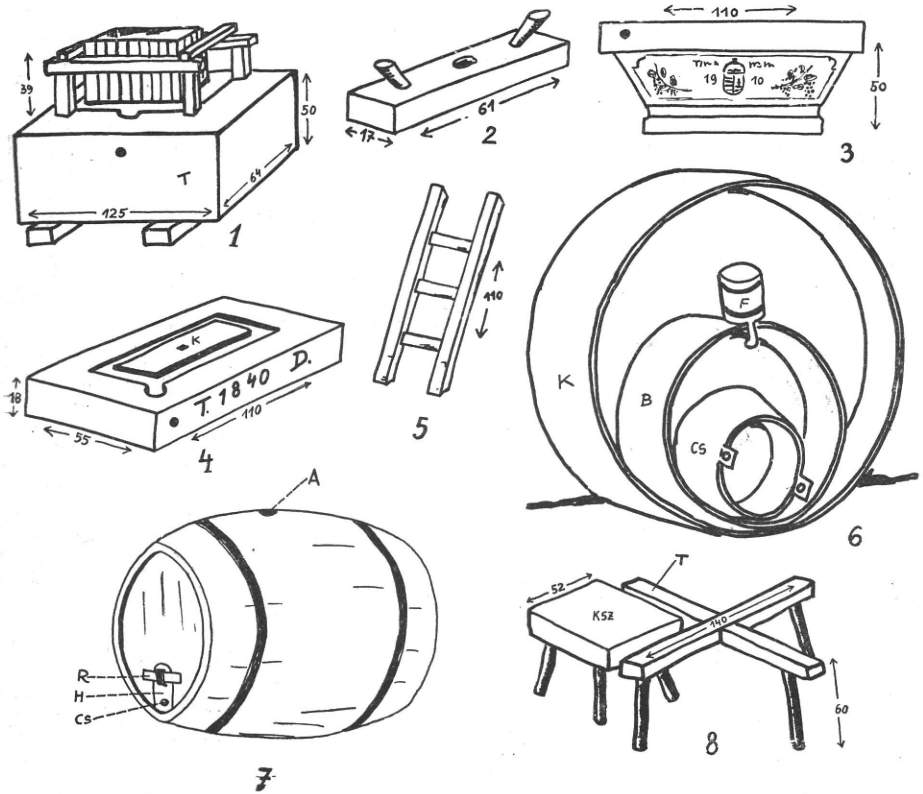

51. ábra. 1. Szőlőprés. — Presse. (Dudar); T = tőke; a vascsavar a képen hiányzik. **2. Papné. — Drückbrett.** (Felsőörs). **3. Présalja 1910-ből. — Unterteil einer Presse, aus 1910.** (Vörösberény); vörös kő. **4. Présalja 1840-ből. — Unterteil einer Presse, aus 1840.** (Szentkirályszabadja); vörös kő; K = köldök. **5. Hordólétra. — Fassleiter.** (Felsőörs). **6. Száradó faedények a pincében. — Holzgefässe beim Trocknen im Keller.** (Balatonkenese); K = kád (140 cm átmérő), B = bocska (88 cm átm.), CS = csöbör (48 cm átm.), F = fucsi (16 cm magas). **7. Hordó. — Fass.** (Felsőörs); A = akona, H = hordóajtólék, Cs = csapszeg, R = rigli. (A valóságban a hordónak legalább 6 abroncsa van). **8. Tiprószék** (T. **Gestell für den Tretbottich**) **és kis szék** (KSZ). Gyulafirátót. Méretek centiméterekben.

is használhatják. Ezt is az aknába verik be, a kivezető csap végét pohár vízbe sűlyesztik (53. ábra). Használnak pléhből készített *bugyogtatót* is, itt a fejlődő CO_2-t meszes vízbe vezetik. Ha forr a bor, csak úgy kotyogtatja a bugyogtatót (Felsőörs).

A hordók a pincében hatalmas tölgygerendákon, a *csántérokon* nyugosznak, oldalt két keresztgerendával, a hordókötéssel (*cvenger*, Felsőörs) rögzítve (52. ábra 16. sz.). A csántért maga faragja ki a gazda

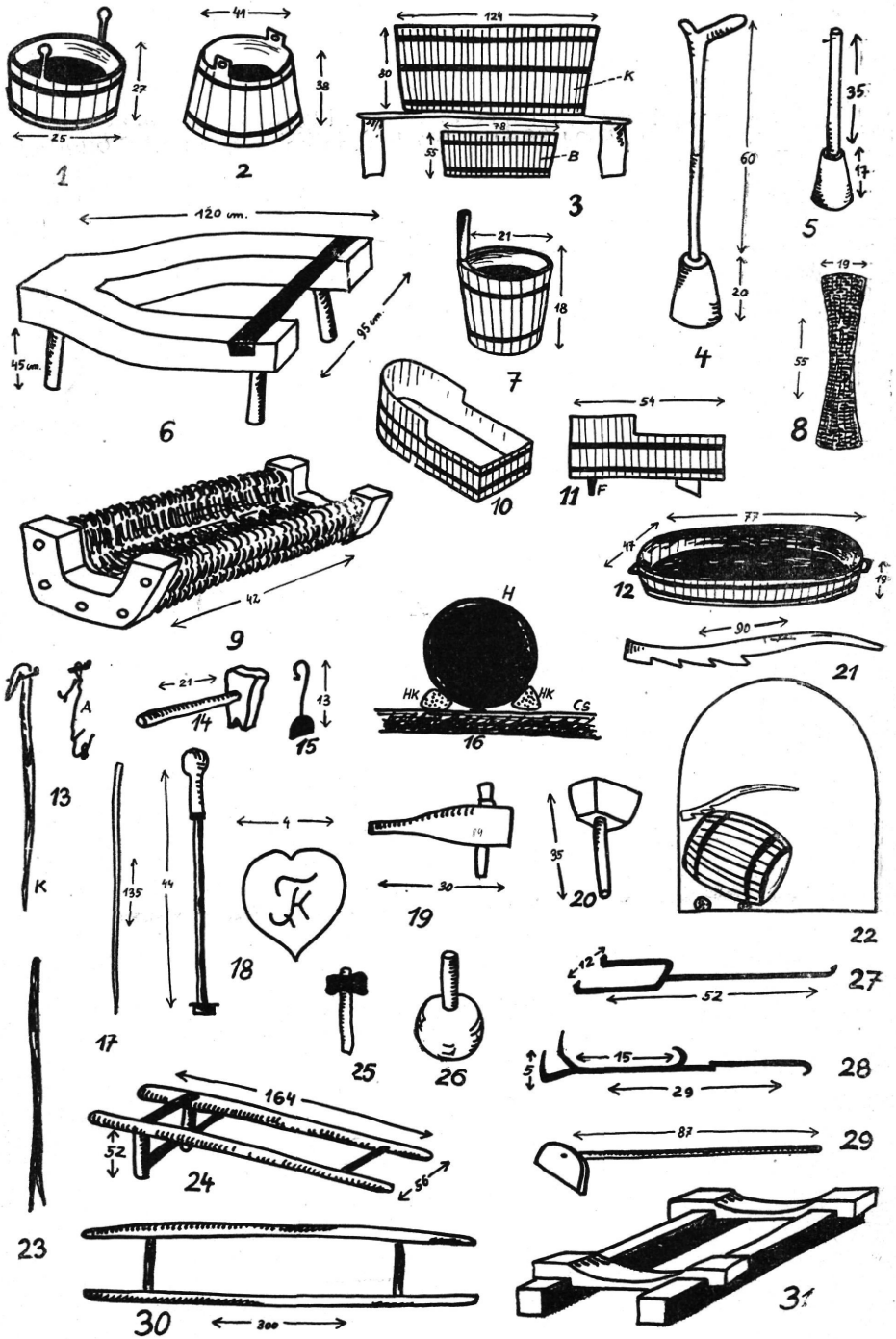

52. ábra. 1. Fertálysajtár. — Schöpfgeschirr. (Vörösberény). **2. Csöbör. — Zuber.**

(Vörösbereny); kb. 50 literes. **3. Kád** (K. **Bottich**) **és bocska** (B. **Tonne**); utóbbiba folyik a must (Vörösberény). **4. Muszkoló.** — **Mostschlägel.** (Vörösberény). **5. Muszkoló.** — **Mostschlägel.** (Felsőörs). **6. Tiprószék.** — **Tretgestell.** (Csékút). **7. Mustmerő.** — **Mostschöpfer.** (Vörösberény). **8. Vesszőből font szűrőkosár.** — **Korb zum Mostseihen.** (Vörösberény). **9. Vesszőből font mustszűrő.** — **Geflochtener Mostseiher.** (Csatár hegy-Márkó). **10. és 11. Tőtike.** — **Trichter, zum Mosteinfüllen.** (Balatonkenese); F = fémcső. **12. Kármentő a csap alá.** — **Zapftrog.** (Vörösberény). **13. Pince falán lógó cseresznyeszedő kampó** (K) **és ánslógozó drótok** (A. **Schwefel**). Csékút. **14. Abrincshajtó.** — **Reifenschläger.** — (Vörösberény). **15. Hordópucoló vasból.** — **Eiserner Fassabkratzer.** (Vörösberény). **16. Hordó rögzítése a pincében.** — **Aufstellung des Fasses im Keller.** (Somlóvásárhely); H = hordó, HK = hordókötés, CS = csántér. **17. Bormérőpálca.** — **Stab zum Abmessen des Weines.** (Balatonkenese). **18. Hordóbélyegző.** — **Fassstempeleisen.** (Felsőörs). **19. Eresztőcsap fából.** — **Zapfen.** (Vörösberény). **20. Fakalapács.** — **Holzhammer.** (Balatonkenese). **21. Rézső fából a hordó elemelésére.** — **Holzhebel zum Fortbewegen der Fässer.** (Balatonkenese). **22. Rézső használatban.** — **Hebel im Gebrauch.** (Balatonkenese). **23. Gyékény a tóból a dugasz rögzítésére.** — **Binse zum Befestigung des Propfens.** (Doba). **24. Bak.** — **Gestell zum Fasstrocknen.** (Felsőörs). **25. Vaskalapács.** — **Eisenhammer.** (Balatonkenese). **26. Fasulyok.** — **Holzhammer.** (Balatonkenese). **27. és 28. Hordófenékhúzó vas.** — **Eisengerät zum Einziehen des Fassbodens.** (Felsőörs). **29. Söprűvonyó fából.** — **Gerät zum ausziehen der Hefe.** (Vörösberény). **30. Kujcsorja.** — **Gestell zum Abgleitenlassen der Fässer.** (Felsőörs). **31. Nyereg.** — **Gestell, zum Draufstellen des Fasses.** (Balatonkenese). Méretek centiméterekben.

tölgy- vagy cserfából (20 cm. széles, hossza akár a pince). A csántért is *pőre kocsin* hozzák ki a hegyre, akár a prőst (Felsőörs, Lepsény). Hordórögzítésre szolgál a *nyereg* is (52. ábra 31. sz.).

A présház falán rendszerint megtaláljuk egy szögre függesztve az ánslogozó drótokat az ánslóggal (= kén) és valahol a sok lim-lom kö-

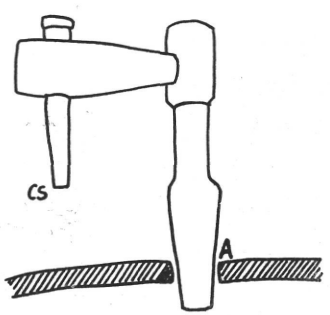

53. ábra. Bugyogó. — **Zapfen zum auslassen des CO_2.** (Lepsény). A = a hosszmetszetben rajzolt hordó akonanyílása.

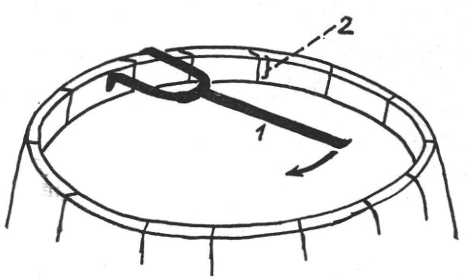

54. ábra. Hordófenék kiemelése a csinyezővel. — **Ausheben des Fassgrundes.** (Felsőörs). 1 = csinyező, 2 = hordó csinya.

zött a hordóra rakódott penész levakarására szolgáló, vasból készült *hordópucolót* (52. ábra 15. sz.) és a *söprüvonyót*, amivel a hordó ajtólékján keresztül a söprűt húzzák ki (52. ábra 29. sz.). Felsőörsön, Csopakon ezt az eszközt *kuruglának* hívják, ugyanakkor a faluban a konyhában *szénvonyó* a neve, ami ismét érdekes példája annak, hogy az ősibb név kikopva a használatból a faluból kivándorol a szőlőhegyre. Tisztogatáskor a hordót *rézsővel* (Balatonkenese, *hordóhajtó*, Lepsény) emelik el a faltól (52. ábra 21—22. sz.). A nagyobb hordók mellett megtaláljuk a *hordólétrát* (51. ábra 5. sz.). Kocsiról a hordót *kujcsorján*

szállítják le (52. ábra 30. sz.), ha meg kimosták, a *bakra* teszik száradni (52. ábra 24. sz.).

A hordó alapos tisztításakor a hordófeneket kiveszik, ehhez szolgál a hordófenékhúzóvas, a *csinyező* (22. ábra 16—17. sz. és 52. ábra 27—28. sz.). A felállított és kivett ajtólékú hordó dongáit az 54. ábrán bemutatott módon[60] a csinyezővel egymás után sorra kifeszítik, a *csiny* és fenék közé pedig egy-egy venyigét tesznek; (előzetesen az első, vagyis a *csinyabrincsot* leveszik, a második és harmadik abrincsot föllazítják). Ha már minden dongát kifeszítettek, a fenék könnyen kiemelhető. A nyitott hordóból elsősorban is a borkövet szedik ki, amit eladnak, megveszi a zsidó föstéknek. Az már rossz dolog, ha penészt kell kikotorni a hordóból. A hordófenék visszahelyezésénél előzetesen a csinyt és a feneket krétával megjelölik, majd fellazítva a csinyezővel a dongákat, 2—2 donga közé egy szál papirvékonyságú gyékényt dugnak és a feneket a *csinyvágásba* benyomják (Felsőörs). Voltakép pintérmunka, de megcsinálja a szőlősgazda maga is.

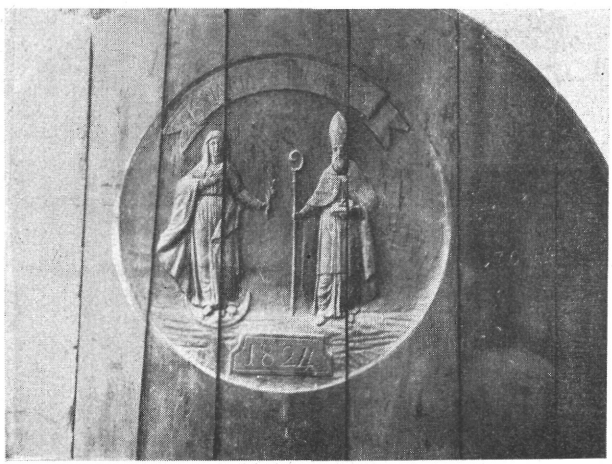

55. ábra. Hordófenék domborműves díszítése. — Relief von einem Fassboden. Hordóátmérő 208 cm., a domború átmérője 95 cm. (Veszprémvármegyei Múzeum). Dr. Vajkai A. felvétele.

Mielőtt mustot öntenek a hordóba, a hordót vízzel tisztára kimossák, de mással nem kezelik. Üresen álló hordót időnként bekénvegeznek, nehogy fülledt levegőjű legyen. Az ajtólékot faggyúval bekenve húzzák be (Felsőörs). Az abrincs eszköze az *abrincshajtó* (52. ábra 14. sz.)

A hordókat nem cifrázzák. Csak egy helyen (Várpalota) láttam, hogy a paraszt földmíves tulajdonos egyszerű koszorút faragott a fenékre, felirattal („Adjad Uram Áldásodat munkánkra, Antal István, 1927"). De ez a faragás semmiféle közösségi gondolatot nem fejez ki, egyéni megnyilatkozás, talán ezért büszke is rá tulajdonosa, kiállításba szeretné vinni.

A Veszprémvármegyei Múzeumban őrzött hatalmas, 170 akós,[61]

[60] Utólagosan helyesbítem a rajzot: a csinyezőt nem belül, a fenék felett helyezik el, hanem kívül; lényegében véve azonban így is csak a közölt ábrához hasonló módon működik a dongák szétfeszítésekor a csinyező két foga.

[61] Faluban még most is akókban beszélnek, 1 akó rendszerint 50 liter. *Bort megakolni:* az akona lyukon beeresztett akoló pálcával megmérni a borszint magasságát. A várpalotai urbariális pöriratokban olvashatjuk, hogy a dézsmaszedő hajdúk a pincét felnyitották és a bort *megakolták* (204. old.).

1824-ben készült hordófeneket Mária és Szt. Miklós domborműves alakja díszíti; valószínűleg valamelyik káptalani pincéből került a múzeumba, a paraszti borászathoz semmi köze sincsen, itt mindössze a teljesség kedvéért közöljük képét (55. ábra).

A pince felszereléséhez tartozik a karóveréshez használatos nagyobb *szekerce* (56. ábra 1. sz.) és a kisebb vasú *topor* (vasa 14 cm. hosszú, nyele 34 cm. Csopak). Toporral vágják az erdőben a tüzelésre szánt vékony faágakat (a *cseberét*), ezzel faragják az akácfa karókat. A *fakalapácsot* különben a lágyabb rézcsap beverésére használják, míg a *vaskalapáccsal* a karikát hajtják, az akonát verik be, stb. Elmaradhatatlan kellékek még ősi soron a különböző nagyságú lopó-

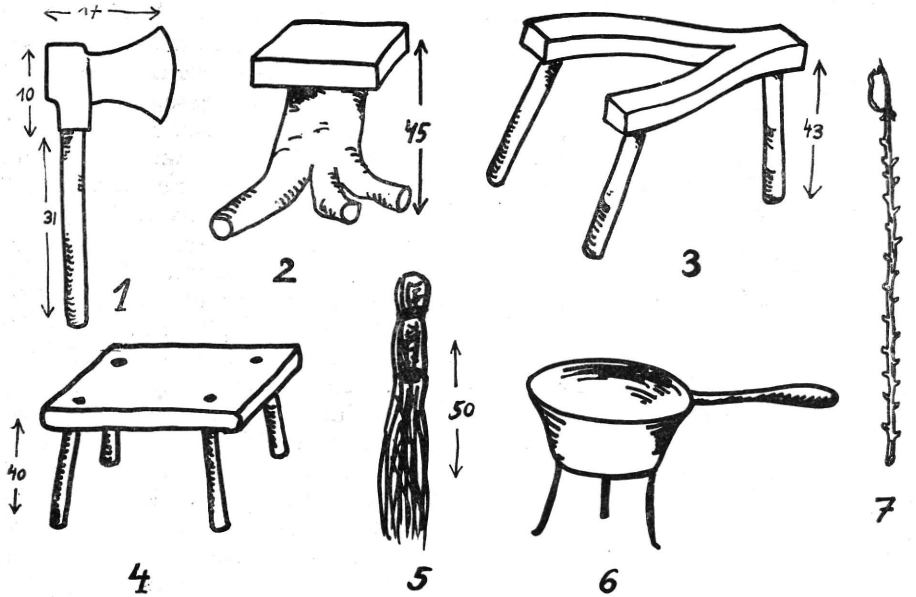

56. ábra. 1. Szekerce. — Beil. (Felsőörs). **2. Szék fagyökérből. — Sessel aus einer Baumwurzel.** (Felsőörs). **3. Ülőszék. — Sessel.** (Felsőörs). **4. Tölgyfaszék. — Sessel aus Eichenholz.** (Vörösberény). **5. Ciroksöprű a présalja söprésére. — Besen zum Kehren des Pressunterteils.** (Vörösberény). **6. Vasserpenyő hozzáerősített lábakkal. — Eiserne Pfanne.** (Csékút). **7. Szőlőtartó pálca. — Stange zum Aufhängen der Trauben.** (Sóly), 175 cm hosszú. Méretek centiméterekben.

tökökből készült *lopók*, a *hébérek* (64. ábra. Somlyó pincéiben még nagyrészt lopótökhébért találunk, az üveg hamar törik), gyékény a tóból, amivel a dugót vagy a csutora száját (60. ábra) tekerik körül. A pincebéli élet kellékei közül felemlíthetem a különböző alakú székeket (56. ábra 2—4. sz.). Itt szintén régi ülőalkalmatosságnak kell mondanunk a gyökértörzs széket és a különleges, V alakú, a szapú, illetve tiprószékhez hasonló darabot; az utóbbi székféleség szerepel az orvostörténelemben is, mint szülőszék;[62] a szülőszék magyar paraszti változatát azonban mindeddig nem sikerült megtalálnunk. *Katlanban* a vi-

[62] Egy XV. sz.-beli szülőszék képét lásd: *Magyary-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek. Budapest, 1931, III. kötet 292. old.

zet melegítik, *serpenyőben* (56. ábra 6. sz.) szüretkor a húst *megkófi-colták* gulásnak (Lepsény); akad még *nyárssütő villa* is. Világító szerszámok közül leggyakoribb az 57. ábrán látható gyertyatartó, de akasztottak egyszerű drótból hajlított tartót is a présház és a pince közti fal gerendájára, ha sötét estébe nyult át a szüreti munka (20. ábra 2. sz.). Ahol lóval szántják a szőlőt, ott megtalálhatjuk valamelyik sarokban a *kisafát* is (Lepsény).

A szőlőben gyümölcsfák is vannak, ezzel kapcsolatban megemlítek néhány eszközt, mint a hernyóirtókést (*Raupemesser*, Csatár-hegy, Márkó. 30. ábra 2. sz.), a cseresznyeágakat lehúzó kampót (52. ábra 13. sz.) és a *gyümölcsszedő széket.*[63] Az utóbbi 210 cm. magas, 100 cm. széles faalkotmány; érdekes, hogy csak Ősiben láttam effajta székeket; a cseresznyét főleg nők szedik. Ugyanitt említem meg, hogy amikor betegség van az aszszonyon, gyümölcsfára nem szabad felmásznia, mert különben elszárad a fa. Akad még öreg ember, aki komolyan hiszi ezt (Felsőörs).

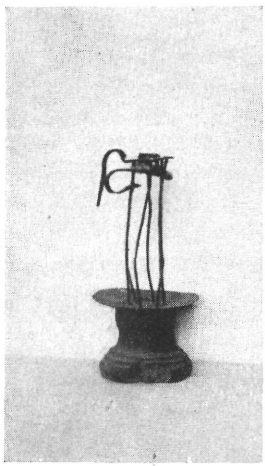

57. ábra. Gyertyatartó drótból és fából. — Kerzenständer aus Draht und Holz. (Doba); 22 cm magas. Dr. Vajkai A. felv.

A leszedett szőlőből néhány fürtöt eltesznek a téli hónapokra is. Két asszonynap között (aug. 15—szept. 8.) leszedett szőlő áll el a legjobban (Csékút, Felsőörs). Az elrakandó szőlőt a présház tetőzete alá hosszú fonálhoz kötözve akasztják (20. ábra 9. sz.), vagy egy legalyazott faágra, a *szőlőakasztóra, szőlőtartóra* (56. ábra 7. sz.) kötik. Szőlőtartót csinálhatnak fűzfával összetekert zsúpból is, ha ebbe kis ágakat dugdosnak (*szőlőtartó zsúp*, Sóly). Mások a fölakasztott hordóabroncshoz kötözik a fürtöket (Felsőörs). Ha fordítva kötik fel a szőlőfürtöt, úgy a fürt széthajlik, kissé *megtöpped, rigyás* marad és így jobban eláll (Felsőörs).

Végezetül szóljunk a borivás edényeiről. Manapság minden pincében akad 1—2 igen kicsi, kétes tisztaságú üvegpohár (*glázli*, Sóly), amivel a pince tájékára vetődő ismerősbe, idegenbe töltögetik a bort. A híres veszprémi *csutorák*[64] (60. ábra) már kimentek a divatból, pedig régebben ebből és a *csobolyóból* (*vatalérból*, 58—59. ábra) itatták a szőlőben dolgozó munkásokat. A csutora tulajdonosa, hogy egyszerre nagyobbat ihassék, a csutora nyakánál kis lyukat fúr (*peszlik*), mert különben csak kotyog a csutora, nehezen jön belőle az ital (Felsőörs). Az 5 liternél nagyobb ürtartalmú, csutorához hasonló faedényt *vatalérnak* vagy *csobolyónak* nevezik; pintér készíti dongákból, akár a hordót. Az 59. ábrán látható vatalér csutoraalakú, a veszprémi csapólegények társulatának edénye volt (felirata: „Igyunk hogy el ne

[63] Hasonló széket közöl *Szabó Kálmán* a *Kecskemét szőlő- és gyümölcstermelésének multja* c. könyvében (Szedőszék, állo. 40—41. old. közti 4. tábla).

[64] A veszprémi csutorás mesterségről *Ébner Sándor* írt (Népr. Ért. 1932: 81.). A *Magyarság Néprajzának* hasonló tárgyú leírásába (I: 321) néhány sajtóhiba került; helyesen: a csutorás előzetesen a csutora száját kifúrja, csak ezután vájja ki öblös üregét. A csutora belsejét viasszal vagy gyantával öntik ki.

fáradjunk. 1879."). Van a Veszprémvármegyei Múzeumban egy egész kis (19 cm. magas), hordóalakú, fatörzsből kivájt faedény, amit a leltárkönyv szintén csobolyónak nevez. (Lelt. sz. 2708.) Manapság a csobolyók helyét a demijohn foglalta el.

A német márkóiak Csatár hegyén üvegkorsókat találtam *(halbimász, mészöly),* amikből a mustot itták. Sok helyen még emlékeznek a *vászonkorsókra (kükorsó)*; nagy kocsikon a horvátok hozták ide; ebbe eresztették a bort a hébérből (Balatonkenese).

A kedélyes pinceszerezéshez tartoztak a különböző cserép boros korsók is. A régi korsókat ma már alig használják, ha még megvannak, úgy legtöbbször a pince hátsó falán lévő vakablakban találjuk meg a többi hasznavehetetlen holmi között. Az alábbiakban

58. ábra. Vatalér v. csobolyó. — Hölzernes Lägel. 29 cm magas, 12·5 cm széles. (Veszprémvármegyei Múzeum). Dr. Vajkai A. felvétele.

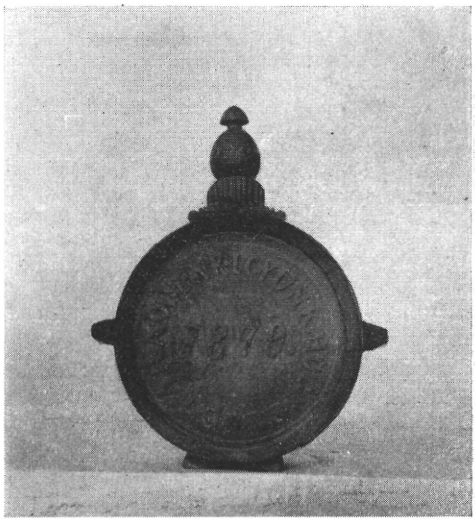

59. ábra. Csobolyó. — Hölzernes Lägel. 42·5 cm magas. (Veszprémvármegyei Múzeum). Dr. Vajkai A. felvétele.

(61—63. ábra) a Veszprémvármegyei Múzeum paraszt vonatkozású cserépedényei közül azokat a korsókat mutatom be, melyek akár felírásuk, akár alakjuk alapján a bortartó edényekhez tartoznak. E boros kancsók legtöbbször díszesek, hisz ünnepélyes alkalomra, jó pinceszerezésre készültek; jellemző, hogy úgy a régi, egyszínű, legtöbbször zöld alapba karcolt, mint a későbbi dombormíves díszítés, szőlőelemet nem tartalmaz. Szőlőelemek csak a jelen század elején lépnek fel, kétségtelenül városi hatásra. A feliratok[65] nagy része ismert költemények többé-kevésbbé hű ismétlése, bár akad köztük eredeti tá-

[65] Általában véve a különböző rendeltetésű cseréptárgyak közül úgyszólván csak a céhélettel összefüggő cserepeket és a boros-, pálinkásedényeket látták el feliratokkal.

60. ábra. Facsutora 1873-ból. — Hölzerne Feldflasche aus 1873. (Balatonkenese). 28·5 cm magas. Dr. Vajkai A. felvétele.

kolmány is. A szöveg gyakran feltünteti a korsó tulajdonosának és a fazekasmesternek a nevét. A közölt edények felirata a következő :

61. ábra 1. sz. Igal eget nem banom masocor sem sajnálom teli töltsed azt megvarom igal pajtas Aldomast tanuljuk az bor ivast vivat pap János. Ez az korsó pap janos uram szamara készült 1793 jan.

61. ábra 2. sz. Készült Május 6-án 1864 évben Készítette Nagy Lajos. Handrete csindrete.

61. ábra 3. sz. Sziv Vidámitásra isten a bort atta a mind szent Dávid zsoltár mondota azert jo szőlős gazdánk hordoját kifuratta tele kancso borát onétt fölhozata bátran ebből mintjáján igyanak de a szegén korso készitőjéröl is gondoskodjanak vivatt. Ezen korso készült Veszpremben 1887 ben augusztus 28 dikán Tekintetes Vikár Lajos Urnak számára éltese az isten sok számos éve kik az egész családjával együtt ezt kivánja Takács Jozsef Fazekas Mester dicsérjük a jézus nevet meg igyuk a szölő levét 1887. Éljen aki most isza ki borát poharábul Éljen aki nem huza ki magát a baracságbul Éljen minden közbenjáro akár szegén akár báro Vivatt éljen aki bevátt.

62. ábra 1. sz. Éljen Szabó János Nejével és gyermeke Áltja meg az Isten azt aki iszik e kancsóbol Kijen kifogy öteszen . . . 1869 május 18.

61. ábra. Zöldmázas füles cserépkorsók. — Grünglasierte Tonkrüge.
1. Korsó 1793-ból ; 26 cm magas. 2. Korsó 1864-ből ; 32 cm magas. 3 Korsó 1887-ből ; 22·5 cm magas. (Veszprémvármegyei Múzeum. Lelt. sz. Cs. 86, Cs. 100, Cs. 85.) Dr. Vajkai A. felvétele.

62 ábra 2. sz. 1868 Éljen soká Szabó József, aki e kancsóból iszik, Altas bekeség jo Bor jo Egésség Augusztus 29, 1868.

62. ábra 3. sz. Kis Isttvány Vivát Ha van Benne igyá, 830.

62. ábra 4. sz. Éljen a magyar haza vivát barátom ihatnál amint látom éljen a magyar Ez a tsapos fazék készült Segesdi Ferentzné számára 1850 dik esztendőbe. 1850 készült Veszprémbe.

62. ábra 5. sz. Készitté Bokka Sándor Nemés Gábor számára Április 25 dik 1880 Évben. Azzővének az ur megtartója eszt is Ezsen kancsó belseje egéségel van

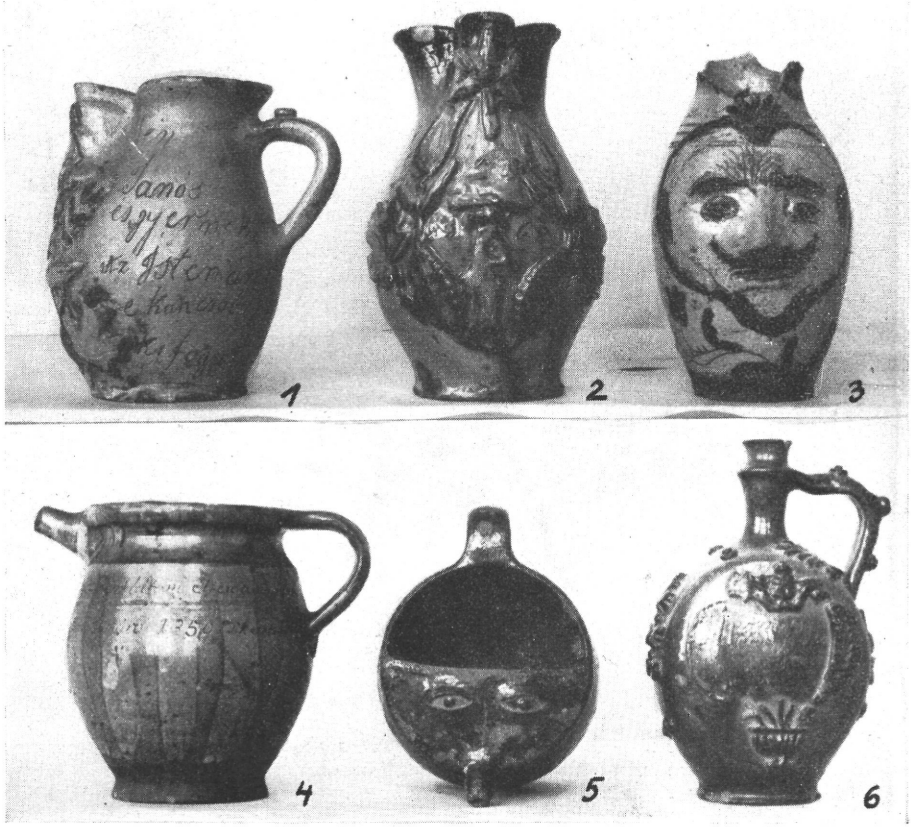

62. ábra. Mázas cserépkorsók. — Glasierte Tonkrüge.
1. Korsó, fehér alapon zöld-barna domborműves dísszel, 1869-ből; 18 cm magas. 2 Zöldmázas korsó domború díszítéssel 1868-ból; 21 cm magas. 3. Fehérmázas korsó barna díszítéssel 1830-ból; 19 cm magas. 4. Zöldmázas csapos edény 1850-ből; 18 cm magas. 5. Zöldmázas csapos edény 1880-ból; 18 cm magas. 6. Zöldmázas korsó barna domborművű dísszel 1896-ból; 23 cm magas. (Veszprémvármegyei Múzeum. Lelt. sz. Cs. 87, Cs. 67, Cs. 170, Cs. 82, Cs. 208, Cs. 56.) Dr. Vajkai A. felvetele.

tele akki iszik belülle vájon az egésségére Vivát aki a bort nem szereti az a barátságot . . . (olvashatatlan).

62. ábra 6. sz. Aki iszik beöle, váljék egészségére, vivat csinálta Tolt Ferencz. Ezen korsó T. Cz. készült, Ébel Károly ur és neje számára, vivat. Éljen a haza Veszprém, 1896, április 20 án.

63. ábra 1. sz. Benedek Imre számára készitté Vas. B. S.

63. ábra 2. sz. Vig pohár közt édeseb a szerelem de ami az keserü van elfelejtem hej galambom szölke bimbom mit nevetz álgyon meg a három Isten ha szeretz.

Ezen korsot csinyalta Varga Istvány 1887 dik Évi május 2 dik napján Ebül a korsobul csak az ihatik aki a fartélyát érti Aki iszik belőle váljon egésségére Viváth.

63. ábra. 4. sz. Ezen Tsutora az 1842 dik Jaksis Jozsefnek kiszült.

63. ábra 6. sz. 1895 Főtisztelendő Torkos Pál.

63. ábra. Cserépedények. — Vexierkrüge (1—3) **und Feldflaschen aus Ton** (4—6). 1. Zöldmázas, felül barnaszínű fortélyos korsó; 21 cm magas. 2. Kékmázas fortélyos korsó 1887-ből; 21·5 cm magas. 3. Barnamázas fortélyos korsó sárga dísszel; 21 cm magas. 4. Sárgamázas cserépcsutora barna díszítéssel 1842-ből; 25·5 cm magas. 5. Sárgamázas pereckulacs; 21·5 cm magas. 6. Zöldmázas csutora sötétbarna dísszel 1895-ből; 28 cm magas. (Veszprémvármegyei Múzeum Lelt. sz. Cs 69, Cs. 9, Cs. 173, Cs. 6, Cs. 204, Cs. 88.) Dr. Vajkai A. felvétele.

Ősiben jegyeztem fel egy csákvári korsó következő feliratát:

Mindig kértem az uristent
Józan embert adjon nekem
Ugyi testvér te is kérted
Mégis részeget adott néked
Ha még egyszer férjhez mennék
Ilyen emberhez nem mennék
Inkább mennék drótostóthoz
Aki vasfazekat foltoz.

A szájas korsók (mint pld. 62. ábra 1. sz.) helyett ma a hasonló alakú egyszerű zománc (pléh) korsót használják; a saját fogyasztásra

szánt napi 2—3 l. bormennyiséget rendszerint közönséges üvegben viszik haza (64. ábra). A mázatlan cserép *csöcsörnyés korsóból (csörgős korsó;* Sóly. v. ö. *Magyarság Néprajza* I. kötet 147. ábrájával) inkább vizet ittak, de használták olykor boros edénynek is; a csöcsörnyén jobbára a kisebb itókás edényt szerető nők ittak *(csöcsörnyén iszom,* Sóly).

64. ábra. Szőlőbe menő szőlősgazda; vállán szőrtarisznya, kezében lopó. (Balatonszabadi). — **Weinbauer auf dem Weg zum Weingarten.** Dr. Vajkai A. felvétele.

VII. A szőlő és a bor a parasztság életében.

A falusi embernek alig van alkalma arra, hogy személyét életének parttalan folyásából — ha csak rövidebb időre is — kikapcsolja és az egyforma napok, órák láncába más színeket keverjen, amit a magasabb városi szemlélet szórakozásnak keresztelt el. Dolgozik látástól vakulásig és ebbe legfeljebb csak a szeszélyes, kiszámíthatatlan időjárás hajít néha meglehetősen izgalmas változatosságot. Kétségtelen, hogy egyforma és aggodalmas életébe a magasabb művelődési szintbe tartozó szőlőmívelés széles, derűsebb réseket vágott. A szőlőgazdálkodás és bortermelés a maga igen változatos feladataival, részben inkább szellemi, mint testi erőket igénybe vevő foglalatoskodásaival a paraszti élet kedves munkái közé tartozik, vasárnapi munka, sok helyen nem is számít munkának.

De nemcsak a szőlőmívelés munkájának szinessége, a csekélyebb fáradság, de maga az egész szőlőhegy, a fák közt megbúvó pince, a zöldelő hegyoldal, nem kevésbé a bor a paraszti élet egyik érdekes és értékes részévé alakították a szőlőbéli foglalkozást. A szőlőhegyen való tartózkodás és elbabrálás a falusi ember legkedvesebb élettevékenysége és ebben nem különböznek parasztjaink semmiben sem a városi polgároktól. A szőlőhegy szép, ahogy a híres búcsújáróhelyek is a városi szemnek kellemes erdőségek közepette, források partjain virágzottak ki, bár ne feledjük, hogy a mi természetszemléletünk más, mint a falué. A magyar parasztember nem szívesen látja az erdőt, a girbe-gurba hegyeket, völgyeket; mégis, e pincék és környékük szépét értékeli és átéli, ha másképen is, mint a városi ember festészeten, irodalman nevelkedett szemlélete.

A szőlőbirtokos fáradhatatlanúl kijár szőlőjébe, télen-nyáron, jó időben, rossz időben egyformán, majd minden nap. Kifogást és alkalmat mindig talál arra, hogy kimehessen a hegyre. Tavasztól őszig akad elég munka a szőlőben, a téli hónapokban meg azért megy ki, hogy ellenőrizze a hordókat, nem törtek-e be, stb.; azonfelül minden alkalomkor hazavisz 2—3 liter bort. Kijár, mert megszokta. Lepsényben beszéltem egy 69 éves öreg asztmás paraszttal; éjszaka csak ülve, bundába burkolódzva bír aludni, mégis mindennap kiballag a szőlőjébe.

Mindenesetre az igazi, fáradhatatlan pinceszerezők az öregek. Hétköznap inkább magánosan mennek ki; öreg ember téli időben órák hosszat képes pincéjében elácsorogni, tenni-venni, majd estefelé néhány borral teli üveget szőrtarisznyájába dugva visszasétál a faluba. Pedig olykor 4—6 km. hosszú utat kell megtennie, míg hazaér. De kijár, mert „benne születtem, benne is halok meg" (Felsőörs). „A szőlőbe majd mindennap kijövök. Ez az életem; ha nem jövök ki, olyan, mintha elvesztettem volna valamit" (78 éves ember mondta Gyulafirátóton). A fiatalok már nem ilyenek. A Csatár-hegyen egy márciusi vasárnap délután láttam, ahogy egy öreg márkói házaspár kinn üldögélt órákhosszat a pince előtt, ugyanakkor felnőtt fiuk a faluban maradt.

Vasárnap[66] inkább társas élet folyik a szőlőben; egy pincében többen összejönnek („elmenünk a pinceszerre", Ősi), a közeli városban dolgozók is hazavándorolnak, a szőlőhegy főleg az utóbbiaktól hangos. Részeg ember aránylag ritka a szőlőhegyen. Régebben e vasárnapi összejöveteleknek nagyobb jelentőségük volt, a fontosabb megbeszéléseket kinn a hegyen tartották valamelyik pincében. Vasárnap az asszonyok is kijönnek a szőlőbe kis pihenésre, hétköznap csak a munka végett vannak kinn.

Külön napjuk volt az asszonyoknak a húshagyókedd. Húshagyókeddkor, ebéd után az ismerős asszonyok (komaasszonyok, szomszédok) csapatostól (15—20-an is) kivonultak a pincébe, magukkal fánkot, kolbászt, kövesztett sunkát, süteményt vive és ott estig elbeszélgettek, meleg bort ittak, egyik pincéből a másikba ellátogattak, férfiakkal összetalálkoztak, este pedig nótaszóval mentek haza (Ősi, Sóly). Meghívta a húshagyózásra a gazdagabb a nála dolgozó szegényebbet is, a „bejáró asszonyt, a dolgosát"; „elhívom húshagyózni a jó asszonyt, aki segített kötözni" (Ősi). Jásdon így mondják: farsangolni mennek. Ma már alig húshagyóznak, illetve helyenként a legények vették át az asszonyok szokását és húshagyókeddkor a szőlőben farsangolnak.[67]

Régebben ősszel, szőlőérés idején csapatostúl költöztek ki a lányok *(szőlőpásztor lányok)* a szőlőbe és ott a szőlőt őrizték.[68] Vidékünk e szokást ma már inkább csak töredékeiben ismeri. *Kardoss Béla* szíves közlése szerint Szilasbalhásón a lányok csapatostúl járnak sétálni a szőlőkbe szőlőérés idején; Szápáron öten-hatan barátnők ebéd után kimennek a szőlőbe, ahol a legényekkel találkoznak, mulatoznak. *Babay Kálmánnak „Leánypásztorok"* című novellája szintén a szőlőőrző lányokról szól.[69] A novella szerint Enyingen valaki indítványára elhatározták, hogy ezentúl nem hegymesterek, hanem a falu hajadonai fogják őrizni a szőlőt; így került ki egy öt fertályos gazda lánya is

[66] Mencshelyen az 1783. évi jegyzőkönyv szerint pénzbirsággal sujtották azt, aki templom helyett pinceszerre ment.

[67] Ugyanitt megemlítem, hogy Esztergom környékén *kövércsütörtökkor* (hamvazószerda előtti csütörtök) estefelé a család, asszonyok, férfiak vegyesen kivonúlnak a szőlőbe és ott pogácsát, sonkát stb. lakmározva, vidáman dalolva 9—10 óráig maradnak *(farsangolás.* Saj. gyüjt. 1938.)

[68] *Népünk és Nyelvünk,* 1929: 96. *Csalogovits József:* A sárközi hálótar.ya. *Ethn.* 1936: 142. Ismeretesek a szőlőőrző lányok Pálfán is; ugyanitt hallottam *csikós lányokról* is, akik állítólag ősszel mentek ki a lovakkal legeltetni. (Tolna m.)

[69] *Székesfehérvár és Vidéke,* 1896. 44. sz. A novellára *dr. Dömötör Sándor* hívta fel a figyelmemet.

Nagyboldogasszony táján a szőlőbe és járta tizenkét barátnőjével a *„likos pincéket"*, megtudandó, ki járt ottan. Sétálásuk közben találkozott össze először jövendőbelijével is; a novella utóbbi része elárulja a leánypásztorkodás igazi célját, vagyis a fiatalok összeboronálását.

Gyereket a szőlőhegyen alig találni, kivéve ősszel, szüretkor (az iskolákban ekkor külön szüreti szabadság van) és szüret után, amikor a tőkén maradt szemeket szabadon mindenki, gyerekek, asszonyok, nincstelenek leszedhetik[70] *(bilingérezni, bilingéző gyerekek,* Sóly).

Pincébe hívja meg a gazda névnapjára az atyafiakat és pincében várják meg a férfiak Szilveszter estéjén az új évet, amikor is eléneklik a himnuszt, majd visszaballagnak a falu kocsmájába tovább folytatni a mulatozást (Ősi). Pincében tanácskozzák meg az öregek késő ősszel, jóval a szüret után a fiatalok sorsát, itt dőlnek el a következő farsangkor megkötendő házasságok is, legtöbbször az érdekelt fiatalok tudta nélkül (Hidegkút).

A pinceszerezők borozgatásaik közt alig esznek valamit, legfeljebb a pince környékén megtermett hagymákat húzogatják ki. A bemutatott tűzhelyeket inkább csak szüretkor használják; az akkor főzött birkapörkölt ünnepi étkezésnek számít, különben máskor kinn a szőlőhegyen, legtöbb helyen munka közben is, ebédre csak szalonnát és kenyeret esznek[71] (Lepsény). Dolog időben ebédre a férfiak főzik meg a gulást, szüretkor ez az asszonyok dolga. Ha vasárnap kimennek, a férfiak zsebben viszik ki a vacsorát (Ősi). Az étkezéssel kapcsolotban megemlítem még a borlevest: 1 liter borba 5—6 tojás sárgáját habarják, 10 deka porcukorral megédesítik és melegíteni kezdik; ha már habozva forr, a tűzről leveszik (Ősi).

Ahol a szüreti mulatság[72] még életben van, ott parádés felvonulást rendeznek 3—4 feldíszített ökrös szekérrel; van a menetben kéményseprő, drótostót, cigánykocsi, szőlőkoszorút vivő stb. Végigjárva a falut, este szüreti bált csapnak (Ősi). Néhány cigány is kisettenkedik a szőlőhegyre, hogy zenéjével vidámítsa a szüretet.

Az úgynevezett bordalok nem tekinthetők népi termékeknek, azonban parasztságunk mulatozásai közt énekli és így alább helyénvalónak tartom a vidékünkön ismeretes, a borral, szürettel kapcsolatba hozható dalokat felsorolni. Megjegyzem, hogy e mult század közepe óta termett műdalokat 60—70 éves öreg emberektől jegyeztem le, a fiatalabbja már alig ismeri. Van közöttük általánosan ismert Petőfi, Vörösmarty vers is.

Bort iszok én látod pajtás,
Nem élek ám búval mint más... *Gy.*[73]

Bor mellett szoktam vigadni,
Azzal ne törődjön senki... *S. F.*

[70] Ezt azonban Csajág hegyközségnek 1870-ben szerkesztett hegyrendőri szabályzata megtiltja: „Egyes szőlőbirtokosok károsítására eddig elkövetett szüret utáni bilingérés jövőre nem engedtetik s 2 frt. büntetés alatt mindenkinek tiltatik" *(Csajágh* szőlőhegyeire vonatkozó hegyrendőri szabályok, 1870. Veszprémvármegyei Múzeum.)

[71] A munkások étkezését a hegyközségi artikulusok igyekezték megszabályozni: „minden munkást tartó gazda az étel és bor ital adásban is mértékletességet tartcson, főttet nem többször napjában kétszernél, akkor is csak kétfélét, de nem Béleseket s efféle kényes süteményeket, bort pedigh nem többet napjában egy iczénél egy munkásnak adjon stb" *(Magyarszerdahely,* Zala m. 1778. évi hegytörvény. Közli *Jankó* és *Gönczi* id. munkájukban is.)

[72] Néhány szüreti szokást l. *Ethn.* 1929: 162.

[73] *B* = Bakonyszombathely, *F* = Felsőörs, *Gy* = Gyulafirátót, *P* = Padrag, *S* = Sóly, *Sz* = Szentgál.

Esik eső sűrű cseppje,
Sötét felhők alján... *P.*

Ördög bujjék öreg anyám
Kipett kopott bocskorába... *B. F.*

Ha pincéből boros fővel
Hazafelé ballagok... *F.*

Fölfelé megy borban a gyöngy;
Jól teszi... *F.*

Iszik a betyár a csapon,
Sír a kis lány az ablakon... *Sz.*

Kocsmárosné azt a kutya mindenét,
Hát abból a jó borából van-e még... *Sz.*

Jó bor, jó egészség,
Szép asszony feleség... *F. P. Sz.*

Bort ittam én, boros vagyok,
Haza mennék, de nem tudok... *F. P. Sz.*

Ha meghalok Bözsikém,
Ki fog engem siratni... *F. P. Sz.*

Bort nem iszom, fogadásom tartja,
Pálinka a melyemet rontja... *P.*

Tisza partján csináltattam egy csárdát,
Kis angyalom abba méri a borát... *F. P.*

Megkapáltuk szőlőinket
Három izbe is... *F.*

A főszőlőki sűrű pince,
Ritkának van teteje... *F.*

Igyunk, igyunk barátim,
Rövid az élet, örök a sír... *F.*

Nem keskeny az ucca, csak szoros,
Nem vagyok én részeg, csak boros... *Gy. F.*

Igyál betyár, múlik a nyár,
Úgy sem soká betyárkodsz már... *P. F. Sz.*

Elmentem én a szőlőbe, hejre tyu,
Ráléptem a venyigére, hejre tyutyutyu...
B. F. Sz.

Béres gyerek állj föl a szekérre,
Durrans nagyot hat ökör elejbe... *B. F.*

Iszom én biz icit picit,
Akárhogyan teszem szerit... *F.*

Száraz kút a gégém csapja,
Rásüt a szomjuság napja... *F. Gy.*

Addig iszom a csárdában,
Míg egy lovam lesz a hámban... *Sz.*

Kocsmárosné ragyogó csillagom,
Száz liter bort hozzon, mert szomjazom... *Sz.*

Kocsmárosné ejnye, ejnye,
De szenyes a köténye eleje... *F. P. Sz.*

Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét,
Hogy a fene egye meg, hogy mindig üres...
F. P. Sz.

Krumpli az ebéd, tök a vacsora,
Akármi lesz vacsorára... *F. P. Sz.*

Kalapom, kalapom csurgóra,
Sört innék, bort innék, ha volna... *F. P. Sz.*

Iszom, iszom, vörös bort iszom,
Mennél többet iszom, annál jobban szomjazom... *F. P. Sz.*

Aki borát issza most már,
Fogja e pohárt... *F.*

Még azt mondják az orromon,
Vörös bor virágja vagyon... *F.*

A szőlőhegy életformát, változatosságot ad akár a mindennap kiballagó magános öreg gazdának, akár a csoportosan pinceszerező nagyobb társaságnak, a szüretelőknek. A szőlőhegy a paraszt társadalmi élet fontos szintere, a szőlőhegyi élet szokásaiban régi hagyományok töredékei lappanganak. A mai gyüjtő azonban e régi közösségi élet maradványait már alig fogja fellelni és inkább arra találhat adatokat, mikép oldódnak fel e hagyományok valami újabban lábrakapott szokásban. A szokás, hiedelem értelmét a fiatal nem hiszi, nem is keresi, de magát a szokást ismeri, mint érdekességet megjegyzi és talán tovább is adja. Egy 30 éves felsőörsi legény többet mondott nekem, mint a különben szintén értelmes idősebb apja. Nem állt módomban elég embert e tárgykörből (szokások-hiedelmek) kikérdezni, ami keveset összeszedhettem, az alábbiakban adom.

Illés nap, Magdolna nap nem szabad dolgozni (Sóly).

Régebben *szombat délután* 1 órától nem dolgoztak a szőlőben. Jellemző, hogy a német Fajszon ezt a szombatdélutáni dologtilalmat még ma is szigorúan betartják, az ellene vétő 1 pengő szégyenpénzt

fizet. Ugyanakkor azonban benn a faluban tovább dolgozhatnak. (Márkó.)

Húshagyókeddkor az előrelátó gazda kiballag a hegyre és ott szőlőjének négy sarkán egy-két tőkét megmetsz, hogy a jégverés a nyáron elkerülje földjét, másrészt, hogy a tőke teremjen sok szőlőt, mint a bolond ; húshagyókor metszik így a tőkét, mert a farsang utolsó napja a bolondok napja. Mindezt csak a német Hidegkúton hallottam, ott még akad fiatal ember is, aki húshagyókor szorgalmasan megmetszi a szőlő négy sarkát.

Ha *Barabás napkor* eső esik, a szőlő elfogy, veszik a tűkéről. (Felsőörs).

Arról, hogy *újholdkor* sem metszeni, sem trágyázni nem jó, másutt már szólottam.

Aki feje alá *kókát* (vagyis 2 kis inda közt levelet tartalmazó szőlővessző*ágat*, amit rendszerint június utóján törnek le) tesz, megálmodja a jövendőbelijét (Ősi).

Szent János napkor (december 27) a bort a templomban néhányan megáldatják.[74] (Gyulafirátót, Felsőörs).

A szőlő és a bor a paraszt orvoslásában.[75] Erre vonatkozólag sokfelé kerestem adatokat, a válaszok azonban azt bizonyítják, hogy népünk a szőlőt és a bort manapság gyógyításra alig használja. *Szőlővessző vizével* bőrsömört kennek be (Felsőörs). Sebre *szőlőlevelet* tesznek (Ősi). A spanyol influenza ellen szegfűszeggel, töretlen fahéjjal, cukorral összefőzött forró *vörös bort* ittak ;[76] jó szer ez mindenféle kehéről (Sóly). *Borsöprűt* daganatra, rándulásra, húzódásra tesznek, főleg állatoknál, pld. lónál. (Felsőörs).

Az *iszákosság ellen* használatos, a jegyzetben felsorolt szereket[77]

[74] A szentjánosnapi borszentelést l. *Ethn.* 1929 : 69. A jánosnapi bor elsősorban gyógyszer ájulás, fejfájás (Nyugatmagyarország, *Ethn.* 1929 : 70. 1935 : 29), fül, fogfájás (Bács m. *Ethn.* 1896 : 178), epilepsia (Göcsej, Hetés, *Ethn.* 1905 : 356) ellen. V. ö. *Bálint Sándor :* Népünk ünnepei, 138.

[75] Pedig a bor minden időben gyógyszernek számított, pld. kolerás, pestises időkben az óvatosabbak nagy mennyiségű itallal igyekezték a betegséget megelőzni *(Magyary-Kossa Gyula :* Magyar orvosi emlékek, I : 132). Népünk gyógyszertárában a bor mellett a szőlő is szerepel. A megmetszett *szőlővessző* kicsorgó nedve szemvíznek jó (Alföld, *Népr. Ért.* 1907 : 242, *Ethn.* 1890 : 348, 1927 : 41, *Gyógyászat,* Liszt N., 1903 ; Ráckeve, saj. gyüjt. 1936), *szőlővenyigét* a szemmelvert gyerek fürdőjébe teszik (Hódmezővásárhely, *Ethn.* 1919 : 88), a megégetett szőlővenyige hamvát hideglelés ellen *(Mezei Gazdák Barátja,* VI. drb. 1829, 4 : 49) vagy kozmetikai szernek (szép marad, ha hamujával mosdik, Gömör, *Ethn.* 1896 : 287) használják. Sebre *szőlőlevelet* tesznek (Rábagyarmat, *Ethn.* 1935 : 30), ősszel az első tőkéről lemetszett *fürt* levét a sebesült arcra facsarják (Göcsej, *Ethn* 1905 : 352). Sózott *bor* hideglelést gyógyít (Csiksomlyó, XVIII. sz. közepe, *Ethn.* 1900 : 413 ; már a salernói iskola is tanította). Ha leánygyermek bort kap, megnő a csecse (Nagybánya, *Ethn.* 1894 : 114), tejetlen asszonynak bort adtak *(Ethn.* 1917 : 262, *Magyary-Kossa,* id. műv. I : 185), törést langyosan főzött *borsöprűvel* takarnak be (Göcsej, *Ethn.* 1902 : 218) és borseprűt ajánl egy 1610-ből való felvidéki tót feljegyzés is, hogy az ember megerősödjék *(Ethn.* 1894 : 349). *Favirágzásával, gyümölcséréssel* a kis gyermek életéhez tartozó jelenségeket hozzák kapcsolatba (pld. anyajegy, ikrek keletkezése, elválasztás ; v. ö. *Ethn.* 1894 : 111, 114 ; 1919 : 90 ; 1933 : 163). A gyermek tejfogát nem szabad *szőlőkapáláskor* kihúzni (Bács m. *Ethn.* 1896 : 178).

[76] Általánosan elterjedt szer volt Magyarország más területén is. Ép a spanyol kórnál kétségtelenül elsőrangú, sokszor életmentő hatású volt.

[77] Az iszákosság ellen használatos szerek legtöbbjében valami undorító anyag van, mint pld. haldokló verejtéke (Cseke, *Ethn.* 1928 : 202), halottból kicsepegő nedv (Alföld, *Gyógyászat,* Liszt N. 1903 ; *Ethn.* 1920 : 92, Bereg, *Ethn.* 1936 : 115), halott ne-

több helyen végigkérdeztem, ezekről azonban semmit se tudnak, legfeljebb annyit, hogy akiben meggyulladt a pálinka, abba ides tejet öntenek. (Felsőörs, Padrag, Bakonyszombathely).

A bor mint jelentős bevételi forrás csak a híresebb szőlőterületeken jő számításba. A Balaton-környéki községekben a bor eladásából kétségtelenül sok pénzt vesznek be. Mencshelyen[78] egy jobb módú gazda évente 25—30 hektolitert, kisebb gazda 5—10 hektolitert ad el, literét 20—30 fillérért. A bort főleg a bakonyi községek korcsmárosai veszik meg ; Mencshelyen a 63 kat. hold szőlőben 1200 hektoliter bor terem meg évente. Ebben a faluban a bor már jelentős részét képezi a jövedelemnek, egy kisgazda évi borterméséért átlagban 500 pengőt kap, ami évi összjövedelmének $^1/_4$ részét teszi ki. Fürdőhelyek közelében a csemegeszőlőt is jól értékesíthetik ; általában azonban a csemegeszőlőre csak nehezen térnek át, a kisebb gazdák nem szívesen egyeznek abba, hogy az asszonyok a szőlőt csemegeszőlőként a piacon eladják (Mencshely) és pld. a Veszprémtől alig 10 km-re fekvő Sólyról szőlőt a városi piacra nem hoznak, noha valószínűleg ott jól értékesíthetnék. Vannak rosszhírű bortermő vidékek (pld. Gyulafirátót), itt a bort csak kicsinyenként adják el, legtöbbjét maguk isszák meg.

A szőlőmívelés azonban tetemes kiadásokkal is jár. Vegyük egy csopaki (Zala m.) kisgazda hozzávetőleges kiadásait. 1400 öl szőlőt teljesen, 1200 ölet felesbe mível. Közepes termés esetén csemegeszőlőből bevesz 100 P.-t, a termett 1100 l. borból 440 P.-t. Kiadásai voltak 1937-ben : 20 kgr. gálic 13 P., 20 kgr. mész 2 P., raffia 8 P., boradó 9 P., adó 60 P., napszám kötözéskor 6 P., javításra 50 P., napszámosoknak (napi 2·50 P napszámot és fejenként 2 l. bort számítva) 180 P., ami összesen 328 P. A tiszta jövedelem tehát (saját munkáját nem is számítva) igen kevés. A valóságban azonban a helyzet kedvezőbb. Igy a napszám javarészét nem pénzben fizeti ki, hanem viszontmunkákban ledolgozza, pld. az erdőből fát fuvaroz. Ami pedig a legfontosabb, az, hogy amíg a kiadások kicsinyenként elaprózódva kevésbé érezhetők, addig a bor eladásából egyszerre jelentékeny összeget kap kézhez és azt így jobban hasznosíthatja.

A bortermő vidék parasztja általában sok bort fogyaszt,[79] egy

vetlen ujja (Hódmezővásárhely, *Ethn.* 1920 : 92), halottmosó víz (Göcsej, *Ethn.* 1905 : 358), halott gatyamadzaga (cigány, Alföld, *Ethn.* 1920 : 93), lótrágya leve (Göcsej, *Ethn.* 1905 : 358), szárított, törött denevér, egér (Alföld, *Gyógyászat* u. o.), vizelet (u. o.), szőlőtapló, békanyál (Göcsej, *Ethn.* 1905 : 358), szárított palozsna, maga ganéja, vakondvér, szőlőtőke alatti gomba (Veresegyház, *saj. gyüjt.* 1936) vagy más egyebek, mint galambzuza, szíve (Hódmezővásárhely, *Népünk és Nyelvünk*, 1931 : 275). Aki sírban talált emberi koponyából bort iszik, nem fog többé inni (Göcsej, *Ethn.* 1902 : 224). Ritkább az iszákosságnak a különböző varázslatos cselekedetekkel való gyógyítása, mint pld. a ráolvasások kiséretében récegégén, farkasgégén, keréktengelyen keresztül beöntött ital (Besztercevidéki oláh, *Ethn.* 1913 : 102) vagy egy bizonyos időre a temetőbe elásott pálinka alkalmazása (Bereg m. *Ethn.* 1928 : 200). Megemlítem itt még a részeges ember belsejében meggyulladt ital elterjedt hiedelmét : a férjben meggyulladt bor tüzét legkönnyebben felesége olthatja el a részegesnek a szájába való urinálásával. (V. ö. *Természettudományi Közlöny*, 1898 : 541, hasonló adat Veresegyházról is, *saj. gyüjt.* 1936).

[78] A mencshelyi adatokat *Szász András* tanító úrnak köszönhetem.

[79] A régi magyarok borivásáról szép művelődéstörténeti képet ad *Magyary-Kossa Gyula* a *Magyar orvosi emlékek* I. kötetében (176. s köv. old.).

mencshelyi kisgazda család étrendjében mindennap, míg iparoscsaládnál egy héten háromszor, a napszámos családnál kétszer kerül az ebédhez bor. Korcsmárostól keveset fogyasztanak, ugyancsak Mencshelyen a helybeli vendéglős évente csak 15 hektólitert ad el. Napszámosok minden munkánál elvárják, hogy a kialkudott munkadíjon felül bort is kapjanak ; kaszáláskor, szőlőkapáláskor, nehezebb munka idején naponta 2 litert is kapnak (Mencshely). Lepsényben a kinn dolgozó cseléd száraz ebédjéhez $^1/_2$ liter bort, estére 3 decit kap. Iszákos ember csak kevés akad, mert még a legnagyobb ivó is „legfeljebb ha 3 litert iszik naponta ; ilyen kis gyenge borból ez semmi." Átlagosan egy felnőtt férfi egy nap 1—2 litert iszik meg, néhány családban már gyermekkorban hozzászoknak a boriváshoz (Mencshely). Egy idősebb felsőörsi gazda reggelente cukros meleg bort iszik. Vízzel nem keverik, mert „ahogy Isten megteremtette, úgy el is foggyon." (Felsőörs.) „A jó bor vérré válik, mint barátban a lencse." (Felsőörs.) Ahol kevés a szőlő, ott természetesen kevesebbet isznak, pld. Nemesvámoson csak a szőlősgazdák és a módosabbak ihatnak.

Ahogy említettem már, még a szegény ember is szőlőbirtokot igyekszik szerezni. Vegyünk egy példát ; egy mencshelyi törpebirtokosnak 3000 öl földje és háza van ; sajátján és bérelt földeken gazdálkodik, napszámba jár, lánya szolgál ; évi bevétele 530 pengő. Legutóbb pincét szerzett és most telepít egy kis szőlőt. hogy „öreg napjaiban néhány jobb napot töltsön majd ott." Naponta átlag 1 liter bort fogyaszt, nehezebb munkánál 2 litert is, mert az is erőt ád.

Az újításokat nehezen veszik be[79a] ; pld. „Isten nem lóerőre, hanem embererőre teremtette a szőlőt, ezért nem szántom meg azt." (Sóly.) Akadhat azonban merészebb ember, aki saját elgondolása szerint változtat az eddigi művelési módokon. A Csatár hegyen láttam, hogy egy — különben ügyetlen embernek ismert — márkói paraszt váratlanul lugasos szőlőmívelésbe kezdett, mert így látta azt valahol Oroszországban is. Általában véve a harctéri és főleg a messzi fogságban szerzett tapasztalatokat népünk sokféle úton és módon kísérli meg értékesíteni és az idegen eljárásokat, szokásokat otthonában meghonosítani. Győr megyében találtam falut, ahol vasárnap orosz táncokat jártak a fogságon átesett idősebb emberek, a veszprémi piacon furulyakészítővel kerültem össze, aki békében kovács volt, a furulyakészítést Oroszországban tanulta meg és most vásárról vásárra járva adogatja el faragásait.

Jellemző tünet, hogy a XVIII. sz.-ban betelepített németek rohamosan foglalják el a jobb-rosszabb szőlőterületeket a környékbeli magyaroktól. Ahogy hallottuk már, a Veszprém melletti Csatár-hegy lassanként a német márkóiak kezére került, a fajsziaknak gazdag szőlőik vannak Csopakon. Legkiválóbb példáját találjuk azonban ennek a német térhódításnak a hidegkútiaknál. Az 1751 táján letelepített németeknek már 1790-ben a Tamás hegyen szőlőjük van, idővel mind több föld jut a kezükre, úgy, hogy ma a magyar Balatonszőllős határában fekvő

[79a] A magyarságnak ezt a nehezen megmozduló, csak lassan alkalmazkodni tudó természetét kitünően jellemzi *Szekfű Gyula A magyar bortermelő lelki alkata* (Budapest, 1922.) című könyvében. E művet különben joggal nevezhetjük az első magyar szellemtörténeti néprajzi könyvnek, ha az ott elmondottak túl is lépik szakirodalmunk határait.

szőlőbirtokok legnagyobb része a hidegkútiaké. Ez a tény különösen meglepő, ha arra gondolunk, hogy az említett szőlők Balatonszöllős közvetlen közelében terülnek el, jó távol, 3—4 km-re a hegy túlsó oldalán fekvő Hidegkúttól.

Régebben a szőlőhegy közösségi életét és rendjét, nemkevésbbé a földesúrnak mindenkori előnyös helyzetét a *hegyközség* és annak írott törvényei, a *hegyartikulusok* biztosították. A régi artikulusokat számtalan leírásból[80] jól ismerjük, a teljesség kedvéért azonban itt egynek, *Balatonszabadi* hegyközségnek hegytörvényeit (1823) kivonatosan (ahogy röviden a Veszprémvármegyei Múzeumban őrzött hegyközségi jegyzőkönyv első lapján leírták) közöljük.

„A 30 Artikulusok értelme röviden kivonva itt megtaláltatthatik.

I. Hegy Biró, Hegy Mesterek erkölcsös jámbor emberek válaszassanak, ha pedig aki választattván a hivatalt nem akarja felvenni, 4 fra büntettessen, ezen büntetésből harmada az uraságé, 4ed része a Hegységé. A Hegy gyülésen meg nem jelenők 25 pénzre büntettesenek. Notáriust jó tudót, erkölcsöset fogadjon és tartson a hegység.

II. Ha kinek rosz Gyepüje a megintés után 5öd nap mulva meg nem csinyáltatik, az ez által történhető kár megtérettetésén kivül 4 fra büntettetik, ennek fele az Uraságé, fele a Hegységé.

III. Utat, kaput tsak ott, ahol a Hegymesterek javasollyák, lehet tsinálni, a kik azon járnak, azt öszvesegétve csinállyák, ha pedig valaki a maga szöleje fölibe vagy allyába csinál, annak jó gondját visellye, hogy arról másnak kára ne történnyen, a Büntetés pedig a 2ik pont szerént itt is megtartassék.

IV. A káromkodó nemes ember 4 fra, a nemtelen 12 pálczával, valahányszor tapasztaltatik, büntettessék. De a nemtelen is meg válthattya a 4 frtal magát, ebből három rész a Templomé, egy rész a Hegységé.

V. A szöllőgyepün belől vasárnapokon és Ünnepnapokon semit dolgozni nem szabad. Ha pedig valaki tapasztaltatik, mint a káromkodó, úgy büntettessék, a Büntetés pénznek itt is három része a Templomé, egy rész pedig a Hegységé.

VI. Esztendőnként Mindszent nap tájba a Hegybírónál minden Birtokos megjelennyék, s akit egész Esztendőn által kárt tenni látott a Szöllőben, hite után meg vallya, aki pedig meg nem jelenésének okát nem tudja adni, hatsak nem könyörög, 4 fra meg büntettessen.

VII. Valakinek tetszése szerént más kárával utat tenni, a szöllők közt erre vagy arra vinni egy forént büntetés alatt nem szabad, hanem ha a Hegymesterrel szóllani akar utjába, ahoz való közeléttesre kitérhet, de máskor nem.

VIII. A lopásban vagy orgazdaságban tapasztaltottak 24 fra büntettessenek, ha pedig többször tapasztaltattak, amie a lopónak a Gyepün belül találtatik, mind elvetessen tőle, a kár megtérettéséül ami abból megmarad, 4 frént a Hegységé, valamint a 24 fra büntetettek pénziből is, a többi pedig a földes uraságot illesse. A pincetörők vagy más s nagy vétekben tapasztaltatottak pedig fogságra adattassanak az uraság kezére.

IX. Aki a más szölejében vagy gyümöltsön tapasztaltatik, kivált idegen, egy fra büntettessen, ha ki pedig segettségül hivatna a Tolvaj megfogására, és nem menne, 4 fra büntettessen. A vadászat pedig Gergely naptúl fogva senkinek meg nem engedtetik szüret végéig.

X. A Gyepün belől marhát őrizni a kár megtéréttésén kivül 5 garas egy darab-

[80] Főleg a *Gazdaságtörténelmi Szemle* közölt több hegyközségi törvényt, pld. Munkács 1628. évi (*G. Sz.* 1895 : 362), Dias, Vonyárcs 1653. évi (*G Sz.* 1894 : 30), Nagyszombat 1673. évi (*G Sz.* 1897 : 479), Szőlős Ardó 1694. évi (*G. Sz.* 1894 : 167), Pannonhalma (*G. Sz.* 1895 : 55) hegytörvényét. *Jankó* a Balaton-melléki magyarság néprajzában (: 273) Badacsony Tomaj 1752. évi hegytörvényét ismerteti. A Veszprém-Csatári hegyközség 1733. évi artikulusaiból részleteket közöl a *Veszprémi Hirlap* (1936, 9. és 12. sz.). Innen tudjuk, hogy az 1755-ben Hilárion remetének vett ingatlan (2 szoba, konyha, pince) utóbb a hegyközség tulajdonába ment át. A *Veszprémvármegyei Múzeum* levéltára a következő hegyközségek artikulusait őrzi: Magyar Szerdahely (Zala), 1778. Súr-répcepuszta, 1778. Veszprém-Sashegy, 1800. Balatonszabadi, 1823 és Csajág község szőlőhegyeire vonatkozó hegyrendőri szabályok, 1870.

túl büntetés alatt senkinek nem szabad. Véletlen béfutott Marha által okozott kár megtérettésén kivül pedig más büntetést nem szabad venni. Az eröszakos 24 frént.

XI. Egymásnak szidása, gyalázása, a kire vétkesebben kisül, 4 fra, ha pedig verekedne, vagy vért eresztett, 12 fra büntetődjék, de ebből a megvertnek fájdalma is ki elégettessék. Azt pedig, ki mezételen kardal, vagy puskával hatalmaskodik, az Uraság fogságába kell vinni, és annak itélete fogja a dolgot elrendelni a Törvényes uton.

XII. A megyeszegők 4 frtot, a megvizsgálásért pedig a Hegymesternek 24 pénzt fizetni kötelesek, valamint azok is, kik a Megyét pusztítják.

XIII. Az Uraság számára való gyümölcs szedést a Hegymesterek tsak módjával engedhetik meg. A szomszédok pedig egymás szöllejében kárt tenni 4 frent büntetés alatt intettnek, ezen 4 forémtbol két rész az Uraságé, egy rész a Hegységé.

XIV. Akinek megcsinyálatlan kapuján vagy gyepüjén a marha bé menvén a szöllőbe kárt tenne, a kárt betsü szerént az fizesse meg, akinek kapuja vagy gyepüje nem volt jól megcsinyálva.

XV. A Gyepüt régi helyéről kilebb tevő 24 fra büntetőgyék, mellyből a Hegységé 4ed rész.

XVI. Ha a szölőgyepüben vagy belől a hegybe valaki tüzet rak, és kárt okoz, a kár megtérettésen kivül 6 fra büntetődik, mellybül a Hegységé 3ad rész, két rész az uraságé.

XVII. A szölőpásztorok alkalmas férfiakból, nem pedig rosz életü Aszonyokból 12 frent büntetés alatt állanak. Kik is e felválalt szölőn kivül máséba tsak lépni se szabadok igaz ok nélkül s maga vigyázása alatt levő szöllőbe se szabad bitangolást tenni.

XVIII. A Ns. Vm. limitátioján felül munkást fogadni, vagy a megfogadott mások munkássát elcsalni 50 pénz büntetés alatt nem szabad, a munkás is tőle elfoglaltatik.

XIX. Mig a szüret meg nem szabattik, szedni, akolás előtt Bort eladni, vagy kivinni a Hegybül nem szabad 12 frent büntetés alatt.

XX. A hamis dézsmáért, szöllő nem munkálásért az Uraság a szöllőt elveheti.

XXI. A vizzel kevert dézsmáért vagy eladni való borért 12 fton fellül, mellyből 3da a Hegységé, még a kárt is megtérettésre büntettessen a Vétkes.

XXII. A pusztulásra jutott szöllőt se vérág, se más a megjavéttásul vissza ne vehesse.

XXIII. 24 frént büntetés alatt alattomosan szöllőt eladni nem szabad, hanem először az uraságnak jelenti, utána az Atyafi és szomszéd megkinálása meglégyen s az után adasson el.

XXIV. A vérág vagy szomszéd az eladott szöllőt egy esztendő egy nap mulva vissza veheti, azután nem, de ha messze lakik s nem tudta az eladást, az után is bizonyos áron vissza veheti.

XXV. A szöllőt kereső fél elsőbb az Uraságnál vagy Tisztjénél magát panasza eránt jelentse és az onnét nyert Comissióra a Hegység előljárója 15 napi terminus után végezze a dolgot, de executio nélkül.

XXVI. Ha ki szöllőbeli keresetiben az Hegység Előljárói végzésén meg nem nyughatna, bátorsággal folyamodhatik az Urasághoz, hanem amint az elvégzi, úgy marad.

XXVII. A Törvény eleibe rendelt személy, ha meg jelenni nem akar, 1 fra meg büntettessen, az igasság pedig annak, akit érdemel, kiszolgáltassék.

XXVIII. Az igasság kiszolgáltatásákor, ha bár hibáznak is, az Előljárókat 12 frnt büntetés alatt gyalázni nem szabad s ebből hat az Uraságé, 6 frnt pedig a Hegységé, hanem ha nem teszik a Törvény, megkövetvén azokat engedelmessen, s az Urasághóz folyamodhatik a kereső fél. Mikor az Hegyesküttek valaki dolgába fáradoznak, akkor asztal pénz 40 pénz, illendő étel, ital, napszám 12 pénz, betsü pénz 40 dénár. Gyepü igazítás, vagy akármennyi kőlerakás 24 pénz átollába. Egy oltovány esztendős, ha kitöretik, 18 x, egy szöllő tőke egy garas, ha pedig többet érő az oltovány, több esztendős, vagy jó fajta, akkor többre lehet betsülni.

XXIX. Senkit a földes Urasághóz akaró folyamodással el nem szabad tiltani, annál inkább valakinek bor közben igazságot délután tenni, vagy valakit megzaklatni; hanem ha hibázott, az Uraság engedelmével a gyepün belől való javaiból kielégítteni azt, amire büntetendő a személy.

XXX Szüret előtt pazarlást tenni, a szöllőből vékákkal hordozgatni nem szabad 4 frnt büntetés alatt, ebből fele az Uraságé, fele pedig azé, aki bejelenti ; aki láttya a kártevőt, ha fel nem adja, hasonlóan 4 fra büntettessen. De erre leginkább a Hegymesterek vigyázzanak, amint magokat minden szöllőhegybeli kötelességekre hitek letételével már szorosan kötelezték."

A nagyobbrészt köz- és mezőgazdasági érdekeket védő intézkedéseknél minket jobban érdekelnek az artikulusoknak néprajzi vonatkozású részei. Ha a szőlőbeli káromkodás és paráznaság eltiltása részben az egyház kedvéért is történt, mégis ez intézkedések a szőlőhegyet valami kiváltságos, mondhatnám „szent" hellyé avatják, bizonyosfajta tiszteletet követelvén meg az abban munkálkodó embertől.

Jellemző a terhes asszony kivételes helyzete, amit a következő artikulusidézet mindennél jobban megvilágít: „Tizenhatodik artikulus. Ha a szőlőhegyen találtatnék ollyas Nehézkes Asszony, aki megkívánná a szőlőt vagy gyümöltsöt szakasztani, úgy lészen szabad elvinni nekie, ha egy pénzt le-tészen a szőlőkaróra, hogy megmutathassa, de három fejnél többet nem szabad nekie elvinni, mert ha ezenkívül tselekszik,

65. ábra. Részlet az 1800-ban alakult Veszprém-sashegyi hegyközség artikulusainak első oldalából. — Detail von der ersten Seite der „Artikel" einer in 1800 entstandenen Berggemeinde. 38 cm széles. (Veszprémvárm. Múzeum). Dr. Vajkai A. felv.

az illendő büntetést el-nem kerüli." (*Veszprém-Sashegyi artikulus*, 1800). Közismert tény, hogy a terhesek legkülönbözőbb és szokatlan tárgyakat, ételeket kívánnak meg. Azt azonban már csak a néphit tette hozzá, hogy e kívánság meg nem hallgatása káros hatással lenne a fejlődő magzatra és hogy ha a terhes asszony valami furcsa ábrázatot, szörnyöt, de akár rendes tárgyat megcsodál, úgy szörnyszülöttet fog szülni, vagy a megszületendő gyermeken valami más elváltozás (pld. anyajegy) fejlődik ki.[81] A hit még ma is él és terhes asszony a szőlőben bátran bármit megkívánhat, szőlőfürtöt, gyümölcsöt leszakíthat, ezért nem büntetik meg. (Somlyóvásárhely.)

[81] A kérdés egyelőre még tudományos körökben sincs véglegesen lezárva. (V. ö. *Magyary-Kossa* id. műv. II: 36. és köv. old.)

A hegyközségek egykori szigorú rendszabályai ma már elvesztették erejüket, a hegyközségi szervezet jelentősége megfakult, legtöbb helyen — ha még egyáltalán életben tartották — a hegybíráskodás inkább szórakozás, mint komoly rendfentartó feladat. Ősiben napjainkban hegybírót, két hegymestert és egy hegycsőszt választanak, ezek közül csak a csősznek van fizetése ; a hegybírót, hegymestereket a szőlőbirtokosok közül választják. A hegybíró a hegymesterekkel téli éjjeleken kijön a hegyre körülnézni, egy héten egyszer-kétszer ; a hegymester ilyenkor karót támaszt a présház ajtajának, így jelezvén, hogy éjjeli őrzőútján ott volt. Rátóton hegybírót és két hegymestert (hegyőrt) választanak a tulajdonosok közül ; szőlőéréskor mindennap más valaki a hegypásztor. Szentgyörgy-hetiben tartják a hegygyűlést ; régebben a hegybíró vett egy szép kenyeret és azt a gyűlésen a szőlőjében felszelte, szétosztotta, közben boroztak, danoltak, táncoltak. (Gyulafirátót.) Somlyóvásárhelyen a fontosabb szerepet betöltő hegybíró állandóan kinn lakik a hegyen ; 6 évre választják a birtokosok közül, évi 60 pengő tiszteletdíjat kap. A két hegyőr fejenként 260 pengőt kap évente. A hegyközség tagjai 1 kat. hold után évi 6 pengőt fizetnek ; 600 öl után a tulajdonosnak 1 szavazata van. A hegyközség élén álló 12 tagú választmány adja az utasításokat a hegybírónak, aki azonban ma már nem bíráskodhatik ; a csendőrök hetente egyszer kijönnek a hegyre, ők nyomoznak. A hegyközségi tanács kétszer egy évben ül össze. A somlyóvásárhelyi hegyközség feladata a rendfönntartás, utak javítása, hegyközségi kutak karbantartása, a hegyi kápolnában szent mise tartása, propaganda, a jelenlegi hegybíró szavaival : „Somló renoméjának emelése."

66. ábra. A Szabad Csopaki Szőlőhegy pecsétje 1754-ből egy 1848. évi adásvételi szerződésen. — **Siegel eines Weinberges aus 1754.** 35 mm átmérő. (Veszprémvármegyei Múzeum). Dr. Vajkai A. felv.

A hegyközségnek, akár a céhszervezetnek, külön korsója is volt. Ilyen nagy, 45 cm magas, 86 cm kerületű, világos zöld mázas cserépkorsót őriz a *Néprajzi Múzeum* Budapesten Veszprémvármegyéből. Domborműves dísze : a korsó hasának közepén szívből két oldalra egy-egy szőlőfürt ágazik ki, az egyik alatt csöbörrúdon függő csöbör, a másiknál a 28. ábra 1. sz. késéhez hasonló domborműves szőlőmetszőkés látható. A korsó felirata : Mily Áraki Hegybéli Helyiség korsója Csináltatott Nemes Somogyi Péter Hegy Mester Kis Pál Notárius üdejében. (A szívben :) ANNO 1791 die 10 ma máji. (Lelt. sz. 130,821).

*

A fentebbiekben lehetőleg egységes képét kíséreltük megadni a paraszti élettevékenység, a paraszti gazdálkodás egyik (ha csak kis te-

rületre szorítkozó) fejezetének. A további elsőrangúan fontos néprajzi feladat lenne a fentebb vázolt gazdálkodás, a szőlő és bor egész hazai művelődéskörének *eredetét* kinyomozni. Erre azonban eddigi ismereteink, szórványosan összegyüjtött hiányos adataink alapján nem vállalkozhatunk. Azt már mindenesetre látjuk, hogy szőlészeti és borászati műveltségünk többfajta forrásból[82] fakadt és táplálkozik még ma is; benne a római hagyományok és emlékek mellett békésen megférnek a legfrissebben kikerült gyári eszközök. Amíg a paraszti életforma mint közösség fennáll, addig a városból kikerült holmikat is többé-kevésbbé saját ábrázatára alakítja, ha egyébbel nem, egyszerű, de találó, szellemes névadással. Minket pedig itt a puszta leíráson kívül csak ez a *befogadás*, a városi műveltségnek a paraszti élettel való izgalmas vagy csendes találkozása érdekelt.

Az új, gépi műveltség a szőlőmívelést megváltoztatta, más alakba öltöztette, de el nem pusztította. Ahogy már említettük, a falu elvárosiasodása, a fokozatos gépipariasodás a kis szőlőgazdaságok elterjedését csak elősegítette; az életét gépek és betonépületek közt eltöltő elpolgárosult paraszt szívesen menekül vasárnaponként szőlőhegybeli földecskéjére; ott a tőkék közt napestig elbabrál, így mentve át a régi szőlőmívelés javait, ha eltorzult, megváltoztatott alakban is, egy látszólag arra alkalmatlan korszakba.

Dr. Vajkai-Wagenhuber Aurél.

*

Der bäuerliche Weinbau im südlichen Teil des Komitats Veszprém. (Transdanubien).

V. Die Geräte der Weinlese. Einer alten Regel zufolge musste die Weinlese in der Theresien-Woche begonnen werden, der Zeitpunkt des Beginnes wurde von der Berggemeinde festgestellt. Die Trauben wurden mit einem Messer abgeschnitten und vormals in Zubern (Abb. 39, 40) heute in Butten (Abb. 41) ins Presshaus getragen. Die Butte dürfte jedoch auch ehedem bekannt gewesen sein, da zum Beispiel das auf der Urban-Glocke (gegossen in Kassa 1556) befindliche Relief einen Mann mit einer Butte am Rücken bei der Weinlese darstellt. Die ins Presshaus getragenen und vorher mit dem Mostschlägel (Abb. 52 Nr. 4, 5) im Zuber zerdrückten (Abb. 42) Trauben werden in den Bottich geschüttet, wo diese entweder in einen Sack gebunden (oder auch ohne) ausgetreten werden (Abb. 42). Neuerdings werden die Trauben mittels einer Maschine zermalmt. Der aus dem Tretbottich rinnende Most rinnt durch den geflochtenen Mostseiher (Abb. 52 Nr. 8, 9) in die Tonne, von wo man ihn mit dem Mostschöpfer (Abb. 52 Nr. 7) durch den Trichter zum Mosteinfüllen ins Fass einfüllt. Die ausgetretenen Trauben werden in die Weinpresse geschüttet. In dieser Gegend kennt man heute nur zwei Arten von Pressen: die Druckpresse (Abb. 43—46) und die Zugpresse (Abb. 47—49). Die Druckpresse ist die ältere Form, die hier auffindbaren entstanden von der Mitte des XVIII. Jhs. bis zur Jahrhundertwende, wogegen die Zugpressen von der Mitte des vorigen Jahrhunderts an gebräulich sind. Der in der Presse zurückbleibende Treber wird in Fässer getreten, mit Lehm fest bedeckt und entweder Branntwein daraus gebrannt oder zu Futterzwecken verwendet. Süsser Most wird bis zum Frühjahr derart

[82] *Gombócz Zoltán* egyik kitűnő tanulmányában a szőlőmíveléssel és bortermeléssel kapcsolatba hozható szavak közül *honfoglalás előtti, török eredetű szavaknak* találta a következőket: bor, csiger, icsar, seprő, szőllő, szűr. *Olasz eredetűek:* bakator, formint, mazsola, pinyol, porcsiny (?), rámfol. *Délszláv* (leginkább *szerémségi) szavak:* bakar, bálinka, dinka, járdovány (?), kadarka, lepovino, romonya szőlő, vinos, zelenka szőlő, zeverliczás bor. *Német eredetűek:* balafánt (?), czalbáj, czilifánt, kolontár, kőtör, leányka (?), lőre, muskotály, must, rizling, siller, törköly, vinczellér. *Észak-szláv (tót) eredetűek:* csavirga, csevicze, gohér, szamorodni, vinkó. (*Magyar Nyelv*, 1906: 145. s köv. old.)

aufgehoben, dass man denselben vor dem Einfüllen ins Fass in eisernen Töpfen aufkocht oder aber man brennt vor dem Einfüllen Schwefel im Fass. Dieser süsse Most wird bei Hochzeiten, Taufen, Schweinschlachten aufgetischt und ist das Getränk der Frauen.

VI. Die Gerätschaft eines Kellers ist auf Abb. 51. 52. 54. 56 ersichtlich. In den Verzierungen der älteren Kellerausrüstungsgegenständen (wie z. Bp. Pressen, Weingefässe usw.) sieht man kein Traubenmotiv, die Bauernkunst ist auch hier abstrakt. Eine intressante Sesselform ist auf Abb. 56 Nr. 3 sichtbar. Dieser ähnlich ist das Waschtroggestell (Abb. 52 Nr. 6). Alle V-förmig, erinnern sie an altertümliche Gebärstühle.

VII. Weintrauben und Wein im Leben des Bauernvolkes. Der Weinbau mit seinen mannigfaltigen Aufgaben gehört zu den beliebtesten Arbeiten des bäuerlichen Lebens. Der Weinberg gilt als ein Ort der Zerstreuung, so gehen z. B. die alten Männer fast alltäglich Winter und Sommer hinaus auf den Weinberg. An Sonntagnachmittagen herrscht geselliges Leben, denn da gehen auch die Frauen hinaus, — an Werktagen halten sie sich nur dort auf, wenn es Arbeit gibt. Ein besonderer Tag der Frauen war Fastendienstag. Am Nachmittag dieses Tages zogen die Freundinnen, Nachbarinnen, die Reicheren auch mit ihren Gehilfinnen in Scharen hinaus in den Weingarten, wo sie schmausten und von Keller zu Keller zogen. Die Zeit der Mädchen war der Herbst, wo sie gruppenweise in den Weingarten zogen um dort wochenlang als Weinhüter zu wohnen, hier lernten sie auch ihren Zukünftigen kennen. Dieser Brauch ist heute nurmehr in Rudimenten vorhanden. Im Herbst gehen die Mädchen nachmittags in den Weingarten, wo sie auf und ab gehen. Die Zeit der Kinder sind die Tage nach der Weinlese wo sie im Weingarten frei umhergehen und die auf den Stöcken gelassenen Trauben pflücken können. Der Bauer lädt seine Gäste zum Namenstag in den Keller, dort wird Neujahr gefeiert und auch das Los der zu verheiratenden Jugend besprochen. Im Keller isst man kaum etwas. Die auf Abb. 20 ersichtlichen Feuerstellen werden heute eher nur mehr bei der Weinlese gebraucht, der zu dieser Zeit gekochte Schafspörkölt zählt zu den Festmahlen. Der Weinberg und der Keller bewahren auf intressante Art alte Gegenstände und Gebräuche. So wird z. B. während der Weinlese das Schafspörkölt aus einer gemeinsamen Schüssel verspeist, wogegen im Dorf schon jeder vom eigenen Teller isst. Mancherorts im Weinberg wird an den für Sonnabend Nachmittag geltenden Arbeitsverbot noch festgehalten, während man im Dorfe selbst arbeiten darf. Weinlesefeste gibt es heute kaum mehr, wo ein solches stattfindet, ist es ein Paradeaufzug. Die auch heute gesungenen Trinklieder gehören zu den seit Mitte des vorigen Jahrhunderts komponierten Kunstliedern. Von den mit dem Weinbau, dem Wein zusammenhängenden Volksaberglauben und Volksbräuchen sind heute kaum mehr welche lebendig. Menstruirende Frauen sollen nicht auf Obstbäume steigen, sonst trägt der Baum keine Früchte. Am Fastendienstag werden an den vier Ecken des Weingartens je ein oder zwei Weinstöcke beschnitten um damit im Sommer der Hagel den Weingarten ausweiche, ausserdem auch damit der Weinstock „wie unsinnig" trage. Wer ein Rebenteilchen mit zwei Ranken und einem Blatt über Nacht unters Kopfkissen legt, sieht im Traume den Zukünftigen. Am Johannistag (27. XII.) trägt man Wein in die Kirche, wo man ihn weihen lässt. Mit dem Saft der Weinrebe wird Ekcema eingeschmiert, auf Wunden werden Weinblätter, auf Geschwüre von Tieren wird Weinhefe gelegt. Glühwein gab man zumeist den an spanischer Grippe Erkrankten zu trinken. Wenn der „Branntwein in Jemandem brennt" gibt man ihm süsse Milch zu trinken.

Als Einnahmsquelle kommt der Wein bloss auf den besseren Weingebieten in Betracht. So erhält z. B. ein Kleinlandwirt für sein gesamtes Weinerträgnis 500.— Pengő im Jahr, was ein Viertel seines ganzen Jahreseinkommens ist. Er hat zwar auch beträchtliche Ausgaben dadurch, diese jedoch sind in kleinen Summen, von Zeit zu Zeit fällig, wogegen er für den Wein auf Einmal eine beträchtliche Summe zu Händen bekommt, andererseits vergilt er seinen Gehilfen die Arbeit mit Fuhren. In der Nähe von Badeorten kann man Desserttrauben gut verwerten, die Bauern jedoch entschliessen sich nur schwer, auf den Anbau derselben überzugehen.

Ein Bauer im Weingebiet trinkt täglich regelmässig Wein, 1—2 Liter im Tag u. soviel bekommt auch sein Arbeiter.

Es ist sehr bezeichnend, dass auch der arme Mann sich einen Weingarten erwerben möchte, ebenso auch die Arbeiter der industrialisierten Umgebung, obwohl diese nur Sonntags Zeit haben, in ihrem Weingut zu arbeiten.

Die im XVIII. Jh. angesiedelten Deutschen nehmen in raschem Tempo die Weingüter aus den Händen der Ungarn, so gehört der neben Veszprém befindliche Weinberg Csatár heute bereits ganz den Bauern der benachbarten deutschen Gemeinde

Márkó, oder z. B. die zur ungarischen Gemeinde Balatonszöllős gehörenden Weingüter wurden zum Grossteil von Deutschen aus Hidegkut, die davon ziemlich weit entfernt wohnen, angekauft.

Vormals wurde die Lebensordnung der Weinberge, so wie die stets vorteilhafte Lage des Grossgrundbesitzers von der Berggemeinde — einer aus Weingutbesitzern gebildeten Organisation — u. deren geschriebenen Geselzen, den sog. Bergartikeln, geregelt. Diese Artikeln waren überall mehr od. minder gleich, hier sei nur eine, für die Volkskunde intressante Bestimmung erwähnt: die schwangere Frau kann im Weingarten was immer wünschen, sie kann Trauben u. Obst abreissen, ohne bestraft zu werden. Heute hat die Organisation der Berggemeinden ihre Bedeutung eingebüsst, obwohl man noch vielerorts einen Bergrichter unter den Weingutbesitzern wählt, jährlich Sitzungen abgehalten u. Weinhüter gedüngen werden.

Das neue Zeitalter der Maschine hat die Weinzucht umgestaltet, in neue Formen gekleidet, ohne sie jedoch zu vernichten. Die Urbanisierung des Dorfes, die fortschreitende Industrialisierung trägt nur dazu bei, die kleinen Weingüter zu vermehren. Der sein Leben unter Maschinen, in Betongebäuden verbringende verbürgerlichte Bauer flüchtet sich gerne Sonntags in sein kleines Weingut, wo er an den Weinstöcken den ganzen lieben langen Tag herumbastelt, indem er solcherart die Reste der alten Weinzucht, wenn auch in verbildeter, ja verzerrter Form in eine scheinbar ungeeignete Zeit hinüberrettet.

A kender termesztése és feldolgozása Kemenesalján.

(Adatközlés Vásárosmiskéről és Kemeneskápolnáról).

Néprajzi irodalmunk a fonás-szövés köréből eddig inkább csak a fonóval és a kenderfeldolgozó szerszámokkal foglalkozott; nem lesz talán érdektelen figyelmünket a kendertermelésre és az ezzel kapcsolatban kialakult gyakorlatra és szokásokra is kiterjeszteni.

Környékünk életében a kender-kultúrának fontos szerepe volt, de jelentősége a gyáripar fejlődésével fokozatosan csökkent; az erős, de durvább háziszőttes nem bírta a versenyt az olcsóbb gyári portékával. Vásárosmiskén 20—30 évvel ezelőtt még négy takács dolgozott, ma már egy tengődik, de neki is csak mellékkeresetet tud nyújtani mestersége: napszámból tartja el családját. A takácsok korábbi változatosabb és nagyobb technikát eláruló „hímjei" is leegyszerűsödtek, de érthető is, mert ma már csak törülközőnek, lepedőnek vagy zsáknak való vásznat szövetnek velük.

A kelő kender mennyiségét és legfőképen minőségét erősen befolyásolta a vetésre használt föld minősége és az előkészítő munkák alaposság a. Ennek megfelelőleg nagy gondot fordítottak mindkettőre. A községek legtermékenyebb dülőit választották ki vetésre. Fekete, lapályos, nedves televény földben díszlik legszebben a kender. Rendszerint ugyanazt a földet adták neki, mint a káposztának; mindkettő késön kerül földbe, „keves üdő" alatt kell kifejlődnie. Községünkben, Vásárosmiskén, meg a tőlünk 3 kilométerre keletre fekvő Kemeneskápolnán is a határnak mindig ugyanarra a részére vetették a kendert.. Az 1858-i miskei tagosítási térkép tanúsága szerint külön dülőbe, a „Kender földek"-re volt kijelölve a kendertermesztésre szánt terület. Ez a a dülő a „Káposztás" közvetlen szomszédságában feküdt. Mivel a határnak csak egy kerületét tartották alkalmasnak kender alá, ezért osz-

tozkodáskor senki nem mondott le a saját jogáról, hanem a már amúgy is keskeny földszalagokat egyenlőképen elosztották. „Ollan keskenyek vóotak a kenderfőödek, mint a gatyapártázat" (korc) — hallottam egy falumbeli asszonytól. Ma már az egész mezőn elszórtan, a káposztások végébe vetik, nem meghatározott területre. A kender alá szánt földet két részre osztották; az egyik felébe kender, a másikba „vetett szár" (csalamádé) került, a két terményt évenkint váltogatták. A föld vetés alá való készítésére nagy gondot fordítottak; ősszel és tavasszal is kétszer szántották. Az alapos munkálás célja, hogy a gazt teljesen kiírtsák, mert különben a meleg májusi esők annyira megnevelnék azt, hogy teljesen elnyomná a kendert. Éppen erre való védelmül, mikor kender alá szántottak, nem hagyták az ostor csapóját a „barázdában" úszni az „ekë" után, hanem a nyelére tekerték és fölfelé tartották, „mer amëllen hosszatt ír az ostor, ollan hosszatt fut a gyüőtin". Nagy gondot fordítottak a ganajzásra is, mert jórészt attól függött a kender minősége. „Tikganyéeve'" szórták meg a földet évenkint: „a maj jóo mekhajtya a kendërt."

Két-három évtizeddel ezelőtt még általánosan fohászkodással kezdték a szántást, meg a többi mezei munkát is.

Munka kezdetére:

„Uram éekezdem munkámat
Ammeg az örök napszámat.
De főödi bírt is kírek,
Mer' az is kőö, mig ílek."

Munka végére:

„Uram éevígeztem munkámat,
A'rreá szent áldásodat.
Ha bele bűn is csúszott,
Mencs meg a vérben úszott (úszástól)."

Az utolsó sor helyett néha: „Mencs meg az örök kárhozattú'."

Ha többen voltak együtt, a munka kezdetével vagy végével együtt mondták a fohászt hangosan, de ha „evangyilkus" (evangélikus) is volt közöttük, magukban; ha vetés végeztével megfelejtkeztek volna róla, hazafelé a szekéren is elmondták, de természetesen most már magukban.

A vetés nem kizárólag férfiak munkája volt; ha nagy volt a bevetendő terület, férfiak, ha kisebb, nők végezték. Háromszor vetettek egymás fölé, hogy sűrű legyen a kender, mert olyankor szép a szála; ha ugyanis ritkára sikerült, az egyes szálak tulságosan kifejlődtek, erős lett a száluk fás része, vagy az ő szavukkal: „mind pozdërgyábå megy, nincs kendërgyë." Minél vékonyabb a kender szára, annál szebb lesz a „szálå" (rostja).

Vidékünkön a fagyos szentek körüli fagyok (május 12—14) gyakran kárt tesznek a már jócskán nekizöldülö mezőben. A kender a fagy iránt különösen érzékeny, de nem is kockáztatják meg korai vetését. A szabállyá vált szokás szerint Orbán napján (május 25.), vagy pedig utána vetik, „mer' akkóo szá' le Orbán a kemencéerű'", vagyis most már valószínű, hogy nem kell fagytól félni. Az öltözködés nyáriasra fordításának az ideje különben régebben egybeesett a kender vetésé-

nek idejével. A vetésben segédkező férfiak a mezőre még „bugyogóban" mentek, de visszafelé már „pőöregatyában" jöttek, a levetett nadrágot pedig abban a zsákban hozták meg, melyben a kendermagot vitték. Ettőt kezdve azután gatyában jártak egészen késő őszig, Simon Judásig (október 28.), akkor azonban már eléggé hűvös volt:

„Beköszöntött Simon Judás,
Jaj tenéked pőregatyás."

Az elszórt magot nem hagyták szabadon, hanem ha férfiak vetették, „befogasúták", ha nők, azok bekapálták, utána pedig „begrábláták". Sietni kellett a mag betakarításával, mert kedvenc eledele volt a madaraknak, hamar rákaptak. Éppen ellenük való védekezésül szó nélkül végezték az egész vetést és az utolsó marok magot a vetés végeztével lehető magasan a levegőbe dobták e szavakkal: „Illen magosan röpülletek a magtu'." Hazaindulás előtt a vető a dülőre állt és a feje fölött hátra a magasba dobta a zsákot: „Ekkorárá nyűöll'." Bizonyára ebben a varázslatban leli magyarázatát, hogy a gyerekek játszadozva fejük fölé szórják az út porát e szavakkal: „Ekkora kendërgyë legyen öreganyámnák."

A kender csakugyan gyors növekedésbe kezd. A csirába kapott magvak a többi növényekhez képest hamar kikelnek, ami különben a népnek is föltűnő: „Ha a kendër nem röstéenée magát, mire hazaírnek a vetísbű, má' ki is kéene". A kihajtott „plánta" gyorsan fejlődik, pedig a vetéstől a nyűvésig semmi gondot nem fordítanak rá; de nem is lehetne kapálni, vagy gyomlálni, mert túl sűrű hozzá. Gyors növekedése közmondásszerű: „Ú' nyűő, mind a bolon' kendër."

Köztudomású, hogy a kender kétlaki növény; az elvetett magból kétféle növény hajt: virágos és magos. A virágos és magos mennyiségbeli aránya nem egyforma: a virágos körülbelül egyharmada a magosnak, de minőségre viszont az előbbi kiválóbb. Rendesen külön is dolgozzák fel a virágost a magostól, mert a virágosabból sokkal finomabb szöszt nyernek; csak nagyon nyomorú termés idején dolgozzák fel együtt a kettőt, mert ilyenkor a virágos silány, úgyis kócnak használják fel mindkettőt.

A kendert arathatnák is, mert úgy szaporábban menne (nagyritkán, ha a föld keménysége lehetetlenné teszi a növény kirántását, a magosat kivételesen aratják is), hogy mégis nyűvik, az abban leli magyarázatát, hogy egyrészt a gyökerét is eltilulják, sőt éppen ebből kerül ki a java kender, másrészt a sarlózás sokkal nehezebbé tenné a kender minőségbeli kiválogatását; marokkal szedve egyszerűen kihagyják a hitvány szálakat, vagy a közötte nőtt gazt.

A virágos kendert Anna napján (július 26.), vagy azután kezdik nyűni, „mer akkóo szakad meg a tövö", vagyis attól kezdve már nem fejlődik többet, mert már megérett. Az „írett" kender szára, levele és virága is sárga. Ha már zöld állapotban nyűtték volna ki, a „szála" (szösz) is zöld maradt volna, a meg ilyen állapotban nem is tilulható, mert a pazdergyája nem törik, hanem csak hajlik. A nyűvés abban áll, hogy a kenderszálakat gyökerestől kirángatják a földből. A magos kenderből több szálat is összemarkolnak egyszerre, míg a virágosat szálankint szedik, mert ez ritkább. (Átlag csak minden harmadik szál vi-

rágos). A kinyűtt kendert „összimarkonkint" (egy összimarik = két marok) egy kenderszállal kévébe kötötték. A virágos a nyűvés után mindjárt áztatóba, vagy amint nálunk nevezik, „mocsola"-ba kerül. A mocsola szükség szerint változó területű, 1—2 m. mélységű gödör, melyet külön kenderáztatás céljára ásnak a legmocsarasabb rét végébe, hol már egy ásónyomra is felfakad a víz. A virágos kender 8—10 napig ázik; ha vastagabb szálu, egy-két nappal rövidebb, ha vékonyabb, egy-két nappal hosszabb ideig. Nagy gondot kell fordítani az áztatás helyes mértékére, mert ha kevés ideig ázott, a pazdergya nem törik el, ha meg kelletténél tovább volt vízben, akkor „a szálá is éemegy a pazdergyávóo." Hogy megfelelő ideig ázott-e, az a próbakép kiszedett kender színéből állapítható meg: ha szép fehér, ki lehet szedni. Nagy gondot kíván a mocsolák tisztántartása is, mert a poshadt, békalencsés víz végleg bemocskíthatja a kendert. Az áztató gödör tisztításának legegyszerűbb módja az, hogy kimerik belőle a vizet és az iszapot kilapátolják. A kinyűtt virágos kendert mindjárt elvitték áztatni: a kévéket a mocsola hosszanti tengelyére keresztbe, egymással párhuzamosan, egyiket a másikra belerakták a mocsolába, majd a kévecsomóra keresztbe alkalmazott két „durunggóo'" és erre rakott „nyomatikkóo'" a víz alá nyomták. Amint a berakással végeztek a férfiak — mert mint nagyobb ügyességet kívánó munka, a férfiak dolga volt, — a mocsolából vett vízből a markukkal háromszor a kenderrakásra locsoltak, miután háromszor keresztet vetettek:

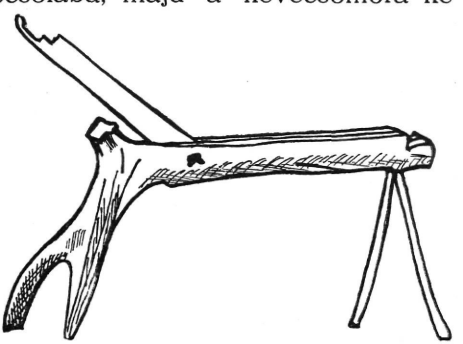

1. ábra. Kendervágó. — Hanfbreche.

„Sárvárott sárgoggyá'
Fejérvárott fejéreggyé'
Szíj legyen a szálá,
Sz . r a pazdergyájá."

E mondóka háromszori elmondása után sorsára hagyták a kendert. A rothasztási idő letelte után a kévéket fölszabadították a víz alól és a mocsola szélébe beleállva kimosták belőlük az iszapot. A megmosott kendert szekéren, vagy bakszekéren (targonca) hazavitték és a kertben „főökecské've" (fölkecskélve) a napon szárították. Éjjelre, illetőleg napnyugta után mindig zárt helyre kellett vinni, hogy a harmaton meg ne „gyöngüllön". Ha jól kiszáradt, „kendervágóval" megtörték. A kendervágó (1. ábra.) ugyanolyan szerszám, mint a tilu, de kése nem áll olyan szorosan a vályujában, mint a tilué. A törést úgy végezték, hogy a kévét két részre vették, az egyik felét középen megmarkolták és a vágó késére szorítva középen megtörték s először az egyik, majd a másik felét „kiöregültik", vagyis a vágó késével a kévét csapkodva, a pazdergyát nagyjából kiverték. A két fél-kévét, miután kiüregülték, összerakták eggyé, pár mozdulattal lazán összefonták: ez a „marok". Huszonnégy marok összefonva és egy huszonötödik marokkal átkötve ad egy kötést: „e' kötis kendër". Ha az idő napos volt, a kötés kendert markonként külön-külön egy hosszú rúdra rakták és mikor megszáradt, „éetilúták".

A törés, tilulás és általában a vetéstől kezdve minden kenderrel kapcsolatos teendő női munka.

A virágos kendert a napon szárítják és mindjárt ott a napon melegében el is tilulják. Markonkint veszik kézbe a már eltört kendert, erősen a tiluhoz csapdossák, hogy a még benne maradt pazdergya összetörjön és kihulljon. A leszorított tilukés alól kirángatják az odaszorított markot, hogy az összegubancolódott és dúrvarostú kócot, a „tilu allát" kiválasszák; ez a kóc legrossza. Csak kevesen szokták a legjavát kiválogatva „zsáknakvaló"-nak megfonni, de ilyenkor sem saját magában, hanem „gyarati kóoccóo' vögyöst", mert magában nagyon „gyöngö" lenne. Ha a tiluallát nem fonták föl, akkor is sokféle módon felhasználhatták: „a figyerekek ostort, sudarat, parintyát, estrángot, mazzagot fonytak", vagy a „lánygyerekek hajasbabának hajåt füsü'tek" belőle. A felnőttek „puskapucúnyi", vagy „mosóonyi" (edényt mosogatni), vagy pedig csizmába kapca alá lábmelegítőnek használták: „A tilu allát megszillesztettik, bedugták a lábokat, hëgyibë tekertik a kåpcát." Ezenkívül télire vászonhuzatba gyömöszölve, vagy huzat nélkül, csak egyszerűen átkötve, az ablaknyílást szokták eltömni vele a hideg ellen.

Ha bőviben volt a kender, a kéveköteleket (azok is kenderszálakból voltak) a gyerekeknek adták, „ha' győrtessenëk velë" (hadd vesződjenek); azok azután játékképen törték, tilulták és gyaratták is.

A *magos kender* nyűvésének ideje jóval későbbre esik, mint a virágosé, mert meg kell várni, m g a mag nagy része megérik. Rendesen csak Nagyasszonynap (aug. 15.) után kerül rá a sor. A mag a kender szárán hosszában helyezkedik el és nem egyszerre érik, hanem alulról fölfelé. Nem is lehet bevárni, hogy a hegyén is beérjék, mert arra az alsó szemek kipattognának. A magosat nem szálanként nyűvik, mint a virágosat, hanem csomónkint. Ha nagyon kiszáradt a föld és sietős a kiszedése (megkésett az érése és rossz idő fenyeget) néha sarlóval vágják le. A magosból is két marok jut egy kévébe, amit „börzivel" kötnek át. „A börzö a magos kender hitvángyå, aki nem nyüött meg." Ha szép a börzö, nem használják kötözésre, hanem ezt is kévékbe rakják és úgy munkálják, mint a többit; kóc lesz belőle: a többi kender elgyaratása után a kóc közzé keverik.

A magos kender kévéit „bakhátrå" rakják össze: vagy börzét, vagy valami „gezmetet" (gaz) csomóba kötnek, ennek nekitámasztják az első két, egymásra keresztbe fektetett, magos felével fölfelé álló kévét, hogy jobban érje a levegő és a nap, mert a mag egy része csak ezután érik be. A többi kévét ugyanilyen helyzetben támasztják az első kévepárnak. Mikor a kender megszáradt, a mag már megérett, a helyszínen földrerakott ponyván csépelik el: a ponyva közepére tuskót, vagy követ „marokverő"-t helyeznek, ehez verdesik a kévéket. Az első cséplés után újra bakhátra rakják és pár napi szárítás után újra cséplik az előbb emlitett módon; ha még mindig marad benne mag, kilapickázzák. A magot rostálással és szeleléssel tisztítják. Cséplés után a kender azonnal áztatóba kerül és 16—18 napig ázik aszerint, hogy melegebb, vagy hidegebb az idő. A mocsolákból kiszedve a helyszínen megmossák és kiteregetik száradni a napra. Éjjelre már hazaviszik és attól kezdve a háznál gondozzák. Naponkint csak addig hagyják kint,

míg a nap rásüt, mert a harmatosabb és hűvösebb őszi időben hamar „meggyöngű'", vagyis magába szedi a nedvességet, az pedig erősen visszaveti a száradásban. Mikor már jól kiszáradt, úgyhogy törésre gondolhattak, a tűző napra szalmát szórtak, erre ponyvát fektettek és kora délután, mikor legnagyobb volt a meleg, az eddig napon álló kendert rárakták a felmelegedett ponyvára, annak szabad végeivel beborították, tetejére „párnát" (dunyhát) helyeztek és így melegen tartva, este törték. „Sütés" (kenyérsütés) után a már eltört kendert kemencébe rakták, hogy mire tilu alá kerül, ismét jó száraz legyen. Csak „módde'" (móddal) volt azonban szabad a kemencét megrakni kenderrel, mert ha túl volt tömve, „kivertë" a víz, meggyöngült és újra kellett kezdeni a szárítást. Másnap reggelig a kemencében hagyták és kora „hajnóoba" kezdték a tilulást.

Ettől kezdve a virágos és magos kender további feldolgozása együtt haladt. A „gyaratásho" november elejével kezdtek, mikor már végeztek a sürgős mezei munkákkal. A „gerebent" mosószékre kötötték és az istállóban, vagy ha enyhébb volt az idő a pajtában, vagy a „szinyben" széken ülve gyarattak. Azért nem mentek be a lakásba, mert a kendernek igen nagy a pora. Az eltilult kender kötésbe volt összekötve 25 markonkint; az egyes markok azonban külön-külön voltak összetekercselve. Egy marok kendert egyben gyarattak: a marok egyik végét kezükre csavarták, a szabadon maradt végét a gerebenbe vagdosták és maguk felé rángatva fésülték. Gyaratás közben a marok kender igen megvékonyodott: „Ha hitván vóot a kendër, a felë is éëmmënt kóocbå." Az elgyaratott kenderből 12 maroknyit egybe raktak, két ágba (mint a hajfonatot) összefonták és a fonat végét, hogy föl ne bomoljék, összekötötték: ez a 12 maroknyi egység volt a „tekercs." A tekercseket zsákba rakták, hogy „ée ne kóocculóoggyik" és vagy az „éesőöszoba" valamelyik használatlan ágyába vetették bele, vagy pedig a „palláson" fölakasztották. A visszamaradt kócból „matóollavassóo" kirázták a pazdergya „szemettyit", azután gombolyagba összetekerték és átkötötték. Ennek az összegöngyölt kócegységnek „rokka" a neve. „Hán rokka kóocca van?": szokták az asszonyok egymástól kérdezni. Kócból szőtték a zsáknak, meg a „pënnyvánåk" valót.

„Fonyás." Az idő téliesre fordultával indult meg a „fonyás", mikor már a külső munka elfogyott. Minden „fejjérnip" igyekezett idejében hozzákezdeni a fonáshoz, mert eléggé nagy szégyen volt, ha valaki bizonyos időre nem tudott fölmutatni egy meghatározott mennyiségű fonalat: „Akinek Szenmártonra (nov. 11.) nem vóot darabgya, nem süthetett rítest", pedig Márton napját (nyilvánvalóan evangélikus hatásra) a katholikusok is számon tartották; a tőlünk keletre fekvő Marcal-vidéken (Kispiritről hallottam) például minden háznál ludat is öltek Márton napra, annak emlékére, hogy Luther, mikor üldözték lúdólba bújt el.

Mielőtt a tekercset felkötötték volna a „törzsök"-re, szétbontották, két részre szedték, megtépték, hogy ne legyen tömött és túl hosszú. A törzsök felső végére „mazzag" volt erősítve, ehez kötötték a kendert először magasra, majd később a szükséghez képest mindig eresztettek rajta. Az asszonynépség (asszonyok, lányok) összejárt „fonyóoba". Hatnyolc családból is összegyültek; rendszerint rokonok és szomszédok. A fonónak, amennyire ma meg lehet állapítani, felénk nem volt olyan

kialakult szokásanyaga, mint az ország keleti felében, vagy pedig nálunk hamarabb veszendőbe ment és ma már nem emlékeznek rá. Annál a háznál gyültek össze, ahol volt elég hely hozzá, hogy egyszerre annyian fonjanak; a lakószobában dolgoztak. Vacsora után, 6 óra tájban jöttek össze és 10—11-ig maradtak rendesen együtt. Két üres orsót vittek magukkal, mert egy este annál többet nem igen tudtak úgysem telifonni. A megtelt orsókat otthon „matóolláták főo", mert a fonóban a „legínek sokat bolondáztak", nem figyelhettek eléggé és könnyen „lovat vethettek" a fonálba (rossz irányban folytatták a motóllálást), ez pedig baj volt, mert az ilyen fonalat lehetetlen volt legombolyítani anélkül, hogy el ne szakítsák. Motóllálás közben a szálakat számolták és 120 szálankint átkötötték egy külön darab „mazzagóo"; ez a 120 szál tett ki egy „kötet"-et. A motólla hossza egy rőf volt és a fonál négyszer futotta meg a motólla hosszát, míg körülért; ez a négyrőfnyi fonál volt egy „szál", tehát egy kötet 480 rőf volt. A zsáknak való, durvább fonálból 2 kötet, vagy ha szélesebb zsákot akartak, $2\,^1/_2$ kötet, míg a finomabb, „szála fonálból" négy kötet tett ki egy darabot. Tizenkét marok kenderből négy kötet, vagyis egy darab fonál, ebből viszont kb. egy rőf parasztvászon került ki. Fonás közben a „rokkaszéket" (talpas törzsök) maguk elé rakták a rokka mellé, bal lábukat rárakták, hogy föl ne boruljon (2. ábra.). Fonás közben állandóan nyálazni kellet, hogy egyrészt a kender meggyöngüljön és így könnyebb legyen sodorni, másrészt, hogy jobban összeálljon a fonál. Aki

2. ábra. Fonó asszony. — Spinnende Frau.

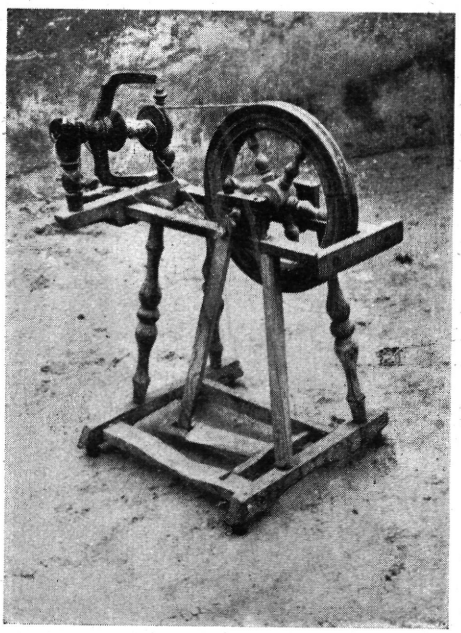

3. ábra. Rokka. — Spinnrocken.

nem tudott eléggé nyálazni, az „köpőöcéet" kötött a törzsök derekára és abba nyulkált. Aszerint, hogy erősebben vagy göngébben sodorták-e meg a fonalat, „fóorizsos"-nak, illetőleg „kendërës"-nek nevezték a fonást: „Marink szíp kendërëssen fony". „De fenyéessen fóorizsossan fonytad meg ezt a fonyalat." A rokkát — legalább is emberemlékezet óta — nem házilag készítették általánosságban, hanem vásárokon vették. Híres volt a sárvári rokka. Ha ellenben a rokkának valami hibája esett, maguk javították.

A rokka (3. ábra.) részei: „óosóo rámo (alsó ráma), főösőö rámo", nyomatik, rokkafej, rokkaszárny, rokkakapocs, matóollavas, orsóo' keréek, lábák". A matóllavas a rokkaszárny tengelye, ezen forog a vastagabb, tölcsérszerűen kiszélesedő végével a rokkafej és erre van ráhúva az orsó is (4. ábra). A rokkaszárnyakba lyukak vannak fúrva „kapocslikak"; ezekbe szúrják be a „rokkakapcsot" aszerint váltogatva a helyét, hogy az orsó melyik részét akarják fonállal tölteni. Nagyon kezdetleges, de amellett eredeti a rokkafej megoldása, mely lehetővé teszi, hogy a rokkaszárnyat pillanatok alatt kivehessék és az orsó kicserélése után ismét azonnal üzemképes lehessen (5. ábra). A rokkafej villájának egyik ága középen be van fűrészelve, az így nyert nyílásba egy bőrdarabot erősitettek, mely áthajlik a másik villára is (8. ábra). A bőrdarabot fölhajtva a rokkaszárnyat belehelyezik a rokkafejbe, úgy hogy motóllavas szélesedő vége fog a csapágyban forogni; ezután a bőrdarabot visszajtják a rokkafej két ága fölé és az ábrán látható, a rokkafej derekára erősitett és tulsó végén kulccsal megfeszitett zsineggel leszoritják, hogy üzemközben ki ne ugorjék.

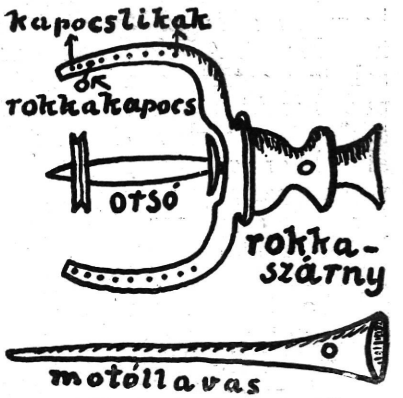

4. ábra. Rokkaszárny és motóllavas — Rockenflügel und seine Achse.

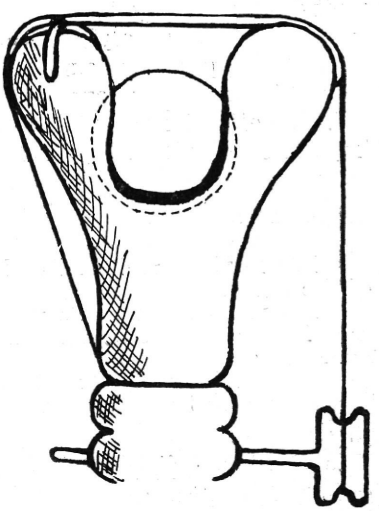
5. ábra. Rokkafej. — Rockenkopf.

A „darab" fonalat „láncba" szedték, hogy a „szálak összi ne vesszenek", majd a padlásgerendákba vert szegekre akasztották, hogy kiszáradjon. Mikor végeztek az egész anyag fonásával, a kukkuláshoz, meg szapuláshoz kezdtek.

Kukkulás, szapulás. A láncba szedett fonalat szétbontották, a szabadban földre rakták, vízben „főödörzsűtik", hogy a fonásnál belekerült nyál kitisztuljon (néha a földörzsöléshez agyagot is használtak), majd hamuban „megförösztöttik", „cigánteknőöbe" (hosszúteknő) rakták, forró hamulúggal leöntötték, miután előzőleg kis zabszalmát raktak rá,

valami „göncce'" (használt kabát) letakarták és a kenyérsütés után még meleg kemencébe rakták és másnapig bennhagyták. A kukkulás célja az volt, hogy a fonál piszkosszürke színét elvegyék. A fonál másnapig „kéet" (kelt) a kemencében. „Ejnye, de szipen megkéet a fonálgya, ulláccik nem röpűt át a kányå (varjú) a házok (házuk) fölött" : hallottam az egyik miskei asszonytól, Nem tudta értelmét adni, hogy menynyiben ártalmas a fonálra, ha kánya repül át fölötte, de nyilvánvaló, hogy a madár fekete színével hozták kapcsolatba. Szoktak a ganajban is kukkulni. A leforrázott fonalat edényestül a ganajba ásták el ; az is sokáig megtartotta a meleget. A megkukkult fonálról lerázták a rátapadt hamut, szapusajtárba rakták, forró lúggal leöntözték, kilapickázták", hideg vízben kiöblítették, rudakra kirakva megszárították. Volt, aki akkor szapulta meg a fonalat, ha a kukkulás eredményével nem volt megelégedve, volt aki kukkulás helyett csinálta. A szapusajtárt felrakták a „szapuszik"-re, a „szapusajtár" fenekére zabszalmát, erre fonalat raktak. A fonalat előzőleg bedörgölték szappannal. „Hun vóotá ?" „Szapudörgűnyi." A beszappanozott fonalra kevés zabszalmát, erre pedig ruhába takart hamut raktak,forró hamulúgot öntöttek rá és így hagyták : „Főö van rakva a szapú". Szapulás után ugyanúgy mosták a fonalat, mint kukkulás után.

A megszáradt fonalat kötetenkint „gombolagba gombolították." Ma már kizárólag csak a magas „álló gombolítóot" használják, de ismerik az öregebbek a „kecskelábú gombolitóot" is. Azért ment ki a használatból, mert nagy helyet foglalt el : „Ollan terebiles, hogy éefoggya a szobát." A felgombolyított fonalat zsákokban vitték a takácshoz. A „szála fonábu" „parasztvásznat", a kócból pedig „pënyvának" meg zsáknak való durvább vásznat, „kittőöt" szőttek. Volt német és magyar kittő. Az előbbi két és fél kötetes volt és hosszában szaladt benne a him, a két kötetes magyar kittőben pedig keresztben.

Némethy Endre.

*

Der Hanfbau und die Bearbeitung des Hanfes in Kemenesalja. (Südöstlicher Teil des Komitates Vas.)

In dieser Gegend spielte vor 10—20 Jahren die Hanfkultur im Volksleben eine grosse Rolle, sie wurde aber durch den Aufschwung der Fabrikindustrie neuerdings stark zurückgedrängt.

Der Hanfboden muss sorgfältig vorbereitet werden. Der Hanfacker wird sowohl im Herbst, wie auch im Frühling zweimal gepflügt. Der Acker soll dreimal übereinander mit Hanfsamen besäet werden, damit die Saat recht dicht wird, denn nur in diesem Falle bekommt die Hede die nötige Feinheit und Stärke. Um die Saat vor den Vögeln zu schützen, pflegt der Arbeiter lautlos zu säen. Vor dem Urbanstag darf man wegen der Kälte nicht säen, weil „Urban erst am Urbanstag den Backofen verlässt." Nach dem Säen wird der Sack möglichst hochgeworfen, mit den Worten : „So hoch sollst du wachsen."

Die verschiedenen, nacheinander folgenden Abschnitte der Hanfarbeit sind überhaupt mit originellen und oft uralten Bräuchen verbunden. Die Bearbeitung des Hanfes ist eine typische Frauenarbeit, die Männer nehmen darin nur insofern Teil, als dazu auch die Viehkraft herangezogen wird.

Die Bearbeitung des Bästlings und Büsslings geht vom Rupfen bis zum Krempeln immer gesondert vor sich her.

A nyíregyházi taliga.

Közlekedési eszközeink csoportjában a kétkerekű taligának Tiszántúlon igen jelentős szerepe van. Jelentőségéhez mérten megérdemelné, hogy tüzetesebb vizsgálat alá vegyük, történelmi előzményeire, kialakulásának körülményeire és ethnikai kapcsolataira rámutassunk.

A kétkerekű taligáról *Györffy* azt írja, hogy a szekér ősi formájának tekinthető.[1] Ezzel szemben *Wahle* úgy látja, hogy a régiségben a kétkerekű taliga eljterjedtség tekintetében a négykerekű szekér mögött marad.[2] Európában a Földközi-tenger mellékén mindenütt otthonos volt és ma is használatos. Ezenkívül egész Közép és Délázsiában s ismerik, sőt Északafrika partjain sem idegen szerszám.

Magyarországi elterjedéséről tudjuk, hogy leginkább homokos vidéken otthonos, de másutt is ismerik. A Nyírségen a taligát, (vagy ahogy Nyiregyházán nevezik: *taiga*, tirpák nyelven: *talyiga*) mindig homoki szerszámnak tartották.

Azt mondják, hogy: „*ugyanazon a homokon*
két ló nehezebben húz el bárhova négy kereket,
mint egy ló két kereket."

A nyírségi laza futóhomokban ezért lett olyan népszerű a taliga. A nyírségi, helyesebben a nyíregyházi taliga nem sokban különbözött a debreceni talyigától, amelyet *Ecsedi István* debreceni specialitásnak nevezett.[3] A különbség mindössze talán csak abban rejlik, hogy a debreceni talyiga kiállítása nyersebb, durvább, fája sokkal vastagabb. Ez a kemény talajjal magyarázható. A nyíregyházi taliga sokkal karcsúbb, kiállítása könnyebb, világosan érzékelteti azt, hogy homoktalajra szabott. A homoktalajon ugyanis a debreceni talyiga nem mozogna azzal a könnyedséggel, mint a nyíregyházi.

Nyíregyházán manapság két taligatípus használatos, mely főleg a kiállítás és használat szempontjából különbözik egymástól. Az egyik az úgynevezett *paraszttaliga*, melyet főleg a városi fuvarosok használnak. Csaknem azonmód mint a debreceni *fuharosok*.[4] A másik az úgynevezett *féderes taliga*, melynek két változata van. Az egyik a tanyai gazdák által használt *gazdataliga*, a másik a városi személyszállító taligások által használt *fiáker-taliga*, vagy röviden: *fiáker*.

Ezek közül természetesen a paraszttaliga a legősibb. Régebben csakis ez a forma volt általános. (L. 1. ábra) Ha ezt az ábrát összehasonlítjuk a debreceni talyiga képével,[5] akkor szemünkbe fog ötleni a nyíregyházi taliga karcsúbbsága, vékonyabb kiállítása a debreceni talyiga masszívabb formájával szemben. Az 1. ábra úgy mutatja be a taligát, amint a kovácstól kikerül. Használatba vételkor fűzfavesszőből font *kast* helyeznek a *lajtorják* közé. A kast hátul lánccal vagy kötéllel rögzítik a lajtorjához, hogy menés közben le ne csússzon. A paraszttaligának nincs saroglyája. Csak abban az esetben használják,

[1] Magyarság Népr. II. 261. o.
[2] Ebert: Reallexikon XIV. 235. o.
[3] Ecsedi István: Debreceni fogatokról. Népr. Ért. 1911. 42. old.
[4] Ecsedi István: Debreceni fogatokról. Népr. Ért. 1911. 42. old.
[5] Magyarság Népr. II. 559. ábra és a Néprajzi Ért.

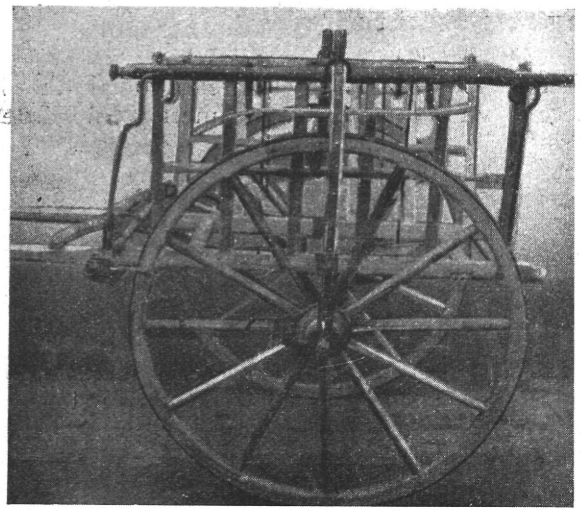

1. ábra. Közönséges paraszttaliga. — Gewöhnlicher Bauernkarren.

ha a kast kímélni akarják, pl. vályog, tégla fuvarozásakor, legtöbbször szekérsaroglyát szerelnek fel a talyiga hátuljára.

A nyíregyházi paraszttaligás nyeregből sohasem hajtotta a lovát. Ha üres taligával ment, akkor a közepébe állva hajtott, vagy az egyik lajtorjának támaszkodott s onnan biztatta a lovát. Ha teherrel hajtott, nem ült fel a taligára, hanem a taliga mellett lépkedett. Inkább maga fáradt a lova helyett, a húzásban segédkezett neki. Mondják is a környékbeli hajdúk, hogy a tirpák ember nagyon „*lelkes*" a lóhoz. Úgy bánik vele, mintha felesége volna.

A paraszttaligát ma már csak a város szélén lakó agrár kisemberek használják. Egy lovat tartó kisgazdák ezek, akik csekély 1—2 holdnyi földjüket ezzel az egy lóval még meg tudják művelni, de abból megélni nem tudnak. A hiányt fuvarozással keresik meg. Paraszttaligájuk segítségével mindent szállítanak : így az építkezésekhez homokot, téglát, vályogot, földet, épületfát, majd tűzifát, zsákot, szemetet stb. A vágott tűzifa szállításához egy külön e célra összetákolt ládát szerelnek fel taligájukra, hogy minél többet tudjanak rá pakkolni. Saját agrártermékeiket is ezen a taligán szállítják a piacra.

A tanyai gazdáknál a paraszttaliga ma ritkaságszámba megy. Régebben persze minden gazdának volt, némelyiknek több is. Ma azonban már csak lomtárgyként kezelik. Legfeljebb házi használatra veszik igénybe, pl. ha egynéhány zsákot kell a magtárból a kamrába hozni, akkor felhányják a zsákokat a paraszttaligára és kézzel rendeltetési helyére tolják. Jobbmódú gazda rangján alulinak tartja, hogy ilyen paraszttaligán közlekedjen. Nem is tesz vele ki egy lépést sem az udvaráról. Az öregebb emberek közlése szerint pedig régebben a személyszállítás is paraszttaligákon történt.

Ez persze a kötetlen homok korában egész természetes és a közlekedés egyedüli lehetséges módja volt. A homok megkötésével azonban a táj képe alaposan megváltozott. A tájkép megváltozásával együttjárt az életforma átalakulása is, melynek a társadalmi életben világosan észrevehető hatásai voltak. Az életforma átalakulásával annak szerszámanyaga is módosult. Ez általános folyamat alól a nyíregyházi taliga sem vonhatta ki magát. A paraszttaligából díszesebb, *féderes*-taliga lett.

Az átalakulás körülményeiről nem sok tudomásunk van. Minden valószínűség szerint a mult század második felének elején zajlik le. A jobbmódó parasztgazdák felsőbb úri rétegek közvetítésével (katonatisztek) megismerkednek a *féderrel* ellátott versenykocsival. Látják, hogy a féder nagy méretekben csökkenti a rázást. A helybeli kovácsmester ennek mintájára hamarosan fel is szerelt próbaképen egynéhány paraszttaligára ilyen fédert s a kísérlet bevált. A városi gazdaközönség tagjai egymásután szerelték fel parasztaligájukat féderrel. Ilyen paraszttaligát mutat be a 2. ábra. A féderes taliga kényelmesebb és gyorsabb volt. Előnyös voltát képezte az a körülmény is, hogy ülése alá kisebb teher szállítására is bőven volt hely.

2. ábra. „Féderrel" ellátott régi parasztaliga az 1880-as évekből. — Alter Bauernkarren mit Feder aus 1880.

A féderes taligát a nagygazdák tették közkedveltté. Ezek a városban laktak és ott hivatalt viseltek. Tanyáikat ezeken a gyorsan járó féderes taligákon közelítették meg. Ilyenkor adták ki cselédeiknek a napi, sőt heti munkát. A parancsok kiadása után, mint akik dolgukat jól végezték, taligájukat mindenféle jóval megrakták, visszatértek a városi lakásukra A nagygazdák példáját csakhamar a városi kisebb gazdák is követni kezdték. Nekik azonban nem lévén annyi sok földjük, a féderes taliga kitűnő kenyérkereseti lehetőséget biztosított. Ráérő idejükben személyszállítással kezdtek foglalkozni. (A 2. ábra egy ilyen multszázadbeli taligást mutat be.) Amikor a városban már csaknem minden gazdának féderes taligája volt, akkor még a tanyákon csak paraszttaligát használtak. Oka az volt, hogy ekkor még nem laktak gazdák a tanyán, vagy ha laktak is, legföljebb fiatalok, akiknek a városban már nem jutott hely. A tanyákat a mult század közepén még jobbára csak cselédség lakja, a jobbmódú gazdák benn laktak a városban. A féderes taligát csupán tanyai használatra, szégyelték használni. „Szégyeltünk reaülni, mer itt kin a tanyán senkinek se vót, oszt ha ming

3. ábra. „Gazdataliga." — „Wirtskarren."

ültünk vóna fel először, aszmonták vóna az emberek, hogy büszkék vagyunk, különbek akarunk leni a töbinél . . .“ Az egyik öreg néni maga mondja, hogy mikor először ült fel saját taligájukra, fejkendőjét szégyenletében egészen a szemébe húzta, hogy fel ne ismerjék. Amint azonban a városi gazdák közül mind többen és többen költöztek ki a tanyákra, velük együtt kiköltözött a féderes taliga is. Egyre gyakoribb lett a tanyai országutakon. Manapság el sem lehet képzelni egy valamirevaló tirpák gazdát, féderes taliga nélkül. A mai formája természetesen már sokkal díszesebb és csinosabb kiállítású, mint a korábbi féderes taligáé volt. (3.ábra.) Ezt a mai formáját különben *gazdataligának* is hivják. Ezt a tipust használták kb. 50 évvel ezelőtt a városi személyszállító taligások is. Ez azonban személyszállítás céljainak nem felelt meg, így hamarosan változtattak rajta. Az ülést kényelmesebbé tették, továbbá az oldalát is rácscsal látták el. Ez volt az u. n. *rácsos taliga*. A gazdataligából átalakított rácsos taliga mindössze csak 10—12 évig volt használatban. (4. ábra.) Érdekes, hogy ebből a típusból ma Nyíregyházán csak egyetlenegy példány látható. A környéken még itt-ott előkerül egy-egy régi ritka példány. A rácsos taligát hamarosan felváltotta a ma is használatos *kasznyis taliga*. Ez a szerszám tisztán személyszállító eszköz. Másra nem is alkalmazható. (5. ábra.) Legfőbb alkotórésze a *kasznyi* vagy *láda*, ennek belsejét kitűnő bőrülés tölti ki. Ez a mai nap is használt típus csak Nyíregyháza városában használatos. Csak a városi személyszállító taligások használják. Megtörténik persze, hogy egy-egy példányt valamelyik szabolcsi uradalom ispánja vagy tiszttartója a környékre is kivisz. Ez azonban ritka eset, egyáltalán nem érinti e taliga speciális nyíregyházi voltát.

4. ábra. Régi „rácsos“-taliga. — Alter „Gitter“-Karren.

„Aki vonattal érkezik Nyíregyházára . . . gyanakodva nézi az állomás előtt sorakozó s ostort pattogtató taligásokat...“[6] „Idegeneknek nincs is bátorsága fellépni a vasházcsóra, versenytfutva, imbolyogni, himbáltatva magát a különös alakú *kerekes bárkán*.“[7] A nyíregyházi taligások büszkék is hírnevükre.[8]

[6] Szohor P.: Nyiregyházi taliga. Városkultúra. 1938. XI. 7—8. sz. 61. old.
[7] Szohor P. id. h.
[8] Garaj András taligás közlése. Ő mondja, hogy a nyházi taliga „világszerte“ híres.

5. ábra. „Fiákeros" mai kasznyis taligával. — Neuer Karren zur Personenbeförderung.

Mielőtt a taligájuk ismertetését továbbfolytatnám, szükséges, hogy leírjam azokat a taligásokat, akiknek a kezén a nyiregyházi taliga kialakult. A nyiregyházi taligásoknak egységes szervezetük van. Szervezetük a városi közgyűlésekre is kiküldi a maga képviselőjét. A tagdíjakból, melyet havonta fizetnek, rászorult tagtársaiknak segélyt nyujtanak. Pl. ha valamelyiknek a lova elpusztul, stb. A személyszállítást iparszerűen űzik, taligáik számozottak. A városban többfelé van *standjuk*, ahol naphosszat állnak lovaikkal és taligáikkal Éjszaka *napos*-szolgálatot is teljesítenek, ez azt jelenti, hogy felváltva éjjel is kinn állanak a standon. Egymással szemben nagyon összetartók. A város társadalmában csaknem külön társadalmi réteget képviselnek. A taligás-rend kialakulásáról kevés tudomásunk van. — „Taligás és taliga a város keletkezése óta van" mondja a legöregebb nyiregyházi taligás.[9] Adataim alapján úgy látom, hogy a taligásság a vasút bekapcsolása óta virágzott fel és külön foglalkozási csoporttá fejlődött. A kasznyis taliga kialakulása is erre az időre tehető, ami nagyon valószínűvé teszi előbbi állításunkat. A személyszállítás már a paraszttaligával is szokott volt, de a vasút létesítésével és bekapcsolásával méginkább fokozódott. Az elszegényedett gazdák kiálltak a vonat elé és az alkalmi útasokat beszállították a városba. Az útasforgalom azért is fokozódott, mivel Nyiregyháza időközben megyeszékhely lett. Ebből a vasútfuvarozásból keletkezett a taligásrend. Eredetüket tehát ezekben az elszegényedett gazdákban kell keresni. Valószínűvé teszi ezt az a körülmény is, hogy a mai taligásoknak, még ma is van a város közelében valami kis földje. A mult század végén már a posta is igénybe vette a taligásokat, mert amint Krudy Gyula is megemlíti: „a posta mostanában vígan pergő két kereken hordja az agarászbál meghívóit" . . .[10] A tanyai postát a legutóbbi időkig a város *pandurja* is szintén féderes taligán kézbesítette ki, a címzetteknek.

Szabolcsmegyében Nyiregyházán kivül *Nagykállóban* és *Ujfehértón* vannak még hivatásos személyszállító taligások. Ezek közt sok a nyiregyházi származású, de akad bennszülött is közöttük. Terjeszkedésükre jellemző, hogy 1912-ben egynéhányan Sátoraljaújhelybe akartak

[9] Jakubcsák András taligások elnöke közlése.
[10] Szohor P. Nyiregyháza az örökváltság századik évében. 1924. 26. old.

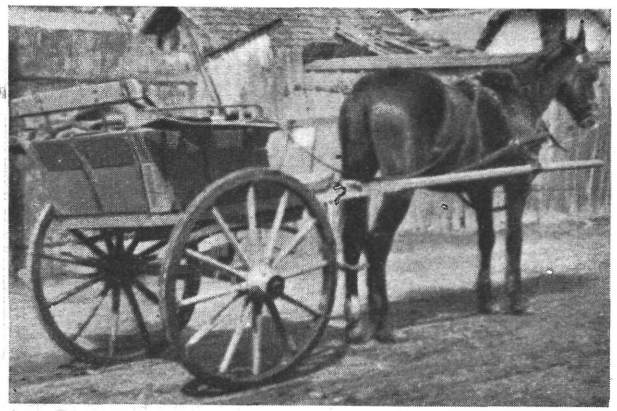

6. ábra. Szabolcsmegyei uradalmi taliga. (Napkor.) — **Herrschaftlicher Karren** aus Kom. Szabolcs.

áttelepedni és ezért ott kétkerekű taligára iparvállalási engedélyt kértek, azonban eredménytelenül. A féderes taliga nyiregyházi mintára igen kedvelt szerszám még Büdszentmihályon is. Az itteni kisgazdák azonban a nyiregyházi kovácsmestereknél csináltatják féderes taligáikat. Egy ilyen környékbeli taligát mutat be a 6. ábra.

A féderes taliga mint *népi szerszám* sehol sem vált úgy általánossá, mint Nyiregyházán. Az idegen, aki nem ismeri a féderes taliga természetét, az fél ráülni. Joggal. A féderes taliga kereke szokatlan állású. Nem egyenesen áll, mint a paraszttaliga kereke, hanem ékalakban ferdén. (L. 8. ábrát.) Az ékalak lefelé szűkül. Már ez félelmessé teszi annak a számára, aki még nem ült rajta. „Az útas biztonsága a haslótól függ, attól a bőrszíjtól, mely a két rudat köti össze s így a ló egész testsúlyával óvja a taligát a felborulástól."[11] Ez a hasló a kocsi első pár kerekét helyettesíti.[12]

A taliga legfontosabb része a két *rúd*. Ennek hossza a ló hosszától függ. Akinek kisebb lova van, az a hosszú taligarudból levág egy darabot. A rudat *kőrisfából* faragják. (7. ábra.) A rúd vastagabbik részén négyszögletes. Ide erősítik rá a taliga kasznyiját és a fédert. Régebben beépítették a rudat is a kasznyiba, ez azonban nem volt praktikus, mivel egy rúdtörés esetén szét kellett szedni az egész taligakasznyit is. Ma úgy szerkesztik a rudat a kasznyi alá, hogy az hamarosan ki legyen cserélhető. A kasznyi oldalán *rámák* találhatók. Ezek között vannak a *táblák*. A rámákat, melyek voltaképpen a paraszttaliga lajtorjáit utánozzák, szintén kőrisfából készítik. A táblákat ellenben diófából gyalulják. Ma minden féderes

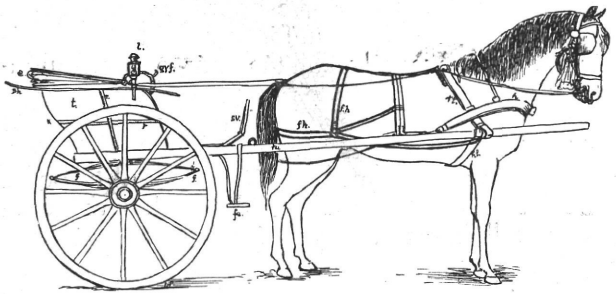

7. ábra. Nyiregyházi taligafogat. e=ernyő, t=tábla, l=lámpa, gyf=gyeplűfogó, r=rám, f=féder, fe=felhágó, sh=sárhányó, ru=rúd, fh=farhám, rt=rúdtartó, h=hám, k=kazonyi, hl=hasló. — **Nyiregyhazer Karrengespann.**

[11] Szohor P. id. m.
[12] Garaj A. közlése.

taliga sárga színű. Régebben zöld színű volt, akárcsak a paraszttaliga, vagy a szekér. Körülbelül *1880—1900*-as években festik először sárgaszínűre a féderes taligát, s ez a szín azóta divatos. A kasznyi elején, közvetlen a rúd felett van a *sárhányó* (spriccbógni),[13] ezt szükség esetén ki is lehet venni, vagy lehajtani. A felső részén vasból készített *gyeplűfogót* látunk, mely egyúttal kapaszkodóul is szolgál. Mindkét oldalon a kerekek fölött egy-egy *sárhányó* látható. A fiákereknél a jobboldali sárhányó elején lámpás is van, beépített mécsessel, vagy gyertyával. A mai fiákerokon *ernyőt* is találunk. Ez kitünő védelmet nyujt az eső és nap ellen. Használata nem régi, kb. 1900 óta honosodott meg.[14] Régebben bőrből készítették és belül posztóval bélelték. Ma közönséges vitorlavászon járja, mi természetesen olcsóbb, de gyengébb is. Az ernyőt fakeretekre húzzák ki, ezt a kerékgyártó csinálja, míg a behúzás a *szattlár* (fényező) dolga. A kasznyit tartó rúd alul a féderen nyugszik. (7. ábra.) A féder pedig a taliga vastengelyéhez van erősítve. A kereke szintén kőrisfából készül, kivéve az agyat, melyet szilfából faragnak ki. Ez a fafajta ugyanis nem pattog és nem repedezik.

A városi fiáker és a gazdataliga között a különbség ezek szerint az ülés elhelyezésében van, továbbá az ernyő és a lámpás alkalmazásában. A fiáker ülése mozdíthatatlan és a kasznyit teljesen kitölti. A gazdataliga ülése a kasznyi felső peremén előre és hátra csúsztatható. Az ülése alatt pedig bőséges hely van különféle házi termékek piacra való szállítására. Ez a körülmény magyarázza meg a féderes taliga népszerűségét a nyiregyházi tirpákok között. A gazdataliga tehát nem elsősorban személyszállító eszköz mint a városi fiáker, hanem részben teherszállító eszköz.

Egy további különbség észlelhető a lovak befogási módszerében is. A városi fiákeros szerint a „lovat befogni *tudni* kell". Régi taligás-szabály, hogy a befogott taliga rúdjának húzás közben úgy kell játszania, mint a *mérleg két karjának*. A rúd és a kasznyi mérlegszerű játéka azonban csak akkor következik be, ha az ülést jó hátra helyezik, úgy hogy a taliga terhe tényleg a tengelyen nyugszik. Az így befogott ló nem cipeli a terhet, hanem csak húzza. A városi taligások lovaikat így fogják be. — A tanyai gazdák nem ezen elv szerint fogják be lovaikat. Náluk a taliga terhe megoszlik a tengely és a ló háta között A gazdataliga rúdja legtöbbször vizszintes helyzetben van, (sokszor lefelé is lóg) miáltal a ló minden megmozdulására reagál. Az így befogott ló nemcsak húz, de még a terhet is cipeli Ezen a szépséghibán úgy lehetne segíteni, hogy a rúdtartót rövidebbre, a haslót pedig tágabbra kellene engedni.

A hámszerkezetben az a különbség áll fenn, hogy a fiákeros lovát bármikor megtudja állítani, akárminő sebességgel közlekedik. Erre a célra szolgál a *farhám*. Ennek a vége a rúd elejéhez van erősítve, oda, ahol a hasló és a rúdtartó találkozik. A farhámmal a ló ellenlökést ad a taligának, miáltal az megállni kényszerül. A városi fiákeros-

[13] Nem érdektelen megjegyeznem, hogy a taliga egyes részeinek terminológiája német. Ez a ma is élő kovácsok közlése szerint a német iparosságnak tulajdonitható

[14] Gál nevű taligás honosította meg. Példája annyira népszerű lett, hogy ma el se lehet egy fiákert ernyő nélkül képzelni.

nak erre azért van szüksége, mert mindig vágtában hajt, míg a parasztta ligának és a féderes gazdataligának fölösleges a farhám alkalmazása, mert a teherrel sohasem hajt sebesen, hanem csak lépésben.

A nyiregyházi taligának még egy érdekes változatára akarom még felhívni a figyelmet, mely főleg a keménytalajú vidékeken ismeretes. Közlőim szerint Hajdumegyében, Biharban, Jásznagykunszolnokmegyében fordul elő. Érdekessége a rúdjának elhelyezésében rejlik. — Mint ismeretes a homoki taligában járó ló a két keréknyom közt halad. Homokos talajon nincs akadálya annak, hogy a két keréknyom közt haladjon a ló. Más a helyzet azonban a kemény talajon. Itt a szekérben járó lovak annyira kitaposták az országút keréknyomát, hogy a két nyom között valóságos röghegy képződik, mely lehetetlenné teszi ott a lónak a továbbhaladást. A középen húzó ló minduntalan botlik és lecsúszik a kétoldalti keréknyomok valamelyikébe. Ezen úgy segítenek, hogy a taliga rudjait átszerelik a jobboldali keréknyom felé. Igy a ló közvetlenül a jobboldali keréknyomban járhat. (L. a 8. ábrát.) Ez a tipus homokos vidékeken, igy természetesen Nyiregyházán is ismeretlen.

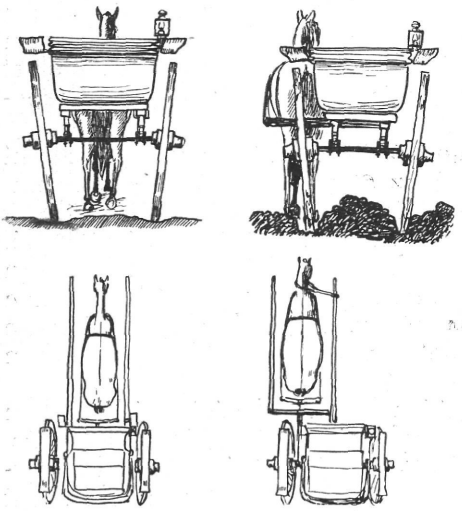

8. ábra. Homoki és keménytalaji taligák rúdelhelyezése. — Deichsellage der Karren gebraucht am Sand- und Hartboden.

A nyiregyházi taliga fentebb bemutatott fejtődéséből világosan láthatjuk, hogy az életkörülmények, életmód, a táj átalakító hatása az egyes tárgyakon, szerszámokon formailag milyen változásokat idézhetnek elő. Észrevehetően emelkednek ki az egyes fejlődési fokok, csaknem a szemünk előtt zajlanak le az átalakulás fázisai. Láthatjuk, hogy egy és ugyanazon szerszám, (parasztta liga) egyes helyeken az élet kényszerítő ereje folytán (igy a városban) eredeti ősi formájában fennmaradt, addig ugyanaz a szerszám ugyanott a szükségszerűség szerint továbbfejlődött, kényelmesebb, tökéletesebb lett. Az átalakulásban jelentős szerepe volt a magasabb kultúrrétegek befolyásának is. A nyiregyházi féderes taliga ezeknek a kereszteződéséből született meg. A magasabb úri körök szerszámanyaga leszállt a nép közé és ott a nép ízlése és szükségletei szerint átalakult. A nyiregyházi féderes taliga, (vagy a fiáker) mint homoki közlekedési szerszám figyelmet érdemel. Annál is inkább, mert a szemünk előtt alakult ki és a tirpákság sajátos egyéni találmánya.

Márkus Mihály.

*

Nyiregyházaer Karren.

Verfasser beschreibt in obiger Abhandlug den Karren, der in der sandigen Gegend Nyiregyháza's als bewährtes Fahrzeug viel gebraucht wird. Bekanntlich wird der Karren in Ungarn nur auf Sandboden als Fahrzeug benützt. Allerdings ist er auch in

anderen Gegenden des Landes bekannt, aber in der durch den Verfasser beschriebenen Form wurde er nirgends so volkstümlich, wie in Nyiregyháza. Der Nyiregyházaer Karren machte manche Veränderungen durch, bis er seine heutige Form erhielt. Das slovakisch-tirpakische Element, welches sich hier 1753 ansiedelte, wurde zweifellos erst hier mit dem Karren bekannt, dessen damalige Form dem Debrecziner Karren, den wir aus der Beschreibung *Ecsedi*'s kennen, (Anzeiger. 1911.) ganz ähnlich war. Am Ende des vorigen Jahrhunderts entwickelte er sich dann sehr rasch, bis er seine heutige Form bekam.

Diese Veränderung ist teils durch die steigenden Ansprüche des Volkes zu erklären. Die Bilder und Zeichnungen, die der Beschreibung beigefügt sind, stellen sehr deutlich die verschiedenen Entwicklungsperioden und Typen des Karrens dar.

A közlekedés módja és eszközei a baskíroknál és kirgizeknél.

Mivel a baskírok igen nagy területen laknak, a közlekedés módjai és eszközei vidékenként változnak náluk. A hátas teherhordás a hegyvidék sajátossága, a síkság közlekedő eszköze a kerekes jármű. Az é.-nyi baskír falvakban igen kevés nyerget találunk Itt a szánok és kerekes járművek a fő közlekedési eszközök. A hegyi baskíroknál ennek az ellenkezőjét találjuk. Náluk a kerekes jármű kevés. Hegyvidéken nyári időben leginkább hátaslovon közlekednek.

A baskír közlekedési eszközök között elsősorban a sít kell említenünk, mint a téli idő legprimitívebb járművét. A baskírok lakta terület hegyes, vagy sík erdős vidék, melyet téli időben igen vastag hóréteg fed ; különösen a nyugati baskírok életében lehetett a sí igen fontos közlekedési eszköz. A történeti okmányokban azt látjuk, hogy a baskírok a XVII. században téli időben sível Kazánig, sőt Moszkváig is elmentek. Ezzel kapcsolatban *Rudenko* azt mondja, hogy régebben még nagyobb mértékben használhatták a sít. Ő kétféle baskír sít különböztet meg. Az egyik egyszerű, csak fából áll (*Kaltagaj*), a másik vadászó sí, a *szanga*. Utóbbit ló lábbőrével vonják be (L. 1. ábrát). Ennek

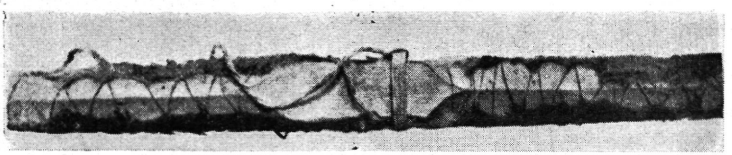

1, ábra. Szanga, bőrrel bevont baskír sí. (Gajnin törzs.) Rudenko után. — **Sanga, ein mit Leder überzogener baschkirischer Ski** nach Rudenko. (Stamm Gajnin.)

hossza kb. két méter. Középső részére, ahol a sít a lábhoz erősítik, felülről nyírfakérget ragasztanak, hogy a hó ne mehessen a talp alá. Készítésére mujil-zelnic meggy- (prunus padus) fát használnak, mely a legkönnyebb és legszívósabb fa náluk. Igen ritkán fenyőfából is készítik. Anyag és kidolgozás tekintetében *Rudenko* véleménye szerint a a baskír sí ahhoz a sítípushoz tartozik, amely Észak-Oroszországban, a nyugati Uraltól középső Szibériáig van elterjedve.

Az Uraltól keletre fekvő erdős sztyep vadászaitól hallottam gyerekkoromban, hogy a sínek lóbőrrel való bevonása azért szükséges, mert így jobban csúszik a havon, másrészt pedig fékként hat és megakadályozza a hátracsúszást. *Karakulmek* faluban egy 85 esztendős baskír vadász mesélte, hogy fiatalabb korában sível az őzet is utólérte. Sível olyankor vadásznak őzre, mikor a magas hó megkérgesedik. A hókéreg az őz keskeny talpa alatt beszakad, lábaszárát összevágja s a vérzés elgyengíti.

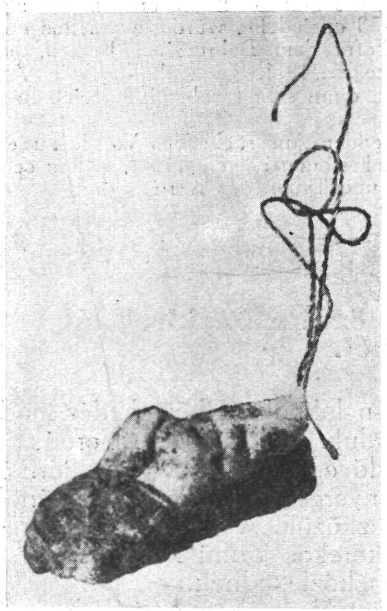

2. ábra. Pïšumnu szabata. Baskir vadászbocskor hársfahéncsból. (Gajnin törzs.) Rudenko után. — **Baschkirischer Jägerriemenschuh aus Lindenbast** (Stamm Gajnin).

Az é. ny.-i baskíroknak külön lábbelijük van a sízéshez *(Pïšumnu szabata* és *pïšumnu kindïrak)*. Az első hársfahéncsből fonott bocskor (2. ábra), nyírfakéreg szalagokkal borítva. A felső széléhez háziposztó darab van erősítve, amelyet zsineg segítségével a boka körül lekötnek, hogy a hó ne mehessen alája. A másodiknak feje bőrből van (3. ábra.) felső részén szintén posztóval. Mindkettő alá vastag posztóharisnyát húznak. A bocskorba széna, vagy szárazfű talpbetétet tesznek, hogy meleg legyen. Mindkettő kizárólag vadászati viselet, s csak a legészakibb baskíroknál honos. A hársfahéncs-bocskor nem baskír viselet, régi időben nem is ismerték. *Lepechin*, orosz akadémikus a hársfahéncs bocskorról (oroszul: *laptyi)* azt írja, hogy még a XVIII. sz. végén a baskírok nem ismerték.[2] A teherhordó eszközök közül említhetjük az *élïp*-et és a *bištjar*-t. Az első vastagabb vesszőből készült, patkószerű ív (4. ábra.), melynek oldalain vastag hársfahéncs van keresztülfonva, s alája nyírfakérget kötnek. Ez a rész kerül a hátra. A külső oldalára zsinegből hálószerűen kötött szatyorformát helyeznek, tetején összehúzható zsineggel, hogy a terhet elzárhassák és a leeséstől megőrizhessék. Az egész készüléket hátizsákként szalagok tartják a vállon. A második hársfahéncsből fonott hátizsák (5. ábra.). Vállszalagja is ugyanazon anyagból készül.[3]

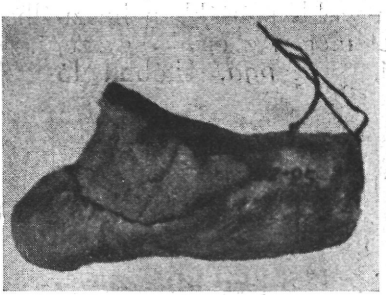

3. ábra. Pïšumnu kindïrak. Baskir vadászbocskor bőrből. (Gajnin törzs). Rudenko után. — **Baschkirischer Jägerriemenschuh aus Leder.** (Stamm Gajnin).

[1] Rudenko Sz. I. Baskiry, II. 237. l.
[2] Rudenko Sz. I. I. m. 118. l.
[3] Rudenko Sz. I. i. m. 132. l.

A vízen való közlekedésre a baskirok a csolnakot (6. ábra.) *(keme)* használják. A *keme* kezdetleges fatörzsből készült lélekvesztő.

4. ábra. Élip. Baskir háti iszák. (Gajim törzs). Rudenko után. — **Baschkirischer Rückenkorb.** (Stamm Gajim.)

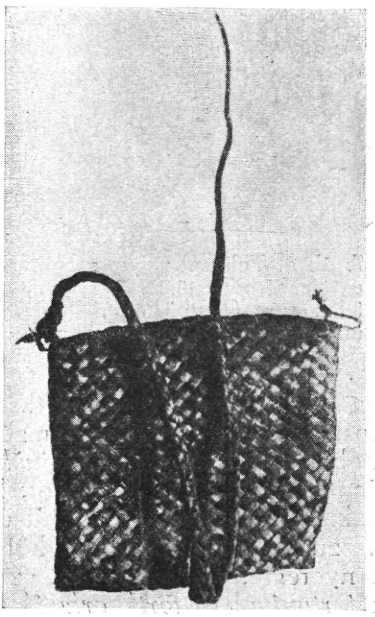

5. ábra. Bistjár. Baskir háti iszák hársfahéncsból. (Tabin törzs. Rudenko után. — **Rucksack aus Lindenbast.** (Stamm Tabin.)

Nagysága a fák nagyságától függ. A deszkából készült csolnak csak az utóbbi időben kezdett elterjedni.

A legfontosabb közlekedési eszköz a ló.

A lovagló-leckék a baskíroknál már zsenge gyermekkorban megkezdődnek. A baskír gyerek többnyire nyereg nélkül lovagol. A nyerget 3—4-szeresen összehajtott nemeztakaró (szergé v ündik) helyettesiti. Kengyel ilyenkor nincs. Néha a nemez fölé, erre a célra készített bőr vagy vászonhuzatos párnát *(kupszék)* is tesznek, hogy puhább legyen. Mind a nemezt, mind a párnát 3 - 5 cm széles szíjjal (*tartma* v. *arkalik)* kötik az állat hátára, hogy le ne csússzon. A fiatalság is ilyen szerelékkel van ellátva a lovas játékokban, hogy esetleges lebukásnál fenn ne akadjon a kengyelben. Ünnepélyes alkalmakkor, vagy a lá-

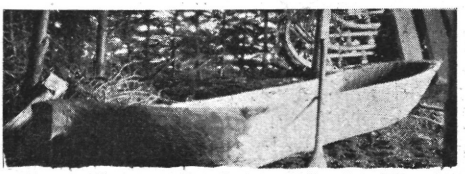

6. ábra. Keme. Baskir csolnak. Tupak. Orenburgi kormányzóság. — **Baschkirischer Nachen.** Guv. Orenburg. — Mészáros Gyula felvétele.

nyokkal együtt rendezett lovasjátékokban a fiúk is szép nyergekkel és felszereléssel vesznek részt. A mindennapos lovaglásoknál azonban a felnőtt baskírok mindig nyeregben ülnek, szőrén legfeljebb kisebb távolság esetén ülik meg a lovat. A baskir leányoknál, különösen eladó sorban illetlenségnek tartották a nyeregnélküli lovaglást. Az ilyeneket nehezen vették feleségül. Az eladó leányok kelengyéjükkel nyerget is kaptak.

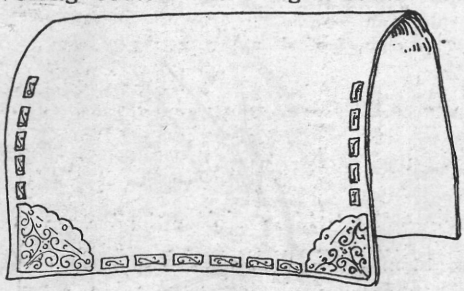

7. ábra. **Tokum** vagy **szergitiš**. Baskír csótár bőrből ezüstözött fémdísszel. Metel község, Orenb. korm. Néprajzi Múzeum, lsz. — **Satteldecke aus Leder mit versilberter Metallverzierung.**

A felnyergelés úgy történik, hogy legelőször felteszik a lóra az izzasztót *(tirdik)*, majd a többé-kevésbbé díszes *ündiket*, *szergit* (háromszorosan összehajtott nemez) és végül a csótárt *(tokum* vagy *szergitiš)*. A csótár néha bőrből, néha nemezből van (7., 8. ábra.). Ha bőrből van, a bőrt préselt domborművel, széleit és sarkait pedig ezüstözött fémlemezekkel díszítik. Ha nemezből van, különféle színű posztórátéttel és selyemhimzéssel szokták díszíteni. Erre jön a nyereg, melynek farmatringját *(kujuškan)* a ló farka alá akasztják. A farmatring szabályozható aszerint, hogy rövid, vagy hosszú háta van a lónak. Ezután az első és hátsó heveder-szíjjat *(ajîl)* csatolják fel, végül a szűgyellőt *(kömüldirik)* kötik helyre. Ekkor teszik a párnát *(kupszék)* a nyeregre, melyet külön szíjjal, a *tartmával (v. tartki arkalîk)* kötnek a lóhoz. A ló felnyergelése és a felszállás mindig a ló baloldaláról történik. Sok ló a jobboldali nyergelést és felszállást nem is tűri. A baskírok és kirgizek a balirányt *miner-jak*-nal, lóra felszálló oldalnak, a jobbirányt *kamszî*, kirgizeknél *kamcsî jak*-nak, korbácstartó oldalnak nevezik.

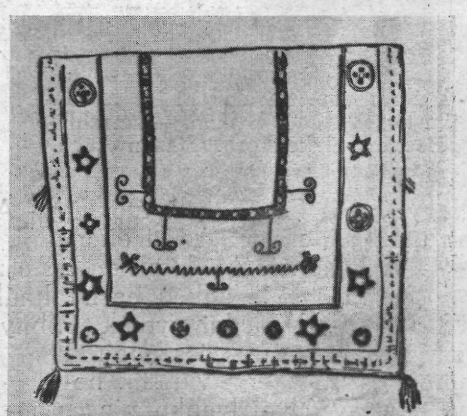

8. ábra. **Szergitiš, tokum. Baskír csótár nemezből.** (Börzsen törzs). Rudenko után. -- **Satteldecke aus Filz.** (Stamm Börschen.)

A baskírok lovaglás után nem nyergelnek le azonnal, hanem csak akkor, ha a ló megszáradt. Néha a nyerget leveszik, de a *szergit* sohasem. Enni és inni sem adnak, míg az állat teljesen meg nem száradt. Téli időben, ha az izzadt ló reszketni kezd, nemezből, vagy hársfahánccsból készült lópokróccal betakarják. Ha a kövér ló hosszú úton erősen megizzad, akkor néhány óra hosszat, sőt néha estétől hajnalig nem adnak neki enni. Ezt *tanga bejdeu*-nek *(tan* = hajnalhasadás) nevezik, vagyis hajnalhasadásig nem adnak enni. Azt tartják, hogyha izzadtan eszik az állat, az árt az egészségének.

Vezetéklovat a baskirok ritkán használnak. Régen a sürgősség szerint 2—3 lovat is vittek s 10—15 km-enként cseréltek lovat.

A nyerges ló megterhelése annyi, amennyit a nyereg hátsó részére felkötnek (élelmiszer, kumiszos bőrtömlő, ruha, vad, stb.)

A nyereg (ijer). Mind a baskírok, mind a kirgizek nagy gondot fordítanak arra, hogy a ló hátát feltöréstől megóvják. A kirgizek azt mondják a rossz nyeregről, hogy : *Attîn arkaszîn baszkan ijerni, altîn kasztî bolszada otka zsak*", azaz olyan nyerget, amely feltöri a lovad hátát, még akkor is tüzeld el, ha aranyból volna a kápája.

A baskir nyereg könnyű és kényelmes (9. ábra.). Váza mindig fából van. A nyereg kápái *(kaš)* szélesek, az első mindig magasabb a hátsónál. Van másalakú nyereg is, melynél az első kápa keskenyebb és felnyúló fejben végződik, mint a hátsó széles, tálszerűen laposodó. Ez utóbbi a női nyeregre jellemző. Van olyan is, melynél mindkét kápa magas, fejszerűen végződő. Az ülő rész ezeknél is vagy szabályos ívben hajlik, vagy meredeken lehajló kápák között tág ülőrésszel van ellátva a nyereg. A faváz ülőrésze egy vájt fából készül, néha kettőből is, vagyis két különálló félből áll, melyeket a kápák tartanak össze. A két ülődeszka közötti — felső — részen hosszúkás nyílás marad, melyet a két kápához szegezett széles bőrrel fednek be. Az ülődeszka két oldalán két-két lyukat vágnak a kengyelnek és hevederszíjjnak. Az ülődeszkák a kápákon túl nyúló végén szintén két-két lyuk van, melyek a nyereg alján levő védő nemeztakaró (izzasztó) rákötésére szolgálnak. Néha a védő nemeztakaró nincsen a nyereg vázához erősítve, hanem külön áll és a nyergelés alkalmával a nyereg alá teszik. A hátsó lyukakból kétágú vékony szíjjakat lógatnak le, a nyeregre kötendő holmik felerősítésére. Ilyenek : kumiszos bőrtömlők, élelmiszer zacskók, vadász zsákmány, stb. Ennek baskir neve : *kanjaga* (vér-gallér). Nevét valószínűleg az elejtett vadak ideakasztásáról nyerte. Az egész nyerget felülről bőrrel fedik be, vagy csupaszon hagyják. Mindkét esetben a nyeregre egy e célra szolgáló bőr, vagy vászonhuzatú párnát tesznek. Ezt 3—5 cm széles szíjjal *(tartma)* kötik az állatra. Ezenkívül minden nyeregnek van két hevedere *(ajîl)*, (de a régi időben csak egy volt). Az elülsőt a mellkason, a hátsót a véknyán kötik meg. A nyerget az előre-hátra csúszástól hátul a farmatring *(kujuškan)*, elől a szügyellő *(kömüldirik)* gátolja. A szügyellőt az első két láb között vékonyabb szíjjal a hevederhez hozzákötik. A nyereg kápái ezüstözött fémlemezekkel vannak borítva, néha még féldrágakövekkel is (achát stb.) szokták ékesíteni. Különösen a női nyergek nagyon díszesek. A díszes kápákat néha finom

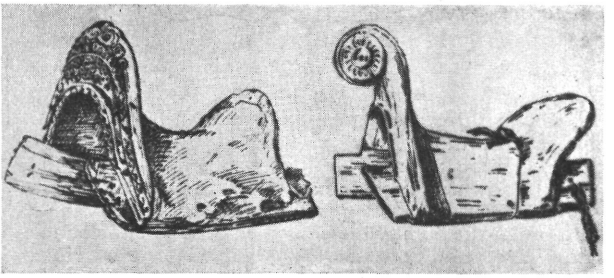

9. ábra. Ijer. Baskir nyergek. Baloldalon férfi (Karatebîn törzs), jobboldalon női (Inzer-kataj törzs). Rudenko után. — **Baschkirische Sättel.** Links Männer- (Stamm Kara-Tebîe), Rechts Frauensattel (Stamm Inzer-Kataj).

csontlemezekkel is díszítik fém helyett. Akad metszett, vagy berakásos díszítés is. A farmatring és szügyellő sokszor ezüst vagy ezüstözött lemezkékkel van díszítve. A kengyel *(üdengi)* vagy fa, vagy fém (vas, réz). Ha vasból van, ezüstözni is szokták. A fakengyel hajlított fából készül, alakja karika vagy háromszög (10. és 11. ábra.). A kengyelszijj *(üdengibau)* vagy szijjból, vagy lószőrből készült szélesebb szalag. Díszes kengyeleknél a csattokat *(ajîlbaš* v. *taralgî)* szintén ezüstözik. *Validi* adatai szerint a baskír női kengyelek többnyire köralakúak és kisebbek mint a férfikengyelek.

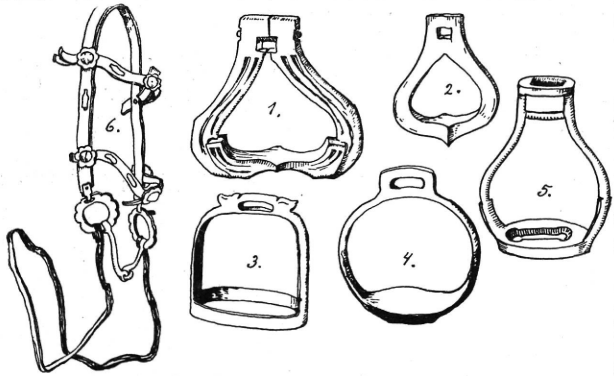

10. ábra. Baskír kengyel és kantár. 1—2. Fakengyel (Juluk község, Orenb. korm.). 3. Vaskengyel (Timesz, Orenb. korm). 4. Vaskengyel (Ihen közs., Orenb. korm.). 5. Vaskengyel (Jumaš közs., Orenb. korm.). 6. Ezüstözött fémmel díszített kantár (Timesz). — A Néprajzi Múzeum gyüjteményében. — **Baschkirischer Steigbügel und Zaum.** 1—2. Steigbügel aus Holz. 3. Steigbügel aus Eisen. 4. Steigbügel aus Eisen. 5. Dasselbe. 6. Mit versilbertem Metall verzierter Zaum (Times). Im Ethnogr. Museum zu Budapest.

A baskir kantár *(jugen* 10. ábra.) nem igen különbözik a világon elterjedt más kantáraktól. Többnyire szijjakból vagy lószőrből vert kötélből vagy szalagból van. Mégis meg kell különböztetnünk a baskiroknál szokásos háromféle kantárkészítési módot. Az első forma, mely talán a legősibb alakot mutatja, jó vastag bőrből kivágott egy darab szíjjból készül, minden varrás nélkül, csomós kötéssel. Ezek a csomók négyszögalakúak s különös kötésmódjuk van. Az ilyen kantárnak a szára *(teʒgin)* is egy szíjjból áll, melyet hosszában ketté hasítanak úgy, hogy egyik végén néhány centiméternyi darabon a szijj nincsen meghasítva. Ez a rész a kéz felől esik s a kantárszárak két végét kötik aztán a zabla karikájához. Az ilyen kantárt *tüjilgen jugen*nek (bogozott kantár) nevezik. A második típus a fonott kantár *(urme* v. *urélgen jugen).* A kantár fejét vékonyra vágott szijjszalagokból fonják, de a kantárszár

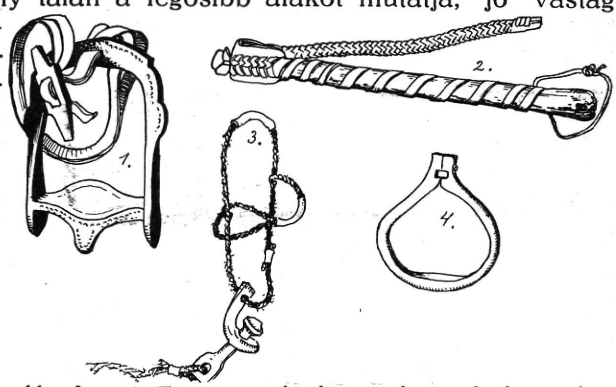

11. ábra. 1. Ezüstözött baskir vaskengyel, kengyelszíjjal. 2. Kamszo. Baskir korbács. Juluk. 3. Csikófőkötő (Jumaš). 4. Fakengyel. A Néprajzi Múzeum gyüjteményében. — 1. Versilberter Steigbügel aus Eisen mit Bügelriemen. 2. Baschkirische Karbatsche (Geissel, Juluk). 3. Trense (Jumasch). 4. Steigbügel aus Holz.

itt is egy darab szíjjból van. A harmadik típus a varrott kantár, melyet egy vastagabb egyes szíjjból, vagy egymásra fektetett két vékonyabb szíjjszalagból készítenek. Itt az egyes részeket vagy a két szíjjat össze szokták varrni. Ezeket a kantárokat iparilag készítik, s így a két előbbi már ritkábban látható. Legritkább ma már a fonott, amelyek között igen szép munkájú drága darabok akadnak. Ha a kantárt lószőrkötélből, vagy lószőr szalagból készítik, akkor mindig bogozott, illetve fonott kantárt csinálnak. A kantár szárát néha akkor is lószőrkötélből, vagy szalagból készítik, ha a feje szíjjból van. A kantárszáron kívül a zabla baloldalára még egy 3—5 méter hosszú tarka festésű és lószőrből vert kötelet *(szîlbîr)* szoktak kötni. (L. 12. ábra. solymász képet). Ennek eredeti rendeltetése valószínűleg a kézből való legeltethetés volt. Ezt a lovas lovaglás közben nem tartja a kezében, hanem a ruhája öve alá dugja, úgy, hogy lebukás esetén könnyen kiszabadulhat. Az utóbbi időben inkább disz volt a *szîlbîr*, mert kecskeszőrből készült színes bojtokkal van kicifrázva és főképpen ló megkötésére használhatják. Néha a kantárt és kötőféket *(nukta)* egyszerre használják, még pedig az utóbbit alul. Ilyenkor a *szîlbîr* szolgál a kötőfék szárául. A kötőfék *(nukta)* szíjjból, lószőrből, vagy kenderből készül. A szíjj kötőfékek a kantárnál ismertetett háromféle mód szerint készülnek, de ha kötélből készítik, akkor csak bogozott kötőféket csinálnak.

12. ábra. Baskir solymász (Ihen, Orenb. korm.) — **Baschkirischer Falkner** (Mészáros Gyula felvétele.)

A kirgiz közlekedési eszközök között elsősorban a lovat említjük.

A kirgizség igazi lovas nép. Már mint gyermekek a csikókkal nőnek fel s halálukig a lovakkal élnek.

A hátasló ifjúnak, férfinak, lánynak büszkesége ; ha a lovat dicsérik, annyi, mintha a lovast dicsérnék, s a kirgiz nagyon megsértődik, ha a lovát ócsárolják. Az ütés, amit valaki egy idegen lóra mér, annyi, mintha a gazdáját ütnék meg. A hátasló viszi az ifjút jegyeséhez, s az áll a jurta mellé kötve fáradtan, mialatt a szerelmesek enyelegnek; a hátasló viszi a hőst a küzdelembe, s őt illeti meg a halott hős gyászolásának tisztessége.

Ha egy gazdag kirgiz meghal, hetednapra a nép összegyül a torra. Ekkor a meghalt nyergét fordítva teszik a lovára, erre felrakják a meghalt ruháit, tetejébe teszik a *malaki*-sapkát s az így megterhelt lovat a sátorkötéllel odakötik a meghalt ember sátrához. Aztán panaszos dalok mellett levágják a ló farkát. Az ilyen lovon nem lovagolnak többet, s elárvult (özvegy) lónak nevezik *(tuldagan at)*.

Ha a kirgiz útközben hal meg, akkor a lovat megfordított nyereggel vezetik haza s csak a jurtánál vágják le a ló farkát és sörényét.[4]

[4] Radloff W. Die Haustiere der Kirgisen. Zeitschrift für Ethnologie, 1871. 306—307 l.

Egyes nomádok majdnem szentnek tekintik a lovat. Pl. a jakutoknál a lovat nemcsak megütni tilos, hanem még a durva szóval illetését is bűnnek tartják.

A lovaglás tanulása a kirgizeknél is már kisgyermek korukban elkezdődik. A kirgizeknél — mint lovasnépnél, — a hátasló az egyedüli könnyű és gyors közlekedési eszköz. Egyúttal a hírszolgálatot és az egymás közötti érintkezést is lovon bonyolítják le. Ha valamelyik

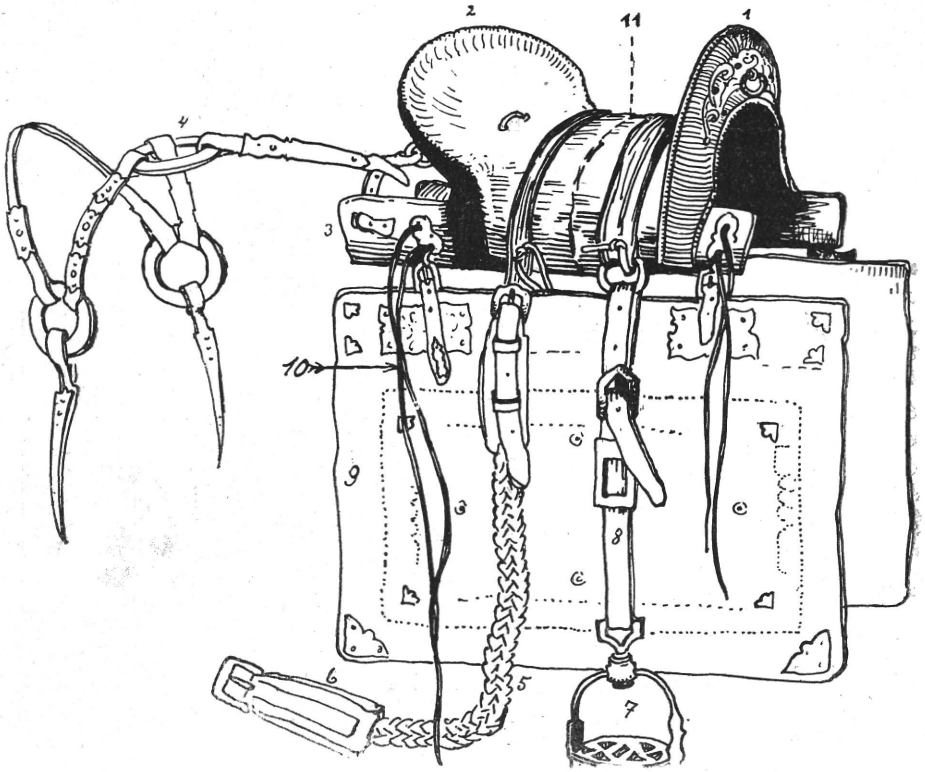

13. ábra. Baskir dísznyereg (Metel közs.). Részei: 1. Algî-kaš, 2. Artkî kaš, 3. Kaptal, 4. Kujuškan, 5. Ajîl, 6. Ajîlbaš, vagy taralgi. A bőr (9) alatt, de itt szemléltetés okáért föléje rajzolva. 7. Üđengi, 8. Üđengibau, 9. Tebinsi, 10. Kanjaga, 11. Ijerbili. A Néprajzi Múzeum tulajdona. — **Baschkirischer Prunksattel.** Teile 1—11. 6. eigentlich unter dem Lederteil (9), hier zur Veranschaulichung oben liegend wiedergegeben. Im Besitze des Ethn. Museums.

aul akármilyen hírről értesül, az *aul* egyik tagja azonnal lóra kap, s elvágtat a következő *aul*ba a hírrel.

A kirgiz lovagló készségek.

A kirgiz nyereg. A kirgizeknél ugyanolyan nyeregtípusokat találunk, mint a baškíroknál. A nyereg kivitele, díszítése is nagyjában ugyanolyan. Megtaláljuk náluk is a széles és magas formákat, sőt a baskirok között elterjedt egyes nyeregtípusokat egyenesen *kazak* (kirgiz) nyeregnek nevezik.

A kirgiz nyergek közül az ezüstveretesek a legbecsesebbek. Ilyent természetesen csak a gazdagok vásárolnak. A nők lovaglószerszáma többnyire gazdagabban díszített, mint a férfiaké. A kantár még a szegényebb nőknél is ezüstveretű. Vándorláskor a női nyereg csótárja vörös posztóból és bársonyból való *(makpal)*, a nyeregre vörös posztó takarót *(dsamší)* terítenek; a nyereg elejére egy batyus-zsák *(bokša)* van erősítve a legjobb ruhadarabokkal, amely ugyancsak vörös posztóval van leborítva. Vándorláskor ezen a batyun fekszik a fiatalaszszonyok bölcsője a csecsemővel.

Kirgizeknél is van fakengyel, meg fémkengyel. Mindkét nép jobban szereti, kivált télen, — a fakengyelt, melyben nem fázik annyira a láb. Télen a fémkengyelt nemezzel vonják be védelmül. Mindkét népnél szükség esetén szőrkötélből kötnek a lóra kengyelt, de ez nem külön kengyelfajta, épúgy, mint a magyar kötőfék-kengyel se az. A kirgiz és a baskir kengyel nagy előnye, hogy igen bő s így kizárja azt a veszedelmet, hogy esetleges leesésnél a lovas a kengyelbe felakadjon.

A kirgizek általában rövid kengyelszíjjal lovagolnak. A kengyelben a test súlya a lábfejen nyugszik, azért, hogy veszély esetén lábukat könnyen ki tudják venni. A hátaslovat a baskirok is, a kirgizek is korbáccsal, *(kamcsí* bask. *kamszí)* ösztökélik (11. és 18. ábra.). A kantárszárat a lovas balkézben tartja.

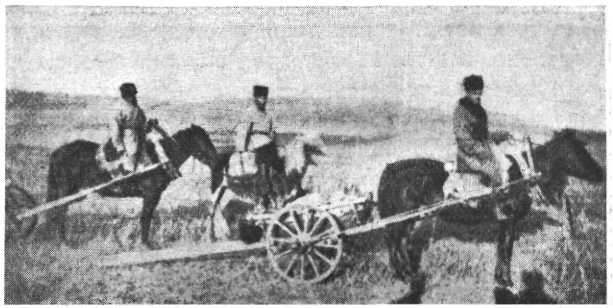

14. ábra Hüjretki. Baskir vontató. — Baschkirischer Schleppwagen.

A kirgiz nyerget a legrészletesebben *Almásy* György írja le megfelelő rajzokkal szemléltetve.[5] *Radloff*, *Schwarz* és Almásy két nyeregtípust állapítanak meg a kirgizeknél, a kirgiz és a szárt nyeregtípust. Utóbbit *Radloff* még *kokandi* nyeregtípusnak is mondja. *Radloffnál* csak leírást találunk képek nélkül. Leírása szerint a kirgiz nyeregtípus holdformájú magas nyereggombbal. Ez férfinyereg. A *kokándi*, vagy *szárt* v. *szírlí* nyerget női nyeregnek nevezi s azt írja róla, hogy nyírfakéregből készítik, tarkán lakkozzák és csontdíszítésekkel cifrázzák. A nyereg gombja hegyes.[6]

Úgy a baskiroknál, mint a kirgizeknél mindennapi- és dísznyerget kell megkülönböztetni. A dísznyereg rendszerint ezüstözött fémlemezekkel és féldrágakövekkel díszített. Múzeumunk birtokában levő baskir nyereg is dísznyereg (13. ábra). A baskirok az ilyen nyergeket ezüst nyergeknek is nevezik, mert ezeknek nemcsak kápáik, de farmatringjaik és szűgyellőik is ezüst vagy ezüstözött fémlemezekkel vannak díszítve; sőt még a kengyelek és csattok is díszesek. Ezek a nyergek rendesen

[5] Almásy György: Vándorutam Ázsia szívében. 696—699. l.
[6] Radloff: i. m. 306. l.

nehezek és csak gazdag emberek lovaira valók. Ez utóbbiak is — akár baskirok, akár kirgizek, — ezeket a nyergeket csak ünnepélyes alkalmakkor használják, egyébként csak házi díszül szolgálnak. A kirgiz és baskir dísznyergeket mesteremberek készítik műhelyekben, a mindennapiakat a nép, vagy egy-egy ügyesebb falusi ember. A mindennapi nyereg amannál jóval könnyebb és díszítés nélküli. Ha van is néha díszítés rajta, az egyszerű faragás, vagy cifraság nélkül való fémdarabokból áll.

Mind a baskíroknál, mind a kirgizeknél a férfi és női nyereg közötti különbséget főleg a díszek adják meg, mert a nők itt is, ott is férfi-módra ülik meg a lovat, nem félnyeregben, mint Európában.

2—4 éves gyermekek részére külön nyereg *(bala ašamaj)* szolgál, amelybe a gyermeket jóerősen belekötözik.

Almásy említett művében a kirgiz gyermeknyerget is ismerteti, ábrával szemléltetve.[7]

A kantár *(dsügün)*, a zablával *(auzdukk)*, kétoldali karikával *(szuluk)*, áll-alatti szíjjból *(sagaldîrîk)*, homlokszíjjból *(kengsärăk)*, pofaszíjjakból *(dsanaktîk)*, tarkószíjjból *(dselkäläk)*, kantárszárból *(tizgin)*, vezetékszárból *(csîlbîr)* áll. Ez utóbbi a zabola baloldali karikájához van erősítve, amit a lovas vagy a nyereg kápához köt, vagy övébe dug. A vezetőszár 3—4 méter hosszú, sokszor igen díszes kötél.

15. ábra. Baskir szekér a hegyvidéki Kataj törzsnél. — Baschkirischer Wagen, Stamm Kataj im Berglande. Rudenko után.

A kirgizek lovon kívül tevét, ökröt, bikát, szamarat, sőt tehenet is használnak hátas állatként. A hátasökrök és bikák szerszámai annyiban különböznek a lovakétól, hogy ezeknek nincsen kantárjuk, hanem csak vékony köteléken vezetik az állatot az orrába fűzött gyűrűnél *(morunduk)* fogva. A szarvasmarha orrában lévő karika valami 8 cm. átmérőjú, kerekre görbített fából van.[8]

A kirgizeknél a házi állatok között, mint közlekedési eszköz második helyen áll a teve. Főleg teherhordó.

Az É.-i kirgizeknél jóval ritkább, mint a délieknél. Általában elmondható, hogy sokkal kevesebb tevét tartanak, mint másféle házi állatot. A gazdagoknak sem igen van több tevéjük 50-nél, a szegényebbeknek 3—4 ha van. A tevét nem családi csordákban, hanem közösen legeltetik az egy falubeliek.[9]

A teve általában nagyon szelíd, könnyen befogható és engedel-

[7] Almásy Gy.: i. m. 696—697. l.
[8] Almásy Gy.: i. m. 70. l.
[9] Radloff: i. m. 310. l.

mességre szoktatható. A gazda *csok-csok* szavára letérdel, hogy a terhet reá rakhassák s ha ez meglazul, útközben magától megáll, hogy megigazíthassák. Csak a bikák vadulnak meg a párzás idején s embert, állatot megtámadnak. Aki vagy ami ilyenkor eléjük akad, menthetetlen, mert a gyorsan futó teve elől nincs menekvés. Ezért a párzás ideje alatt rendesen vasláncokkal béklyózzák meg. Ez az időszak (a párzási) csak májusig tart s mihelyt a friss zöld elborítja a mezőt, a teve-bikák újra szelidek lesznek, mint a heréltek.[10]

A tevét három éves korában kezdik betörni a teherhordásra. Megdöntik, azután összekötik a lábát, az orrcimpáit egy késsel átszúrják, a nyíláson pecket húznak keresztül s az erre erősített vezetőkötéllel vezetgetik az állatot. Aztán nyugton hagyják, amig a seb behegged. Ekkor kezdődik a terhelés, előbb könnyebb, majd nehezebb teherrel. A kirgizeknél gyakoribb kétpúpú teve kevesebbet bir el, mint a turkománoknál jobban kedvelt egypúpú dromedár. Ezért a kétpúpút kevesebbre becsülik.[11] Teherbirásukat és gyorsaságukat illetőleg a különböző szerzők adatai nem egyeznek. *Radloff* szerint a kétpúpú teve 25—30 pud terheléssel naponta 25—30 versztnyi utat képes megtenni, az egypúpú 40-et is. Nagyobb utaknál nem szabad 20 versztnél többre kényszeríteni. Teher nélkül, vagy lovagolva naponta 50—60 versztet is megtesznek. A megterhelt teve lépésben jár, ügetésre ösztökélni nem szabad, mert a teherlekötő hevederek meglazulnak.[12] *Šakir-zade Tahir* azt írja, hogy 18—20 pud terhelést birnak el és ezzel naponként 40—60 km. utat tudnak megtenni, mint tehernélküli hátas állatok naponkint 100 kilométert is.[13] *Schwarz* szerint egy teve ötven pud terhelést is elbir.

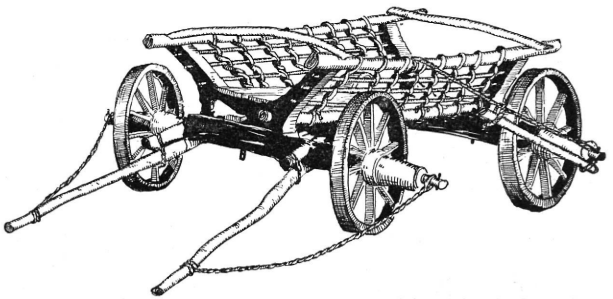

16. ábra. Szíbik arba. Baskir szekér Tanrikulból a síkvidéki kataj törzstől. Oremb. korm. Szerző rajza után. — **Baschkirischer Wagen aus Tanrikul, Stamm Kataj im Flachland.** Nach Zeichnung des Verf.

A teve fő feladata a teherhordás. Ha megakarják terhelni, akkor legelőbb a púpok mindkét oldalára nemezdarabokat tesznek, aztán vastag nemezbe göngyölt farudakat (*kom*) kötnek reájuk. E rudakat a kétpúpúaknál egy hasszíjjon kötik meg, az egypúpúaknál kettővel (has és fark). A *kom*-ra csak a terhet kötik, jól odabogozva. A terhelésnél nagyon kell arra vigyázni, hogy a teher a kétoldalon egyformán oszoljék el. A teve púpjai nagyon érzékenyek s ha megsérültek, az állat használhatatlanná válik.

A teve a kirgiz háziállatai közül a legkényesebb; télen nem szabad a hóra letérdepelni hagyni, hanem mindig alája kell tenni egy te-

[10] U. o. 310. l
[11] Karutz: i. m. 56. l.
[12] Radloff: i. m. 311. l.
[13] Šakir-zade Tahir: Grundzüge der Nomadenwirtschaft, 112. l.

rítőt. Túlerőltetni sem szabad, mert ha a fáradságtól lefeküsznek, azon a helyen elpusztulnak. A szúnyogok és más rovarok csípését sem tudják elviselni.

Lovaglásra a tevét ritkán használják, annál fontosabb, mint teherhordó. LovaglásKor nem tesznek rá nyerget s rendesen két személy ül rajta, bár hármat is elbir. A harmadik személy a hátsó púp mögé ül s abba fogódzik. Hosszabb lovaglóútra a tevét is megnyergelik. Ilyenkor a hasszíjjat az első, a farkszíjjat a hátsó púpra kötik.[14]

Járművek.

Rudenko a baskírok legprimitívebb közlekedő eszközének a vontatót említi, amelyre holmijukat és terheiket rakják. A vontató (*szalaszî*) szerkezete a következő: két egyenként kb. 4 méter hosszú rudat egyik végükkel a nyereghez fogatnak, a kengyelszíjj közelében. A rúd közepe tájára hársfahánccsal vagy szőrkötéllel keresztfát guzsolnak. A rúdnak a keresztfától hátrafelé eső részét kötéllel átkötik, erre fakérget erősítenek, melyre aztán a terhet felrakják. Az e fajta vontató erdős, hegyes vidéken használatos. Ahol az erdő elég jól járható, ott a keresztfa helyére kerekes tengely (*uďek*) kerül. A teher ezeknél vagy a tengelyen, illetve a tengely és a rúdnak a ló fara közötti, kötelekkel sűrűn átkötött részén nyugszik, vagy pedig a tengelyhez még hátulról külön két rudat kötnek, amelyekre, mint a fennebb említett vontatónál, — fakérget erősítenek s erre helyezik a terhet. (Ez utóbbi eszköz neve: (*hüjretki*). Az ilyenfajta szállító eszköz többnyire ott használatos, ahol elég mély vízen kell átkelni. Az erdős vidéki baskírok — a Börzsen törzsbeliek, — a tengelyre nagyobb méretű kosarat tesznek, mig a tengelyhez kötött rudakra ugyancsak fakérget erősítenek a teher részére. (Neve: *kujankut* vagy *hüjretki*. 14. ábra.). Ez utóbbi a kétkerekű taliga továbbfejlődésének is tekinthető.

17. ábra. Baskír könnyű kocsi megrakodva. Ihen. Orenb. korm. — **Leichter Wagen beladen.** — Mészáros Gy. felv.

A baskirok a négykerekű szekeret már régen használják s azt a kétkerekű talyiga továbbfejlődésének lehetne tekinteni. A földet súrló rudak u. i. nagy ellenállást fejtenek ki a vonóerővel szemben, ezért annak másik vége alá is két kerekes tengelyt is alkalmaztak. Ezzel megszületett a négykerekű szekér (15. ábra), amelynél a nyujtó helyett két merev rúd az összekötő. Hogy a fordulást lehetővé tegyék, az első tengelyre egy felfelé görbülő, erős fát (*algî kekri*, a tengelyen fekvő része *kukrek*) vagy tuskót alkalmaztak. Ennek közepén függőleges lyuk van s az ezen ke-

[14] Radloff: i. m. 310—311. l.

resztül menő vasszeg (baskir: *kendik*, kirgiz; *kutak*) köti ezt a fát a tengelyhez. A nyujtót helyettesítő két rúd (baskir *uďer*, *bildik*) vége a görbe fán vagy tuskón két vízszintes lyukba van beleillesztve és erősítve s így az első tengely a fordulásoknál szabadon foroghat. A nyujtót helyettesítő két rúd hátulsó végének közelében két-két lyukat fúrnak s ezekbe vastag lapos faszeget erős tenek függőlegesen lefelé. E két szeg közé kerül a hátulsó tengely (*artkî uďek*) amely ezáltal mozdulatlanná lesz; a faszegek fölfelé kiálló vége közé jön aztán a hátulsó görbefa (*artkî kekri*). A görbefa két vége idővel megnyúlik, két végére derékszögben két hosszú rúd, *japkak* kerül s ezek másik végét a hátsó tengelyre mereven alkalmazott másik görbe fa végéhez csatolják. A közöttük levő ürességet a két rúddal párhuzamosan haladó több, vastag nyírhusánggal töltik ki, szintén a görbe fába erősített végekkel. Hogy ezek a reá nehezedő teher alatt ki ne csússzanak, merőlegesen — kas fonásszerűen — kemény nyírfa guzskötéllel kötözik a két erős szélső rúdhoz, vagyis a nyujtót helyettesítő (*uďer*) és

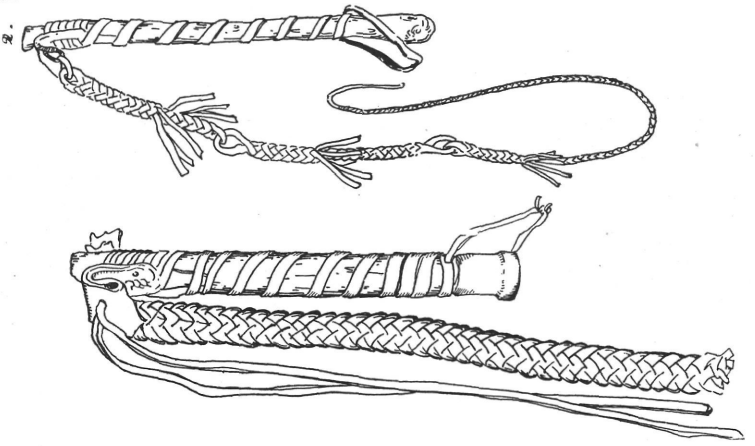

18. ábra. 1. Kamszi Baskír korbács. 2. Szîbirtkî. Baskír karikásostor. Népr. Múz. tulajd. — **1. Baschkirische Geissel. 2. Baschkirische Langpeitsche (Hetzpeitsche)** Ethnogr. Mus.

két görbe fa végire került (*japkak*) rudakhoz. Igy egy erős, teknőalakú kosár lesz a szekér felső része. Neve: *szîbîkarba* (16. ábra). A tatárok egy része és az oroszok a vessző helyett általában deszkát alkalmaznak.

A baskír szekér (*arba*) az orosz és tatár szekértől főleg abban különbözik, hogy ezeknél mindig hosszabb. Különösen erdei és hegyes vidékre áll ez, amit talán a fa kitermelése indokol meg. Mivel a baskír szekér hosszabb, így ruganyosabb is, ezáltal a rázás ruganyos mozgássá alakul. A könnyű kocsik ugyanolyanok, mint az oroszokéi. (17. ábr.) Ezek rendesen gyári készítmények, vagy ilyen alkatrészekből készülnek. A régi időben bőrfedéllel ellátott kocsik is voltak. Télen a kocsi helyett szánkót használnak.

A kerekes közlekedési eszközök közül, mint a kirgizekre jellegzetes járművet említjük meg a két nagykerekű kirgiz arbát: a *kokánt*

(hokán), melyben egyetlen vasszeget sem találunk. Tisztára nyírfából készül és ehhezképest tömör és erős. A kerekek átmérője átlagosan embermagasságú. Igy az űlés oly magasra kerül, hogy sekélyebb vizeken könnyen átkelhetnek a szekérrel anélkül, hogy a rajtaűlők vagy holmijuk átnedvesednék. A fatengelyre, amely a két kereket összeköti, faszegekkel egy téglaalakú ráma van erősítve. Ennek hosszabb ágai közé fogják be a lovat, a hám segítségével. A hám két oldalán lévő szíjjhoz a rudakat kötik, hogy azok a lónak csak könyökéig érnek. Ha az arbán nincs teher, — vagy csak igen kevés, — akkor a rudakat egyszerüen a nyereghez kötik s a kocsis, illetve a gazda a lovat a nyeregből irányítja. Téli időben a kirgizek szánkót használnak. Ez hasonlít az orosz szánhoz, de többnyire vasalatlan.

A jószág befogása és szerszámok.

Hám, *(kamît*, orosz: *chamut)* gyeplő és a többi tartozékok nagyjában ugyanolyanok, mint az oroszoké. A *duga* patkóalakban meghajlított karvastagságú fa, melynek két vége a két rúdhoz *(terte, tertne)* van erősítve, a hám kétoldalán levő erős és széles szíjjal *(kulakban)* úgy, hogy a duga fája nem éri a lónak sem az oldalát, sem a nyakát, mert hiszen 35—50 cm. magasságban ível át a nyak felett.

A szekérbe 1—3 lovat lehet fogni. A legerősebb ló a két rúd közé s így a *duga* alá kerül *(töbat, töbköat)*, az oldallovak elnevezése: *kabattagî* vagy *preške at.*[15] Ha 2 vagy 3 ló van befogva, az ilyen befogási módot *kuštabjegu* (páros fogás)-nak nevezik. Mivel téli időben a hó igen vastag és a szánút elég keskeny, a lovakat nem egymás mellé, hanem egymás elé fogják. Szánba is lehet 2—3 lovat egymás elébe fogni. Az ilyen befogást *osztbjegu*-nek nevezik (hegyes fogás). A rudak közé fogott lovat itt is a *töbköat*-nak, az elébe fogottakat pedig *szívaj-* vagy *oszkî-at*-nak hívják. Legelsőnek a leggyorsabb járású és engedelmes lovat fogják. Amennyiben ilyen nem lenne, az elsőnek fogott lovat megnyergelik s reá egy 10—12 éves gyereket ültetnek. Mind a szekérbe, mind a kocsiba vagy szánkóba befogott lovak irányítása, ill. hajtása gyeplővel *(divelge, dilvige)* és ostorral *(szîbîrtkî)* történik. Az ostor (18. ábra.) kurta nyelű. A ló ügetését a kocsiban *jurtî*unak, poroszkálását *jurgalau*nak, a lépést *attau*-nak nevezik. Van még egy járásmód: a *jürösteu*, mely gyorsabb a lépésnél, de lassúbb az ügetésnél; kocogás. A *zsildereu* a vágta és az ügetés között áll, — de csak hátaslónál. Mikor a középső ló üget, az oldalra fogott lovak rendesen vágtatnak.

A néphiedelem szerint kifogás után a jármű rúdjait mindig fel kell emelni, különben a ló nem piheni ki magát, mert az egész pihenési idő alatt érzi a terhet. A felemelés a szekérnél úgy történik, hogy a rudakat egymáshoz kötik úgy, hogy a rudak és a tengelyvégekhez erősített kötél *(dezsi)* megfeszül. Az ilymódon összekötött rudakat felemelik, és valamelyik rúd alatt a *duga* egyik végét a küllők közé dugják: a *duga* másik vége a földön nyugszik. Mivel a rudak össze vannak kötve, mindkettő emelten áll.

[15] A *preške* szó valószínűleg az orosz prisztjazska szóból van, amely szintén oldallovat jelent.

Szánnál a két rudat felemelik és a szán fejéhez kötik.

A baskirok sem a hátas, sem az igás lovak farkát nem vágják le. Ezért sáros időben a ló farka összepiszkolódik, a lábakhoz verődik, a lovat is elpiszkítja, sőt a járásban is akadályozza. Hogy ezt elkerüljék, a ló farkát többféleképpen fel szokták kötni úgy, hogy az csak térden felül ér. Kifogáskor, amikor a ló eszik, a ló farkát kioldozzák. A néphit ugyanis azt tartja, hogyha kötött farokkal eszik a ló, megharapja a nyelvét. A ló farka és sörénye sokszor összecsomósodik. Ilyenkor a baskirok azt hiszik, hogy a gazdaszellem, vagy az ördög csinálta azt. Ezt a jelenséget nem tartják károsnak, sőt a baskirok ebben a ménes szaporodásának jelét látják. A baskiroknál néhol az a hit él, hogy az összecsomósodást az erdők gazdaszelleme csinálja. E hit szerint az erdő gazdaszelleme nagyon szeret lovagolni. Ebből ered az az összes baskirok között fellelhető legenda, amely szerint valamikor egy embernek a lova minden reggel izzadtan tért haza. Tulajdonosa nem tudta ennek okát megmagyarázni, s az esetet a falubeli öregebb embereknek panaszolta el. Az egyik öreg azt mondta volna erre: „Úgy látszik, a lovadon az erdő szelleme lovagol, azért a lovad hátát kendd be este kátránnyal, s úgy engedd a legelőre." A gazda megfogadta a tanácsot és az utasításnak megfelelően, kátrányos háttal csapta ki este lovát. Másnap a ló hátához ragadt erdőszellemmel (bask. *šureli*, oroszul: *léšij*) tért haza. Az erdő szelleme azt mondotta: „Minden nap volt jó lovaglás, ma meg fenék tapadás"!! A legenda azt is megemlíti, hogy a szellem hátrafelé fordulva ült a lovon. A népi hiedelem szerint az erdő szelleme asszonyalakú, hosszú körmökkel és térdig lógó mellekkel. Emberben nem tesz kárt, de nagyon szereti őket csiklandozni. Néha egyeseket halálra csiklandoz. Futni olyan jól tud, hogy senki sem érheti utól.

Hogy a baskiroknál a lovakat háti teherhordásra a régi időben milyen mértékben használták, erre nézve nincsenek adataink. Valószínű, hogy régente teherhordás céljára nem annyira lovat, mint inkább tevét használtak, hiszen ló mellett tevét is tenyésztettek. Validi Ahmedzeki közlése szerint azonban egyes hegyvidéki baskir törzsek még a világháború előtti években is lovakra, sőt ökrökre és tehenekre rakták a holmijukat, s így vándoroltak új szállásaikra. A férfiak és gyermekek mind lóháton utaztak. Kisgyermekes asszonyok bő kabátjukat derekukon övvel szorosan átkötötték és kisgyermeküket keblükbe dugva ültek lóra. Ezenkívül hátuk mögé párnát tettek (a nyereg mögé) s erre ültettek még egy-két gyermeket a 2—3 évesekből. Mivel ezek nem birták volna magukat a lovon fenntartani, anyjuk egy övvel magához kötötte őket. Nagyobb biztonság kedvéért az első gyermek az anyja övébe, a második az első gyermekbe kapaszkodott. Ha sok apró gyermek volt, úgy az apának, vagy a nagyobb gyermekeknek is jutott azokból a nyereg mögé. Validi Ahmedzeki adatai szerint a nyereg két oldalára erős fakéregből készült dobozszerű edényt kötöttek s ezekbe tették a kisebb gyermekeket.

A kirgizeknél, akik helyváltoztatás alkalmával holmijukat lovakra is rakták, a lovak teherhordásra való használata rövidebb távolságokra volt szokásos. Egy lóra 150 kg-nál több súlyt nem raktak, ezt is csak rendkívüli esetekben, mert a kirgizek teherhordó állata a teve. Az öz-

bégeknél már gyakoribb a hátán terhelt ló. Ezek sík területen 2 mázsáig is megterhelik a lovat.[16]

Tagán Galimdsán.

*

Die Verkehrsmittel der Baschkiren und Kirgisen.

In der Einleitung behandelt der Verfasser den Einfluss der geographischen und klimatischen Verhältnisse des Wohngebietes. Im Flachlande sind bei den Baschkiren die Räderfuhrwerke, im Berglande das Reitpferd und der Sattel vorherrschend. Die primitivste Verkehrsstufe wird durch den Ski vertreten. Es sind zwei Arten zu unterscheiden : der *Kaltagaj*, ein einfacher Ski aus Holz und der sog. Jögerski *(sanga)*, der mit Pferdebeinhaut überzogen wird. Historische Schriften bekunden, dass die Baschkiren im XVII. Jh. mit ihrem Ski sogar Kasan und Moskau erreicht haben. Zum Zwecke des Skilaufens bedienen sich die Baschkiren im N. W. einer speziellen Fussbekleidung (Abb. 2—3.). Es werden hier die verschiedenen Arten des Reitens bei den Baschkiren und Kirgisen, die Satteltypen, deren Bestandteile und die Besattelung eingehend besprochen. Auch die Bedeutung des Pferdes bei den Kirgisen wird geschildert. Die alte Einteilung der Kirg. Satteltypen in drei Gruppen : kirgisische, sart sche und Kindersättel behält Verfasser bei, kann aber der Meinung Almásy's, dass der turkmänische, kaukasische und russische Sattel dem sartischen Typ angehöre, nicht beipflichten, da beide Köpfe des kaukasischen Sattels fast senkrecht emporstehen und hoch sind (Abb. 17.), während der sartische Sattel hinten fast gar keinen Kopf hat. Der Kosakensattel steht äusserlich dem kaukasischen nahe, sein Hinterkopf biegt sich jedoch etwas nach hinten. Was die Bemerkung Almásy's über die westliche Herkunft des sartischen Sattels betrifft, so muss Verfasser an seiner Meinung festhalten, dass unter den westlichen Satteln dem sartischen Typ ähnliche Formen kaum zu finden sind. Die alten westlichen Sättel sind in der Regel schwerfällig und umgeben den Leib des Reiters ähnlich einem Lehnstuhl. Sowohl bei den Baschkiren, wie auch bei den Kirgisen werden die Männer- und Frauensättel verschiedenartig geschmückt. Ferner wird auf die Bedeutung des Kamels, des Lasttieres der Kirgisen hingewiesen, es werden die verschiedene Typen der Räderfuhrwerke beider Völker, und deren Bestandteile besprochen und die Arten des Einspannens und deren Geräte angeführt.

Tárgynévmagyarázatok.

Ihany. 1) Annak a fonálnak v. fűzfagúzsnak a neve, amelyre a halakat fűzik. (Alakv.: *iham, ihan,* Tápé, Szeged, *MTsz* ; Kecskemét, *Ért. 1937, 157, 43. á.*; más neve tűzsér, a zsinegen lévő fűzőtűről). 2) ‚A szoknyahálón lévő összerántó inak.' (Dráva m., *MTsz.*)

Munkácsi B., aki az *ihany* 2. jelentését nem ismerte, azt írta erről a szavunkról, hogy ‚egyelőre meg nem fejthető.' (*Ethn. 1893, 207.*). *Simonyi Zs.* (*Kovács Márton* álnév alatt, *Nyr XXXIX, 302)* e 2. *ihanyt, iha — ínjának* magyarázza, vagyis azt mondja, hogy az *ihany* a háló belső részének, az *ihá*nak az *ínja*, zsinege. A magyarázat azonban csak félig helyes, annyiban t. i. hogy — mint nyomban látjuk — *ihany* = *ín*, de a háló belső részét nem nevezik *ihá*-nak, mint feltételezi.

Irmédi Molnár L. a *N.* és *Ny*-ben (1933, 179 stb.) *ijjon* és *ion* alakváltozatait közli az *ihany*-nak ugyancsak Tápéról, ahol azok a gyékényszövésnél a gyékényből sodort láncfonalak nevei. De ugyancsak megmondja azt is, hogy e fonalakat a Hanságban *in*-nak mondják. (L.: *MTsz in c.* alatt ugyanezzel a jelentéssel, Rábaközből). Világos tehát ebből, hogy *ihany (iham, ihan, ijjan, ion)* csakugyan a. m. *in.*

[16] Szulajmán Abdülkadir közlései alapján.

De hogyan lesz az *in*-ból *ihany* ? Mi azt hisszük nyúlás útján. Erre a játszi jelenségre *Gombocz. Z.* hívta fel a figyelmet. *(MNy XII, 387* és *XIII, 237.)*. Példái közül teljesen idevág a *lende*-ből ‚rokonság' (Dunántúl *MTsz*) lett *léhende* ‚ingóság' *(léhendék, Csűry B.* Szamosháti Sz.). Más példa : *addig, eddig*-ből *ahaddig, eheddig ; pinc*-ből ‚játékszer' *pilinc ; hólyag*-ból *hupólag ; csigából csilige ; csirából csikora ; ömlik*-ből *örömlik, pózná*-ból *polozna, gázol*-ból *galázol ; kántálból kalántál (MTsz).* Vagyis *in*-ból : *ihin, ihon* stb.

Métháló. A *métháló* a Tisza mentén állóvizekben két karó közé kikötött kövellő nélküli állító háló, inán a kikötéshez szükséges felfűzésre alakított gyékénypótákkal. (Képét l. pl.: *Ért. 1937, 395).* A *mét* szó eredetéről *Munkácsi B.* mondott véleményt, a háló eresztésének mozzanatát, illetőleg műszavát vetvén össze déli vogul egyezéssel. (Vogul *mehti* =, hálót felállítani), „*Métháló* e szerint voltaképen azt jelentené : ‚eresztőháló' s készítésére nézve olyan volna, mint a lesháló." *(Ethn. 1893, 197). Simonyi Zs.* a szlovén *metati* ‚vetni' szóval próbálja megmagyarázni a *mét*-et, s szerinte a *métháló vetőháló* volna. Aligha ér ez a magyarázat többet, min *CzF*-é, ahol az a *megy* szóval van összekapcsolva.

Mi ezekkel szemben azt mondjuk, hogy a *métháló* olyan jelzős képzés, mint a *bónéháló*. Ez a háló pedig az ollója ágai között lógó vasas ínról, illetőleg az ínra húzott, súlyozó ólomgalacsinokról, a *bónék*ról kapta nevét. *(Ért. 1937, 399, 402),* amint a *gyékényesháló* is gyékényparáiról neveztetett el.

Szerintünk ugyanígy kapta nevét a *métháló*, az inán levő, száraz növényszárból csinált lebegtető, szögletes parakarikákról. Az ilyképen fölhasznált növényszár lehet gyékény v. cötkény (a botvastagságú mocsári kutyatej), v. más alkalmas növény, pl. *métely*, mérges vízibürök, gyilkos csomorika v. más efféle. Ennek a bizonyára többfajta *mételyfű*-nek, *métely*-nek, úgy látszik *mét* alakja is van (*MTsz*). Ezt igazolják a következő dűlőnevek is : *Métlevél laposa* és *Métlevél kút*, Kunhegyes, Györffy I. adata. (Vö. ehhez : *Töklevél*, Ásvány, Győr m. és *Levélkútárok*, Fenyőfa, Veszprém m., *Pesty Fr.* helynévkézirata).

Mi azt gondoljuk, nem kell az ugor korig visszamennünk — t. i. a *mét* nevet illetően nem — mert a métháló teljesen tárgyszerű elnevezés. Amint láttuk, épenúgy hívhatnák cötkényhálónak is.

A *métfűre* persze pontosabb adatok is kellenének.

Kusza. Szabó K. az *Ért.1937, 401.* lapján a *kece* ismertetésében ezt írja : ‚Amikor az egyik halászt megkérdeztem, hogy miért nevezik a guszakecét guszának, — azt felelte — azért, mert a másik hegyes. Valószínűleg nevét kuszáltnak látszó voltától nyerte.' Mi azt hisszük a halász helyesen, bár szűkszavúan értelmezte a kétféle kecét. Az egyiknek t. i. hosszú zsákja v. farka van s azért a neve *hosszúkece*, a másiknak rövidebb s azért a neve *kusza* v. *guszakece*. A *kusza (kuszi, kusa, kusi, gusza)* pedig farkatlant, megcsonkított farkút jelent. (Pl. *kuszatyúk, kuszahajú, MTsz). Kuszakece* tehát a. m. kurtakece s a kuszál fogalmához nincs köze.

(Mellékesen megjegyezzük, hogy a *kece* nevet a *kecél*, csúszik, mászik, igéből magyaráztuk — *Debreceni Szemle 1936, 143* — s a háló csakugyan ‚a kecefák körmein csúszik a vizfeneken.' (*Szabó K.* u. ott).

Van aztán egy másik *kusza (gusza)* szavunk is. Jelentése ‚hulladék kalászok, amelyeket a kévekötés után a gereblyével gyüjtenek össze.' (*MTsz*). Más neve ennek még : *bombi, fejezék, háradék, kaparék, pacsing, susnya, szuszák*, Somogyban *kuszálék*-nak is mondják. Ez a *kúszálék* már most nyilván a *kúszál* igéhez kapcsolható s belőle elvonás útján létrejöhet egy *kusza* névszó. Pl.: *törmöl, törmelék, dörme* ‚nádtörmelék'; *szegel, szegőlék, szege* ‚szegély' stb. Az se kétséges, hogy a *gyüle* azon kalászok összesége, amelyeket a kévék összekötözése és föltakarítása után a tarlón összegereblyélnek' (*MTsz, Ért. 1937, 305.)* s a *gyülevénnyel* együtt ‚összegyült holmi, halmaz, csoport, a *gyűl* ige származéka.

Barkóca. Két — sőt három — *barkóca* szavunk van. Az egyik szláv származású : jelentése berkenyefa. A másik az *EtSz* szerint ismeretlen eredetű ; je-

lentése furkós bot, bunkós bot. Furkót, bunkót többfajta fából vághatni, de sok helyen, pl. palóc vidéken ‚csak az a binkó igazi binkó, amelyik a szívós, rugalmas, nehéz barkócafából — a berkenye népi neve — készül.' (*Ért. 1933, 15*). Ennek a fának az a tulajdonsága, hogy ha tavasszal megszurkálják, bevagdalják v. bebarkócázzák (*Kiss G.* Ormánység), a barkócázás helyét őszre görcsösen kiforrja, vagyis tele lesz szép forráccsal, pettyel, mint az arc himlőhellyel. E pettyeket bizonyára *barkócának* is mondják s ezért hívják az ilyen botot *barkócás* v. *berkőcés bot*-nak (vö : *barka, berke*), a csaláncsípte dorozsmás bőrt v. bogárszúrta dudoros gyümölcsöt is *barkócás*-nak. (*Kiss G. i. m.*). *Simonyi Zs.* (*Nyr XLIV, 30*) a *botot barkócálni* kifejezésre hívatkozva (vö. még : *barkázó*, ‚tímár eszköz', *MTsz*) kifejezte azt a gyanúját, hogy az ismeretlen eredetűnek mondott *barkócá*-nak ‚valami köze lehet' a *barkál, barkáz*-hoz, illetőleg a *tarka-barka* elvonásából származó *barká*-hoz. (Vö. ehhez : ‚*megtarkáz*, kérget fejszével bevagdal.' *Erd. Múzeum* 1934, 142). Azt hisszük, igaza van. A *tarka-barka* ikerszó második tagja ugyanis, egyéb ikerszóktól eltérően, *tarka* jelentéssel *barkó* alakban is járatos, amint a *tar*-ból származó *tarká*-nak is van *barkó* ‚tarkás' jelentésű alakja. (vö : *barkás* ‚bárányfelhős', *MTsz*). Ennek a *barkó*-nak már most a *c* kicsinyítővel továbbképzett alakja a *barkóca*, mely úgy látszik, főnév és melléknév is lehet. Példák : *bagóca*, bagolyborsó': *gombóca, gömbőce* ‚gombóc, gömb'; *nyakóca* ‚meztelennyakú' stb. (L. még : *MNy XXIV. 108*). Barkócás bot tehát a. m. görcsös, dudoros, tarka bot. S amint a *bunkósbot*-ból lett azután egyszerűen *bunkó*, azonképen lett a *barkócás bot*-ból *barkóca*.

A baranyai *barkóca* ‚barka, barkó' (*MTsz*) is a *c* kicsinyítővel való képzés mellett tanùskodik. Ez volna a harmadik *barkóca* szavunk.

Lepöcke. Jelentése székrács : kis széles deszka. (Vejti, Ormánság, *Gunda B.* följegyzése. Válasz). A szó helyes értelmezésére meghozta a választ *Kiss G.* Ormányság című könyve, ahol azt olvassuk, hogy *lepicke* a. m. *lapocka*. Pl.: ‚úgy fáj a lepickém alatt' (303. l.). Ez a *lepicke, lepöcke* (< *lapocka*) alak eddig nem volt szótározva. Illetőleg volt egy *lepe* (lipe), *lepke* jelentésű *lepicke*, de a *MTsz* azt nem kapcsolta a *lapockához*. Bizonyos azonban, hogy a két szó ugyanaz. Más alakjai ennek : *lepite, lepencs, lepencsék lependék* és *lepentyű* (*NytSz.*)

Hogy a sokféle, de mindig lapos tárgyat jelentő *lapocka, lapicka* a *lap* származéka, nem kell bizonyitanunk. Ide valók ezek is : *lapkó, lapicka, laposka, lapistyán, lapát-keszeg* az Abramis és Rodeus halfajok neve. A *lapkó* jelent ezenfelül borjúpalókát, a szopós borjú orrára kötött deszkalapocskát. A *lapo(i)ska* pedig lapos, széles, hosszúra vágott tésztanemű, amit nagypénteki böjtöléskor mákkal, mézzel, olajjal készítve esznek Székelyföldön. Társa neki a *lapótya*, (*lapogya*, Szatmár, Szilágy, Székelyföld), ‚lángosforma lepény, laposas pogácsa, vastag palacsinta' és *lapitus*, ‚piritus, lángos lepény' (Pozsony m.), amiket a *lapitón* ‚sodródeszkán készítnek' (*MTsz*). A lapos *lapótya* pogácsának ellenpárja a kelt tésztából csinált pupos *pupora* (< *púp*) pogácsa v. a *pupácska* (Zala, *Nyr XXVIII. 253, MTsz*), hogy csak ennyit említsünk.

Tergenye. Jelentése ‚teher.' Pásztoréleti leírásokban a juhászat keretében szoktunk találkozni *tergenyés szamár* és *tergenyés nyereg* kifejezésekkel. (Képét l. : *Magy. népr. II. 272*), A tergenye — úgy látszik — az Alföldre szigetelődik. Azt hisszük, magyar szó ; olyan képzés a *terh* ‚teher, névszóból, mint *verhenyő* v. *derhenyó* a *vér*-ből és *dér*-ből. (*MNy XXIII, 9* ; vö. még : *Ért. 1937, 71*, ‚Sarginya'). Hogy az *ny* (< *n*) itt is kicsinyítő képző, világosan mutatja pl. a *pihé*-ből lett *pihörnyé*-nek *pihőce* ‚pehely' megfelelője.

Csupán a *h>g* (*g>h*) változására kell példát felmutatnunk. Egyikből sem sok van — különösen az elsőből — de ime mégis néhány :*hernyó* és *gernyó* (talán a *hornyol* igéből, *Gombocz'*); *hörög* és *görög* ‚gurul' ; *homolyog* és *gomolyog* ; *höbörcs* és *göbörcs* ; *hömpőke* és *gömbőke* (*MNy XXIV, 105*). Gutától nyugatra, a Vágduna mellett van egy *Lapugos* puszta. Ez, más példák

alapján kétségtelenül *Lapuhos* volt korábban, a *lapu, lapuh* vízi növényről elnevezve. A *terhenye>tergenye* alakulásnak tehát nem látjuk akadályát.

Putri. Eladdig magyarázatlan *putri* szavunk eredetéről *Bihari J.* írt a *MNy 1931. — XXVII. k.*-ben. Azt fejtegette itt, hogy a *putri* a ‚töpörödik' igéből vezethető le, s a *putriház* — ebből vált ki a *putri* — végső soron *törpeház*-at jelent. Ez ellen a származtatás ellen mi tárgyi nehézségeket hoztunk fel s bírálatunkat ezzel végeztük: ‚A *putri* ilyetén magyarázatával nem lehetünk kibékülve. Szerény nézetünk szerint tovább kell foglalkozni vele'. *(Ért. 1931, 85—6).*

A kérdéshez azóta senki sem szólt hozzá. Mi a következő megfejtéssel teszünk kísérletet: A *putri* a maga *ri* végzetével elég különös megjelenésű szónak látszik. Ilyen végzetű szónk mégis van egynéhány; rendesen melléknévből, pl. *bodri (budri), kopri, hadri (habra, hubri)* ‚bodor, kopasz (kopszi), hadaró' (hadari), de névszóból is, pl.: *bugyri, dobri, kakri (kokra, kikré),* bugyor, dobos (nagyhasú) ‚kakaca' (kakóca). A *ri* ezekben nem képző, hanem az *Et Sz* szerint ‚tréfás' végzet. (L. a *bugyri* és *dobozi* c. a.) Ilyen tréfás, lenéző, pejorativ hangulatú alakulásnak tartjuk a *putrit* is. *Putriház* csakugyan a. m. alacsony, kicsiny, rozoga ház, egyszóval *putri (NyF XXXIX.* Nagyszalonta); vö: *kunyhóház* ‚kunyhó' *NyF XX,* Nyitra m); *putraszék* és *putra* pedig a. m. ‚pervátaszék, perváta, árnyékszék, hájzli'.

A *putri* alapszavára azonban éppúgy nem tudunk rámutatni, mint pl. ezekére sem: *cudri, csitri (csutri*[1]*), fidri.* De van egy hasonlóképű szavunk, mely tárgyilag is megfelel a *putri*-nak. Ez a *kutri.* Róla két helyen is olvassuk, hogy jelentése *putri,* illetőleg *árnyékszék. (MNy III, 187; XIII. 212,* Beregszász és Nagyszalonta). Mi ezek alapján azt gondoljuk, hogy a *putri* nem más, mint a *kutri* alakváltozata. (A *k>p* alakcseréhez vö: *ketyeg* és *petyeg; köszméte* és *pöszméte; kucok* és *pucok).* De mi a *kutri?* Szerintünk a *kóter (kótér, koter),* ketrec, kalitka, tömlöc, kutyaól, viskó', stb. tréfás alakulása: *kotri>kutri.* A *kóter* pedig a szintén ‚kalitka, viskó' stb. jelentésű német *koter (kotter)* kölcsönvétele. Igy aztán a *putri* végső soron csakugyan idegen eredetű volna, amint azt mi sejtettük. *(Ért. 1930, 67).*

A ketrec, disznófiaztató földól és hasonló jelentésű *kutrica* s a *kutri* nincs kapcsolatban egymással. Ezt, elvonás útján amabból nem lehet származtatni. A *kutrica* különben is szláv kölcsönszó. Hogy mi köze lehet (v. nem ehet) aztán a német *koterhez,* bennünket most nem érdekel.

Hupujka, kupujka, pupujka. Ezekről a tárgynevekről már szóltunk az *Ért. 1935, 16. és 1936, 103.* lapjain. Az ott elmondottakat most néhány új megállapítással óhajtjuk kiegészíteni.

Említettük, hogy *hólyag* szavunknak eddig megmagyarázatlan *hupolyog (hupolag, hupalag)* alakja is van. Most erről azt mondjuk, hogy olyan nyújtott alakja a *hólyag*-nak, mint a *hilinta* a *hintá*-nak; *pilincke* a *pincké*-nek *(MNy XII. 385, Gombocz)* vagy *futujász* a *fuvász*-nak; *cserepcsik* a *csipcsik*-nek *(F. és E. 1925, 73; MNy XXXII, 194, Bátky).* A *hupolag*-ból származik a *hupolagos* ‚hólyagos' (pl. test), ‚göröngyös' (pl. föld), stb.; a *hupólag*-ból a *hupólagzik* ‚felhólyagzik'.

A *hupalag*-nak alaki társa a *kupalag* ‚kelevény', ‚daganat' (MNy IX. 428, Mihályi, Sopron m., ahol a kettő egyformán járatos) és a *pupolag* ‚púp' (s ezenfelül még igen változatos jelentéssel, *MNy V. 283* Tapolca; u. ott mondják ezt is: ‚*dombolag*' ‚halom a hegyen'). A *kupolag*-ból jön a *kupolagos* ‚hólyagos' melléknév. A *pupolag*-nak ilyen továbbképzése tudtunkkal nincs. Már most úgy a *kupalag*-ot, mint a *pupolag*-ot csak a *hupolag*-gal tudjuk, mégpedig ráütéssel megmagyarázni, annál inkább, mert jelentésük ugyanaz. *Kupolag* és *pupolag* tehát — szerintünk — a *hupolag* alakváltozatai, bár az utóbbi előtagjában véletlenül benne van a *púp* szó is.

[1] Ezt az *Et Sz* után mondjuk. De vö: *suta (csuta)* ‚kurta' *sutri* ‚kurtafarkú'; *csutri* ‚kurtahajú'.

Ugy látszik, fordított a helyzet a *hupujka* ‚hólyag', *kupujka* ‚gömbölyű kosár' és *pupujka* ‚kosár, hólyag' esetében. Itt az utolsó alakkal tudjuk magyarázni a két elsőt. Ilyenformán: A *púp*-ból származik a *púpoz* ‚megrak', tetéz' ige. Azt hisszük, ennek a nyújtott alakja a hasonló jelentésű *pupujáz, pupujál* ige. Másik alakja aztán *pupujkáz* ‚felfú' stb. s ebből elvonással *pupujka* ‚hólyag'; *pupujkáz* ‚hólyagos'. (A *pupujáz, pupujkáz*-hoz vö.: *babrál*, babirgál; *kaparász, kapirgál; nézel*, nézgél). Ezeknek az alakoknak felel meg *hupujkáz, hupujka, hupujkás* ‚felhólyagzik, hólyag, hólyagos'. A *k* csoportban csak *kupujka* van. Jelentése ‚gömbölyű kosár'. A *hupujká*-t és *kupujká*-t *(kupujkó)* tehát csak a pupujkával tudjuk megmagyarázni. Amint aztán Mihályiban együtt forog a *hupolag* és *kupalag*, épúgy használják *Bartha K.* szíves értesítése szerint Hajdúszoboszlón és Sárrétudvarin a *pupujká*-t és *kupujká*-t a tojásos kosár megjelölésére.

Még érdekesebb aztán *Barthá*nak az az újabb közlése, hogy Hajdúböszörményben és Nádudvaron a fiatalabb nemzedék ezt a gyékény v. szalmakosarat *kupujká*-nak, *kupujkó*-nak v. elvonással *kupuj*-nak hívja, míg az idősebbek között még gyakran hallani bizonyára a *pupujka* mellett a *pupliká*-t is. Ez tehát újra azt bizonyítja, hogy a *puplika* (alakv.: *pupiska*, u. az) magyar szó.

Míg azonban a *pupujka(ó)* máshol hólyagot is jelent, a *kupujka(ó)* — mint mondottuk — mindig csak kosarat s a *pupujkás* természetesen ‚hólyagost, nagyfejűt' stb. is.

Kaloda, kala, kaláta. Amit itt megtárgyalunk, lényegében már a *kolonc*ról szóló kis cikkünkben *(Ethn. 1937, 299—301)* szóbakerült. Az ott fölmerült néhány gondolatot bővebben és részletesebb megokolásban adjuk újra elő.

A szigetközi nyelvjárásban (Győr m., *NyF XXXVIII)* azt olvassuk, hogy a *kútkámva* neve ott *kaloda*. Nekünk ez a megnevezés feltűnik. Lássuk hát mit értettek régen s mit értenek ma kalodán. A *kaloda* szláv, alkalmasint délszláv eredetű szó. A régiségben — legalább forrásaink szerint nálunk nem *klotz, block*, hanem mindig *fessel, vinculum* jelentéssel (*kalodáz, bekalodáz*, szorítófába tesz') fordul elő. A büntetésmód elmultával ez a kínzó *kaloda* szó is feledésbe ment.

A mai népnyelvből a *fessel*, nyűg' jelentésre csak két adatot tudunk idézni. Az egyiket *Borzsák E.* közli Monorról: *tölgyfakaloda*, ló lábára való béko fagúzsból *(Ért. 1936, 49*, képpel), a másikat *Tálasi I.* Halasról (Népi állattartás stb.): ‚A tehén törzsére *kalodát* tesznek, vagyis derekát két egyenes rúd közé fogják, az első és hátsó lapockájánál egy-egy terhelővel körülövezik és farán a rudak végét összekötik'.

A kútkámván kívül — eddig az az egyetlen adatunk — a *kaloda (kalodafa)* még a következő tárgyak megjelölésére használatos: 1. ekecsúsztató, Székelyföld; 2. szalmatetőt átfogó léc, Székelyföld, Balaton m.; 3. a bödönhajó húzóvánkosa Keszthely; 4. a méhkas keremetje, Székelyföld *(MTsz)*.

Nézzük meg ezeket kissé közelebbről. Az ekecsúsztató *v* alakra összefogatott v. görbített dorongpár, amin az ekét húzatják. Általános — bizonyára tréfás — neve *ekelő* v. a keleti országrészen *kabola* (ekekabola), a szláv *kobilo*, kanca' szóból. Átgondolva a *kaloda* általunk ismert jelentéseit a kölcsönadó népeknél is, azt hisszük, hogy a magyar *kabola-ekelő kaloda* neve tárgyilag nem indokolható, tehát nem lehet elsődleges, hanem csupán kölcsönvett megnevezés, amit talán a két szó hangalaki hasonlósága segített elő. (A régiségben a *kalodá*-nak *kadola* alakja is volt. *NytSz*).

A szalmatetőátfogó lécpárok alakilag teljesen megfelelnek az ekelónak. Nevük az ék.-i országrészben *kalabina, kabóna, talabiska*. Ezeket mi a *kobila* > *kabala* szóból származtattuk. *(Ért. 1935, 15—16.)*. Más nevük *pózma, mereglye, katona* (németül: *dachreiter*) stb. Ezek alapján ezt a háztető-*kalodát* se tartjuk elsődleges névnek, hanem — alakjáról — az előbbi átvételének.

A bödönhajó kalodájának, ill. a csónak húzócövekének v. húzógúzsá-

nak más neve: *kalincs* (kilincs); *kolonc; kolomp*; *kollantyú*. Róluk azt próbáltuk valószínűsíteni, hogy nekik sincs közük a kalodához, mert mindannyiuk a görbülést jelentő *kol (kal)* igetőből származik (*Ethn. 1937, i. h.*), ami tárgyilag épúgy érthető erre, mint a két előbbi szerszámra vonatkoztatva is.

Ennek igazolására felhozzuk a *kalócsa* szót, mely nemcsak zsindelytartó rakoncaforma eszközt és húsakasztó fogast, tehát horgas szerszámot jelent Székelyföldön, hanem háztetőkalodát (ekelovat) is ugyanott, világosan tanuskodván a benne lévő ‚görbe' fogalomtartalomról s a *kol*-ból való származásáról. A kettős jelentőségű székely *kalócsá*-val párvonalos a balatoni *kaloda* esete is, mely épenúgy jelent görbült, horgas valamit, mint háztető ekelovat, akárcsak amaz, melynek szinonim társai is a *kal* csoportba tartoznak. Idetartoznak a *kalótyál*, összevisszabeszél, imbolyogva jár, *kalisztál'*; *kalótya, kalakótya*, hóbortos, *kalabók, kaj(la)neszes'* is. (A *kal* származékokról még lentebb).

A *kaloda* 4. jelentése ‚méhkaskeremete', azaz ‚kerülete, kanyarulata' (*MTsz*) tárgyilag legközelebb áll a *kútkámva kaloda* nevéhez. Mindkettőben a kerítés, kanyarítás, tehát a görbítés és nem a beszorítás fogalma van, amint a szinonim *kútkorlát, kútkerítés, kútgárgya*, és *kútkaréj* (*kútkáva* vö.: *szitakáva*) szókban is az van. A *villahajtó kaloda* (*Malonyay*: Magy. népm. III, 17, Veszprém) se villaszorító, hanem elsősorban görbítő szerszám. Már csupán erre támaszkodva is azt állítjuk, hogy a *kaloda* ebben a használatban is kölcsönszó s egy *kal* származékszót szorított ki. Lássunk erre a fentieken kívül még néhány példát: *Kalác-fa* a. m. ‚korlát, kerítés'. vagyis görbe valami (Göcsej); *kalács* ‚fej, kenderfej', t. i. a vetőfáról *lekalácsolt*, összehajtogatott kenderfej (Sopron, Vas; ‚tág kunkötés', *Kiss G.* Ormánság); *kalács-fa* ‚görbére hajtott deszkák, a malomkerék szárnyainak összekötésére'; pontosabban a malomkerekek talpkoszorúfái (*NyF XXXVIII*), összeségükben: *kalácskerítés* ‚a malomkerék kerülete'; *kalácsos* ‚görbe horgas'; *kalancs, kalancsagos, kalancsos (kalantos)* ‚tévelygős hely, tekervényes valami' (Székelyföld, Alföld); *kalista* ‚gúzsfa' (Mátyusföldе, Baja; Győrben a *kalácsfák* ékei, *Ny F XXXVIII*); *kaláta* ‚szénahordó kettős fakéva' (Ormánság). Más neve még *hajdivány*, azaz *hajtovány*. Igy hívják a görbe kaszavesszőt s a perecalakú *kalinkó*-kalácsot is.

Ennek az utolsónak ugyancsak az Ormánságban az a jelentése is van ami a *kalistának*, t. i. gúzsfa, azaz többféle kivágással ellátott oszlop, melybe a kézvonóval kidolgozandó fát beleszorítják. Ez már hasonlít a büntető oszlopkalodához s a régiségben előjövő *kala-fát* (*kalanta-fát*, Cz *F*) csakugyan *kalodá*-nak hívták. (*NySz*). Ám ez csak külső hasonlóság s ebből előállott egyoldalú névcsere, mert a kalodát viszont — az adatok szerint — nem hívták *kalafá*-nak. De a *kalafa* és *kalátafa* egyjelentése alapján azt kell mondanunk, hogy a *kaláta* (+ *kalóta*) még se más, mint a *kala* (**kaló*, kajla, kajló') *fa* kicsinyítős alakja. (*Ethn. 1937 i. h.*; vö; *csepéte, EtSz csepe* c. alatt). Viszont ez a *kala*, **kaló* a *kal*, (*kajol*) igeneve, amelyikből a *kalócsa* (*kalácsa*) is származott. A *kaláta* **kalóta* eredeti jelentése pedig a ‚görbe' volt s úgy látszik ez maradt meg a szénahordó-káva *kaláta* (máskép *hajtovány*) nevében. Az a véleményünk, hogy ezt a *kaláta*, **kalótát* is épúgy fölváltotta néhol és néha a *kaloda, kaloda, kadola*, mint a *kabolát*. Ezt véljük látni a kútkáva-*kaloda*, szerintünk tehát kútkáva — *kalóta*(*fa*) esetében is.[2]

[2] *Kaloda* dülőnévképen is előfordul. (Pl. Tótgyörkön, Pest m.: *Pesty Fr.* Helynévkézirata. *Kalótya* dülő van Balatonfüreden. (*Jankó*, Balaton népe.). *Kalancza* patak van Pacsán (Zala m.) Kereshetjük-e bennük a fenti szavakat? Ha van *Horgas, Görbe, Tekeres, Karéj, Karika, Kengyel, Sarló, Szarvágy* stb. pataknevünk s ha a *Kalancza* patak is lehetne ‚Görbe patak', akkor bátortalanul kérdezzük, nem lehet-e a régi kalotaszegi (szláv ?) *Kalata*-patak is ‚Görbepatak'? A *ta* kicsinyítő képző (pl. *Leventa*) régi képző. A kérdés persze nem csupán ezen fordul meg.

Pátyaszösz. A héhelésnek v. gerebenelésnek az a célja, hogy a kendert elválasszák a szösztől. A héhelben maradó, aprószálú anyag a szösz, a kézben maradó, hosszúszálú anyag a *szálakender.* A szösz is, a *szálakender* is, a *virágos* és *magvas* kender szerint kétféle minőségű; amazé finomabb, emezé durvább. De a virágos és magos kenderből nyert kétféle szösz újra kétminőségű aszerint, hogy a kenderszálak hegyéről v. tövéről tépődött-e le. Amaz a durvább, barnább *hegyiszösz,* emez a finomabb, fehérebb *töviszösz* v. *szépszösz.* A virágos és magos kender szálakenderét a héhelés után sok helyen egy sűrűbbfogú szerszámmal újra héhelik, gerebenelik, ill. gyaratják v. ecselik s ekkor a hegyéről a *hányszöszt,* a tövéről a *pátyaszöszt* kapják. (*Ért. 1905, 264*). Ez a kalotaszegi gyakorlat. Más helyen egyszerűbben megy a megdolgozás s a szösznek ennyiféle válfaját tehát nem különböztették meg. Őrszentmiklóson (Pest m.), Abaújban és Visken az első gerebenelés alatt a héhel fogai közt maradó szöszt mondják *pátyosz*-nak (*Ért 1927, 55, MTsz,* Ipolyszalkán *pátyusz, Radványi K.,* Ipolyszalka nyelv., *NyF*). A *Tsz pátyszoszt,* helyesen alkalmasint *pátyaszöszt* (*MNy XIII, 206*) közöl Szatmár vidékéről, a *MTsz pádic*-ot Vas m.-ből. E néhány adatból az állapítható meg, hogy *pátyszösz* a gerebenelés alkalmával a gerebenben maradó szösz neve. Világos az is, hogy a *pátyszösz* (*pátyaszösz*) jelzős összetétel. De mi a páty? Jó okkal föltehetjük, hogy nem más, mint a „héhelt kendernek a csepűnél és szösznél finomabb része, ill. kender" jelentőségű erdélyi *pác* tájszó. (*MTsz*). A *c>ty* változás nem okozna nehézséget, de a *pác + szösz* összetétel kissé különös volna. Nem volna akkor, ha föltételeznénk, hogy e *kender + szösz* név onnan származik, hogy az a szösz a szálakender leecseléséből keletkezik, mert *Jankó I.* azt írja (Kalotaszeg népr.), hogy a *pátyaszösz* a kenderről végig leecselődött „szösz". De kínálkozik egy másik, valószínűbb magyarázat is. A *MTsz*-ban ugyanis azt olvassuk, hogy van egy gerebel, fésül jelentésű erdélyi *pácol* igénk (sőt Abaújban ugyanazt jelenti a *pátyoszol(z)* is, *MTsz*), aminek alapján föltehetjük, hogy lappangania kell egy gereben v. fésű jelentésű *pác* szónak is, vagyis *pácszösz* annyi volna, mint a *pác*-ban, vagyis gerebenben maradt, ill. vele lehúzott szösz. Ebből a *pácszösz*-ből tapadással kiválhat a *pác* is ‚szösz' jelentéssel, amint Ormánságban a *rokka* is kivált a rokkafára kötött *rokkakender* v. *rokkafej*-ből, kender v. szösz' jelentéssel. (*Kiss G.* Orm.-ság 86). Ám ilyen *pác* szót eddig sajnos nem ismerünk.

Ez a kis összeállítás talán felhívja rá a kutatók figyelmét, v. elősegíti egy megfelelőbb magyarázat lehetőségét.[3]

Bátky Zsigmond.

*

Sprachlich-sachliche Erörterungen.

Ihany (iham, ihan, ijjan, ion) ist der Name jenes Fadens oder jener Rute an welche man die Fische auffädelt. Das Wort ist eine gedehnte Form des *in.*

Kusza ist der Name des kurzen Keitelnetzes — an der mittleren Theiss — im Gegensatze zum langen. Der Name ist zum Worte *kusza* (*gusza,* usw.) das kurz bedeutet, und nicht zum Zeitwort *kuszál* (verwirrt) zu schliessen. Letzteres steckt im Namen *kusza* der auf dem Stoppelfeld zusammengeharkten Ähren, — was auch Analogien beweisen.

Métháló ist ein mit Binsenflotten versehenes Stellnetz in der Gegend der mittleren Theiss. Die Philologen haben das Wort *mét* aus dem Ugrischen und Slovenischen erklärt. Auf Grunde von Analogien ist Verfasser der Meinung, dass dieses Netz den Namen von den aus *mét*-Gras (Wasser-Schierling) gemachten Flossen erhielt.

Barkóca. Unter unseren drei *barkóca*-Wörtern bedeutet das eine Knüttel. *Barkóca* ist eine mit Diminutivsuffix versehene Form des Wortes *barka* (mit der Bedeu-

[3] Utólag látom *Malonyay*ban (Magy. népm.), hogy az ő bemondói szerint *pátyaszösz* az ecsellővel a kender tövéről lehúzott szösz, *ecselszösz* meg a fejéről lehúzott szösz. Ez a mi magyarázatunk megerősítőjének látszik.

tung bunt) das wieder durch eine Trennung des Zwillingwortes *tarka-barka* (kunterbunt) entstand. Dieses sonderbare Attribut verwendete man zur Bezeichnung des Knüttels, weil der Baum (meistens Eberesche *berkenye* oder *barkóca* genannt und im Ungarischen slawischen Ursprungs) den man zu dem Knüttel auswählte, im Frühjahr mit Messer eingeschnitten wurde, — und durch diese Einschnitte der Baum zufolge der Ausgorung scheckig wurde.

Lepöcke bedeutet soviel wie Stuhlgitter (durchbrochene Lehne eines Stuhles), flaches Brett, usw. Es ist ein tieflautendes Paar zu *lap>lapicka*. Die Derivaten aus dem *lap* bilden eine reiche Familie unter den Sachwörtern.

Tergenye, ein technischer Ausdruck des Hirtenlebens (ein mit *tergenye* versehener Sattel, Esel) schliesst sich an das Wort *teher* = Last an.

Putri, mit anderem Namen Erdhaus. *Putri* ist eine spielend gebildete Form des deutschen Lehnwortes *koter (kotter) : koter>kotri>kutri>putri. Kutri* kommt tatsächlich mit der Bedeutung Erdhaus vor.

Hupujka, kupujka, pupujka. Ihre Bedeutung ist 1) Blase, 2) runder Korb. Die zwei ersteren sind Formänderungen des dritten, dessen Grundwort wieder *pup* (Buckel) ist. (Siehe : Értesítő-Anzeiger 1935. 16 und 1936. 103.)

Kaloda, kala, kaláta. (Siehe : Ethnogr. 1937. 299—301). Diese drei Wörter bedeuten vielerlei, aus Holz verfertigten Dinge, namentlich Brunnenkasten, Dachreiter, Rahmen eines Bienenstockes, Haken zum Fleischaufhängen, Türklinge, zweifacher Ring zum Heuschleppen, Pferdefessel, usw. Alle drei lassen sich auf den Stamm *kal* zurückführen, der eine reiche Wortfamilie hat. Die Form *kaloda* wurde unter Einfluss des ungarischen *kaloda* slawischen Ursprungs heimisch.

Pátyaszösz, so wird der zwischen den Zähnen der Hechel zurückgebliebene Hanf genannt. Dies ist ein zusammengesetztes Wort ; ihr vorderer Glied ist das latente *pác>páty* (vergl. *pácol, gerebenel* = hechelt) Wort.

A Néprajzi Múzeum (Orsz. Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) új-szerzeményei.

1. Az őrhalmi, sárpilisi és szakmári gyüjtőút.

Múzeumunk a nagy helyszűke miatt — az anyagi okokat nem tekintve — újonnan szerzett anyagát kénytelen raktáraiban összezsúfolni. Ezért a Múzeum vezetősége elhatározta, hogy addig is, amíg lehetővé válik a rendszeres időszaki kiállítások megszervezése, legalább kisebb-nagyobb közleményekben és gyüjtőúti jelentésekben, fényképekkel illusztrálva közzé teszi az újonnan gyüjtött, érdeklődésre számottartó anyagot.

Mindenekelőtt tisztában kell lennünk azzal, hogy gyüjtésekre sokszor legfeljebb csak fillérek állnak rendelkezésre s így egy-egy tájon végzett, a szükséghez alkalmazott tervszerű tárgyi gyüjtésről az utóbbi években alig lehetett szó. Legtöbb esetben nem azt szerezhetjük meg, ami szükséges, hanem elsősorban azt, amit ingyen, esetleg cserébe egy-két fényképnagyításért ad a falusi nép, azután pedig azt, ami olcsó. Sokszor elkeseredve kénytelenek vagyunk otthagyni a drága, számunkra is nagyjelentőségű tárgyakat, tudva, hogy azokat rövidesen megveszi egy kereskedő, kitől azután minél előbb amerikaiak, angolok és más külföldiek kezébe kerülnek. Magyarországon pedig mind több helyen lassan még a nyoma is elvész a réginek. Ilyenformán bizony tárgyakban szegényesen zárul egy-egy gyüjtőút. A nagy bajon a tárgyaknak a helyszínen történt részletes leírásával és minél több fénykép elkészítésével igyekszünk segíteni.

1938 folyamán három gyüjtőúton voltam, melynek tárgyi eredményéről az alábbiakban kívánok számot adni.

I. Őrhalom, Nógrád megye.

Az 1. ábrán női ing kézelőjét mutatjuk be. Kendervászon anyagon kék fonallal varrt keresztszemes himzés. A kék fonalat a varráshoz festőköténybőI — *futyika szakacska* — húzták ki, mivel abban az időben, amikor ez készült — 60 évvel ezelőtt — ezen a tájon még nem ismerték a színes himzőfonalat. Hogy ennek az eljárásnak, vagyis szövetből fonalnyerés céljából való szálkihúzásnak milyen kapcsolata lehet az erdélyi *fejtő*—színes pamutfonal elnevezéssel, más alkalommal kísérelem meg kimutatni. Ez a kézelő a ma már csak öregek által használt mellévarrott típusú, elől végig nyitott, nagy nyakkivágású, rövid (a szövőszék szélességét 48—52 cm vették hosszúságul) ingnek (l. Palotay : Ért. 1931. 155 l. 4/a ábr. csupán a hasítás elől végig fut) volt tartozéka. A kézelőket később fekete bolti fonállal varrták ki. A himzést rövidesen színes bolti szalag helyettesítette. 30—35 éve annak, hogy a vállfoltos ing divatba jött Őrhalomban. Ennek kézelőjét már színes pamuttal varrják ki.

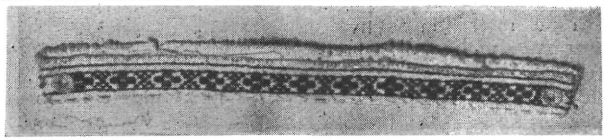

1. ábra. Női ing kézelője. Őrhalom, Nógrád vm. Lelt. sz. 135.751. — **Manschette eines Frauenhemdes.** Őrhalom, Kom. Nógrád.

A 2. ábra őrhalmi pendelt ábrázol. Ma is viselik. Három szélből varrják : két szélt egymásra fektetnek, a harmadikat „slégen" elvágják és összehajtva toldják a két egész széldarab két oldalához. A toldott alsó részek kihegyesedő végét levágják és elteszik : ezáltal tartja távol viselője magától a rosszat és ugyanezzel a darabbal rontható is meg.

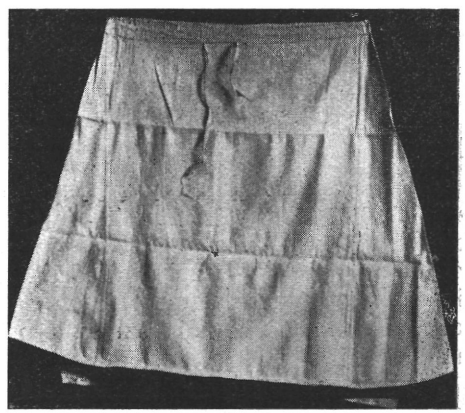

2. ábra. Pendel, rontásra alkalmas darabjaival. Őrhalom, Nógrád m. Lelt. sz. 136.001. — **Pendel (Leinwand-Unterrock) mit seinen, zur Zauberei dienenden Stücken**. Őrhalom, Kom. Nógrád.

A 3.-ik ábrán a *bolondféketőnek* nevezett alsófőkötőt mutatjuk be. A hagyomány szerint az alsó főkötő mindig is ilyen volt Őrhalomban. Régebben, esküvőt követő harmadnap tette fel az új asszony, hogy azután, a fésülködést nem számítva, soha ne tegye le fejéről. A bolondfékető nem számít főkötőnek, szinte eggyé lett a hajjal, mert pusztán ebben ugyanúgy nem hagyják el a házat, sőt szobát sem, mint hajadonfőtt. Ezen a vidéken úgylátszik mind a mai napig erősen tartja magát a haj varázserejébe vetett hit : nem csupán a szerelmi varázslatoknál, mint pl. legény, leány lopjon pár szál hajat

a másiktól és hordja azt a cipőjében, amíg onnan el nem vész, vagy égessen el saját hajából és szórja a másik ételébe, hanem mint büntető eljárás is. Nincsen húsz éve sem, hogy egy menyecske, aki elhagyta az urát, vasárnap elindult többedmagával a templomba. Szembe jött vele az ura, aki betuszkolta egy házba, *levetkőztette, levágta a haja elejit, haja nékül hatta, úgy lökte ki az udvarra. Mikor kinyőtt a haja, evették újra.*

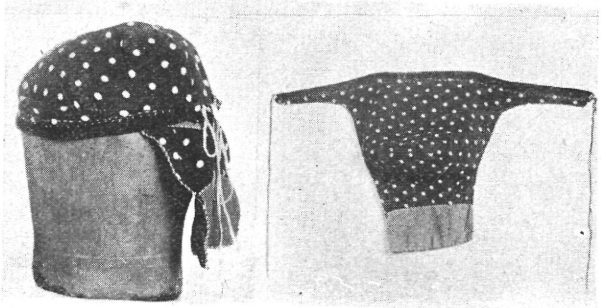

3. ábra. „Bolondféketö". Őrhalom, Nógrád m. Lelt. sz. 135.750. — „Untere Haube" aus Őrhalom, Kom. Nógrád.

A bolond féketőre reggel, amint az asszony felkel, megmosdik és felveti az ágyat, homlokkötőt kötnek és e fölé a kendőt: „kikötik a fejüket." A homlokkötő újabb eredetű, melynek divatját takarékossági szempontok is előmozdítják, mivel régebben a kendő alól kilátszó bolondfékető színe volt alkalmakként más és más, most pedig csupán a homlokszalagot kell változtatni, mely a kendő alól kilátszik.

4. ábra. **Kiszibaba**. Őrhalom, Nógrád m. Lelt. sz. 135.758. — **Puppe, die die Fasten versinnbildlicht**. Őrhalom, Kom. Nógrád.

A viselet szempontjából tanulságos a *kiszi* is, mely a 4. ábrán látható. Tudjuk, hogy a kiszire az elhasznált, rongyos, értéküket vesztett ruhadarabokat aggatják, a saját ruhatárukból. Ilyen, bár formájában újabb a pruszlik is. Ez 16 éves leányé volt. Nekünk az tűnik fel rajta, hogy nyakban mennyire csukott, holott a pruszlikok általában mélyen a nyak alatt szoktak kezdődni. Nézegetve a palóc nyakban és a nyak körül viselt ruhadarabokat, arra a föltevésre jutunk, hogy a pruszlik nyakának szűkülése együttjár az ingével és olyan esetben következik be, amikor a vállkendőt elhagyják. Azok az öregasszonyok, akik ma is mellévarrott típusú inget hordanak, melynek nyakki-

vágása igen bő, vállkendő nélkül soha, még éjszaka sincsenek. Akik azonban bevarott típusú inget viselnek, aminek szűk nyaka van, már nem ismerik a vállkendőt, ehelyett pruszlikjuk is szinte nyakig csukott.

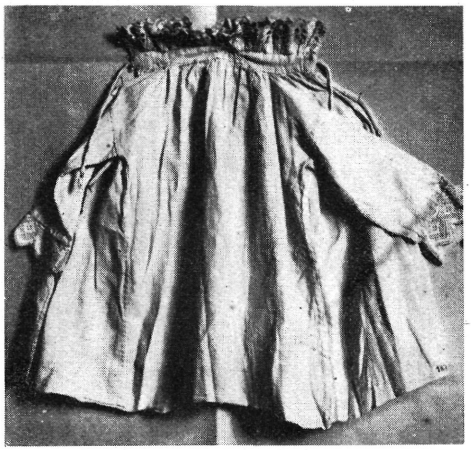

5. ábra. Csecsemőing. Egyik oldalvarrása a színén. Őrhalom, Nógrád m. Lelt. sz. 135.747. — **Hemd eines Wickelkindes**. Őrhalom, Kom. Nógrád.

Az 5. ábrán csecsemőinget látunk. Jól ismert általános szokás, hogy a csecsemőre szemverés ellen fordítva adják rá ingét, ruháját. Az itt bemutatott ingecske úgy véd a szem ellen, hogy az egyik oldalvarrása a színén, a másik a visszáján van varrva. Viselésének ideje, módja, mint Turán (l. Fél : A turai viselet. Ért. 1937 1—2).

Igen szegényes szőttes gyüjteményünket is igyekeztem gyüjtőutamon gyarapítani. Vásároltam egy teljes ágykészletet, mely lepedőből, hat párnahéjból és dunnából áll. Ezáltal szereztünk végre egy teljes, összetartozó ágyfelszerelést, melyhez illő nyoszolyát is vettünk.

E szőttesek 60 évvel ezelőtt készültek, ma már kikerültek a használatból. Alapjuk „beleznás", a 6. ábrán közölt *fejelhaj* mintái : *nemzetyi bab* (kék, piros), *óvasó szem* (kék), *fogacska* (kék, piros), *hábab* (piros, kék). A minta, mint látjuk, nem takácsos. Ekkor még a takácsszőtteseket nem ismerték. Csak ezután vásároltak egri és kövesdi takácsoktól egy-egy darabot, amit azután lenéztek és utánaszőttek. Igen elterjedt lett a csillagos minta. A 6. ábrán bemutatott *fejelhaj* nemcsak mint szőttes érdemel figyelmet, hanem az élettel, ill. halállal való kapcsolata miatt is. Ez t. i. halottas párna, mellyel régebben a hidegágyat vetették meg. Neve *kétvégű fejal*. Ennek a halottas párnának megkü-

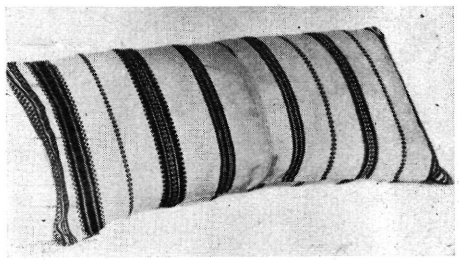

6. ábra. Halottas párna. Őrhalom, Nógrád m. Lelt. sz. 135.739. — **Sterbepolster**. Őrhalom, Kom. Nógrád.

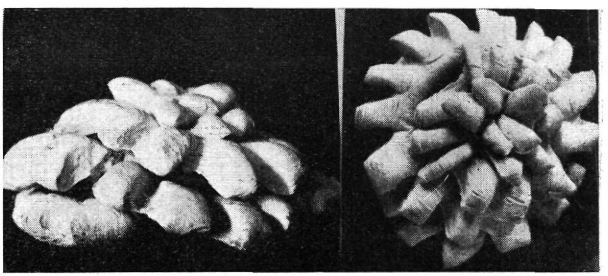

7. ábra. Frentő. Őrhalom, Nógrád m. Lelt. sz. 135.825. — **Gebildbrot**. Őrhalom, Kom. Nógrád.

lönböztetője a közönséges párnától és az eddig ismert halottas párnáktól abban van, hogy mindkét vége egyformán díszített és így csukása a vége helyett a közepére esik. A díszítésnek ilyenfajta elhelyezését az tette szükségessé, hogy a hidegágyat a szoba közepére állították ki s így a belerakott párnák mindkét vége kilátszott. Akinek nem volt külön ilyen kétvégű párnája, az két huzatot húzott a párnára kétfelől.

A párnákkal egyidőben készült, szőttes betéttel ellátott lepedő neve „valóságos lepedő." *Valóságos, mert benne van a hím.* A 17 cm széles szőttescsík kötött csipke segítségével van betoldva. Ma már ezt a lepedőt sem használják, bár megállapítható, hogy a szőttes betéttel díszített lepedők 65—70 évesnél nem idősebbek. Előttük a *metéléses* betéttel díszített lepedők voltak divatban.

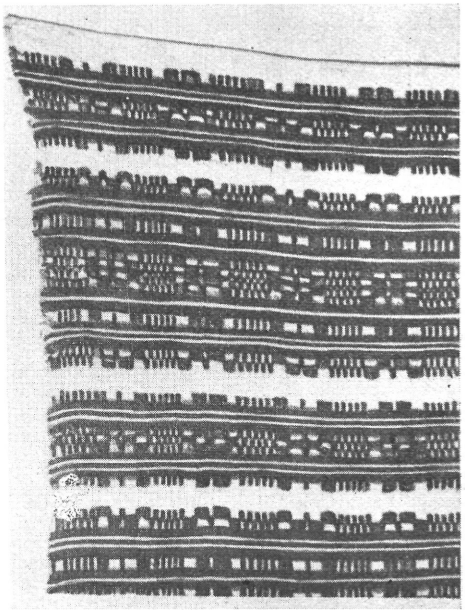

8 ábra. Szőttes abrosz egy része. Sárpilis, Tolna m. Lelt. sz. 135.875. — **Teil eines gewobenen Tischtuches.** Sárpilis, Kom. Tolna.

A gazdag palóc konyhából egyetlen darabot szereztünk, mit a 7. ábrán mutatunk be. Neve *frentő*. Kevés élesztővel gyúrt tojás nélküli tésztából készül. A vastagra nyujtott tésztát keskeny szalagokra vágják föl és késsel sorban bemetélik az egyik felén. A tészta tetejét bekenik vízzel s egyik végénél kezdve tekerését, csigaalakban összetekerik. Gyengén sütik meg a kemence alján. Ujév napjára készítik, amikor is azért fogyasztják, hogy sok liba legyen.

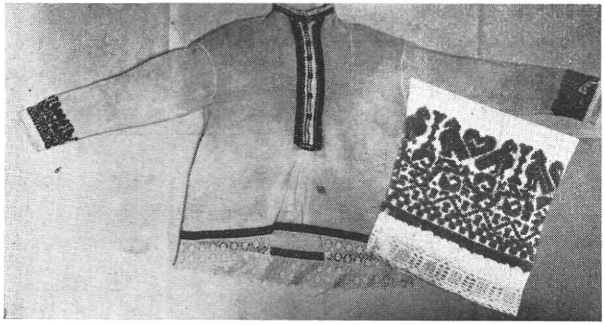

9. ábra. Szűkujjú. Sárpilis, Tolna m. Lelt. sz. 135.854. — **Frauenhemd.** Sárpilis, Kom. Tolna.

II. Sárpilis. Tolna megye.

A gazdag Sárköz meglehetősen szegényesen van képviselve gyüjteményünkben. Igy már ismert darabok, mint tölgyfaleveles ing, himzett és rátétes ködmön, stb. beszerzését is helyénvalónak találtam.

A nagy sárközi szőtteskincsből mindössze egy abroszt szereztem, melynek egy részletét a 8. ábrán mutatjuk be. Ez ma már divatját

mult darab — nem terítik asztalra és nem kötik maguk elé az asszonyok — hasonlatosan a közölt őrhalmi szőttespéldányhoz, takácsminta befolyása nélkül készült még. Mintegy 80 évvel ezelőtt készülhetett.

Gyüjtésünk érdekes darabja a 9. ábrán látható ú. n. *szűkujjú*. Anyaga bodorvászon. Álló gallérja bolti csipkéből ráncolt fodor. Az inget kikötve, a szoknyán kívül hordták. Bolti csipkével, keresztszemes varrással és vízszintesre fektetett gyapjúfonalnak fehér cérnával — ferdén, váltakozva alulról és felülről — történt leöltéséből (népi nevét nem sikerült kikutatnom) adódó, hatásában a margit-öltésre emlékeztető varrással van díszítve. A keresztszemes varrás a kézelőn,

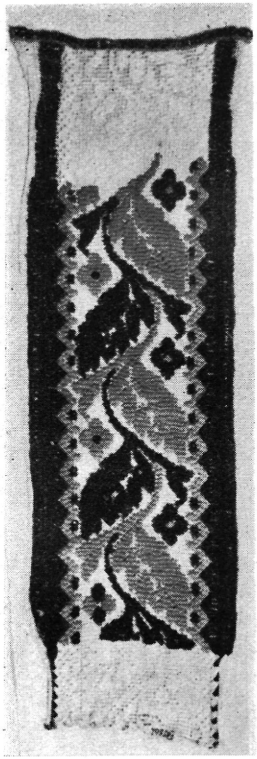

10. ábra. Ingújjbetét. Sárpilis, Tolna m. Lelt. sz. 135.862. -- **Hemdeinsatz.** Sárpilis, Kom. Tolna.

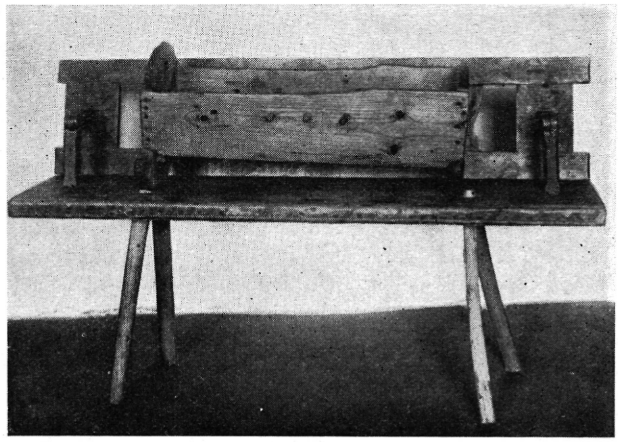

11. ábra. Rengő kis bölcsővel. Szakmár, Pest m. Lelt. sz. 135.735. és 135.736. — **Bank mit der „kleinen Weige".** Szakmár, Kom. Pest.

12. ábra. Alacsony kerek asztal. Szakmár, Pest m. Lelt. sz. 135737. — **Niedriger runder Tisch.** Szakmár, Pest m,

a csukás mentén és alul körül van. A kézelő fekete gyapjúból, a szőttesekről jól ismert galambos és szíves mintával van kivarrva. A többi keresztszemes dísz fekete-piros gyapjúfonallal varrt, jórészt mértani mintájú. A cérnával levarrt gyapjúfonal-dísz — kék és piros színű — a galléron és a mellen, a csukás mentén van. A szűkujjú inget nem hordták általánosan. Átmeneti darab volt a mellévarrott típusú ingek és a most is viselt különböző formájú blúzok között.

A szűkujjút nemcsak ke-

resztszemes varrással és szőttesbetétekkel díszítették. A 10. ábrán bolti csipkeszövetet látunk, melynek sűrűn szőtt mintái lila és piros színű gyapjúfonallal, gobelin öltéssel vannak kitöltve. Ennek a munkának történetére vonatkozóan a következőket tudtam meg: mikor a keresztszemes varrással és islógokkal díszített bodorvászon ing anyagát durvának találva áttértek a vékonyabb selyem sóti és egyéb inganyagokra, ezeket az anyaguk vékonysága miatt nem lehetett többé varrással díszíteni. Általában gabóca betétet tettek az ilyen vékony ing ujjába. Akik azonban továbbra is a hímzésdísz mellett maradtak, ilyen kivarrott csipkeszövetet illesztettek a selyem sóti ing ujjába. Ugyanilyennel díszítették a szűkujjú ujjait is.

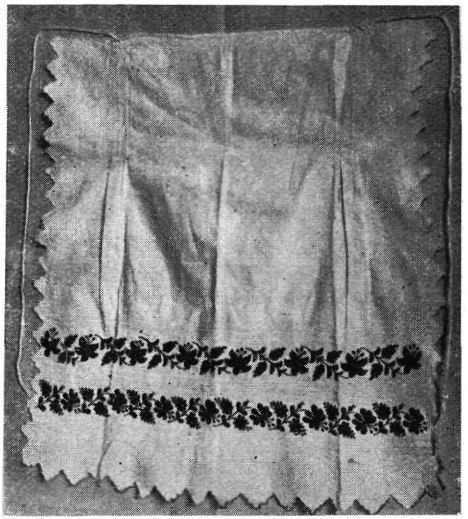

13. ábra. Régibb hímzett kötény. Szakmár, Pest m. Lelt. sz. 135.731. — **Ältere gestickte Schürze.** Szakmár, Kom. Pest.

III. Szakmár. Pest megye.

A Kalocsa vidéki szállásokon a néprajzi gyüjtést — a Néprajzi Múzeum részéről és számára — még 1936-ban Gunda Béla kezdte meg. Ő gyüjtötte az első kalocsavidéki textilneműket is. Én két ízben jártam a Szállásokon, egyszer ú. n. Bokréta-ellenőrző úton, egyszer pedig a magam költségén. Tárgyi gyüjtésem néhány bútordarabra, textilneműekre és fényképfelvételekre terjedt ki.

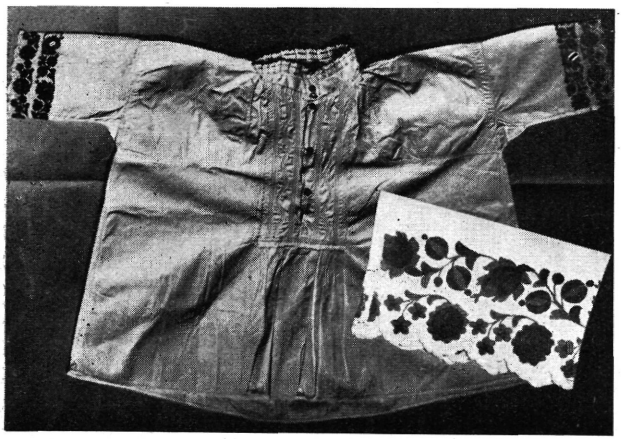

14. ábra. Régibb női ing. Szakmár, Pest m. Lelt. sz. 135.730. — **Älteres Frauenhemd.** Szakmár, Kom. Pest.

A 11. ábrán bemutatott *rengő* és *kis bőcső* 30—40 éve volt divatban. Közlésével a rengő elterjedési területéhez kívánunk alföldi adattal szolgálni. (Lásd : Sebestyén Károly, Népünk és Nyelvünk, 1937. 7. lap ; a rengő és bölcső használata : Magy. Népr. I. 277 lap. Hasonló bölcsőformát a szlavóniai Szent Lászlóból Herkely közöl : Ért, 1937, 374 lap, 16. ábra).

Az alacsony kerek asztal, mely a 12. ábrán látható, még használatban van ; általánosabb azonban a négyszegletes formájú. Helye meghatározatlan, többnyire a kamrában van, onnan hordják ki nyári étkezésekhez a konyhába vagy a gangra. (Az alacsony asztalformákhoz lásd Sebestyén Károly : Népünk és Nyelvünk 1930. 175 lap. Kerek, balkanikus formájú asztalt Krassováról közöl.)

15. ábra. A kisfiúra ekeszarváról adják az első gatyát. Szakmár, Pest m. Lelt. sz. F. 79.086. — **Dem Knaben wird die erste *gatya* auf der Pflugsterze stehend angelegt.** Szakmár, Kom. Pest.

Festett rúd is került elő Szakmárról, hol ma a kamrában a helye, azonban a gyüjtött példányt a szobából tették ki oda. A szobában kendőket aggattak rá régebben. Ezzel a tárggyal is, miként a rengővel, a rúd elterjedési területéhez kívántunk adatot szolgáltatni, melyet Gunda Béla már föl is használt (Nyr. 67 : 33).

A Kalocsa vidéki hímzést a népművészet keretében Eckert Irma ismertette részletesen a Szegedi Füzetekben (II. és III. évf.). Igy mi, az ismétlést elkerülendő, erre nem térünk ki, csupán néhány régebbi darabot mutatunk be. A 13. ábra fehér vászon kötény, körül hurkolva fehér pamuttal. Aljától 11 cm távolságra egy sor kékszínű, efölött egy sor piros színű pamuttal varrt lapos- és száröltéses hímzés, szegőzések között. Viselik még ma is, hétköznap délután, mikor az utcára mennek, bár már divatja mult. 20 évvel ezelőtt varrták. 50 év körüli asszonyok hordják ma a 14. ábrán közölt *vállfótos ing*-*vál*-lat. Régibb himzésnek számít. Színezése fekete és sötétkék. Gyüjtésünk többi darabja ezeknél is újabb keletű, bár ma már azok is réginek számítanak. Jellemző rájuk a kevés és kevésbbé naturalisztikus színezés és a díszítés elhelyezése. A minták ugyanis kisebb foltokra, csíkokba szorítkoznak, nem árasztják el az egész felületet, mint a maiak.

135.734 leltáriszámot kapott a posztómelles, melyet szintén Szakmáron gyüjtöttem. Ilyenfajta, a mellet befedő és hátul csukódó férfi mellénye gyüjteményünknek eddig csak Zala-megyéből volt (lásd Fél:

Magyarországi ujjatlan felsőruhák. Ért. 1936.)

A viseletre vonatkozó fényképanyagomból 2 képet közlök. Az egyik (15. ábra) kis fiút ábrázol, amint ekeszarván állva öltik fel rá az első gatyát. Szakmáron a fiúgyerekek iskolábajáráskor, 6 éves korukban kapják meg az első gatyát — addig szoknyában (újabban nadrágban) járnak — s ezt az ekeszarváról adják rájuk, *hogy jó szántók legyenek*. Másik képünk (16. ábra) 6 éves kisleányt ábrázol, amint varrógépről adják rá az első pendelt, *hogy jó varró legyen*. Bár ez utóbbi szokás még nagyon új keletű és semmiesetre sem szentesítette a nagyszülőről-unokára szálló normának vehető hagyomány, az is igen valószínű, hogy az előbb említett és fiúknál gyakorolt szokás analógiájára jött életbe, mi ezek ellenére és éppen ezekért is érdemesnek tartjuk a feljegyzésre és közlésre.

Fél Edit.

16. ábra. Kislányra varrógépről adják az első pendelt. Szakmár, Pest m. Lelt. sz. F. 79.084. — **Der erste *pendel* wird dem jungen Mädchen von der Nähmaschine her angelegt.** Szakmár, Kom. Pest.

*

Mitteilung aus den Neu-Erwerbungen des Ethnographischen Museums.

Da das Ethnogr. Museum wegen Mangel an Raum und an materiellen Mitteln seine Neuerwerbungen durch Ausstellungen der Öffentlichkeit nicht zugänglich machen kann, beschliess die Leitung des Museums, dieselben im Rahmen kleinerer Mitteilungen in der Zeitschrift des Museums zu veröffentlichen.

In der obigen Abhandlung werden die bedeutendsten Stücke, Erwerbungen dreier kürzerer Forschungsreisen mitgeteilt.

I. Őrhalom, Kom. Nógrád.

Die Abb. 1. zeigt die Manschette eines Frauenhemdes. Sie ist mit blauem Faden, den man aus einer gebläuten Schürze durch Ausziehen gewonnen hat, gestickt, da zur Zeit der Anfertigung des Hemdes — vor 60 Jahren — in dieser Gegend der bunte Faden noch unbekannt war.

Auf Abb. 2. ist ein *pendel* (Leinwand-Unterrock) ersichtlich; unter dem Bild die kleinen, vom unteren Rande des *pendel*'s abgeschnittenen Stückchen. Man hat diese Stückchen abgeschnitten um die Trägerin des *pendel*'s vor dem Bösen zu schützen. Sie wurden sorgfältig aufgehoben, da man eben durch diese der Besitzerin des *pendel*'s Böses antun kann. Abb. 3 zeigt uns eine „Untere Haube". Verheiratete zeigen sich in dieser Haube ebensowenig, wie mit blossem Kopfe. Der Kultus der Haare ist in dieser Gegend noch stark lebendig: vor etwa 20 Jahren schnitt ein Mann seiner untreu gewordenen Frau die Haare von den Schläfen ab. Sie durfte erst wieder heiraten, als ihr die Haare wieder auswuchsen. In Zusammenhang mit Abb. 4, die eine die

Fasten versinnbildlichende Puppe darstellt, bemerkt Verfasserin, dass das Leibchen der Frauentracht, das hoch am Halse geschlossen wird, diese ihre Form dem Weglassen des Halstuches verdankt.

Das Hemd eines Wickelkindes der Abb. 5. schützt dadurch vor dem Bösen, dass nur eine seiner Seitennähte auf der linken Seite genäht ist, während die zweite Naht auf der rechten Seite ist.

Auf Abb. 7. ist ein Gebildbrot, *frentő* genannt zu sehen. Aus Gährteig gebacken, wurde es am Neujahr verzehrt, damit es im neuen Jahre viel Geflügel im Hause gebe. II. Sárpilis, Kom. Tolna.

Die Abb. 8. zeigt uns einen Teil eines alten, gewobenen Tischtuches, das zugleich als Schürze verwendet wurde.

Das in Kreuzstich ausgeführte Muster des Hemdes von Abb. 9. wurde von den Webereien entlehnt.

Abb. 10. zeigt einen Hemdeinsatz auf gekauftem Spitzenstoff mit Gobelinstich ausgeführt. Diese Arbeit kam in Mode als man die gröberen hausgewobenen gestickten Hemden ablegte und die Hemden aus feinerem, noch immer aber hausgewobenem Stoffe, auf denen aber man schon nicht mehr sticken konnte, zuschnitt. III. Szakmár, Kom. Pest.

Die Möbelstücke der Abb. 11, 12. wollen zum Verbreitungsgebiet der vor dem Bett gestellten Bank (mit umschlagbarer Lehne) mit der „kleinen Wiege" und dem niedrigen runden Tische beitragen.

Die Abb. 13, 14. zeigen aus der neuen Stickerei der Kalocsa-er Gegend ältere Stücke.

Die Aufnahme der Abb. 15. soll einen bedeutenden Moment der Tracht festhalten: dem sechsjährigen Knaben wird die erste *gatya* angelegt. Doch hat er bei dieser Gelegenheit auf der Pflugsterze zu stehen, damit er ein „guter Pflüger" sei. Ein analogischer, aber neuer Brauch ist auf Abb. 16 ersichtlich. Dem sechsjährigen Mädchen wird der erste *pendel* angelegt, wobei sie auf der Nähmaschine steht, damit aus ihr eine „gute Näherin" werde.

A magyarországi halászó hurkok eredete.

Ezt az egyszerű halászszerszámot néprajzi irodalmunkban már *Herman Ottó* ismertette, „mely jobbára gyerekszerszám ugyan, de Győr táján — kivált Pinyéden — halászember kezén is megfordul. Ehhez nem kell egyéb, mint egy könnyű két vagy harmadfél méter hosszú bot, amelynek végébe a válogatott lószőrből sodrott 10—15 cm nyílású hurok van kötve. Csukára használják. A csukának csapóhurokkal való halászása Európa nyugatán is el van terjedve — Németországban az ú. n. *Hechtschleifen* — s a tudományban érvényes közfelfogás szerint a legősibb halászati módok közé tartozik."[1] *Herman Ottó*nak ehhez a felfogásához a következőket fűzi *Jankó*: „*Herman* ezzel a magyar halászhurok eredetének kérdését teljesen megoldotta, hozzánk az a németek révén jutott, az oroszföldi halászatokban az nincs meg és *Szabanyev* szintén csak Ny.-Európából ismeri azt."[2] *Jankó* megállapítása *Benecke* adatán alapszik.

Úgylátszik, hogy ez a kétségkívül ősi halászszerszám az ország nagy területén el volt terjedve. *Ecsedi* a tiszántúli halászatról írt könyvében a pinyédi hurokhoz teljesen hasonló szerszámot közöl. De saj-

[1] *Jankó J.*: A magyar halászat eredete, Budapest, 1900. 467. old. L. m. *Györffy I.*, Magy. népr. II. 95. old.

[2] *Jankó J.*: id. munk. 467. old.

nos sem az ábramagyarázatban, sem a szövegben nem emlékezik meg róla.[3] Azonban kétségtelen, hogy ez a szerszám halászó hurok. A Homokmégyhez tartozó Halom szálláson (Pest m.) a halászó hurok két formáját találtam meg. Csukafogásra fűzfavesszőből vagy hajlékony vékony drótból készítenek hurkot. Az előbbinél a hajlékony vesszőt $1^1/_2$—2 m hosszú pálcára erősítik s a végét visszahajlítva hurokszerűen megkötik (1. ábra). A 2. ábrán bemutatott dróthurkot kb. 2 méter hosszú zsinegre kötik, amely hasonló hosszúságú nyélhez van erősítve. A zsineget drót is helyettesítheti. Gyüjtésem szerint ilyen hurok használatos a tolnamegyei Sárpilisen is. Itt a hurkot a hurokszárral együtt a gyerekek a Convolvulus arvensis indájából is készítik, hasonlóan a dróthurokhoz. A hurokkal Homokmégy és Sárpilis környékén főleg gyerekek és fiatalabb emberek halásznak. Májusban használják, amikor ívnak a halak. A vízben mozdulatlanul lebegő csukára ráhúzzák a partról a hurkot s azután a beleakadt hallal együtt felrántják.

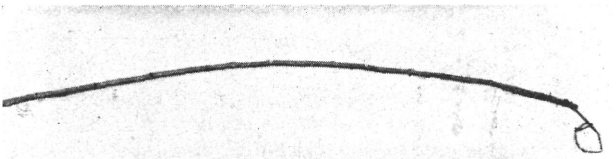

1. ábra. Halászó hurok. A nyél hossza 195 cm. Halom, Pest m. — **Fischschlinge.** Halom, Kom. Pest.

A halászó hurok azonban nemcsak nálunk és Németországban ismeretes, hanem Európa nagy területén általában. Boszniában kb. $1^1/_2$ m hosszú pálca végére kötött 10—15 cm átmérőjű lószőrhurokból áll a halászó hurok, de készítenek hurkot hasonló módon zsinegből és drótból is.[4] Hasonló hurok ismeretes Lengyelország piotrkówi kerületében[5] és a lengyel fehérorosz föld északi részén (az ellengyelesedett litvánoknál is).[6] Megvan a cseheknél,[7] az észteknél[8] s elsősorban csuka és sügér fogására használják. A halomi dróthurok formájával teljesen megegyeznek a finn[9] és svéd[10] lazacfogó hurkok. Ismerik a halászhurkot Angliában is.[11] *Jankó* figyelmét úgylátszik elkerülte *Szaba-*

[3] *Ecsedi I.:* Népies halászat a közép Tiszán és a tiszántúli kis vizeken, Debrecen, 1933. 94. old. X. tábl. 8. ábr.

[4] *Čurčić, V.:* Die volkstümliche Fischerei in Bosnien und der Herzegowina, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Hercegowina, XII. 1912. 505—506. old.

[5] *Seweryn, T.:* Lowiectwo ludowe w Polsce, Lud Slowiański, IV. Kraków, 1938. B 46. old.

[6] *Moszyński, K.:* Ethnogeographische Studien in Ostpolen. Kny, Krakau, 1929., *Moszyński, K.:* Slavernas folkkultur, I. Stockholm, 1936. S. 46. — *Juozas Lingis* (Kowno) szíves közlése szerint a litvánok nyélre kötött lószőrhurkot használnak csukafogásra.

[7] *Moszyński, K.:* Slavernas folkkultur, I. Stockholm, 1936. 46. old. *Krause, E:* Vorgeschichtliche Fischereigeräte und neuere Vergleichsstücke, Zf. f. Fischerei u. deren Hilfswissenschaft, XI. 1904. 158. old.

[8] *Manninen, I.:* Die Sachkultur Estlands, Tartu, 1931. I. 107. old.

[9] *Sirelius, U. T.:* Die Volkskultur Finnlands, Bd. I. Jagd und Fischerei in Finnland, Berlin u. Leipzig, 1934. 101. old.

[10] *Modin, E.:* Ett par mindre kända norländska laxfångstsätt snarning och „ryckning", Fataburen, 1919. Stockholm, 131. old. *S. Lagercrantz:* Julius E. Lips: Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula, Stockholm, 1936. Acta Ethnologica, 1936. 202. old.

[11] *Loewenthal, J.:* Alteuropäisch-altozeanische Parallelen, Mitt. der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, LIX. 1929. 5. old.

nyev adata, mert ő említi, hogy az oroszoknál csukafogásra használatos a halászó hurok, csak azt nem mondja meg, hogy az ország melyik területén.[12] Nagyon érdekes, hogy a lengyelországi orosz Kárpátokban pisztráng fogáshoz a huroknak olyan formája ismeretes, amelynél a drót hurkot a villaszerűen szétágazó bot egyik ágára kötik, míg a másik ágának neki támasztják a hurkot s így az szilárdabban áll.[13] Teljesen megegyezik ezzel a baskir hurok, amellyel a tisztavizű hegyi patakokban szintén pisztrángot fognak.[14] Németországban a villaszerű huroknyél szintén el van terjedve. A villa két vége ékalakúan bemetszett s a bemetszésre a nyélre kötött zsineghurkot belefektetik, miáltal zárt háromszög áll elő. A villába kerülő hal uszonyaival a hurkot lehúzza és beleszorul.[15] Nyélre kötött egyszerű, halcsontszallagból készült halfogó hurkok előfordulnak különböző eszkimó törzseknél,[16] északamerikai indiánoknál,[17] stb. Halászó hurkoknak felelnek meg a déli tengeri szigeteken (Samoa, Santa-Cruz, Új-Irland, stb.) előforduló cápahurkok.[18]

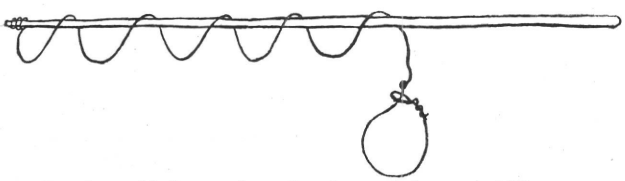

2. ábra. Halászó hurok. A nyél hossza 200 cm. Halom, Pest m. — **Fischschlinge.** Halom, Kom. Pest.

A halfogó hurkoknak van még egy érdekes, a fentiektől eltérő formája, ahol a hurok nem *felrántás*, hanem *behúzás* révén jön működésbe. Ez a hurok a csukcsoknál vékony és igen hajlékony halcsontszallagból készül, amely két szíjjal úgy van a nyélhez erősítve, hogy az a bot alsó részén hurkot alkot. A hurok egyik szára hosszabb, amelyet a halász meghúz, ha hal kerül a hurokba.[19] Ilyen hurkot ismerek az iglulik-eszkimóktól.[20] Ez a forma használatos csukafogáshoz Pomerániában.[21] A Gilbert-szigeteken pedig hasonló hurkot angolna fogására használnak. A behúzó halászó hurkok elterjedését és használatát még bonyolultabbá teszik a teljesen hasonló keletszu-

[12] *Moszyński, K.*: Slavernas Volkkultur, I. Stockholm, 1936. 46. old.
[13] *Moszyński, K.*: Slavernas folkkultur, I. Stockholm, 1936. 46. old.
[14] *Rudenko, S. I.*; Baškiry, II. Leningrad, 1925. 32. old.
[15] *Krause, E.*: id. munk. 160. old.
[16] *Birket-Smith, K.*: The Caribou Eskimos. Material and Social Life and their Cultural Position, II. (Report of the fifth Thule Expedition 1921—24. Vol. V. Copenhagen, 1929.) 69. old. — Nationalmuseet, Kopenhága, R. 17. Keletgrönlandi eszkimók.
[17] *Cooper, J. M.*: Snares, Deadfalls and other Traps of the Northern Algonquians and Northern Athapaskans, The Catholic University of America, Anthropological Series, No. 5. Washington D. C. 1938. 18. old. — Ausztráliai adatok: *Krause, E.*: id. munk. 159. old.
[18] *Graebner, F.*: Die melanesische Bogenkultur und ihre Verwandten, Anthropos, IV. 1909. 745. old., *Speiser-Foy*: Völkerkundliches von den Santa-Crus Inseln, Ethnologica, II. 1916. 187. old. stb. *Loewenthal, J.*: id. munk. 5. old. — *G. Montandon*: Traité d'ethnologie culturelle, Paris, 1934. 246. old.
[19] *Findeisen, H.*: Die Fischerei im Leben der „altsibirischen" Völkerstämme, Zt. f. Ethnologie, LX. 1928. 29. old.
[20] *Birket-Smith, K.*: id. munk. 69. old. — Nationalmuseet, Kopenhága, R. 13.
[21] *Krause, E.*: id. munk. 159. old.
[22] *Finsch, O.*: Ethnologische Erfahrungen und Belegstücke aus der Südsee, III. 56. (324.) old., *Krause, E.*: id. munk. 159. old.

mátrai hurkok, ahol azokkal a szárazföldön mérges kigyókat fognak.[23] Különben a botra erősített egyszerű felrántó hurkok is előfordulnak a vadfogásnál. Északamerikai[24] és délamerikai[25] indiánok hosszú botra kötött hurokkal madarat fognak. *Sirelius* írja a következőket: „Zu den primitivsten Geräten des Fernfanges gehört auch die Schlinge. Am Ende einer Stange befestigt, konnte man mit ihr leicht ein Tier fangen, das nicht speziell den Menschen flieht. Sie fand noch unlängst bei den Kamtschadalen Verwendung, die so vom Hund verbellte Zobel und Kormorane jagten, und bei uns (a finneknél) man damit kleine Vögel, z. B. Hakengimpel erdrosselt."[26] *Birket-Smith* idesorolja a lófogásra szolgáló mongol rudas hurkot,[27] amely megvan a nogáji tatároknál,[28] kümüköknél,[29] baskiroknál,[30] kirgizeknél[31] is.

A hurkokkal kapcsolatban említsük meg azt a primitív halkiemelő eszközt, amelyet *Ecsedi halkapzsi* néven ismertet. „Ez egy kengyelszerűen meghajlított fűzfavessző. Ennek két ága közé még egy harmadik vesszőt is ereszt közbe a halász, hogy erősebb legyen s azután a három vesszőt egy vékonyabb vesszővel becsavarja s kész a *halkapzsi*. A szegény ember a lék mellé ül, a szerszámot a vízbe ereszti s ha a hal a kengyelbe úszott, hirtelen kiveti a jégre."[32] Analógiáját más területről nem ismerem.

Az egyszerű magyarországi halászó hurokhoz hasonló formák nagy földrajzi elterjedése: Skandináviától a Balkán félszigetig, Angliától az Uralig, a más kontinenseken való előfordulással együtt (valószínűnek tartom, hogy Szibériában is előfordul, de onnan csak a csukcs behúzó hurok s a madárhurkok használatáról tudok) már önmagában is megdönti *Jankó*nak a német eredetre vonatkozó véleményét. Azután gazdaságnéprajzi szempontból is teljesen megmagyarázhatatlan ilyen primitiv eszköznek az átvétele, átvételének útja.

A földrajzi elterjedés és a primitiv forma alapján véleményünk szerint a felrántó halászó hurok Magyarországon és általában Európá-

[23] *Krämer, A.*: Atlas der Völkerkunde. West-Indonesien, Sumatra, Java, Borneo. Stuttgart. Taf. XIX 49.

[25] *Lips, J.*: Trap Systems among the Montagnais-Naskapi Indians of Labrador Peninsula, Stockholm, 1936. 7. old., *Cooper, J. M.*: id. munk. 15. old.

[25] *Métraux, A.*: La civilisation matérielle des tribus tupi-guarani, Paris, 1928. 87. old. *Nordenskiöld, E.*: The Changes in the material Culture of two Indian Tribes under the Influence of new Surroundings Comparativ Ethnographical Studies 2. Göteborg, 1920. 32 old. V. ö. még Ausztráliából *Lips, J.*: Fallensysteme der Naturvölker, Leipzig, 1927. 36. old.

[26] *Sirelius, U. T.*: id. munk 44. old.

[27] *Birket-Smith, K.*: id. munk. 159. old. U. itt és a 330. oldalon a finn-ugor és a szamojed népekre történő utalásai *K. Birket-Smith*nek tévesek. *Lehtisalo* adatait félreértette.

[28] *Byhan, A.*: Kaukasien, Ost- und Nordrussland, Finnland. *G. Buschan*: Ill. Völkerkunde, II. 2. Stuttgart, 1926. S 185. old.

[29] *Byhan, A.*: id. munk. 843. old.

[30] *Tagán G.*: A ló első meghátalása, betörése a baskíroknál. Népr. Ért. XXVIII. 121. old.

[31] *Almásy Gy.*: Vándorutam Ázsia szívébe, Budapest, 1903. 393. old. stb. További mongol adatokat: *M. Bökenkamp*: Drei Epochen der Mongolei, Atlantis, VIII. 1936. 257. old. stb.

[32] *Ecsedi I.*: id. munk. 96. old.

ban egy eltűnőben lévő közös óeurópai elem[32a] s mai elterjedési területén eredetét tekintve teljesen független azoktól a népektől, amelyek most használják. Épen olyan archaikus jelenség az európai halászatban, mint a kézzel történő halfogás. Ősi formájában vékony vesszőből, növényi indából, az északi népeknél pedig rugalmas halcsontszallagból készülhetett. Feltűnő az, hogy Keleteurópában a villásnyelű hurkoktól eltekintve, a hurkok elsősorban csuka fogására használatosak. Mivel hasonló hurkok, mint vadfogó eszközök is előfordulnak, sőt a naskapi indiánoknál[33] és a lappoknál[34] ugyanazt a hurkot hal- és madárfogásra egyformán alkalmazzák, feltételezhető, kogy az európai halászóhurkok, mint vadfogó (madár ?) hurkok is használatosak voltak s a lapp, naskapi indián adatokkal együtt általános néprajzi szempontból arra hívják fel a figyelmünket, hogy a vadászat és halászat kezdetleges formáját hasonló eszközök használata kapcsolja össze (v. ö. ehhez még a hal nyilazását).

A halászó hurkoknak két formája különböztethető meg: 1. felrántó és 2. behúzó hurkok. A magyarországi formák az előbbi csoportba tartoznak. Mindkét forma nagy interkontinentális elterjedésű; — de további tárgyalásuk már nem tartozik ide.

Stockholm. *Gunda Béla.*

*

Herkunft der ungarländischen Fischschlingen. In der ungarischen Literatur wurde die Fischschlinge zuerst von Otto Herman, aus Kom. Győr mitgeteilt. Diese Schlinge besteht aus einem $1^1/_2$—2 M langen Schaft, woran eine Rosshaarschlinge gebunden ist. Eine ähnliche Form ist auch jenseits der Theiss bekannt. Im Komitat Pest (Dorf Homokmégy) wird die Schlinge aus Weidenrute (Abb. 1.) und aus Draht (Abb. 2.) hergestellt. In der Sárköz ist die Drahtschlinge bekannt, doch verfertigt man hier Fischschlingen aus den Ranken der Convolvulus arvensis, ähnlich der Drahtschlinge. Die Drahtschlinge ist mit Hilfe einer Schnur am Schaft befestigt, wie dies auf Abb. 2. ersichtlich ist. Mit der Schlinge fängt man Hechte. Ähnliche primitive Schlingen sind im grossen Teil Europas, vom England bis zum Uralgebirge, von Skandinavien bis zur Balkanhalbinsel verbreitet, doch werden solche Mittel für Fisch- und Vogelfang auch auf den anderen Kontinenten angewendet. Nach *J. Jankó* ist die ungarische Fischschlinge deutschen Ursprungs. Die grosse geographische Verbreitung wirft aber die Meinung *Jankó*'s, bezüglich deutschen Ursprungs um. Die Übernahme vom deutschen Gebiet ist auch aus wirtschaftsethnologischem Gesichtspunkte unerklärlich.

Auf Grund der geographischen Verbreitung und der primitiven Form ist die Fischschlinge in Ungarn und überhaupt in Europa — nach Verfasser — ein im Verschwinden begriffenes gemeinsames alteuropäisches Element, das binnen seines heutigen Verbreitungsgebietes — hinsichtlich Ursprung, vollständig unabhängig von den Völkern ist, die es heute benützen. Die Fischschlinge ist eine ebenso archaistische Erscheinung in der europäischen Fischerei, wie die Handfischerei selbst. Die Fischschlinge dürfte in ihrer alten Form aus Ruten, aus pflanzlichen Ranken, bei den nördlichen Völkern aus elastischem Fischbeinband angefertigt worden sein. Auf Grund der völkerkundlichen Analogien ist es vorauszusetzen, dass die europäischen Fischschlingen auch als Wildfang (Vogel ?)-Schlingen gebräulich waren und lenken sie — mit den lappischen, naskapi indianischen u. a. einschlägigen Daten die Aufmerksamkeit aus allgemeinem ethnologischen Gesichtspunkte darauf hin, dass die anfängliche Form der Jagd und Fischerei durch den Gebrauch von ähnlichen Mitteln zusammenhängt (vergl. dazu noch die Fischerei mit Pfeil und Bogen).

[32a] *H. Obermaier* szerint az európai paleolithikumban ismeretes lehetett a halászóhurok (*Ebert*: Reallex. VI. k. 141. old.). *Birket-Smith* szerint az *Eisjagdkultur*-hoz tartozik (id. munk. 209. old., Anthropos, 1930. 20. old.)

[33] *Lips, J.*: Trap Systems . . . 7. old.

[34] *Birket-Smith, K.*: id. munk. 330. old.

Komlódtótfalu (Szatmár vm.) fejfái.

A Néprajzi Értesítő 1937. évf. 3—4. számában Domanovszky György feldolgozta — többek közt — hat Szatmár vármegyei község fejfatípusait *„Fejfák Szatmár és Szabolcs megyéből"* c. tanulmányában. A Szatmár vármegyei fejfatípusok további megismeréséhez közlöm, Komlódtótfalu, kis szatmármegyei község összegyüjtött fejfaanyagát.

Komlódtótfalu 1930-ban közigazgatásilag Csengerrel egyesült, de különben teljesen önálló kisközség, külön református pappal, ref. elemi iskolával. Az 1920. népszámlálási adatok szerint 618 lakosa volt, melynek nagyobb része református vallású.

A község református temetőjének fejfa-típusait és azok díszítéseit nem lesz érdektelen ismertetni. Körülbelül 250 fejfa van a temetőben összesen. Ilyen kis számhoz viszonyítva aránylag elég változatosak a fejfaformák. Kisebb-nagyobb eltéréssel 14 különböző típust találtam, díszítést pedig 28 darabot.

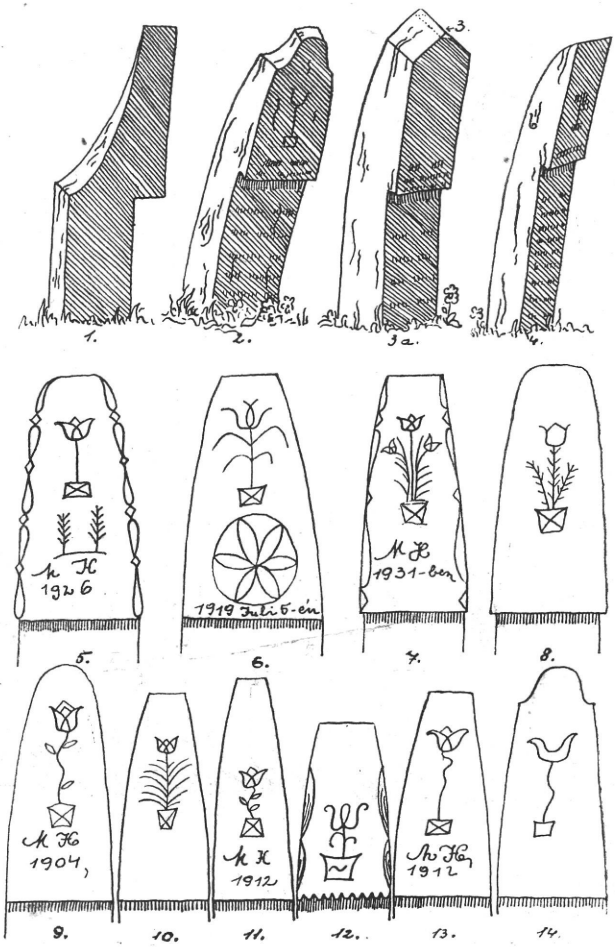

1. tábla. 1—4. Fejfák. 5—14. Fejfavirágozások Komlódtótfaluból. — Tafel I. 1—4. Grabhölzer. 5—14. Grabholz-Verzierungen. Komlódtótfalu, Kom. Szatmár.

Amint a rajzok mutatják, a fejfák nagyon egyszerűek, nagyobb részén dísz sincs, csak a bevésett betű hirdeti, hogy ki nyugszik alatta. A homlokrészen M. H. és a pontos dátum (év, hó, nap), aztán a név, születési dátum s „Béke lengjen porai felett". Sírvers elég sok található, amint az a mellékelt feljegyzésekből kitetszik.

A régebbi fejfák nagyságát már nehéz lenne megállapítani, mert erősen a földbe süllyedtek, de az újaknál látszik, hogy 90—180 cm. közt váltakoztak. A rendelkezésre álló faanyag határozta meg úgy a

vastagságot, formát, mint a magasságot. Természetesen a vagyon itt is szerepet játszik úgy a fejfa magasságánál, mint a cifrázatnál. A sírvers ilyen szempontból nem tesz kivételt. Sem a formánál, sem a díszítésnél nem tapasztaltam, hogy nemre, vagy korra tekintettel lennének. A legtöbb fejfa tölgyfából és akácfából készült.

A díszítés és a betűk bevágása előtt „kindruc"-cal (boltiárú, melyet ecettel és tojásfehérjével oldanak) festik be a fejfát s a bevágott részeken a nyersfa anyaga látszik. Találtam két fejfát, amelyiknek a betűje fehér festékkel utána volt festve, de van egy pár festetlen fejfa is, sőt felírás nélküli is. Ezeken a felírás nélkülieken csak a halott nevének a kezdőbetűje van a fába égetve. Sok korhadásnak indult fejfát is így jelölnek meg. A betűket az időjárás nagyon megrongálta. A legrégibb fejfa 1902-ből való.

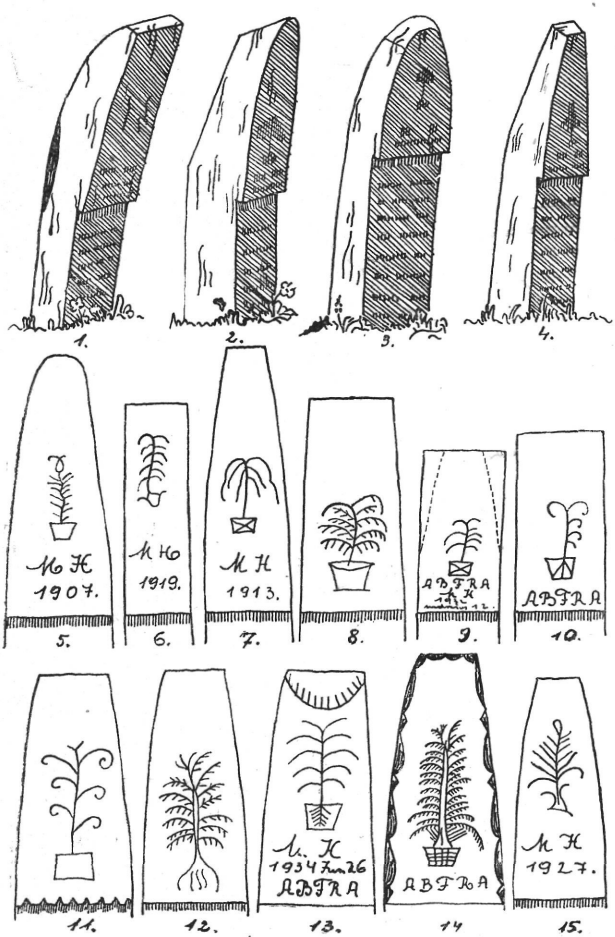

2. tábla. 1—4. Fejfák. 5—15. Fejfavirágozások Komlódtótfaluból — Tafel II. 1—4. Grabhölzer. 5—15. Grabholz-Verzierungen. Komlódtótfalu, Kom. Szatmár.

A legszebb és legérdekesebb az I. tábla 1. forma. Egyetlen példány. Erősen kiugró homlokrésszel. Homlokrésze elől háromszög alakú. Háta felül mélyítve kanyarított, keresztmetszete alul négyzetes. I. 2. Egyedül álló forma. Homlokrésze felül harangalakúan hajlított, lefelé szélesedve. Oldallapja felül kissé hajlítva. Keresztmetszete téglalap alakú. I. 3—3/a. Majdnem teljesen azonos forma, csak az I. 3. számúnak a hegye le van csapva, keresztmetszete négyzetes, oldala felülről szélesedve hajlított. Egy-egy példány van belőle. I. 4. Egyetlen. Hátlapja a homlokrész tetejétől azonnal hajlítva, lefelé egyenesedik. Keresztmetszete téglalap-alakú. II. 1. Hasonló az I. 4-hez, csak itt nem a homlokrésztől hajlik lefelé a hátlap, hanem előbb van még egy kis lapos teteje, a háta hajlottabb s hátsó oldala

élén van még egy kis kikanyarított rész. 4—5 példány van belőle. II. 2. Homlokrésze felül félkör. Hátsólapja felül háromszög-alakú. Oldalrész fentről hajlítva. Keresztmetszete négyzetes. Érdekes forma, 2 példány van belőle. II. 3. Homlokrésze felül félkör, lefelé szélesedik. Keresztmetszete téglalap-alakú. Oldalán felül mély bevésés van. 4—5 példányban fordul elő. II. 4. Nagyon gyakori forma, keresztmetszete négyzetes. III. 1. Sok van belőle. Kicsit hajlított az egész forma, keresztmetszete téglalap-alakú. III. 2. Egyedüli forma. Hasonlít a II. 4-hez, csak felül négyzetes és a hátlap felsőrésze homorú. Keresztmetszete négyzetes. III. 3. A II. 4. és III. 1-el a leggyakoribb forma. A homlok két oldalát bevágások díszítik. Oldallapján felül egy kis rész kikanyarított. Némelyiken ez nincs meg. Hátlapja megtörve hajlított, keresztmetszete négyzetes. III. 4. A II. 4-hez hasonló forma, csak az alak nagyobb és a teteje ferdére csapott. Keresztmetszete négyzetes. III. 5. Egyetlen példány, keresztmetszete négyzetes. Hátul a homlokrésztől feljebb megtörik és az alsórész befelé esik.

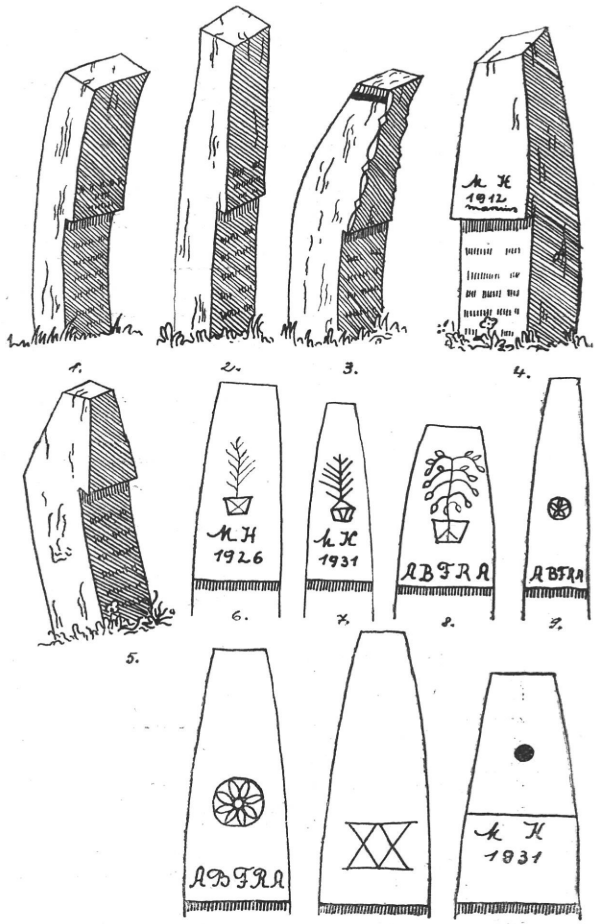

3. tábla. 1—5. Fejfák. 6—12. Fejfavirágozások Komlódtótfaluból. — Tafel III. 1—5. Grabhölzer. 6—12. Grabholz-Verzierungen. Komlódtótfalu. Kom. Szatmár.

A fejfadíszítéseknél fontosnak tartom a homlokrész megrajzolását, mert nem minden mintát tesznek minden formába. Mindnek megvan a maga külön helye. Pl. szegletes formában csak egy esetben találtam tulipános mintát. Körbe foglalt csillagot pedig csak a csapott háromszögletű homlokrészbe tesznek. A homlokrész formájától függ a bevágandó minta. A virágozások nagyon primitívek. I. 5.—II. 6. Tulipános minták. Ezek a leggyakoribbak. Többnyire cserepestől fordulnak elő, csak a II. 6. kivétel, ahol a tulipánból rozmaringág nő ki. Más motívummal is kombinálják. Pl. egyike a legszebbeknek az I. 5. számú, ahol a cserép

tulipán alá két jegenyét karcoltak. Az I. 6-on körbe foglalt csillag van. II. 7.—III. 8. Különböző stilizált, primitív szomorúfűzek, fenyők, leveleság cserépben és gyökeresen. Ezek már az újabb fejfáknak kedvelt díszítőelemei. Leggazdagabb a II. 14. számú, de érdekes a II. 13. is, töviskoronával. A II. 9. cserepe gyakran előfordul kereszt nélkül is. III. 9., 10. Két körbe foglalt csillag, de itt már nem nagyon érzik a csillag-motívumot, virággá stilizálták. III. 11. Két római X. A szem nem bírja elviselni a sima felületet, valamit kell belekarcolni a fekete sima lapba. III. 12. Érdekes egyszerű sima vonal és feljebb egy teljesen keresztül fúrt lyuk, pár szál virág volt beletéve, lehet, hogy koszorútartó szeget dugtak bele. Az I. 12. és a II. 11. fejfáknak az eresze csipkézett volt a többi nem.

Egyetlen példányok: I. 5., I. 6., I. 7., I. 8., I. 12., I. 14., II. 5., II. 6., II. 11. II. 12., II. 13., III. 7., III. 8., III. 9., III. 10., III. 11., III. 12. Kettő van az I. 10., I. 13., II. 14-ből. Három a II. 8., II. 15-ből. Sokszor előfordul az I. 9., I. 11., II. 7., II. 9., II. 10. III. 6.

Ez és az ehez hasonló kis falusi temetők igen elhanyagolt állapotban vannak s pár évtized mulva már csak korhadt facsonkok és hepe-hupák jelzik, hogy ott valaha temető és művészet volt. Nagyon hódít ezen a vidéken is a „kűfejfa", különösen Csengerben.

Az összegyüjtött sírfeliratokat típusok és évszám szerint közöljük:

1924.

Ember ha a si
rok közt jársz
Itt egy gyászos fej
fát találsz Pap
Sándorné Karasi
Julijána 37 éves
korába tétetett e gyá
szos sírba. 8 árva
gyermek sírása
E sírálmot nem
zavarja. Nyuk
szik sírjába bé
kével fel táma
dás remény
nyével.

1927.

Ember ha jársz
a temető kertbe
Ij sírhalmot itt
nem találsz ben
ne. A barátja
duranó puská
val álitotta
szembe a halál
lal. Jónás Mik
lós volt a nevem
Csak 21 évet éltem
Anyám testvér
rem barátim
Ki sérjetek Le
vente társaim.

1928.

Álj meg újonjáró
tekincs fel e fára
itt nyugszik Tóth
Zsigmond sötét
sírhalmába élt
85 évet, Te meg hát
ra marat kedves
Feleségem nyugodj el
te ebe mert Isten
rendelte sok szép
időt éltünk 53 é
vet.

1926.

Ember gondolj mu
ló világodra Szép re
ményével Komlódi
Ilona, 17 éves ko
rába Jutott halál
zord karjára.
Apja, testvérei
bánatára, Csen
desen nyugszik
a család sír
sorába.
Béke lengjen
e sír fellet.

1919.

Ifjú míg élsz min
dég remélsz, Int
a halál a sírba térsz

20 éves korába e ván
dor, Volt a nevem
Földön Nagy Sándor
Hű testvérem sír
ölébe Hű szülőm
kebelére Itt nyug
szom e gyászos sor
ba Meghalt bará
tim sorába Messze
földről Isten meg segí
tett Béke . . .

1918.

Fedi testem e sír kebel
Éltem korán hervadt
el Varga Gábor volt
a nevem 19 évet él
tem Éltem virág ko
szorúja Változott
sír koszorúra. Édes
apám jó testvérem
Isten velek már
én megyek.

1930.

Fedi testem e sír
kebel 8 árva
gyermektől fed
el Papp István
volt a nevem
44 évet éltem
Hű nőm gyász
ruhát viselsz
árva gyermeket

nevelsz Kérem
Istenem a meny
be Hogy jöjjön
el segícségedre
Béke lengjen
e sír felett.

1923.

Zárja testem
e sötét bólt
a nevem Kovács
Berta vólt 20
évet éltem még
mikor halált
nem véltem
Akkor távoztam
szüleimtől és
Kedves testvé
reimtől Kedve
seim én imár
megyek isten
maragyon
véletek.

1917.

Itt nyugszik
e gyászos sír
ba Karasi
Imre élte pár
ja Rápolti
Ilona volt
a nevem 40
évet éltem Hű
férjem gyerme
keim testvé
rek Én már
elválok tőle
tek Béke leng
jen sírom
felett Isten
maradjon
veletek.

1917.

Itt nyugszik Gál
Zsuzsánna Szakács
József élte párja
Békén szálok sirom
ba 70 éves korom
ba Gyermekeim
már én megyek
Isten maradjon
véletek
Béke lengjen
e sír felett.

1932.

E sír han fe
dezi Szabó
András el
hunyt tettemeit
míg ide nem
téttetet élete
végében élt
73 évet béke
hamvajra.

1927.

Feltámadás
reményével
Nyugszom sí
romban békével
Juhos György
volt a nevem
76 évet éltem.
Csendes itt e síri
álom Míg
fel nem kelt
a Jézusom.

1926.

Feltámadás re
ményével Nyug
szom síromba
békével Boros Gá
bor volt a nevem
49 évet éltem
Mikor a sors keze
levert Jó roko
nim karja ölelt
Kérem Istenem
a menybe Fizessen
meg nekik ér te.

1933.

Itt nyugszom
e sötét sirom
ba elhervadva
mint a szép rózsa
A halál már reám
fuvalot erős
szele engem el
rabolt lelkem most
már Jézusomhoz
jut. Itt nyugszik
Csorvási
Zsuzsánna
Élt 28 évet.

1934.

Erdős Györgyné
Gaál Borbála
Fekszik e sirhant
alat ki férjét s
gyermekeit el te
mete unokái
felnevelte ezé
rt az Isten ke
gyelme 78 évig
éltette most
már Jézusa sza
vára költözött
a menyországba.

1921.

Ember ki enge
met intesz Rejám
foró könyet hintesz
Apjok Veróni volt
a nevem 18 évet
éltem Ilyen ifjú
koromba Szűz
koszorum szált
sirba. Béke leng
jen e sir fellett.

1922.

Itt nyugszik
Szabó Vilma
Szülei nagy
bánatára Ily
gyenge virág
korába Szállt
le a hóltak
sorába 1 évet
se éltem.

1927.

Itt nyugszik
Balog László
Élt 66 évet
Sokszor mulat
tattam a jó
magyar né
pet. Első pri
más voltam
békével meg
hótam.

1927.

It nyugszik
e sirba megból
dogulva Gál
Józseíné Csor
vási Eszter 72
éves korába
Gyermekeitől
bucsut vett
Béke lengjen
e sir felett . .

1929.

Turi Miklós volt
a nevem A Halál
révbe várt engem
Szamos árján tor

kon ragadt Éltem
mán félbe szak
adt 24 évet él
tem Mikor a sir
ba tértem Anyám
rokonom jajmat
Nem haloták
végső szavamat
Ifju barátim
Tőletek Sirom
szélén bucsut
veszek.

1931.

Itt nyugszik
Komlódi Mihály
Kéméletlen kinzó
Halál Ifju élettét
nem kémélte 29 éves
korába a sirba tétette
Édes Anya és 4 testvér
egy sorba. Édes apa
testvérek közt emléke
bus szivöket her
vasztja.

1931.

Itt nyugszik
Komlódi Anna
24 éves korába
Életének a Halál
szép virágát le
tépte Édes Atya
Testvérei bus kö
nye hulnak érte
Édes Anyám Test
véreim sirsorába
le szálok Fent a
menybe Jézuso
mal és velök ta
lálkozom.
Béke lengjen a
sir felett.

1931.

Itt nyugszik
Az Urban
Kölcsei
Kovách Miklós
ref III. éves
hittanhallgató
szül. 1907. III. hó 4.
M. H. 1931. Ix. 18.
Szerettünk de
az Ur jobban
szeretett.
Szemeinkbül
ontottunk fájó
könnyeket
Korán elher
vadtál
Szelid
Szeretet.

1938.

Itt nyug
szik Szabó
Ilka Pap
Károly
né élt 76
évet fér
jem gyer
mekeim
Isten
véletek
én Jézu
somhoz
megyek.

Molnár Józsefné Csontos Kornélia.

*

Grabhölzer aus Komlódtótfalu (Kom. Szatmár). Die Grabholztypen des Komitates Szatmár wurden von *György Domanovszky* im Jahrgang 1937. Nr 3—4 des Anzeigers bearbeitet. Obige Studie, die die Grabhölzer einer einzigen Gemeinde des Komitates behandelt will die Abhandlung Domanovszky's ergänzen. Im reformierten Friedhof der Kleingemeinde Komlódtótfalu gibt es etwa 250 Grabhölzer, darunter 14 verschiedene Formen (Taf. I., II. III.). Das älteste Grabholz stammt aus dem Jahre 1902. Die Grabhölzer sind aus hartem Holz: aus Eichen und Akazien hergestellt. Ihre Grösse ist verschieden, es gibt welche von 90 cm aber auch einige von 180 cm Höhe. Die Grabhölzer sind einfach, zum Grossteil ohne Verzierung. Die Verzierten sind auf Bild 5—14 der Tafel I., 5—15 der Tafel II. und 6—12 der Tafel III. zu sehen. Es gibt zwar viele Grabinschriften, doch deuten meistens bloss die zwei Anfangsbuchstaben auf den Namen des Verstorbenen. Die bezeichnendsten Grabinschriften werden von Verf. mitgeteilt.

Összehasonlító néprajzi jegyzetek.*

1. Adatok a deszkalap-formájú palóka elterjedéséhez. Ezzel a palókaformával utóljára *Tálasi I.* foglalkozott. „A palóka Kunszentmiklós, Szabadszállás környékén *lapocka*, Félegyházán *csaptató*, Halason *libick*, — fából készült eszköz, melynek két peckét a borjú orrába illesztik, úgyhogy ott foroghat le és föl. Hasonló, illetve azonos ezzel az Uralvidéki baskirok palókája. Ha a borjú felemeli a fejét, mikor szopni akar, a deszka a szája elé esik . . ." (*Tálasi*: A Kiskunság népi állattartása, 210. l., l. m. *Ecsedi I.*:

* Elsősorban néprajzi irodalmunkban megjelent vagy bennünket közelebbről érdeklő adatok kiegészítésére, vélemények támogatására vagy ellenvetésére nyitjuk meg ezt a rovatot. Némelyik kérdésre esetleg később részletesen visszatérünk.

A Hortobágy puszta és élete. 254. l.). A baskir formát *Györffy* közölte (Magy. Népr. II. 546. ábr.). — Hasonló forma előfordul az altáji kalmüköknél is (Museum f. Völkerkunde, Berlin, Nr. I. B. 5934. Čolesman.), azzal a különbséggel, hogy a két pecket a deszkába fúrt két lyuk helyettesíti. A lyukakba bizonyosan zsineget kötöttek s azt átfűzték az állat orrsövényén vagy felkötötték a szarvához. Pontos alkalmazása a Museum für Völkerkunde leltárkönyvi bejegyzése szerint ugyanis nem állapítható meg. A leltárkönyvben csak a következő bejegyzés áll: „Brettchen zur Verhinderung des Saugens der Kälber am Euter der Mutterkuh, an die Nase die Kalbes befestigt. Kalmücken, Tscholesman, Altai." (A Museum für Völkerkunde, Berlin ázsiai anyagának tanulmányozásáért *dr. K. Dittmer*nek tartozom köszönettel.) Ismerik a palókát a mongolok is. (Statens Etnografiska Museet, Stockholm, lsz. 41084.)

A baskir, kalmük, mongol és magyar formák néprajzi összefüggése könnyen érthető lenne (l. Ethnos, 1938. 1. sz., u. ott részletesen a keretes palókákról is irtam), ha a földrajzi elterjedést nem zavarná meg a pyreneusi és délfranciaországi előfordulás, ahol a magyar és baskir formához teljesen hasonló palókák ismeretesek. *Krüger F.* írja a Pyreneusok pásztorkultúrájáról szóló könyvében: „Zum gewaltsamen Entwöhnen der Jungtiere benutzt man in N. Ribagorzana eine *tauléta (para desmanar)*, ein dünnes, 16 ½ cm langes, 17 cm breites, mit einem ovalen Ausschnitt versehenes Brettchen, das in die Nasenöffnung hineingepresst wird. Es gleicht dem *musèu*, mit dem man in der Camargue die jungen Stiere der Mutter entwöhnt sowie dem *artaulèt*, mit dem in der Guyenne die Kälber der Mutter fern gehalten werden . . ." (*F. Krüger*: Die Hochpyrenäen. B. Hirtenkultur, Hamburg, 1935. 42. l. *Krüger* egy palóka ábráját is közli Ribagorza kerületből, Spanyolország.)

Ha a nyugati Mediterrán és az előbbi területek ezen palókaformái között néprajzi összefüggés gyanítható, akkor az csak úgy lehetséges, hogy Keletről a Mediterrán vidéken át nyomultak be ezek a tárgyak mai előfordulási helyükre. Természetesen ebben az esetben a palókáknak elő kell vagy elő kellett fordulni Kisázsiában vagy keletbalkáni, észak feketetengermelléki területeken is. Feltételezésünket megerősítheti az, hogy a keleti Mediterrán vidékről más kultúrtárgyak (ekék, cséplőszán, cséplőhenger, l. elsősorban *Leser* dolgozatait) nyugat felé való terjedését már biztosan ismerjük.

2. Mediterrán eljárások a gesztenye feldolgozásánál Magyarországon. A somogymegyei Törökkoppányban gesztenyeszüret alkalmával a következő érdekes eljárást alkalmazzák: A gesztenyét tüskés burkával együtt zsákba teszik és így csizmás lábbal tapossák ki burkából. (Feljegyeztem Borsi Szabó J.-től, 1938. IV. 15.). Ugyanilt a kibugázást közönséges fakalapáccsal is végzik. Ilyen fakalapácsok használatosak a baranyai Zengővárkonyban, amint erről a Néprajzi Múzeum gyüjteményében lévő darabok tanuskodnak (lsz. 130450, 130451, 130452). A gesztenyének burkából lábbal történő kitaposását a Mediterrán vidék több helyéről ismerjük. Igy pl. előfordul ez az eljárás különböző északi spanyol területeken, alsó Olaszországban, közép és déli Franciaországban, Creuse területén, stb. (*F. Krüger*: Alte Dreschverfahren in der Romania, Travaux du I. Congrès International de Folklore, Paris, 1937. 75. l.). A magyarországi fakalapácsok és a fakalapáccsal történő bugázás is ismeretesek Mediterrán vidéken (*L. Rütimeyer*: Ur-Ethnographie der Schweiz, Basel, 1924. 236—247 l.)

3. Vajkészítés rázással. A Népr. Ért. utolsó számaiban (1936. 168. l., 1937. 252. l.) többször esett szó a rázással történő vajkészítésről. Ugylátszik, hogy ez az ősi eljárás Európa zárt néprajzi területein még mindig él. *F. Krüger* említ idevonatkozó adatokat Spanyolország és a Mediterrán vidék több helyéről, ahol azonban elsősorban bőrtömlőt használnak a rázáshoz, de

Asturiában, Aragoniában köcsögformájú agyagedényekben, korsóban, üvegben is rázzák a vajat. Aragoniában a köcsögformájú, de keskenyebb talpú és öblösebb edényt disznóhólyaggal kötik le (Hochpyrenäen. B. Hirtenkultur, Hamburg, 1935. 71—75 l.). A nyíregyházai háton történő rázást v. ö. az alábbi Navelgas környékéről származó adattal: „ . . . die Hirten den gefüllten Schlauch beim Aufsteigen auf die Alm über die Schulter hängen. Das Buttern vollzieht sich durch die Bewegung wie von selbst." (Uo. 72. l. 6. sz. jegyzet.) — Vajkészítés rázással afrikai bantu területen is ismeretes. (Zf. f. Ethnologie. 1928. 252. old.)

4. A finnugor vágóhorog. A FUF. XXIV. 80—86. l.-án *A. Hämäläinen* a vágóhorgot, mint ősi finnugor halászszerszámot ismertette. Használata elsősorban az obi-ugoroknál és a cseremiszeknél jelentős, de használják a finnek, lappok és magyarok is, ha nem is mint önálló halászszerszámot. A vágóhorog úgylátszik nemcsak a finnugorság jellemző halászszerszáma, hanem az egész arktikus övezeté. A lék köré gyült halak kiemelésére használják a dolgánok (Pamjati V. G. Bogoraza, 1865—1936. Moskva—Leningrad, 1937. 188. l.), giljákok, az iglulik, Labrador- és a nyugatgrönlandi eszkimók (Nationalmuseet, Kobenhavn, T. 13, 5. 14, 16. Zf. f. Ethnologie, 1928. 23.). A nyugatgrönlandi formának szakája is van.

5. Gyüjtögetés az állatoktól. *Györffy* írja, hogy a Nagykunságban (a pontosabb helymegjelölést és részletesebb adatokat szóbeli közléséből tudom) ősszel kiássák az egér, a hörcsög lukját és az ott felhalmozott gabonaszemeket, kukoricát elszedik. Sokszor több zsák gabonaszemet gyüjtenek össze ilyen módon. (Magy. népr. II. 21. l.) Ennek az ősi gyüjtögetésnek, mondhatnánk *rablás*nak igen érdekes néprajzi párhuzamát említhetjük Északázsiából, ahol az itelmek az egér lukjából a turbánliliom gumóját ássák ki, elszedik és az egeret azzal kárpótolják, hogy széttört fenyőtűt, cirbolyamagot helyeznek vissza a lukba. (*Byhan A.*: Die Polarvölker, Leipzig, 1909. 59. l.) Különböző liliomfélék gumójáért a tunguzok és szagáji tatárok a steppeegér földalatti odúját ássák ki. (*P. S. Pallas*: Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs, St. Petersburg, 1776. III. 195—196., 350 l.). Az oroszországi Novgorod tartományban a parasztok a vakondok lukjában felhalmozott földimogyorót gyüjtik össze. (*I. Manninen:* Überreste der Sammlerstufe und die Notnahrung aus dem Pflanzenreich bei den nordeurasischen, vorzugsweise den finnischen Völkern, Nordeur. Septentrionalis Antiqua, VI. 1931. 30. l.)

Az adatok nagyon jellemzően világítanak rá arra, hogy a gyüjtögető gazdálkodás területén a növények gyüjtése mellett az állatoktól való gyüjtögetéssel, rablással (v. ö. még ehhez a pele, a mókus odvának kifosztását), mint jellegzetes gazdasági tevékenységgel kell számolni. — Az állatok szerepének még egy érdekes példájára hivatkozhatom itt: Békés megyében az Öcsöd és Szentandrás közötti tanyákon figyeltem meg azt, hogy a tavaszi friss szántáson az eke által kivetett földimogyoró gumókat a gyerekek úgy szedik össze, hogy megvárják, amíg varjak szállnak a szántásra. A varjak igen hamar megtalálják a gumókat, elkezdik csipegetni, ekkor a gyerekek elzavarják zsákmányuk mellől a madarakat s összeszedik a földimogyorót.

6. A Balkán félsziget kultúrterületei. A szláv etnográfusok és geográfusok IV. kongresszusán (Szófia, 1936.) *M. Gavazzi* (Zágráb) igen érdekes előadást tartott a Balkán félsziget egyes néprajzi elemeinek elterjedéséről. Az előadás nyomtatásban is megjelent (Problem karakterističnoga razmještaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu, Extrait des Comptes Rendus du IV-e Congrès des Géographes et des Ethnographes Slaves, Sofia, 1936.), amelyet röviden a következőkben ismertethetünk. — Az eke, ekerészek terminológiáján és formáján kívül (l. elsősorban *Nopcsa, Obrebski és Vakarelski* kutatásait),

ezekkel összhangban más kultúrtárgyak is érdekes területi elterjedést mutatnak a Balkán félszigeten. A négyszögletes deszkalapokkal való szövés technikája a Balkán középső szlávok lakta részén ismeretlen, ellenben Bulgáriában igen elterjedt, azonkívül előfordul nyugati Boszniában és Dalmáciában. Érdekes a kónikus guzsaly elterjedése. Ismeretes Bulgária legnagyobb részén, szétszórva megjelenik Dalmáciában, Szlavóniában, Istriában és itt-ott Boszniában. A guzsalynak ez az alakja megtalálható Délmacedóniában is. Mindkét peremvidékre jellemző, hogy a felső részt *kuželj*-nek (bolg. кълѣ) nevezik. (V. ö. ezzel az ekegerendely *gredelj, oje* és *oište* elnevezésének elterjedését.) A középső Balkánon a kónikus tipus ismeretlen, ott lapát és lándzsaalakú formák dominálnak. Bulgáriában és Szerbia keleti részein a szövőszék csónakjának *suvajka, snuvajka, soveljka* stb. elnevezése ismeretes. Dalmáciában a *sovilo, sovjelica*, a szlovéneknél *suvalnica*. A belső területen *čunak* és *ladicu*. A folkloreban is található analog eset. Ilyen az esővarázsló szokás nagyobb szárazságok idején, amelyet a szláv Balkán középső részén *dodola, dodole, dudula*, míg keleten *peperuda, peperuna* néven ismernek. (Keleten és délkeleten keveredési zóna is van.) Dalmáciától Isztriáig a *prporusa, preporusa* elnevezés járja. Jellemző, hogy északnyugaton az elnevezés kivétel nélkül nőnemű, noha a dodolajárásnak férfiak a végrehajtói. Valószínű, hogy a férfiak szereplése másodlagos. Hasonló elterjedési eseteket fel lehet még néhányat hozni (óhorvát *vreten*, boronatipusok), de sajnos ezekkel kapcsolatban nem állanak megfelelő mennyiségű adatok a kutatók rendelkezésére.

Ha közelebbről megvizsgáljuk ezen elemek elterjedését, igen érdekes vonásokat vehetünk észre: 1. A keleti részeken, előfordulási határukon belül egységesen találhatók, míg a nyugati és északnyugati területeken ritkán, szétszórva, sőt kis területre korlátozva jelentkeznek. Az elemek legnagyobb része a földműveléssel kapcsolatos. (A komplikált eketipusok, ekealkatrészek leírását itt mellőzzük, az érdeklődő azonnal megtalálhatja azt *Nopcsa* és *Obrebski* közismert munkáiban.) 3. Legnagyobb részben szláv eredetűek. Ez az utóbbi eset döntő jelentőségű a szétszóródottság okainak kutatásánál. Néhány tárgyra ugyan egyenlő valószínűséggel lehet azt állítani, hogy azok ősszláv eredetűek, mint azt is, hogy azokat a szlávok a déleurópai kultúrából vették át, vagy esetleg mai helyükön alakultak ki (néhány eketipus, négyszögletes lapokkal való szövés). A feltárt tényezők eloszlásából (a későbbi kutatások, amint ezt *M. Gavazzi* hangsúlyozza, esetleg néhány elem eloszlását módosíthatják, de viszont nagyon lehetséges, amint már sejteni lehet, hogy új elemek hasonló eloszlását ismerhetjük meg) *Gavazzi* a következőkre mutat rá: A szláv bevándorlás során behatolt egy kétségen kívül jelentős, néprajzilag egységes tömeg a Balkánra. Ezt később ékalakban újabb szláv réteg törte át s szétválasztotta az első rétegbe tartozókat néprajzi sajátosságaikkal együtt. Az első rétegbe tartozó kultúrelemek a középső területen elfejlődtek. Az első, régebbi rétegnek a kultúrleltára jelentkezik most a Balkán két szárnyán: keleten és nyugaton. Igaz, hogy nagyon megritkítva és megzavarva különösen nyugaton és északnyugaton. A fiatalabb, második rétegnek a kultúrvagyona megmaradt a középső részen. De lehetséges másik magyarázat is: Az első benyomulás alkalmával a szláv néptömeg a középső részt foglalta el a Balkánon, ahol kultúrvagyona még ma is kimutatható. A másik áramlat ebbe beleütközve két részre oszlott; az egyik a nyugat Balkánra hatolt, míg a másik szétterült a keleti részen, szinte körülfogva a régebbi réteget. — Az előforduló esetekkel kapcsolatban a középső területen a helyben való keletkezés, a nyugati és keleti peremvidék között pedig a vándorlás lehetősége *Gavazzi* szerint lehetetlen.

Az előbbi esetekkel párhuzamosan más tárgyak is mutatnak hasonló elterjedést. Ilyen a körtealakú, három húrú vonós hangszer, amely az Adria mentén *lira, lijerica*, Macedoniában *gusli*, északkeleti Szerbiában, Bulgáriában *gdulka, gusla, kemenče* néven ismeretes. Erről azonban kimutatható, hogy

délről került ezekre a területekre. A szérű *gumno* elnevezése a szláv Balkán középső részén terjedt el, Bulgáriában a *harmàn*, Boszniában, Licaban az *àrmán* név használatos, amely török eredetű.

A zokról az elemekről, amelyek nem szláv eredetűek, de feltétlenül régiek, (szlávok előttiek) és peremi elterjedést mutatnak, (mint pl. a „római" eke) azt gondolja *M. Gavazzi*, hogy ezek az első betelepülők kultúrájába erősen felszívódtak s később a másik réteggel szemben ugyanúgy viselkedtek, mint az ősszláv kultúrjavak.

*M. Gavazzi*nak a véleményét különösen történeti szempontból *I. T. Franić* erősen cáfolja, de a két peremi és a középső terület egymáshoz való viszonyáról ő sem tud biztos magyarázatot adni (*Vjesnik etnografskog*, Zagreb, 1937.).

Magyar részről *Gavazzi* észrevétele nagyon fontos. Különösen azt kellene tudnunk, hogy a középső és peremi kultúrterületek miképen simulnak bele a magyar kultúrtalajba vagy egyáltalán belesimulnak-e? Mi ennek a jelentősége? — Figyelmeztetésül csak egy adatot közlünk: a kónikus guzsaly megfigyelésem szerint előfordul az Ormánságban, de megvan a középső balkáni terület feletti magyar kultúrtalajon is.

Stockholm, 1938. szept.

Gunda Béla.

K. Th. Preuss és Leo Frobenius

— In memoriam —

Tudományunknak váratlan hirtelenséggel két vezére hunyt el a nyáron: június 8-án az Amerika-kutatás princepse (sz. 1869. jún. 2.), augusztus 9-én az az Afrika-Archiv megalapítója (sz. 1873. jún. 29.). Halhatatlan neveiket nem a Halál írta először egymás mellé. Mindketten kezdettől a maguk földrészének jelen kultúráját a földrész történelmi alakulása alapján kutatták és közben a hitelt-vesztett „materializmussal" szemben egy-egy általánosító, a kultúra egészét is érdeklő rendszert építettek ki. Voltak közös néprajzi és „mitologiai" problémáik is (Oceania, Atlantis stb.). Összetartozásukat végül külsőségesen aláhúzta, hogy Frobenius kultúrmorfologiai intézete 1938. má us 31-én Preussnak ítélte a Schweinfurt-érmet. Tudományos temperamentum és egyéniség tekintetében mindamellett nagy volt a különbség közöttük.

Frobenius 1893 óta — a példaválasztásban is F. Ratzel és H Schurtz nyomdokaiban — a melanésiaiak és bizonyos afrikai négerek kultúráiban találkozó, feltűnő azonosságokkal kezdte; ezeket igyekezett megmagyarázni a kétségbevont Bastian-féle „Elementargedanke" (vagyis az ember természetében rejlő kényszerűségek feltevése) helyett egy bizonyos kultúrkörbe tartozásnak a gondolatával, és e „malajo-nigritischer Kulturkreis" után[1] járt 1904-től vagy tizenkétszer Afrikában, Indiában is. Kezdettől mégis a geografiai összefüggés hiányait a mult vándorlásainak történeti rekonstruálásaival („Atlantis", „Erythräa", stb.)[2], míg a meglevő összefüggés ellenére is elmaradó

[1] A kör nevét később, feltevéseinek pillanatnyi állásai szerint, F. sűrűn változtatta.

[2] Már itt meg kell jegyeznünk, hogy F. elég gyakran élt mindenesetre a „mehr oder weniger zufällige Endprodukte von komplizierten und nie wieder zu rekonstruierenden Wanderungen"-féle kibúvókkal.

átvételeket[3] egy pszichologiai illetőleg természetfilozofiai rendszer kiépítésével kellett megértetnie. Ezért folynak össze nála kultúrkörelmélet, kultúrtörténet és kúltúrfilozofia s ezért jutott Afrikának az ő egymás után, egymás rovására sorban előtérbe növő kutatási irányzataiban a kísérleti nyúlnak szerepe, miközben a magyarázhatatlan maradékokat egy mindig filozofiaibbá és irracionalisabbá válandó rendszeralkotással redukálta minél hatálytalanabbakra. Csiszolva tehát és tökéletesítve, folyton élesebben domborította ki először tanát a „das Seelenhafte des Wesens der Kultur"-ról (az ú. n. paideumatant[4]), aztán egy sajátos paideumának egy sajátos fajra (egyénekre) alkalmazásából, a tőle ú. n. „sorstan"-t is.[5]

Egy ilyenféle programm azonban, akárhogy is: emberfeletti megerőltetéssel csak a spekuláció és a tények („értelem") találkozásainál elkerülhetetlen emberi hibát akarja kiiktatni, tehát a lehetetlent, a Tudomány elérhetetlen végső célját vállalta. Igy F. élete műve[6] érthetően lett idegfeszítő, örök toldásfoldássá („Gestammel", ahogy Keyserling nevezi[7]). Állandó fogalmi helyesbítésekkel súlyosbított tanait épen ezért nem is követhetjük részletesen végig. Ismertető törekvéseink eleve kényszerűen fognak itten minden, pusztán afrikai problémát mellőzni, sőt általános kultúrfilozofiájának is csak a legfőbb tanulságaira szorítkozni.

F.-t különben beállítottsága szükségkép sodorta a feltevéshez, hogy a kultúrákat inkább a tér (és idő) dominánsa, mint az egyes fajok határozzák meg. Amennyiben tehát sikerül egy-egy kultúra morfologiai, összehasonlító anatomiai és fiziologiai vizsgálatainak eredményeit kartografiailag rögzíteni[8] — írja, — az emberi nem történetének ismeretlen távlataiba pillanthatunk be („a világtörténelem képe megváltozik"). Kezdettől — egyszóval — s egész elméleti jelentőségének tudatával, készen van benne a morfologikus-archivárius Afrikakutatásainak és az előbb müncheni (1922), azután (1925) Frankfurtba vitt „Forschungsinstitut für Kulturmorphologie"-nak egész terve. Viszont — úgymond — egy „kultúra" több és más is feltétlenül, mint a környezet és az összes számbajövő individuumok összes tulajdonságainak és funkcióinak számtani eredménye. A kultúra külön világ az anorganikus és az organikus felett; önálló, nem az emberektől meghatározott organizmus, amelynek az ember nem alanya, hanem tárgya, nem teremtője, hanem substratuma: rajta teljesedik mintegy ama kultúra. Igy vannak meg minden „élő" kultúrának (tárgyainak, formáinak[9]) a maga erő- és fejlődési törvényei. A különben egyforma emberek egy-egy ilyen kultúrából kapják azokat a tulajdonokat, amelyek nekik életük színhelyén (Lebensraum) vagyis a környezeten át, megadják a különösségüket. A fejlődés ezen a paideumán (nevelésen *és* nevelten) belül a bipoláris feszültségtől (természet és szellem, test és lélek, tudás és hit, szükségszerűség és szabadság, értelem és való. tárgyszerűség és élménytől) hajtatva folyik le;

[3] Ismert példa a fezzani tevehajtóknak ellenállása a tevék praktikus összefűzésével szemben, amit pedig a szomszéd tuaregektől láttak és átvehettek volna.

[4] Paideuma. Umriss einer Kultur- und Seelenlehre, 1921 (2. jelentősen bővített kiadása: Erlebte Erdteile IV. r. 1925). A fogalmat F. maga is kb. Spengler „Kulturseele" fogalmával tekinti azonosnak; a görög szó alkalmas kétértelműségéhez l. von den Steinen a L. F. Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende c. munkában, 1933, 29. l.

[5] Schicksalskunde im Sinne des Kulturwerdens, 1932.

[6] F. bámulatos irodalmi munkásságát (1932-ig) H. Wieschoff állította össze: Ein Lebenswerk, 163—176 ll.

[7] D. A. Z. 1932. június 5.

[8] Első nagyobb kísérlete erre a Der Ursprung der Kultur I. kötete: Der Ursprung der afrikanischen Kulturen, 1898 volt (több nem jelent meg).

[9] Bár „Paideuma" F. szerint nemcsak valamely „Volksnatur" „lelkét" jelenti, hanem az egyes embernek és az ökumené egész kultúrájának is szintén van „paideumája", e fogalmon mégis legfőkép a közösségi paideuma értendő.

mindig a „gyermekkor-" (a kultúra gyermekkorá-) nak élő intuitiv mágikusságából a férfi- és öregkornak mechanisztikus tényvilága felé, keresztül az ifjúkor- (a kultúra ifjúkorá-) nak az átmenetet alkotó ideálvilágán.[10] Amennyiben pedig az így növekvő-fejlődő organizmus ki is hathat, a paideuma vándorolhat: a kultúrában ennek a vándorlásnak idővel elmosott irányait is tartozunk tettenérni, nyomait megállapítani. Végül ebben a tanban bennfoglaltatik már az is, hogy a rája kötelező, felette „uralkodó" („saját") paideumának érzése, majd tudatos felismerése és követése, minden nép és egyén számára kívánatos célt jelent, másszóval: az exisztenciális érdek megköveteli, hogy a magunk közösségét *valóban* vezérlő lélekhez megfelelően alkalmazkodjunk.[11] Minden népnek jó tudnia (és eszerint rendeznie életét), hogy az ő szellemének „stílusa" különbözik a más népekéétől. Így kell a német népet pl. helyes sorsmegismerésnek (Schicksalskundénak) egy jobb, a maga mivoltának megfelelőbb életmódra eszméltetnie.[12] Annak felismerésére (ez esetben), hogy kivételesen *tud* a végletek között megállva, eleven valóságkultúra, organikus gondolkozás lenni és maradni, hogy tehát létében ezt a maga igazi sorsát kell magán teljesedni és uralkodni hagynia, nem pedig magát a (keleti) idegen misztikába, (nyugati) materializmusba (= halott tárgyszerűségbe) elveszteníe; ahogy ez épen a mult században történt a németséggel.

S F. mindenesetre nem elsőnek fedezte fel a „Kulturkreislehre"-t, sőt a maga részéről eredendő hibaforrással (az amerikai találkozások kérdésének nyitvahagyásával) indította útnak, tehát őt is természetesen érinti ennek az egész tannak régen bebizonyosodott elégtelensége:[13] a feltűnő etnográfiai parallelizmusok nehéz kérdésében az élesen támadott Völker- und Elementergedanke fogalmainak kellő modernizálása bizonyára könyebben vitt volna célhoz.[14] Hasonlókép: F.-nak az afrikai kultúrkörök eredetét, vándorlását illetőleg javasolt magyarázatait szinte minden ponton, nemcsak a legjobb indulatú kritika (pl. Heine-Geldern professzor),[15] hanem ismételten[16] maga a fejlődő szerző is kénytelen volt módosítani, elejteni, visszavonni, stb.[17] és éppen így: sohasem használhatók kétségek nélkül a tolmácsokon keresztül, ösztönös és tudatos kikerekítésekkel összehordott, hatalmas afrikai mítosz- és mesegyüjtései

[10] Schicksalsk., 126 kk. — például — mintha „misztika, mágia, problematika" volnának e fokozatok jellemzői; u. o. 141. l. mintha az „Ausdruck, Eingliederung, Anwendung és Abnützung" négy mozzanatával állanánk szemközt, és í. t.

[11] „Beim Ganzen und nicht beim Einzelnen liegt die Regie" (Schicksalsk. 186. l.).

[12] Az entelecheia-gondolatról, mint Aristotelestől örökölt tipikusan német (?) formáról l. Wohlenberg, Ein Lebenswerk, 51. kk.

[13] L. már P. Hambruch, Das Wesen der Kulturkreislehre, zum Streit um L. F. 1924. (az irat — szerzője is közben elhunyt — nem kapható; nem láttam) és fent 1937: 457. kk.

[14] V. ö. Ankermann, Die Entwicklung der Ethnologie seit A. Bastian, Ztschr. f. Ethnol. 1926, 221. kk. és főleg Preuss cikkét is (A. Bastian und die heutige Völkerkunde) Baessler Archiv 1926, akinek állásfoglalása jellemzően megértőbb F. merevségénél (l. lent).

[15] Ein Lebensw. 118—128. k (F.'s Forschungen über die Beziehungen zwischen afrikanischen und asiatisch-ozeanischen Kulturen) és u. o. E. Jensen is, 77 kk.

[16] L. — például — Ztschr. für Ethnol. XXXVII (1905) 88 k.

[17] Legproblematikusabb és fontosságához képest legvisszhangtalanabb is maradt a tőle felvetett pontok közül a jorubák mantikájának, templumtanának, impluviumos házainak stb. izgató találkozása az ősi etruszk kultúrának megfelelő jelenségeivel, amire F. harmadik utazása után (l. főleg Und Afrika sprach 1912, 232. kk.-től) hívta fel a figyelmet. Nyilván azért, mert szerzőnknek tájékozottsága ezekben a bonyolult, a szakemberek előtt is, ma is, alig derengő alapkérdésekben, a Kr. e. II. évezredbe visszanyúló etruszk mult problémáiban, szükségkép és érthetően állott eleve fordított arányban azokkal a messzemenő és a világtörténet menetének egész eddigi képét felforgató következtetésekkel (új irányú vándorlás- és fejlődéslátással), amikre F.-t szinte csak a külső ember felelőtlenebb bátorsága csábíthatta.

(Atlantis, 12 köt. 1921—1928.). Nemkülönben világos, hogy F. egész kultúrfilozofiája inkább csak egy nagy képzettséggel készült, látásban korszerű, gondolatokban ösztönző, de ellenmondásokban is gazdag, játékos, ötletszerű, önkényes „csinálmány", és Schicksalkundéja is csak annyi, hogy egy, bizonyos német költő-író- vagy próféta-egyéniségek eseteiben (mint Böhme, Herder, Goethe, stb.) csakugyan jellemző, különös képességet, amely ezeket minden polaris feszültségnek harmonikus azaz dualizmistól ment összenézésére képesítette,[18] elhamarkodott, politiko-pedagógiai szándékossággal, még nem engedhetően általánosított és mert az *egész* német *népnek* tulajdonítani. Igaz — egy szóval — hogy F. lélektani és filológiai ismeretei nem lehetnek kielégítő alapja a rájuk valóban lázas mindentakarással állandóan tovább és tovább épített, túligényesen követelőző fantázia-konstrukcióknak,[19] és hogy így ez a 45 éven át tartott, lélekzetállítóan izgalmas kutatómunka, szigorúanvéve, a tudománynak talán egy valóban „új" gondolatot,[20] exaktul vagy legalább is tartósan maradandó igazságot, korigényeknek megfelelő gyüjteményt *nem* szolgáltatott. S mégis mindamellett: ezek a F.-féle tévedések gyujtottak, ezek az elhamarkodások hatottak, ezek a tulzások termékenyítettek. Szelleme, ha nem is legelsőként, mindenesetre legfeltűnőbb helyen, ha nem is legalaposabban, mindenesetre a legérezhetőbben, ott segített mindenütt, hogy Európa egy „Kulturwende" nehézségein túljusson. S bár a tér mindenekfelett determináló erejét többre is kellett a fajénál tartania, ez a szellem — amennyiben paideumatana a közönséges egyéni akaratszabadságot vonta kétségbe és faji jogosultságokat mindenesetre hangsúlyozott — még arra is képesítette, hogy F. az legyen, aminek v. d. Steinen nevezi: „geistiger Führer im deutschen Durchbruch." Ha tehát egy Sokrates mindenkiénél nagyobb hatása és jelentősége is alig volt más vagy több, mint a bögölyé vagy a kovászé, úgy F.-é sem, még akkor sem kisebbedhetnék meg, ha hatalmas munkásságának semmi más értékét sem engedélyeznők, csak ezt, hogy tudta korát távlatnyitó, kombináló tehetségével ellenmondásra izgatni, számvetésekre kényszeríteni és hogy tudott személyének varázsával, isteni lelkesedésének szikrájával egy szent és önzetlen célért — ahogy épen kellett — Richthofen professzortól a trónig minden hevülést és erőt megmozdítani; sokszor — csodálatosan — az olcsó népszerűsítés köteteivel és előadásaival, sőt reklámmal is, de mindenesetre minden korunkbeli német tudósénál mindig mélyebb, elragadóbb sikerrel,[21]

[18] L. Goethe Görögsége c. dolgozatomat Szeged, 1932 Acta, sect. phil.-hist. IV., 2. — Újabban (VIIIe Congrès Intern. des Sciences Historiques 1938, II 467. kk.) Franz Koch is (Die Entstehung des organischen Weltbildes in der deutschen Dichtung) csak egyes egyéni képviselőknél ismeri fel ezt a gondolati tartást, amely szerinte (úgy látszik) kisebb német tömegekre is, legfeljebb itt-ott, kivételes támadásokban terjedhetett át; nem jobban és másként, mint ahogy ez egyéb népeknél is „pillanatokra" megtörténhetett vagy általánosságban elmondható róluk.

[19] Filológiájának és történeti tudásának különben teljesen érthető lemaradását a fenti 17. j. is magyarázhatja. Lélektanának („idealizmusának") egyik főgyengéje az evolúciós időfogalom féllegyőzése volt: F. a „spontán" (azaz: emocionális-akarati) cselekedet jól látott „előbbvalóságát" (v. ö. többek közt Schicksalsk., 199. l.) pusztán időbelinek értette („fejlődési korszakok"); a másik az volt, hogy nem jutott el a szublogikus lelkiállapot megértéséig, vagyis a külső átvételhez elengedhetetlen belső előkészítettségnek, a logikum önmagát „megelőző" létének stb. tudatáig, ami nélkül konstrukciói szükségkép merevek, a részletek egymásnak ellenmondóak lettek.

[20] Pörei a kultúrkör gondolatáért Spenglerrel stb., csak azt jelentik, hogy mint eleven, feszült centrum állandóan benne élt a jelen sodrában, érzékenysége mindenre reagált, és így szinte mindent ő is felfedezett, ami erre úgy elő volt készítve, hogy más hasonló, àjour-szellemek is ugyanekkor felfedezhették és fel is fedezték.

[21] Nálunk is többízben megfordult, sőt utoljára épen Társaságunkban tartott előadást: Über die Methode der Kulturwissenschaft und Mythenforschung címen, 1938. jan. 26.-án.

Preuss egészen más utakon érkezett egészen más teljességhez. Egyszerre indultak (disszertációja : Die Begräbnisarten der Amerikaner und Nordostasiaten 1894 ben jelent meg) ; P. a berlini Museum für Völkerkunde-nak szintén, jellemzően, épen az „afrikai és oceániai osztályába lépett be volontőrnek (1895 ; déltengeri problémák később is sűrűn foglalkoztatták) ; végül első harcait ép oly hatalmas intuicióval, ép oly merészen mint F., ugyancsak egy korszerűen természettudományos szellemű folyóirat[22] hasábjain ugyancsak az uralkodó materialisztikus-racionális felfogás ellen és egy szabadabb, lélektanibb, idealisztikusabb néprajztudomány érdekében vívta. Mindezek ellenére mégis más volt intuicióiknak törvénye, merészségüknek az irama. P., röviden szólva, kezdettől kifejezetten filológus volt és nem véletlen, hogy elágazó munkássága végén is, a halál épen a három évtized előtt gyüjtött huichol-szövegeinek fordítása közben érte, amelyen 4½ évet lázasan dolgozott és hogy utolsó műve is kommentár volt egy mexikói képkézirathoz.[23] Ő— hogy majdan a lelkekbe is legmélyebben bepillanthasson — az amerikai népek *nyelveinek* tanulmányozásával kezdette : 19 2-től komoly linguisztikai fejtegetések, a corák nyelvének grammatikája, német-cora-szótár[24] és hasonló munkák is jelennek meg tollából. Méltán váltak nyomjelzőkké a kultúrélet egészébe ágyazott s az ómexikói dráma eredetére vonatkozó hatalmas dolgozatai ;[25] vagy az a mesteri, a szó legnemesebb értelmében népszerűsítő összefoglalás, amelyben a primitívség szellemi kultúráját írta le,[26] stb. Utazásain is ehhez képest (Mexikó 1905—7. : a cora, huichol és mexicano indiánokhoz ;[27] Columbia 1913—9: az uitoto és kagaba törzsekhez)[28] modern felvételekkel gyüjtötte a szövegeket[29] és ellenőrizte merész tételeit more philologico nemcsak a maga praehistorikus ásatásaival, hanem állandóan és szorosan az előző és korabeli szaktudósok kutatásaival is ; majd igazoló harmóniában ezekkel, majd győzelmes viták során ellenükre ; de mint igazi tárgyilagos filológus, sohasem rombolva személyi támadások kedvéért. Ugyanezért félt az elhamarkodott általánosításoktól.[30] S ha az újító géniusz feltartózhatatlanul elragadta, utólag tételeit mindig maga nézte legaggodalmasabban és szorította, túlzott erőszakkal is vissza ; vissza arra a szűkebb körre, amelynek tényeit legközvetlenebb tapasztalataiból ő maga a legalaposabban tudta ellenőrizni. Amerika nála sohasem szünhetett meg öncél lenni és egy az Amerika-kutatást lendítő „elmélet" ürügyén nem válhatott ennek az elméletnek áldozatává : P. erről a földrészről csak legjobb tudásunk szerint biztos, új, lényeges ismeretekre tanított. Végül természetesen, ő is mint minden igazán nagy és fölényes szellem, felfogásainak későbbi, tökéletesbítő változtatásaitól sem rettenhetett vissza, ahol ez szükségessé vált ; csak épen hogy nála ezek a javítások ép úgy nem történhettek ötletszerűen, ahogy a régebbi felfogás is soha, eleve nem volt pusz-

[22] F. pályáján a megfelelő állomást a Petermanns Mitteilungen és főleg a Naturwissenschaftliche Wochenschrift (az Allgemein verständliche naturwissenschaftliche Abhandlungen sorozattal), P.-nál a Globus jelentette.

[23] Historia Totleca Chichimeca, Kommentar, Baessler-Archiv XXI,* 1938, 1—66. l. (Ugyanitt jelent meg a szöveg is : Beiheft IX, 1937.)

[24] Int Journ. of Amer. Linguistic VII. és VIII. köt.

[25] Phallische Fruchtbarkeitsdämonen als Träger des altmexikan. Dramas, Arch. f. Anthr. NF. I. 1904 ; Der dämonische Ursprung des griech. Dramas stb , N. Jahrbb. 1906 ; Der Unterbau des Dramas, Bibl. Warburg Vorträge 1927/28 ; 1930.

[26] Die geistige Kultur der Naturvölker, ANuG, 1914, 1923². (A „Lehrbuch"-hoz l. lent 1937 : 460)

[27] L. főleg Die Nayarit-Expedition I. : Die Religion der Cora-Indianer 1912.

[28] L főleg Die Religion und Mythologie der Uitoto 2 köt. 1921. és Forschungsreise zu den Kagaba, Anthropos, 1919/20 és 1921 22.

[29] Gyüjteményei épúgy, mint ásatásainak eredménye ma a berlini Museum für Völkerkunde birtokában vannak.

[30] L. erről E. Phil. Közl. 1934, 134. és 136. l.

tán merész fantáziajáték eredménye. Állandóan javította magát, de mindig csak mindjobban ráeszmélve ösztönös indulásának igazi jelentőségére ; igyekezett ezt fogalmilag mindig tökéletesebben és az egyenes vonalú, rögzített végcélú öntudatosítás tengelyében kifejezni, amely aztán nála kényszerűen azonossá is vált az európai tudományos-felfogás általános haladási tengelyével.

Különben P. munkásságának jellemzését és tanainak ismertetését e sorok írója szerencsésen rövidre foghatja : kialakulásukat vázolva már régebben és ismételten lerótta előttük hódolatát. Igy volt alkalmunk többek közt a „Mágia" c. tanulmányban[31] rámutatni, milyen közel járt már a régi P. és mennyire csak a hagyományos frazeológia miatt nem tudta tisztán kimondani a mágiko-religiózus szimultanitásnak és a szellemi élet „megokolatlan", „céltatan" keletkezésének kitűnő érzékkel megtalált, a modern felfogásra döntő alapelveit. Más helyt, később,[32] P. egy másik (1932-ben írt) dolgozatával kapcsolatban, immár az intellektuális-evolúciós maradékoknak közben csakugyan bekövetkezett kiküszöbölődéseire figyelmeztethettünk. Kifejezhettük reményünket, hogy a még mutatkozó maradékok is „legfeljebb ha átmeneti pillanatokra" zavarnak, hozzájuk P. nem ragaszkodik elvszerűen. S valóban : nagyszerű Mythos-könyvének szinte már egyetlen fogyatkozásaként[33] csak még a szublogikum fogalmának[34] felnemismerését kellett hiányolnunk, sőt arra is akad azóta, bár csak közvetett igazolásunk, hogy P. ezt a végső „fogalmazási" hibáját szintén okvetlenül kiiktatta volna, ha megadatik neki az „elméletért" — mellékesen — folytatott harcainak eredményeit kedvenc, régi tervében, egy „völkerpsychologisches Religionsbuch"-ban betetőzőn összefognia : mindenesetre fenntartás nélkül fogadta magáévá[35] „Kultus und Mythos" c. tanulmányunk[36] vallásfelfogását, amely pedig épen erre a fogalomra épült. P. is egyszóval, mint mindenki, aki a végső kérdéseket is vállalja, nem juthatott természetesen elsőre végleges céljához ; ám az ő fogyatkozásai világosan csak a tudományfejlődés általános lassúságának, az elkerülhetetlen és jóhiszemű kifejezési nehézségeknek voltak a nyomjelzői. Mentükön a következetes szakkutatónak érthetően kellett eljutnia szellemi életünknek mai, korszerűen legjobb felfogásához.

Ennyi talán elég is, hogy emlékező olvasóinkkal P. jelentőségének a F.-étől különböző természetét megéreztesse. Részünkről mindkét fajta kutatásnak elismerjük és nagyra tartjuk különféle értékét ; mindkét zseniális fiáért egyképen csak irigyelni tudjuk a német tudományos világot és semmi sem áll távolabb tőlünk, mint heterogén értékeik összemérésének a szándéka. Csupán annak megvilágítására, hogy a sejtetett különbségek és a végső irányulás azonossága mellett, a tudományt módban és eredményben mégis milyen különböző várakozásokra jogosítják, talán nem lesz felesleges egy jellemző példa : e két nagy szellem alkataik szerint eltérő állásfoglalásának példája a párharc (Homeros) illetőleg csaták előtt (Herodotos, Thukydides szerint) szokásos hosszú „beszédek" kérdésében.[37]

F. egy hatalmas (apja és még egy magasrangú katona közreműködésével szerkesztett) díszmunkában néz szembe ennek a problémának.[38] Eszerint Sámuel 1. könyve 17. fejezetének (Dávid es Góliát), az Ilias szép beszédeinek

[31] Társadalomtudományi Füzetek 12—13. sz., 1930., 18. kk.
[32] Ethnographia-Népélet 1934, 81 kk.
[33] L. Egyet. Ph. Közl., 1934, 134 kk. (Der religiöse Gehalt der Mythen, 1933).
[34] A fogalomhoz l. Budapesti Szemle, 1927, 256 kk., Ethn.-Népél. 1931, 101 k.
[35] 1938 március 13-án kelt magánközlésében.
[36] E. Phil. Közl. 1937, 313—334 ll.
[37] A dologhoz v. ö. Homeros harcleírásai és az epikus műfaj kialakulása (Csengery-Emlékkönyv, 1926, 206—223 l.) és Aus der Frühzeit der Epik (Racc. Ramorino, 1927, 581—602) című dolgozataimat.
[38] Weltgeschichte des Krieges, Hannover 1903 (kb. 800 lap és ugyannyi kép).

és az indián hadviselés hasonló jelenségeinek az „őse": a botokudok egymásra-morgása, sőt a macska- és kutyapárbajok hangkitörései lesznek, amelyekre (úgy látszik), a modern katonai indulókat, talán minden harci zenét is „vissza kell vezetnünk." Ugyanígy: a csaták maguk is szembenálló fajtabeliek veszekedéseiből, párharcból, a hadseregek a párbajozók köré gyült háznépből „fejlődtek" és i. t. „Wir sind hier nicht Historiker, sondern Naturforscher"[39] mondja ki F. félreérthetetlenül a mű programmját: itt minden jelenség maradéktalan, az (emberi) természet gyökeréig visszanyuló magyarázatot tartozik kapni és kap. Viszont a mindentakarás, a természettudományos elbizakodottságig ragadtatás visszásságát F. maga is meg kellett érezze; nem lehetett határozott és apodiktikus, épen mert az igazolhatatlan konstrukciókat mégis, jóllehet a komolyságot veszélyeztetve, — kényszerűen — felállította.

Máskép tért ki erre a problémára ugyanekkoriban a fiatal P.-nak egy nagy dolgozata,[40] amely ezt a hangban (kiáltásban) rejlő „varázserőnek", majd a név (szójegy) és a dolog — Zeller szerint[41] már Herakleitos óta érzett — azonosságának tárgyalása után, a szó és az ének varázsának tárgyával kapcsolatban[42] ejti sorra. Eszerint mint minden mozdulat, a saját bátorságot kiemelő hang, szó, az ellenséget lebecsülő „historiola", stb. is „varázs" gyanánt erősítő érzéssel járhat, győzelemhez segíthet. Amennyiben azonban P. is mindenesetre önkéntelenül, szintén keresett mélyebb, általánosabb alapokat s szintén korszerűen azt tanította, hogy maga nyelvűnk (a beszéd) is a varázsból eredt és csak utólag intellektualizálódott, — ennyiben nyilván az ő felfogása is tarthatatlan lett. De mégsem úgy, ahogy pld. az evolúciós látásmóddal menthetetlenül együtt „estek" a kutya-macska származtatások; ellenkezőleg: a fejlődő kutatónak nyitva állott az útja s csak egy helyesen meglátott lényeg gondolati kifejezését kellett tökéletesítenie. Ki kellett iktatnia a folyamat multban, egyszervoltként képzelésének és ebből való származtatásának hibáját; egyébként azonban, tagadhatatlanul, ma is minden új szó kimondásánál érezzük, és mindig fogjuk érezni, sőt föl is használni a szó szublogikus keletkezésének a tényét, vagyis egyszerűen „varázserejét"; P. tehát *ebben* az értelemben kétségkívül s minden idők számára az egyedül-egy igazat tanította.

Marót Károly.

*

Zum Tode von K. Th. Preuss und Leo Frobenius. Beide begannen fast zu gleicher Zeit (1893—94); spezialisierten sich von Anfang auf amerikanische bzw. afrikanische Kulturen und brachten es, im Laufe eines gleichfalls begeisterten Kampfes gegen den damals auch in unserer Wissenschaft herrschenden „Materialismus", bald zur Ausbildung eigenster idealistischer Systeme; schieden dann beide im Sommer 1938 aus dem Leben. Was war ihre Bedeutung für die Volkswissenschaft?

Kurz werden im Laufe unserer Untersuchung die wichtigsten Gedanken dieser magistralen Persönlichkeiten angedeutet. Doch der Hauptton liegt auf den viel bedeutenderen Unterschieden ihrer geistigen Einstellungen und Wirkungsweisen, wobei die Andersartigkeit beider namentlich auch an den abweichendsten Ergebnissen identischer Fragestellungen handgreiflich wird. Grell beleuchtet stehen hier zwei markante Gelehrten-Typen vor uns. *Frobenius* erscheint nicht dermassen durch seine erstaunlich ausgedehnte literarische Tätigkeit und durch seine imposanten, zwar nicht immer wissenschaftlichsten Materialsammlungen (Atlantis-Bände, Afrika-Archiv, Forschungsinstitut für Kulturmorphologie), als durch seine fast sokratisch unruhige, überzeugende und anregende Persönlichkeit bedeutungsvoll. Selbst die Irrtümer seines rastlosen wissenschaftlichen Suchens wurden so an der grossen europäischen „Kulturwende" zu förderndem Gärungsstoff der Entwicklung, ja auch wohl des „deutschen Durchbruches". *Preuss*

[39] I. h. 291. l.
[40] Der Ursprung der Religion und Kunst, Globus 86/1904.
[41] Philosophie der Griechen, I. 2, 1892. (5.) kiad. 237 k. és 3. j.
[42] VIII. fejezet, i. h. 382—4., 394—8, ll.

hingegen war von Haus aus geborener Philologe: Amerika durfte ihm nie zum Versuchskaninchen werden; die Cora-, Huichol-, Mexicano-Indianer, die Stämme der Uitoto und Kagaba blieben ihm immer Selbstzweck. Und hat e auch er, natürlich, an seiner theoretischen Betrachtung fortwährend zu bessern, so geschah dies immer logisch-fortschreitend in der Richtung auf die notwendig-tatsächliche Klärung unseres besten menschlichen Wissens. Jedenfalls hat er die historische Volkswissenschaft unbedingt mehr als der bekanntere Frob nius gefördert und auch sein „Theoretisieren" musste sich notwendig zu der auch begrifflich am meisten gesicherten „Theorie" unserer Gegenwart sublimieren.

A szokolyai közös gyüjtőút.

A Néprajzi Osztály a hontmegyei Szokolyán 1938. szeptember 11-től 18-ig, vagyis 8 napig tartó közös gyüjtőútat rendezett, melyen Gönyey Sándor a népi építkezést, Morvay Péter a népi gazdálkodást, Szendrey Ákos a népszokásokat, népmesét és népi hagyományokat, Herkely Károly a népviseletet, Dincsér Oszkár a népzenét tanulmányozta és gyüjtötte, Nemeskéri János és Fehér Miklós pedig az antropologiai vizsgálatokat végezte.

E közös gyüjtőúttal régi tervünk megvalósítását kezdtük meg. Célunk, hogy végre ismét megindíthassuk az utóbbi években anyagiak hiányában annyira elhanyagolt rendszeres néprajzi és embertani gyűjtést. Mert lehetetlen állapot az, hogy tovább pusztuljanak el szemeink előtt az etnikai multat magukon viselő és magukban rögzítő népi tárgyaink azok életével, használatával, a hozzájuk füződő, vagy attól független különféle és sokszínű szellemi hagyományokkal együtt; és hogy a magyar emberről és a magyar nemzettest antropobiologiájáról alig tudjunk valamit, még ma is, amikor pedig e téren a szomszéd államokban épp úgy, mint a messzi nyugaton és északon egyaránt igen intenzív munka folyik.

Ezért ha a rendelkezésre álló csekély állami javadalomból e fontos hivatást rendszeresen és a tudomány mai színvonalán végezni nem tudjuk, akkor lehetőségeket és módokat kell keresnünk arra, hogy a magyar társadalom támogatását állíthassuk be e halaszthatatlan nemzeti feladat minél nagyobbarányú és minél módszeresebb megvalósításának szolgálatába. A közös gyüjtőút révén tapasztalatokat akartunk szerezni arra nézve, hogy ha a jövőben alkalom nyílik majd 1—1 néprajzi terület rendszeres felgyüjtésére és tudományos feldolgozására, hogyan végezzük azt. Tisztázni akartuk, vajjon egy községnek több gyüjtő által egyszerre való megszállása úgy a rendelkezésre álló csekély javadalommal való gazdálkodás, mint a község életének, emberanyagának, tárgyi és szellemi néprajzának minél több oldalról való megismerése és felgyüjtése szempontjából előnyös-e, gazdaságos-e, avagy a hosszabb ideig tartó egyéni gyüjtőútakat kell-e előnyben részesítenünk. Fiatal kollegáinknak pedig alkalmat akartunk nyujtani arra, hogy tapasztaltabbak irányítása mellett a néprajzi és embertani gyüjtés szempontjait és módjait közvetlenül megismerjék.

Azért választottuk ezt a községet, mert egyrészt Budapest közelében fekszik és annak dacára, hogy elzártabb, erdősebb területen települt a Börzsöny hegységben, kevés költséggel elég könnyen megkö-

zelíthető, másrészt ebből a községből gyüjteményünkben a váci fényképésztől vásárolt fényképeken kívül semmi néprajzi anyagunk nincsen.

A közös gyüjtőút több tekintetben hasznosnak bizonyult. Igy a falu népének figyelmét jobban felhívta az ott folyó gyüjtő és kutatómunka céljára, jelentőségére, minek következtében a vele szemben tanusított megértés, támogatás s a Múzeum számára való adományozó hajlam nagyobbfokú volt. Az egyes kutatók részére kedvező légkört teremtett az eredményesebb munkához, elősegitette a rendelkezésre álló idő gazdaságosabb kihasználását s a több szem többet lát elv alapján megkönnyítette az egyes tárgykörök jelenségeinek felkutatását. Az esténként való megbeszélések alkalmával mód nyilott arra, hogy a különböző tárgykörökben s a falu különböző részein dolgozók tapasztalataikat, megfigyeléseiket a helyszínen kölcsönösen kicseréljék, egymást a hiányokra figyelmeztessék és a következő napi néprajzi gyüjtést minel eredményesebben végezhessék. A közös kiszállás által az elszállásolás és élelmezés költségei is gazdaságosabban voltak megoldhatók. Különösen előnyösnek bizonyult a közös gyüjtőút az embertani vizsgálatok számára, amennyiben a mérésekkel szemben való szokásos idegenkedést teljesen megszüntette s az eredményes munkát lehetővé tette.

De tanusággal szolgált a szokolyai gyüjtőút ama tapasztalat tekintetében is, hogy a közös gyüjtőútak eredménye nagyban függ egyfelől az idejében való alapos előkészítéstől, másfelől tapasztalt vezető helyes irányításától s nemkevésbé a résztvevők minél teljesebb, önzetlenebb összedolgozásától.

Ami a közös gyüjtőútnak a Múzeum gyüjteményeinek gyarapítása szempontjából való hasznosságát illeti, az egyhetes szokolyai gyüjtőút eredménye gyanánt 28 db. különböző (viseleti, gazdasági, háztartási stb.) néprajzi tárgy, 105 néprajzi és 161 antropologiai fényképfelvétel került a Néprajzi Tár birtokába.

A szokolyai gyüjtőút tudományos eredményeiről az alábbi beszámolók tájékoztatnak részletesebben, tárgycsoportok szerint.

Bartucz Lajos.

*

Szokolya népi épitkezése és háztartása.

Jelentés az 1938 szept. 11.—18.-ig tartó gyüjtőút eredményéről.

A népi épitkezésben Szokolya az 50—60 éve megindult életföldrajzi változások következtében elzártsága dacára jóval rohamosabb átalakuláson esett át, mint a hasonló helyzetű Diósjenő. Igy itt az ősi faépitkezés emlékeit már csak öreg (70—80 éves) emberek elbeszéléseiből menthettem meg.

A régi faházak, melyeknek némelyike még néhány évtizede fennállott Szokolyán, legtovább maradtak fenn Szokolyahután, ahol az utolsót csak néhány éve rombolták le. Ezek a faházak félbevágott fenyőgerendákból épültek boronafalakkal egyberóva. A legegyszerübb faház „*hideg pitar*"-ból és házból álló kétsejtes ház volt. A *pitar* ebben

jóval kisebb, mint a ház, 2·5—3 m. méretű. Fölötte vesszőből (mogyorófából) fonott sárral kitapasztott kémény csaknem a pitar hátsó felének szélességében vezette el a füstöt a szoba felőli oldalon elhelyezett szabad tűzhelyről. A szabad tűzhelyen semmi falefeltámasztó készség nem volt, hanem közvetlenül a tűzhelyre rakták a tüzet és a fekete mázatlan hegyes fenekű fazekat a tűzzel körülvették. Gyorsan és jól főtt így az étel, mert a tűz nagy felületen nyaldosta körül az edényt. Egyes eledeleket, mint a bablevest és krumplilevest a kemencében főzték. Erre a célra a fazekat villa alakú fával helyezték a kemencébe olyan módon, hogy a fának ágas részét a fülébe dugva elfordították s így az elbillenéstől biztosítva tolták be a kemencébe.

A faház tetőszerkezete ágas fákon fekvő szelemenen nyugodott. Erre fektették a szarufákat. A tetőszerkezet tekintetében és a nyitott szabadkéményes ú. n. *hideg pitarral* Szokolya régi építkezése az Alföld északi felének házterületéhez csatlakozik, amely terület lehúzódik a déli palócságtól, a Mátraaljától a Jászságig. *Ezzel az északi palóc házterület vízvetős, ágasfát kizáró fedelű házával, csaknem pontosan Szokolya felett válik el az északalföldi ágasfás szelemenes, szabadkéményes házterülettől.* Ennek az utóbbi területnek csak a keleti határát nem ismerjük még pontosan, ezért a Jászságtól északkeletre eső házkutató út sürgős feladat. Párhuzamosan haladt ezen a területen a négyszegletes zöldkályhának elterjedése lenyulva a Budapestet körülvevő községekig. Ezt a Hont megyében pl. Letkésen megtalált „siska kemence" karóból és sárból rakott alakja előzte meg. Délkelet felé és délfelé a siska kemencét az alföldi búbos kemence szorította ki (Boldog, Gyöngyöspata, Nagyréde).

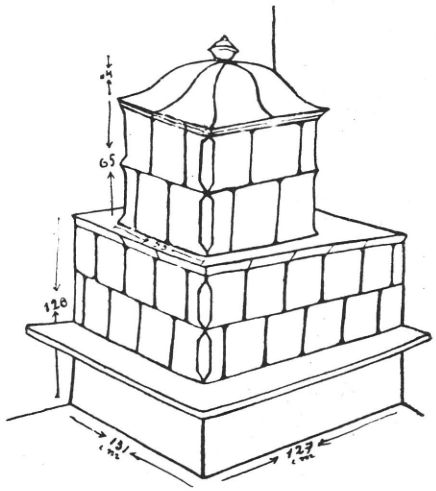

1. ábra. Régi zöldkályha az első ház sarkában. Szokolya, Hont m. — **Alter grüner Kachelofen.** Szokolya, Kom. Hont.

Szokolyán még több házban megtaláltuk a zöld kályhát, mint szobabeli fűtőtestet és kenyérsütő kemencét, melyben bizonyos eledeleket főztek is. A zöldkályha mellett a fal felőli „kuckón" aludtak régebben a gyerekek.

Oldalt a zöldkályhát fapad vette körül, melyen télen az asszonyok fonogattak, tollat fosztogattak vagy kukoricát morzsoltak. A zöldkályha megmaradt a kőházakban is. A kályha szája a pitvarban lévő szabad tűzhely felől nyílott és felette 130 cm. magasságban 50 cm. szélességben és 30 cm.-nyi mélységben terjedő bevágás van, ami a füstnek tekintélyes részét felfogja és irányítja a szabad kémény felé. A zöldkályha mellett volt a *„kuklic"*, vakablak. Ebben tüzeltek világítás céljából. Tetején *kürtő* vezette ki a füstöt a pitarba. A kályha nyílását sárból és pévából készített „tévő"-vel zárták el.

A kőépítkezés idejére és a faépítkezés átmeneti idejének megál-

lapítására tanulságos az a hagyatéki leltár, mely anno *1789* die 20 feb. keltezett. Viski András és Kotos Anna árváik részére hagyták:

1. Ház és komra vagyon kő bül építve végibe istálló és szekérszín fá bul, mely is astimaltatott 110.— A régi építési technikák közül megemlítjük a karóból való sövénnyel befont építményeket, melyekről az 1781-ből való subscriptionalis levél tesz említést. „Néhai Koczka Mártony özvegye Kotos Karolin Kósdon lakozó Pásztor Andráshoz férhez menvén megboldogult urával itten szerzett Házát pitvarostól kamrástól atta és engedte Közöttünk lakó Balás Mártonynak és Balás Jánosnak . . . 34 h. az Istállóját pedig mostan helységünkben a Juhászkodó Ifjú Hartó Istvánnak 16 Rf forintokon és így összveségessen 50 Rf forintokon. A *ház vagyon Pitvarostól* az Helységnek fölső részén fölső Malomra jövő patak zúgójábul mint elfolyik a víz Fejes Mihály háza végiben *Sárbúl vagyon rakva* a ház pitvarostól, *Kürtöje sövénybül* és egy kamra. Az *istálló* pedig vagyon a Házon kívül az említett patak partján Szabó György és Helységh malmához tartozandó kertje mellett, oldala *karóbúl sövénnyel megfonyva.*“ Melléképületek közül csak a disznóólak őrzik a régi faépítkezés emlékeit. (F. 80219., 802'2., 80211.)

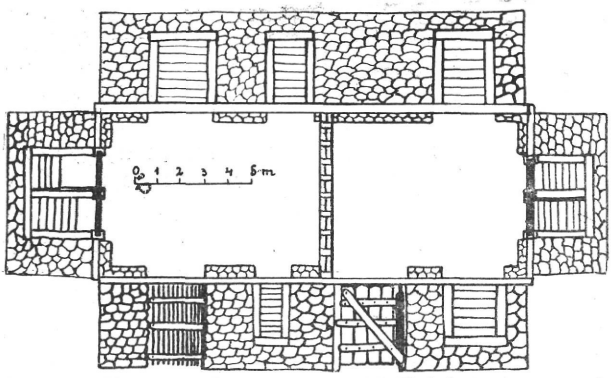

2. ábra. Kőpajta alaprajza az oldalfalak kiterítésével. Szokolya, Hont m. — **Grundriss einer steinernen Scheuer** (für Heu). Szokolya, Kom. Hont.

A pajták kőbül épültek oldalukon tölgyfából zsilipelt szellőzőkkel. Ma takarmánytartásra használják ezeket a pajtákat, régebben szénáspajták voltak, de csak csekély számban, mert az ökröket fuvarozás közben télen-nyáron az erdő környékén legeltették, szűrben *„háláltak“* az erdőn. A legeltetés 14—15 éves gyerekek feladata volt s ők szántották a kevés földet, mikor a sok légy elült az esti órákban 4 órától 9 óráig. Igy a kevés széna részére, amit szükség esetére tartottak otthon, csak igen kezdetleges szénáspajtákat, szárazheleket építettek. A nagy kőpajták, szénás-takarmánypajták tehát újkeletűek. (F. 80215., 216. 80217.)

A *„fontos“*, amint a belső telkeket nevezik, igen szűk, a család elszaporodásával rendkívül kis részekre elaprózódott s így nem jut hely a pajtáknak a „fontos“ udvarán, legfeljebb itt-ott a ház végében közös fedél alatt az istálló után. Helyenként tehát a kertek végén találjuk ezeket, rendszerint a régi szérű mellett, ahol azelőtt lóval nyomtattak. A lakóházzal egybeépített pajta példáját látjuk Huszár Marosi János malomgát melletti házában, amely csaknem az egész *„fontos“* hosszúságában 42 m.-nyi kiterjedésben épült. (F. 80183.)

A legrégebbi *„fontos“*-okat vizsgáltam át elsősorban. A legegyszerűbb ház kétsejtű. (4. ábra.) Fala 70—80 cm. vastagságú, részben kő, részben sár. A köveket is sárral rakták össze minden különösebb kötőanyag nélkül. A kő anyaga vörös andezit, itt-ott pectenes kagylós

mészkő, melyeket bőven fejtenek Szokolya környékén. A két helyiség közül, miként az alaprajz is mutatja, a hideg pitar jóval kissebb (3—3 m.), mint a szoba (4—5 m.). Felette boltozatos aljú szabad kémény van, melynek alsórészét a kéménytartó gerenda támogatja a hideg pitar középső vonalában. Ezen a gerendán van a tálaspolc, melyen fazekak feküsznek, alul pedig tálakat és tányérokat helyeznek rájuk. A hideg pitar szobafelőli részén van a *tűzhel* 60 cm magasságban 50 cm.-nyi szélességben. Közepe táján hátul a zöldkályhalyuk. A szabadtűzhelyen használtak tűzikutyát. Ezen tolták be a sütőlapátot a kemencébe. Egy tűzikutyát találtunk, amely részarányos négylábú, kétágú. Hátul egy fenyőfapad van a vizes edények részére. A szabadkéményben szalonnát, sonkát, kolbászt füstölnek egy darab fára függesztett *gajmókra* akasztva azokat.

3. ábra. Kőpajta üstökös zsuppfedéllel. Szokolya, Hont m. — **Steinerne Scheuer mit Strohbedachung.** Szokolya, Kom. Hont.

A kétosztatú ház második helyisége a szoba zöldkályhával, sarokpaddal, ággyal, egy tulipános ládával.

Ide iktatjuk az 1789-es hagyatéki leltár folytatását, amely az akkori szobabeli bútorokat sorolja fel:

34.	egy hársfa asztal	—·75
35.	hársfából hosszú karszék	—·20
36.	fenyőfapad	—·15
37.	két kopott fekete nyoszolya . . .	1·75
38.	Komáromi fekete láda kopott . .	—·75

A ház oldalán van a *gang*. A fedél kinyújtott része a gang felett az *isztri*. A pitarajtó előtt áll a vastag tölgy v. bükkfából való *húsvágó*, amit disznóöléskor használtak.

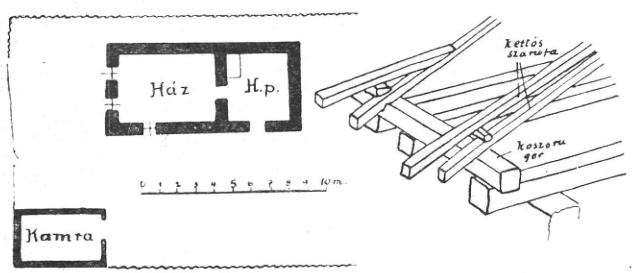

4. ábra. Kétsejtes ház és különálló kamra alaprajza. Jobbról a fedélszerkezet részlete kettős szarufával. H. p.= hideg pitar. Szokolya, Hont m. — **Grundriss eines zweizelligen Hauses und einer alleinstehenden Kammer.** Rechts: **Teil der Dachkonstruktion.** Szokolya, Kom. Hont.

A disznóól a házzal szemben lévő hidasól, melyben a *busikákat* tartották kikiengedve az előtte lévő *rajcsurba*.

A disznót hasrafektetve vágják fel. Először a lábakat vágják le, a szalonnát kétoldalról lefejtik. Kiveszik a *hátort*, sonkát, lapockát s az oldalt. A hasa szalonna marad utoljára.

A régi faházakban Szisz (76 éves) szerint az istáló az utca felé fordulva a ház elején volt. A ház elején a *főfalat* némelyek *üstöknek* nevezték. Ezt vékony ágakból és mogyorófavesszőből fonták. (6. ábra.)

A ház oldalán az isztri alatt lóg egy hosszú rúd a kukoricaszárítás céljából. A falon faszegre akasztva csaknem minden házban megtaláltam a Diósjenőn felfedezett *szalmahordó kelepcét.*

5. ábra. Disznóól fedett „rajcsur"-ral, elül trágyadomb. Szokolya, Hont m. — **Schweinestall und Misthaufen.** Szokolya, Kom. Hont.

6. ábra. Vesszőből fonott régi fűfal a zsuppos fedél homlokzatán. Szokolya, Hont m. — **Alter Giebel aus Ruten geflochten.** Szokolya, Kom. Hont.

A fejlettebb háromosztatú házakban a hátsó szoba jóval nagyobb, mint az első ház. Ilyen a 82. sz. ház, melynek hátsó szobája 7 m. hosszú és három ablak van rajta. Jelenlegi lakója Romacsek József beköltözött kertész.

Ehhez a három osztatú házhoz csatlakozik a kamra és istálló különkülön bejárattal egy fedél alá építve. A melléképületek lakóházhoz való csatlakozása néhol nagyon hosszúra nyujtja az épületet.

Igy például a Huszár Marosi féle ház 42 m. hosszú s a *„fontos"*-on csak a kis disznóól van még a házon kívül.

A kamrán kívül találunk a házban még pincekamrát is, melyben a hatalmas sotó (F. 80208.) és mustoskádak, a pincerészben pedig a boroshordók vannak. Künn a szőllőhegyben nincsen pince s így érthető, hogy azt a házba beépítik. Egyes házakban, melyek lejtős helyen épültek a ház elejére az első szoba alá építették a pin ét (F. 80788.), ami a házat magasan kiemeli.

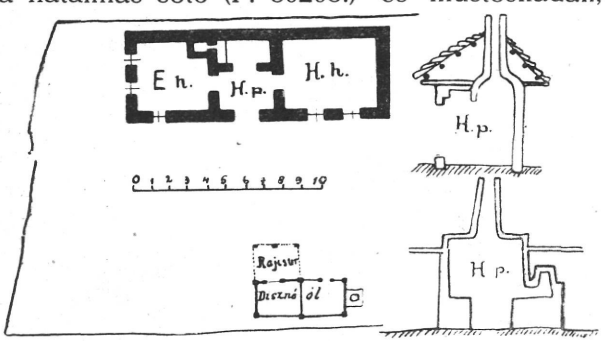

7. ábra. Háromosztatu ház és disznóól alaprajza. Oldali kereszt és hosszmetszet a hideg pincaron át. E.h. = elsőház. H.p. = hideg pitar, H.h. = hátsó ház. Szokolya. Hont m. — **Grundriss eines dreizelligen Hauses und seines Schweinestalles. Querschnitt und Längsschnitt der Vorlaube.** Szokolya. Kom. Hont.

A hosszú keskeny *fontos*okon az öröklődéssel csak úgy helyezkedhettek el az utódok, hogy egymásután építették lakóházaikat. Vannak *„fontosok"*, melyeken egymás végtében 7 család is lakik. (F. 80194.)

A keskeny udvarokat az utca felől kapukkal zárják el, melyek mellett alig jut hely itt-ott egy kis kerítésnek. Az utca felőli kerítések

régebben deszkából készültek vagy kőből rakták azokat. A legősibb kerítések a kertek hátulsó felén a fennálló karó kerítések, melyeket *gyepnek* neveznek és rajtuk az állatok karóból való fonott kapukon át közlekednek, az emberek pedig „*hácskó*"-kon keresztül. (F. 80195.) Az udvar elején egyetlen helyen találtam régi fából faragott kapufélfákat szép nagy gombbal. Ezeknek utánzatai kőből faragott kapu-oszlopok, melyeket 1910-es években faragott egy kismarosi kőfaragó, Schiffer Antal. (F. 80202., -203., -204.)

8. ábra. Régi kőház 42 m. hosszúságban egy fedél alá épült kamrákkal, istállóval és pajtával. Szokolya, Hont m. — **Altes Gebäude aus Stein. Wohnhaus, Kammer, Stall und Scheuer sind unter dem selben Dach.** Szokolya, Kom. Hont.

A konyhákkal kapcsolatban a főzést illetőleg az ételeket is megfigyeltem s a heti étrend összeállítását, melytől hagyományosan senki sem tér el, alábbiakban közlöm :

Hétfő : bableves berántva tésztával, mikor von, hússal. Reggelire maradék, ebédre szalonna hagymával, vöröshagyma v. savanyúpaprika.

Kedd : Krumplileves kolbásszal berántva, hozzá tészta, paprika, bors, hagyma.

Szerda : Tészta : mákos v. túrós dödölle, fokhagymás húsleves.

Csütörtök : Húsleves zöldséggel csirke, liba, marha vagy disznóhússal. Krumplimártás savanyún.

Péntek : Lencse, bab, borsó levesnek hússal, füstölt hússal.

Szombat : Tészta : túrós, diós, nyögvenyelő galuska vagy csikorgós haluska. A nyögvenyelő nyers krumpliból készül megreszelve, sót, lisztet kevernek ebbe, beszaggatják forró vízbe és túrót vagy zsiros hagymát tesznek rá.

Vasárnap : Húsleves, kelkáposzta vagy tökkáposzta főzelék v. paradicsom mártás, hús tormával, palacsinta, pogácsa vagy rétes,

A vasárnapi főzés délben történik. Hétköznap csak vacsorára főzik a fent felsorolt ételeket. Régebben a vasárnapi ebédet már szombaton elkészítették, mert tilos volt vasárnap főzni s akinek a kéménye füstölgött, azt megbüntették. A túrót frissen készítik a tésztákhoz, úgy, hogy esetenként a tejet *megaggasztják* túrónak.

Ezeken kívül gombát is szedegetnek és főznek. A vargánya gombát (Boletus edulis) megaszalják. Főzeléknek vízben megfőzik rántással és tejföllel elkészítik majd megsózzák.

Szegfűgombát és szarvasgombát (Clavaria) levesnek főzik. Pecsérke gombát (Agaricus campestris) megsütik vasban vöröshagymás zsírral. Régen a szabadtűzön jó *takartos káposztát* marhahússal és tejbekását is főztek a hegyesfenekű „*sirányban*". Az idő rövidsége nem engedte, hogy több háztartás egyenlegét megfigyeljük, csupán egy kisebb háztartást jegyeztem fel melynek évi átlagos szükséglete, munkateljesítménye és kiadása a következő :

Oli István (Hornyos) családja feleségéből, leányából, két fiából és apósából, tehát 6 tagból áll. Van $1^1/_2$ hold földjük elszórva kis darabokba a Magyarma, Prücskös, Szárazfa, Nacsa, Bíróvölgye dülőkben. Minthogy az apa napszámba jár dolgozni, a földet meg kell szántatnia, 8—10 pengő egy napi szántás, tehát a föld megszántása . . . 35 Pengő. A termény hazahozatásáért is fizet . . . 15 Pengőt. Két hold földet bérelnek harmadosba. Ezen terem krumpli, kukorica, répa, tök. Két hétig „szakványt" aratnak. Három-négy hétig gyerekek és asszony géphez mennek (egy napra látástól vakulásig keresnek 10—14 kgr. búzát). Az apa kb. 250 napi napszámot dolgozik s ez alatt keres . . . . . 400 Pengőt

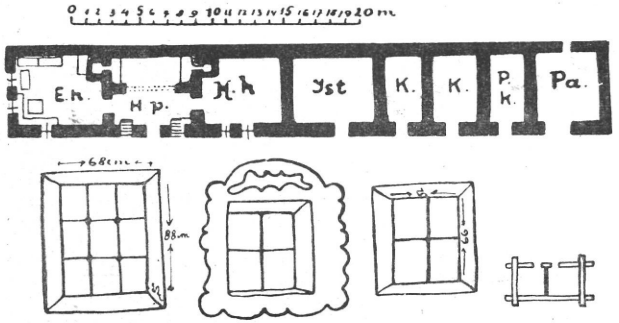

9. ábra. Régi kőház alaprajza. Alul balról ablakok vasráccsal, jobbról a házhoz tartozó sertésól alaprajza. E.h. = elsőház, H.p. = hideg pitar, H.h. = hátsó ház, Ist. = istáló, K = kamra, P.k = pincés kamra, Pa. = pajta. Szokolya, Hont m. — **Grundriss eines alten steinernen Hauses.** Unten links: **Fenster**, rechts: **Grundriss eines Schweinestalles.** Szokolya, Kom. Hont.

Egy malacot vesznek 25 P.-ért. Ennek felneveléséhez szükséges:
3—4 q árpa
3—4 q kukorica
vörös liszt kb. 100 P. ára
vagyis mire felnevelik a 140—150 kgr.-os disznó belekerül 120—140 P-be.

Minthogy ezt apránként adják ki, a disznó tulajdonképen élő takarékperselye a családnak.

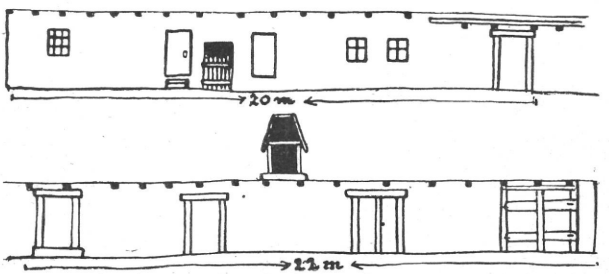

9. ábra. a.) Egy fedél alá épült kamrás, pincés és pajtás ház oldalnézete. Szokolya, Hont m. — **Seitenaufriss eines Hauses mit Kammer, Keller und Scheuer.** Szokolya, Kom. Hont.

Apró napi szükségleteik:

Egy héten 2 l. petroleum
„ „ 1 kgr. só
„ „ $^1/_2$ kgr. cukor
kevés mák
1 pakli 13-as dohány naponként
1 skatulya gyufa
1 hónapban egy gombolyag cérna
70 Pengős varrógép részletfizetése.

A háziasszonyi munkák leghasznosabbikát a kender feldolgozását és a szövés-fonást, sajnos, elhagyták. Elbeszélés alapján a kender feldolgozása a következő volt:

Május 1-én, Zsófi napkor vetették a kendert. 3—4 napig őrízték a gyerekek a madarak elől, kolompoztak, csengőztek, „*kajdáztak*", kelepeltek, hogy elriasszák a madarakat. A veréb ette leginkább a kendermagot.

A kenderföldet tyúktrágyával javítgatták, de más trágyát is kapott. Kétszer vetették, hogy sűrűbb legyen. Így vékonyabb a szár és „több kigyün belőle".

Júniusban nyűtték a virágost, augusztusban a magvast, aminek *mújában* van a magva. A kinyűtt kendert kihurcolják a földből, kiszaggatják, csomókba lerakják, aprókba összekötözték *kívébe* szalmával. Azután eláztatták a patakba, hánytak rá követ s 4—5 napig ázott. Ha „*kenderes*" volt, kimosták, kiszedték, akkor 3 felé szétszedték és kiteregették ollóalakba.

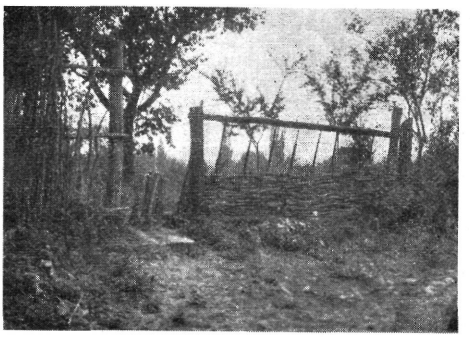

10. ábra. A kertvégi „gyep"-en átvezető hácskó és fonyott kapu. Szokolya, Hont m. — **Geflochtenes Tor und Bresche am Gartenzaun zum Hinübersteigen.** Szokolya, Kom. Hont.

Mikor megszáradt, *törőszék*en mosófával *verték*. A törőszék egy darab fából készült, amelybe „*szöglés léket*" vágtak s abba a lyukba verték a kendert. (Dejtár felé olyan törő volt, hogy egy ember hajtotta s úgy sokat összetörtek, valószínűleg a lábbal való törőt látta az elbeszélő.) A törőszék alatt volt a pozdorja. „Úgy fekszik mint a kutya a pozdorján." Azt is mondogatták, hogy „láttál-e kenderből tornyot"? Ennek két értelme volt. Egyik a tornyosra rakott kenderre vonatkozott, másik a magasra nőtt kenderbe bujt emberre.

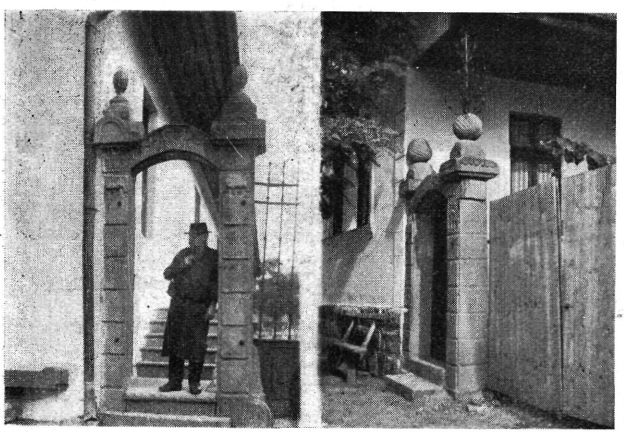

11. ábra. Kőoszlopos kiskapuk. Szokolya, Hont m. — **Eingangstür mit steinernen Säulen.** Szokolya, Kom. Hont.

A törő után tilóba került a kender. A tiló alá hullott rész a *tiló ajja*. Majd szöges *héhöl*ön finomították, ami külön vette a *kócot* meg a *pátyuszt* a többi *szálától*. Némelyek még a kócból kivették a *kócos szöszt*. Törés után kirázták a csapófával, egy felállított nyomórúdhoz verték, hogy a *pazdernyája* kimenjen.

Így került a megmunkált kender fonás alá, melyet egy külön álló gyalog rokkáról, háromlábú kisszékbe ütött rúdguzsalyról kerekes rokkán fontak? Ez ugyanolyan, mint a Nyugat felé elterjedt régi rokkák. (Württembergi-i régi ábrázolásokon láthatunk ilyeneket).

A fonal további megmunkálásához semmi különös eltérést nem találtam.

A kukorica „*ústyát*" is felhasználják fonásra. Ebből székeket, kézi szatyrokat fonnak vagy szőlőbekötésre használják. Két kézzel hüvelyk és mutatóújj között sodorják az *ústyát* és így feltekerik a szék karjára, majd gombolyagba gombolyítják.

Fenti megfigyeléseimen kívül 100 fényképfelvételt készítettem az építkezés, viselet, gazdálkodás és népszokások illusztrálására.

Dr. Gönyey Sándor.

*

Hausbau und Haushaltung in Szokolya.

Die Gemeinde *Szokolya* wurde am südlichen Hang des Börzsönyer Gebirges, am Rodungsgebiet, neben dem Kleinen und Grossen Bach, — die Nebenflüsse der Donau sind, gegründet. Ihrer Siedlung gemäss ist das alte volkliche Baumaterial das Holz; nur die neueren Bauten sind aus Stein, Lehm oder Ziegel errichtet Die alten Häuser sind Blockhäuser mit einer Pfettendachkonstruktion, die auf Gabelpfosten ruht. Die Giebel wurde aus Ruten geflochten. Diese Form hat sich vom nördlichen Teile des Alföld gegen die nachbarlichen Gebirgsgegenden verbreitet. Szokolya fällt in die nordwestliche Grenzlinie dieses Gebietes ein. Die Wohnhäuser stehen heute dicht nebeneinander, in der Länge des Grundstückes gebaut. Auf einigen Grundstücken wohnen manchmal bis 7 Familien Die zum Wohnhaus gehörenden Ställe, Kammer und Scheuer sind wegen Mangel an Raum unter einem Dach zusammengebaut. Auch gehören Weinkeller zum Hause, die früher, zur Zeit des grossen Weinbaues, von grösserer Bedeutung waren. Der Schweinestall und der Hühnerstall finden am schmalen Grundstück kaum mehr Platz. Trotz dem engen Grundstück werden die Nebenbauten selten im Garten aufgestellt. Hier finden wir an einigen Stellen aus Stein erbaute Scheuer für das Heu. Sowohl im Bau, wie auch in den anderen volkskundlichen Merkmalen weist Szokolya gewisse Ähnlichkeiten mit Diósjenő auf. Beide Gemeinden weisen von den Palozen abweichende Eigentümlichkeiten auf.

Szoko'ya gazdálkodása.

Jelentés az 1938. szept. 11—18-ig tartó gyüjtőút eredményéről.

Szokolya népe ma belterjes földmívelést folytat. Ez azonban, mai formájában, jórészt újabb keletű.

Ez az egykori jobbágyközség, melynek határa a multban nagyobb részben erdő s inkább csak legeltetésre való irtásföld volt, elsősorban fuvarozásból élt.

A fuvarozó munka mellett az erdő még más irányban is szolgálta a megélhetést. Az uradalom a hét két napján szabad fahordást engedett jobbágyainak. Az ilyenkor hazahordott fát el is adhatták. A vadban bővelkedő erdő jó terület volt a — titokban űzött — vadászatnak. Az erdei gyümölcsöknek szerep jutott a táplálkozásban.

A fuvarozással vetekedett gazdálkodásukban a szőlőművelés.

Ez a két foglalkozási ág munkaerejüket teljesen igénybe vette. Ez volt az oka a szélesebb alapú földmívelés hiányának. Az a termés-eredmény, melyet kezdetleges szerszámaikkal a határ kötött talaján elérhettek, nem tette érdemessé a fuvarozás korlátozását. Az eredményes földmívelés kifejlődését akadályozta a trágyahiány is.

A **gyüjtögetést** a gyerekek és az asszonyok művelték. Nyári idő-

ben a szegény családok gyermekei egy darab *görhővel* egész nap eléltek az erdőben. Az asszonyok a háztartás közvetlen szükségeire s eladásra is gyüjtögették az erdő termékeit. A jómódúak csemegének szedegették az erdei gyümölcsöket.

A *pecsirke-, tinóru-, disznó-, nyár-, szarvas-, kirá-, csibe-* és *szekfűgombát* zsíron sütötték, levesbe főzték, szárítva árulták.

Gyüjtötték a mogyorót, a vadkörtét (kemencében aszalták meg), a vadalmát (padláson tartották ; ha megfagyott, a gyerekek szívesen ették), a *szederinát* (lekvárt főztek belőle), a *malinát*, szamócát, epret. Kedvenc csemegéjük volt a bükkmakk. Ősszel ették, mikor lehullott. Nyersen és sülve fogyasztották.

A régi csordások beoltották az erdei vadkörte, alma és cseresnye csemetéket. Ezek az erdő védelmében akkor is teremtek, mikor a faluban lefagytak a gyümölcsfák.

Gyüjtötték a gyógynövényeket. A *farkasómát* megszárítva, megfőzve, sebgyógyításra ma is használják. Ugyanerre használják a *bojtorjánt* s a *kamillát* is. Köhögés ellen teát főznek a *bocfavirágból*, *a kakukfűből*, a kamillából s a hársfavirágból. Az *ezerfüvet* vagy *cintóriát* borba, pálinkába beáztatva, étvágytalanság ellen isszák. A *tisztesfüvet* fürdőnek használják, köszvény ellen. Ugyancsak fürdőfű az *ezerjó*, a *barátalma*, a *bojtorján*, a *bocfavirág* és a *kamilla* is.

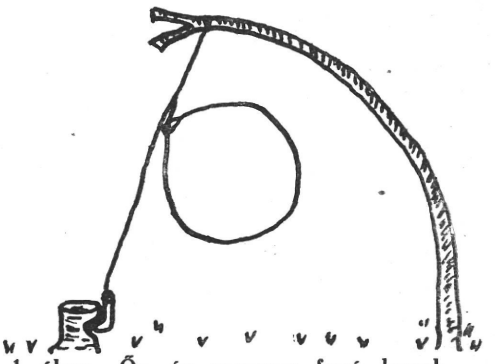

1. ábra. Őz- és szarvas fogó hurok. — Schlinge für Hirsch- und Rehfang.

A vadászat egykori lehetőségeiről beszélnek a *Szarvaspallag, Farkasharaszt, Farkasverem* határnevek.

A szarvas és őz fogására az üregcsapdához hasonló szerkezetű csapdát használtak. (1. ábra.) A szarvas járásában egy karvastagságú fát lehajlítottak s azt egy pecekkel egy levágott fa törzséhez rögzítették. Kisujjnyi vastagságú drótot erősítettek a szarvas fejmagasságában a lehajtott fához. A hurokba került s menekülni akaró szarvas, a pecket kiakasztva, a lehajtott fát felszabadította s így felakasztotta magát.[1]

A farkast veremben ejtették el. A verem deszkafedele, egy hosszanti tengelyen, a farkas súlya alatt lebillent. Azután visszacsapódott egyensúlyi helyzetébe.

A nyulat vékony dróthurokkal fogták, melyet a nyúl járásába eső fiatal fákhoz kötöttek.

A foglyokat a falu végén lekarózott, madzagra kötött lószőr hurkokkal fogták. A hurkokat beszórták pelyvával, hogy a kapargató foglyokat megfoghassák.

Az ürgét a gyerekek kalapjukban hordott vízzel öntötték ki lyukából.

[1] Hasonló szerkezetű csapdát mutat be *Márkus* (Népi vadfogás módjai Nyiregyháza vidékén. Ért. 1937. 3 7. 1. 2. ábra) és *Vajkai* (Adatok a Bakony gyüjtögető és vadfogó életmódjához. Vasi Szemle 1938. 154.1. 1. 2. ábra).

Az ürge fogására hajlós vesszőből készített, hurokkal ellátott *csabdát* is használtak. Ugyanolyat, amilyet *Kovách* Aladár mutat be *csikkentő* néven Veszprémből.[2] A vessző megrögzítésére használt *pecek* bevágása a *pecek ínye*.

Az íjas-csapdát nem ismerik.

A fuvarozás télen-nyáron tartott. A fuvarosok jóformán csak enni jártak haza. Nyáron még az éjszakát is a legelőn töltötték.

Esős időben, mikor nem lehetett fát hordani, kint *ökrésztek* az erdei legelőkön. Sokszor nyolc-tíz napig is kint maradtak. Csak ennivalóért küldtek be valakit maguk közül a faluba.

A szántásra jóformán csak akkor jutott idejük, mikor a kathólikus ünnepeken nem mehettek az erdőbe.

Magyar ökörrel fuvaroztak. Hogy a hegyi utakon tönkre ne menjen a jószág lába, az elsőlábak külső körmére s a külső hátsóláb külső körmére ökörpatkót vertek.

Állattartásuk a fuvarozásnak volt alárendelve. Két-négy ökre majd minden gazdának volt, de némelyik nyolcat-tízet is tartott. Ma is inkább ökröket használnak, mint lovat, de ma már szimentáliakat.

A féléves, egyéves disznókból álló *csürhe*, a tehén-*gulya*, a mének (két emberöltővel ezelőtt még volt) minden este hazajárt.

Volt szamárcsorda is. A szegények még szántottak is velük.

Az öregdisznók éjjel-nappal kint legeltek. Aratás után a tallón legeltették őket. Őszön makkon híztak a disznók az uradalom erdejében. Kint voltak egész karácsonyig.

Tavasztól őszig kint legelt a borjú- és tinócsorda. Éjjel a disznóállásban, csordaállásban, *gyöppel* körülkerített helyen *hálált* a jószág.

Ma már csak az *Olhegy, Disznóólak, Disznóárok, Meghálló, Delelő* nevű határrészek őrzik a pásztorkodás emlékét.

Régen minden gazdának volt juha. Két juhúsztató is volt bent a faluban (az egyik falurészt most is így nevezik). A magyar juhot tartották. A juhok szentgyörgynapig a réten legeltek. Azután az erdőben. *Akó*ban teleltek. Kb. hatvan esztendeje eltiltották az erdőben való legeltetést. Ez okozta a juhtartás halálát.

A ma használatos állatgyógyító eljárások csak részben hagyományosak. Beszélnek egy öreg tehenesről, aki, mikor a tehén vért hugyozott (véres tejet adott), „csak végighúzta kezit a tehén hátagerincin, a farka csükitül a szarva töviig, s reggelre má tisztát fejtek tüle."[3]

Az alábbi gyógyító eljárásokat ismerik.

A nyelvtályogot kézzel szedik le a tehén nyelvéről.

Ha a tehén nem tud kérődzni, jóféle füveket (ezerjófű, tisztesfű, kakukfű) leforráznak s tarisznyában a fejére húzzák.

Ha *tárju* van benne, belenyulnak a végbelén s kiszedik belőle.

Ha felfúvódott, fűzfával felpockolják a száját és megszalajtják.

Ha *sömöre* van, kékköves zsírral, vagy táblaolajjal kenik a csüdjét.

Ha a ló kehet hány, főtt árpát húznak zsákban a fejére.

Ha *egere* van, azt kézzel szétmorzsolják.

Ha hasrágás kínozza, loncsolni szokták vagy ráülnek s megza-

[2] Ért. 1905. 179. l.

[3] Egy kanásznak pedig olyan *tudománya* volt, hogy megkerülte a disznait s otthagyta őket a kocsma előtt. Ha félnapig se jött ki, akkor is ott voltak a disznók.

varják. Régen a juhakolban felgyülemlett meleg juhtrágyába állították.

A szőlőművelés régen kiterjedt és belterjes volt. A tagosítás idején, a mult szd. 60-as éveiben 279 holdnyi területen 482 db szőlőt műveltek.[4] A levéltári adatok szerint ezt megelőzően még a határ más helyein is voltak szőlők. Egy 1765-ből való irat szerint még irtásföldeken is telepítettek szőlőt. „A Koszorús szőlők felett való haszontalan csöplős plóga engedtetett vala . . . az ágas bogas gyökeres tőkékből és kövekből való k irtásra . . . azon darab földet szőlővel be is ellették."[5]

A filoxera pusztítása óta, a ezőgazdaság fokozott munkaigényei következtében, a szőlőterületek erősen összezsugorodtak. A *nova* szőlő betelepítése óta az a szőlőmunkára vonatkozó mondóka, hogy

Könnyű meginnyi a levit, —
Erős munkányi a tövit . . .

sokat veszített igazságából. A művelési mód leegyszerűsödött.

A hagyomány szerint a szőlőt régen magról vetették. Egy 1828-ból való feljegyzés szerint is:[6] „Ez előtt a Szöllő nem volt Soros, hanem csak szerte szélylyel voltak a tőkék."

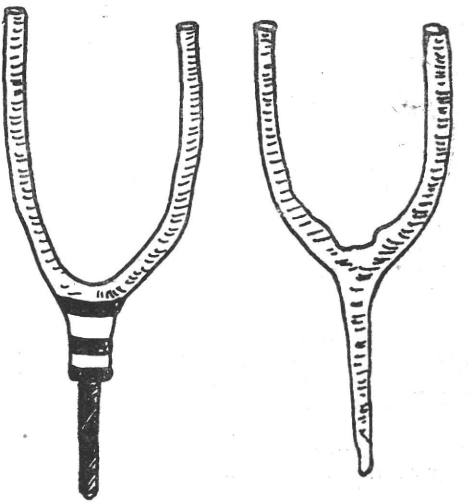

2. ábra. Szőlő elletőkarók. — Bohrer zum Setzen der Reben.

A *magyar*, *margit* és *slamper* szőlőfajokat termesztették.

A hegynek menő keskeny szőlőkben, hogy a lezúdúló víz el ne hordja a földet, egy-egy *borozdát* húznak. Ez a borozdák által határolt rész egy *visa*. Nevezik *állás*nak is. (Magát a borozdát is hívják visának.)

A kipusztult tőkék pótlása *bujtás*sal és *döntés*sel, új szőlő telepítése *elletés*sel történik. Az elletéshez kétágú, teljesen fából készült vagy vasvégű *elletőkarót* használnak. (2. ábra). A sima vesszőt vagy ganajban *csirkáztatják*, vagy földbe ásva, langyos vízzel öntözve gyökereztetik ki. Mikor a rozs virágzik, akkor kell *elletni*.

A *gyükerezés*hez és *nyitás*hoz régen kis kapás *bótát* (3. ábra) használtak. Metszőkést is használtak régen. (Egy 1789. évi hagyatéki iratban[7] *mettő* késről és *tövető* kapáról olvasunk), de ma már csak boltban vett ollóval metszenek.

Pincék a szőlőben nincsenek. Erre a falu egykori jobbágy-mivolta ad magyarázatot. Egyöntetűen csak *gávásár* után való hétfőn volt szabad szüretelni. A leszedett szőlőt az uradalmi présházba kellett vinni, ahol megdézsmálták. Csak azután vihették be a faluba. A must sajto-

[4] Tagosítási telekkönyv Szokolya község levéltárában.
[5] Szokolaiak Koszorús szőlők fölött levő elletéseikről való levelek. U. o.
[6] A Szokolai Reformáta Szent Ekklésiának magános történeteit jegyző Könyve.
[7] Szokolya község levéltárában.

lása az udvarokon, kamrákban történt. Szerszámai a kádakon, *csomoszló*fán kívül a hatalmas, keményfából készített *sotók* voltak.

A pincék az udvar vagy az utca partos részébe vannak vájva s kővel, téglával vannak boltozva. A fentebb említett hagyatéki iratban egy föld pincéről olvashatunk, melynek torka kőből van.

A földművelés a mainál jóval kisebb területen folyt. Csak az ú. n. belső mezőt művelték. A határ fele *paskom*, legelő volt. A művelt terület felét is csak *Pallag Péter művelte*, mert ugarnak hagyták. A művelt területek jórésze — a helynevek s levéltári adatok tanúsága szerint — irtvány eredetű.

Búzát, rozsot, tenkőt, kölest, kukoricát termesztettek. Mindebből kevés termett. A búza szűkös voltáról a kukoricaételek sokasága is tanúskodik (búzával kevert kukoricakenyér, *gölődény*, *gölődin* vagy *gönc*, *görhő* vagy *görhöny*, *málé*, *ganca*, *kukoricakása*).

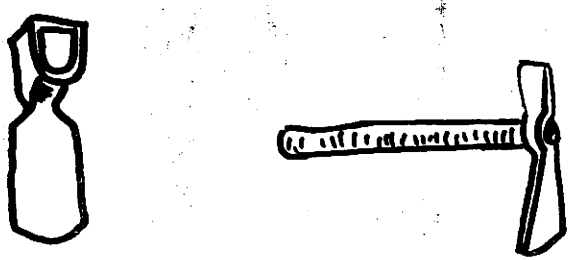

3. ábra. Tövető kapa és kis kapás bóta szőlőmunkához. — Hacken zum Weinbau.

A termesztett takarmányok közül korábban csak a *lenneket* vagy bükkönyt ismerték.

A kender és káposzta termelésére külön földek voltak.

Krumpli igen kevés termett. Détára jártak szántani krumpliért. Régen *kék* vagy *fekete*krumplit, sárgás *jakab*krumplit és *viski*krumplit termesztettek.

Faekével szántottak. Ez az öregek szerint egyenes gerendelyű kerülőeke volt. Tövisboronával boronáltak.

Az aratás *sallózás*sal történt. Ez jobbára asszonymunka volt. A kötözés — kévekötőfával, zsupkötélbe — már férfimunka.

A kévéket 11—13 kévéből álló *fékeresztbe* rakták. Volt benne egy *pap* és egy *vállkéve*.

A rozsot, lenneket *csépő*vel csépelték.

A búzát nyomtatták. Kerek szérün lóval. Volt olyan lusta ember, aki nem vezette, hanem az *ágy* közepébe vert karóhoz kötve járatta a lovakat.[8]

A nyomtatáshoz villát, nagygereblyét, a *tisztázás*hoz, *felezés*hez lapátot, szérűseprűt használtak.

A lovas gazdák tizedéért nyomtattak. (A villások egy negyedet kaptak egy napra.)

A mezőgazdasági szerszámok közül megemlítjük még a szalmahordó *kelepcét*, a szénavágó és a szénahúzó fahorgot.

Mint a fentiekből látszik, Szokolya földművelése átmeneti jellegű az alföldi és dombvidéki földmívelés között.

Morvay Péter.

*

[8] V. ö. *Gunda:* Délkeleteurópai kultúrréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerszámanyagában. Ért. 1927. 260. l. 12. ábra.

Die Wirtschaft in Szokolya.

Die heutige intensive Landwirtschaft in Szokolya ist neueren Ursprungs. Früher, wo die Gemeindeflur nur aus Wald und Rodungsland bestand, war die Hauptbeschäftigung der Einwohner das Frachten. Auch hat das Holz, Wild und die Beeren und Früchte, die der Wald bot, zum Lebensunterhalt der Bevölkerung vieles beigetragen. Auch war der Weinbau von grosser Bedeutung.

Das Sammeln oblag den Frauen und Kindern. Sie sammelten Schwämme, Waldfrüchte und Beeren, sowie Heilpflanzen.

Die Jagd wurde mit Fallen (für Hirsch und Reh), Gruben (für Wolf), Schlingen aus Draht (für Hasen) und aus Rosshaar (für Rebhuhn) betrieben.

Zu dem Frachten, das Sommer und Winter betrieben wurde, benützte man die ungarischen Ochsen.

Die Viehzucht war dem Frachten unterordnet. In Zusammenhang mit der Viehzucht beschreibt Verf. die verschiedenen Heilverfahren des Volkes.

Der alte und der neue Weinbau werden ausführlich erörtert. Schliesslich die alte Landwirtschaft.

A szokolyai viselet.

Jelentés az 1938 szept. 11—18-ig tartó gyüjtőút eredményéről.

A szokolyai viselet a maga egészében elüt a környező Börzsöny hegységi tót és német nemzetiségű falvakétól és legközelebb Diósjenő viseletéhez áll.

A szokolyai nők legalsó ruhadarabja a *pentöl*. 4 szél kendervászonból készül, hátul hasított *(slicc)*, két oldalán a deréknál apróráncokba szedett, az elején nincs ráncolás, mert a pentölt hátul kötötték meg a széles *gallérra* varrt madzaggal. Elül csak azok kötötték, akik „rendetlenek voltak." Felsőtestükön a nők, ameddig csak vissza tudnak emlékezni, *magyar inget, félinget* viseltek. A *magyar ing* vállbaszabott (vállfolttal varrják) — Palotay által meghatározot bevarrott ujjú típus — gyolcsból készül, ujja felül ráncolt, a hóna alján kis *páha* betoldás, *smizlis* ingelővel, gallértalan. Az ujján a *folyosóba szatying* van befűzve, avval húzzák össze. Az ujj végén ma *singelés* van, régebben azonban nem *singes* volt, hanem maguk kötöttek rá csipkét horgoló tűvel. Az ing ujját kikeményítik (nyerskeményítőbe mártják és nedvesen vasalják), ezáltal fényes lesz és oly kemény, hogy a felette való ruha vállát is kinyomja. Ujabban kezd terjedni s leginkább hétköznap viselik a *sípujjú* inget. (1. ábra.)

Néhány bekerült tót asszony a magyar ing alatt télen viselte az *alsó inget*, amely kendervászonból készült, hátul csukódott, derekán és a nyakán sűrű ráncba szedett.

A *pentöl* alatt viselték a *trityit*, női nadrágot, amelynek két szára volt, de a szárak nem voltak összevarrva, hanem hátul hasított volt, két pertlivel kötötték meg, az aljját pedig bekötötték a harisnyaszárba.

Az 1900-as években az úgynevezett *bokás harisnyát viselték*, amely fekete szűranyagból készült, a bokánál piros dísz volt benne. A bokás harisnyát Vácon vették a *mamuszostól*.

A *mamuszos* által készített *szűrcsizmát* is viselték. Ma is divatban van az asszonyoknál a zöldszínű *mamusz*, papucsforma, amit szintén Vácról szereznek be. *Bocskort* is viseltek aratásban a nők, sőt még templomba is elmentek benne. Volt ezenkívül a nőknek oldalt varrott csizmájuk is, amelynél a magos sarok mögött *csörgő* volt rá-

erősítve. A csizmába „*póha*" anyagból készült kapcát hordtak.

A *pentölre* felvettek az asszonyok 7—8 alsó szoknyát is. Ezek régebben mind fehérek voltak és csak a legfelső volt szines, ma már az alsó szoknya is szines kartonból készül és az alját „*singgel*" díszítik, vagy „*pórzsinórral*" szegik, a „*pórzsinór*" bármilyen színű legyen a szoknya, mindég fekete.

A felső szoknya anyagában és színében számos változatot ismernek. A szövet színei: *libazöld, ibolyakék, sötétkék, világoskék*; anyaguk: *moldony, mákos, gangár, virágos lüszter*. Negyven éves kortól azonban csak fekete szoknyát viselnek. A *szamárszoknya* volt a legünnepibb viselet, „nem rég hagyítottam el" — mondta az egyik asszony. Vastag szőrből készült csíkos anyag volt *pirosba, kékbe, ződbe, feketébe*. Bársonnyal volt körülszegve, a bársony felett 2 sor fekete, kék, zöld vagy piros zsinórdísz volt, néha szalagokat is varrtak rá. Olyan vastag volt, ha egyet felvett az asszony, *felütötte a farát, perge volt*. Szokásban volt, hogy egyesek még szamárszoknyára is felvettek egy vékonyabb szoknyát, hogy „még pergébben álljon." A szamárszoknyát *gazdaszoknyának* is nevezték. A *huszárszoknya* piros, zöld, kék vagy fekete kockás volt, szintén szőrből készült, alja „bársonnyal volt szegge" (szegve). Használták még a *moldony* (kis zöld babos), *mákos* (apró kis fekete babos lüszter), a *basasir* (barna virágos *póha* anyag, karton, Esztergomban szokták venni), *mónár* (szürke karton) szoknyát is. Mindenkinek van fekete *gangárból* készült *gyónó szoknyája*, amit csak akkor ölt fel, ha Urvacsorát vesz.

1. ábra. Asszony munkaruhában, sípújjú ingben. — Frau im Arbeitskleid. — Dr. Gönyey felv.

Régebben a szoknya *gömbölyű galléros* volt (korcos), benne a madzaggal. Ma *széles gallérral* készítik a szoknyát. Hasitéka *(slicc)* elül van, a kis lányok szoknyája „hátul hasitékos." A szoknya alját alul a belső részen 10 cm szélesen „piros bécsivel" bélelik, ezt nevezik *pléh*-nek, „*kipléhelik a szoknyát, hogy jobban peregjen.*" A szoknya anyaga a hasítéknál más anyagból készül és eléje kötőt kötnek. Régen a *széles-kötő* volt divatban, ma a keskenyebb „*szakácskötő*" a divatos. A széles kötő fekete festőből készült széles gallérral apró ráncokba szedve, alja, be volt szegge" (97 cm hosszú, 390 cm széles). A

szakácskötőt szintén festőből készítik, de nincs ráncba szedve. Hogy a szoknya vagy a kötő ráncolása megmaradjon beráncolás után — mint ahogy más vidéken is szokás — meleg kenyeret tesznek rá.

A *magyar-ing* fölé nyáron *nyakravaló kendőt* kötnek (2. ábra), amelyből minden lánynak volt 5—6, zöldbe, lángszínűbe, sötétkékbe, feketébe. *Jegykendő*nek is „szegedi rojtos selyem nyakravaló kendőt" vett a vőlegény a menyasszonynak a vásáron, amikoris a jegykendő vásárlásnál jelen voltak a menyasszony és a vőlegény szülé-i is. A

2. ábra. Menyecske nyakravaló kendőben. — Junge Frau mit Halstuch. — Herkely felv.

3. ábra. Menyecske kacamajkában. — Junge Frau in der kurzen Jacke. — Dr. Gönyey felv.

négyszögletes nyakravaló kendőt átló alakban összehajtják, ráncosra szedik és úgy teszik a nyakba, majd elől keresztbe téve, hátul, a szoknya gallérjába dugják vagy a kötözködő madzagba fűzik, de sohasem kötik meg. Télen a nyakbavaló kendő alá *magyar* vagy *rácpruszlikot, janklit* vagy *testállót* vesznek fel. A *kacamajkát* azonban már a nyakravaló kendőre ölti fel a szokolyai asszony.

A *magyar pruszlik* selyem *gangár* anyagból készül ujjatlan, az ujj kivágásánál cakkos bársonyszegély díszíti, elején gyöngyzsinórdíszszel, a hátán pedig zsinóros dísz van. Régi darabja a szokolyai fehérnép ruhatárának. A *rácpruszlikot* már csak kb. 25 éve viselik; gan-

gárból vagy bársonyból készül (fekete és lángszín a leggyakoribb) hátul fodros, magas nyakkal, kételejű (az elején másszínű betoldással), alján és az ujja kivágásánál fekete csipkedísszel. A *jankli* v. *nemtelki* cérna barhet anyagból (*basasir*ból, klottból) fekete vagy világosabb színű, fekete zsinórozással díszítik, szélein néha körül fogas zsinórdísz van (szőranyag), gombokkal csukódott. A *jankli*nak nem volt fodra, alját nem kötötték be, kilátszott az ing alóla. Idősebb asszonyok még ma is viselik, egyébként fődivatja 30—35 évvel ezelőtt volt. A *testálló* gangárból v. egyszerűbb anyagból készült feszülő blúzfélét ma is viselik.

A nyakravaló kendőre veszik fel a *kantust*, meg a *kacamajkát*. A *kantus* ujjas pruszlik bársonnyal meg gyönggyel volt díszítve, eb-

4. ábra. Asszony kontyfésűben. — Haartracht der Frauen. — Dr. Gönyey felv.

5. ábra. Menyecske homlokkötőben. — Stirnbinde der jungen Frau. — Dr. Gönyey felv.

ben esküdtek is. Fodra hátul bécsi pirossal volt bélelve. A *kacamajka* hátul fodros derékban szorított ruhadarab (3. ábra), vattával bélelve, belül a deréknál *slucckötővel* kötik meg, hogy jobban álljon. Fekete posztó, klott, *olián* anyagból készítik gyöngyös díszítéssel. Nagyon régen viselik.

A lányok haját középen elválasztják, hátul 3 ágból egy fonatot csinálnak, végébe szines pántlikát fonnak. Az asszonyok hajukat kontyba csavarják *kontyvas* ill. *kontyfésű* segítségével (4. ábra). Az ilyen kontyfésűket a cigányok készítik. A menyecske először a *homlokkötőt* teszi fel (5. ábra): piros kanavász anyagra „*lerakval van*" a bolti csipke. Bármilyen színű kendőhöz fekete homlokkötőt viselnek, csak a fehér kendőhöz kell fehér homlokkötőt viselni. A homlokkötő csipkéjét felbodorítják. A homlokkötő fültől fülig ér, megkötőjét a konty

alatt keresztezik és a homlokkötő vásznán kötik meg. A homlokkötő fölé kerül a *fejkendő* úgy, hogy a csipke kilátszék (6. ábra), ezt a menyecske hátul köti meg (7. ábra), az idősebb asszony pedig az álla alatt (8. ábra). Ma már nem viselik a homlokkötőt, hanem a fiatalabb menyecskék fehér bolti anyagból készült *fejkötőt* (9. ábra) viselnek, amelynek szélét *sing* díszíti és hátul a *folyosóba* húzott *szatyinggal* összehúzzák, miáltal fodros lesz. A fejkendőt erre is úgy kötik, hogy a sing kilátszon (10. ábra). Ezt a fejkötődivatot egy Börzsönyből Szokolyára került menyecske hozta be.

6. ábra. Menyecske homlokkötővel fejkendőben. — Junge Frau mit Stirnbinde und Kopftuch. — Dr. Gönyey felv.

A lányok nyakát 8—10 sor gyöngy ékíti, ezek két végükön ruhára, „*vánkusz*"-ra vannak rávarrva és pertlivel kötik meg.

*

Férfiak inge a bőujjú *magyar ing*, bolti gyolcsból lehajtós gallérral, vállfolttal készül, *vállbaszabott*, ujja felül ráncolt, hóna alatt *páha*, kézelőjénél szintén ráncos. Az ing *smizlis elejű*. (Szélessége 40 cm, hossza 70 cm, ujja hossza 48 cm, ujja legnagyobb szélessége 40 cm, vagyis bősége 80 cm.) Ugyanilyen szabású inget, ha az „pamukos vászonból" készül, *bikkfaingnek* neveznek. A vőlegény inge ugyanilyen szabású, csak az elejét kevés pirossal kivarrják és a lány belehímezi a vőlegény nevének kezdőbetűit ilyenformán : KO JO (Kocó József).

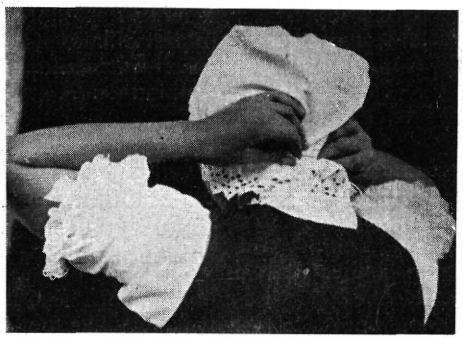

7. ábra. Menyecske kendő kötése. — Junge Frau beim Binden des Kopftuches. — Dr. Gönyey felv.

A férfiak gatyája szőtt vászonból négy szélből készül. Részei : *szár, ülep, gallér, madzag*. Hétköznapra durvább kendervászongatyát vettek fel, amelynek alja *mesterkével* és *rojttal* volt díszítve, az ünnepi pamukos vászonból készült gatyának az alja *borsójukas* és *rojtos* volt. A durva kendervászon gatya olyan kemény volt, hogy „a puskagolyó nem ment rajta keresztül", ezért hívták bikkfagatyának (ugyanígy a kendervászoninget bikkfaingnek). Mikor bementek Pestre dolgozni, úgy csúfolták őket „jönnek a bikkfagatyások". A gatyát ráncbaszedték; néha az asszony dolga volt a ráncolás, legtöbbször az ember maga is meg-

csinálta (11. ábra). Télen nadrág alatt is viselték a gatyát, de azt nem ráncolták.

A *zsinóros magyar nadrágot* még ma is viselik a szokolyaiak (12. ábra). A váci magyar szabótól veszik; bélése szűrbélés (fehér abaposztó), elején az ellenző neve *billencs*, amibe a nadrágszíjat belehúzzák, az a *folyosó*. A posztónadrág ünnepi viselet volt, mert munkában csak gatyát hordtak. Szarvasbőrből készült nadrágot is viseltek, az is zsinóros volt és *billencses*. A *bőrnadrágot* azonban csak hétköznap viselték és mellé hétköznapló lajbit vettek fel.

Az ingre *lajbit* vettek, ez szintén posztóból készült és az elején 2 sor fényes gomb volt. Lehajtós gallérú volt. Aki „móddal" varratta, annak a hátán 3 billencs volt, aki csak vásáron vette, olyat vett, ami passzolt rá. A lajbi jobb zsebéből lógott ki a csipkés *zsebbevaló kendő*, amibe a lány belevarrta a nevét, pl. VI JU (Viski Julis), errül tudták meg, hogy ki a legény szeretője. Száröltéssel verset is varrtak bele, pl. ezt:

„Piros rózsa, kék nefelejts
Engem babám el ne felejts.
Mert, ha engem elfelejtesz
Elszárad a nefelejts."

A lánynak különben, ha menyasszony volt, se volt semmi különös megkülönböztető jele.

A kis lajbira vették fel télen az *ujjas lajbit*, kék v. tiszta fekete posztóruha volt ez.

Nem húzták a karra, hanem csak nyakbavetve viselték a fekete posztóból készült *kabátot*, amelynek nyakát 4 ujjnyi széles prémmel díszítették. A nyaknál zsinórral kötötték meg, ez a zsinór gömbölyű fekete volt, végén fekete „cafrang"; zsinóros díszítése a kabátnak csak az ujján volt.

8. ábra. Asszony magyar ingben homlokkötővel és fejkendőben. — Frau im ung. Hemd, Stirnbinde und Kopftuch. — Dr. Gönyey felv.

A bőrből való ruháikat a pásztor vagy a szűcs készítette. Voltak helybeli szűcsök is, — egyike ezeknek — a valószínű idegenből beszármazott — *Merádik* szűcs. Ilyen bőrruhájuk volt a majd térdig érő *ködmön*, amelynek sárga alapszínére az alján és a hátán pirossal cifrákat hímeztek. Elején szijjból való gombok voltak. Ködmöne azonban csak annak volt, aki birt venni, mert 10 frt-ba került egy.

Jobbára csak pásztoremberek viselték a szintén bőrből való *mejjedzőt*. Ezt a hátul csukódó ősi ruhadarabot a ködmön alatt viselték.

Elejét pirossal virágozta a helybeli szűcs. A megkötő zsinórját először hátul keresztezték és elől kötötték meg, felül a nyaknál azonban csak hátul. A *mejjedző* használatát éppúgy, mint az ország más vidékein is a *lajbi* szorította ki. (L. Ethn. 1938. 196. Magyarpalatka).

„Csak némelyiknek volt *bundája*" és ezt a váci vásáron vették. Annál általánosabban viselték a váci szűrszabó remekét, a *szűrt* s ha kivitték a jószágot a legelőre, „*kinnt hálták cifra szűrben*" (a szűrt másutt is használták hálásra, pl. Magyarpalatkán Ethn. 1938. 196.)

Lózs Mihály bácsi (ma 83 éves) még emlékszik rá, hogy az ő gyermekkorában a nagyon öreg embereknek nagy hajuk volt, hátra

9. ábra. Menyecske fejkötőben s magyar ingben. — Junge Frau mit Haube und ung. Hemd. — Dr. Gönyey felv.

10. ábra. Menyecske felteszi a fejkendőt. — Junge Frau beim Binden des Kopftuches. — Dr. Gönyey felv.

volt csapva és kis 3—4 fogú görbe csontfésű volt benne, arra nem emlékeznek, hogy valaha is befonták volna a hajat. *Kalapjuk* nagyobb karimájú, felfelé hajlított szélű, kerek tetejű kalap volt. A legények kalapjának a széle „be volt szegge" bársonnyal. A fiatalok játékában is szerepet játszott a kalap. A szérűben 14—16 éves lányok játszottak a legényekkel és eldugták a legény kalapját, „*elsusogták*" — mondják ők, kézről kézre ment a kalap a körben álló lányok között, akik a kötény alá dugták, a legénynek meg kellett találni. Kalapjukat Vácon vették, ahol két kalapos mester jobbára csak Diósjenőre és Szokolyára dolgozott. A legények kalapja mellé olykor darutoll is került, de ez nem volt általános divat.

Legrégibb lábbelijük a *bocskor* volt (formájáról nem tudtam meg semmit), amelyet aratásban viseltek, de templomba is elmentek benne. A legények táncba erre kötötték fel a *sarkantyút*, melynek olyan volt

a *taraja*, mint egy ezüst pengő, ragyogott mint az arany. A fokos, meg a sarkantyú volt a férfiak dísze — mondották. Viselték aráncos szárú oldalt varrott kordován csizmát is, amely elején huszárosan volt kivágva.

*

Mikor a gyermek megszületett és a bába elkötötte a köldökzsinórt, még fürdetés előtt *bundára dobták*, hadd legyen szép göndör haja. Pelenkába takarták, egy hónapos koráig abban volt, azután adták rá a *félinget*, amely hátul hasított volt, gyolcsból készült, nyakán fodros, *folyosóval*. A *folyosóba* húzott *szalyinggal* ráncolták a nyakán, a *fodrára singet* tettek. Ezt viselte a gyermek 3 hónapos koráig, ekkor már egész inget csináltattak neki, amely nem volt hátul szétvágva. Rontás megakadályozására fordítva adták rá az ingecskét. (Egyébként ha valaki fordítva vett fel valamilyen ruhát, azt mondták „akkor szerencséje lesz." Amikor a lány szoknyavarrás közben megszúrja a kezét tűvel „no ebbe megcsókolnak" — mondják neki. A burokba született gyermek burkát belevarrják a ruhájába, hogy „ne fogjon rajta a törvény.") Amíg a gyerek az első osztályt ki nem járta, *obonyos szoknyában* járt fiú, lány egyaránt. Az obonyos ruha egybeszabott, derékban ráncolt volt, hátul gombolták. Mezőre *hátiba* vitte az anya gyermekét, ott pedig *hintafára* akasztott *hintóba* tette (hasonló ábrát lásd Népr. Ért. 1937. 367. l.) A *hintót* télen felakasztották a házban is. (Lásd Ért. 1937. 371 l.) A csecsemő fejére horgolt *sipkát* tettek.

11. ábra. A gatya ráncolása. — Fältelung der *gatya*. — Herkely felv.

Külön menyasszonyi ruha nem volt, a menyasszony ünneplő ruhájában esküdött, fejére pedig bolti virágkoszorút tettek. A vőlegény megkülönböztető jelvénye a fentebb leírt vőlegénying volt.

Éjszakára a nők félingben, meg *pentölben* feküdtek le, a férfiakon pedig vászoning meg gatya volt, Viski Julis szavai szerint: „amibe nappal van, abba fekszik a paraszt."

A ruha varrása a nők feladata volt, bár egyik-másik ruhadarabnak külön varrója is volt, így a pruszlikot, meg a testállót varróasszony varrta „papirfurma után." Ilyen varró volt Tar Julis, 20—30 krajcárt kért a varrásért.

A ruhát a patakon mossák, előbb azonban otthon kiszappanozzák. Néha többen összejönnek a pataknál mosáshoz. A háznál kimosott kisebb ruhákat mindjárt felakasztják a házban lévő *szárítórúdra*. Esős időben felhajtják a szoknyát, hogy ki ne verje belőle az eső a ráncolást. A leányt tiszta fehérben temetik, az asszonyt ellenben tiszta feketében. A divatot leginkább a városban szolgált cselédlányok diktálják.

A szokolyai viselet leírásánál igyekeztem minden ruhadarabról beszámolni, némelyiket nem láthattam, t. i. abban temették el az öreg

embert vagy öregasszonyt, így pl. az utolsó *tarajos féketűt* egy éve temették el az egyik öreg asszonnyal.

*

Kitekintve Szokolya határain és összehasonlítást végezve a szomszédos Diósjenő viseletével, megállapíthatjuk, hogy a szokolyai és diósjenői viselet közül határozottan a szokolyai látszik eredetibbnek, amit igazol az is, hogy a szokolyaiak elhagyott ruhadarabjait a diósjenőiek veszik meg.

A nők *magyar ing* elnevezése — bár egybehangzó vélemény szerint emberemlékezet óta ezt viselték — arra enged következtetni, hogy ismerhettek egy más, nem magyar ingformát is, amely úgy látszik teljesen kiveszett. A ma mellette meglévő sípujjú ing, amit munkában viselnek, újabban terjedt el s szabása ugyanaz, mint a *magyaringé*, vagyis bevarrott ujjú. Palotay szerint valószínű, hogy a magyar női ingnek régebben bevarrott, Gönyey szerint vállbaszabott ujja, a férfiakéval megegyező szabása volt és ezt a mellévarrott, vagyis Gönyey szerint nyakbaszabott ujjú ingek később kiszorították. Itt tehát egy régibb magyar ruhadarab maradt fenn máig is használatban.

12. ábra. Férfi zsinóros, billnecses nadrágban. — Mann in verschnürten Hosen. — Dr. Gönyey felv.

A másik magyar eredetűnek tartható ruhadarabjuk a *magyar pruszlik*, amely mellett kb. 25 éve elterjedt *rácpruszlik*-nak már a neve is elárulja idegen eredetét. A Népr. Múz. tulajdonában lévő váci fényképésztől vásárolt fényképeken a Vác környéki községekből is látunk rácpruszlikokat. A pruszlik a nyelvészeti adatok alapján mint a „lányok ujjatlan mellese" Ipolyságon (Nyr. 19 : 94) s mint „férfi vagy női szorosan testhez simuló mellény" Vácon is előfordul. Ipolyszalkán pedig *„pruszlyik: lánylajbi."* A pruszlik jelentős szerepet játszik a szokolyaiak viseletében, hisz a környező falvak a szokolyaiakat *„szokolyai pruszlik"*-nak nevezik — *„eljöttél szokolyai pruszlik"* mondják — (amit ők el is fogadnak), mert a férfiak is mellényüket pruszliknak nevezik, *„hol van a pruszlikom"*, kérdi az ember, ha a mellényét akarja felvenni.

A mellény és a lajbi szorította ki egy másik régi ruhadarabjukat, a *mejjedzőt*. Vácon is ismertek „egy darab télen át ing alatt viselt hónalj alatt átkötött melegítő báránybőrt, amit *mejjedzőnek* neveztek."

A másik női felső ruhadarab a *kacamajka* is nagy területen elterjedt *kaci, kacamajka, kacmaj, majko, macaj, kacsamajka* névvel főkép a környező vidéken, de előfordul az ország más vidékén is. (Nyr. 18 : 430 alatt Szalay Gyula valószínűleg tévesen közli a Hont megyei táj-

szavak között kacamajka: „kötény", mert ugyanezen a vidéken a *kacamajkának* nevezett ruhadarab mindenütt mint női felső kabát, vattázott kabát, női felső ruha szerepel.

A *kantus* neve után ítélve magyar ruhadarab (köntös, kantus alakban a régi nyelvben is előfordul 1735-, 1758-ból Nyr. 42 : 312), mint magyar szó ment át a lengyelbe *(kontuš)* tótba *(kanduš)*. A *jankli* (német jankerl) valószínű a környező svábságtól átszármazott viseletdarab.

Az alsó női ruhadarab (női nadrág) neve *trityi* előfordul másutt is, mint férfi alsó vagy felső nadrág neve. Igy előfordul Boldogon is (Pest m.), ahol a szűk gatyára húzott pantallót nevezik így. Hartán a bőrnadrágot hívták *trityinek*, amelynek szárait csízmán kívül viselték és lenn gombolták. Ott a rövidéletű *trityit* a bő gatya váltotta fel. (Harta Népr. 63. l.) Fél Edit azt mondja, hogy „nem sikerült a név eredetére rájönni. Vácon *trityi* a taligások viselete, barnaszínű, vékonykelméjű bőszárú, a kötözködésnél gatyaszerűen ráncolt nadrág." Az elég primitívnek látszó ruhadarab eredetéről mit sem tudunk. Lényegesnek tartom azonban arra utalni, hogy a hartai trityi szárait lenn gombolták, a szokolyai trityi szárait is szintén lenn kötötték meg és gyűrték be a harisnyába.

A bokás harisnyát, amelynek kötött formáját az ország különböző vidékeiről ismerjük a váci *mamuszostól* veszik éppúgy, mint a szűrcsizmát. Ehhez hasonlót a Hont megyei tótok is viselnek. A *mamusz* neve Vácon *csendes*, amelyet szőrös vastag szövetből külön mesterember készít s főleg öregasszonyok viselnek.

Az egész palóc vidéken elterjedt a *homlokkötő* viselése. Kerékgyártó A. szerint „valószínű, hogy a keskeny homlokkötő viselése németes városi divat hatására jött szokásba, mintegy pótolva a teljesen letűnt párta viseletét. (Magy. női haj és fej vis. 25 l.) A *tarajos féketó* is az egész palócterületen elterjedt viseletdarab.

A zsinóros *billencses* szabású magyar nadrág országosan elterjedt és magyar kultúrhatásra átvették a palócokkal szomszédos tótok is.

Herkely Károly.

*

Die Tracht von Szokolya.

Die Tracht von Szokolya (ein ungarisches Dorf im Börzsöny-Gebirge, Kom. Hont) unterscheidet sich in vielen Zügen von der Tracht der umgebenden Dörfer, deren Bevölkerung zum Teil fremder Nationalität angehört. Verfasser beschreibt die einzelnen Kleidungsstücke, die aus hausgewobener Leinwand, dann aus Fell, ferner aus Tuch hergestellt sind. Benennungen, wie „ungarisches Hemd" und „ungarisches Leibchen" zeugen vom ungarischem Ursprung der betreffenden Kleidungsstücke. Aus der alten Frauentracht wird noch der *pendel* (Leinwand-Unterrock) getragen. Ebenso tragen noch die Männer die *gatya*. Das weitärmelige Frauenhemd „ungarisches Hemd" genannt, wird noch allgemein getragen, obwohl seine Verdrängung durch das Hemd mit engem Ärmel schon im Laufe ist. Überhaupt lässt sich der städtische Einfluss in der Kleidung stark fühlen. Zuerst wurde die alte Kopftracht abgelegt, die wir auf den Abbildungen darstellen.

Die Männer tragen noch allgemein die engen, verschnürten „ungarischen Hosen."

*

Szokolyai népszokások.

Jelentés 1938. szeptember 11—18-ig tartó gyüjtőút eredményéről.

Születés, keresztelés.

Szokásban volt, hogy két széket fektettek le háttámlájukkal a földre egymástól kis távolságra, keskeny deszkát tettek rá s letakarták, erre ült a vajúdó asszony; előtte a földre lepedőt terítettek, arra esett a gyerek. Az asszony kínjában a szék lábát fogta. A gyereket a bába az ágyra helyezi. Amikor megszületett a gyerek, azt mondják: hála Istennek, meglett szerencsésen!

Ha a gyerek nehezen akart megszületni, az apa keresztüllépte az ágyban az asszonyt.

A gyerek köldökzsinórját összecsavarják és elteszik; 7 éves korában odaadják a lánynak, hogy bontsa ki. Ha kibontja, jó varró lesz.

A fiú fürösztővizébe vasat tesznek, hogy erős legyen; a lánynak pedig virágot tesznek, hogy szép legyen.

Az első gyermek születésekor több komaasszonyt hívnak, 15—20-at; a többinél csak egyet. A komaasszonyok rendesen ellátják ennivalóval az újasszonyt a keresztelésig (leves, sültek, tészták).

A születés után 1—2 hétre (attól függ, hogy gyenge-e vagy erős a gyerek) tartották a keresztelő lakomát, erre meghivták a komaasszonyokat, férfiak nem vettek részt. Nagy lakomát csaptak, régi ennivaló volt a mákos kalács s bort ittak hozzá. A lakoma végeztével az eltávozó komaasszonyok pénzt dugtak a gyermek vánkosa alá s a bábának is adtak pénzt.

A keresztkomák, ha még azelőtt tegezték is egymást, ezentul magázódnak, kê-nek szólítják: komámasszony (komámuram) mondja kê!

Az első gyereket rendesen az apa nevére keresztelik.

Keresztelés után egy hétre elmegy az anya a bábával a templomba avatásra, ekkor a pap imádkozik.

Dudabál.

50—60 évvel ezelőtt, amikor még voltak dudások a faluban, rendezték a dudabált, rendesen a dudás házában, általában szombaton este, de néha máskor is. Résztvevői gyerekek voltak 14—15 éves korig, idősebbek már szégyeltek ide járni. A gyerekek vagy pénzt adtak a dudásnak, vagy 1—2 tojást, enni-, innivalót vittek neki. Itt tanultak táncolni tulajdonképen a kislányok, legénykék. A mulatság végefelé a szülők is megjelentek, de csak nézték a táncot.

Legénykor.

A legények sorába kb. 16 éves korban kerültek be a fiuk. Különleges avatás nem volt, akit azonban még nem tartottak maguk közé valónak, azt kidobták a társaságból. A táncban megengedték, hogy résztvegyen, de csak akkor, ha fizetett, ha nem, akkor kizavarták a kocsmából.

A legények legénybírót választottak maguk közül, rendesen a legöregebb, legértelmesebb legényt. Maguk között összebeszéltek s a kiválasztott elé azzal léptek: „te leszel a bíró"; ő erre áldomást fizetett a legényeknek. A bíróság addig tartott (1—2 év), míg a legény katonának ment vagy megházasodott. A legénybíró feladata volt a rendtartás, ő csendesítette a legényeket, ha torzsalkodtak.

A legények hol csoportosan, hol egyedül eljártak a lányos házakhoz. Ujabb időben hétfőn és pénteken nem mennek. A lány zsebbevalókendőt adott a legénynek, amibe bele volt varva a lány neve (kereszt- és vezetéknevének kezdőbetűi pl. Vi Ju: Viski Juliska). Igy mindenki tudhatta, hogy ki a legény szeretője. Amikor a legény eltávozott, a lány kikísérte, de a pitarban

elbeszélgettek még ½—1 óráig is. Ha azonban olyan legény ment a lányhoz, akit az nem kedvelt, azt hamar otthagyta a lány. Búcsúkor vett a legény a lánynak egy nagy mézeskalácsszívet s ráíratta a lány s a maga nevét cukros vízzel. Néha cipőt is vett a lánynak, de úgy, hogy a szülei meg ne tudják: azok ugyanis kifogásolták volna, hogy annyit költ a lányra.

A mulatságokat rendesen a kocsmában tartották vagy pedig valamelyik házat kibérelték. Újévkor három napig tartott a mulatság, de farsang farkán is. Húsvét és pünkösd másnapján, általában pedig minden szombaton este tartottak mulatságot. Választottak egy cigánybírót, aki a cigányt fogadta fel s rendelkezett velük, ő gondoskodott a cigányok fizetéséről is. A legénybíró az ajtó mellett ült s minden legénynek, aki beállott a táncba, fizetni kellett. — A legények körben állottak fel, középen egy legény, aki cifrázta a táncot. Előbb lassút jártak, azután jött a gyors. A lányok a terem egyik sarkában csoportosultak s amikor a páros tánc kezdődött, a legény intett a lánynak vagy nevén szólította. Ha másik jelentkezett a szólításra, rákiáltott a legény, hogy: „ne te, az anyád istenit, hanem a mi Zsuzsink!" — Ha a legény meg akart szabadulni a lánytól, mert az nem tudott táncolni, akkor a cigányok felé táncolt vele s bependerítette közéjük; ezek megcsipkedték, a lány pedig pirult, szégyelte magát és kiszaladt. Ha pedig a lány valamivel megsértette a legényt, az megfizette pajtásait, hogy ne táncoljanak a lánnyal s így a leány „állhatott gödört", nem táncolt vele senki. — Súlyosabb sértés esetén, ha pl. vele nem ment táncba, de más legénnyel igen, akkor vagy ő vagy pedig valamelyik pajtása tánc közben az ajtó felé táncolt vele s az ajtón kipenderítette, kitáncoltatta. — Ha valaki le akarta kérni a leányt a legénytől, az nem engedte; rendesen ebből kerekedtek a verekedések, legényvetélkedése'k. Régen az volt a virtus, hogy valaki minél többet verekedett s minél többet ült miatta.

Mulatság közben vagy utána szólt az idősebb gazda vagy a legény pajtásainak, hogy menjenek el a házához. Itt hurkát, kolbászt, pogácsát kaptak enni s ittak utána s danoltak. Más alkalommal másnak a házához mentek el.

Névnapokon (János, István) sorba jártak a gyerekek köszönteni s pár krajcárt kaptak ajándékba a jókívánságért.

Megszólítás, köszöntés.

Az idősebb férfiakat atyusnak szólították, pl. Viski atyus. Az idősebbeket a fiatalabbak általában kê-nek szólították, így mondta az asszony is a férjének. Az idősebbek tegezték a fiatalabbakat, ugyanígy a férj is feleségét. A komák azonban magázzák egymást, még ha azelőtt tegeződtek is.

A köszöntés az általános magyar forma: „Jó napot" „Adjon Isten". Ha valaki a ház előtt ült vagy álldogált, az köszöntötte, aki elment előtte, szokásban volt, hogy odaszólt: „de kiállott!"

Fonóélet.

Külön volt lány és asszonyfonó, az öregasszonyok pedig legfeljebb a szomszédba gyűltek össze 2—3-an fonni. 10—20 jánypajtás gyűlt össze egy-egy helyen, az u. n. fonóházban. Egyideig csak maguk voltak s dolgoztak szorgalmasan. A legények később gyülekeztek az ablak előtt. A gazdáék gyakran el is zavarták őket, mert huncudkodtak: a kaput elvitték s másutt állították fel. A lányok tréfálkoztak is velük, kikiáltottak nekik: igyatok legények! s az egyik kif..gott az ablakon. A bejövő legényeket felszólították: „világítóra adjatok már legények!" s mindenik adott egy pár krajcárt. A legények ott helyezkedtek el, ahol tudtak, rendesen mindenik a választottja mellé zsámolyra. Szokás volt, hogyha a leány leejtette az orsót, a legény felkapta s a lánynak csókkal kellett kiváltania. Munka közben énekelgettek, majd a munka befejeztével hazamenetel előtt társasjátékot játszottak (kútbaesés). Ennivalóul pattogatott kukoricát adtak.

Lakodalom.

Az ismerkedés rendesen már a gyermekkorban kezdődött s a közös munkákon, szórakozásokon megerősödött. A vagyon régen nem jelentett tulzott elzárkózást, mivel mint fuvarozók, favágók, gazdasági cselédek együtt éltek, dolgoztak s a gazdasági cselédek is beházasodás, megvagyonosodás révén szoros kapcsolatba kerültek a faluval. Sokan kerültek be úgy, hogy vőnek mentek a házhoz. A fiatalok összehozását az öregasszonyok is elősegítették, „összepuhatolták" a fiatalokat. Néha azonban a vagyon is beleszólt, a szülők, ha vagyonosabb kérő akadt, ráerőszakolták a leányt a házasságra.

Ha nem egyfalubeliek*, akkor elmennek tüzet-vizet nézni. Először a vőlegény szülei látogattak el a lányos házhoz, de úgy, hogy ne tudjanak róla, s megszemlélik a lány szüleinek vagyoni állapotát. Jót jelentett, ha a lány szülei hamarosan visszaadták a látogatást, rosszat, ha sokáig húzták.

Kérőbe elment a vőlegény násznagya s a vőlegény. Előzőleg értesítették a házat valaki útján, hogy kérők érkeznek. Erre meghívták a lányos ház legközelebbi rokonait. A násznagy elmondotta a kérőverset. Ekkor azután kitűzték a kézfogó napját.

A lakodalom előtti vasárnap volt a *kézfogó*, ma inkább eljegyzésnek nevezik. Ezen jelen voltak a vőlegény szülei, testvérei, a két násznagy, két vőfély s a két koszoruslány.

Először a két násznagy kezdte meg az alkudozást a móringra. Kikötnek évenkint bizonyos összeget (50—60 P.) a menyecske részére. Ha az ura meghal s gyermek nincs, annyi évi pénzt kap, ahány évig együtt éltek. Ha marad gyerek, semmit sem kap s ottmarad a háznál. Ha legény megy vőül, akkor szintén kikötnek évi bért, s ha az asszony meghal, megkapja az eltelt időre szóló bérét. Ha gyerek van, maradhat a házban, esetleg hoznak neki asszonyt. Ha azonban nem akar maradni, elmehet s megkapja a bérét, a gyerek pedig ott marad.

A móringlevelet megírták, a vőlegény és menyasszony aláírta, tanúként a násznagyok szerepeltek.

Megegyezés után a vőlegény násznagya elmondotta verses mondókáját, erre a vőlegény és menyasszony letette az asztal csücskére, amit a másiknak szánt. Ekkor adott a vőlegény a menyasszonynak jegykendőt s ha gavalléros volt, akkor pénzt is tett bele annyit, amennyit módossága megengedett. A menyasszony is kendőt adott. Ezután a násznagyok is, jegyesek is kezet fogtak.

A kézfogót lakoma fejezte be s ez sokszor nagyobb, fényesebb volt, mint a lakodalom.

Ha azután szakítottak valami miatt s nem került esküvőre a dolog, akkor visszaadták egymásnak a jegyet; haragosan úgy üzengettek egymásnak: „sz..ok játszani, add vissza a bábruhám!"

A lakodalom előtt a menyasszony készített a vőlegénynek *jegyinget* és *jegykendőt*. Az ing eleje szépen ki volt verrva piros fonallal: felül egy tulipán, a szárán két oldalt végig rozmaring, a jegykendő is így volt kihímezve. Ujabban a vőlegény nevét himezik bele az ingbe. Ezeket azután pár nappal az esküvő előtt vitték el a koszorús lányok a vőlegénynek. A vőlegény az esküvő előtt vette fel ezeket s ebben ment az esküvőre.

Lakodalom előtti vasárnap (az esküvő rendesen szerdára esik) volt régen a *hívogatás*, ujabban egy héttel előtte. Mindakét vőfély hívogatott, felosztották maguk között a meghívandókat. Mogyorófa pálca végébe almát, citromot vagy narancsot szúrtak, körül vásári virágokkal díszítették s a tetejébe egy rozmaringszálat illesztettek. Ez volt a vőfélybot. A vőfélyek kalapjuk mellé a nyoszolyólányok adta rozmaringot vagy ujabban vásári virágot, rúzsát tettek, ez rendesen

* Igen erős az összeházasodás Diósjenővel, más szomszéd falvakkal ritkább, különösen régen. S ez az érintkezés az szokásanyagban is hatással van, részben vagy egészben átkerültek szokások Szokolyára v. ö. menyasszonyfektetés.

szebb volt, mint a többi legényeké. A bal mellükön pedig a nyoszolyólányok készítette csinált virág és szalag csokor volt. A vőfély elmondta a hívogatás szavait:

„jónapot kívánok maguknak, kik e házban laknak, mint kigyelmetek. N. N. küldött engem, hogy a lakodalomban megjelenjenek . . . ebédre, vacsorára meg egy pár pohár bor elköltésére."

A meghívott megköszöni a vőfély fáradozását.

A lakodalom előtt kértek fel két gazdasszonyt, rokon öregasszonyokat segítőül. A lakodalom előtti nap jöttek össze a segítők, ekkor készítették el a levesbe való tésztát: kockát, ujabban lúdgégét s egyéb ennivalókat, hogy minden kész legyen a lakodalomra, mert hiszen „a kész étel nem veri meg a gazdasszonyt".

Régen a lakodalomba meghívottak csak süteményt vittek ajándékba.

Lakodalom előtt készítik el a nyoszolyólányok a rozmaringos almát, kb. 15—30 darabot készítenek úgy, hogy rozmaringágat dugnak az almába. Templomba menetel előtt a vőfély vezeti be a nyoszolyólányokat, akik tálon hozzák be az almákat. A vőfély beköszöntő verset mond, ezután kiosztják az almákat. Első sorban a két násznagy kap, azután a legközelebbi rokonok s így vonulnak a templomba.

A vőlegény pántlikával a kalapja mellett járt az esküvője napjáig, ujabban a bal mellén hord kokárdát Erről is megismerhetik, hogy vőlegény.

A lakzi napjára készítették a vőlegényes háznál az *örömkalácsot:* nagy, szögletes, 3—4 fonatú kalács volt ez, s egy fonattal körül is vették. A vakarcstésztát faágakra rakták s ezeket pattogatott kukoricával, szalagokkal díszítették s a tetejébe tésztából pipiskét csináltak (kis madáralakot). Ezt a vőfély vitte a fején a templomba menetelkor, onnan a házhoz, majd amikor a menyasszonyért mentek, ismét magukkal vitték.

Templomból kijövet régen a násznép ketté vált s a két menet különkülön haza vonult ebédre. Ma mindnyájan a menyasszonyos házhoz mennek s itt mulatnak estig.

Estefelé régen a vőlegényes háztól indultak a menyasszony *kikérésére* és hazavezetésére, ma ott helyben mondja el a vőfély a kikérő verset. Felrakják szekérre a menyasszony holmiját: ágyát dunyhával párnákkal s a ládáját. Régen a menyasszony „jussa" 6 vánkos és 1 dunyha, meg egy „rugott bornyú" volt, s ezt is a szekér után kötötték. Az asszonyok eldugdossák a háznál található födeleket, tepsiket, nagy zajt csapnak. Az úton kurjongatnak s rigmusokat kiabálnak: „Új a juk — még az éjjel kifurjuk. — Aki kinéz az útcára — lakat kell a p.nájára." Elindulás előtt azonban a vőfély elbúcsúztatja a menyecskét szüleitől, testvéreitől, barátnőitől. Ha helybeli a menyasszony, akkor csak a ládát s holmiját viszik a szekéren, a többiek gyalog mennek. A vőfély fején viszi az örömkalácsot s közben-közben táncol. Manapság minden téren megállanak a menyasszonnyal s táncolnak egyet. Ha idegen faluból hozzák a menyasszonyt, a sor elején hintós kocsiban jön, a többiek szekéren; ezeket erre az alkalomra felvirágozzák, felcsengőzik. Az idegenből hozott menyasszonnyal megállanak a falu végén, ott ahol bejön az út a faluba, mert az útat szalmakötéllel elkötik. Egyik leszáll a szekérről s elszakítja a köte'et. A menyasszony szekere kerekéhez hamuval telt cserépedényt dobnak.

A vőlegényes ház ajtajában a vőlegény szülei várakoznak. A násznagy beköszönti az új menyecskét s a végén megkérdi, hogy be szabad-e vinni a menyecskét. Ezután anyósa megcsókolta s bevezették a házba. Az ajtban seprűt dobtak eléje, azt tartván, ha gyorsan felveszi, serény asszony lesz. Benn a tűzhelyhez vezették s felnézették a kéménybe, hogy fekete szemű gyereke legyen; megkavartatták vele a rántást, hogy jó gazdasszony legyen.

Ezután leűltek a vacsorához, úgy helyezkednek el, hogy a menyasszony az utcai ablakkal szemben ül. Igy illik ez, hogy az utcai benézők (hivatla-

nok) láthassák a menyasszonyt A két násznagy az asztal sarkának két oldalán ül.

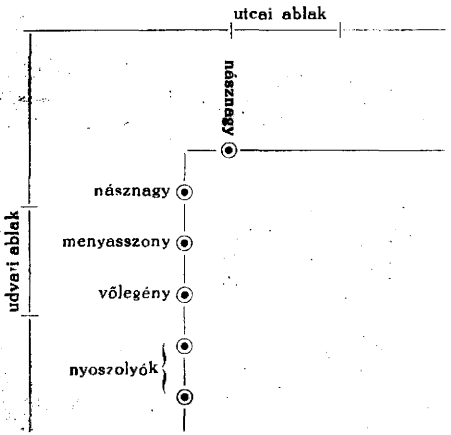

A vacsoránál a menyasszony és vőlegény egy tányérból esznek.

A vacsora ételei a következők voltak: h ú s l e v e s, régen kockatészta volt benne, ujabban lúdgége; f ő t t h ú s paradicsommártással; nagyfazék t e j b e k á s a; s ü l t h ú s, mákos kalács, herőke, rétes.

A kása behozatala után az egyik gazdasszony, aki jól tudott tréfálkozni, bekötötte a kezét s bement a vendégek közé; a vőfély pedig a gazdasszony jajgatása közben előadta, hogy a gazdasszony megégette kezét a kása kavarása közben s felszólítja a vendégeket, hogy adjanak k á s a p é n z t.

Az ételeket a vőfélyek hordták fel s verssel köszöntöttek be.

Vacsora után 11—12-ig táncoltak. Legények, lányok, még ha nem is voltak meghiva, bemehettek a lakodalmas házba s táncolhattak.

A menyasszony szülei és rokonai, akik eddig a lányos háznál mulattak, 11 óra körül felkerekednek, amint mondják: „viszik a tevét". Száraz ágat feldíszítenek rongyokkal és csengőkkel, ez a „*teve*" s ezt leginkább valami tréfás asszony viszi, a társaság dalolva, kurjongatva megy utána. Beküldenek egy cédulát a násznagynak, aki arról mindenféle bolondságot olvas fel a násznép nagy mulatságára.

Megemlítendőnek tartom, hogy Diósjenőn ugyanezt „*tebé*"-nek nevezik. A hétfalusi csángóknál pedig a borica táncban szerepel a *tebe*: „színes papirossal, aranyozott almával és dióval feldíszített fenyűfacsucs, fiatal fenyűfa v. fenyűgally, melyet régente körülhordtak, mikor a boricát táncolták. (Brassó m., Héttalu M Ny 346 — idézi Magyar Tájszótár II. 678.).

Éjfélkor tették fel az új menyecske *kontyát*, bádogfésűt tettek bele. Rendesen egy hozzáértő asszony végezte ezt s utána a jegybe adott kendővel bekötötte a fejét. Itt a gyertyástánc általánosságban nem volt szokásban, azonban Diósjenőről bekerült s egyszer-másszor meg is csinálták. Ekkor énekelik azt a nótát, hogy:

„Mikor a menyasszonyt fektetni viszik,
akkor a vőlegényt pokolba teszik,
Haj pártám, pártám, gyöngyös koszorúm,
Majd a szögre teszlek hármas hajfonóm.
A mi menyasszonyunk nem lesz többé lány,
Nem visel az többé piros pántlikát,
Háj pártám stb.

(vö. Gönyey cikke, Ethn. XLVI. 116.)

Kontyfeltétel után felszeletelték az örömkalácsot s szétosztották a lakodalmas nép között úgy, hogy mindenkinek jusson belőle.

Ezután a vőfély ékes rigmusokban elmondja, hogy mit kíván a menyecske: végül bölcsőt is, ezeket az ujdonsült férjhez intézi a vőfély.

Ezután következett a *menyasszonytánc*. Az egyik vőfély tartotta kezében a gyertyát, a kis vőfély pedig a tálcát s elkiáltotta magát, hogy: „eladó a menyasszony!" Erre aki pénzt dobott a tálcába, táncolt a menyasszonnyal. Végül azután a vőlegény megsokallotta a dolgot s egy nagyobb pénzdarabot dobott a tálcába s elvitte a menyasszonyt. Ekkor a cigány tust húzott, majd utánuk kiáltotta: „Szaporodjatok, mint a csicsóka!" A begyült pénz a menyasszonyé volt, ebből szoktak adni a cigánynak is. Amikor a vőlegénnyel járta a menyasszony, sokszor megtették azt a tréfát, hogy elénekelték a következő nótát:

Ebbel járod, majd megúnod,
görbe orrod szabba vágod,
a malac is görbét szalik,
azt is igenyesre rágod.

Reggelig táncoltak s azután eloszlottak, ezzel vége is volt a lakzinak.

Az új menyecske egy hét mulva látogatta meg szüleit, ha előbb megy ki a házból, azt mondják csavargó lesz belőle.

Temetés.

Amikor a halál beállott, akkor üzenetet küldtek a templomba csendítésre. Asszonynak, nőszemélynek 2 verset, férfiembernek 3 verset húztak a nagy haranggal. Ha rövidet húztak, azt mondták szegény halt meg. Ezt azután a mezőn dolgozók is meghallották s tudta mindenki belőle, hogy ki halt meg. A halott állát felkötötték, szemét kézzel lefogták, a tükröt mindjárt letakarták. Ezután rendesen rokonasszonyokat hívtak, akik megmosdatták a halottat, utána pedig felöltöztették rendesen fekete ruhába: ünneplőbe. Ha azonban közben már megmerevedett, akkor csizmát nem húztak, csak harisnyát.

Elkészítették a ravatalt. Az első szoba közepén két székre felállították a szekéroldalt, erre szalmazsákot tettek, letakarták lepedőkkel: megcsinálták a helyét. Kezét összekapcsolták (összekötözték), mintha fogná a zsoltáros könyvet, amit rendesen a 90-ik zsoltárnál nyitották ki. A halottat a ravatalon letakarták szemfedővel; ez fekete volt, ha öreg, s fehér, ha fiatal volt a halott. Ha pedig lány halt meg, azt fehér lepedővel takarták le, amelynek széle piros virágokkal van kihímezve.

A ravatalra kiterített halotthoz jöttek a komák, rokonok, meghívták őket énekelni: siraló énekeket énekeltek.

Mielőtt a pap, tanító jött temetni, koporsóba kellett tenni a halottat. A koporsóba külön nem tettek bele semmit. A koporsó tetejét is rátették, de a szemfedelet a fejnél kinyirták az arcnak. A koporsó fedelet régen úgy tették fel, hogy a szoknya, pántlika végét kihagyták. A fiatalok koporsójának színe kék volt, az öregeké fekete. Ha fiatal lány halt meg, akkor összehívtak 12 kb. ugyanolyan korú lányt, akik ünneplő ruhában jelentek meg s velük együtt ugyanannyi legény. Ugyanígy volt legény temetésekor is. Ők azután vegyesen vitték ki a koporsót. Ha öreg halt meg, a komák vitték ki, mindig a férfiak. Ha olyan öreg volt, hogy már nem maradt komája, akkor öregebb férfiak vitték. Ha kis gyerek halt meg, akkor lány, vagy fiatalasszony vitte, rendesen rokon.

A sírt a férfikomák ásták. Amikor a halottat kivitték az udvarból, egy ember kiereszlette a marhákat, hogy elbúcsúzzanak tőle; rendesen csak ha a gazda halt meg. A halottas háztól a templomba mentek, a halottat a templom előtt hagyták, amíg benn a búcsúztatás tartott s egy ember ott maradt vigyázni reá.

A temetőből visszatérve tartották a tort. Szokásos ennivalói voltak: leves, hús, tészta, — bor, pálinka. Komák, rokonok vettek részt rajta, rendesen danoltak is s néha igen jó kedvük kerekedett.

A gyász egy évig tartott, de inkább csak az asszonynép tartja azzal, hogy fekete ruhában járnak. A halál egyéves évfordulóján „esztendő verset" húzat-

nak. A sírhoz fát űltettek, ujabban rendesen gondozzák a sírokat, virággal ültetik be s halottak napján világítanak is.

A halott legkedvesebb holmiját szétosztják jó komái között.

Kukoricafosztás.

Napközben ha találkoznak lányok, legénvek, mondják meg egymásnak: „gyere el estére, fosztó lesz nálunk" De szívesen látnak olyat is, aki nem volt meghíva. A meghívottak főtt kukoricát vagy főtt gyümölcsöt kapnak enni. Munka közben danolnak, mesélnek.

1. ábra. Luca-napi „hendergőzés". — Brauch der Kinder am Luzientag.

Tollfosztás.

Téli estéken, amikor már a mezei munkának vége van, 20-an is összejönnek egy-egy háznál s a résztvevők legközelebbi alkalommal egy másik helyre mennek s így közös munkával, segítséggel végzik el a tollfosztást. Főtt kukoricát, főtt aszalt gyümölcsöt és pogácsát kapnak enni.

Disznótor.

Disznóölésben a komák segítettek s a disznótorba meghívták őket is, meg a rokonokat. Kóstolóba küldtek hurkát, kolbászt és szalonnát, sokszor a fél disznót elküldözgették. A torba takartos (löltött) káposztát, húst, bort adtak.

Búcsú.

Szeptember első vasárnapján, szerintük Őrangyal vasárnapján, tartották a reformátusok a templom szentelésének búcsúját. (Egyesek szerint összevárták a református és katólikus templom építését s egyszerre tartották a szentelést.) Nagy mulatság volt ez, vendégséget tartottak, a szomszéd falvakból rokonok, ismerősök jöttek ide vendégségbe. A diósjenőiekre mondják, hogy héttel előtte nem ettek s már előtte való nap itt „szederináztak" a kert alatt. Nagy mulatság ez, még az öreg asszonyok is „megbódáznak s elmennek táncolni.

Fogadott búcsú.

Július 26-án, Anna napján fogadott búcsút tartottak. 1770 július 26-án: „délután két óra tájban az égből leszállott tűz miatt megégett 13 ház" — mondja az egyházi anyakönyv bejegyzése. A nép emlékezete szerint: Anna napján az egyik asszony dolgozott a határban, a másik mondja neki, hogy miért dolgozik, ünnep van; mire az azt válaszolta, Anna csak egy asszony volt. Erre lecsapott a villám s leégett a fél falu. Ekkor megfogadták, hogy 150 évig megtartják a napot, nem dolgoznak s istentiszteletet hallgatnak. Nemrégen hagyták el, igaz, hogy a 150 év is eltelt már.

Luca napja.

Estélyén fokhagymával kenték be keresztalakban az istállók, ólak ajtaját hogy az állatokat a gonosz rontásától megóvják; a tyúkoknak abroncsból adtak enni fiaskukoricát (babái voltak a kukoricának), hogy jó tojósak legyenek. Ezt azonban éhomra és „szótalanba" csinálták. Luca napján nem szabad varrni, mert a tyúkok s.ggit bevarják; nem szabad fonni, mert beso-

dorják a tyúkok s. ggit. Más favágitójáról lopnak forgácsot s ezt felteszik a tyúkülőre, az ő tyúkjai tojnak, akitől a forgácsot lopta, azé nem. Az isztri alá állanak a lányok s fakanállal ütögetve a tetőt, kötényükbe fogják fel ami lehullik ; akiébe sok szem hull, az gazdaghoz megy férjhez. E napon a szemetet az utcára söprik a lányok s nézik, hogy merről ugat a kutya, arra viszik férjhez.

Reggel kisgyerekek mennek be a házba s leheveredn.ek a földre, hogy a tyúkok is úgy heverjenek. A gyerekek elmondják a köszöntőt :

„Lucát jöttünk köszőnteni — ha adnának hörpinteni,
Vagy borocskát vagy pálinkát — vagy egynehány kis krajcárkát.
Tyúkjaik jó tojósak legyenek — az asszonyok jó f. ngósak legyenek.
Az asszonyok jól f. ngjanak — a férfiak jót igyanak."
„Sok boruk, búzájuk legyen,
Adjon az isten szőröstökű malacot."

Aprószentek napja.

Karácsony bőjtjén este a pásztorok végigjárták a házakat s rakottyafa vesszőt hordtak magukkal. A gazdasszony húz egyet a vesszők közül s ráver a pásztorra, mire az táncolni, ugrálni kezd, hogy a disznók frissek legyenek. A vesszőt azonban nem szabad kézzel húzni, hanem csak a köténnyel fogva. Minden háztól kapnak valami ajándékot : ennivalót, pénzt, a magukkal hozott korsóba bort töltenek. Régebben ilyenkor a pásztorok lődöztek, ustorral pattogtattak, az Ur Jézus emlékezetére parádéztak.

Minden reggel a pásztor megfujja a kürtöt, figyelmeztetésül az állatok kihajtására, ennek a verse a következő :

Hajts ki kislány a kravát,
Hozzál mellé szalonnát,
Ha nem hozol szalonnát
Visszahajtom a kravát.

Az állatokat a gazdasszony az aprószenteki vesszővel hajtja ki.

Karácsony.

Amennyire az öregek vissza tudnak emlékezni, karácsonyfát állítanak otthon is és a templomban is. A templomi karácsonyfa cukrait stb. a szegény gyerekek között osztják ki.

Karácsony második napján borókafenyőágakkal jártak a legények, 3—4-en csoportosan, azt mondják : *„elmegyünk fennyűzködni."* Felkeresték a lányosházakat, de az öregebb emberek is az asszonyokat, s azzal köszöntöttek be:

„szabad-e a virágszálat megsimogatni"

ezután a borókafenyővel végighuzgálják a lányok, asszonyok arcát, sokszor véresre.

Újév.

3—4, néha 6 gyerek összeáll, külön fiúk és leányok, s szilveszter este feljárják a rokonokat s verssel köszöntenek. (L. zenei rész.)

Manapság újév éjjelén járnak a legények, énekelnek, zenélnek a lányok ablaka alatt.

Május első szombatján este kimennek a legények az erdőre s 5—6 méter bükkfaágat vágnak, sokszor olyan nagyot, hogy hárman is alig tudták behozni a faluba. Éjfél körül érkeznek a lányosházhoz. Beszólnak a lányért, aki a fát piros pántlikával, zsebkendőkkel díszíti. A kapuoszlop mellett gödröt ástak, a bele állított fát láncokkal a kapuoszlophoz kötötték. Ezután bemennek a házba, enni-, innivalót kapnak. Az ivás után énekelték :

Ki hallotta ennek hírét
Viski János legénységét,
fűrésszel dönti a májfát
hogy ne hallják kopogását.
Felveti a jobb vállára,
viszi Julis udvarára,
kelj fel Julis, csuhaj, itt a májfa,
jó éjszakát, vigyázz rája!

Egy hét múlva ismét elmennek a legények ledönteni a fát, ekkor is kapnak enni-innivalót.

Husvéthétfő.

Husvéthétfőjén locsolódnak. Régen a legények levitték a patakhoz a lányokat s valósággal belemártották vagy a kúthoz vitték s vederrel öntözték őket. Ma azzal köszöntenek be, hogy: „szabad-e a virágszálat megöntözni." A gyerekek pirostojást kapnak, ezt kap a legény is, ha szeretője a leány. Egyébként borral kínálgatják a legényeket.

Dr. Szendrey Ákos.

*

Sitten und Bräuche in Szokolya.

Die Sammlung enthält das Brauchtum und die Glaubenswelt des Dorfes. Aus den Hochzeitsbräuchen ist der Gang mit dem *tebe* = ein mit Bänder geschmückter Ast, dessen Parallele inbezug auf Namen und Gegenstand im *borica*-Tanz der siebenbürger *csángó* lebt, hervorzuheben. Interessant ist der Weihnachtsbrauch, wobei das Gesicht der Frauen und Mädchen mit den stacheligen Ästen des Wacholderstrauches gestreichelt wird; eine bisher unbekannte Parallele zur Lebensrute. Es werden ferner das gesellige Leben und die gesellschaftlichen Beziehungen beschrieben. Zu erwähnen ist der Dudelsack-Ball, der eine Art Tanzschule der heranwachsenden Jugend ist.

Jelentés a Szokolyán végzett népzenei gyüjtésről.

Ha véletlenül déltájban érkezik az ember Szokolyára, az utcán az iskolából jövő gyerekek kórusa fogadja:

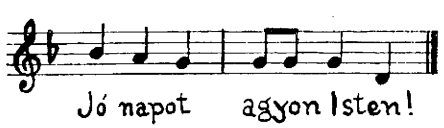

Természetesen ez csupán az iskola időleges kultúrkisugárzása. Az általánosan ismert gyermekjátékokat is megtalálhatni,[1] anélkül, hogy néhány helyi stílusapróság tarkítaná őket, pedig a következő kiolvasó versike

[1] Pl. Lánc, lánc, eszterlánc, stb.

Egyedem, begyedem
Dinom, dánom
Ökör, bika
Kender, vászon
Karika, fickó
Túrós, darás
Brekk.

arra mutat,[2] hogy régebben a gyermekjátékok élete színesebb volt.

A falu általános zenei képén bizonyos fokú müzenei hatás tükröződik vissza. Még a mult századi gyüjtemények néhány darabját is megtaláltam, a közelmult népieskedő daltermékein kívül. Ezek a művek gyakran bizonyos fokú átalakuláson mentek már keresztül, a versezet pedig majd minden esetben. Igy a „Tejes gyertyát égetek én" kezdetű[3] dallamot

Ződ a kökény, maj mekkékül,
Mos vagyok szerető nékül ;
Erre gyere csak, maj me'csókollak,
Kis angyalom, hogyha akarlak.

szöveggel énekelte Péter Lakati István, 76 éves gazda. Ugyanő a „Menj, siess hazádba vissza vert seregem" dallamára[4] a következő verset mondotta :

Gyere haza kedves uram, kész az ebéd.
A szomszéd is odahaza, jaj de szelíd.
Nem is bántja feleségét, érte ha jő,
Sőt mutatja szelídségét, mert hazajő.

Eregy haza, néz meg otthon tűzhejedet,
Kevergessed odahaza ételedet.
Ne biz másra serpenyődet földől a zsír,
Lángja ha mén a pallásra, maj szemed sír.

Gyere haza kedves uram, nyujcs kezeid,
Sírnak immár, sírnak immár gyermekeid ;
A kenyérért nyujtogatják kis kezeket,
Mivel élnek, ha megiszod élelmeket.

Aki adta gyermekid, el is veheti,
Sőt ha kamrád kenyérrel is volna teli.
Jó az Isten mind eltartja akit szeret,
Ha akarja, hogy éljenek ád kenyeret.

Gyere haza kedves uram, dörög az ég,
Legmagasabb hegyeken is potyog a jég.
Ne várd ide a kegyetlen ménköveket,
Gyere haza, otthon kérjed Istenedet.

Csak te haggyad mennydörögni az egeket,
Csak magadba csillapicsd a fergeteget,
Okosabbak az egeknek menkövei,
Mint a nyelves asszonyoknak nagy nyelvei.

[2] Arany—Gyulai : M. Népk. Gy. I. 355 : Egyedem, begyedem, bikkfajárom, Kiss Áron : M. Gyermekjáték Gy. 26. lap : ökör, bika, Lengyel László, stb.

[3] Megjelent „Milimári" c. népszínmű betéteként, „Gömöri nóták" c. alatt.

[4] Dallama már Pálóczi H. Ádámnál. 37. sz. Később a „Szabadságharc dalai és indulói" között.

Gyere haza kedves uram, dűl a kazal,
A szolgád is odahaza egyre pazar.
De ha téged lát kezein rajt a bilincs.
Semmi sincsen odahaza, gazda ha nincs.

Adott Isten feleséget boldog a ház,
Aki a cseléden rajta egyre csatáz.
Éljel-nappal a kezébe ropka pörög,
A sertés is híre nélkül csak úgy zörög.

Valószínűleg mint lakodalmas gazda példálózgatott az ilyenekkel :

Feleségem néz körü
Hazajött a gyönyörü
Ne busulj te semmirü,
Kipusztítlak mindenoü.
(nincs nótája.)

Szabó János közép 69 éves viszont a „Káka tövén" dallamára mondott szentenciát :

Öregember vagyok én már,
Nem gunározhatok én már.
Hatvankilenc évet éltem,
Hatvanhatot a feleségem.

Özv. Polgár Istvánné megtoldotta :

Fiatal a feleségem,
Abba minden reménységem.
Ha az ember megöregszik,
Kuckóban ül úgy melegszik.

Viszont néhány olyan dallam, amelyről mindezideig egységes vélemény nem alakult ki, s előfordulása elég rendszertelen, itt is felbukkant. Egyik dallamára[5] P. Lakati István ezt nótázta :

Három akó borom van,
Mind a három csapon van.
Oljan édes mint a méz,
Ki mit szeret arra néz.

Seres Bernát József kedvenc nótája is ez volt, de más szöveggel :

Hej patyolat, patyolat
Mi van a pentel alatt
Fehér p . . a mint a hó,
Szölke legénynek való.

Másik ilyen dallamra[6] Mészáros István 63 éves tudott új verset :

Néni, néni, nagy v . . . . u néni,
Akkora ja v . . . . a majd a fődet éri,
Egy két szál, vagy három,
Katona vagy rózsám, nem bánom.

[5] Közölte Bartók B. : A magyar népdal 218/a. sz. Tót változata : Slovenské Spevy. III. 717. Morva var. : Bartoš Fr. Národné Pišné Moravské. 704. sz. A gyüjtött dallam bővített másod nélkül, moll-hexachord.

[6] Bartók : 266. sz.

A helyhez, időhöz és szertartáshoz kötött versek többnyire dallam nélküliek, kivéve két újévi köszöntőt :

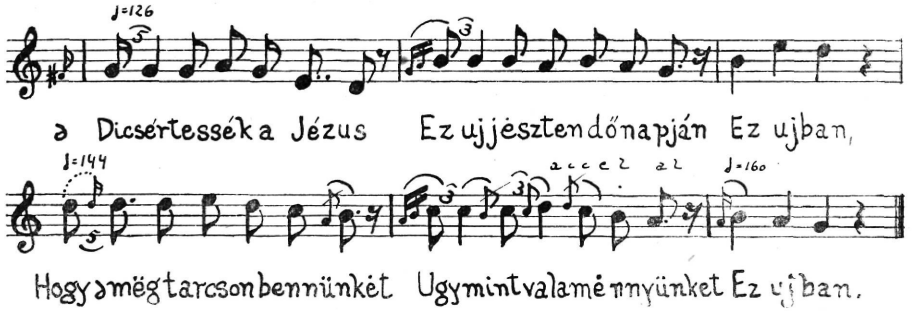

Szálljon áldás e házra, benne lévő családra, Ez újban.
Hogy meg etc.
A borjuk is sok legyen, a leányuk szép legyen. Ez ujban.
Hogy meg etc.

(Énekelte Tar Juliánna).

Dallama a katolikus liturgiában általánosan ismert,[7] érdekességét az adja, hogy Szokolya lakosságának zöme régi református. A liturgikus kölcsönhatás e példájánál is különösebb a másik újévi ének :

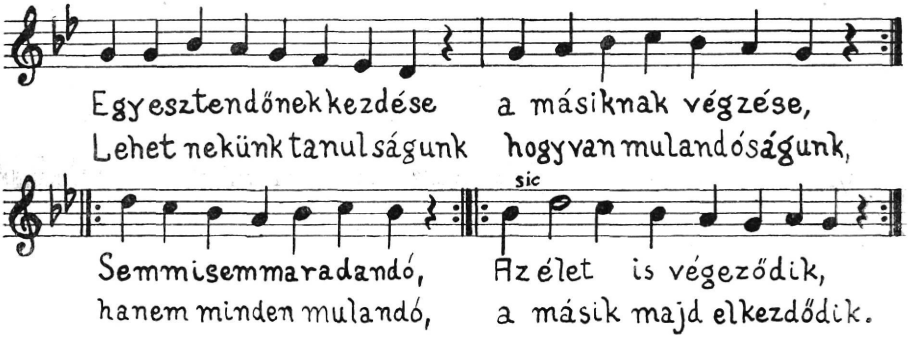

Boldog, akit készen talál az életben a halál
Majd az Örökkévalóság lészen nekünk boldogság.
Készen leszünk mindnyájan,
Nem tudhatjuk a jövendőt, érhetünk-e több esztendőt.

Most beköszöntenek : Jó estét !

Most már tinéktek jutalom, hogyha adakoztatok.
Egy áldást fogunk mondani, miben szivetek örül :
Hogyha eljőn az óra, melyben a halál kaszál,
Le fog titeket kaszálni
Testetek légyen csendesen, lelketek mennyben örvendjen.

Jó éjszakát kívánunk.

(Énekelte Polgár Istvánné, Szórágy Eszter 66 éves.)

E dallam kétségkívül a református egyházi életben gyakran előforduló 42. zsoltár,[8] csakhogy a melódiát mindig mollban énekelték, s

[7] Mennyből az angyal . . . Szent vagy Uram 25. sz.

[8] Bár ez az alakja a Goudimel-féle „Mint a szép híves patakra" melódiájától eltér. A mai liturgiában használt dallam a Cantus catolici 1651. megfelelő melódiájával egyezik.

következetesen a közölt ritmusban. Érdekes megfigyelni még a két köszöntő előadásában, hangulatában mutatkozó eltéréseket is.

A falu régebbi világi dallamkincse valószinüleg nem igen különbözött a palócság népzenei jellegétől, erre vonatkozó adatok azonban csak szórványosan akadtak. A közelmult társadalmi eseményei már a cigányzene[9] mellett játszódtak le, míg a régmult időkben a duda volt a fiatalság mulattató hangszere. Az öregek általában jól emlékeztek sok mindenre, csak némelyik huzódozott az énekléstől : „nincs árijám már nékem" és „még hetven évig elvótam, de azőte már mindenbő kimúlok." A pentaton régi stílusu dallamok sorában ezt a „dudanótát" énekelték :

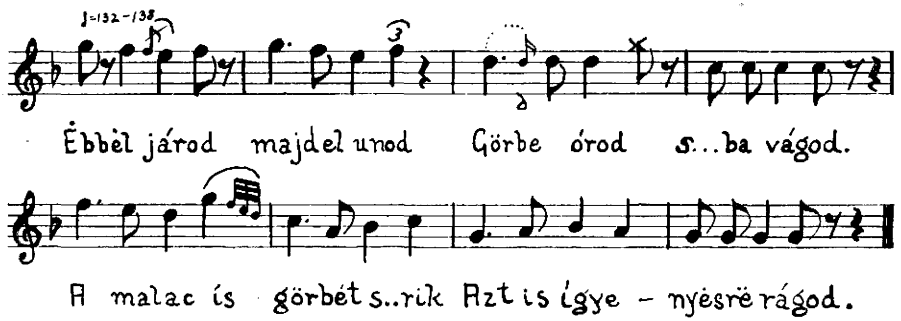

Összefoglalva : Szokolya népzeneileg egységes eredményt nem ad. Szórványos jelenségekből gyanítható, hogy a pentaton dallamanyag itt is megvolt, azonban az idők folyamán elmosódott. Részletezőbb kérdésekre csak a közvetlen és távolabbi környék ez utáni felderítésével kaphatunk választ.

Dincsér Oszkár.

*

Die Volksmusikforschung in Szokolya. Seine Musik betreffend ist Szokolya nicht einheitlich. Man findet hier Kunstlieder neuerer und älterer Art nebst einigen seltenen pentatonischen, also altungarischen Volksliedern.

*

[9] Helybeli banda nem volt, Kóspallagról hozattak.

Adatok Szokolya antropológiájához.

Jelentés az 1938 szept. 11—18-ig tartó antropológiai gyüjtőút eredményéről.

Az Országos Történeti Múzeum Néprajzi Tárának kiküldöttei f. é. szeptember hó 11—18 között Szokolya (Hont m.) községben néprajzi és antropológiai vizsgálatokon vettek részt. Az antropológiai vizsgálatot dr. Fehér Miklóssal együtt végeztem. Előzetes jelentésemben nem foglalkozhatom vizsgálataink eredményeinek részletes ismertetésével, hanem mindössze néhány fontosabb antropológiai jellegre terjeszkedem ki, hogy bemutassam, miszerint már az eddigi adatok is fontos támpontokat és irányító útmutatást nyújtanak további kutatások számára.

Szokolya község hazánk amaz érdekes helységei közé tartozik, ahol a nép ethnikai sajátosságainál, keveredett vonásainál fogva alkalmat nyujt embertanilag egyfelől az ősibb, tisztább tipusok nyomozására, másfelől a keveredés folytán bekerült idegen elemek típusainak kimutatására. Községünkben a telepítés, a szomszédos idegen ethnikumú községekkel való érintkezés igen jelentős szlovák és német keveredésre vezetett. A község magyar ethnikumú alaprétegéhez az idegen elemek idővel teljesen idomultak, azaz megmagyarosodtak. Ennek következtében Szokolya ma ethnikailag nagyjában egységes, ugyanakkor fajilag azonban még összetettebbé vált a már eredetileg is több rasszból álló magyar lakosság.

A község antropológiai képének megrajzolása végett 107 egyént vizsgáltunk meg. A megvizsgáltak az összlakosságnak kb. 6 %-át teszik, figyelembe véve a legutóbbi népszámlálás adatait. Mielőtt az antropológiai jellegek ismertetésébe kezdenénk pár szóval foglalkoznunk kell a megvizsgált egyének nem, életkor, vallás, foglalkozási, származási hely szerinti megoszlásával. Ezeknek az adatoknak figyelembevétele fontos, mert nem egy esetben élesen rávilágítanak egy-egy antropológiai jellegekben mutatkozó különbségek okaira.

A 107 egyén közül férfi 80 (74·40 %), nő 26 (24·67 %), gyermek 1 (0·93 %). Életkor szerint a férfiak közül: 16—24 éves 14 (17·22 %), 25—60 éves 54 (66·78 %), 61 és annál magasabb korú 12 (14·76 %). A nők között a fiatalabb életkorból aránylag több van. 16—24 éves volt 7 (36·95 %), 25—60 éves 17 (65·35 %), 61 és magasabb korú 2 (7·70 %). Az életkor tekintetében különösen a rasszantropológiailag jelentős korban a két nem közt arányosság van. A megvizsgáltak túlnyomó többsége református 94 (87·42 %), róm. katolikusok száma csak 13 (12·58 %). Több felekezet nem jött számításba. Foglalkozást illetőleg a megvizsgáltak $^{9}/_{10}$-ed része (97 egyén 90·21 %) földmíves vagy napszámos, s csak $^{1}/_{10}$-ed része (10 egyén 9·79 %) olyan, aki iparral, kereskedelemmel, vagy egyéb munkavállalással keresi kenyerét. Hasonló egységesség mutatkozik a származási helyüket illetőleg is, amennyiben 98 (91·14 %) szokolyai illetőségű és mindössze 9 egyén (8·86 %) származott részint Hont, Nógrád megyéből, részint az ország többi részéből. Itt közlöm azokat az adatokat, amelyeknek csekély esetszám folytán most még nagyobb jelentőségük nincs, azonban ha adatgyüjtésünket később folytathatjuk az egész megyében, úgy azok fajbiologiai jelentősége határozott módon fog kifejezésre jutni. Minden esetben felvettem a megvizsgáltak testvéreinek számát, majd a megvizsgáltak gyermekeinek számát is. Az így nyert adatok kifejezői egy

előző és egy most élő generáció vitalitásának illetve népmozgalmi jelenségeinek. Az adatgyüjtés alapján minden megvizsgáltnak átlagában 3·7 testvére volt, illetve van. Érdekes, hogy a megvizsgáltak közül csak 3-nak nem volt testvére. A testvérek száma 1—15 között váltakozott. Ugyanazon megvizsgáltaknál a gyermekszám átlaga jelenleg a következőkép alakul. A megvizsgált és házastársi viszonyban élőknél a gyermekszám átlaga 2·7. Minden további konzekvencia levonása nélkül a mutatkozó mínusz további fajbiologiai vizsgálatokat tesz kívánatossá. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy ily irányú következtetésekhez széleskörű és mindenre kiterjedő adatgyüjtés szükséges, mert csak ebben az esetben lesznek következtetéseink ténylegesen igazolóerejűek.

Antropológiai vizsgálat adatainak értékelése szempontjából lényeges támpontot nyujt a családnevek megoszlása és azontúl a családok genealógiai vizsgálata. A megvizsgáltak családneveinek statisztikája alapján a tősgyökeres magyar családok közül legszámosabb a Viski nemzetség (15), ezt követi a Szabó család (13), majd a Lakati (8), Tar (6), Magyar (7), Csomó (4), Marosi, Bögér, Dobos, Farkas, Kata családok. Utóbbiak gyakorisága 2—4. Idegen családnevek közül nagyobb gyakoriságban fordulnak elő a következők; Oli (5), Hartó (3), Polyák (3), Jakus (2), Lózs (2). További vizsgálódás alapját képezi az apai névnek anyai névvel való együttes vizsgálata. A megvizsgáltak közül 59 esetben (54·87 %) apai és anyai név tősgyökeres magyar. 14 esetben mindkét szülő eredete a név alapján idegen, legtöbbnyire tót, illetve német. 48 esetben (43·84 %) volt az apai vagy anyai név magyar ugyanakkor a másik idegen. Az idegen családnevek közt nagyobb gyakorisága van a tót neveknek, ezt követi kisebb mértékben a német nevek gyakorisága.

Külön csoportosítottam a nemzetiségi családneveket is. Horvát, Tóth, Rácz mindössze 6 esetben fordultak elő. A megvizsgáltaknak ezen vázlatos és kiegészítésre szoruló származási és keveredésükre utaló adatai meggyőznek már magukban is arról, hogy Szokolya ethnikai rétegzettsége még erősebb faji rétegzettséget fed, amelynek kutatása felette érdekes és sokfelé irányuló problémát nyujt az antropológusnak.

Az ismertetett adatok után térjünk át az antropológiai jellegek tárgyalására, mindenekelőtt foglalkozzunk az emberi test legfeltűnőbb jellegével a termettel.

80 szokolyai férfi között legalacsonyabb 151 cm, a legmagasabb 188 cm volt, középértékül 166·92 cm-t nyertem, amely érték közepes termetcsoport felső határértékénél foglal helyet. A minimum és maximum közötti differencia 37 egység. A variációs differenciának ezen magas értéke az esetszámot figyelembe véve különösen nagynak mondható. A nagy variációs differenciának megfelelően a termetnek egyes méretértékei igen

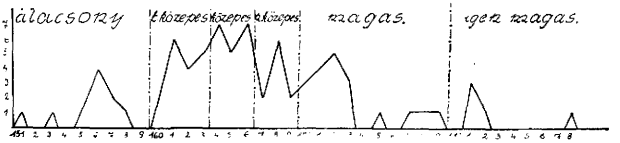

1. ábra. 80 szokolyai férfi termet görbéje.— Frequenzkurve der Körpergrösse von 80 Männern aus Szokolya.

kis gyakoriságot érnek el, aminek viszont következménye, hogy a variációs sor erősen fluktuál. A termet variációs sorának 3 ill. 5 gyakorisági központja van, amelyek körül az esetek felhalmozódása nagyobb. (166 cm 7 eset, 164 cm 7 eset, 161 cm 6 eset, 172 cm 5 eset.) Az említett tények alapján, — nevezetesen a termet nagy variációs differenciája, a termetértékek gyakoriságának alacsony esetszámai, a variációs sor nagyfokú fluktuálása valamint az eseteknek több központ körüli felhalmozódása arra útal, hogy a szokolyai magyarság termet tekintetében erősen kevert.

80 szokolyai férfi eloszlása a Martin féle termetséma fő csoportjai szerint a következő :

Alacsony	130·0—159·9 cm	10 férfi	12·00	%
Kis közepes	160·0—169·9 „	17 „	22·25	„
Közepes	164·0—166·9 „	19 „	23·75	„
Nagy közepes	167·0—169·9 „	10 „	12·00	„
Magas	170·0—179·9 „	19 „	23·75	„
Igen magas	180·0—199·9 „	5 „	6·25	„
		80 „	100·00	%

A táblázat tanusága szerint a szokolyai magyarságnak többsége 57·70 %) közepes termetű ; egyben az is megállapítható, hogy Szokolyán a magasabb termet felé eltolódás mutatkozik. A férfiak termetadatainak pontosabb vizsgálatából kitűnik, hogy az alacsony és részben a magas termet idegen ethnikai elemekkel kapcsolatos.

26 szokolyai nő termete 143 cm—163 cm határérték között váltakozott. Az ingadozási szélesség 20 egység, ami valamivel kisebb a férfiaknál észlelt szóródásnál. A nők testmagasságának arithmetikai középértéke 153·92 cm, ami 13·00 cm-el kisebb a férfiakénál.

A Martin féle séma termetcsoportjai szerint megoszlás a következő :

Alacsony	140·0—148·9 cm	6 nő	23·10	%
Kis közepes	149·0—152·9 „	3 „	11·55	„
Közepes	153·0—155·9 „	7 „	26·85	„
Nagy közepes	156·0—158·9 „	6 „	23·10	„
Magas	159·0—167·9 „	4 „	15·40	„
Igen magas	168·0—186·9 „	— „	— —	„
		26 nő	100·00	%

Nőknél is a középmagas termetcsoport éri el a legnagyobb gyakoriságot ; (26·85 %). A többi termetcsoport megoszlása nagyjában megegyezik a férfiaknál talált eredményekkel.

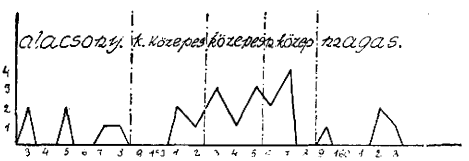

2. ábra. 26 szokolyai nő termetgörbéje. — Frequenzkurve der Körpergrösse von 26 Frauen aus Szokolya.

A fej méretei és indexei közül rendelkezésünkre bocsájtott helyszüke miatt csak a hosszúság-szélességi jelzővel foglalkozom.

81 szokolyai megvizsgált férfinál a hosszúság-szélességi jelző 78·00—94·00 határértékek között váltakozván, 85·47 arithmetikai középértéket eredményezett. A nyert középérték rövidfejűség (brachycephalia) alsó határértékének felel meg. A variációs sor differenciája 16

egység. A hosszúság-szélességi jelző 26 szokolyai nőnél 78·00—93·00 határérték között váltakozott, e szerint a variációs differencia 15 egység. Az arithmetikai középérték 85·88. A nyert középérték nagyfokú rövidfejűség (hyperbrachycephalia) csoportjában foglal helyet.

A hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjainak gyakorisága férfiaknál és a nőknél a következő:

		n ♂	%	n ♀	%
1. Dolichocephalia	X—75·9				
2. Mesocephalia	76·0—80·9	6	7·38	1	3·85
3. Brachycephalia	81·0—85·4	33	40·95	11	42·25
4. Hyperbrachycephalia	85·5—90·9	36	44·28	12	46·20
5. Ultrahyperbrachy „	91·0—X	6	7·38	2	7·70
		81	99·99%	26	100·00%

A hosszúság-szélességi jelző ezen csoportosítása arról győz meg, hogy a szokolyai magyarság között a rövidfejűség és annak különböző fokai uralkodnak. A rövidfejűségen belül a nagyfokú rövidfejűség (hyperbrachycephalia) éri el a legnagyobb gyakoriságot (♂ 44·28 %, ♀ 46·20 %). Mesocephalia gyakorisága nem jelentős, a dolichocephalia hiánya szembetűnő. Hosszúság-szélességi jelzőt illetőleg a szokolyai magyarság a matyókkal és részben a hetési magyarokkal tüntet fel hasonlóságot.

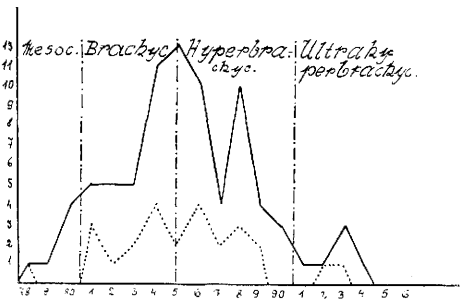

3. ábra. A hosszúság-szélességi jelző variációs görbéje szokolyai férfiaknál és nőknél (♂ — ♀ . . .). — Frequenzkurve des Längen-Breiten Index, von Männern und Frauen aus Szokolya.

Egészen röviden foglalkozom az arc alakját kifejező anatomiai arcjelzővel. Az arithmetikai középérték férfiaknál 83·30, nőknél 82·54. A nyert középérték mindkét esetben a szélesarcúság (euryprosopia) csoportjába tartozik. A középértékben megnyilvánuló szélesarcúság még határozottabban jut kifejezésre a morfológiai arcjelző értékeinek csoportosításában.

A legfontosabb méretek és jelzők után foglalkozunk a szem és hajszínével mint olyan sajátságokkal, amelyeknek a rasszantropológiai vizsgálatnál meghatározó értékük szembetűnő.

80 szokolyai férfinál és 26 szokolyai nőnél a haj egyes színárnyalatai a következő gyakoriságot mutatták.

1. Szőke	12 férfi	16·20 %	4 nő	15·40 %
2. Világosbarna	38 „	43·20 „	7 „	26·95 „
3. Geszt. barna	13 „	17·60 „	5 „	19·25 „
4. Sötétbarna	15 „	20·30 „	8 „	30·70 „
5. Fekete	2 „	2·70 „	2 „	7.70 „
	80	100·00 %	26	100·00 %

Uralkodó színárnyalat férfiaknál a világosbarna, amelyhez az eseteknek közel 50 % tartozik. Nőknél a sötétbarna színárnyalat képviseli a legnagyobb gyakoriságot (30·70 %). Csak a sötét és világos színárnyalatokat megkülönböztetve az előbbihez az eseteknek $^{8}/_{10}$-ede, az utóbbihoz viszont az eseteknek $^{2}/_{10}$-ede tartozott.

A szem színárnyalatainak előfordulása 80 szokolyai férfinál és 26 nőnél a következő:

1. Kék	12 férfi	14·94 %	3 nő	11·55 %
2. Szürke	13 „	15·99 „	3 „	11·55 „
3. Zöldes	10 „	12·30 „	2 „	7·60 „
4. Sárga	27 „	33·83 „	7 „	26·95 „
5. Barna	18 „	22·93 „	11 „	42·35 „
	80	99·99 %	26	100·00 %

A legnagyobb gyakoriságot mindkét nemnél a világosbarna (sárga) és sötétbarna színárnyalatok érték el. De jelentős a szürke és a zöldes színárnyalatok előfordulása is.

A közölt néhány antropológiai jelleg vázlatos vizsgálata s a többi itt nem közölt jelleg vizsgálatának alapján a szokolyai magyarságban a következő rasszelemek állapíthatók meg. Keletbalti és alpi rasszelemek teszik a lakosság közel 50 %-át, a dinári és alföld rasszelemek gyakorisága 20—25 % körül mozog. Nordikus és mongol rasszelemek is számottevők, különösen az előbbi.

Jelentésemben végezetül hangsulyozni kívánom, hogy közölt eredményeim csak előzetesek, az eredményeink és az adatok további kiigazításra várnak, amelyeket a legközelebbi időben igyekezünk pótolni.

Nemeskéri János.

* * *

Beiträge zur Anthropologie der Gemeinde Szokolya.

Szokolya gehört zu den interessanten Ortschaften unseres Landes, wo die gemischte Population für anthropologische Untersuchungen ein besonders reiches Untersuchungsgebiet darbietet, einerseits zur Forschung nach alten, reiner erhalten gebliebenen Typen, andererseits, zum Hervorheben von Typen fremder, durch Mischung entstandener Elemente.

Es wurden von 127 Personen somatometrische und morphologische Daten genommen. Da dieser Bericht lediglich präliminär ist, werden nur die hervorragendsten Merkmale (Gestalt, Längen—Breiten—Index, Gesichtsindex, Haar und Augenfarbe) mitgeteilt.

Die Mehrheit des Szokolya-er Ungartums ist von mittlerem Wuchs. Der arithmetische Wert (♂ 166·92 cm. ♀ 153·92 cm.) und die Untersuchung des Wuchses beweisen dies (♂ 57·70 % ♀ 61·50 %). Im allgemeinen ist Brachicephalie bezeichnend (♂ 85·47, ♀ 85·88), dafür zeugen der ausgerechnete mittlere Wert und das häufige Vorkommen einzelner Gruppen der Brachicephalie. Bezeichnend für die untersuchten Männer und Frauen ist die Euryprosopie. Am häufigsten kommt der hellbraune und der dunkelbraune Farbenton des Haares vor. Bei der Augenfarbe herrschen dieselben Nuancen vor. Aus den hier mitgeteilten und auch aus den nicht mitgeteilten anthropologischen Charaktermerkmale geht hervor, dass das Ungartum von Szokolya stark gemischt ist. Es lassen sich folgende Rassenelemente feststellen: cca 50 % betragen die ostbaltischen und alpinen Rassenelemente: die dinarischen Rassenmerkmale und die vom Alföld sind mit 20—25 % vertreten. Auch sind die nordischen und mongolischen Rassenelemente von Bedeutung.

I. Anthropológiai adatok — Szokolya (Hont m.) Felvették: Fehér Miklós dr. és Nemeskéri János. Felvétel ideje: 1938. szept. 11—17.

Sorszám	Név	Szül. hely.	Szül. ideje	Édesanyja neve	Vallás	Testmagasság	Ülőmag.	Csípőtövism.	Fej l. hossza	Fej l. szél.	Hossz-szél jelző	Fej-fül mag.	Hosszúság-mag. jelző	Legk. homl. szél.	M. arc. mag.	Járomiv. szél.	A. arc-jelző	Állkapocs szél.	Orrm.	Orrszél.	Orrjelző	Fülkagyló m.	Fülkagyló szél.	Szemszín	Hajszín	Bőrszín
	A) FÉRFIAK:																									
1	Szabó J. (P.)	Szokolya	1870	Magyar E.	ref.	163·5	84·5	96·1	187	150	80·21	114	60·96	120	110	148	74·32	116	53	30	56·60	79	33	13	7	10
2	Szabó M.	„	1904	Tarja Kiss E.	„	165·2	84·0	89·5	186	157	84·41	124	66·67	129	126	142	88·73	103	55	37	67·27	73	36	11	6—7	11
3	Magyar A.	„	1879	Verebes Zs.	„	161·7	80·0	95·3	188	166	88·30	115	61·17	116	116	150	77·33	124	57	34	59·65	68	28	9	6	8
4	Magyar S.	„	1933	Csomó E.	„	93·6	68·5	51·0	168	146	86·90	118	70·24	118	94	123	76·42	78	37	27	72·97	52	31	7	12	4
5	L. Tar J.	„	1880	Sütő Szabó É.	„	169·2	86·2	101·4	180	160	88·89	123	68·33	110	120	114	83·33	110	60	39	65·00	64	29	12	5	7
6	Viski J.	„	1883	Viski M.	„	163·7	83·2	93·8	180	159	88·33	121	67·22	109	113	146	77·40	118	54	34	62·96	65	31	9	7	10
7	Csomó A.	„	1868	Hartó R.	„	166·5	83·0	97·4	178	166	93·26	119	66·85	108	119	148	74·32	122	51	37	72·55	66	43	6	6	7
8	Csomó J.	„	1887	Oli J.	„	161·0	85·1	96·2	178	167	93·82	120	67·42	136	109	150	72·67	100	55	35	63·64	61	30	15	3	11
9	Szisz J.	„	1853	Pók K.	r. k.	156·7	75·1	89·0	178	156	87·64	120	67·42	126	121	138	87·68	97	46	32	69·57	63	29	7	fehér	2
10	Szisz J.	„	1885	Csuria E.	„	168·5	91·3	103·4	195	165	84·62	130	66·67	130	127	147	86·39	118	46	38	82·61	63	33	7	„	8
11	K. Szabó J.	„	1869	Lik L.	ref.	156·8	76·6	91·7	192	163	84·90	128	66·67	115	116	151	76·82	109	53	42	79·25	69	35	12	„	8
12	K. Szabó J.	„	1915	Tar J.	„	166·5	86·6	97·3	189	158	83·60	128	67·72	120	121	138	87·68	97	47	30	63·83	61	30	4	8	8
13	Szórádi M.	„	1876	Berki M.	„	164·2	83·6	102·5	180	156	86·67	127	70·56	115	118	143	82·52	108	53	33	62·26	67	38	6	6	9
14	Viski Á.	„	1870	Csomó J.	„	163·5	86·7	93·2	186	174	93·55	116	62·37	118	119	156	76·28	130	52	42	80·77	77	41	9	tekete	10
15	Lakati L.	„	1890	Kapás J.	„	178·0	93·0	109·0	189	161	85·19	128	67·72	122	138	153	90·20	108	62	28	45·16	71	36	7	3	10
16	Sz. Viski J.	„	1858	Rácz E.	„	164·1	83·8	102·4	182	155	85·16	116	63·74	122	128	145	88·28	116	53	35	69·81	73	25	8	4—3	12
17	Viski S.	„	1876	Verebes M.	„	181·5	93·6	111·0	185	165	89·19	123	66·49	121	113	147	76·87	110	52	33	67·31	66	23	15	3	9
18	Magyar S.	„	1903	Kőnig M.	„	168·0	86·0	97·0	186	160	86·02	123	66·13	127	112	150	74·67	108	48	30	68·75	62	34	8	3	11
19	Viski L.	„	1896	Szabó E.	„	164·8	93·5	98·5	182	156	85·71	121	66·48	120	120	146	82·19	102	53	38	56·60	63	35	8	5	11
20	Oli A.	„	1889	Magyar E.	„	171·3	92·2	104·2	176	142	80·68	123	69·89	112	114	140	81·43	116	53	38	71·74	54	30	15	5	7
21	Szabó S.	„	1915	Kánai M.	„	157·0	89·3	95·3	176	154	87·50	116	65·91	112	113	140	80·71	109	53	33	69·81	63	35	10	12	8
22	Makrai J.	„	1909	Makrai J.	„	158·6	82·4	96·5	176	166	94·32	118	67·05	120	117	148	79·05	112	53	33	62·26	56	34	6	4	12
23	Viski L.	„	1890	Kollár T.	„	164·3	84·7	97·5	185	160	86·49	122	65·95	109	118	137	86·13	100	50	35	70·00	61	31	4	fehér	9
24	Viski J.	„	1922	Tar E.	„	165·1	81·8	102·1	182	154	84·62	112	61·54	108	116	138	84·06	110	50	32	64·00	54	30	4	10	7
25	S. Tar S.	„	1896	Somogyi Szabó M.	„	161·6	84·4	99·2	186	160	86·02	117	62·90	112	116	139	83·45	118	57	35	61·40	65	34	6	4	11
26	Oli J.	„	1909	Lakati J.	„	166·5	84·5	100·2	188	154	81·91	117	62·23	114	123	144	85·42	116	57	31	54·39	65	27	10	6	11
27	Marosi J.	„	1873	Polyák J.	„	167·0	90·0	98·5	175	160	91·43	128	73·14	115	118	137	86·13	110	51	35	68·63	68	34	11	7	8
28	Polyák I.	„	1899	Szórádi E.	„	167·0	86·7	96·5	190	155	81·58	128	67·37	118	117	144	81·25	118	50	30	60·00	67	32	12	6	9
29	Lakati M.	„	1885	Kapási J.	„	170·0	92·4	96·0	185	168	90·81	127	68·65	113	118	146	80·82	112	54	33	61·11	70	32	8	5	9
30	Jakus L.	„	1902	Sz. Szabó M.	„	181·0	93·4	111·0	185	154	83·24	126	68·11	120	116	145	80·00	118	50	30	60·00	70	37	6	5	8
31	Lakati J.	„	1891	Lozs E.	„	160·5	84·5	95·3	185	148	80·00	128	69·19	112	111	135	82·22	106	42	35	83·33	66	35	6	3	9
32	Lakati M.	„	1913	Kánai J.	„	168·5	89·5	101·5	185	165	89·19	126	68·11	126	115	148	77·70	110	52	31	59·62	68	37	10	9	8
33	B. Hartó I.	„	1914	Jakusi J.	„	166·0	85·8	105·3	176	152	86·36	122	69·32	115	114	140	81·43	110	45	31	68·89	63	33	10	8	9
34	Viski Á.	„	1919	Lakati E.	„	164·5	84·0	100·0	189	156	82·54	129	73·54	123	119	142	83·80	115	54	32	59·26	64	32	11	12	9
35	Csomó A.	„	1895	Lakati E.	„	164·0	83·4	103·0	176	155	88·07	126	71·54	113	111	136	81·62	105	54	29	53·70	60	31	8	6	9
36	Lozs S.	„	1897	Hartó J.	„	162·1	86·2	95·4	188	156	82·98	128	68·09	116	117	145	80·69	112	54	32	59·26	68	34	8	5	9
37	Viski J.	„	1904	Hartó J.	„	173·5	90·4	104·0	180	156	86·67	123	68·33	118	126	140	90·00	113	56	30	53·57	64	32	10	7	9
38	Sebestyén B.	T.szt.miklós	1906	Juhász M.	„	171·8	85·2	109·0	180	162	90·00	130	72·22	118	114	145	78·62	108	50	30	60·00	58	35	6	6	8
39	Oli J.	Szokolya	1916	Lozs J.	„	160·3	84·8	94·9	183	155	84·70	131	71·58	106	108	137	78·83	108	51	31	60·78	57	32	9	8	9
40	Muzel J.	„	1902	Tóth M.	r. k.	153·5	83·8	92·1	180	150	83·33	127	70·56	113	112	134	83·58	108	50	32	64·00	54	29	8	6	10
41	Muzel I.	„	1888	Tóth M.	ref.	151·2	81·7	85·3	185	158	86·41	127	68·65	119	123	138	89·13	117	51	38	74·51	61	31	12	fehér	9
42	Bögér J.	„	1915	Polyák M.	„	168·0	85·2	87·0	185	158	85·41	122	65·95	116	123	139	88·49	103	53	31	58·49	62	31	10	4	9
43	Bohús J.	„	1872	Szabó E.	r. k.	161·4	85·0	94·0	188	150	79·79	122	64·89	113	121	140	86·43	122	50	33	66·00	70	32	11	feh.(6)	9
44	Marosi J.	„	1915	Molnár E.	ref.	164·0	86·0	94·0	182	155	85·16	130	71·43	114	114	137	83·21	108	45	29	64·44	64	30	10	9	10
45	Kata I.	„	1878	Hartó Zs.	„	161·3	84·0	95·0	175	155	88·57	122	69·71	110	125	142	88·03	108	61	33	54·10	73	38	17	3	9
46	Jakus M.	„	1889	Ponikli Zs.	„	157·6	80·0	98·2	178	158	88·76	118	66·24	116	115	143	80·42	110	57	33	52·63	64	34	11	6	11
47	Viski M.	„	1879	Verebes M.	„	173·5	89·0	104·0	178	158	88·76	125	70·22	118	122	145	84·14	102	53	35	66·04	62	35	15	7	9
48	Polyák M.	„	1893	Szabó E.	„	162·7	82·4	94·7	178	155	87·08	123	69·10	123	121	137	88·32	110	52	30	64·00	69	35	15	6	8
49	Tar S.	„	1897	Gyürki E.	„	173·4	89·3	101·2	184	155	84·24	119	64·67	111	117	140	83·57	110	56	35	62·50	71	38	4	5	9
50	H. Szabó J.	„	1892	Raffa E.	„	179·4	92·8	105·1	190	162	84·26	131	68·42	118	123	150	82·00	118	52	33	63·46	76	40	8	7	9
51	Szabó I.	„	1911	Gyürki E.	„	168·0	88·2	97·0	185	165	89·19	131	70·81	118	117	140	83·57	108	71	31	43·66	64	34	11	3	9
52	v. Szabó J.	„	1893	Boros E.	„	172·0	87·9	104·0	188	153	81·38	125	66·49	114	123	140	87·86	100	56	33	58·93	69	38	6	7	8
53	Oli A.	„	1912	Prohászka I.	„	175·3	88·7	105·3	189	159	84·13	119	62·96	113	121	140	86·43	114	60	34	56·67	58	37	9	5	8
54	Hartó I.	„	1906	Tar J.	„	171·5	86·5	100·0	178	150	85·00	129	72·47	115	119	140	85·00	108	56	34	60·71	69	38	10	10	12
55	Szabó L.	„	1911	Tar E.	„	172·0	91·8	101·0	184	148	80·43	127	69·02	112	129	149	86·58	112	62	30	48·34	64	34	7	6	8
56	Csomó M.	„	1908	Dobos J.	„	166·7	87·5	98·2	180	159	88·33	130	72·22	125	109	135	79·26	116	59	33	55·93	65	36	8	6	11
57	Dobos J.	„	1904	Lakati E.	„	181·0	94·0	104·6	190	154	81·05	123	64·74	118	115	145	79·31	112	51	30	58 82	73	37	8	6	9
58	Viski A.	„	1900	Magyar E.	„	166·5	88·7	97·0	190	160	84·21	131	68·95	115	128	143	89·51	115	58	35	60·34	68	41	12	4	8
59	Dobos J.	„	1904	Králik E.	„	162·3	84·4	95·3	190	163	85·79	122	64·21	110	127	137	92·70	111	48	29	60·42	70	32	10	6	6
60	ifj. Ponikli J.	„	1896	Kánai Zs.	„	170·0	89·0	98·7	176	150	85·23	127	72·16	110	123	132	93·18	102	51	28	54·90	60	33	6	5	9
61	Lakati J,	„	1911	Kánai J.	„	188·5	89·6	112·5	188	165	87·77	122	64·84	120	128	152	84·21	115	51	30	58·82	68	34	6	7	9
62	Vig J.	Bernece	1901	Máté V.	r. k	177·5	91·6	103·4	191	165	86·39	121	63·35	118	125	148	84·46	110	56	30	53·57	59	36	8	6	9
63	Poricsán J.	Nógrád	1887	Poricsán M.	ev.	170·0	86·7	96·7	191	156	81·68	132	69·11	106	124	138	85·86	114	57	32	56·14	67	32	9	fehér	8
64	Polyák J.	Szokolya	1888	Szabó E.	ref.	166·5	86·4	98·5	189	160	84·66	123	65·08	121	117	148	79·05	111	57	34	59·65	72	32	15	7	9
65	Gyöngyösi J.	„	1910	Zemén J.	r. k.	172·0	92·0	97·0	187	160	85·56	125	66·84	120	126	146	86·30	114	56	34	60·71	70	37	12	6	10
66	Magyar I.	„	1876	M. Hartó J.	ref.	163·4	87·0	94·0	178	157	88·20	116	65·17	115	119	145	82·07	110	46	36	78·26	55	32	7	fehér	8
67	Farkas S.	„	1913	Tar J.	„	165·1	86·1	101·8	178	147	82·58	117	66·73	108	115	132	87·12	114	54	33	61·11	56	40	15	6	10
68	Müller I.	Vác	1909	Balázs I.	r. k.	168·1	87·3	99·1	174	156	89·66	122	70·11	109	112	136	82·35	114	51	36	70·59	50	27	4	6	8
69	Schilling S.	Budaörs	1914	Ingler M.	„	162·7	84·5	99·9	184	156	84·78	112	60·87	110	113	130	86·92	108	45	31	68·89	56	32	7	10	—
70	Foltán S.	Szokolya	1904	Sebján E.	„	165·8	87·0	99·0	180	148	82·22	126	70·00	108	108	130	83·08	107	50	34	68·00	62	34	6	5	11
71	Kánai M.	„	1916	Jakus Zs.	ref.	172·8	88·6	104·7	186	156	83·87	117	62·90	110	114	138	82·61	108	46	30	65·22	56	30	5	7	8
72	Viski L.	„	1917	Hacskó E.	„	163·9	85·6	96·4	180	156	86·67	127	70·56	110	114	139	82·01	104	55	33	60·00	53	30	7	7	12
73	Makrai S.	„	1916	Horváth J.	„	155·0	80·6	92·0	180	160	88·89	116	64·44	118	118	142	83·10	114	46	36	78·26	54	33	3	fekete	11
74	Tóth S. (alsó)	„	1880	Gyürki K.	r. k.	161·1	83·0	93·7	176	159	90·34	126	71·59	110	119	140	85·00	112	47	36	76·60	66	29	8	6	—
75	Loska S.	„	1913	Kánai J.	ref.	171·4	84·5	100·8	189	162	85·71	124	65·61	114	114	142	80·28	110	45	38	84·44	56	36	—	—	-
76	Kata Á.	„	1874	Hartó Zs.	„	165·1	86·5	99·5	186	160	86·02	115	61·83	116	125	150	83·33	124	58	34	58·62	69	39	15	7	9
77	Nyíri N.	„	1889	Stefka P.	r. k.	169·8	88·3	99·0	188	156	82·98	126	67·02	116	123	142	86·62	118	57	38	66·67	61	35	15	8	9
78	Kaszap K.	Szeged	1886	Varga J.	„	156·0	82·5	94·3	180	156	86·67	128	71·11	110	113	140	80·71	115	57	38	66·67	64	40	11	7	8
79	Szabó J.	Szokolya	1914	Rác Szabó E.	ref	182·1	101·3	107·2	192	150	78·13	121	63·02	125	125	142	88·03	122	57	41	71·93	58	32	8	4	10
80	Hornyos I.	„	1908	Papp J.	„	156·4	85·1	89·8	170	158	92·94	125	73·53	110	114	140	81·43	106	48	29	60·42	57	20	15	5	9
81	Bögér A.	„	1914	Kapora J.	„	172·1	90·0	100·0	180	150	83·33	119	66·11	120	118	144	81·94	122	54	33	61·11	56	38	10	5	8
	B) NŐK:																									
1	Szabó J.-né, Lozs	Szokolya	1884	Lakati Zs.	ref.	151·9	82·3	93·2	166	144	86·75	116	69·88	106	100	128	78·13	100	45	28	62·22	57	30	8	5	10
2	Szabó E.	„	1904	Lozs Zs.	„	153·3	79·0	96·7	170	144	84·71	126	74·12	104	113	127	88·89	100	57	34	59·6	54	30	6	9	9—10
3	Magyar E.	„	1925	Halágyik M.	„	147·2	70·0	81·6	182	157	86·26	126	69·23	133	102	129	79·07	96	47	30	63·83	54	33	11	7	10
4	Lakati E.	„	1920	Somogyi Szabó J.	„	162·1	84·0	101·1	170	150	88·24	117	68·82	106	118	132	89·39	100	49	33	67·35	57	30	4	4	13
5	Szabó J.-né, Szabó E.	„	1917	Lozs Zs.	„	152·2	85·0	89·0	169	145	85·50	115	68·05	115	108	137	85·04	89	45	33	73·33	57	27	13	12	4
6	Szabó J.-né, Viski Zs.	„	1893	Csomó J.	„	148·8	79·0	92·1	166	156	93·98	114	68·67	112	111	120	79·29	112	50	29	58·00	58	31	5	6	5
7	Hartó A.-né, Oli E.	„	1904	Lakati J.	„	159·0	85·8	96·7	180	146	81·11	114	63·33	120	95	140	67·86	105	37	32	86·44	52	28	6	4	11
8	Hartó J.	„	1924	Oli E.	„	162·0	81·8	—	184	156	84·78	120	65·22	118	109	140	83·85	95	42	34	80·95	52	33	3	6	8
9	K. Szabó J.-né	„	1873	Kánai K.	„	151·5	78·0	94·0	180	158	87·78	114	63·33	116	107	135	79·26	100	51	32	62·75	63	34	8	4	8
10	Viski A.-né, Kristóf E.	„	1901	Tar J.	„	155·6	74·0	95·0	185	150	81·08	115	62·16	120	111	130	85·38	105	52	37	71·15	61	29	7	fekete	10
11	Viski J.-né, Magyar J.	„	1910	Lakati E.	„	157·6	82·3	99·8	174	148	85·06	121	69·54	108	117	138	84·78	108	46	30	65·22	60	28	10	6	9
12	Farkas J.-né, Lakati E.	„	1874	Lakati E.	„	145·2	79·2	86·0	178	154	86·52	117	65·73	110	109	136	80·15	106	46	32	69·57	56	32	5	12	10
13	Lakati L.-né, Farkas Zs.	„	1896	Lakati E.	„	155·6	83·5	93·0	178	149	83·71	123	69·10	114	112	135	82·96	90	45	27	60·00	58	27	7	4	11
14	Lakati J.	„	1924	Farkas Zs.	„	156·8	81·6	95·0	189	154	81·48	120	63·49	112	108	132	81·82	89	47	30	63·83	63	28	11	7	9
15	Magyar S.-né, Viski M.	„	1911	Lakati E.	„	156·4	75·0	94·2	166	148	89·16	128	77·11	108	108	136	79·41	98	46	30	65·22	51	30	15	8	9
16	Magyar S.-né, Kőnig M.	„	1878	Lozska L.	„	157·1	80·0	92·0	183	159	86·89	123	67·21	115	104	137	75·91	106	47	21	44·68	62	35	5	fekete	12
17	Magyar Gy.-né, Tar Zs.	„	1883	Magyar J.	„	155·4	80·5	97·3	179	150	83·80	119	66·48	108	114	140	81·43	107	47	32	68·09	62	33	10	3	11
18	Sz. Szabó A.-né, Magyar J.	„	1907	Tar Zs.	„	157·3	84·0	97·0	170	148	87·06	115	67·65	110	119	132	90·15	108	45	31	68·89	54	32	9	8	12
19	Szabó J.-né, Lozs J.	„	1895	Jakus M.	„	143·0	—	85·2	178	150	84·27	113	63·48	106	105	127	82·68	95	52	31	59·62	54	31	6	7	9
20	Oli A.-né, Szabó J.	„	1915	Lozska J.	„	157·6	82·0	100·0	187	146	78·07	110	58·82	118	108	120	83·08	98	47	35	74·47	56	33	8	5	10
21	Viski L.-né, Tar E.	„	1900	Raffa E.	„	153·0	79·4	94·5	176	163	92·61	128	72·73	117	104	135	77·04	102	43	37	70·21	56	31	5	4	9
22	Viski E.	„	1924	Tar E.	„	143·8	70·6	90·4	168	149	88·69	122	72·62	104	100	136	79·37	96	43	28	65·12	53	37	3	6	12
23	Kata A.-né, Márkus M.	„	1889	Rosina Zs.	ev.	153·3	79·0	96·1	170	152	89·41	120	70·59	110	113	120	80·71	108	52	35	67·31	58	33	11	4	9
24	Marosi E.	„	1912	Molnár E.	ref.	145·0	72·3	90·4	170	140	82·35	122	71·76	106	110	140	84·62	100	40	30	75·00	50	30	6	7	10
25	Flammichné, Pirer E.	„	1998	Vizner M.	r. k.	163·2	83·3	100·0	170	150	86·61	122	71·76	112	113	132	85·61	98	50	35	70·00	65	32	8	4	7
26	Ponikli J.-né, Krausz E.	Budapest	1898	Serfőző E.	ref.	154·6	82·3	97·9	170	144	84·71	118	69·41	106	117	126	91·41	98	52	30	57·69	59	31	15	7	9

I. tábla.

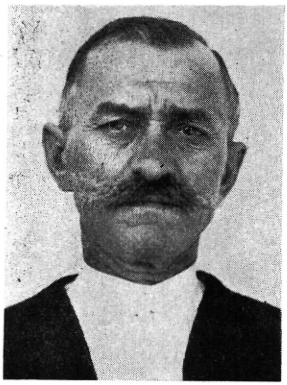

a.)

b.)

1. Lakati Mihály — alf + din. Alföldischer Typ + dinarische Rasse.

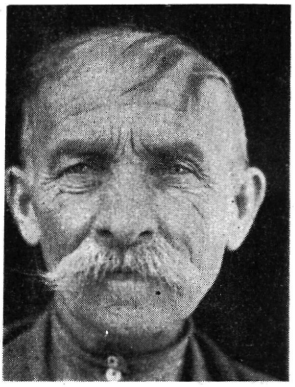

a.)

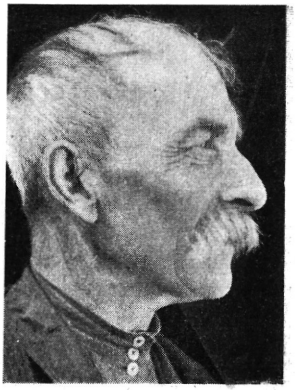

b.)

2. Tar János — dinári + mong. Dinarische + mongolische Rasse.

a.)

b.)

3. Csomó Mihály — alpi rassz. Alpine Rasse.

II. tábla.

a.) b.)

4. f. Marosi János — keletbalti + din. rassz. Ostbaltische + dinarische Rasse.

a.) b.)

5. Hartó Andrásné Oli Eszter — keletbalti + mongol rassz.
Ostbaltische + mongolische Rasse.

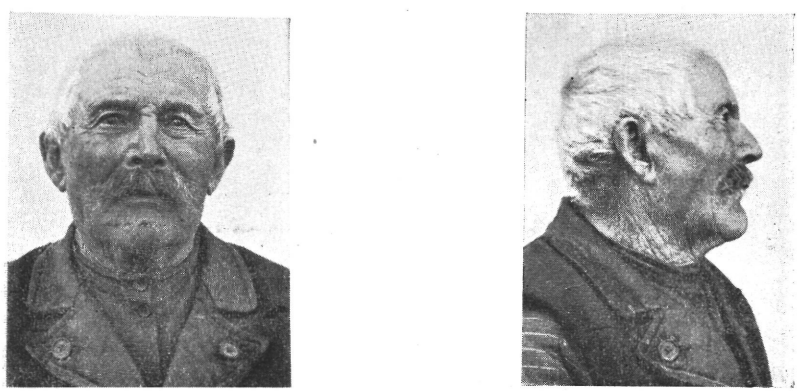

a.) b.)

6. Szisz János — alpi + dinári rassz. Alpine + dinarische Rasse.

III. tábla.

a.)

b)

7. Viski Márton — nordikus + egyéb. Nordische Rasse u. a.

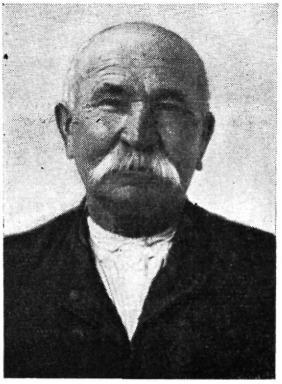

a.)

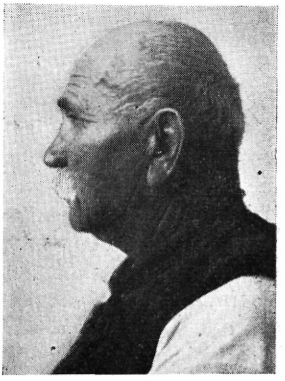

b)

8. Viski Ádám — keletbalti + egyéb. Ostbaltische Rasse u. a.

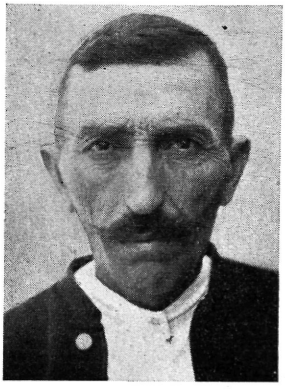

a.)

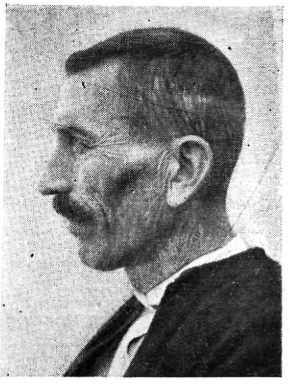

b.)

9. Lakati Lajos — tulnyomólag dinári. Vorwiegend dinarische Rasse.

A grammofonlemezre való népdalgyüjtés muzeológiai jelentősége.

Alig találunk jelentősebb eseményt a népdalgyüjtés nemzetközi történetében a hangrögzítő gépek feltalálásánál és alkalmazásánál. Mindenütt a világon a népdalgyüjtés új fejezete kezdődött e gépeknek a népzenegyüjtésben való alkalmazásával. Ma háromfajta gép van használatban: a fonográf, a grammofon és a hangosfilm.

A fonográf Edison találmánya, aki különböző géptípusait az 1900-as évekig tökéletesítette. A tudományos intézetekben még ma is elég általánosan használt gépmodellje könnyen szállítható, rugó hajtja és így semmi más erőforrásra sincs szüksége. A zenét magát sajátos összetételű viaszhengerekre veszik fel, amelyek könnyen és biztonságosan csomagolhatók, tehát a gyüjtő az egész felszerelést minden nagyobb nehézség nélkül viheti magával a legelhagyatottabb falvakba, a legnehezebben megközelíthető tanyákra, sőt hegyekben, erdőkben vagy messzi síkon élő magányos énekesekhez is. Maga a felvétel módja igen egyszerű. Két membránt használ: egyik a felvevő, másik a leadó membrán. Amint a felvétel megtörtént, ha kicseréljük a két membránt, a felvétel már végleges állapotában rögzítődött meg és azt azonnal meghallgathatjuk. Minthogy minél többet játszuk a hengert, annál jobban kopik és romlik az, míg végül használhatatlanná lesz, szükségessé vált muzeológiai konzerválásuk. Erre a célra két eljárás használatos. Az egyik eljárás szerint a viaszhengerről galvanoplasztikai úton fém-negativot készítenek, amelyről azután tetszésszerinti számban lehet újabb viaszhengereket önteni. E megoldás azonban sok kockázattal jár. A galvanoplasztikai fürdőben az eredeti felvételt tartalmazó viaszhenger tönkremehet. Ha tehát az eljárás nem sikerül vagy nem *jól* sikerül, akkor a felvétel egyszersmindenkorra megsemmisült vagy megromlott. De még a fémhenger sem nyujt a mai igényeknek megfelelően teljes muzeológiai biztosítékot, hiszen bizonyos százalékos esély marad az öntés gyári eljárásakor arra, hogy maga a negatív fémhenger megsérüljön, vagy tönkremenjen. Ezért legújabban a tudományos intézetek körében tért hódít az a tökéletesített rendszerű *írásmásológép*, amelyet tudományos célra legelőször a Nemzeti Múzeum népzenei gyüjteménye használt. Ez a másológép az eredeti felvételt tartalmazó viaszhenger hangírását átírja egy üres viaszhengerre. Ha több másolatot egyszerre nem is lehet vele készíteni, — amire tudományos felvételeknél, amelyek egyéb technikai tökéletlenségük miatt a nagyközönséget nem is érdekelhetik, rendszerint nincs szükség, — mégis jelentős eredménynek kell tekinteni, hogy az eredeti felvételt tartalmazó henger jó állapotban való megőrzése belátható időkre biztosítható.

Az élő zenei hangot minden gépi felvétel bizonyos fokig torzítja. Ez a torzítás Edison hangírás-rendszerében nemcsak hogy meglehetősen nagy, hanem ezen kívül sok surlódási és egyéb, ú. n. parazitazörejt tartalmaz. A hangírás-technikát tehát tovább fejlesztették és az ujításoknak a hangtorzulások és a parazitazörejek a minimumra való csökkentése lett a célja. Ezt elérte a Berliner-féle írásmód, amelyik nem fonográf hengerekkel, hanem grammofonlemezekkel dolgozik. A mai

grammofonfelvétel elhagyta az első korszakában még megtartott fonográf-örökséget: a tölcsért. Ma már nem kell az énekesnek a tölcsérbe hajolva énekelnie. Kiküszöbölődtek a hang ebből származó hátrányos elváltozásai. A felvétel elektromos úton, elektromos mikrofon segítségével történik. Az énekes énekelhet kényelmesen, és az elektromos erősítők segélyével a leggyengébb tölcsérrel szinte megfoghatatlanul gyenge hangokat (pl. öreg paraszténekesét) éppúgy fel tudjuk venni, mint bármely gyenge és nem átható hangú, tölcsér előtt szinte elhelyezhetetlen hangszerét. Maga a felvétel, különösképpen annak kidolgozása szövevényes és hosszadalmas. *Ezzel szemben viszont, a hangtisztaságon kívül teljes muzeológiai biztosítékot is nyujt.* A felvételkor a membrán viaszkorongra vési a hangot. Egyszerre két felvétel készül. Az egyik felhasználódik a további gyártásban, a másik tartalék arra az esetre, ha az előbbi az eljárás közben megsérülne. A viaszhengerről három matrica készül: az apamatrica, amelyről egy anyát, végül ez utóbbiról azt a présmatricát készítik, amelyről nagy sorozatokban préselhetők a forgalomba kerülő ú. n. grammofonlemezek. Ha még hozzátesszük, hogy egy végső biztosítékképpen félretett kész fekete lemezről készíthető apamatrica, akkor láthatjuk, hogy ez az eljárás tökéletesen kielégíti a legszigorúbb muzeológiai igényeket is. A fémmatrica a romlandó viaszhengernél könnyebben és biztosabban konzerválható, végül erről bármikor bármilyen számban az eredeti minőségben készülhet grammofonlemez.

Nagyjelentőségű tehát a Néprajzi Múzeum és a Magyar Rádió r. t. közös akciója, mert biztosítja a magyar népzene és a népmesegyüjtés muzeológiailag hibátlan megőrzését. Az akció megindítása a magyar népdalgyüjtés jelentős és korszakos dátuma.

A hangosfilm főleg oly népszokások, gyermekjátékok és táncok, stb. megörökítésében nélkülözhetetlen, ahol a hangon kívül a környezet, a mozgás, arcjáték, stb. ép oly fontos, mint a zene vagy a beszéd. Külföldön ezért már készültek teljes tudományos értékű hangosfilmek, amelyek a zenét nem önálló egységként, hanem mint a szervesen összetartozó népélet egyik, ettől az egységtől elválaszthatatlan elemét gyüjtik fel s rögzítik meg.

A népzene nem holt tárgy. A népzene lélek, a népzene élő szervezet. Csak addig él, míg új alakulásokra képes, s éppen ez az örök változás az élete. A népzene a nép életének, a nép lelkének egyik mindig spontán és ösztönös megnyilatkozása. Csak addig él, amíg megőrzi e spontán voltát, amíg az egyénhez éppúgy alkalmazkodik, mint a nép változó életéhez. Mesterségesen életben tartott népművészetnek lehet nagy nemzeti értéke és jelentősége, de néprajzi becse többé nincsen. Talán paradoxonképen hat, ha azt állítom, hogy a népzene nem is maga a dallam, amit hallunk. Maga a dallam a népzene élő folyamatának csak pillanatnyi, egyik testté vált megnyilatkozása. Egyik alakja csak, amelyik tehát sohasem végleges, sohasem egyetlen. Jelentősége nem több, mint amit arról a folyamatról mond, amelyik létrehozta, amelyik kivetítette.

Ezen túl a népművészet sohasem egyéni, hanem mindig kollektív alkotás. A népművészet termékeinek nem az a lényege, hogy szerzőjét nem ismerjük, hanem az, hogy nem is lehet szerzője. Elvetendő az a

gondolat, hogy az alkotások oly messzi multból jöttek hozzánk, hogy szerzőjük elfelejtődött. Egyéni fontosságú alkotóművész a népművészet világában nincsen. A nép, mint közösség, a hagyományoknak nemcsak őrzője. A hagyományok tisztelete és szeretete oly mélyen él benne, hogy minden máshonnan jelentkező új elemet csak akkor tud felvenni, ha meglevő hagyományvilágához áthasonítja. Annak a közösségnek az élete, amelyet népnek nevezünk, bizony csak látszólag egyszerű. Az, aki közelről megismerte, tudja, hogy milyen sokrétű, benne ezernyi és ezernyi erkölcsi, vallási, társadalmi, gazdasági, történelmi szál fut össze és milyen sok tényező együtt és egymás ellen való hatása hozhat létre átalakulást vagy ujjászületést. És mindezek mellett csak szövevényesebbé teszi a közösség életét az, hogy ez állandó változásra való képessége mellett a konzervativizmus leglényegesebb tulajdonsága.

A népművészetnek megvannak a maga stílusai és ezeknek a stilusoknak a maguk íratlan törvényei. Ezek érvényesek a népélet minden területén és úgy összefüggenek, mint egyazon test különböző szervei. A magyar népzenében különböző stílusrétegeket találunk, amelyek különböző korokban, különböző területeken keletkezhettek, de e stílustörvények belső logikája kérlelhetetlenül átalakította őket. Nyelvtudósaink megállapíthatták egyes szavainkról, hogy azok török, finn-ugor vagy más eredetűek, de a magyar nyelv mégis független, önmaga életét élő egység. Úgy, ahogy az élő nyelv a saját törvényei szerint magába tud olvasztani különböző eredetű elemeket, úgy olvasztott különböző népektől, különböző társadalmi osztályoktól származó elemeket a maga stílustörvényei szerint egységgé a magyar népzene.

Világosan látszik az előbbiekből, hogy milyen nagy és jelentős feladata van a népzenét előadó parasztnak. Igaz, hogy sohasem szerzője, de ezzel szemben mindenkor újraalkotója a dallamnak. A műzene klasszikus remekeihez az előadó nem írhat egy kottafejet sem, nem változtathat azon semmit, mert az alkotómester megformálta annak végleges és tökéletes alakját, amelyen minden változtatás csak ronthat. A népdalon azonban az előadó éppen akkor ront, amikor nem tesz hozzá minél többet a sajátjából. Ez a hozzátétel rendszerint rögtönzésszerűen történik. A jó paraszténekes megteheti mindezt, mert belegyökeredzett népi kultúrája és evvel népzenéje életébe. Ennek stílustörvényeit oly mélyen átérzi, hogy minden egyéni munkássága a kollektív stílus határai között marad.

Az előadó rendkívüli jelentősége eldönti tehát, hogy az előadás mikéntje a népdalnak szinte fontosabb alkotóeleme, mint a kótaképe. Aki nem hallott falun népdalt énekelni, a kótából nem tudja a maga valójában el sem képzelni, hogyan hangzik az.

A muzeológiának tehát elsőrangú feladata, hogy a tudományos intézetekben ne csak kótákkal lejegyzett dallamokat őrizzen meg, hanem mindazokat az előadói sajátosságokat, amelyek a népdal életét teszik, s amelyek javarésze hangjegyekkel leírhatatlan. Ezek a sajátosságok jelentősége tulajdonképpen a részletek jelentősége.

Ily részletek minél pontosabb megfigyelése és megrögzítése lehet csak az útja az előadásmód pontos és tudományos meghatározásának. A nép életében ugyanis az előadásmód mikéntje az előadott tárgy mivoltától független is lehet. Ahogy a beszéd dialektikus értékei szi-

nes elevenséggel élhetnek olyan ember beszédjében, aki már nem tud ethnológiailag hasonló értékű anyagot közölni. Ugyanígy a zenében. Az ősi előadásmód minden sajátos jellegét ú. n. szabad énekbeszédet, a régies intonációt, gazdag díszítéseket, stb. ráaggathatja a jó énekes akár a népzene szempontjából valamilyen jelentéktelenebb népi dallamra, akár valamilyen műdalra. Ilyen esetben nem a dallam, hanem annak előadása lesz az értékes. Népművészeti szempontból a legkívánatosabb az értékes dallam hasonló értékű előadással való találkozása. Ez a két elem azonban nincs mindig tökéletes egyensúlyban és egyforma mértékben a paraszténekes és zenész előadásában, ezért tehát mindkét elem külön-külön teendő a tudományos vizsgálat tárgyává.

A részletek egyrészt a dallam zenei, másrészt pedig az előadásmód minden leghalványabb árnyalatát jelentik. Ehelyütt nem feladatom valamennyi felsorolása, csak rámutatásul említek néhány fontosabbat s jellegzetesebbet. Ilyen árnyalat számtalan van a hangszeres előadásban is. Ezek teszik tulajdonképpen a hangszeres paraszttechnikát, amelyet nem tud kellő világossággal reprodukálni a fonográf. Hiszen a paraszthegedüsnek megvan a maga sajátos, sokszor igazán ragyogó virtuozitása, vonókezelése; a dudás nemcsak a dallamot játszó sípon, hanem második sípjával is igen érdekes és szövevényes hangképeket játszik. Mindez többé-kevésbbé elvész a fonográfban, éppen úgy, mint pl. a doromb igazi hangzása. Van sok furulyás és ezek között a dunántúli hosszúfurulyás, aki játék közben sajátos „dz"-szerű dünnyögészümmögésféle hangot is hallat. Ez éppúgy elválaszthatatlan egység, mint az énekelt dallamok szövege és zenéje.

Ahogy hat a dallam a szövegre, úgy hat a szöveg is a dallamra. E hatásnak vannak zenei következményei is, sőt olyanok, amelyek éppúgy fonetikusak, mint zeneiek. A kóta csak a hang magasságát és időtartamát jelzi. Holott a szótag, amelyet az énekes énekel, magánhangzóból és mássalhangzóból áll. A kiejtett mássalhangzók mindig megrövidítik a hang abszolut időtartamát, hiszen az énekes tulajdonképpen csak magánhangzót tud énekelni. Minden hang tehát annyival lesz rövidebb, amennyi időt vesz el belőle a mássalhangzó. Ez utóbbi kiejtésének több módja van, ami a kérdést szövevényesebbé teszi. Hiszen vannak közöttük zöngíthetők, amelyek tulajdonképpen a magánhangzó zenei hangját folytatják, igaz, elváltozott alakban. Maguk a magánhangzók különböző színűek és a gazdag nyelvi dialektus éppen a színekkel tudja gazdagítani az éneket is. Sokszor ugyanazon zenei hang szinte különböző magasságúnak tetszik, aszerint, milyen magánhangzóval éneklik. Vizsgálat tárgyává teendő, hogy vajjon van-e kótával jelezhetetlen, rezgésszám szerinti különbség és törvényszerűség azonos zenei hang különböző magánhangzókkal való éneklésében. A mássalhangzók kettőzése és kemény kiejtése gyakran szinte staccatohatású. Ha az énekes keményen mondja ki a kettős mássalhangzót, akkor az előtte levő magánhangzó zenei hangja felkiáltásszerűen megrövidül, de egészen másként, mint egy staccato énekelt magánhangzó. Ha az így énekelt zenei hanghoz még egy pár díszítő vagy csusszanásszerű hang is járul, egészen sajátos egyéni hangsúlyok keletkeznek. Ezek nyögésszerüen eltompulhatnak, vagy az élesebb kurjantásig fokozódhatnak, amelyek kótával mindenképen lejegyezhetetlenek.

A muzeológiának nemcsak a megőrzés, hanem *az eredeti állapotban való megőrzés* a feladata. Ez zenében azt jelenti, hogy az élő valóságnak leginkább megfelelően kell megszólaltatnom a megörzött dallamot. Erre a fonográf nem alkalmas. A fonográfot meg fogjuk tartani a jövőben is általánosabb érvényű vagy bizonyos szemináriumi s laboratóriumi célokra. De a fonográf hangját meg kell szokni s hogy fülünkkel mintegy korrigáljuk a hangtorzításokat és kiegészítsük azzal, amit a valóságban hallottunk és emlékezésünkben megőriztünk. Ezért alkalmatlan a fonográf arra, hogy olyanoknak mutassunk be vele népzenét, akik ezt eredetiben nem hallották, akik nem ismerik, akik nem szakemberek.

Ahogy nem elégséges a tárgyakat lefotografálni, hanem meg kell őrizni azokat eredeti mivoltukban, úgy kell minden múzeumnak grammofonlemezen megőriznie a zenei ethnológiai és nyelvi emlékeket és hangosfilmen a táncokat, szokásokat, zenés mozgásokat.

A néprajzi múzeum éppen úgy, mint a szakemberek, már régóta érezte a grammofonlemezeken való felvételek szükségességét. 1914-ben kísérleteztünk először a grammofonlemez múzeumi bevezetésével, majd 1936-ban a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával újabb négy dunántúli magyar anyagot tartalmazó hanglemez készült. Ezek a felvételek tudományos szempontból teljes értékűek ugyan, de igazában csak a Néprajzi Múzeum és a Magyar Rádió r. t. jelenlegi akciója döntötte el e régóta vajudó kérdést. A jelen akció ugyanis nem korlátozza számszerűen a felvételi lehetőségeket, hanem addig folytatódik, amíg az egész magyar folklore-anyag (népzene, népmese, stb.) a kellő tudományos részletességgel meg van örökítve. Mód van arra, hogy ugyanannak a dallamnak több értékes változatát éppen úgy felvegyük, mint tekintettel lehessünk azonos dallamok néprajzi szempontból fontos előadására is. Tehát lemezre vehetjük ugyanazon dallam két különböző előadását is. Az akciót csak tudományos szempontok vezetik. A folyamat ezen állandó volta, az anyag felgyüjtésének teljes lehetősége, végül a már elmondott technikai biztosítékok adják meg ez akciónak tudományos, művészi és nemzeti jelentőségén túl elsőrangú muzeológiai fontosságát. Eddig 42 lemez tartalmaz népzenét, 30 népmesét, 5 vallásos népéneket, 2 gyermekjátékot. A fekete lemezek forgalomba kerültek, míg az apa-, anya- és présmatricákat a Néprajzi Múzeum őrzi. Ha akciónkat sikerrel tudjuk befejezni, úgy miképpen múzeumunk első volt a világ valamennyi múzeuma között, amelyik elkezdte a fonográffal való népdalgyüjtés megszervezését, úgy első lehet azok között, amelyek muzeológiailag megfelelő módon *őrzik* folklore anyagukat.

Lajtha László.

*

Museologische Bedeutung der Schallplattenaufnahmen beim Volksmusiksammeln.

Das Ungarische Ethnographische Museum begann mit der Ungarischen Radio A. G. die Verwirklichung einer Arbeit, welche von grosser Wichtigkeit für die Folklore-Forschung ist: die Aufnahme der ungarischen Volksmusik u. der Märchen auf Schallplatten. Hiedurch wird der gesamte Bestand der gegenwärtigen ungarischen Volksmusik in ihren wichtigsten Beispielen authentisch festgehalten. Der Vorteil von Schallplattenaufnahmen liegt beim Volksmusiksammeln vom musikalischen u. ethnographischen

Standpunkt aus darin, dass nicht nur die wertvollen Melodien selbst, sondern auch der Vortragsstyl in Bezug auf altertümliche Intonation, parlando rubato, Verzierungen, usw. im Gesang, sowie die eigenartige Bauerntechnik u. manchmal Virtuosität in der Instrumentalmusik u. bei beiden das phonetische Bild klanglich wiedergegeben wird. Vom museologischen Gesichtspunkte aus ist die einwandfreie Aufbewahrung u. die Möglichkeit der Vervielfältigung durch diese technische Lösung auch gegeben. Bisher wurde auf 42 Schallplatten Volksmusik, auf 30 Märchen, auf 5 Kirchengesang, auf 2 Kinderspiele aufgenommen. Die Aufnahmen werden fortgesetzt.

Pótlás. Kiss Lajos: Vízimalmok a Nyírségen c. dolgozatához.

Folyóiratunk 1938. 1. számában *Kiss Lajos: Vízimalmok a Nyírségen* c. cikkének elejéről a szedés alkalmával kimaradt az itt következő rész:

Mit keresett a homok birodalmában a vízimalom?

Magyarázatért vissza kell menni a geológiai korba. A Nyírség területe mindenestül egy a környezeténél magasabb térszíndarab. Alapzatát részben az ú. n. pleisztocén vagy diluviális időkben képződött szélhordta réteges lösz, homok, részben pedig folyami hordalék váltakozva építik fel. Erre a már valószínűleg eredetileg is egyenetlen felületű térszínre a holocén vagy alluviális időkben futóhomokot teregetett rá a szél. A fiatal futóhomok-takarót nagyjából észak-déli irányú térszíni mélyedések tagolják, melyeket geografusaink szélbarázdáknak szoktak mondani, tehát az uralkodó szél által kifujt mélyedéseknek. Lehetséges azonban az is, hogy a homok elhelyezkedése a a térszín eredeti tektonikus egyenetlenségeihez igazodott. A Nyírség területére hulló csapadék másfelé nem találhatott lefolyást, mint ezekben a barázdákban, amelyeket a lefolyó víz természetesen helyenként erősen át is alakított. Végeredményben az egész természetes vízhálózat elrendeződése az említett barázda-rendszert tükrözi: a Nyírség déli részén húzódó vízválasztótól fut le minden vízfolyás észak felé, a Tisza irányában.

A Nyírségre lehulló csapadék egyrészének tehát ősidők óta természetes útja volt és a völgyek irányában elfolyhatott a Tisza felé.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A velencei szákos tapogató. A velencei halászok kezén él a tapogatásnak egy új formája az ú. n. *szákos tapogató*. Az eddigi tapogatóktól az a lényeges különbség választja el, hogy ennek szákja van, amellyel a halat mélyebb vízben is meg lehet fogni és kiemelni.

A tapogatónak három formáját jegyeztem fel, (1. ábra) amelyek között azonban lényeges különbség nincs. A különbség a váz anyagában van, ugyanis az első és a harmadik bodzafából, míg a második vasból készült. Átlag nagyság 150—160 cm. között váltakozik, bár előfordúl 2 m nagyságban is, amely a második formához hasonlít, csakhogy az öble jóval kisebb. A szák száj-nagysága 30—60 szemes, hossza pedig 1·00—1·20 m. A tapogató lényeges követelménye, hogy könnyű és érzékeny legyen; de utóbbit a drótháló feszes megerősítésével érik el.

A szerszám járása a következő: csónakból tapogatnak, 1·00—1·50 méteres vízben. Amikor a halász halat borított, akkor a szájával felfelé emeli ki a tapogatót és a halat a csónakba borítja. A tapogatásnál csak ősszel *turbukolnak*, de akkor sem általánosan. A halászat mindig csapatosan folyik, mintegy kerítik a halat. A tapogatás ősszel és tavasszal indul meg,

amikor a hal nem mozog, hanem veremben fekszik meg. A szerszámmal, amellyel csak pontyot fognak — jó fogáskor naponta 59—60 kg. halat is megfognak.

megindult halászat találmánya, amely minden külső hatás nélkül jöhetett létre.

Hogy ez mennyiben igaz, azt majd a magyar halászat ujabb feldolgozása

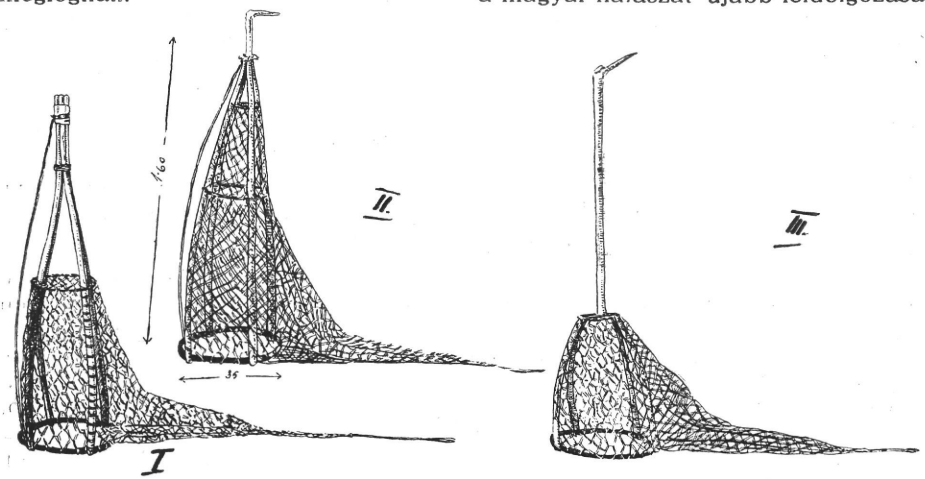

A velencei szákos tapogató három formája.

Ha az igy megismert tapogatót a *Herman* által leirt tapogatók sorába állítjuk, ugy az algyői tapogatóval szemben ezt a formát fejlettebbnek, tökéletesebbnek mondhatjuk. (Érdekes itt megemlíteni, hogy *Herman* már említést tesz a könyvében a tapogatók további fejlődéséről.)[1]

A külföldi irodalomban Curčič tesz említést hasonló szákos tapogatóról Dolina vidékéről, hol népiesen „klonjának" nevezik.[2]

(A kis-velenceiek „*dudának*" mondják.) Hogy most már a két vidék tapogatója között mennyi az összefüggés, azt addig míg a Dunántúl több halászhelyeinek szerszámait, továbbá a délszláv halászattal való kapcsolatát nem ismerjük, nehéz megmondani. Véleményem szerint ez az ujabb időben keletkezett tapogató (1910—1911 óta ismerik) az iparosodás utján dönti el, amelynek *egyik* érdekes feladata az lesz, hogy kimutassa az iparosodás megindulásának nyomait és annak változó hatását az ősi magyar halászaton.

Kovács Elemér.

Pitykő. (Felelet a 8. sz. kérdésre B. Ö.-nek.) Iskoláskorban lévő kis lányok társasjátéka.

A műveltebb családok megróbálták „begykő" néven nevezni ezt a játékot, valószínűleg az „ujjbegy"-ből származtatván a szót, de ez az elnevezés nem tudott gyökeret verni a nép körében. Megmaradt tehát továbbra is a régi név a: pitykő, egy ty-vel írva, eltérően a vele rokonhangzású szavaktól (pitty, petty, potty).

A játék eredetéről, csak annyit tudunk, hogy amennyire anyáink nagyanyáink, dédanyáink révén a visszaemlékezés szálai elérnek, mindig ez volt a serdülő leánygyermekek legkedveltebb társasjátéka. A legújabb időkben a dominó, Kormos Péter, a lapda stb. játékok háttérbe szorították a pitykőzést, de azért egyes falvakban még ma is játszák ezt a kedves játékot.

A játékhoz 5 drb., mogyorónál

[1] Herman O.: Magyar halászat könyve 333 l.

[2] Čurčič V.: Die volkst. Fischerei in Bosnien stb. 554—555. l. Wissensch. Mitt. aus Bosnien und Herzegowina 1912

[3] V. ö. Györffy: A halászat. Magy. Népr. II. 105.

nagyobb gömbölyded, de megfelelően szögletes kövecskére van szükség, melyeket a gyermekek a patakokból, vagy azok partjáról a békasónak nevezett kvarc kövecsek közül válogatnak ki.

Alkalmas időben az udvaron, vagy más megfelelő téren egy kis sima helyet szemelnek ki a kis lányok s ezt megseprik, vagy letörlik s e körül telepednek le a játékosok 2-en, 3-an esetleg többen is. Télen, vagy esős időben a szoba padlójára terített szőnyegen folyik a játék.

Hogy a leírást könnyebben megérthessük, szerepeltessünk két játékost: Juliskát és Mariskát, kik előzetes megállapodás szerint 25, 50, vagy 100 számig játszanak.

Mielőtt a játék megindulna, el kell dönteni, ki legyen a kezdő, a második vagy harmadik, stb. E célból pl. Juliska jobb tenyerébe helyezi az 5 pitykövet s azokat a levegőbe röpíti; kezét rögtön megfordítja úgy, hogy a visszahulló kövek a kézhátra, a megfelelően szétterpesztett ujjak közé hulljanak. Most ismét fellöki a kézháton megmaradt köveket s kezét visszafordítja, hogy marokra alakított tenyerébe essenek a visszahulló kövek.

Ugyanígy jár el Mariska is. Az lesz a kezdő, kinek több kővel sikerült befejeznie e műveletet.

A játék lefolyása a következő képen történik:

1. játszma. (Egyes játék)

Juliska tenyerébe veszi az 5 követ s azokat a földön egy mozdulattal elgurítja, ügyelvén, hogy a kövek ne essenek egymástól túl nagy távolságra. Most a földre került 5 kő közül felvesz egyet s azt a levegőbe dobja. Míg a feldobott kő tenyerébe visszahull, a földről is felkap egyet. Ilyen módon két kő kerül a tenyerébe egyik a földről, másik a levegőből.

A tenyerében lévő 2 kő közül az egyiket kötényébe helyezi, vagy félre teszi, a másikat ismét feldobja ugy, mint először s míg ez tenyerébe visszasza esik, újból felkap a földről egy követ. Igy folyik a játszma, míg mind a négy követ egyenként felszedi.

Ha az első játszma sikerrel végződött, a játékos a második játszmába kezd. Ha elveti a köveket rögtön átadja ellenfelének, kinek feladata ugyanaz, mint Juliská-é volt.

2. játszma. (Kettes játék)

Ez is oly módon játszódik, mint az első, azzal a különbséggel, hogy e játszmában először is, másodszor is nem egy, hanem két-két követ kell a játékosnak felkapni. Tehát mindkét esetben három-három kő kerül a játékos tenyerébe (2 a földről, 1 a levegőből). Aki ezt is sikeresen megoldotta, a harmadik játszmába kezd.

3. játszma. (Hármas játék)

Ez abban áll, hogy a játékosnak először egy követ, másodszor pedig három követ kell a földről felkapnia úgy, hogy először 2 kő, másodszor 4 kő kerüljön tenyerébe (1 a földről 1 a levegőből — 3 a fölről, 1 a levegőből.)

4. játszma. (Négyes játék)

Itt a játékos tenyerébe veszi mind az 5 követ. Ezek közül egyet a hüvelyk és mutató ujja közé helyez. Ezt az utóbbit feldobja s mig az tenyerébe visszaesik, lecsapja a földre a megmaradt négy követ. A visszahulló követ ujból feldobja s az előbb lecsapott 4 követ ismét felkapja. Ilyen módon ismét 5 kő kerül a tenyerébe; 4 a földről s 1 a levegőből.

5. játszma. (Ötös játék)

Ez abban áll, hogy a játékos a lehető legjobban szétterpesztett ujjakkal jobb tenyerét a földre helyezi. Mindegyik ujjhegyhez, 1-1 követ helyez. Most ezek közül felvesz egyet, rendszerint a hüvelykujjhoz helyezettet, s azt földről felvett kezével a levegőbe dobja s mig ez tenyerébe visszahull felkapja a földön maradt 4 követ.

Itt kell megjegyeznem hogy ki-ki azt a játszmát kezdi ujból, amelyikkel a játékban elakadt.

Aki mind az öt játékot végig játszotta, áttér a 6. játszmára.

6. játszma. (A nyerés)

A játékosnak az 5 pitykövet tenyérből kézhátra, kézhátról tenyérbe kell dobnia ugy, amint az a 6. bekezdésben le van írva.

Ha ez hiba nélkül sikerül (t. i. egy kő sem gurul el kezéről), nyert 5-öt, ha még egyszer sikerül nyer 10-et,

azaz annyiszor 5-öt nyer, ahányszor hiba nélkül sikerül a 6 játszma. Ha elvéti, a köveket átadja ellenfelének. Mikor ismét rá kerül a sor, a játékot azzal a számu játszmával kezdi, mely megfelel a 6. játszma keretében legutoljára kézhátról tenyérbe került kövek számának.

Aki tehát egy követ mentett meg a földre eséstől, az az 1., aki kettőt, az a 2., aki hármat az a 3., stb. játszmával kezdi ujra a játékot.

A győztes (ki leghamarább elérte az előre meghatározott 25, 50, vagy 100-as számot) rendszerint megelégszik az erkölcsi sikerrel, de vannak helyek, hol a leggyöngébbnek, a vesztesnek büntetést is kell szenvednie.

A büntetést öt mondóka idézése keretében hajtja végre a nyertes fél oly módon, hogy a vesztes földretett kezének hátán a mondókáknak megfelelő, nem goromba, kézmozdulatokat tesz. A mondókák ezek: „Ásó, ásd meg!" „Kapa, kapáld meg!" „Gereblye, gereblyéld meg!" „Bot, botold meg!" „Rák, csipd meg!" A büntetésről meg kell jegyeznünk, hogy nem tartozik a játék lényegéhez.

Kézdivásárhely és környéke.

Paál Elek.

Begyezés. (Felelet a 8. sz. kérdésre B. Ö.-nek.) Különösen tavasszal nagyon kedvelt ez a játék. Nem nehéz megtanulni. A hozzá szükséges öt csontot a bárány 2 hátulsó lábából, a bokából szedik ki. Ezeket kifőzik, a húst leszedik róluk, aztán különböző színűre megfestik, leggyakrabban tojás festékkel.

A begyezést kétféle képen lehet játszani: vagy egészen a bikáig, vagy csak ötig.

Ötig a következő képen játszottuk: *Egyes figura*: Egy begyet feldobva egyenként minden feldobásnál felszedjük a négy begyet. *Kettős figura*: Egyet feldobva, kettesével felvesszük a begyeket. *Hármas figura*: Ugy megy mint a másik kettő, csak először egyet, ezután hármat veszünk fel s mint az előbbieknél a felvett begyeket a bal kezünkbe tesszük át. *Négyes figura*: Mind az 5 csontot a kezünkbe vesszük, egyet feldobunk, miközben a másik négyet az asztalra letesszük s kifogjuk a feldobott csontot. Majd ezt ismét feldobjuk és a csontokat egyszerre felvesszük. *Ötös figura*: A begyeket kezünkbe veszük, feldobjuk s a kézhátán (ugyan azzal, v. i. a jobbal) kifogjuk. Minden egyes kifogott begy ötöt számit. Ezeket összeszámítva tudjuk meg, hogy ki a nyertes.

Ha egészen a bikáig akarunk játszani, a köv. képen játszunk: 1-2-3-1-es figurák ugyan azok, mint az előbbinél. Az *ötös figura* ép úgy megy, mint az egyes, csak azt, amit felvettünk, nem tesszük át a balkezünkbe, hanem a jobba összegyüjtjük. *Tojóka*: Kettőt felveszünk, az egyiket feldobjuk, miközben a másikat kicseréljük egy harmadikkal. Mikor már mindegyiket igy kicseréltük, a kezünkbe maradt begyet kifogjuk. *Kosárba szedő*: A bal kezünket tartjuk kosár képen, amibe a jobbkezünkkel belerakjuk egyenként a felvett begyeket. *Sok feldobó*: Egyet felbobunk, közben felveszünk egy begyet s igy tovább. *Tapogató*: Feldobunk egy csontot, mialatt külön-külön, egyet-egyet felveszünk s a levegőben levőt kifogjuk. Egyet újra feldobunk s a még megmaradt 2 csontot ugyan igy „tapogatva" felkapjuk.

A legutolsó figura a *Bika*: Két ujjunkkal kaput formálunk az asztalon s előtte ledobjuk a begycsontokat. A társunk kijelöl egy bikát, lehetőleg olyant, amelyik a legtávolabb, vagy amelyik közvetlen a kapu mellett van, mert ettől nehéz belökni a többi begyet a kapun. A bikát egy, a többit három lökéssel kell betaszitani a kapun. A végén azt a begyet, amit minden lökés közben feldobtunk, most is felhajítjuk, miközben a begyeket összeseperjük. Ekkor az illetőnek van egy bikája. Akinek a legtöbb bikája van, az a nyertes. Egy bikában is lehet játszani.

Ennél a játéknál a hibák a következők lehetnek: Hibázik az, aki nem fogja ki a feldobott begyet, vagy aki nem vesz fel az asztalról annyit, amennyit kéne. Hibázik a bikánál az, aki a bikát nem tudja egy, a többit három lökéssel betaszítani a kapun

(persze kevesebbel lehet). Az is hiba, ha a bika elmozdul azelőtt, mielőtt sor kerülne rá.

Ha valaki hibázott, azt mondjuk, hogy „lesült." Ebben az esetben a következő veszi át a játékot, de, ha újra ő kerül sorra, ott folytatja, amelyik figuránál elhagyta. Ha valakinek egy vagy több bikája van, újra elölről kezdi a játékot, anélkül, hogy a következőnek átadná. Az a nyertes, akinek a legtöbb bikája van.

Székelyudvarhely vidéke.

Bányai Éva.

Kadar. A somogymegyei Zselicségben a sírokat még újabban is úgy ásták, hogy két méter mélységig lefelé ástak és akkor egyik oldalon 80 cm-nyi átmeretben bevájtak egy mélyedést. Ezt a külön vájt mélyedést nevezték *kadarnak*. Ugy mondták, hogy „*kadrat ássunk.*" Megtörtént, hogy kadarásás közben a föld leomlott és a sírását maga alá temette. Ezért újabban eltiltották ezt a régi temetkezési módot. A zselicségi helynevek között *Kadarkút* községnévben él a *kadar* név.

Gönyey Sándor.

KÖNYVSZEMLE.

Tóth János: Így épít a vasi nép . . . Szombathely. 1938. 112 lap, 163 kép (5 térképvázlat, 6 légi felvétel, 31 műszaki felvétel: alaprajz, nézet és részletrajz, 6 fametszet, 115 fénykép).

Vasmegye településéről és népi építészetéről szól e nagyon értékes tanulmány. Szempontjait, célkitűzéseit s gazdag eredményeit tekintve példás gyüjtő munkájában az egész *vasi földre* jellemző népi építészetet és a fejlődés menetét adva; tudományos alapon mutatja be a vasi föld néprajzi és építészeti értékeit.[1] Azonban a vasi föld vázlatos térképére tekintve úgy látjuk, feladatát nem oldhatta meg teljesen: a megye jórészét részben a nyugati határ zárta el kutatásai elől, míg Kemenesalja, továbbá Szombathely és Hegyhát közötti rész, valamint a megye északkeleti része a közölt térképvázlat szerint is terra incognita. Táj szerint a Hetéssel határos Őrség, Hegyhát és az északnyugati rész adja munkájának zömét, s így alig kapunk tiszta képet — Őrség kivételével — az egyes tájakra jellemző építő módról, szerkezeti és formai alakításokról; egy szóval a vasi nép épitkezéséről, bár befejező sorai szerint „a vasi nép összes építészeti megnyilatkozásait" végig vizsgálta. Ha nem is beszélhetünk tehát teljes és minden tájat felölelő anyagközlésről, mégis, lelkiismeretes történeti, néprajzi és építészeti kutatásról tesz bizonyságot. Hivatásos építész szemével nézte, kutatta, mérte, gyüjtötte és fényképezte a tanulmányozott területet. Gazdag eredményei mind az etnográfusnak, mind a szociálisan gondolkodó és látó tervező építésznek is hálás adalékot és jól használható, pontos forrást nyujtanak. Az igaz, néprajzi megfigyelései sokszor nem teljesek, de megoldásra váró kérdéseknek alapul szolgálnak és további ösztönzést is adnak. Szociális tartalmú megfigyelései sohasem bántók, sem kirívók. Szakszerű leírásai, pontos építészeti felmérései a jelent vizsgáló, de a jövőbe néző tervező építész, kutató építőművész értékes megállapításait adják. Utóbbi évek hasonló jellegű munkái közül messze kimagaslik és példaképpen áll. Látszólag egyszerű jelenségekre is kiterjedő, alaposan vizsgáló, s módszereiben is helyes, értékelésében józan, s tudományos eredményekben gazdag munkája a legteljesebb figyelmet érdemli meg.

*

Ha a következőkben, rövid ismertetése mellett, egyes részletekről ellenkező véleményt adunk, vagy hiányokat látunk meg, ez nem a kicsinyes bírálatot, hanem sokrétű és értékes munkájának komoly megbecsülését jelenti.

Település c. fejezetében s a következőkben is, a megye egész területére ki nem terjedő anyagközlése folytán elsősorban is a közeli Göcsejre és Hetésre jellemző őrségi *szeres településsel* foglalkozik. Őrség külön része a vasi földnek. A multban erősen elkülönített életét élte: szerekbe

[1] Már korábbi tanulmányában foglalkozott, mint tervező építész, a népi építkezésben fellelhető szerkezeti és művészi értékekkel. V. ö.: Tóth J.: Alkalmazhatók-e a dunántúli magyar népies építészet elemei a balatonmenti nyaralók korszerű megtervezésénél. K. I.

települtek lakói, szinte tanyarendszerhez hasonlóan.[2] Rokon családok kezén van nagyrészt ma is az egymás melletti föld, az egykori első foglalók leszármazottai birtokában. E szeres települések szoros kapcsolatban vannak a szomszédos Göcsej szétszórt, eredetileg talán írtásos településeivel, hol ugyanazon a *szeg, szer* elnevezést találjuk.[3] Szerző itt is, mint a következő lapokon erős székely kapcsolatokat tételez fel, úgy az építkezésben (lakóház, kástu, harangláb stb.), mint az egyes — Kun Lászlóig visszavezethető — családnevek azonossága alapján (20. l.) Mindez elég alap arra, nyelvészeti és etnikai azonosságok mellett, hogy alapos kutató munkát indítson el. De legalább olyan pontos, minden jelentéktelennek látszó életjelenségre kiterjedő vizsgálatot érdemel e kérdés, mint amilyen felkészültséggel vette vizsgálat alá Lükő a moldvai csángók kérdését. Monografikus néprajzi munkájában a földrajzi helyzet, történet, település, nyelvjárás, folklore, viselet, építkezés, gazdálkodás stb. egyforma fontosságú fejezet.[4] Általános göcseji, hetési és jelen esetben őrségi építészeti azonosságok, családnevek stb. még nem oldják meg e fontos kérdést.

Sorozatos településről érdekes térképvázlatban számol be. Gazdaságföldrajzi alapon magyarázza egyes községek összeláncolódását. Mindez bizonyítja, hogy nemcsak a földrajzi távolság, vagy közelség, hanem a közlekedő útak használhatósága is alakító hatással bír. Nagyon érdekes és település szempontjából fontosak a *Hegyközségekről* írt sorai, melyek végeredményben ősi szétszórt települések. Ezekben a szőllő- és gyümölcskertekben néhol a falu népfeleslege települ le. Teljesen hasonló településről adhatunk számot a Tiszántúlról: hol a közigazgatásilag Tiszaderzshez tartozó, de Kunmadarashoz és Tiszaszentimréhez egészen közel fekvő szőllős-ertekben — Derzstomajban — a környező uradalmak népfeleslegei telepednek meg.

Külön fejezetben számol be a templomokról; bár „térbehelyezésükről" inkább utólagos belemagyarázásokat érzünk, s az egyes, még árpádkori templomok művészettörténeti értékeléseivel sem értünk egyet.[5] Hozzájuk fűzött magyarázó szavai, mint — „tudatos tömegkompozíció" — erőltetettek. Különösen áll ez az *Óriszentpéteri* árpádkori templomra, hol „asszimetrikus kompozíció"-ról ír s szerinte „minden vonalvezetés felfelé törekszik". (31. l.) Jóllehet mindezek nem tudatos és előre tervezett építészeti alakításra mutatnak, hanem kései korok hozzáillemértő és rontó restaurálására, kibővítésére. Néprajzi szempontból jóval érdekesebb a *nemescsói* evangélikus templom (1785) pompás belső tere, hol faragványok, a szószék, a padok, valóban a helyi körülményekből adódó népi alkotások gazdag formai szépségű alakításait őrízték meg. Gerendasoros födéme, keményfa padsora, fából épített karzata és az oltár kerítés mintásan fűrészelt deszkarácsa (41. l.) a nép lelkületének, a falu közösségének fejlett szépérzékét, díszítő készségét jelenti: a nép ösztönös és egészséges művészi érzékét. Ugyancsak jó adatokkal gazdagítja néprajzi irodalmunkat a haranglábakról és fatornyokról írt soraival. Legtöbb emlék eddig még ismeretlen volt.[6] Egyszerű, négy kimerevített tartóoszlopból álló harangláb mellett, alul zárt, felül nyitott, „szoknyás" haranglábak már fejlettebb építészeti megoldással jelennek meg; sátor alakú dúcolással merevítették az oszlopokat. Sajnálatos, hogy jól használható fénykép felvételek mellett sem alaprajzot, sem keresztmetszetet nem kapunk e sok szerkezeti eredetiséget jelentő és megőrző faépítményekről. Haranglábak és lakóházak fakötései, szárfa, talpfa kötések stb. egykori fatemplomok meglétére is engednek következtetni.

Fontos és gazdag fejezet a *lakóházakról* szóló, melyben mind az építőanyagról, mind az építésmódról bő felvilágosítást kapunk. Közeli Göcsej és Hetés már ismert építőanyagai és azok alkalmazása jellemző Őrség területére is.[7] A multban sövény és boronaépítkezés volt az általános, újabban a vályog és a tégla építkezés. A régi sövény és faépítkezés gazdag és a nép által is hozzáférhető erdőségekre u-

[2] Batky Zs.: Építkezés. Magy. Népr. I. 130. l.

[3] Gönczi F.: Göcsej. Kaposvár. 1914. 396. l.

[4] Lükő G.: A moldvai csángók. I. Budapest. 1938.

[5] V. ö.: Csempeszkopács, Őriszentpéter stb.; Szőnyi O.: Régi magyar templomok. Budapest. é. n. és Gerevich T.: Magyarország románkori emlékei. Budapest. 1938.

[6] Balogh Ilona: Magyar fatornyok. Budapest, 1935. c. m. Vas megyéből 8 fatemplomot ill. faharanglábat említ. 110 l. Tóth munkája a seregélyházai, ramócsai, kerkáskápolnai, szattai, őrbajánházai, velemi, farkasfai, pankaszi, csörötnöki, szomoróci és nagycsömötei faharanglábakról közöl jó felvételeket. (34—49. á.)

[7] Gönczi: i. m. 402. l., Mészöly G.: Az Őrség száz évvel azelőtt. Ethn. XXVIII. 103. l.

tal. Tölgyfa volt az építőanyag, s ezt a szurkos fenyő váltotta fel. Alapnak hosszú, durván bárdolt tölgyet fektettek, ritkán fenyőtalpakat. Fatörzsök került a kőágyazásra, s erre fektett k a boronákat: egyszerű fecskelapolással. Ma is gyakori építő mód ez, ha nem is általános. Beszédes fényképek számolnak be: építés alatt lévő, félig kész épületek mutatják az egyes szerkezeti megoldásokat. Durva szalmás sárral, majd finomabb pelyvás sárral vakolják a falat. Göcsejhez hasonlóan itt is ismerik, a töméses, *mórozott* falat.[8] Ugyancsak jó leírásban kapjuk a vert fal készítését is. Egyszerű pórlódém fölött általánosan elterjedt az ollóságas, taréjszelemenes fedélszék. Nagyobb faltávolságnál középszelemen is kerül a belső ollószárakba lapolva. Nyilván kései folytatása az egykori s minden bizonnyal Őrségen is általános ágasfás szelemenes fedélszerkezetnek.[9] Mezőkövesden, Tardon, Kuntanyavidéken és Tiszafüredtől délre eső községekben stb. ágasfás-szelemenes szerkezetek szemünk előtt alakultak és alakulnak át az átalgerendán nyugvó egyenes-, rövid- és ollóságas szerkezetté, hogy fejlettebb fokon egyszerű torokgerendás, szarufás tetőszerkezet váljék uralkodóvá. Szerző munkája itt hiányosnak látszik, mert egészen általánosságban beszélve, természetes fejlődésből adódó s építészeti szempontból történő alaktani és szerkezeti vizsgálata nem teljes. Sem az eredetkérdést, sem a fejlődést nem oldja meg, pedig egyes szerkezeti elemek, kort, technikát meghatározó részletkérdések jelentős eredményeket adnának, érdekes kérdéseket világítanának meg. Régi házak tetőhéjjazása kizárólag zsupfedés. A házak régen kontyosak, ma az oromfal a régebbi rőzsefonás mellett gazdagon díszített deszkafallal burkolt. Ujabb épületeknél téglaoromfal kezd általánossá válni. E deszkafalak erősen kiülnek a homlokzati síkon, részben a mestergerendán, részben az orom szerkezeti gerendáin. Áthidalásokkal és számokkal oldották meg az őrségi házakra oly jellemző faragott, festett és díszített faoromzatot.

A már jól ismert göcseji kerített házformát az Őrségen is megtaláljuk.[10] Az ősi mag itt is egysejtű: füstöskonyha volt maga a ház. Gönczi szerint (422. l.) régen nem volt meg a mai szoba. „Nagy konyhában laktak az emberek. Ez kétakkora volt, mint a mai szoba. Közepén embermagasságnyi kemence... „Ugyanazt az elrendezést találjuk egy századdal előbb kelt adatban is.[11] A kerített, vagy osztódás útján egysoros, de legtöbbször L alakban fejlődő házakban minden helyiségnek, még a kamráknak is külön nyílik a tornácz felé az ajtaja.

E füstös konyhás elrendezés újabban módosul. Nyitott kéményt kap a konyha, s ezáltal két részre tagozódik: sütő-főző helyiségre és pitvarra. A tűzhely feletti dongaboltozaton emelkedik a széles nyitott kémény. A szobákat már „orosz" kéményes, szemes kályhák fütik; ezekből pár szép példát be is mutat. Egysejtű ősi ház formát már nem talált a szerző, de lebontott és kisebbített, alakított konyhárói, több felmérésben pontos adatokat közöl. Igy a 60. ábran bemutatott *szalafői* kerített, boronafalú ház lebontott 7·00x4·50 alapterületű konyha ősi egysejtű építkezést, az ősi füstös konyhát példázza.[12]

E kerített házak életéhez igen fontos adalék *Szalafőről* — hol a kerített ház eredeti alakjában tanulmányozható — hogy a multban az épületekkel körülzárt udvaron teleltették jószágaik nagyrészét. (54. l.) Mészöly is közli, (i. m.) hogy „a' négy Szegletet tevő Hajléknak közepette van az apróbb marháknak téli nyári szállása..." E csekély adatból messzemenő következtetéseket természetesen nem igen vonhatunk le. Mindenesetre a kerített házak kialakulását, fejlődés menetét érdekesen példázva, az L alakban fejlődő, vagy lebontott, egyszerűsödő építkezés egy letűnt állattartás alakító hatását, hagyományt erősítő elrendezését mutatja.

A továbbiakban helyesen állapítja meg a szerző, hogy „a ház alaprajzi elrendezésében a korszerű építészeti eredmények már a fejlődés kezdetén benne voltak" (52. l.), bár a következő lapokon, hol a tornácokról szól (IV. Fej. 80. l.) magyarázatai nem bizonyítanak eléggé. Nem lehet ugyanis utólag kialakult szokásokkal és szépészeti szempontokkal magyarázni a tornác fejlődését Statikai meggondolások — szerző szerint is — lényeges alapfeltételek. Ötletes magyarázata, hogy a kétámaszú, egyik oldalán túlnyúló s a végén terhelt gerenda kisebb keresztmetszettel is szerepelhet, fa építkezéseknél teljesen helyes. (81. l.) De a vasi föld más részeire

[8] Gönczi: i. m. 403. l

[9] Gönczi: i. m. 407. l., Bátky Zs.: Ragfa és szarufa. Ért. XXIX. 1937. 3—4. sz. 340. l., Gönyey S.: Az ősi faépítkezés emlékei Diósjenőn és környékén. Ért. XXIX. 1937. 3—4. sz. 293. l.

[10] Gönczi i. m. 402. l.

[11] Az őrség száz évvel ezelőtt. Közli Mészöly G. Ethn. XXVIII. 103. l.

[12] V. ö. még: Bellosics B.: Hetési faház. Ethn. 1897. 102. l.. Bátky Zs.: Magyar tűzhelyek és háztipusok. Ért. XXII. 129. l.

jellemző kőoszlopos, vagy falazott tornácos épületeire a barok stílusnak mint a felülről alá szálló hagyományoknak az elemei lehettek döntő befolyással. Fejlődés szempontjából fontos u. n. *kódis*-állások szerepe sem lehetett e nevet adó gyakorlat betöltése; inkább az első tudatos lépés a ház elé ragasztott s csak később szervessé váló oszlopos, árkádos tornácok alkalmazásának, melyek csakis akkor váltak teljesen szerves részeivé a lakóházaknak, amikor az egész épületet egy tetősíkkal fedték le. Szerzőt értékeléseiben sokszor esztétikai szempontok is vezetik, ami a szerkezeti és működésbeli magyarázatokkal helyes és helytálló is, de egymagában nem állhat meg. A vasi nép tornáchoz való ragaszkodására jellemző, hogy néhol, mint Szalafőn és Nagyrákoson még az istállót is boltives tornáccal díszítik. Ugyancsak igen érdekes s a nép nagyfokú és magas építőtevékenységét mutatja, hogy saját maguk által formázott és égetett idomtéglát használtak fel az oszlopok építésénél. (109 l.)

Bútorokról kapott rövid leírásnál jóval fontosabb a gazdasági épületekről szóló fejezet (V.), hol azonban eléggé szűkszavúan tárgyalja a régebben fából, újabban téglából emelt gazdasági épületeket. Fontos volna tudni e sok igényt kielégítő régi pajták teljes szerepét, építési módját. Általában egységes sátortető alá került a szekérszín, szénapajta, pelyvás stb. E pajták az emeletes *kástu*val egyetemben,[13] melyről igen jó rajzokat is közöl (metszetet és szerkezeli részletrajzot sajnos nem), egyik legfontosabb kérdései az ősrégi népi építkezésnek, valamint a szalafői *méhesd* is, hol az egymásfölé rakott és félnyeregtetővel lefedett kasok boronafalhoz épültek. E fontos kérdésre szerző nem ad feleletet, csak „egy" képet. (161. ábr.)

*

Tóth János: Igy épít a vasi nép c. munkájának legnagyobb értéke, hű leírásai és alapos néprajzi megfigyelései mellett a szakember avatott kezét dícsérő műszaki felvételei: alaprajzok, nézetek és részletrajzok. Módszeres kutató munkája nemcsak a néprajzi tudománynak nagy nyeresége, hanem a népi építészetet kutató tervező építészeknek is. Pár feleslegesnek látszó fametszettől eltekintve, művét a népi építkezés kutatás nagy értékének tekintjük. *Vargha László.*

Wikman, K. Rob.: Die Einleitung der Ehe. Eine vergleichend ethno-soziologische Untersuchung über die Vorstufe der Ehe in den Sitten des schwedischen Volkstums. (Sonderabdruck der Acta Academiae Aboensis. Humaniora XI. l. — Das Institut für nordische Ethnologie an der Åbo Akademia.) Åbo, 1937, p. XLIV + 395.

A munka széleskörű és sokoldalú adatgyüjtésen alapul. A szerző eredményes kutató-gyüjtőmunkát végzett Svédországban a nép körében, azonkívül kiaknázta a svéd gyüjtőmunka archiválís anyagát, mely javarészt az ő kérdőívei alapján gyült össze. Részben kérdezősködéssel ismerkedett meg az irodalomban föl nem kutatható finn-, észt-, lett-, litván-, lengyel-, német- és magyarországi adatokkal. Földolgozta a skandináv és finn múzeumok, nyelvjárás-archivumok és szótárbizottságok tárgyára tartozó anyagát s természetesen a hasonló tartalmú gazdag irodalmat. Nem szorítkozott tehát svédországi jelenségekre, hanem a szomszédos és távolabbi területeken is széttekintett, különösen a német és a német művelődési hatásnak kitett területeken. Mintaszerű fölkészültséggel fogott tehát a munka formába öntéséhez.

A munka főtétele, középponti tárgya a házassági szokásrendszer, mondhatni házasságrendszer egyik lényeges alkotórésze, szokáscsoportja (az ú. n. *nachtfreierei, kiltgang (frieri, nattfrieri, gasselgang*, stb.), vagyis a mindkét nembeli érett ifjúságnak a valláserkölcsi norma szerinti házasságát megelőző, társadalmilag elismert tartós éjjeli együttléte a leányos házban, a leány ágyán. Keletkezési ideje, a félnomadizmus bizonyos korai foka, megtartó foglalata az ifjúság korosztálya, amely egyúttal regulázza is a szokást. Természetesen a szokás menete a szülői tekintély hatása alatt is áll. A szokásnak ez a korábbi, mondjuk, néprajzilag eredetibb formája a szerző szerint tiszta germán. Később ezt a képet módosította a lassanként kifejlődött germán házassági jog s a középkori udvari szokás és jogszokás. Igy kapott ez a házasságelőtti együttlét-forma, a *frieri*, próbaidő jelleget; nagy félreértés volna azonban ezt a formát a „próbaházasság" vagy akár a „próbaéjszaka" fogalmával összetéveszteni e kettőnek ordinárè értelmében.

Foglalkozik a szerző e főkérdéssel kapcsolatban más szokásokkal is, de csak olyanokkal, amelyek szorosan társadalmi jelenségekként illeszthetők a tárgyalt házasságelőtti szokások rendszerébe s ebben a rendszerben eleven rendeltetésük (funkciójuk) van. Ez elve szerint ismerteti a svéd avatás, ifjú-korosztály, *kiltgang* természetét, formáját, menetét s az ezekhez kapcsolódó szokásokat.

Mielőtt tovább haladnánk, meg kell

[13] Gönczi i. m. 465. l.

kérdeznünk, hogy mi volna e sajátságos *frieri*-szokáscsoport legmegfelelőbb magyar szava. Nálunk, ha jól vagyok tájékozódva, az *elhálás* szót szokták megfelelőjeként használni. Ez azonban több vagy más, mint a szakirodalom germán *kiltgang*, *frieri*, stb. szava. Nézetem szerint a legalkalmasabb magyar műszó a székely *faluba-járás*, amely az *'Ins Dorf Gehen'*-nel fordított svéd *gå på bygden (på böjda* stb.) kifejezésnek szószerinti egyenértékese ; (56., 69. l.).

A svéd falubajárás rajza után a második fejezetben az európai formák és elterjedésük bemutatása következik ; sorra kerül a skandináv, finn, balti és német népek falubajáró szokáscsoportja, s ezek földrajzi szomszédsága, tehát a szláv, magyar, oláh, francia, olasz, rétoromán érintkező peremvidék. E fejezetet a falubajárás tipikus formáinak műveltségföldrajzi és gazdasági alapú bemutatása követi.

A harmadik fejezet a történeti fejlődésnek és az ethnoszociologiai alapoknak szánt részként az idetartozó jogszokáshagyománnyal, a házasságelőtti népszokások művelődéstörténeti előzményeivel és alakulásával, a szokáscsoport társadalomtani és lélektani alapjaival foglalkozik.

A bőadatú, mintaszerűen módszeres, modern szempontokban gazdag tanulmányt senki sem mellőzheti, ha a házassági szokásrendszer bármely részével foglalkozik.

Viski Károly.

Bierbauer Virgil dr. Adatok a magyar tanyavilág építészetéhez. Különlenyomat a Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye 1938. évi 43—46. számából Budapest Stadium Rt.

Építészeink a maguk kutatásai alapján is mind mélyebbre hatolnak az új magyar népi építkezésbe. Igy óhajtják az új magyar népi építkezést is helyes mederben irányítani. A régi magyar népi építkezési stílus mellett az újabb higiénikus, szociális és gazdasági szempontokat is érvényesíteni törekszenek. Ennek a nemes szándéknak eredménye ez a kis tanulmány is, melyben főként a makói tanyai építkezést tanulmányozta át a szerző. Nem anynyira az etnografus, mint inkább az építész szemével emeli ki a tanyai belsőségek építményeit, az építkezési anyag és mód részletes leírásával. Nemcsak a külső formákat keresi, amint azt építészeink eddig jórészben tették, hanem az alaprajzon belül az épületek belsejébe is behatol. Főként a fedélszerkezet foglalkoztatja kimutatva, hogy a faanyag kiadásai a vertfalú építményekben csaknem felét teszik ki az építkezési költségnek. Ennek a számításnak figyelembevételével javasolja az alföldi tanyai építkezésekben a kevesebb költséget jelentő lapostetőt.

Bár a lapos tetőnek nincs magyar hagyományos alapja, mert az Alföldön a kanfaros fedél a legelterjedtebb, azért gyakorlati és nemzetgazdasági szempontból helyes a lapos fedeles építkezésre való törekvés. Ez által a fában nyert megtakarítást a falnak nemesebb anyagból való építésére fordíthatják. Példa ugyan akad a lapos tetőre is az alföldi városok környékén épült putriházakon, melyeknek kis lejtésű padlásnélküli fedelük van polyvás sárral betapasztott nádból. Igy nem lehet aggályos a laposabb tető hagyományossága sem, ha nem is általános az Az újmexikói és arizonai példák azt igazolják, hogy a vertfalú házakon jól beválik a kislejtésű kátránylemezzel borított fedél. Mindenesetre azt tekintve, hogy milyen kiterjedésű a magyar tanyavilág, a kérdés nagyon fontos és a meggondolás elsőrendű nemzeti feladat. Mielőtt azonban véglegesen megállapodnának az új, irányitott építkezési formákban, helyes volna még szélesebb körben, alaposan figyelembe venni tanyai építkezésünket.

Gönyey Sándor.

Mühlmann, Wilhelm dr.: Methodik der Völkerkunde. Stuttgart, 1938. Ferdinand Enke Verlag. VIII. 275. l., 8°, Fve. RM. 14., ktve RM. 15.80.

Bevezetésében kifejti a szerző, hogy Gräbner 1911-ben megjelent könyve óta igen sokat fejlődött a néptan tudománya (Völkerkunde — ethnológia), mások lettek a problémák, mint eddig voltak. Célja azért, hogy az új kérdéseket pontosabban fogalmazza, új kérdéseket vessen fel s megmutassa az útat a problémák megoldása felé. Szerinte helytelen a ma szokásos történeti és funkcionális tárgyalási mód s ezzel a szellem- és természettudományi gondolkozásmód szembeállítása. Céljának megfelelően könyve egyúttal adalék a történelem és élettan viszonyának problémájához.

Munkája első részében a néptan történeti áttekintését adja s hét korszakot különböztet meg benne. Az őskorból Poseidoniost emeli ki, aki érdekesen foglalkozik faji kérdésekkel is. A középkor után a XVII. század végével kezdődő historizmust ismerteti. Negyedik a német klasszikusok kora, ebből Herder már átér a romantika korszakába. Bastiannal emelkedik azután magasra a néptan tudománya, s most már erősen megélénkül a tudomány területe. Különösen kiemeli Tylor és Ratzel munkásságát, a kölni és bécsi iskola tevékenységét. Végül a legújabb kor szerteágazó irányait és munkásságát ismerteti.

Munkája második fele a módszertani

rész, ebben a néptan problémáit s azok módszertani megoldását adja elő. Mindenekelőtt megállapítja az eddigi felfogással szemben, hogy a néptan kutatási területe nemcsak a természeti népekre terjed ki, hanem a kulturnépekre is. A kultura fogalma nem határozhatja meg egyedül a néptan tárgyát. De nem lehet a néptan pusztán társadalomtudomány vagy történelem, esetleg művelődéstörténet, ellenben mindez benne foglaltatik és még igen sok más. A néptan tárgya nem elszigetelt s az embertől nem választható el ezek tárgyalása. A szerző éppen azt tűzi ki könyve alaptételéül, hogy az ember tevékenysége, teljesítménye és alkotása csak az ember és környezeti világa közötti viszony megmagyarázása alapján fogható fel. Egyúttal elutasítja a néptan szokásos elhatárolását fontos testvértudományával, a fajkutatással szemben. Az általános felfogás szerint u. i. a néptanra az ember lelki alkatának tanulmányozása jut, a fajkutatásra pedig maga az ember. A szerző, anélkül, hogy a fajkutatás problémakörével szemben állást foglalna, kiemeli, hogy a néptan az embert magát tanulmányozza és pedig a történeti embert. Ez a történetí jelző magában foglalja, hogy az ember szabadságérzettel megáldott organizmus és társas kötelékben él, amelynek legmagasabb foka a nép. Ez az ember nem áll ellentétben a „természeti" vagy „biológiai" emberrel, hanem azonos azzal. Épúgy történeti, mint biológiai s mivel mindakettő, tehát néptani.

A történeti embert alkotása, technikai termékei, művészete, mithoszai, társadalmi alakulatai jellemzik. Ezek, mint látszólag saját törvényszerűségű képződmények fenomenológiailag szemben állanak az emberrel s egyben történeti környezetvilágát alkotják. Az emberi lét formái rétegezettek, mert individuális alapból fejlődnek és funkcionálisak, mert az ember és környezete kölcsönös befolyásának eredményei. Ezen az alapon a néptan az a tudomány, amely az ember funkcióit és strukturáját a történeti környezettel kapcsolatban magyarázza meg.

Könyvének befejező része a néptan feladataival, célkitűzéseivel, s a szomszédos tudományokhoz való viszonyával foglalkozik. A néptan keretében az ismeretek tömege halmozódik fel s ez állandó újraalkalmazkodást igényel. Ezzel természetszerűleg összefügg a módszerek változása és specializálódása. Ezért nem lehet ma az etnológus által szükségelt eljárásmód technikai leírását adni, de nem is szabad a módszert a technikával összetéveszteni. A számtalan megoldásra váró probléma szükségessé teszi a specializálódást s egyben minél több e tárgyban dolgozó közreműködését. S ebben a munkában tulajdonképen a szomszédos tudományok munkásai is résztvesznek a maguk kutatási területén, pl. az indológus India kutatásában. Ez az összeműködés adhatja meg azután a népről alkotandó képünk teljes kialakulását s a problémák megoldását.

Szendrey Ákos.

Franke, Heinrich dr.: Ostgermanische Holzbaukultur und ihre Bedeutung für das deutsche Siedlungswerk. Breslau, 1935. Wilh. Gottl. Korn Verlag. 209 l. 4°.

A nemzeti építkezésre való törekvés európaszerte megindult. A magasabb kultura az építkezésben is, miként a képzőművészetekben és iparművészetben, a népi építkezéshez nyúlt, hogy belőle felüdüljön és sajátos nemzeti stílust teremtsen. E végből a mult idők kulturtörténetének tisztán tudományos kutatása is szükségessé vált. Franke mérnök szép munkájában ezt a módszert követte, midőn a keletgermán kulturából kiindulva az oszlopos faépítkezést alaposan átkutatta nemcsak külső alakjában, de belső szerkezetében és beosztásában is. Ez éppen példaadó a mi építészeinknek is, akik a magyar népi építkezésből új magyar építészeti stílust akarnak teremteni. Eddigi közleményeikben azonban csak a magyar ház külső architekturáját vették figyelembe anélkül, hogy vizsgálódásaikban a házbelsőt és annak fejlődését, életét is vizsgálták volna.

Magyar építkezés szempontjából azok a rácsszerkezetű építmények, melyeket Franke alapul vett építési tanulmányaiban, nem érdekelnek bennünket közvetlenül. Nálunk ilyenek csak patics fallal egybehozva régi templomainkban, pl. az Ormánysági faszerkezetű templomokban voltak, de nem tekintve néhány melléképítményt, kukoricagórét, népi építkezésünkben a rácsszerkezet hiányzik.

Igy csupán az általános módszer szempontjából hívjuk fel népi építkezésünkkel gyakorlatilag foglalkozó építészeink figyelmét erre a tüzetes alaptanulmányra, hogy ebből példát vegyenek a falu újabb építkezésének helyes irányítására s az új magyar építészeti stílus megteremtésére.

Szerző a keletgermán oszlopos házvidéken megállapítja a háztipus sajátságait és szerkezeti rendszerét, a különböző oszlopos háztipusokat, az alaksorozatokat s azok helyes építőművészeti értékét. Összehasonlítja ezeket a rokon építményekkel és más faépítkezési stilusokkal. Végül ezen a biztos alapon határozza meg építészetük jövő feladatait. *Gönyey Sándor.*

Nevermann, Hans: Die Indo-Ozeanische Weberei. Hamburg, 1938. Kommissionver-

lag Friedrichsen, de Gruyter & Co. 353 o. 4°. (Mitteil. aus dem Museum für Völkerkunde in Hamburg. XX. 1938.)

A terjedelmes tanulmány nemcsak a címben foglalt területet ölelte fel, de a délkelet- és előázsiai befolyásokat, más oldalról a madagaszkári szövés kapcsolata folytán az afrikait is bevonta tanulmányai körébe, sőt az amerikai szövést is tekintetbe vette.

Mindenekelőtt tisztázza a szövés és fonás fogalmát a szőttemények előállításában. A szövéshez szerinte lényeges, hogy gépiesen dolgozó készüléken történjen, ellenben a fonásnál kézzel húzogatják be a haránt fonalakat a hosszanti szálak közé. Ezt az utóbbi eljárást egyesek helytelenül félszövésnek (Halbweberei) nevezték, de szerző elkülönítése fonási, illetőleg fonószövésre (Flechtweberei) sokkal szerencsésebb meghatározás, ami a művelet lényegének megfelel. Ennek folytán a mi gyékényszövésünk is helyesebben fonószövés, mert az inak közé a gyékény selymét kézzel húzogatják be s nem gépiesen egyszerre vetik azt be, mint a bélfonalat a rendes vászonszövésnél. Ugyancsak fonás, helyesebben fonószövés ennek értelmében a Hontmegyéből ismert övszövésünk, valamint a szlavóniai rámán való ősi főkötő szövés, melyek még a Carolahafeni fonórámás szövetkészítésnél is jóval kezdetlegesebbek. Maori, Salamon szigetek, Karolinák, Ujpomeránia fonószövése a legkezdetlegesebb rámásszövés. Háromféle szövést mutat ki a szerző Indo-Oceániában:

1. az elválasztótbotos- (Trennstabweberei),
2. a szövődeszkás- (Brettchenweberei),
3. a rámás szövést (Gatterweberei).

Növénycsaládok szerint állította össze azt a fonás-szövésre használt sokféle növényt, melyeket Indo-Oceániában felhasználnak: Pandanusok, pálmák, páfrányok, csalánfélék, eperfafélék, cyperusok, liliomfélék, agavék, múzák, mályvafélék, hársfafélék, asclepiasok s még különféle rostadó növények gazdag sorozatát ismerhetjük meg a bennszülöttek elnevezéseinek tüzetes felsorolásával. Az állati szövőanyagokból a selymet, szőrt és gyapjut, az anorganikus arany és ezüst fonalak felhasználásának pontos elterjedése egészíti ki az előbbi sorozatot. A rostelőkészítés módjai és eszközei között sok ötletes egyszerű szerszámot találhat a mekánika történetének kutatója. Általánosan legérdekesebb és legkimerítőbb a gyapot megmunkálása a sokféle gyapotorsó bemutatásával, melyek az euráziai fonóorsókkal közeli rokonságban vannak. Ugyancsak közelállók alakban a gyapotáspák is a mi áspáinkhoz, ill. motolláinkhoz, melyek itt épúgy átmennek a gépies forgó motollákba. Akit érdekelnek az indo-oceániai helységek szövési és fonási módjai, kimerítő leírást talál ebben a hatalmas tanulmányban úgy az ottani szövőszék formákra, különböző módokra, valamint a hozzájuk fűződő gazdag szókincsre.

Gönyey Sándor.

Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században.[1] (4°, 105 lap, 1 színes térkép, Budapest, 1938).

Kniezsának ez a szép munkája az országos Szent István-év ünnepi alkalmára készült nagy Emlékkönyv II. kötetének egyik fejezete. Célja az, hogy a honfoglalásig visszatekintve, a lehetőség szerint elénk rajzolja első szent királyunk országának néprajzi képét, vagyis bemutatta miféle fajú—nyelvű népek laktak benne a XI. sz.-ban s hogy azok telepei miképen voltak eloszolva az egyes vidékeken, jelesül sűrűbben-e, vagy ritkábban, tisztán-e, vagy keverten, s mely tájékok vagy országdarabok és miért maradtak lakatlanok, meszállatlanok.

Feladatának megoldását jórészben *Melich* hatalmas anyagából fölépített, úttörő munkája a Honfoglaláskori Magyarország tette lehetővé, melynek módszerét is átvehette, kiegészítvén és továbbfejlesztvén azt az övétől némileg eltérő feladat követelte újabb, elsősorban településföldrajzi szempontokkal és megfontolásokkal.

A téma tisztán történeti s ilyenformán érthető, hogy a bizonyító eljárás minden egyes adata a történet, elsősorban a településtörténet szempontjából került meglatolásra. Az okleveles anyag, bármennyire teljes is az, ilyen feladat elvégzéséhez sajnos még se, vagy csupán kénytelenségből elégséges. A régészeti és történeti bizonyítékok legtöbbször csak kisegítőnek használhatók s így magától értetődik, hogy a hangsúly — épúgy mint *Melich* munkájában — itt is a helynevekre esik. Ezeket szerzőnk elismert nagy nyelvészeti készülettel és a legszigorúbb kritikával fogta vizsgálat alá, hogy belőlük a későbbi továbbépítésre is helytálló következtetéseket csikarhasson ki.

Az elért eredményeket ezenfelül több szempontból is ellenőrizte. A magyarság szállásterületének legrégibb határvonalát pl. összevetette a bükk és fenyőerdőövezet belső határvonalával, mely a vas-zalai részek kivételével kezdetben egybeesett a magyarság megszállotta terület sze-

[1] Németül is megjelent az Archivum Europae centroorientalis, Bpest., 1938, IV. kötetében.

gélyével. A XI. sz. népmozgalmi eredményeit viszont, amikor a szállásterület átlépte a bükkövezetet, a településföldrajzi szempontokon kívül a *környéki* helynevekkel is ellenőrízte. Ez azt jelenti, hogy valamely helynévadatot csak abban az esetben vett bizonyítéknak, ha környékén más hasonló adatok, különösen víznevek is kimutathatók voltak.

Sorravéve és megelemezve már most minden idevonatkozó adatot, megállapítja belőlük *Kn.*, hogy a XI. sz.-ban a következő népek laktak hazánkban: magyarok, szlávok (tótok és más szlávok), törökök (főképen besenyők) és németek. Közülük azonban csak a magyarok és szlávok alkottak terjedelmesebb összefüggő, határozott népi jellegű és tekintélyes lélekszámú területeket. A törökfajú népek, elsősorban a besenyők apró szórványokban voltak széthintve az ország sok vidékén. A német törzsek közül kisebb bajor és talán frank telepeket tételezhetünk fel Nyugatmagyarország északi részén és esetleg a Balaton körül. Az oláhokra azonban még ilyen bizonytalan támpontokkal sem rendelkezünk.

A magyarság és szlávság földrajzi elhelyezkedését a két nép életmódja írta elő. Amaz pusztasági tájékról érkezett ide ősi soron főleg állattartással foglalkozott, emez korábban is hegyvidékeken lakott, s már akkor is földmívelő volt. Ezekből az örökölt előzményekből folyik tehát, hogy a magyarok az alföldeket s a környező szelídebb halomságokat, a szlávok pedig az alacsonyabb hegyvidékeket és folyóvölgyeket szállották meg. A Nagyalföld belsejének néhány apróbb foltját és ék.-i csücskét, a Laborc, Ung, Latorca, Tisza síkságát beszámítva, csaknem kizárólagosan magyar volt. A Sajó, Hernád és Tarca völgyeiben a magyarság felhatolt Pelsőc, Kassa és Eperjes magasságáig; a Körösök mentén Bárodig, Belényesig és Jászásig, a Temes és Karos mentén a hegyvidékig. A Duna—Tiszaközi magyar népterület az Alduna és részben a Dráva jobbparti síkságára Szerémbe és Verőcébe is átnyult. Korán megszállotta a magyarság az erdélyi medencéket is, közülük a Mezőséget és a Hunyadi medencét már a X. sz.-ban, míg a Küküllő és Olt vidékére a XI. sz.-ban, de mindenesetre a XII. sz közepe előtt jutott el. A székelyek a Küküllő mentéről kerültek mai keleti hazájukba. Teljesen magyar lakossága volt a Kisalföldnek a Morva Garam között, mely a völgyek mentén jelentékenyen fölhatolt a hegyvidéki tót népterületbe. Túladuna földje mindenütt megfelelt a magyarság települési igényeinek s azért eleink ezt az országrészt, a zárt erdőterületek kivételével egész terjedelmében megszállották.

A szlávok főtömege a Nagyszombat-Galgóc-Nyitra-Aranyosmaróti vonaltól é.-ra helyezkedett el, a Vág völgyében Zsolnáig, a Nyitra völgyében a forrás vidékig, sőt rajta túl a Túróci medencéig. Ez a tót-szlávság mindenütt megelőzte itt a magyarságot. A magyar nyelvterületbe nagyobb tömegű szlávság ékelődött be az Ipoly völgyében, különösen a Börzsönyi hegység és Cserhát között, mely Visegrádnál és Esztergomnál a Dunazúg-hegységbe is átnyúlt. Szláv lakossága volt a Bükk északi lejtőjének, a Sajó-Bódva közének és a Tokaj-Hegyalja k.-i lejtőjének is. A Nagyalföld k.-i peremét egészen az Aldunáig sűrűbb-ritkább szláv gyűrű szegélyezi. Erdélyben sok helyen felbukkannak szláv helynevek, legsűrűbben Gyulafehérvár körül. Jelentékenyebb szláv lakosság lehetett még Dél-Hunyadban, Nagyszeben környékén, a Barcaságban, Háromszékben (itt feltűnően sok a szlávos helynév), valamint a Kis- és Nagyszamos vízvidékén. Ezek a szláv helynevek azonban, melyeknek pontosabb népi hovatartozását különben nem lehet megállapítani, elvesznek a magyar helynevek tömegében. Míg a Nagyalföldön csak itt-ott van számottevő szláv szórvány, addig Dunántúl hegyesebb-erdősebb vidékein mindenütt találunk szláv nyomokat. Így a már említett Dunazúg-hegyvidéken kívül a Közép-hegységben, a Mecsek é.-i lejtőjén, a Somogyi dombvidéken, Tolnában-Baranyában, a Rába víz környékén, de különösen Zalában. Ebből arra kell következtetnünk, hogy a szlávság a honfoglalás korában, — megelőzve a magyarságot — feltűnően nagy számban lakhatott itt, valamint természetesen a Duna-Száva közén is, az utóbbi helyen igazolhatólag a VI.sz.-tól kezdve, ami persze nem jelenti a mai lakosság megszakítatlan folytonosságát. A dunátúli szlávok faji hovatartozásáról csak óvatosan lehet nyilatkozni. Csupán Déldunántúlról állíthatjuk, hogy az itteni szlávság déli-szláv jellegű, a nyugati részeken szlovén-kajhorvát lehetett.

A XI. sz.-i magyar szállásterületen belül lakó szlávok, sőt részben a kivülesők is, legnagyobbrészt belevesztek a magyarságba. Ez a tény arra mutat, hogy egyfelől a honfoglaló magyarság számbelileg nagyon meghaladta az itt élő szlávságot, másfelől arra, hogy nemcsak mint uralkodó felső réteg telepedett rá, hanem nagyszámú finn-ugornyelvű szolganépet kellett magával hoznia, mely ezt a szláv szolgaréteget teljesen magába olvasztotta, megmagyarosítván egyben a török eredetű uralkodó népréteget is.

Végeredményben tehát azt a területet, melyet a magyarság a XI. sz. ban meg-

szállva tartott, lényegében magyarnak, vagy legalább túlnyomóan magyar többségűnek tekinthetjük.

Az itt egész röviden elmondottakat többféle szempontból részletezve, pompás, szines, 34 féle jelmagyarázatot felölelő, mégis könnyen kezelhető térképen (1: 1.600,000) mutatja be *Kn.* Tervezésében *Glaser Lajos* szakavatott társunk volt segítségére.

Kniezsa, a Melich-féle helynévfejtő iskola képviselője, a mester méltó tanítványa ez alkalommal is nagy és jó munkát végzett. Eredményeit, a szláv-magyar néprajzi érintkezéseket és kölcsönhatásokat kutatgató néprajztudomány is sok vonatkozásban megnyugtatóan felhasználhatja.

Bátky Zsigmond.

Ireneusz Michalski: Die Jugoslaven der Dalmatischen Küste. Beitrag zur Kraniologie der Südslaven. Prace Antropologiczne 1. Warszawa, 1936. 24 l. 1 térkép.

Michalski ebben a tanulmányában a dalmát partvidék lakosságának faji összetételét vizsgálja a bécsi Naturhistorisches Museum és a bécsi egyetem anatomiai intézetében található 99 erről a partvidékről származó hiteles koponya alapján. A koponyák méreteit *J. Mydlarski* vette fel 1925-ben. Vizsgálata eredményéből mindenekelőtt kitűnik, hogy az Adriai-tenger partvidékének szláv lakossága magas termetű és subbrachycephal. Koponyájuk rövid, széles, mérsékelten magas. A homlok közepesen széles, a szemüreg széles, kissé magas, a felsőarc közepesen magas, az orr hosszú és keskeny. A részleges vizsgálatnál a szerző a tipusok elkülönítésére *J. Czekanowski* módszerét, beosztását követi. *Czekanowski* szerint négy alapelemre, ezek kombinációjából pedig összesen tiz tipusba lehet osztani az európai populációkat. *Michalski* ebben a koponyagyüjteményben mind a tiz tipust megtalálta. A partvidék egyes részein is változó a faji összetétel. Vizsgálatai alapján antropológiai szempontból négy részre tagolhatjuk a dalmát partvidéket. Az első rész Rijekától Senjig húzódik a partközeli szigetekkel együtt. Ezen a területen legnagyobb számban (36 %) a lapponoid tipusok (lapponoid, sublapponoid) fordulnak elő, utána egyenlő százalékban (28—28 %) az armenoidok (dinári, alpi, armenoid) és északi tipusúak (nordicus, subnordicus, északnyugati) következnek. A mediterránok mindössze 8 %-át adják a lakosságnak. A Krka és Neretva között lévő territoriumon az északi tipusok nyomulnak előtérbe (37 %), a többi három komplexió egyaránt 21 % gyakoriságot mutat. A Neretva és Boka Kotorka közti partsávot is — *Michalski* szerint — főleg nordicus elemek lakják (40 %), legritkább pedig az armenoid tipus (17 %). A legdélebbre fekvő, negyedik partrészlet lakosai közt nagy többségben (58 %) nyomul előtérbe az armenoid (dinári) elem. Mindezek alapján *Michalski* dolgozatának konkluziója szerint a partvidék északi része valószínűleg határa a nagy középeurópai lapponoid-alpi territoriumnak. A tulajdonképeni Dalmácia igen összetett népességű, aminek kialakulásához nagyrészt hozzájárultak a görög- és olaszországi hosszú történeti multra visszatekintő politikai, gazdasági kapcsolatok. Mindemellett nordicus keveredés is kimutatható. A partvidék déli részét azonban mindinkább a dinári faj népesíti be. A szerző ezeket az eredményeket exakt módszerrel állapította meg, igen értékes adatok a dalmát partvidék népeinek faji összetételére vonatkozólag, de mielőtt végleges érvényű megállapítás gyanánt elfogadjuk, még nagyobb számú anyagon végzett vizsgálatra van szükség.

Nemeskéri János.

Vuia, Romulus: Le village Roumain de Transylvanie et du Banat. Extrait de „La Transylvanie". Bucarest. 1937. 85 lap 8°. Számos szövegközi kép, 4 térkép.

Aki a román életet és civilizációt akarja megismerni, az a vidéki lakóhelyeket tanulmányozza, miután az erdélyi román nép, csak falusi kultúrát tudott létrehozni, mert a városban más nemzetiségű politikai feljebbvalók alkották a többséget — mondja bevezetőül *Romulus Vuia*. Munkáját az erdélyi és bánáti, főképp románság lakóhelyei rövid, gazdagon illusztrált összefoglalásának nevezhetjük.

A vidéki lakóhelyek és a paraszti gazdasági udvar alkata két főfoglalkozást tükröz vissza: 1) földművelést és 2) állattenyésztést. Az elsőt a szerző földművelő zónának nevezi, ezekben koncentrikus falukat találunk, mint amilyen a csoportos- (das Haufendorf), utcás- (das Strassendorf) mértani- (das geometrische Kolonistendorf) és központosított- (das geschlossene Grossdorf) falu. A „rétek zónája" települési formái a külön házakból álló (Einzelhof), a szétszórt- (das Streudorf) és a völgyi- (das Taldorf) falu. Ez utóbbi három faluforma jellemzi a románságot.

Keresi szerző e faluformák keletkezésének idejét, feltünteti elterjedési területüket, a benne lakók foglalkozását és nemzetiségét.

A faluformákról a telekformákra tér át, megállapítva, hogy a gazdasági udvar a földmívelő tájakon fejlett, állattenyésztő vidéken sokszor teljességgel hiányzik is. Leír néhány tipusú udvart, rajzokkal illusztrálva, föltünteti a melléképületeket és azok szerepét is.

Majd áttér a házformák ismertetésére. A legősibb a *camara*-s ház, mely két részből áll: a *casa*-ból a nyitott tűzhellyel és a *camara*-ból. Mindkettőbe külön bejárat vezet az udvarról.

Csűrös ház elnevezés alatt egy fedél alatt épített lakóházat, istállót és csűrt ért a szerző.

A bánáti *tinda*-s ház jellemzője: 2 v. 3 helyiség, ú. m. lakószoba, *cinda*-nak nevezett konyha és kamra. A bejárat a *tinda*-n át történik, ahol is alacsony patkán főznek; ugyaninnen fűtik a szobabeli kemencét.

Legelterjedtebb erdélyi háztípus a *tinda*-s ház kemencével. Szobából, *tinda*-ból és kamrából vagy e nélkül áll. A *tinda*-ban levő kemencében sütnek, előtte felfüggesztett bográcsban v. fazékban főznek.

Az északi erdélyi ház ugyancsak három részből áll, csak *tinda*-ja hideg; a kemence, mely sütő és főzőkészség a *casa*-ban van.

E házféleségek szerszámairól, bútorairól, azok elrendezéséről is szól a szerző.

Végül az építőanyagokról és az építés módjairól emlékezik meg. A dolgozatot számos rajz, fénykép és térkép egészíti ki.

Fél Edit.

Semkowicz, Wladislaw: Slowacja i Slowacy. (Szlovákia és a szlovákok.) I—II. Biblioteka Slowacka Nr. 1, 2. — Tom. I. Kraj i Lud. (Nép és föld.) Krakkó, 1937. 268 old. 8°. Tom II. Dzieje i Literatura. (Történet és irodalom.) Krakkó, 1938. 404 old. 8°.

Már régóta hiányát éreztük egy olyan összefoglaló szakmunkának, mely a magyarság északi szomszédságában lakó szlovákok művelődéstörténetével és népi kultúrájával foglalkozott volna. Annál is inkább, mivel a magyarságunk őszinte és tökéletes fölmérése, végül igaz értékelése csakis a szomszédnépek ilyen értelmű ismerete révén válhatik eredményessé és ugyanekkor valóban igazzá. A szlovákok lakta Felföld, vagy ahogy most szeretik hangoztatni: Szlovenszkó, a magyarság történetében mindig jelentős tényezőként szerepelt és megfordítva. E közös elemek és alakító tényezők felismerése tudományos feladatainkban legelső helyen kell hogy álljon. E cél szolgálatában kitűnő példát mutatnak a lengyelek. Semkowicz az általa megindított könyvsorozatával kitűnő szolgálatot végez a lengyel-szlovák kapcsolatok kimélyítésének kérdésében, amikor a kölcsönösségek felderítése által az ismeretlen részletkérdések világos képét nyujtja.

A szlovákok egyetemes népi kultúrájának ismerete úgy kelet-, mint közép- és nyugateurópai népek szempontjából igen fontos és rendkívül tanulságos. A szlovákság, mint kis népcsoport zárt völgyekben él, s ennek révén igen sok művelődési tárgyat őrzött meg a multból. Hagyományemlékeik gazdagságát nem is említve, mert babonáikban, szokásaikban, népi életük számtalan megnyilvánulásában rengeteg sok az ősi elem. Ezeknek kiválasztása, tudományos elemzése még a jövő feladata. A *Semkovicz* által szerkesztett munka e tudományos kívánalmak jegyében született meg. Az első kötetet három szerző írja. Az első rész szerzője: *Olszewicz W.*: „Szlovákia a lengyel irodalomban" címmel. A második rész írója *Gotkiewicz*, aki részletes képet ad Szlovákia táj- és földrajzi helyzetéről. Az első kötetet végül *Bobek* fejezi be. Tanulmányában beható vizsgálat alá veszi a *szlovák népet, életét* és ez a fejezet képezi a munka gerincét. Részletesen beszámol a *szlovákok anyagi művelődésének javairól*, ismerteti a *településformákat, lakóházakat, a gazdálkodás módját, viseletet, népi életformát*, stb. Majd áttér a *hitvallás, babona, népszokások, népdalok, népzene, játékok ismertetésére.* Záradékul pedig megismertet azokkal a tudományos intézetekkel, amelyek a néprajzi vizsgálattal hivatásos módon foglalkoznak Szlovenszkón. *Bobek* dolgozata mindenképen dicséretreméltó teljesítmény; az általa felszínrehozott eredmények minden elismerésünket megérdemlik. Nem hallgathatjuk azonban el, hogy ezzel már meg is volnánk elégedve, mert az a kérdéskomplexum, amellyel ő foglalkozik, sokkal behatóbb és mélyebb vizsgálatra érdemes. Bobek dolgozatában az ismeretek csak dióhéjszerűek. Szükség van részlettanulmányokra, mert csak az anyag teljes ismeretében és birtokában végezhetjük el a kiválasztás pontos és lelkiismeretes munkáját.

A munka második kötetében a szlovákok történetét és nemzeti öntudatraébredését ismerjük meg. Egyik szerzője szlovák. E kötetet különben négy szerző írta. A munka minden elismerésünket kiérdemli, mely egyben a lengyel néprajztudomány éberségének ékes bizonyítéka. Magyar szempontból szolgáljon figyelmeztetőül és serkentőül számunkra.

Márkus Mihály.

Stokar, Walter von: Spinnen und Weben bei den Germanen. Eine vorgeschichtlich-naturwissenschaftliche Untersuchung. Curt Karbitzsch Verlag. Leipzig. (Mannus Bücherei 59) 1938. 141 l. 8°, 144 képpel.

Bevezetőül szerző rövid áttekintést ad a germánok ruházatával és textiltechnikájával foglalkozó irodalomról; ismerteti a

romanisztikus irány híveit, kik szerint a germánok ruházata állati bőrből állott, a kevés náluk található textilnemű déli és gall import volt. *Johanna Mestorffal* az élén kezdődött el az az őstörténetkutatás, mely szakítva az eddigi elmélettel megállapította, hogy a germánok igenis tudtak fonni és szőni. Ehhez az irányhoz csatlakozva vizsgálja szerző a természettudományok által nyujtott segédeszközökkel a talált szövedékszálak eredetét, a textiltechnika fejlődését, végül a szövedék mesterséges színezését. Ásatag textilmaradványokon végzett különböző vegyi vizsgálatok eredményeként megállapítja, hogy a kőkorszakban főképp növényi (len) rostokból szőtt anyagok voltak elterjedve ; állati szőröket csupán a neolithikum vége felé kezdenek szőni. A lenszövedékeknek gyapjú által való kiszorítását klimatikus okokra vezeti vissza a szerző, melyek a neolithikum végén léptek föl és odahatottak, hogy az eddig főleg földművelő germán nép áttért az állattartásra. Ezzel a gazdasági átváltással kapcsolatos az irtások csökkenése s az irtás helyére vetett len termesztése.

Eddig a kék, piros, sárga, lila és fekete festéssel nyert színeket sikerült kimutatni.

A germánok kétféle fonalat fontak : a lánc számára vékony erősen sodortat, a vetülék számára pedig gyengébben sodortat.

A germán szövőszék függőleges volt nehezékekkel. Az egyszerű vászonszövés mellett ismerték a kőperkötést is.

A fonás-szövés segédeszközeiről még keveset tudnak.

Külön foglalkozik szerző a madzagszövéssel.

A nagy felkészültséggel megírt, sok oldalról megalapozott, igen tanulságos dolgozat végéhez a megvizsgált szövedék- és fonaldarabok katalógusát csatolta a szerző.

Fél Edit.

Stavenhagen, Kurt: Kritische Gänge in der Volkstheorie. Riga, Verlag der Akt.-Ges. Ernst Plates 1936. 120 l. 8°.

A néprajztudomány tárgyával, ennek körülhatárolásával foglalkozó elméletek közül Naumann-, Spamer- és L. Mackensenét tartva szem előtt, igyekszik a szerző az újabb filozófia eredményeinek segítségével az ő általuk adott képet kikerekiteni, sőt megvilágosítva ki is egészíteni.

A naumanni elméletből kiindulva, melynél az alapkérdés minden egyes esetben az, hogy alulról jövő kezdetleges közösségi vagyonról vagy felülről lesüllyedt kulturjavakról van-e szó, szánja fejtegetéseinek java részét az alsó és felső réteg (Oberschicht, Unterschicht) fogalmának tisztázására azért, hogy a néprajztudomány tulajdonképeni tárgyához közelebb hozzon.

Világos fejtegetései során megállapítja, hogy az alsó réteg önállótlan, hagyomány által megkötött életet él. A felső réteg hagyománya a hagyománynélküliség, ennek élete radikálisan önálló. A néprajznak legsajátlagosabb kategoriáját a hagyományban látja, mely semmi más tudományággal nem közös szempontok kútforrása. Kitér a hagyománykörök vizsgálatára is. Ilyen igazi néprajzi hagyománykör a közösség.

Vizsgálja a tudományokat és művészeteket. Eljut a környezet fontos szerepéhez a nép körében.

A nagyon tanulságos dolgozathoz még egy rövidebb tanulmány van fűzve az európai nemzetek öntudatának keletkezési idejéről.

Fél Edit.

Vierkandt, Alfred: Familie Volk und Staat in ihren gesellschaftlichen Lebensvorgängen. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag 1936, 150 l 8°. Rm. 4.80.

Az emberi társulás két alaptulajdonsága a közösségi és egyéni élet. A közösség csoportokban nyilvánul meg és a csoportok olyan egységei a társas életnek, melyek akkor is megmaradnak, ha az egyes emberek eltünnek is belőle. Ami bennük állandó, az a forma, felépítésük módja, rendje. Vannak kisebb és nagyobb csoportok : kisebb csoport a család, a nemzetség, a faluközösség. A nagyobb csoportoknál hiányzik a személyes kapcsolat, ilyenek a törzs, a nép vagy nemzet és az állam.

A közösség kifejezés kettőt jelent : 1. jelöli az emberek olyan körét, mely körön belül közösségi szellem uralkodik, 2. megnevezése olyan társadalmi alakulatoknak, melyeket bizonyos meleg, szoros viszony kapcsol egybe, mint pl. a családot.

Az életközösségek közül *Vierkandt* csupán a család, törzs és állam vizsgálatára szorítkozik. A család a vér egységét jelenti, a törzs a kultúra egységét, míg az állam politikai egység.

A legkisebb egység a család. A legnagyobb család határát a nemzetség vagy nagy család jelöli. A törzsek legmagasabb egysége a nép, mely rokon kultúrájú törzseket egyesít. Az inkább általánosságra törekvő megállapítások mellett foglalkozik *Vierkandt* részletesen is a csoport életével, kifejtve annak főbb tulajdonságait.

Munkáját a szerző bevezetőül szánta a társadalomtudományba. Szándékát olyanmódon valósítja meg, hogy végigvezeti az olvasót a kezdetleges kultúrájú népek társadalmi berendezkedéseitől kezdve a mai nyugateurópai individualisztikus társadalom rendjéig.

Fél Edit.

Hermann, Ferdinand, Beiträge zur italienischen Volkskunde. Heidelberger Akten der von Portheim Stiftung. 23. Heidelberg 1938. IX. 79. l., 4. RM. 4.50.

Bevezetésében a szerző Itália népének lelki vonásait s azok okait, majd az olasz néprajzi kutatás rövid történetét vázolja. Ezután az olasz nép tavaszi ünnepeit ismerteti, összevetve azok szokásait a latin szokások emlékeivel. Kezdi márciussal, mint amely hónap valamikor az év és egyben a tavasz kezdete volt. Egyenként ismerteti a szétszórt tavaszkezdeti ünnepeket, elsősorban Gyertyaszentelő (Candelora a latin festum calendariumból) szokásait. Karnevál nevét a car naval (carrus navalis): hajószekér szóból származtatja, amit az istenség használt, a carne vale magyarázat a kereszténység hatása. Ezután ismerteti a farsangi játékokat: a farsangi bábu elégetését, maskarás meneteket s végül húshagyó szokásait s a böjtnek régi József-napi megszakítását. A virágvasárnap, nagyhét és húsvét szokásain erősen érezhető az egyházi behatás, alakítás. A húsvéti tojás a lányok ajándéka a virágvasárnapi olajágért cserébe a legényeknek. Szt. Györgynap és Krisztus mennybemenetének napja ősi pásztorünnep; a régi pásztorkodásnak és állattenyésztésnek sok emlékével találkozunk a napok szokásaiban. Pünkösd szokásain is erősen érezhető a keresztény hatás.

Befejezésében kiemeli a szerző az egyes ünnepekhez fűződő szokások történeti kutatásának fontosságát, ami az olasz szokásokra vonatkozólag eddig még nem történt meg. A földközitengeri faj szorosan összetartozik a tenger mindkét oldalán s néprajzi felkutatása kultúrtörténeti szempontból is igen fontos. Az őt ért hatások közül legfontosabb az északi fajjal való vérkeveredése, aminek néprajzi kutatása szintén elodázhatatlan. Végül bő irodalom és jegyzetek egészítik ki tanulmányát.

Szendrey Ákos.

Hamit Zübeyr Kosay: Les fouilles de Pazarli. Istambul, 1938. 32 l. 4°. Ankara Halkeri Nesriyati No 14.

A gondos kiállítású füzetben az ankarai múzeum főigazgatója ismerteti a török történelmi társulat megbízásából vezetett Pazarli-i ásatások archeologiai leleteit. E leletek az ókori Előázsia kutatói előtt fokozott érdeklődésre tarthatnak számot, mert Kelet-Anatólia melynek történetét az ókori kelet szomszédos kultúrnépeinek irodalma homályban hagyta archeologiailag is feltáratlan. A chalkolitikus, hethita, frig és klasszikus korba osztott anyagnak kimerítő tárgyi és alaki osztályozással kapcsolt leírása és a kitűnő fényképeknél is szemléletesebb szakszerű rajzok tökéletes képet nyujtanak. Az első három kornak csupán kerámiára szorítkozó szerény anyaga arra vall, hogy Pazarliban az un. frig kor előtt nem lehetett számottevő település. A következő kor három egymásfölötti réteg terjedelmes építkezésével különösen pedig cseréppel fedett, reliefekkel díszített négyszögletű tégla vagy faházaival jelentős kultúrszínvonalról tesz tanúságot. A földomborművek ábrázolatai különböző kultúrkörökkel mutatnak kapcsolatot. A harcoló állatok, griffek, de főképpen az életfa körül ágaskodó zergék kétségtelenül mesopotámiai témák; a harcosok ábrázolásából azonban Kosay talán kelleténél nagyobb határozottsággal olvas ki mykenei kultúrkapcsolatokat... Éppen a kultúremeletek különbözősége miatt nagy kár, hogy a szerző a kerámiai és plasztikai anyagát nem osztja be az építészetben megkülönböztetett három rétegnek megfelelő csoportokba: nem látjuk ugyanis megdöntve azt a lehetőséget, hogy a különböző kultúrelemek esetleg különböző rétegekhez tartoznak. Ekképen az is kétséges, hogy jogos-e a három réteg összefoglaló elnevezése frig kornéven, annál is inkább, mert a kerámiai anyag csak egytized részben tartalmazza a nyugatibb frig területek jellemző szürke kerámiáját. A befejező részben, hol a szerző a felmerült történelmi problémákkal foglalkozik, ugyancsak a kérdések tulságos leegyszerűsítése tűnik fel.

Némethy László

Wright. A. R., British Calendar Customs. England Vol. I: Movable Festivals. Publications of the Folk-Lore Society XCVII. London 1936.

A szerző e kötetben az angol jelesnapi szokások közül a mozgó ünnepek szokásait mutatja be. Első nagy csoportban a húsvéttól függő napok hagyományait ismerteti. Az egyes napok hagyományanyagában először a régi feljegyzéseket, majd vidékek szerint csoportosítva az újabb adatokat írja le, külön veszi a babonás szokásokat, időjóslásokat, alkalmi ételeket. Farsangfarkán húshagyókedd karácsony után az angolok legnépszerűbb ünnepe. Általános szokása a palacsinta készítése és elfogyasztása, a gyerekek házról-házra járása és húshagyói ajándék gyüjtése. Az iskolákban különösen nevezetes volt ez a nap: játékok, labdarugás, kakasviadal voltak szórakozásai. Hamvazószerdán vagy a böjt más napján szalmafonatot vagy fadarabot felöltöztettek s ezt dobálták, rugdalták s végül elégették. A böjt negyedik napja az

anyák napja, ekkor még a távollevő gyerekek is meglátogatták szüleiket s ajándékot adtak anyjuknak. Ismerteti ezután a nagyhét egyházi szertartásaihoz kapcsolódó szokásokat. Húsvét előestéjén a fiúk csoportosan gyüjtenek pénzt, tojást stb. Húsvét utáni második hétfő vagy kedd a bérfizetés napja volt régen. Szokásos a pünkösdi király és királyné. Szentháromsághétfő a pünkösd hete utáni hétfő, e napon a fiatal asszonyok versenyezve futnak s aki elfogja az eleresztett bárányt, az lesz az elkövetkező ünnepségek vezetője, aznap táncolnak, mulatnak, másnap ünnepélyesen elfogyasztják a bárányt s az asztalfőn a győztes ül.

Második csoportban az egyéb nem állandó naphoz kötött ünnepeket ismerteti. Ilyen a birkanyíró ünnep június valamelyik napján, azután az aratás. Az utolsó szálat ünnepélyesen vágják le, alakká formázzák, fehérbe öltöztetik, szalagokkal díszítik s úgy vonulnak fel vele. Az aratásból hazatérőket vízzel öntik le.

Szendrey Ákos.

G. Leblois: Les noces de campagne. Kny. Revue de Folklore Français. Paris.

A francia lakodalmi szokásokról s az azokat kisérő dalokról készülő munkájából közöl a szerző egy fejezetet. A leírás a templomba menetel előtti szokásokkal kezdődik, ismerteti a menyasszony búcsúztatásának és megáldásának szertartását, ez a búcsúztatás kiterjed a családra, annak minden tagjára, de ezeken kívül az apai háztól s az állatoktól is elbúcsúztatják a menyasszonyt. Összeállítja a menyasszony elrejtésének és keresésének szokásait. Részletesen ismerteti a szokásokkal kapcsolatos verseket és dalokat. Az összehasonlító népszokás kutatás szempontjából érdeklődéssel várjuk teljes gyüjteményének megjelenését.

Szendrey Ákos.

Beke, Ödön: Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen. Suomalais-ugralaisen Seuran Toimituksia. LXXVI. Helsinki, 1938.

A világháború alatt a Monarchia fogságába esett magyarral rokon népek fiai között az Akadémia megbízásából többen végeztek gyüjtést. A szerző a cseremiszek között gyüjtött s hatalmas anyagának egy részét itt mutatja be. A bemutatott anyag érdekességét emeli, hogy egy embertől vannak feljegyezve átmeneti nyelvjárás területről, ahonnan eddig semmi feljegyzésünk nem volt. A kötetben 78 mesét mutat be a szerző s az anyag az összehasonlító mesekutatás számára bizonyára értékes gyarapodást jelent.

Szendrey Ákos.

Václavik, Anton: Slovenské palice. (Szlovák botok.) Turócszentmárton, 1936. Szerző kiadása, különlenyomat. 124 l., 19 műmelléklet, 8°.

Amint ismeretes, *Václavik* a népi famunka faragásával és díszítő elemeivel foglalkozik. Tudvalévő, hogy ebbe a tárgykörbe a fából készült tárgyak egész tömege tartozik. A szerző ezért a tárgyakat csoportokba osztva tárgyalja. E tanulmánya a szlovákság kezén ismeretes botokkal foglalkozik. Eredményei nem közömbösek a magyar néprajztudományra sem, annál is inkább, mert a szerző a *magyar pásztorbotok* jó ismerője és dolgozatában gyakran hivatkozik magyar forrásokra. Megállapításaiban nem egyszer a magyar anyagra támaszkodik, ezt használja fel bizonyító anyagul, ezért eredményeit szükségesnek látjuk egy későbbi alkalommal részletesen ismertetni és megállapításaira bővebben kitérni.

Márkus Mihály.

Dr. Schuon, Gottlob: Die nordöstliche Schwäbische Türkei. Stuttgart, 1936. Schriften des Deutschen Ausl. Instituts. Neue Reihe 3. 93 o. 20 fénykép, 9 térkép. 8°.

A német népiség- és tájkutatás minden törekvése odairányul, hogy a világ valamennyi részén elszóródott németségnek kérdéseit felszínen tartsa, helyzetükről, népi életmódjukról, sajátos életkörülményeikről állandóan tájékoztassa a német tudományos köröket és a közvéleményt. *Schuon G.* demográfiai tanulmánya is ennek az elvnek a szolgálatában áll. Elismeréssel mondhatjuk könyvéről, hogy anyagát a legnagyobb szorgalommal gyüjtötte össze. Módszerében a már általunk is ismert *Kuhn-féle* elveket követi. Világos képet nyújt a déldunántúli (Tolna, Baranya megyék) svábság számarányáról, életképességéről, stb. Állításának igazolásául statisztikai adatokat is közöl. Mondanivalóját persze német szempontok szerint közli. A tanulmányt 20 fényképfelvétel és több térkép is kíséri.

Márkus Mihály.

Bogatyrev, Peter: Funkcie kroja na Moravskom Slovensku. (A viselet funkciója Morva-Szlovenszkón). Turócszentmárton, 1937. Matica Slovenská kiadása. 77 o. 8°.

A néprajzi kulturelemek és jelenségek tudományos vizsgálatánál újabban igen nagy szerepet nyert a funkcionális szemlélet módszere. Nyugati államokban, de különösen a szláv államokban (így elsősorban az oroszoknál és lengyeleknél) ma már általánosan alkalmazott módszer. Ezeket a munkákat *Bogatyrev*, a jelen tanulmányunk szerzője, szorgalmasan idézi is.

A csehszlovák néprajztudományban ez alkalommal találkozunk kimondott tárgyi vonatkozású elemeken a funkcionális szempontok alkalmazásával. A tárgya a morvaszlovák viseletre szorítkozik. Ez a terület a funkcionális szemlélet szempontjából igen szerencsés helyzetben van, mivel a viseletről csaknem félszázadonkinti időközökben alapos és szakszerű leírásunk van. Ennélfogva világos képet nyerhetünk a viselet fejlődésének kialakító tényezőiről, körülményeiről, stb. *Bogatyrev* ebben a kiváló dolgozatában olyan eredményes munkát végzett, amelyre minden szakavatott néprajzkutatónak a figyelmét fel kell hívnunk.

Márkus Mihály.

Novotny, J. O.: Střední Slovensko. (Közép-Szlovákia). I. Prága, 1937. L. Mazáč kiadása. 368 old. 8°. 3 térképrepr. és 95 fénykép.

Novotny művelődéstörténeti munkája az *„ismeretlen Szlovákia"* történetét tárgyalja. Ez az *„ismeretlen"* megjegyzés a cseh tudományos világra vonatkozik, hiszen számunkra Közép-Szlovákia egyáltalán nem *„ismeretlen"*. Szorosan egybefűződik a magyarság történetével. *Novotny* könyvében semmi más új dolog nincs, csak a szemüveg más, amellyel az eseményeket és a multat nézi. Sohasem veszi észre azt, ami a két elem közt azonos, hanem mindig azt emeli ki, ami elválasztja a kettőt. Ezt tendenciózusan végigviszi könyvében és így természetes, hogy nem vehető tárgyilagosnak. A könyvet címe után ítélve sokkal többre becsültük és többet vártunk tőle, azonban várakozásunkban csalódtunk.

Márkus Mihály.

N. Bartha Károly dr., Húsvéti rigmusok. Kny. a Pap Károly-Emlékkönyvből. Debrecen. 1938. 31 l.

A szerző 92 húsvéti rigmust foglal összse értékes gyüjteményében, ezek legnagyobb része szatmármegyei, de találunk közöttük Hajdú, Bihar, Békés, Szolnok, Szabolcs, Abaúj, Heves, Borsod megyékből valókat is. A gyüjtést értékes tanulmány vezeti be. Rámutat arra, hogy a húsvéti ünnepi köszöntők és a locsoló versek annyira egymásba vannak fonódva, hogy nem választhatjuk külön őket. A deákos kifejezések s a köszöntők patetikus hangja papi, kántori eredetre mutat. A versek gyakran emlegetik a hajnalt, ez a locsolódás kezdetének idejét jelzi. Szokásos először kikérni a leányt. A régi öntöző készség a bodzafából készült vízipuska volt. Rámutat az egykori tavaszi termékenység-varázslás halvány emlékeire is.

Szendrey Ákos.

Lämmel, Dr. R.: Die menschlichen Rassen. Eine populärwissenschaftliche Einführung in die Grundfragen der modernen Rassenlehre. Jean-Christophe Verlag. Zürich, 1936.

Az a hallatlan nagy népszerűség és elterjedtség, amit a Gobineau-féle fajelmélet s az ú. n. nordizmus tana Günther könyvei révén Németországban, sőt azon kívül is elért, felébresztette az ellenkező véleményen lévők aktivitását is. Így született meg Lämmel könyve a „tudományos lelkiismeretükhöz hűtlenné vált nacionalista antropologusok tévtanai"-nak ellensúlyozására és megcáfolására. Azt iparkodik bizonyítani, hogy a német rassztannak úgy pozitív állítása: „a nordicus rassz felsőbbsége", mint negatív tétele: „a többi, főleg az alpi és zsidó rassz alsóbbrangúsága" teljesen hamis.

Rövid általános rasszantropológiai bevezető után az egyes rasszok ismertetésére tér át, de úgy, hogy bizonyítandó főtétele mindenütt kidomborodjék. Ezért nem a szomatikus, hanem a ma még egyébként is labilis rasszpszichológiára helyezi a súlyt. Ezzel kapcsolatban gyakran olyan területekre is elkalandozik, amelyek az antropológia körén messze kívül esnek s könyvének tudományos értékét erősen csökkentik. Günther és iskolája ellen küzdve s annak elfogultságát és tévedéseit ostorozva, sokszor maga is hasonló hibába esik és többször olyat cáfol, amit ma már Günther sem állit. Elfogultságára jellemző, hogy a felhasznált irodalmat politikai felfogás szerint osztályozza semlegesre, liberálisra, ami szerinte egyúttal tudományost is jelent s nemzeti szocialistára. Állításai bizonyításakor csak ritkán nevezi meg, hogy adatait honnan veszi, s így megállapítás és feltevés, saját nézet és mások véleménye teljesen összefolynak és sokszor nagyon is célzatos beállításban csúcsosodnak ki. Stílusa könnyen érthető, lendületes, adatai és állításai azonban többször azt bizonyítják, hogy szerzője inkább író, mintsem tárgyilagos szakember. Erre vall a gyenge illusztrációs anyag is. Egyébként, aki a rasszantropológia alapételeivel tisztában van, az az érdekesen megírt könyvet haszonnal olvashatja.

Bartucz Lajos.

Ringleb, F.: Mathematische Methode der Biologie. Leipzig—Berlin. Verlag B. G. Teubner. 1937. 181 Seiten. R. M. 8. 80.

Amióta a biológia különböző ágai, főleg az öröklésvizsgálattal és rasszkérdéssel kapcsolatban, annyira fellendültek s a vizsgálati adatok száma oly hihetetlenül megszaporodott, mindinkább szükségessé vált, hogy akadjanak olyan mathematiku-

sok, akik biológiai adatsorozatoknak és jelenségeknek feldolgozása által a biológusoknak segítségére siessenek. Ez a szükségesség hozta létre Ringleb kis könyvecskéjének anyagát előbb csak a biológusok számára rendezett előadássorozat, majd a szóbanforgó vezérkönyv alakjában. Könyvének éppen az a nagy előnye, hogy anyagát előbb gyakorlatilag előadásokban próbálta ki s így sok pedagógiai tapasztalatot és gondolatot vihetett bele. A legegyszerűbb problémákkal kezdi s fokozatosan vezeti be az olvasót a magasabb mathematikai ismereteket kívánó számításokba. A hasznos vezérfonalat minden biológusnak ajánljuk.

Bartucz Lajos.

Grieg, Sigurd: Jernaldershus på Lista. Oslo. 1934. H. Aschehoug & Co. W. Nygaard) 142 old 41 táblával, 4^0.

Tudvalévő, hogy az északi skandináv népek még ma is sok tekintetben az ősi germán népi kultúra hordozói és letéteményesei. Ez a jelenség annálfogva is értékesebb, mivel tudjuk, hogy a Skandináv félszigeten az első germánok megjelenése kb. a kőkorszakra tehető. Azóta a beszivárgás, vagy helyesebben az elnépesedés mind nagyobb arányokat öltött s a Skandináv félszigeten a népfolytonosság megszakítatlan. Természetesen ezzel együtt jár a kultúra folytonossága is. Ennek a folytonosságnak a vizsgálata rendkivül hálás feladat. *Grieg* ennek a feladatnak az ismeretében és szolgálatában fogott hozzá munkájához, amikor a norvég háztípusok ősi formáját kiásta és igyekezett azt rekonstruálni. Saját különleges módszerével és a már *Gjessing* által feltárt házalapokból, továbbá mellékletekből megállapítja, hogy a Lista-környéki ásatag házalapok a 4—7. századból valók. Sejtelme szerint azonban e háztipusok a maguk formájában már Kr. u. 200-ban is ismeretesek lehettek ezen a vidéken. A mellékletekből kitűnik, hogy a korai vaskor embere már a földmívelést is űzte e helyen, (gabonaszemek lenyomatai és gabonamagvak) sőt bizonyosfokú állattenyésztést is kellett űznie, mivel a települési jelleg határozottan állattenyésztő formát árul el. Ismeretes volt még ezenkívül a horoggal való édesvízi halászat is, stb.

A *Gjessing* és *Grieg* által feltárt 11 vaskori norvég ház alapján azonban még korai volna általánosítanunk Ezt Grieg szerényen maga is elismeri és csak kezdetnek nyilvánítja saját eredményeit. Külön kérdésként veti fel a házépítő anyag problémáját. A lombos és tűlevelű erdőövezet határán fekvő házak építési formája jelentékenyen eltér egymástól. Minthogy a vaskor emberének tüzelőanyagul a lombos fa szolgált (hamuból állapítható meg), éppenúgy szolgált építőanyagul is. E növényföldrajzi és éghajlati tényezők tehát jelentékenyen befolyásolták a házépítést és a háztipusok egyöntetűségét. A Lista-környéki házak tehát félig kő, félig pedig faanyagból készültek, kb. olyanformára aminőt a szerző a 40. és a 41 táblán rekonstrukcióban is bemutat. Grieg eredményei a maguk egyszerűségében jelentősek és sokatmondóak. Ékes példáját adja annak a követelménynek, melyet az egyes tudományok együttműködése megkíván. A jelen esetben a régeszet és ethnológia együttműködése révén hasznos adalékokat kapunk az általános európai kultúrtörténet tágabb ismeretéhez.

Márkus M.

MAGYAR FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

BÚVÁR. Budapest, IV. 1938. 4. sz. *Jaloveczky P.*: A husvéti tojás és festése. 5. sz. *Majzon L.*: Néphiedelmek a kövületekről. 6. sz. *Gunda B.*: A világ legrégibb ekemaradványai. 7. sz. *Gergely P.*: A kalotaszegi magyarság. 11. sz. *Széky P.*: Halotti népszokások Bretagne-ban. 12. sz. *Endre F.*: A Mikulás és karácsony népszokásai.

Nemeskéri János.

ERDÉLYI MÚZEUM. XLIII. 1938. 2. füzet. Kolozsvár. 1938. *Kántor* Lajos az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótevőjének, gróf Vass Ottiliának életrajzát, verseit ismerteti. *Nagy* Géza Szász Domokosról emlékezik meg. *Lakatos* István a román zene fejlődéstörténetét vázolja.

Szendrey Ákos.

KATOLIKUS SZEMLE. 1938. LII. évf. 3. sz. *Tamás József*: Hatvan magyar

falu szociális helyzetrajza. 6. sz. *Egyed István*: Politikai nemzet és népi nemzet. 9. *Vájlok Sándor*: Szlovákok és magyarok. 11. sz. *Kósa János*: *Magyarságismeret, magyarságtudomány.* 12. sz. *Hermann Egyed*: A Felvidék magyarsága. *Karl János*: A visszacsatolt felvidék tájrajza.

Nemeskéri János.

MAGYAR CSALÁDTÖRTÉNETI SZEMLE. IV. évf. II—III. f. *Zombory Géza*: Kecskemét város földesurai és nemes családjai. *Br. Petrichevich Horváth Emil dr.*: Avar vér horvát családokban. *Dr. Domahidi Sípos Zsigmond*: A gyepűről. *Dr. Föglein Antal*: Családtörténeti adatok Zólyom vármegyéből. (VII. közl.) A füzet végén kisebb genealogia cikkek, kérdések és feleletek vannak. — IV—V. f. *Baán Kálmán*: Családtörténet és nemzeti öntudat. A genealogiai kutatás jelentőségét világítja meg a szerző a nemzeti öntudat szempontjából. A közös eredettel biró, biológiailag életegységet alkotó családok szellemi és biologiai megismerése teszi lehetővé a nemzeti öntudat, valamint a magyar szellemtől áthatott történetszemlélet kialakítását. A magyar családtörténeti kutatás mindenekfölött biologiailag elsőrendű alapot szolgáltat a magyarság faji összetételének megismeréséhez. Kisebb, főleg Erdélyre vonatkozó genealogiai cikkek fejezik be az értékes és tartalmas számot. — VI—VII. f. *Br. Petrichevich Horváth Emil dr.*: Honnan származtak a Garázdák és a Szilágyiak? *Padányi Gulyás Jenő*: Adatok a nemes Gulyás (Padányi Gulyás) család leszármazásához. Dolgozata alapul szolgálhat a család esetleges embertani genezisének vizsgálatához. *Molnár József*: Régi tiszántúli családokról. *Zombory Géza*: Kecskemét város földesurai és nemes családjai (III. közl.). *Cserjési Károly*: Köveskáli levelesláda (IV. közl.). *Dr. Föglein Antal*: Családtörténeti adatok Zólyom vármegyéből (VIII. közl.). Az előbbi számokhoz hasonlóan több Erdélyre vonatkozó, majd egyéb kisebb cikkek teszik teljessé a számot.

Nemeskéri János.

MAGYAR IPARMŰVÉSZET. 1938. IV. sz. *Pogány Ö.*. A Budapest Székesfővárosi községi Iparrajziskola fennállásának 160 éves jubileumi kiállítása. *Ifjú Richter A.*: III. közleménykép. Iparművészetünk korszerű lehetőségei c. a. a vásárról ír. A csatolt *Muskátli*-ban *Jámborné, Zsámár Margit*: Telepítsünk, *Ujvárine Kerékgyártó A.*: A népviseletet kialakító tényezőkről, írnak. — 1938. V—VI. sz. Beszámoló a Társulat új otthonáról és az Orsz. Magy. Kir. Iparművészeti Iskola munkabemutatójáról. *Gobiet B.*: Nemzetközi kézműipari kiállítás Berlinben. A csatolt *Muskátli*-ban *Jámborné Zsámár Margit*: Értékelsikkasztások, *Hegedüs Margit*: Négy évszázados divatbemutató, *Viski Balás Józsefné*: Raffia vagy háncsmunkáról, *Sz.*: A kis mesterségek és a magyar ruhadivat, *Benedek R.*: Hogyan öltözött a falu a múlt században címen írnak hosszabb-rövidebb értekezéseket. — 1938. VII. sz. *Ifj. Richter A.*: Iparművészeti Iskolánk 1937—38. tanévi „munkabemutatójá"-ról, szerző nélkül: Magyar kézművesipar a berlini kiállításon. A csatolt *Muskátli*-ban *U. Kerékgyártó Adrienne*: Nemzeti ruhamozgalom Észtországban, *Grynaeusné Papp Emilia*: Magyar nemzeti díszruhák, *Liszkay Margit*: Látogatás Köröstarcsán, *Edvi Illés Panni*: Nyári iskolaruha, *Szabó Ida*: Slingolt kiskendő címen írnak rövidebb értekezéseket. Mind a *Magyar Iparművészet*, mind a *Muskátli* számait gazdag Krónika, könyvismertetések, stb. és jórészt a szöveghez tartozó díszes kiállítású képanyag teszi teljessé. A *Muskátli* számaihoz szúrt minták vanak csatolva.

F. E.

MAGYAR NYELV. XXXIV. 1938. 1—2. sz, *Zsirai M.* emlékezik meg Munkácsi Bernátról, kiemelve, hogy M. a nyelvészeti kutatásában mindig tekintettel volt a néprajzi szempontokra is. *Kettunen Lauri* a keleti-tengeri finn népek rövid történetét és elhelyezkedésüket írja le. — 3—4. sz. *v. Mészáros E.* a kakastej s a vele kapcsolatos szólás eredetét kutatva, kimutatja, hogy ez a görögből került hozzánk vagy a honfoglalás előtt bolgár közvetítéssel vagy utána Bizáncból szláv hatásra. *Szabó T. A.* a dési fazekas mesterség leírásával kapcsolatban ismerteti mesterműszavaikat. *Koczogh A.* újfehértói tájszókat közöl. — 5—6. sz, *Melich J.* ismételt és új adatokkal bizonyítja, hogy Pest-et a magyarság nevezte el, nem pedig a bolgár-szlávok. *Ortutay Gy.* a néprajzi hanglemez felvételek eddigi eredményeit s a jövőbeli terveket ismerteti. *Bátky Zsigmond*: *Csilsátor és csőrőkosár.* A *csilsátor* ma szétszedhető vásári vászonsátor Szegeden. Eddig azt tartották, hogy nevét a német *schild* (>*silt*, *sil*>*csil*) szóból kapta. Az *EtSz* szerint a *csil* ismeretlen eredetű. Szerző szerint a név a gyékény, sás jelentésű *csilla* szóhoz kapcsolandó. Az *EtSz* szerint ismeretlen *csőrőkosár* a. m. *csőrő* (*csörje, sörje, győrő*) fából csinált kosár. — 7—8. sz. *Kannisto A.* egy vogul medve-

ünnepet ír le a szokásos alapos részletezéssel. *Eckhardt S.* Joinville-nek Szent Lajosról írott életrajzából érdekes adatokat közöl a balkáni kunok vallási szokásairól : vérszerződés, temetkezés.

Szendrey Á.

MAGYAR STATISZTIKAI SZEMLE. XVI. évf. 1938. 3. sz. *Thirring Gusztáv dr.*: Székesfehérvár népessége a 18. század végén. *Thirring Lajos dr.*: Székesfehérvár s Fejérmegye népességének fejlődése és összetétele. *Pálfy Ilona dr.*: Székesfehérvár sz. kir. város 1828-ban. A többi cikk Székesfehérvár gazdasági, szellemi életével foglalkozik. — XVI. évf. 4. sz. A Magyar Statisztikai Szemle Szent István száma. Terjedelmes és tartalmas értekezésekben ismertetik az egyes szerzők a mai Magyarország népének és életének minden vonatkozását. Külön kiemeljük néprajzi és embertani jelentőségüknél fogva a következő cikkeket. *Barsy Gyula* : Magyarország népessége a honfoglalás óta. *v. Mike Gyula dr.*: A világ magyarsága. *Thirring Lajos dr.*: Népesség és népmozgalom. *Szél Tivadar dr.*: Közegészségügy. — XVI. évf. 5—6. sz. *Barsy Gyula* : Nyers, standard és „tisztított" népesedési mérlegünk ; a születési határszám kérdése. *Elek Péter* : Magyarország mezőgazdasági népsűrűsége. — XVI. évf. 7. sz. Többnyire gazdasági és szociális tárgyú dolgozatok. — XVI. évf. 9. sz. *Thirring Lajos dr.*: Az 1934—36. évi élveszületési mozgalom területi képe és keresztmetszete.

Nemeskéri János.

MAGYAR SZEMLE. 1938. XXXIII. k. 3. sz. *Moravek E.*: A nyelvi asszimiláció. — 4. sz. *Garzuly J.*: Geopolitika. *Haits F.*: A megujhódó tánc. — XXXIV. k. 1. sz. *Kerék M.*: A legújabb szociográfia. — 2. sz. *Rapaics R.*: Magyar várkertek. — 3. sz. *Weis I.*: A Felvidék lelke. *Gogolák L.*: A Felvidék : a táj és történelem. *Moravek E.*: Magyar-szlovák-ruszin sorsközösség. *Darás G.*: Félszázados ruszin nacionalizmus. *Ortutay Gyula : Népmese, népdal — néprajzi hanglemez.* — 4. sz. *Bulla B.*: Az új határ. *Kovács Imre* : A parasztéletforma csődje. (Gyoma.) *Szabó I.*: A rutén föld.

Márkus M.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK. Szeged. X. 1938. 1—12. f. *Kiss Lajos* : Néprajzi tárgyak a hódmezővásárhelyi múzeumban. Párta, pártaszalag, mángorlósulyok, tulipános láda, gyalogszék. Részletesen leírja a tárgyak készítését, használatát, a hozzájuk fűződő szokásokat, babonákat. *Cs. Sebestyén K.*: A nomádpásztorkodás életformái. A nomádpásztorkodás keletkezését és kifejlődését mutatja be a szerző, szerinte csak ott keletkezhet és tarthatja fenn magát, ahol a gazdálkodás teljes mértékben a nyájállatok tenyésztésén nyugszik. *Horger A.* a csiszlik és lócsiszár szavak eredetét magyarázza. *Vargha K.* egy „nótafa"-nak, öreg pásztornak életét írja le. *Bolváry I.* kalocsai szokásokat és babonákat közöl.

Szendrey Á.

NEUE HEIMATBLÄTTER. Lásd külföldi folyóiratok szemléje.

SZÁZADOK. LXX. évf. *Bakács István János* : A magyar jobbágy a XVIII. században. — LXXI. évf. *Baráth Tibor* : A dunai táj a francianyelvű történetírás tükrében (1871—1935.). *Fekete Nagy Antal* : Településtörténet és egyháztörténet. — LXXII. évf. *Szabó István* : Hanyatló jobbágyság a középkor végén. *Ungár László* : A hazai céhrendszer bomlásáról.

Herkely Károly.

SZÉKELYSÉG. VIII. évf. 8—9 sz. *Blénessy Alajos* : Népszájon napjainkig fennmaradó ősi regélő versek Gyergyóból. 10—11 sz. *Pongrác Vilmos* : Régi székely lakóházak díszítő elemei Alcsikban. A *„boglár"* nevű stilizált virágminta díszekről ír, amelyeket a lakóházak gerendájába vésnek vagy égetnek. Ma ezek a díszítőelemek már csak a kapukon vannak meg. 12. szám. Százévvel ezelőtt megjelent értékes könyvek a Székelyföldről. *K. Bogdán Géza* : Falugúnynevek a) : Háromszék. *Holló Ernő* : Falugúnynevek b) : Alcsik. *Dr. Köntzey Gerő* a *Bongo* szó előfordulásához közölt adatot.

Herkely Károly.

TÖRTÉNETÍRÁS. II. évf. 2. szám. *Dr. Ethey Gyula* : Magyar települések a középkorban Nyitra megyében. *Dr. Birkás Géza* : Egy francia utazó Magyarországon 1597-ben. 3. szám. *Dr. Szász Béla* : A hun és hiungnu népek azonossága. *Dr. Makoviczky Gyula* : Göcseji helynevek. Tanulmány Zala megye település történetéhez. *Tallózás* rovatban Szerecseny (Győr megye) a XVIII. század végén.

Herkely Károly.

VASI SZEMLE 1938. 1—2. sz. *Tóth János : Igy épít a vasi nép.* Ezt a szép cikket külön fogjuk ismertetni. *Szenttamási Babos Lajos : Két régi ház Csehiben.* Szer-

ző, Sárvár körjegyzője, a vasvári járásban fekvő Csehi kisközség két legrégibb, kontyos tetejű zsuppos házát írja le, s mindegyiknek a fényképét s egyiknek füstös konyháját és sütőkemencés tüzelőhelyét is közli méretezett rajzokban. A kis cikkben a következőket olvassuk: „Ezekről a házakról tanulnak a falu iskolás gyerekei s minden évben rajzot is készítenek az épületek külsejéről—belsejéről egyaránt, főleg a konyha berendezéséről, amit a népi hagyományok megbecsülése és ápolása szempontjából nem lehet eléggé dicsérni".

Örömmel és a legnagyobb elismeréssel vesszük tudomásul ezt a követésre méltó s oktatásunkban eddig — tudtunkkal — példa nélkül álló gyakorlatot.

3. sz. *Dr. Vajkai-Wagenhuber Aurél: Adatok a Bakony gyüjtögető életmódjához.* (11 á.) A „mézrablók" éjszaka hármasával indulnak a mézrablásra, a méheket kénnel füstölik ki. A lehajtott fiatal fából készült szarvasfogó csapda minden alkatrésze az erdőből kerül ki. A borzot, a rókát kivermelik, madarat hurokkal, léppel, stb. fognak, ürgét csapdákkal (egyszerű, felvágós v. ijas) vagy kiöntik. Szerző ezenkívül ismerteti a Veszprémvármegyei Muzeum birtokában levő egérfogókat és néhány vadfogó szerszámnak gyermekjátékká szelidült formáját.

Bátky Zsigmond.

4. sz. *Tóth J.*: Igy épit a vasi nép. III. Lakóházak. Ismerteti a házak épitő anyagát, alaprajzát. Egysejtű ház már nincsen, csak az átmenet, ahol a konyha kétszer akkora, mint a szoba, itt foglal helyet az ebédlő sarok s ágy is van benne. *Bátky Zs.* Tanúlságosan mutatja be, hogy a nép a békarokka tárgynevet átvitte egy növényre, amelyet azelőtt guzsalynak hívtak.

5—6. sz. *Tóth J.*: Igy épit a vasi nép. IV. A konyhát s az épület külső kiképzését mutatja be; különösen a ház ormát s az udvari falon a tornácot díszítik. Ez különbözteti meg a magyarságot az idegen településektől, ahol az egész homlokfal díszített, még az ablakkeret is.

Szendrey Á.

PROTESTÁNS SZEMLE. XLVII. évf. 1938. 6. sz. *Török P.*: Felekezet, faj, foglalkozás, nemzet. 7—8 sz. *Csabai I.*: Falu és város, magyar és német kultúra. 12 sz. *Nagy L.*: Uj szempontok az egyke kérdéséhez.

Nemeskéri János.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. 70. kötet 1938. 7. sz. *Weber J.*: A kenyér jelentősége az emberi táplálkozásban. 8. sz. *Gaál I.*: A Szelim barlang őslakóinak szerszámai. 9. sz. *Hankó B.*: A kihalt ősi szalontai sertés.

Nemeskéri János.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

AUSLANDSDEUTSCHE VOLKSFORSCHUNG. II. kötet 1 füzet. *Schuller, H.*: Humanizmus és népiség különös tekintettel Erdélyre. *Csallner, A.*: Az erdélyi-szász városok vegyesházasságai. Igen érdekes statisztikai adatokon felépített megállapítások a szászoknak magyarokkal és románokkal kötött vegyesházasságairól. Különös gondot fordít az uralomváltozás előtti és utáni állapotok föltüntetésére. Vizsgálja a fontos kérdést is, hogy mely néphez tartozónak érzi magát a vegyes házaspár. A magyar-német házasságok közül 53 % németnek tartja magát. A román uralom előtt csak 40 %, 60 % magyar lett. Döntő tényező a férj hovatartozósága. *Dettweiler, R.*: A német parasztok jogi állása Oroszországban. *Käubler, R.*: Elcsehesített német föld Böhmen belsejében. Kutatásaik eredményeiről számolnak be: *Quiring, H.*: A Memnoniták kivándorlása Poroszországból, *Sattler, W.*: A szlavóniai német településekről, *Mackensen, L.*: Néprajzi atlasz és „auslandsdeutsche" népkutatásokról, * * *: Egy lehetetlen genfi Középeurópa térképről, *Schott, W.*: A csehszlovák argumentációról a békekonferencián, végül *Steinbrucker, Th.*: Träger újra földolgozott Dobrudzsa-könyvéről. *Ihlenfeldt, G.*: Orvos-hygieniai megfigyelések a szlavóniai német telepeken. *Grimm, H.*: Az „auslandsdeutsch" fiatalság testi fejlődése. *Isbert, A. O.*: Statisztika és térképészet a népkutatás szolgálatában. — II. kötet, 2 füzet. *Pesch, K.* és *Schürmann, W.*: Gnadenfeld. Tudósítás egy besszarábiai német település népességbiológiai és egészségi vizsgálatairól. *Hoffmann, M.*: Népi vegyesházasságok a Bánátban. A megvizsgált te-

rületek adatai alapján megállapítja, hogy a vegyesházasságok csupán 34 % nyereséget és 52 % veszteséget jelentenek a németség számára. A szülőkkel való beszéd nyelve azonban 60 %-ban német és csak 40 %-ban nem az. *Csallner, A.*: Az erdélyi szász városok vegyesházasságai. Folytatása az előző füzetben is közölt tanulmánynak. Kutatásaikról *Adler, H.*: A német ujságírás útjai és feladatai és *Birke, E.*: A sziléziai kutatás kérdései és feladatai címen számolnak be. — II. kötet, 3 füzet. *Weinelt, Herbert*: Népiségeltolódások Morvaországban és Szudétasziléziában, *Dr. Lutz, Andreas*: A szlavóniai báró Hilleprand v. Prandau-ház és a német letelepedések keletkezési ideje a Welpach-i uradalomban. Kritikai tanulmány az őstörténethez és településtörténethez. *Geissler, Heinrich*: Népiségkörnyezeti jelenségek fiatalkorúaknál idegennépű nagyvárosban. *W, H.*: Várépítés és telepítés a középnémet keleten. *Schmidt-Rohr, Georg*: Módszertani és logikai a környező nép problémájához. *Schmid-Burgk, E. M.*: A népjog Genf árnyékában? *Grimm, Hans*: Anthropológia a népkutatásban. *Waldmann, Guido*: A szudéta-németek népdalai *Kletzl, Otto*: A Cseherdő német művészetéhez. *Rehner, J.*: Heinrich Siegmund emlékére. *Frankenberg, R.*: Uj folyóiratok Északeurópában. *Beyer, H. J.*: Németnépi kérdések a zürichi nemzetközi történészkongresszuson.

Fél E.

BAESSLER-ARCHIV. Berlin, 1938. Bd. XXI. 1—2. *Preuss Th. K.—Mengin E.*: Mexikói kézi képírásról. — XXI. kötet, 3. A teljes füzetet Dr. *Wist, Hans* fényképekkel és térképekkel illusztrált tanulmánya tölti ki a dél-kinai Yao-król. Újabb kínai kutatások tudósítása alapján.

F. E.

BURGENLÄNDISCHE HEIMATBLÄTTER. Jhrg. 7. Folge. Eisenstadt 1933. E. *Sedlacek* Burgenland népességpolitikai helyzetével foglalkozik. H. *Lendl* a Fertő tó környéke népességének társadalmi tagozódását tárgyalja. A. *Bogati* Burgenlandból és Német-Nyugatmagyarországból származó nevezetesebb személyeket mutat be folytatásos cikkében. E. *Moór* néhány megjegyzést fűz a hienc helynévkutatáshoz és nyelvjárástörténethez, amire W. *Steinhauser* azonnal válaszol is, nem egészen logikusan vitatva M. kifogását a „madjarisch" szó ellen.

Szendrey Ákos.

ETNOLOG. Ljubljana. 1933. Knjiga V—VI. Glasnik etnografskega Muzeja. *Brejčova M.*: Karintiai szlovének viselete. *Rus J.*: A szlávok és a Visztula-horvátok. *Skok P.*: Délszláv szótári tanulmányok folklor és földrajzi alapon. *Županić N.*: Egyes népek fizio-ethnikai átalakulása, különös tekintettel a délszlávokra. *Gaspari M.*: Kamniki régiségek és műtárgyak gyüjtése. *Pavičević M.*: Montenegróiak a mese és anekdóta tükrében. *Županić N.*: Régi földrajzi és etnikai nevek a Balkán félszigeten. *Županić N.*: Rigómezei cserkeszek népi jellege. Hirek, stb. — 1934. Knjiga VII. *Merkun A.*: Dobropolje völgyének folklorja. *Andrejka R.*: Egy XVIII. századi szlovén paraszthäz belsőségének régi leltárjegyzéke *Skok P.*: Adalékok a szlovén helynévadáshoz. *Pavićević M.*: Horvátok a montenegróiak anekdótáiban. *Simonič I.*: Kočevje környékének népmozgalma (migrációja) a családnevek fényében. *Pavićević M. M.*: Adalékok és anekdóták a montenegróiakról. — 1936. Knjiga VIII—IX. *Šašelj I.*: Az asszonyra vonatkozó szlovén közmondások. *Tuma H.*: A halnevek kultúrális jelentősége és problémája. *Županić N.*: A délszlávok faji-esztétikájához. *Vurnik J.*: A belokranjicei- nő *Šašelj I.*: A növényvilágra vonatkozó szlovén közmondások, hasonlatok. *Županić N.*: A legutolsó guzlár Brajci és Belokranjci vidékén.

Márkus Mihály.

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN. Helsinki, XXVI, 1. füzet. *M. Räsänen*: Mégegyszer a magy. *könyv* és mordvin *końov* szóról. Bolgár-török jövevényszó, mint a *betű, ír, szám* szavaink. Ibn-Fadlan egy újabban előkerült munkája szerint a volgai bolgárok levelezésben álltak az északi visz (vëpsze) néppel. Zeki Validi úgy véli, hogy írásuk a székely rovásírás volt. — Anzeiger. *J. Kalima* ismerteti Zsirai Miklós „Finnugor rokonságunk" című könyvét. *P. Ravila* cáfolja a kiveszett merja nép azonosítását a cseremiszekkel. Nekrológ. *Y. H. Toivonen*: Munkácsi Bernát.

Krompecher Bertalan.

GLASNIK MUZEJSKA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO. Ljubljana. 1938. Letnik XIX. 1—2. f. *Blaznik, Pavle*: Poljane völgyének kolonizációja. *Kos, Milko*: Egy XV. sz.-i (Stična) nekrológ adalékjai. Apróbb közlemények és ismertetések.

Márkus M.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA. Sarajevo, 1937. God. XLIX. 1—2. A különféle tartalmú tanulmányok közül a *Popović Jovo* néprajzi vonatkozású cikke érdemel említést, mely a *Raduša* és *Ljubuša* hegységének havasi legeltetési módjait és tehéntartását írja le.

Márkus M.

HESSISCHE BLÄTTER FÜR VOLKSKUNDE. Bd. XXXVI. 1937. Giessen 1938. 8, 228. l. *Geramb*, Viktor cikkében szembeszáll Naumann felfogásával és visszautasítja a romantikusokra szórt vádakat. Szerinte Naumann a népkutatást primitivkutatássá csúfítja. Geramb azokat az ősi kapcsolatokat keresi, amelyek az intuitiven logikus látás eredményei, s amelyek úgy az ősnépek, mint a vulgus in populo, a kultúrnépek őstalajának lényegéhez hozzátartoznak. Módszertani szempontból pedig a „primitív javak" és „lesülyedt kultúrjavak" eredetkérdéséhez, az elsődleges őskapcsolatú jelenségmag megoldásához a saját primitív burkolatából lehet hozzájutni. Cél tehát a nép szívverésének meghallgatása, visszaszállás az elsődleges ősikapcsolatok alapjaihoz. Ha ezt Naumann a romantikába való visszaesésnek tartja, akkor ezt a visszaesést a szerző helyesnek fogja fel. *Wesselski*, Albert, Goethe műveinek a német népre gyakorolt hatását mutatja be. *Frölich*, Karl ismerteti a németül beszélő kultúrterület jogi néprajzának atlasztervezetét. *Hermann* geb. Würzer, Lore a délhesszeni méhészet szaknyelvét foglalja össze a méhgazdálkodás részletes ismertetése kapcsán.

Szendrey Ákos.

JOURNAL DE LA SOCIÉTÉ FINNO-OUGRIENNE. Helsinki, 1937—38. *A. Kannisto:* Otto Donner mint finnugor nyelvész. *G. J. Ramstedt:* Otto Donner és a középázsiai nyelvek kutatása. *A. M. Tallgren:* Őskori leletek Észak-Ázsiában a háború után. *A. Kannisto:* Beszéd Wichmann György sírkőavatásán. *A. Hämäläinen:* XII. Károly szibériai fogságba vetett tisztjeinek értesítése a finnugor népekről. 1709-ben, a poltavai ütközetben orosz fogságba került három svéd katonatiszt: von Wreech, J. B. Müller és Ph. J. von Strahlenberg, akik hosszú szibériai száműzetésüket három forrásértékű néprajzi mű megírásával tették emlékezetessé. Müller munkája Novickijnak az osztják viszonyokat jellemző ismert leírásán alapult. A finnugor népek összetartozását először Strahlenberg ismerte fel, csoportosításukat először ő kísérelte meg. Szerző irodalmi és kritikai utalások kíséretében mutatja be e művek néprajzi adalékait, főleg az osztjákok életmódjával foglalkozó részeket. *Beke Ödön:* Finnugor nyelvtanulmányok magyar hadifogolytáborokban. A háború alatt magyar hadifoglyoktól Munkácsi Bernát votják és oszét, Kúnos Ignác tatár, Beke Ödön cseremisz, Fuchs Dávid zürjén, Klemm Antal erzä-mordvin nyelvi anyagot gyüjtött. Egy részük kiadását a Finnugor Társaság vállalta magára.

Krompecher Bertalan.

KOTISEUTU 1938, 2. füzet *S. Pälsi:* A népélet fényképezése. *E. Aaltonen:* A háncs használata a Kalvola-i erdővidéken. — Egykorú jelentés az 1879. évi gyűjtőútról Rauta és Valkjärvi kerületben.

K. B.

LUD SLOWIANSKI. Kraków. 1938. Tom. IV. 1. füzet. A *Lud slowianski* két részből áll (A-B.), az első rész (A) nyelvjárástannal foglalkozik, a második (B) néprajzzal. Ez utóbbi részben a következő figyelemreméltó tanulmányokat találjuk. *Kolessa F.:* A „leány-madár"-ballada a szláv népi költészetben. (Befejező közlemény.) *Moszyński K.:* Varia. (1. Kritikai megjegyzések az etnológia egyes újabb irányairól. 2. A halmérgezés elterjedése a földön. 3. Halmérgezés a szlávoknál.). *Seweryn T.:* Népi vadászat Lengyelországban. (hurok, háló, csapda, varsa, sövény segítségével.) *Moszyński K.:* Lengyelországi népi kultúra megoszlásának néhány okáról. *Klimaszewska J.:* Paraszt háztetők Lengyelországban (15 térképpel).

Márkus Mihály.

MITTEILUNGEN DER ANTHROPOLOGISCHEN GESELLSCHAFT IN WIEN. A folyóiratból a következő régészeti és anthropologiai cikkeket emeljük ki.

LXVII Bd. 1937. V—VI. sz. *H. M. Jettmar* a felső goldeni törzsről (Mandzsuria, Sungari-Ussuri csoport) közöl részletes leírást. *K. Willvonseder* strazendorfi kora bronzkori két feltárt sírmezőről, *O. Seewald* Staudachban előkerült bronzkori leletről közöl adatokat. *V. Lebzelternek* (†) Burgenlandban végzett rasszanthropologiai beszámolója fejezi be az értekezések sorát. A füzet végén könyvismertetések és kisebb társasági hírek vannak.

LXVIII Bd. III—IV. sz. *J. Caspart* észak wienerwaldi római sírmezőről hosszabb

tanulmányban számol be. *J. Weninger* a 25 éve fennálló bécsi Egyetemi Anthropologiai Intézetről ír megemlékezést. J. *Weninger* ugyanebben a számban részletesen számol be azokról a kutatásokról, amelyeknek célja a kék szemszín öröklésmenetének megállapítása. *M. Weninger* az ujjbegy lécrendszer mintáinak öröklésérőI, *D. M. Koenner* a kéz anthropologiai és morfologiai megfigyeléséről, vizsgálatának módszeréről, jellemzéséről ír. *E. Bondy* a szemüreg lateralis falának csonttani felépítéséről és sajátságairól, *H. Pöch* a braziliai és argentiniai csontleletekről közöl adalékot.

Nemeskéri János.

NEUE HEIMATBLÄTTER. Budapest III. évf. 1—2 füzet. Ünnepi szám Schmidt Henrik 60. születése napjára. *Tafferner A.*: Schmidt Henrik 60. születése napjára. Ismertetése és méltatása Schmidt Henrik a magyarországi németség nyelvjárás-, család- és néprajzkutatása terén végzett úttörő, alapvető, nagyjelentőségű munkásságának. *Huss R.*: Alapvető fogalmak egy magyarországi német nyelvatlaszhoz. *Wirthoven A. Fr. Chr.*: A német népesedés kérdése Magyarországon. Birálat és tények. Számos statisztikai táblázattal. *Reiser G.*: A bánáti francia faluk nyelvváltozása. *Weidlein J.*: Nyelvjárásaink szófőldrajzából. *Klocke H.*: Megjegyzések a népiségváltozás tartalmához és alakjához. *Schlitt A.*: Szakadáti falusi legényközösség. *Starzacher E.*: Élő mesegondozás a Vérteshegységben és a Bakonyban. *Lendl E.*: Adat a délnyugatmagyarországi német telepek kutatásához. *Hässler J.*: Magyar telepesverbuválás Középbádenben. *Hack J.*: Fuldai alattvalók vándorolnak Magyarországba. A számot kisebb közlemények és könyvismertetések egészitik ki. *F. E.*

OPETATUD EESTI SELTSI TOIMETUSED. XXX. Litterarum Societatis Esthonica 1838—1938. Liber Saecularis. I—II. Tartu. 1938.

I. W. *Anderson* az észtországi lánclevelek fajtáit állítja össze. A. *Annist* rövid bevezetést ad a Kalevipoeg-hez. L. *Arbusow* a Chronicon Livoniae-vel egykorú s hasonló feljegyzéseket ir le. E. *Ariste* az észtországi vaskori gyűrűsfejű tőket csoportosítja. P. *Arumaa* XVII. századi lett boszorkánypereket ismertet. J. *Aul* a rassz nordicus észtországi előfordulásáról értekezik az ország egyes részei szerint csoportosítva eredményeit. E. *Blumfeldt* Saarema földjének 1765-i felmérésével foglalkozik. D. *Bubrich* a finnugor nyelvek többesszámképzéséhez füz megjegyzéseket. V. *Ginters* a korai vaskori liv sírmezők kőből vont rituális jellegű köreit ismerteti. I. *Györffy* a magyar népviseletet mutatja be több képpel, rámutatva történeti fejlődésére. M. *Haavio* az 1850—1860 között a Finn Irodalmi Társaság által végzett észt mese- és dalgyüjtést ismerteti. A. *Kannisto* a vogulok medveszertartását irja le, rámutatva a szertartásnak az emberi temetéshez való hasonlóságára, mivel eredeti célja a medve lelkének kiengeszteIése. A. *Klemm* a magyar függő beszédről értekezik. A. *Kruuspere* észt népi jogszokások gyüjtéséről ad felvilágosítást. P. *Kundzins* a keleti tengeri vidék népi faépítészetében található koraközépkori díszítőformákat foglalja összet Gy. *Lakó* zürjén szómagyarázatokat ad. L. *Leesment* a liv jogi feljegyzések és a Sachsenspiegel közötti eltéréseket állítja össze. F. *Linnus* az észtországi mézgyüjtést irja le. O *Loorits* az észt népmesék repertoriumához füz jegyzeteket. V. *Mansikka* a népi gyógyászatban előforduló áldozati szokásokat ismerteti.

II. K. *Moszyński* a lengyel népi kultúrára gyakorolt finn hatások eddigi kimutatásait ismerteti s tagadja azok helyességét. P. *Paulsen* a keletbalti vidék zablavereteiről értekezik. R. *Poldmäe* az észt „Himmelsbrief"-ek egy ritka típusát irja le. E. *Päss* az ingerek és vótok születéskörüli szokásait foglalja össze. J. *Quigstad* észt és finn régi kérési szokások északi párhuzamát mutatja ki. G. *Ränk* a Petseri környéki „Riegen"-épületeket ismerteti. H. *Tampere* a déli észt népdalok burdonizmusáról és fejlődéséről értekezik. Y. H. *Toivonen* a finn-ugor népek szellemi kultúrájának fejlődéséhez füz megjegyzéseket. K. *Vilkuna* szent Katalin nevével kapcsolatos finn és karéliai állatgazdasági ráolvasást ismertet. E. *Virányi* a magyarból az észt nyelvbe átvett szavakat foglalja össze. D. K. *Zelenin* egy érdekes babona s a rávonatkozó szólás elterjedését vázolja. Tavasszal nem szabad éhgyomorral kimenni, mert ha az ember valamit hall, amit télen nem hallott, pl. madárfüttyöt, az káros hatású. S. *Erixon* az észt népkultúra egy XVIII. sz. eleji forrását ismerteti. H. *Kurrik* a menyasszony által a vőlegény rokonainak adott ajándék átkötésére szolgáló díszes köteléket és bojtot irja le. A két hatalmas kötetben az említetteken kívül még sok érdekes nyelvészeti, régészeti és történeti cikk található. Az észt tudományos társaság értékes emléket állított száz éves jubileumára. *Szendrey Ákos.*

PAIDEUMA, Mitteilungen zur Kulturkunde. Frankfurt am Main. 1938. június. 1 füzet.

A kultúrmorfológia negyvenedik évfordulója alkalmából, Leo Frobenius 65. születése napján alakult egy társulat, melynek feladata a Frobenius által alapított és ve-

zetett kulturkutató intézmények gondozása és továbbvitele, valamint hatásköreinek felépítése és biztosítása. Frobeniusnak kívánva emléket állítani, a társulat a Deutsche Gesellschaft für Kulturmorphologie e. V. címet kapta. Ennek a társulatnak szabályta lan időközökben megjelenő folyóirata a *Paideuma*, melyből itt az első füzetet ismertetjük. A szám *Leo Frobenius:* Das Archiv für Folkloristik címen, Frobeniusnak a Magyar Néprajzi Társaság 1938. januá·i ülésén elmondott fejtegetéseit közli térképábrákkal. *Rűder, J.:* Felsbilder aus Ceram címen számol be délnyugat-Ceramban folytatott kutatóútján felfedezett sziklarajzokról, ábrákkal. Végül ismertetik a Frankfurt am Main-i kulturmorfológiai kutatóintézet keletkezését, munkáját, kiadványait, stb. *Fél Edit.*

PRAEHISTORISCHE ZEITSCHRIFT XVII Bd. 1936 3/4. sz. *L. Zotz* Sziléziában feltárt közép bronzkori sírdombokról és földvárakról, *D. Sergejevski* (Sarajevo) Ribicből előkerült új hamvvedrekről közöl adatokat. *C. Waller* hosszabb tanulmányt közöl az észak tengerparti fríz sírmezőkről. Kisebb közlemények és régészeti hírek teszik teljessé a számot. *Nemeskéri János.*

ROČENKA NÁRODOPISNÉHO MUSEA PLZEŇSKA. (Pilzeni Néprajzi Múzeum Évkönyve.) III. évf. 1921. *Lábek, Ladislav: Lidový kroj a výšivky na Plzeňsku.* (Népviselet és néphímzés Pilzen környékén.). 28 l. 8⁰. A cseh tudományos körökben két ellentétes nézet áll egymással szemben, a népművészet eredetiségének kérdésében. E vita nemzedékharcnak is mondható. *Lábek,* a pilzeni múzeum igazgatója mérlegelve a két állaspontot, hosszas vizsgálódás után a női viselet anyagából és annak dekorációjából, (különösen a himzésekből) a vitás kérdés megoldását a két ellentétes nézet között a középúton találja. Nagyon sok és figyelemreméltó megjegyzése és megállapítása van, melyek a himzésfejlődés tényezőire mutatnak rá. Kimutatja, hogy melyek ezek a tényezők, amelyek elősegítik a himzésfejlődés további alakulását s melyek azok, amelyek hátráltatják azt. Eredményeit térképen is bemutatja, amely szintén az ő állitását igazolja. Módszertani szempontból figyelemre méltó munka.

VI. évf. 1925. *Lábek, Ladislav: O vzníku a vývoji lidových výšivek v širším Plzeňsku.* (A népi himzés keletkezése és kialakulása Pilzen környékén). *Lábek* ebben a kitűnő dolgozatában is iskolapéldáját adja a himzéstanulmányokkal fdglalkozó dolgozatoknak. Mintául Pilzen környékét veszi, s módszerét ezen a vidéken alkalmazza. A bevezetőkben pontokba szedett meghatározott módszertant állapít meg a himzéskutató számára. Főleg hat főszempontot jelöl meg s csak ezeknek a figyelembevételével igéri eredményesnek a himzéskutatást. Számunkra a módszertana bir jelentőséggel. A terület amelyen bemutatja, Pilzen és környéke. De nem marad meg ezen a határon belül, sokszor érinti a szomszédos területeket is, sőt *Szlovákiát* is beleveszi tárgyalási és bizonyító anyagába. E kis dolgozat kiegészítése az előbbi munkájának, melyről fentebb szólottunk.

VIII. évf. 1926. *Strůčný národpisný popis Plzeňska a Čech vůbec.* (Pilsen és Nyugat-Csehország részletes néprajzi leírása.) E kis füzet rövid kivonata azon nagyszabású munkának, mely 1926-ban a pilzeni egyetem kiadásában jelent meg, azonos címmel. Pilzen rövid néprajzi leírását kapjuk, először a települését, majd a továbbiakban P. viseletét, népi életét, szokásait, népművészetét és szellemi műveltségét tárgyalja.

IX. évf. 1927. *Chudáček, V.: Pamětni Kniha školy v Chrástu u Plzne.* (Chrást község iskolai emlékkönyve). E Pilzen melletti kis községnek egy 1805-től kezdődő évkönyve van, melybe a mindenkori tanító krónikaszerűen feljegyezte a falubeli eseményeket a maga népi vonatkozásaival. A népi élet ilyenformájú folyamatos leírása nagyon sok értékes anyagot szolgáltat a helyes népismeret számára.

X. évf. 1929. *Resl, Josef: Poněmčení Západních Čech v XVI. stol.* (Nyugat-Csehország elnémetesedése a XVI. sz.-ban.) E kis tanulmány rövid kivonatát képezi a szerzőnek egy nagyobbszabású kéziratos munkájából, mely Csehország nyugati végeinek a nemzetiségi eltolódását tárgyalja a cseh nemzetiség rovására.

XI. évf. 1930. *Lábka, Mária—Bradáč Jaroslav: Selská svatba z okoli Plzeňského.* (Lakodalom Pilzen környékén.) A két szerző ügyes és dialogizált formában mutatja be a parasztlakodalom minden fázisát. 25—30 személy szerepel benne és négy szinben jelennek meg. Minden jelenet dalbetétekkel van megtüzdelve, melyeknek a dallamát a szöveg végén közlik.

XII. évf. 1930. *Dr. Štampach, František: Hejčedlo.* (Függőbölcső). A szerző megállapítja a függőbölcsők földrajzi elterjedését és arra a megállapításra jut, hogy a függőbölcső az ős-szlávok kultúreleme volt s az ő révükön terjedt el Európa és Ázsia különböző népeinél. Eredményeit bő igazoló anyaggal támogatja s az egész dolgozatot egy szemléltető térkép is kiséri.

XIII. évf. 1931. *Brož, Josef: Pomístné názvy na Plzeňsku.* (Helynevek Pilzen környékén. A szerző erősen hangoztatja, hogy a néprajztudománynak elsőrendű köteles-

sége, hogy a rokontudományok eredményeit is figyelembe vegye. Ezt a célt szolgálja *Brož* helynévgyüjteménye is. Csoportokba állítja a felgyüjtött névanyagot s e beosztás nagyban elősegíti az általa összegyüjtött anyag kezelhetőségét.

XVI. évf. 1934. *Kraus, František: Ze života obce Doudlevec.* (D. község életéből.) D. cseh falucska a Pilzen-környéki falvak átlagfalvaihoz hasonlít, ezért a szerző írásából egy-egy ilyen kis falu életét ismerhetjük meg. Különösen a mezőgazdaságra vonatkozó megjegyzései értékesek.

XVII. évf. 1935. *Lábek, Ladislav: Sbírky Národopisného Musea Plzeňska ve 20. roce jeho trvání.* (P.-i néprajzi múzeum gyüjteményei a 20 év tartama alatt.) E füzet a pilzeni múzeum útmutatójaként használható. Ismerteti a benső berendezéseit, gyüjteményeit, elhelyezéseit, stb. Figyelemre méltó a benne követett elv. Hazai vidéki múzeumaink számára különösen tanulságos volna.

XIX. évf. 1937. *Lábek Ladislav: Lidové šperky Západočeské.* (Nyugatcseh népi ékszerek.) A szerző szerint a népi ékszerek anyag- és formagazdagságuknál fogva behatóbb figyelmet érdemelnek. Számos esetben egy ősi kultúra emlékeiként jelennek meg a kutató előtt. *Lábek*, e jeles dolgozatában a nyugati cseh népi ékszerek kérdését vizsgálja meg. Ez a terület, megállapítása szerint a germán, szláv és román népek kultúrájának keresztmetszési vonalába esik és ez a tény a népi ékszereken is világosan észrevehető. Kitűnik ez a történelmi fejlődés sorában is. A román, gót, reneszánsz áramlatok hathatósan látszanak az ősszláv elemeken. Sőt Lábek szerint nagyon jellegzetes a keleti motívumok (keletbizánci, illyr) megjelenése is ebben az ékszeranyagban.

Márkus M.

SCHWEIZERISCHES ARCHIV FÜR VOLKSKUNDE. Bd. XXXI. Heft 3. Basel 1937/8. E. *Winkler* Nürensdorf települési felvételeit írja le. J. *Rehli* Vorderprättigauban a halállal és temetéssel kapcsolatos szokásokat mutatja be. W. *Keller* ismerteti Silvio *Savi* által Pieve Capriasca-ból lejegyzett szokásokat. Heft. 4. Chr. *Caminada* a rétoromán szent Margit éneket ismerteti néprajztörténeti tanulmányában. P. *Geiger* és R. *Weiss* a svájci néprajzi atlasz első kísérletét mutatják be térképekkel. W. *Keller* folytatja szokásközlését.

Szendrey Ákos.

SBORNÍK MUZEÁLNEJ SLOVENSKEJ SPOLEČNOSTI. Turócszentmárton. 1937. Ročník XXXI. 1—4. füzet. Tartalmából a következő főbb cikkeket emeljük ki. *Kavuljáky, A.*: Lietava vára. *Matušík, B.*: Turócmegye elmult száz évének népmozgalmi adatai és felekezeti megoszlása. *Houdek, I.*: Rózsahegy az 1848—49-es években. *Krasko J.*: Krasko és Lukovište falvak keletkezésének körülményei. Kisebb cikkek, hirek, ismertetések. stb.

Márkus Mihály.

STUDI E MATERIALE DI STORIA DELLE RELIGIONI. Vol. XIV. 1938. Fasc. 1—2. M. *Guarducci* Eukleia-ról értekekezik. U. *Pestalozza* egy régi beóciai pitosszal foglalkozik. H. *Wagenwoort* a meseirodalom orcus alakját tárgyalja.

Sz. Á.

ZEITSCHRIFT FÜR VOLKSKUNDE. N. F. Bd. 8. Jhrg. 46. 1936/37. Berlin u. Leipzig. 1938. *Boehm* Johannes Bolte életéről és néprajzi munkásságáról emlékezik meg. W. *Anderson* egy Sanmarino-i mesének több gyermek által leírt szövegét ismerteti s ennek kapcsán megállapítja, hogy a rövidebb prózai elbeszélések gyakran olyan változatlan alakot öltenek, mint a népdalok Th. *Christiansen* a norvégiai „vad vadász" mondáról értekezik. M. *Gaster* két román keleti eredetű elbeszélést ismertet. A kandur és róka házasságáról szóló érdekesen, területi összefüggés nélkül megtalálható az eszteknél. W. *Hansen* Weinhold stájer népdalgyüjteményét ismerteti. J. *Klapper* Felsőszilézia 17. és 18. századi népköltészetét mutatja be. Fr. v. der *Leyen* a német mesékben található germán elemeket tárgyalja. H. *Lüdeke* a hamupipőkének egy görög népballadabeli párhuzamát mutatja be. L. *Mackensen* a 16. századi rigai német irodalomról értekezik. J. *Meier* az anyák napjának eredetével. elterjedésével foglalkozik. G. *Meyer* a történeti mondák keletkezését tárgyalja. T. *Norlind* egy víziszellem (Neck) mondájának fejlődésével, idők folyamán történt alakulásával foglalkozik. C. W. *Sydow* kritikai megjegyzéseket fűz a vándorlási elmélethez. J. de *Vries* a néprajzi térképek egységesítéséről ir. L. *Weiser-Aall* a néphagyományok élményalapjáról értekezik.

Szendrey Ákos.

MÚZEUMI HIREK.

A Néprajzi Múzeum (Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára) gyüjteményeinek gyarapodása az 1938. évben.

I. Gyüjteménytárgyi gyarapodás:

2530 db., ebből vétel 476 db., ajándék 310 db., egyéb forrásból 1744 db.

A.) A vételek részletezése: gazdasági eszköz 11 db., vadászati eszköz 4 db., pásztoréleti tárgy 4 db., pásztorfaragás 1 db., háztartási eszköz 8 db., ruházati tárgy 42 db., (2 pár bocskor), textilnemű 59 db., himzés 3 db., metszet 12 db., kerámia 5 db., szinesnyomat 1 db., bútor 8 db., folklore tárgy 1 db., kismesterségi tárgy 2 db., mézeskalács negativ 26 db,, rézcsat 1 db., fényképlemez, fényképfilm, fénykép, képsorozat 288 db.

B.) Ajándékok és ajándékozók: dr. Fuszek Rudolf 1 db. függőágy és 4 db. nyílhegy, dr. Fél Edit 2 db. olajmécs, 1 db. kötött cipőcske, 1 db. keresztszemes kendő, 3 db. textilnemű, 3 db. pakfongomb, 23 db. külföldi- és 70 db. belföldi fényképfilm, Hegedűs Ignácné 1 db. ünnepi sütemény és 1 db. rezes bokréta, Seemayer Vilmos 3 db. fénykép, Fényes Dezső 1 db. fénykép, Volly István 2 db. fényképlemez, dr. Vajkai Aurél 54 db. fénykép és fényképlemez, dr. Viski Károly 2 db. fényképfilm, dr. Nagy László 12 db. fénykép, dr. Végh József 5 db. rajz, Banó István 1 db. gyermekjáték (ökrösszekér), dr. Némethy Endre 2 db. gazdasági eszköz, özv. dr. Horváth Gézáné 1 db. fekete cserépbivaly, Barta Lajos 1 db. szaru sótartó, Kund Elemér 5 db. kerámia, dr. Saad Aladár 74 db. fénykép, dr. Höllrigl József 1 db. csontkorcsolya, Weissberger Antónia 2 db. (1 pár) északamerikai indián papucs, 1 db. gyöngyökkel himzett északamerikai indián táska, Jalman Jalgin (Ali Riza), Adana 1 készlet elcsik és 2 db. szübek, 1 pár jürük saru, dr. Gőnyey Sándor 1 db. fénykép, Kankovszky Ervin 2 db. fényképfilm, Országos Irodalmi és Művészeti Tanács 17 db. metszet, Borosnyay Szeréna 1 db. tyúkültető kosár, 1 db. cserépöntöző, dr. Tagán Galimdsan 5 db. textilnemű, 1 db. gazdasági eszköz, 1 db. szövés-fonási eszköz.

C.) Egyéb forrásból:

Gyüjtés 1570 db. fényképlemez, fényképfilm és fénykép, 1 db. aprószenteki korbács, 11 db. vadászati eszköz, 1 db. kismesterségi eszköz, 17 db. gazdasági eszköz, 2 db. halászati eszköz, 8 db. viseleti tárgy, 1 db. zeneeszköz, 7 db. háztartási eszköz. Raktárrendezésnél előkerült 1 db. lemez, 67 db. gyermekjáték.

Átadás: M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum átadása 17 db.-ból álló hortobágyi csikós felszerelés, 31 db-ból álló kubikos felszerelés.

II. Könyvtári gyarapodás:

625 db., ebből vétel 11 db., csere 452 db., ajándék 162 db.

Ajándékozók: Verlag von Julius Beltz in Langesalza 1 db., Manga János 1 db., Kir. M. Egyetemi Nyomda 2 db., dr. Bartucz Lajos 2 db., Schummer Eszter, Sopron 1 db., Voggenreiter Verlag, Potsdam 1 db., Josef Közel & Friedrich Pustet, München 1 db., Učené Společnosti Šafarikovy Bratislava 2 db., Herkely Károly 1 db., Szendrey Zsigmond 3 db., W. Kohlhammer Stuttgart 1 db., Karl Robert, Leipzig 1 db., Palotay Gertrud 2 db., University of Washington 1 db., Natur en Mens 1 db., dr. Bátky Zsigmond 5 db., Verlag der Aschendorffschen Verlagsbuchhandlung, Münster 1 db., Ember Győző, Bp. 1 db., Společnosti Šafarikovy, Bratislava 1 db., Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 4 db., Fehér Miklós, Bp. 1 db., Állami Térképészeti Intézet 1 db., Janda József, Zsámbok 1 db., Heinrich Buschmann, Münster 1 db., Strecker und Schröder Stuttgart 1 db., Verlag Grenze und Ausland, Berlin 1 db., Bibliografiai Központ, Bp. 4 db., Padányi Gulyás Jenő 1 db., Luby Margit 1 db., Rudolf Kriss, Düsseldorf 1 db,. Niko Županic, Beograd 1 db., M. Néprajzi Társaság 1 db., Magyar Társaság Falukutató Intézet 13 db., Gönczi Ferenc, Kaposvár 1 db., dr. Dornyay Béla, Ružomberok 1 db., Nakladatelstvo „Orbis" Praha 1 db., Erdélyi Múzeum Egyesület, Cluj 1 db., Bartók Béla 1 db., Albert Bonniert F. Stockholm 1 db., Szent István Társulat, Bp. 2 db., Országos Magyar Történeti Múzeum Bp. 2 db., Nemzeti Múzeum, Bp. 1 db., Balog Sándor, Munkács 1 db., Československá Grafická Uč. Spol, Praha 1 db., Preussische Staatsbibliothek, Leipzig 1 db., dr. Cs. Sebestyén Károly 2 db., G. Celis, Gent 1 db., Faller Jenő, Bp. 1 db., Verlag R. M. Rohner Brünn-Leipzig 1 db., Knihlaciarský Učast. Spolek. Túrócszentmárton 1 db., Lambrecht Kálmán hagyatéka 30 db., Officina Nyomda és Kiadóvállalat, Bp. 1 db., Magyar Szemle Társaság, Bp. 1 db., Verlag V. S. Hirzel in Leipzig 1 db., dr. Györffy István 1 db.,

Leitner József, Sopron 1 db., F. A. Brockhaus, Leipzig 1 db., Tóth János, Szombathely 1 db., Wilh. Gottl. Komm. Verlag, Breslau 1 db., Tálasi István, Hódmezővásárhely 1 db., dr. Meznerich Jenő 1 db., Ausland und Heimat Verlag, Stuttgart 1 db., L. Mazač, Praha 1 db., Musea Plzeňska 11 db., Verlag Ullstein, Berlin 1 db., Verlag der Akt. Ges. Ernst Platen, Riga 1 db., Nemzeti Múzeum Állattára 2 db., H. Kosay dr. Istambul 2 db., Bonomi Jenő 2 db., dr. Némethy Endre 1 db., dr. Krompecher Bertalan 1 db., Rijksmuseum S. Gravenhage 1 db., Solymossy Sándor dr. 1 db., M. Yaniga Tokio 2 db., Nakl. Sekcji Slowanskiej Towarzystwa Slowanskiego w. Krakowie 1 db., Ural Bikkul, Ankara 3 db., dr. Viski Károly 1 db., dr. Dömötör Sándor, Balatonkenese 1 db., Åbo Akademie, Åbo 1 db., Carl Winter Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1 db., dr. Bierbauer Virgil 1 db., Esti Rahva Museum, Tartu 2 db., dr. Zoltai Lajos, Debrecen 2 db.

III. Felszerelés:

181 db., ebből vétel 26 db., (8 db. tollporoló, 2 db. papírvágókés, 1 db. papírvágó olló, 1 db. ecset, 1 db. 8 literes sárgaréz gyümölcspermetező hosszabbító csővel, 1 db. 6 1/2x9 Bentzin Primer Zeiss Tessar 1 : 4.5 és tartozékai : [7 db. kazetta, 1 db. színszűrő, 1 db. bőrtáska (használt)], 1 db. fényképobjektiv, 1 db. papírvágókés, 4 db. képkeret. 2 db. kőmívesszerszám (kanál és simító), 1 db. vonalzó, 1 db. nyeles sikálókefe, 1 db. acél mérőszalag, 1 db. vetületi körző) ; *Gazdasági Hivatal Kiutalása* : 31 db. (1 db. nádporoló, 7 db. hosszúnyelü lószőrseprű, 5 db. cirokseprű, 7 db. kézi cirokseprű, 6 db. porruha, 5 db. törülköző) ; *ajándék* 1 db. (Borosnyay Szeréna ajándéka 1 db. képkeret) ; *raktárrendezésnél előkerült* 94 darab. (1 db. gittsimító, 59 db. talppal ellátott papirmasé baba, 24 db. talpnélküli papírmasé baba, 10 db. szalmával kitömött vászonhuzatú baba.) *Átadás* 29 db. (1 db. papírmaséból való ló, 2 db. csikósmodell gipszből, 2 db. kubikos modell gipszből, 8 db. egész gipszburgonya, 1 db. gipszvöröshagyma, 15 db. kis alagcső.

IV. Látogatók száma : 14.832, ebből fizető felnőtt 1345, fizető tanuló 4995, felnőtt szelvénnyel 20, ingyenes felnőtt 4342, ingyenes tanuló 4130.

Nyitási napok száma : 361.

Ismertető múzeumi tárgyak kezeléséhez. (Második közlemény). *Gyüjtés a helyszinen.* Nem szándékszunk a helyszíni gyüjtés részleteibe merülni, mégis meg kell említenünk néhány szempontot, melynek figyelembe nem vétele a laboratóriumi munkát nagyban megnehezíti. Osteologiai anyag gyüjtésénél a koponyákat addig nem szabad elvinni, míg az orrjáratokat gyapottal vagy más egyébbel be nem tömtük. Ezzel megakadályozzuk, hogy a hallócsontocskák csomagolásnál elvesszenek. További pont, amit tekintetbe kell vennünk, a hyoidcsont (a nyelvben levő kis csont), melyet ritkán gyüjtenek be. Természetesen el is pusztulhatott, de ha nyomban keressük, sok esetben még előkerül. Sokszor marad haj is hátra. Megkönnyítjük a laboratóriumi munkát, ha minden kéz és láb csontjait külön-külön vászon- vagy papirzacskókba kötjük. Ezek a zacskók jelekkel látandók el. Laza fogakat vagy egy kevés plastilinnal erősítünk a fogüreghez, vagy óvatosan eltávolítiuk őket és jellel ellátott zacskóba tesszük.

Minden darabot, bármiféle legyen is, ceruzával jelölünk, illetve számozunk meg. A számokat lehetőleg közvetlenül a tárgyra írjuk. Amennyiben ez nem volna lehetséges, úgy ceruzával megszámozott cédulákat kössünk a tárgyra. A ceruza előnye, hogy nedvesség esetén sem fut szét, mint a tinta vagy tintaceruza. Kerüljük a cédulák fölragasztását, mert száradás után ezek többnyire leválnak és sokszor eltávolíthatatlan nyomot hagynak maguk után.

Fagyos földben végzett ásatásnál arra kell törekednünk, hogy félig kiásott dolgok ne maradjanak a földben, mert az éjszakán át, hőmérsékletváltozás és nedvesség miatt a tárgyak megrepedhetnek. Ha mégis úgy történne, hogy nem bírjuk a munkát befejezni, akkor dobjunk a kiásott darabokra egy lapát földet.

Preparálás a helyszínen. Számos tárgyat, kiváltkép az archaeologiaiakat gyakran olyan szétmállott állapotban találunk meg, hogy nem lehet hozzájuk nyulni, nem lehet helyükből kiemelni. Ilyen esetben legjobb, ha alkoholos sellak oldatot öntünk a tárgyra és közvetlen körülötte a földre. Amikor az alkohol elpárolgott, megismételjük a leöntést, mindaddig, míg ez szükséges, míg a

tárgy annyira meg nem keményedett, hogy csomagolható és elszállítható. Ugyanezt az eredményt érjük el, ha celluloid és aceton oldatával dolgozunk.

Nedves állapotban vagy vízben talált tárgyakat vizet tartalmazó edényben, vagy nedves mohával csomagolva szállítjuk. A szárítás helyszínen való megkísérlésével legfeljebb azt érjük el, hogy a tárgy erősen vetemedik vagy elreped s eredeti formájába nehezen lesz visszaállítható.

Ha a tárgyat ruhamoly vagy más egyéb megfertőzte, mérgező anyag hijján a helyszínen legalább jól szellőztessük ki. Ezt azonban csak abban az esetben ajánljuk, amikor a tárgy igen rövid ideig lesz becsomagolva. Ellenkező esetben vagy írtsuk ki előbb a molyt, vagy pedig mondjunk le az anyag szállításáról. Ha a csomag fertőzött tárgyakat tartalmaz, akkor ezt tüntessük fel rajta kívülről, nehogy rendeltetési helyére érve, meg nem fertőzött anyag mellé kerüljön s a fertőzést tovább terjessze.

Különböző vidékekről eredő anyagot lehetőleg ne csomagoljunk egy ládába. Minden tárgyat számozzunk meg és becsomagoláskor készítsünk listát róluk. Csomagoláshoz legjobb az összegyűrött ujságpapiros; finom cserepek, érzékeny fafaragás is biztonságban szállítható ujságpapiros között. Súlyos és könnyű tárgyakat ne tegyünk egy csomagba. (Folytatása következik).

Fél Edit.

Mouseion. 1938 júl.—aug. Hírt ad a York Castle Museum-, a Boston-i Múzeumról, az U. S. A. múzeumairól; a Faenza-i kerámiai kurzusról, a francia múzeumokról stb. Az U. S. A. múzeumi közleményeiből továbbadjuk a következőket: az ottani múzeumok személyzete sokkal számosabb, mint az európai múzeumoké. A szakembereken kívül van számos tisztán adminisztrációval foglalkozó tisztviselő. A szakemberek mind specialisták. Az új muzeologusok képzése úgy történik, hogy az egyetemi diploma megszerzése után önkéntes címmel veszik fel a fiatalokat a nagy múzeumokba, ahol gyakorlati kiképzésben részesülnek. Ezek a múzeumok összes osztályán kapnak sorjában beosztást, amíg meg nem szerzik a készséget, ami az anyag beérkezésétől preparáción át a kiállításig kell.

Fél E.

A Szlovák Nemzeti Múzeum. Az Értesítő multévi számában megemlékeztünk a túróc-szentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeumról, annak átalakítási és berendezési munkálatairól az új épületében, mely azóta már teljes lebonyolítást nyert. A Szlovák Nemzeti Múzeum (Slovenské Národné Museum) az 1887-es évben létesült. Megalapítása *Kmeť András* nevéhez fűződik. Alapját a „Živena" nőegylet 1877-ben megrendezett népi-textilmunkák kiállítási anyagából vették meg. 1888—90-ben már helyiséget is kapnak a kézimunkák. Megépítik a Népházat (Národný Dom.) s a gyüjtemények szaporítása és gondozása céljából Múzeum-egyesületet is létesítenek. Az egyesület folyóiratot is indít, (Časopis, és a Sborník), majd „menteni, ami még menthető" jelszóval megindult a gyüjtés. 1908-ban a Népház helyisége szűknek is bizonyult az összegyüjtött tárgyak számára s ezért új helyiségbe költözött. A világháború végeztével ez az épület is szűk lett, úgyhogy az egyre szaporodó gyüjtemények számára 1928-ban építeni kezdik az újabb múzeum épületét, melyben jelenleg is található.

A Szlovák Nemzeti Múzeum rendeltetését a *szlovák földre* és a *szlovák népre* vonatkozó emlékek, tárgyak gyüjtésében és megőrzésében látja. Elvük szerint a gyüjtésnek állandóan kell folynia, mert egy múzeum akárminő rendben van, feladatát csak akkor teljesítheti igazán, ha gyüjteményei az általa felgyüjtött területnek a hű képét adják. Egy múzeum sohasem lehet teljes és befejezetten kész. Tárgyak, melyek ma még újak, csaknem modernek, holnap már elavulnak s a múzeumnak kell őket megmentenie a teljes pusztulástól.

A Szlovák Nemzeti Múzeum főanyagát, ahogy arra már egyszer rámutattam, főleg a néprajzi rész képezi. A tárgyak, amelyek a kiállításban vannak, sajátos szlovák jelleget árulnak el, áttekintésük nagyon hasznos és tanulságos. Annál is inkább, mivel tudjuk, hogy a *szlovákság népi kultúrája kétrészesnek* (biparceps) mondható. Ez a kettősség a múzeum tárgyi anyagának minden csoportjában észrevehető, akár a viselet, vagy lakóház területén, akár a szellemi és társas népi kultúra bármely megjelenési formájában. Ezt a valóságot azonban részletesen bizonyítani kell s itt a Szlovák Nemzeti Múzeum tudós gárdája nagyszerű lehetőségek előtt áll, e feladatok elvégzése az ő kötelességük. Szükség van tehát először alapos néprajzi részletmunkára, másodszor a szomszédnépek egymásrautaltsága miatt kölcsönös múzeumi kapcsolatok kimélyítesére és a tudományos érintkezés kölcsönös felvételére.

Márkus Mihály.

A kolozsvári néprajzi múzeum újjászervezése és felavatása. A kolozsvári *Muzeul Etnografic al Ardealului* megalapítása és megszervezése az 1923-as években indul meg. Tárgyi anyagának legnagyobb részét *Orosz Endre* volt apahidai magyar igazgatótanító jeles néprajzi gyüjtőnek, főleg mezőségi gyüjteménye szolgáltatta. Orosz Endre nagy szorgalommal gyüjtögette össze Erdélyben az olyan értékes ősi dolgokat, melyek bármely szakértő gyüjtő becsületére válnának. (L. részletesebben Műgyüjtő 1930. 3. füzet 73. old.) Az ő gyüjteménye képezi tehát a „Muzeul Etnografic al Ardealului" alapanyagát, melyet azután 1923-tól kezdődőleg tervszerűen kibővitettek. A gyüjtést kizárólag az oláh etnikumra terjesztették ki, igy legelsősorban Hunyad és Máramaros vármegyék oláh lakosságára voltak különös tekintettel. A gyüjtés főleg tehát ezekre a területekre szorítkozott, és igy 1934-re az összehalmozott anyag olyan nagyra nőtt, hogy az addigi helyiség szűknek bizonyult, úgyhogy újabb helyiség után kellett nézni.

A múzeum igazgatósága a város parkjában levő kioszképületet alakította át múzeumi helyiséggé. Ennek megtörténte után 1937-ben maga a király személyesen nyitotta meg az új múzeumot. A múzeum saját rendeltetését és célját, *Erdély néprajzi vonatkozású tárgyainak* hű gyüjtésében és megőrzésében látja, ahol tekintettel viseltetnek Erdély valamennyi népcsoportjára.

A néprajzi múzeumoknak általában három főfeladatát jelölik meg. Először nevelő szerepét, amennyiben ez a látogató közönség felvilágositását szolgálja. Második szerepe az etnikai anyag megmentése, a mult tárgyi emlékeinek megőrzése, ami különösen a mai városi, civilizált korban sietős feladat. Legvégül a néprajzi múzeumok legelsőbbrendű feladata a felgyüjtött tárgyi anyagnak tudományos feldolgozása, ismertetése, stb.

A városi parkban elhelyezett „Muzeul Etnografic al Ardealului" mostani új épületében szép és kényelmes otthonra talált. Hatalmas folyosóin szemléltető módon mutatja be a különböző tárgyi csoportokat, igy a *viselet, foglalkozás, halászat, fonás-szövés, gazdálkodás, háziipar,* végül a néprajzi táblák, *térképek* és *képek* csoportjait. Külön terem mutatja be a *szokások-, népi élet-,* és *hitvilághoz* fűződő tárgyakat. A kiállított tárgyakat típusaik és változataik szerint állították ki, ugyanakkor azonban figyelembe vették a tárgy földrajzi és tájbeli elterjedésének szempontjait is. Az új kolozsvári néprajzi múzeum, mely Erdély szellemi és tárgyi kultúrájának megőrzésére vállalkozott, feladatát csak úgy végezheti a teljes tudományos szolgálat jegyében, ha a három főfeladat közül a legutóbbit tartja különösen szem előtt, melyet mi a tudományos munka első feltételének tartunk.

Márkus Mihály.

Jelentés erdélyi népzenei gyüjtőútról. 1938 nyarán Erdély magyarlakta területének egyik kisebb részében a Néprajzi Tár Népzenei Alapja költségén népzenei gyüjtőúton voltam. Elsősorban azokat a falvakat kerestem fel, amelyekben Bartók, Kodály, Lajtha, Molnár, Vikár jó eredménnyel gyüjtött s igy az akkori és mai népzenei állapot összehasonlitására is alkalmam nyilt

anélkül, hogy elsődleges felderítő munkát kellett volna végeznem. Jóllehet az anyag ismerete munkámat megkönnyítette, mégis gyüjtőutam eredménye nem elégítette ki várakozásomat minden tekintetben Ismeretes, hogy a magyar népdal régi stílusa — úgy, mint azt neves folklóristáink már régebben észlelték, — a nép ajkáról eltűnőfélben van. Sajnálatos azonban, hogy a most bejárt vidék, — ahol pedig a mult néprajzi kutatása igen jó eredménnyel zárult, s így várakozásom is ennek megfelelő volt, — a tapasztaltak alapján aligha számíthat a népzene szempontjából olyan területnek, mint amely az egész ország magyarlakta területének etnikai színvonalán felül áll, sőt balladák, történetek dolgában alatta is marad. Korai volna még néhány adatból végleges, egységesítő következtetéseket levonni, de nagyon valószínű, hogy általában a világháború, a menekülés, a kisebbségi élet, valamint az evvel járó lelki depresszió nem hatott jótékonyan a szájhagyomány zavartalan folytonosságára, meglazulását pedig az éneklési kedv erős csökkenése csak elősegítette.

A bejárt terület parasztsága a versszövegek mindegyikét négysoros izometrikus szakokban mondja még el, de ha elfújja, úgy gyakran csupán kétháromsoros dallamot énekel s alkalmi ismétlésekkel igyekszik a formát fenntartani. (E jelenség végső fejleménye a csángóvidéki magyar népdal egysoros ismételgető alakja.) Ugyancsak meglazult a magyar népdalra jellemző versdallam szoros egysége is, s ma már egy-egy melódiára meglehetősen sokfajta szöveget énekelnek, úgy hogy azok egymáshoz tartozásában kételkednem kellett; viszont azoknak a dallamoknak gyüjtésére, amelyeket ma többnyire az ottani középosztály hoz divatba, — s ebben támogatja a mintegy 200,000 főnyi bukaresti magyarság is, — e dallamok gyüjtésére, amikor azok már a budapesti népies műdalgyüjteményekből is régen kikoptak, nem vállalkozhattam. Sajnos, sok előre nem látott s ideát nem ismert mellékkörülmény is közrejátszott utamon, — nem mindig kedvező módon.

A székelység etnikuma jelentékeny alkotó eleme a magyar etnológiának, rendkívül fontos volna tehát, már az említett tapasztalatok miatt is, a népzenei vizsgálat minél előbbi folytatása, illetve kiterjesztése a bejárttal szomszédos vidékekre is.

Mindazok, akik utamat önzetlenül és jószívvel támogatták, fogadják ezúton is hálás köszönetemet.

Budapest, 1938. szeptember 5. *Dincsér Oszkár.*

A Néprajzi Tár dr. Róheim Géza-féle ausztráliai és pápua anyagáról. A Néprajzi Tárban most fejeződött be az átvétele és leltározása annak a 437 tárgyból és 31 fonográfhengerből álló értékes gyüjteménynek, melyet dr. Róheim Géza még az 1932, majd az 1935 év folyamán a Múzeumnak ajándékozott. A gyüjtemény egyik fele ausztráliai, a másik d'Entrecasteaux szigetéről eredő pápua anyag. Az ausztráliai anyag tekintélyes részét a 83 db.-ból álló csurunga gyüjtemény alkotja, bár szép számmal vannak waningák, varázslópálcák, stb. is képviselve. A pápua gyüjtemény egyik jelessége abban van, hogy az élet csaknem minden mozzanatával kapcsolatos tárgy képviselve van benne.

Az ajándékozott tárgyaknak nyomatékos értéket adnak Róheim Gézának magyar nyelven is megjelent értekezései.

A gyüjtemény, mely a Néprajzi Múzeum eddigi ilyenirányú anyagát nagyban kiegészíti, a közeljövőben időszaki kiállítás alakjában kerül majd bemutatásra. *F. E.*

A Néprajzi Múzeum részvétele a berlini Kézművesipari Kiállításon. Az ez év nyarán Berlinben megtartott Kézművesipari Kiállításon a Néprajzi Múzeum 44 darabból álló gyüjteménnyel vett részt. A gyüjtemény palóc szoba két szögletét mutatta be: az asztalszöget és ágyszöget, asztallal, paddal: felette tálas kancsókkal, vetett ágyat: felette képekkel és apró szobafelszerelési tárgyakkal. *F. E.*

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Papp I., Finnország. Magyar Szemle Kincsestár 24. sz. Budapest, 1938.
Sirelius, U. T., Die Handarbeiten der Ostjaken und Wogulen. Kny. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XXII. 1. Helsingfors, 1903.
Buschan, G. dr., Illustrierte Völkerkunde. Stuttgart, 1909.
Ecsedi, I. dr., A debreceni cseréppipa. A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei. 1932. 2 füz. Debrecen, 1932.
Neumann, F., Die Windkraftmaschinen. Leipzig, 1907.
Bilau, K., Windmühlenbau einst und jetzt. Leipzig.
Róheim, G., Dying Gods and Puberty Ceremonies. Kny. Journal of the Anthropological Institute. Vol. LIX. London, 1929.
Lothrop, S. K., Coclé. An Archaeological Study of Central Panama. Memoire of the Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University. Cambridge, 1937.
Seweryn, T., Podlazniki. Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego Krakowie Nr. 5. Kraków, 1932.
Bystroń, J. St., Typy ludowe J. P. Norblina. Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie Nr. 6. Kraków, 1934.
Seweryn, T., Krakowskie klejnoty ludowe. Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie Nr. 7. Kraków, 1935.
Hupka, S. Osowski, F.—Tabenski, S.: Budownictwo ludowe w powiecie Ropczyckim w Malopolsce. Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie Nr. 8. Kraków, 1935.
Seweryn, U., Hafty Kurpiowskie. Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie Nr. 9. Kraków, 1936.
Seweryn, T., Polskie malarstwo ludowe. Wydawnictwa Muzeum Etnograficznego w Krakowie Nr. 10. Kraków. 1937.
Chelcea, I., Muzeul Etnografic. Cluj, 1937.
Klocke, H., Deutsches und madjarisches Dorf in Ungarn. 3 Beiheft zum Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik. Bd. VII. Leipzig, 1937.
Dános, E. dr., A magyar népballada. Néprajzi Füzetek. 7. sz. Budapest, 1938.
Leitner, J., Sopron földrajzi vázlata. Kny. Dr. Heimler Károly : Sopron topográfiája című munkájából. Sopron, 1936.
Ambolt, N., Karawanen. Leipzig, 1937.
Tóth, J., Igy épít a vasi nép. Szombathely, 1938.
Franke. H., Ostgermanische Holzbaukultur und ihre Bedeutung für das deutsche Siedlungswerk. Breslau, 1936.
Tálasi, I., Néprajz és középiskola. Kny. Hódmezővásárhelyi Ref. Bethlen Gábor gimnázium 1937/38. évi Értesítőjéből. Hódmezővásárhely, 1938.
Meznerich, J. dr., Bunyevácok. Budapest, 1938.
Schuon, G. dr., Die nordöstliche Schwäbische Türkei. Ein Beitrag zur Geographie des deutschen Bauerntums in heutigen Südungarn. Schriften des deutschen Auslands-Institut. Neue Reihe. Bd. 3. Stuttgart. 1936.
Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények 105. kötet. Budapest, 1938.
Novotný, J., Stredni Slovensko. Kulturhistoricke kapitoly L. Mazáč. Praha, 1937.
Lábek, L., O vzniku a vývoji lidových výsivkách v širšim Plzeňsku. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok VI. Plzeň, 1925.
Lábek, L., Stručný národopisný popis Plzeňska i západnich Čech vubec. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok VII. 1926. Plzeň.
Chudáček, V., Pamětni kniha školy v Chrastu Plzné. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok IX. Plzeň, 1928.
Resl, J., Poněmceni západnich Čech v XVI. stol. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok X. Plzeň, 1929.
Lábková, J.—Bradáč, J., Selská svatba z okoli Plzeňského ve čtyrech obrazech. Ročenka Narodopisného Musea Plzeňska za rok XI. Plzeň, 1929.
Stampach, F. dr., Hejčedlo, Studie o rozšireni primitivny kolébky. Ročenka Narodopisného Musea Plzeňska za rok XII. Plzeň, 1930.
Broz, J., Pomistné názvy na Plzeňsku. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok XIII. Plzeň, 1931.
Kraus, F., Ze života obce Doudlevec. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok XVI. Plzeň, 1935.

Lábek. L., Sbirky Národopisného Musea Plzeňska ve 20. roce jeho trváni. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok XVII. Plzeň, 1935.
Lábek, J., Lidove šperky Západočeské. I. Ročenka Národopisného Musea Plzeňska za rok XIX. Plzeň, 1937.
Semjonow, J. dr., Die Eroberung Sibiriens. Berlin, 1937.
Stavenhagen, K., Kritische Gänge in die Volkstheorie. Abhandlungen der Herder-Gesellschaft und des Herder-Instituts zu Riga. 7. sz. Riga, 1936.
Vierkandt, A., Familie, Volk und Staat. Stuttgart, 1936.
Bartucz, L. dr., A Mussolini barlang ősembere. Kny. Geologica Hungarica, Ser. Paleont. Budapest.
Buck, P. H., Report of the Direktor 1937. Bernice P. Bishop Museum Bulletin 155. Honolulu, Hawai, 1938.
Nevermann, H., Die indo-oceanische Weberei. Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde in Hamburg. XX. Hamburg, 1938.
Semkovicz, W., Slowacja i Slowacy. Biblioteka Slowacka Nr. 1. Krakowie, 1937. Tom. I—II.
Driver, H. E., Culture Element Distributions : VI Southern Sierra Nevada. Anthropological Records Volume 1, No 2. Berkeley, California, 1937.
Barnett, H. G., Culture Element Distributions : VII Oregon Coast. Anthropological Records Volume 1, No 3. Berkeley, California, 1937.
Kosay, H. dr., Les Fouilles de Pazarli. Istambul, 1938.
Bonomi, E. dr., Tod und Begräbnis bei den Deutschen im Ofner Bergland. Kny. Südostdeutsche Forschungen Bd. II. Heft 1. München, 1938.
Némethy, L., Beobachtungen aus dem Gebiet der Urartu-Sprache. Kny. Emlékkönyv dr Mahler Ede stb. 80-ik születésnapjára. Budapestini, 1937.
Hämäläinen, A., Nachrichten der nach Sibirien verschickten Offiziere Karls XII. über die finnisch-ugrische Völker. Kny. Soumalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjasta XLIX. Helsinki, 1938.
Mauthner, K.—Geramb V., Steierisches Trachtenbuch. Bd. II. 4 Lief. Graz, 1936, 1937.
Leblois, G., Les noces de Campagne. Kny. Revue de Folklore Français Paris.
Bán, A., A finn-magyar és a szamojéd népek irodalma és népköltése. Kny. Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetéből. Budapest, 1910.
Schütz, A., A nemzetnevelő Pázmány. Budapest, 1938.
Mauthner, K.—Geramb, V., Steierisches Trachtenbuch. II. Bd. 5 Lief. Graz, 1938.
Bossert, H. Th., Geschichte des Kunstgewerbes. VI. Bd. Berlin.
Hambly, W. D., Primitive Hunters of Australia. Anthropology Leaflet 32. Chicago, 1938.
Zelenin, D., Totemy-Derewie. V Skazaniack i obziagiach Wzopieskich narodow. Izdatelstva Akademii Nauk SSSR. Moszkva—Leningrad. XV. T. II. Bd. Trudy Instituta Anthropologii Archeologii i Ethnografii.
Zelenin, D. K., Kult Ongonof v Sibiri. Akademia Nauk SSSR. Izdatelswa Akademii Nauk SSSR. Moszkva—Leningrad. XIV. 3.
Solymossy, S., A praelogikus gondolkozás és a népmesék csodás elemei. Kny. Budapesti Szemle 1937. július. Budapest, 1937.
Wright, A. R., British Calendar Customs. England. Vol : 1. Movable Festivals. London, 1936.
Mühlmann, W. dr., Methodik der Völkerkunde. Stuttgart, 1938.
Jarring, G., The Contest of the Fruits. Lund, 1936.
Maes J.—Boone, O., Les peuplades du Congo Belge. Nom et situation géographique.
Kosay, H. Z., Ankara Buduin Bilgisi. Halkevi Nesriyati No. 14. Ulus Basinevi. Ankara, 1935.
Viski, K., Etnikai csoportok, vidékek. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. k. 8 füz. Budapest, 1938.
Hambly, W. D., Source Book for African Anthropology. Part. I—II. Field Museum of Natural History. Anthropological Series. Vol : XXVI. Chicago, 1937.
Emlékkönyv dr. Mahler Ede a budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter Tud. Egyetem ny. r. tanárának nyolcvanadik születésnapjára. Kiadják barátai, tisztelői és tanítványai. Budapest, 1937.
Szabó, T. A. dr., Miért és hogyan gyüjtsük a helyneveket. Kny. Az Erdélyi Iskola 1937—38. V. évf. 1—8. sz. Népművelési Füzetek 4. sz. Cluj, 1938.
Vámos, F., Magyar faépitészet. Kny. Magyarságtudomány II. évf. 2. sz.
Cotsworth, B. M., Die 7-Tage Woche und der wöchentliche Ruhetag ihr vorgeschichtlicher Ursprung. London.

Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung. München.

1. *Leidinger, G.*, Veit Arnpecks „Chronik der Bayern." Jahrg. 1936, Heft 5. München, 1936.
2. *Dölger, F.*, Der Titel sog. Suidaslexikons. Jahrg. 1936, Heft 6. München, 1936.
3. *Schneider, H.*, Über die ältesten Götterlieder der Nordgermanen. Jhrg. 1936. Heft 7. München, 1936.
4. *Scharff, A.*, Der historische Abschnitt der Lehre für König Merikare. Jahrg. 1936 Heft 8. München, 1936.
5. *Grabmann, M.*, Handschriftliche Forschungen und Funde zu den philosophischen Schriften des Petrus Hispanus, des späteren Papstes Johannes XXI. Jahrg. 1936. Heft 9. München, 1936.
6. Inhaltübersicht, Berichte über die Sitzungen mit Inhaltsangabe der Vorträge Verzeichnis der eingelaufenen Druckschriften. Jahrg. 1936. Heft 10. München, 1936.
7. *Buschor, E.*, Feldmäuse. Jahrg. 1937. Heft 1. München, 1937.
8. *Schlosser, J.*, Magistra Latinitas und Magistra Barbaritas. Jahrg. 1937. Heft 2. München, 1937.
9. *Lehmann, P.*, Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters. 2 Stück. Jahrg. 1937. Heft 7. München, 1937.
10. *Oertel, H.*, Kasusvariationen in der vedischen Prosa. Jahrg. 1937. Heft 8. München, 1937.
11. *Scharff, A.*, Der Bericht über das Streitgespräch eines Lebensmüden mit seiner Seele. Jahrg. 1937. Heft 9. München, 1937.
12. *Grabmann, M.*, Die Introductiones in logicam des Wilhelm von Shyreswood († nach 1267). Jahrg. 1937. Heft 10. München, 1937.
13. Inhaltsübersicht, Berichte über die Sitzungen mit Inhaltsangabe der Vorträge, Verzeichniss der eingelaufenen Druckschriften. Jahrg. 1937. Heft 11. München, 1937.
14. *Vossler, K.*, Poesie der Einsamkeit in Spanien. Jahrg. 1938. Heft 1. München, 1938.

Duggan—Cronin—Lestrade, G. P.-Schaperra, J., The Bantu Tribes Of South Africa. Vol. II. Section III. The Southern Basotho. Cambridge, 1933.

Drucker, Ph., The Tolova and their Southwest Oregon Kin. American Archaeology and Ethnology Vol. 36, Nr. 4 Berkeley, 1937.

Beke, Ö., Tscheremissische Märchen. Sagen und Erzählungen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LXXVI. Helsinki, 1938.

Kosay, H. Z., Elamca-Türkce Dilakrabaligi. Elamisch-türkische Sprachverwandschaft. Ankara, 1937.

Köprülü, F., Les Institutions Juridiques Turques au Moyen Age. Istambul, 1937.

Williams, E. T., Tibet and her Neighbors. University of California Publications Bureau of International Relations Vol. 3. No. 2. Berkeley, 1937.

Bonomi, E. dr., Tierstimmendeutungen aus dem Ofner Bergland.

Ecsedi, I., Csengőöntés ősi módon Hajdúböszörményben.

Szendrey, Zs., A növény-, állat- és ásványvilág a varázslatokban. Kny. Ethnographia-Népélet XLIII. évf. 2—3. sz. Budapest.

Wikman, K. K. Die Einleitung der Ehe. Sonderabdruck der Acta Akademiae Åboensis Humaniora XI. 1. Åbo, 1937.

Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung. München.

1. *Pfeiffer, R.*, Die Netzfischer des Aischylos und der Inachos des Sophokles. Jahrg. 1938, Heft 2. München, 1938.
2. *Buschor, E.*, Zwei Niobiden—Meister. Jahrg. 1938. Heft 3. München, 1938.
3. *Lehmann, P.*, Skandinaviens Anteil an der lateinischen Literatur und Wissenschaft des Mittelalters. 1 Stück. Jahrg. 1936, Heft 2. München, 1936.
4. *Schwartz, E.*, Zwei Predigten Hippolyts. Jahrg. 1936. Heft 3. München, 1936.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Uj folyam. XLV. évfolyam. 1937. Budapest, 1938.

Hermann, F., Beiträge zur italienischen Volkskunde. Heidelberger Akten der von Portheim—Stiftung 23. Heidelberg, 1938.

Driver, H. E., Culture Element Distributions: VIII. The Reliability of Culture Element Data. Anthropological Records 1 : 4 Berkeley, California, 1938.

Nomland, G I. A., Bear River Ethnography. Anthropological Records 2 : 2. Berkeley, California, 1938.

Voegelin, E. W.. Tübatulabal Ethnography. Anthropological Records 2 : 1. Berkeley, California. 1938.
Bierbauer, V. dr., Adatok a magyar tanyavilág építészetéhez. Kny. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1938. évi 43—46 sz. Budapest, 1938.
Watermann, T. T.-Kroeber, A. L., The Kepel Fisch Dam University of California Publications in American Archeology and Ethnology. Vol : 35. No. 6. Berkeley, California, 1938.
Kurrik, H., Eesti Rahvarõivad Eesti Rahva. Museum. Tartu, 1938.
Magyar Statisztikai Közlemények. 106 kötet. Magyarország 1937. évi külkereskedelmi forgalma. Budapest, 1938.
Zoltay, L. dr., Vázlatok a debreceni régi polgár házáról. I. Rész. A lakóház külseje és részei. A Déri Muzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei 11. füzet. Debrecen, 1938.
Zoltay, L. dr., Debreceni halmok, hegyek. Debrecen, 1938.
Ybl, E., Mesterek és mesterművek. Budapest, Szent István éve.
Paasonen, H.-Ravila, P., Mordwinische Volksdichtung. I. Bd. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. LXXVII. Helsinki, 1938.
Hóman, B., Történetírás és forráskritika. Budapest, 1938.
Cs. Sebestyén, K., A nomádpásztorkodás életformája. A szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára. IV. Társadalom- és Néprajzi Szakosztály Közleményei 37 sz. Szeged, 1938.
Húsek, J., Hranice mezi Morevskoslezskou a Slovenskem. Slovansky Ústav, Praze, 1932.
Maes, J. dr., Kabila en Grabfelden Uit Kongo. Annales du Musée du Congo Belge. D. Ethnographie. Série VI. Catalogues des Collections Ethnographiques du Musée du Congo Belge. Tome II. Fascicule 3. Bruxelles, 1938.
Beqaert, M., Les Fouilles de Jean Colette A. Kalina. Annales du Musée du Congo Belge D. Série I. Anthropologie et Préhistoire Tome I. Fascicule. 2. Bruxelles, 1938.

Kérdések és feleletek.

Felelet a 7. sz. kérdésre. M. M-nak.

A hontmegyei Szokolyán az alábbi állathívogató illetve kergető, térítő szavakat használják.

Hívogatók. Libánál : *Popoly, popolykám* vagy *burikám, buri.* — Tyúknál, csirkénél : *Pipi.* — Disznónál : *Busikám, ne, ne, c, c, c.* — Borjúnál : *Bocikám, ne, ne.* Csikónál : *Csina, ne.* (Közben köténnyüket felfogják, mintha volna benne valami.) — Kacsánál : *Lilikém, lili, lili, li,* vagy *kacsókám, kacsó, kacsó.*

Kergetők. Libánál : *Jaj-jaj !* vagy *sutte ne !* — Tyúknál csirkénél : *He-he ! másé !* (A *másé* felkiállás a közös udvarokon született meg, ahol több család lakik együtt.) — Disznónál : *Hű nye !* vagy *kusku ne !* — Borjunál : *Haj bé ne !* — Kacsánál : *Kács el !* vagy *kács, kács, kács, hess !*

Az ökröt és lovat az alábbi szavakkal térítik : *cselé ! hajsz !* és *csihi ! tüled !*

Morvay Péter.

Felelet Márkus Mihály 7. számú kérdésére.

Állathívogatók és zavarók Mezőkövesdről. (Borsod m.)

Hívogatók :

Kis csirkének : *csibi, csibi, csibi . . .*
tyúk : *cside, cside, csidálé cside . . .*
kis liba : *patyi, patyi . . .*
nagy liba, mikor már tolladzott : *keő, keő . . .*
pulyka : *pipi, pipi . . .*
kacsa : *tas, tas, tas . . . tasókám tas . . .*
galamb : *tubu, tubu . . .*
macska : *cic, cic . . . ci-cíc . . .*
csikó : *csina, csina . . .*
tehén : *Rózsa, ne . . .*
borjú : *boci, boci . . .*
disznó : *kucu, kucu . . .*

A *lovat* mikor a kocsiba befogva elindítják, először a kocsis az ostorral keresztet rajzol a porban evvel a szóval : *No Isten áldjon meg . . .*

Zavarók :

tyúk : *hess el te, hess ki te . . .*
liba : *sut ki, sut be . . .*
macska : *sicc ki . . .*
csikó : *csetné . . .*
disznó : *kuss ne, kusskabe nő.*

Herkely károly.

Felelet a 8. sz. kérdésre. L. Kisebb közlemények között.

Felelet a 9.—11. számú kérdésekre:

Vidékünkön, a *szabolcsvármegyei Rétközön jégpatkókat* már csak a lomtárakban lehet találni. Ezek — *készítési módjuk* alapján — *kétfélék. Egyikük* két darab félsukk hosszú, ujjnyi széles, gyenge, ráf vastagságú lapos vasból készült. A két vasat V-alakban összeforrasztották. A forrasztott részt íznyi hosszúságban kihegyezték. Majd derékszögben meg is hajlították. Ezek után a vas két szabad végét ökörszarv formán felkanyarították; legvégén megvékonyították és vissza is hajtották. Ilyen módon a talp alá való kötésre alkalmassá tették. Végül a szarvalakban meghajtott részek alá középtájon egy-egy íznyi hosszú hegyes vasat forrasztottak. A jégpatkók *másika* félsukk használt ráfvasból készült. Ennek egyik végét kihegyezték s íznyi hosszúságban meghajlották. A másik végét, középtájig behasították. A kettévált részt felhajlították. A hajlások kezdő helyén, íznyi hosszúságban egy-egy hegyes részt kalapáltak ki. A végeken még egy-egy karika forma részt is kivertek.

Az első féleség részei voltak: a *szár* (2), a *fül* (2) és a *csecs*. A másodiké: a *talpalávaló* (1), a *szár* (2), a *fül* (2) és a *láb* (3). Utóbbit *csecsnek* is mondták.

Természetesen e jégpatkóféleségekből egy-egy ember számára 2—2 darabot készítettek.

Néhány évtizeddel ezelőtt — az *árvizes* időkben még általánosan használták őket.

Első sorban a *jeges halászatra indulók* ruházatának voltak a kiegészítő részei. Másod sorban a *nádvágóké*. Végül a *jókútra járóké*.

A halászok csizmájuk alá — a sarok és talp közötti mélyedésbe — helyezték. Ez a mélyedés épen ezért szélesebb is volt a mai csizmák hasonló részénél.

A patkót olyan formán illesztették a csizmára, hogy a végén levő csecs a sarok mellé, a szárak alatt levők pedig a talp közelébe essenek.

A patkók felkötésére mindig csak *madzagokat* használtak. Egy-egy darabra kettőt. Ezek sodrottak, vagy fonottak voltak. (A *szíjat* erre a célra alkalmatlannak találták. Vizes helyen ellágyult; megnyult.)

A kívánt hosszúságú madzagokat a fülekbe kötözték. A patkó lábra való erősítése alkalmával a lábfejen *egy szerrel* (nem görcsre) kötötték. Aztán a láb mögé vették. Itt *bokrára* kötötték.

A patkót rendszerint otthon erősítették fel. Otthon is vették le. Ha nagyon ráfagyott volna, a csizmán hagyták. Különben a fagyos madzagot kézzel megmorzsolták. Így felengedett s a bokra könnyen megoldódott.

A téli időben mulató halászok a patkót a házban sem vették le. Fel is vágták a földjét vele.

A jégpatkót *bőrbocskor* alá soha sem kötötték. Türhetetlenül törte a lábat.

A jókútra menők e készséget csizmájukra erősítették.

A patkónak más neve nem volt.

Dr. Nyárády Mihály.

Kiegészítés a 9.—11. számú kérdésekre adott feleletemhez.

A kékvidéki *jégpatkók* — mint előbbi írásomból is kitűnik — elhasznált vasszerszámokból készültek. A gazdák leginkább kerékráfokból és csoroszlyákból kovácsoltatták össze. A szegénység túlnyomóan dirib-darab vasakból, — esetleg kopott ásókból csináltatta. (A kapák túlvékonyak — így alkalmatlanok — voltak e célra.)

Elkészítésük — az ásóból került jégpatkó kivételével — nagyjából — a már leirt módok egyike, vagy másika szerint történt. Az ásóból készültnél már különleges volt az eljárás. Ezt a készséget a kovács megtüzesítette. Vastagabb részét — az *ormóját* — vékonyabbra kalapálta. Aztán — kívánt nagyságban — egy, — esetleg két — *szívalakú* részt vágott ki belőle. (A szívforma kissé — bizony — durva volt. A bemondásoktól azonban nem akartunk eltérni.) Mindegyik szívalakból — egy jó ujjnyi szélesség lehagyásával — újabb szívalakot vágtak ki. Az így nyert ujjnyi széles, V-alakú részt aztán — az előbbi válaszomban első helyen — leírt módon készítették el. Amennyiben a kivágott vasdarabból vékony csecsek teltek volna, azt a két első — jobban igénybe vett — csecs helyén átlyukasztották. A lyukakhoz íznyi hosszúságú hegyes vasakat forrasztottak. A vasból kikalapált — csizmasarok mellé eső — harmadik csecset — ilyen esetben *saroknak* is nevezték.

Újabban a jégpatkó talp alá valónak nevezett részét *talpnak* is mondták előttem.

A jégpatkó csecseit 3 4 napi erős használat (pl. gyalmolás) után *hegyezni* kellett. Hosszabb használat után mással való helyettesítésük is szükségessé vált.

Ha a csizma a vártnál keskenyebb, vagy szélesebb volt, a jégpatkó szárait megtüzesítették, s összébb, vagy széjjelebb hajlították.

Mikor használták tehát a jégpatkót? A már mondott lehetőségeken kívül számtalan más alkalommal. Amikor a helyzet úgy kívánta, hogy felkössék; *Hónélküli jegeken*. Ha még az utak *gödreiben* is voltak azok, — vagy *fagyóka formájában* az *út más részeit* is betakarták.

A jégpatkó felkötése előtt — sokan — rongyokkal tekerték be a készség szárait. Így nem rongálta a csizma talpát és *fejét*.

A vékonyabb patkó füle a madzagot hamarosan *elrágta*. Ezért szíjból apró karikákat u. n. *gúzst* varrtak bele, s a madzagot ebbe kötötték.

A kényesebb lábúak *lapos madzagot* használtak. Ez — az elázott csizmán át — nem törte a lábat. Hogy pedig a — csupán a fülekkel felerősített — csizmára nem fagyott — jégpatkó ki ne fordulhasson a láb alól — madzagot — a lábfejen való megkötése után még a sarok mellett csecs előtt is átvették, s újra a lábfejre fordították. Itt egy *szerrel* megkötötték. Aztán a láb mögött — a boka fölött *bokrára* kötötték.

A jégpatkót — mint már mondottuk, más néven nem nevezték. Ha azonban már szóban forgott, akkor röviden *patkónak* is mondták.

A *gyalmosoknak* a *tükörjégen* okvetlen kellett jégpatkójuknak lenni. Külön erőfeszítést igénylő munkájukat — kellő eredménnyel — másként nem végezhették volna rajta. Ha azonban — ilyen jegen — más céllal — többen együtt — mentek, akkor már egy patkót is elegendőnek találtak. Ezt egy ember felkötötte. A többiek az ember mellett — egy sorban — felálltak, s karjukat nótázó, ittas falusi legények módján — egymás nyakába fonták. Így mentek céljuk felé.

Mondják — jégpatkó híjján — a síkos jégre *szeges sarkú csizmával* mentek rá. A szegek ilyenkor élesek voltak. Esetleg csak *zsákdarabot* kötöttek a csizmatalpra. Ezek voltak nálunk a jégpatkó — *előzői*.

Dr. Nyárády Mihály.

12. sz. kérdés.

Felkérjük folyóiratunk olvasóit és barátait, különösen pedig *az egyes vidéki közgyüjtemények tisztviselőit*, hogy szíveskedjenek velünk közölni a vidékükön jelenben és multban általánosan használt világító szerszámokat. Különösen érdekelne pl. a foklatartóknak még kinyomozható hazai földrajzi elterjedése, továbbá az egyes világító szerszámok (így mécsek, forgácstartók, gyertyatartók, kézilámpások, stb.) pontos neve, leírása, adott esetben képe, vagy rajza és előfordulási helye. Milyen különleges, primitív világítási módok ismeretesek országszerte? (pl. szalmával való világítás a kenyérsütésnél, vagy éjjeli halászatnál.) Milyen jelentőséget tulajdonít népünk e szerszámoknak, *mi a szerepük a nép mindennapi életében?* Milyen szokások, babonák ismeretesek a világítás tárgyaival kapcsolatban? (pl. esti lámpagyujtáskor idegen jelenlétében hangos „jóestét" szokás köszönteni.) Végül milyen világítási tárgyak találhatók az egyes *vidéki közgyüjteményekben?*

Márkus Mihály.

13. kérdés.

Az Alföldön és Dunántúl ismer-e valaki nyomórudat. Hogyan történik ennek lekötése. A lekötés módját vázlatos rajzban kérjük.

Mely vidéken ismeretes a kötél ú. n. *„cigánykötése"*? Erről is kérünk leírást és vázlatos rajzot.

Bármely kötél-kötési mód leírását és vázlatos rajzát köszönettel fogadjuk.

Gönyey.

Szerkesztésért és kiadásért felelős dr. Bartucz Lajos.

ANZEIGER

DES ETHNOGRAPHISCHEN MUSEUMS

DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNG. HISTORISCHEN LANDESMUSEUMS.

Redigiert von Dr. LAJOS BARTUCZ

HEFT 2—4. 1938. JAHRGANG XXX.

INHALT:

	Seite
Gönyey, S.: Die Volkstracht der Palozen in der oberen Flussgegend der Zagyva	145—159
B. Révész, A.: Die Volkskeramik in Mórágy und Gyüd	159—169
Herkely, K.: Die gehäkelte Matyó-Spitze	169—172
Vajkai-Wagenhuber, A.: Der bäuerliche Weinbau im südlichen Teil des Komitats Veszprém (Transdanubien)	172—204
Némethy, E.: Der Hanfbau und die Bearbeitung des Hanfes in Kemenesalja (Südöstlicher Teil des Komitats Vas)	204—212
Márkus, M.: Nyiregyházaer Karren	213—221
Tagán, G.: Die Verkehrsmittel der Baschkiren und Kirgisen	221—236
Bátky, Zs.: Sprachlich-sachliche Erörterungen	236—243
Fél, E.: Mitteilung aus den Neu-Erwerbungen des Ethnographischen Museums	243—252
Gunda, B.: Herkunft der ungarländischen Fischschlingen	252—256
M. J. Csontos, K.: Grabhölzer aus Komlódtótfalu (Kom. Szatmár)	257—262
Gunda, B.: Vergleichende ethnographische Notizen	262—266
Marót, K.: Zum Tode von K. Th. Preuss und Leo Frobenius	266—273
Bartucz, L.: Die gemeinsame Forschunsgreise in Szokolya	273—274
Gönyey, S.: Hausbau und Haushaltung in Szokolya	274—282
Morvay, P.: Die Wirtschaft in Szokolya	282—287
Herkely, K.: Die Tracht von Szokolya	287—296
Szendrey, Á.: Sitten und Bräuche in Szokolya	297—305
Dincsér, O.: Die Volksmusikforschung in Szokolya	305—309
Nemeskéri, J.: Beiträge zur Antropologie der Gemeinde Szokolya	310—317
Lajtha, L.: Museologische Bedeutung der Schallplattenaufnahmen beim Volksmusiksammeln	318—323
Kleinere Mitteilungen	223—327
Bücherschau	327—341
Rundschau der ungarischen Zeitschriften	341—344
Rundschau der ausländischen Zeitschriften	344—349
Nachrichten aus den Museen	350—354
Verzeichnis der eingelaufenen Bücher	355—358
Fragen und Antworten	358—360

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, KARCAGON. TELEFON: 26. ÉS 92.